HITAYNÂME

ALİ EKBER HITAÎ

Hazırlayan
Dr. Celal ASLAN

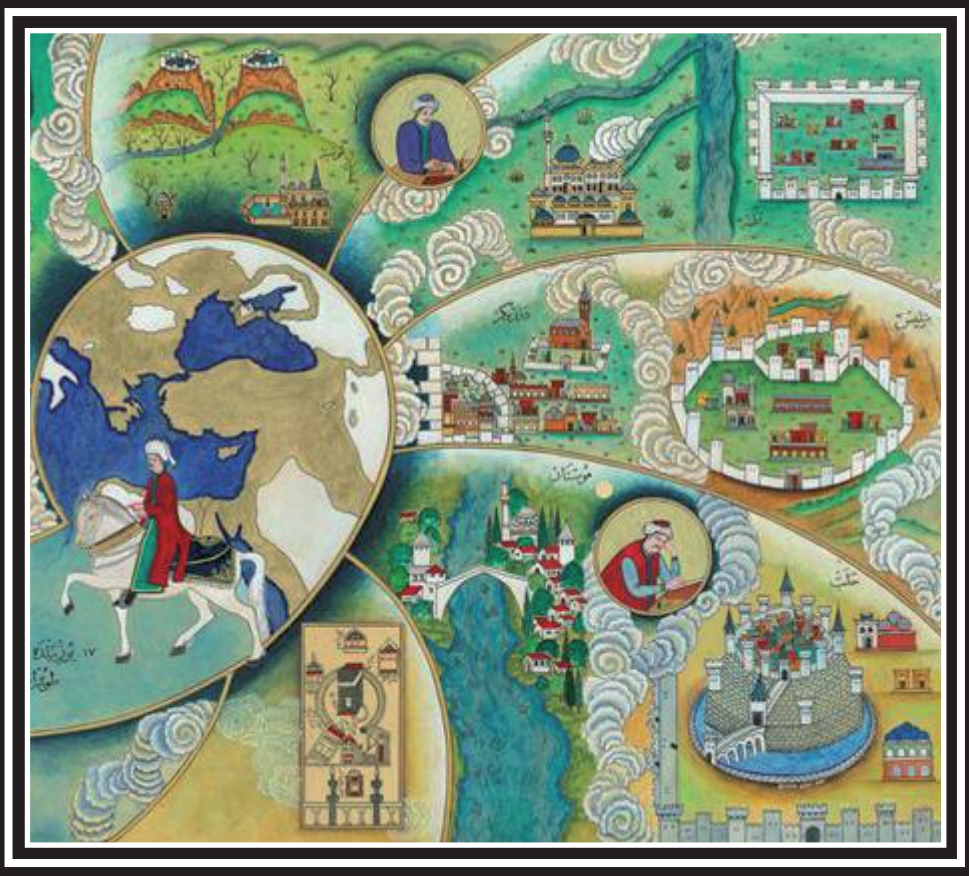

İKSAD
Publishing House

HITAYNÂME

ALİ EKBER HITAÎ

Hazırlayan

Dr. Celal ASLAN

Ankara 2021

İKSAD Publishing House

Copyright © 2021 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2021©

ISBN: 978-625-7636-31-5
Cover Design: İbrahim KAYA
April / 2021
Ankara / Turkey
Size = 16x24 cm

ÖN SÖZ

Tarih araştırmacılığında doğrudan kaynak olarak kabul edilen seyahatnâmeler, yazıldıkları dönemi ve olaylarını yansıtması bakımından birçok araştırmacının öncelikle başvurduğu eserler olmuştur. Bir tür gezi yazısı niteliğinde olan seyahatnâmeler aynı zamanda söz konusu edilen bölgeyi ve insanlarının yaşayışlarını her açıdan inceleyen bir nevi kültür aktarım aracı olarak da görülebilir. Geçmiş dönemlerde merak edilen uzak ülkelerin tanınması ve buna ilişkin merakın giderilmesinin bir aracı olarak görülen seyahatnâmelerden biri de XVI. Yüzyılda yazılan ve Çin'in kültür ve medeniyetini anlatan Hıtaynâme'dir. *Hıtaynâme* yazıldığı dönemde Osmanlı Devleti padişahı Yavuz Sultan Selim'e sunulmuş, Osmanlı Türkçesine çevrilmiş ve dolayısıyla o dönem için Çin medeniyetinin bilinmeyen yönlerinin Osmanlı Ülkesinde öğrenilmesine katkı sağlamıştır.

Hıtaynâme XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde yazılsa da öncesindeki dönem hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Eserin içeriği yerli yabancı birçok araştırmacının merak konusu olmuştur. Seyahatnâme türünde yazılan *Hıtaynâme* Farsça yazılmıştır. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar birbirleriyle aynı olmamakla birlikte nüshaların bazıları kısaltılmış ya da özetlenmiştir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde *Hıtaynâme*'nin farklı farklı isimlerle zikredilen beş nüshası olduğu anlaşılmıştır. İrec Afşar, bu nüshaların hepsini gördüğünü iddia etmiştir. *Darû'l-kutub ve'l-vesaik el-Kavmiye*, (*Kahire nüshası)* nestalik tarzda yazılmış olup, diğer kaynaklarda da belirtildiği üzere *Darû'l-kutub* fihristinde 1273 tarihi ile kaydedilmiştir. İrec Afşar, bu nüshanın Farsça'dan Farsça'ya değerlendirmesini yapmıştır.

İrec Afşar'a göre bir diğer nüsha Süleymaniye nüshası, 609 numara ile kayıtlı olup, Derviş Ahmed tarafından vakfedilmiş, 1154 tarihli 55 varaktır ve nestalik tarzda yazılmıştır. Bu nüshaya ne İstanbul'da ne de Mısır Milli Kütüphanesi'nde rastlanmamıştır. Eserin Süleymaniye nüshası, 610 numara ile kayıtlı olup, kâtibi belli değildir. 1154 tarihli 59 varaktır ve nesih tarzda yazılmıştır. Lin Yih Min bu nüshayı 1967 yılında Türkçeye çevirmiş ve Çin kaynakları ile mukayese etmiştir. Kahire nüshası ve Süleymaniye 610 nüshası elimizde olup iki eserden de yararlanılmış ve çevirileri yapılmıştır. İrec Afşar'ın Süleymaniye 610 Nüshası olduğunu söylediği bir diğer nüsha da Fransa'da bulunmaktadır. İrec Afşar bu nüsha hakkında *Kitabhane-i Milli-i Paris nüshası*, *Supplement Persan 1354*, numara ile kayıtlı olup Edgard Bolishe tarafından Farsça nüshaların fihrist bölümünde 521 numara ile kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu nüshanın Ocak 1900'de doğu bilimci Ch. Schefer tarafından Fransa'da tanıtıldığı ve *Kitabhane-i Milli-i Paris'*e bağışlandığı söylenmiştir. Yaptığımız araştırmalar sonucunda bu nüshanın olduğu belirtilen katalog numarasında başka bir eserin bulunduğu anlaşılmıştır. Ch. Schefer *Hıtaynâme*'nin 1-7-15. bölümlerini Fransızcaya tercüme etmiş ve bu bölümlerde söz konusu edilenler hakkında bir araştırma yazısı yazmıştır. *Hıtaynâme*'den yararlanılarak yazılan bu araştırmada sadece Müslüman misyonerliği ve zindanlar konuları işlenmiştir.

Osmanlı Türkçesinde yazılmış, Sultan III. Murad Han'a sunulan Süleymaniye 610 nüshasının Hüseyin Efendi tarafından *Kanunname-i Çin ve Hıta* başlığında Türkçeye tercümesi yapılmıştır. *Hıtaynâme*'nin birden fazla nüshası olması dolayısıyla bu nüshaların görülmesi gerekli görülmüş, eserin elimizde bulunan Kahire nüshası, Süleymaniye nüshası olan Farsça nüsha ve Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Osmanlı Türkçesi'nde yazılmış olan nüsha ile

karşılaştırılmıştır. *Hıtaynâme*'nin en geniş nüshasının Kahire nüshası olduğu anlaşılmıştır. Anlaşılan odur ki aynı eserin nüshaları arasında farklar bulunmaktadır. Buna sebep olarak aktaranın dönem dili hakkında yetersizliği gösterilebileceği gibi anlaşılmayan noktaların aktarılmamış olabileceği de söylenebilir. Eserin Mısır, Kahire nüshası anlaşıldığı üzere sonradan numaralandırılmıştır. Bu numaralandırma gelişi güzel yapılmış, konu bütünlüğü dikkate alınmamıştır. Muhtemelen dağılmış durumda olan eserin birleştirilmesi esnasında doğru bir sıralama yapılmamış, eserin bazı sayfaları birden fazla kez kopyalanmıştır. Eser hakkında daha önce yapılan incelemeler ve Kahire nüshası içerisinde Ali Ekber'in verdiği babların fihristi sayesinde eser bir düzen içerisinde derlenebilmiştir.

Hıtaynâme farklı dillere çevrilse de dönem dil özellikleri dışına çıkılmamış ve bu nedenle dilinin sadeleştirilmesi veya içeriğindeki konuların anlaşılabilmesi adına bir çalışma yapılmamıştır. Bu tercüme eserin yeni çalışmalara zemin hazırlayacağı ve fener tutacağı düşüncesindeyiz. Bu çalışma hazırlanırken bilgi birikimi ve tecrübeleri ile bana yol gösterici olan değerli hocam Sayın Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ'ye teşekkür ederim.

Dr. Celal ASLAN

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ i

İÇİNDEKİLER v

HITAYNÂME VE ALİ EKBER 7

HITAYNÂME NÜSHALARININ KARŞILAŞTIRMALARI 13

Hıtaynâme Kahire Nüshası ve Süleymaniye Nüshası Karşılaştırma.. 13

Lin Yih Min'in Türkçeye Çevirdiği Hıtainâme Nüshasının Kahire Nüshası ile Karşılaştırılması ve Tespitleri 21

Irec Afşar'ın Hıtainâme Adlı Eser Hakkında Değerlendirmeleri 24

İrec Afşar'ın Tespitleri 26

HITAYNÂME KAHİRE NÜSHASI ÇEVİRİSİ 30

HITAYNÂME KAHİRE NÜSHASI 155

KAYNAKÇA 323

EKLER 324

İNDEKS 328

HITAYNÂME VE ALİ EKBER

Hıtaynâme, XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde Çin'e giden Ali Ekber Hıtaî tarafından yazılmıştır. Hayatı hakkında bilgi bulunmayan Ali Ekber ile ilgili olarak gerek yazmış olduğu Hıtaynâme'ye gerekse de eser üzerine çalışma yapan diğer araştırmacıların kanaatlerine de bakarak bir değerlendirmede bulunulabilir. O genellikle Osmanlı araştırmacısı ya da gezgini olarak anılmıştır. Ahmet Taşağıl ise bu görüşün aksine Ali Ekber için:

"Ali Ekber'in Maveraünnehir veya Horasan'da yaşadığı, tüccar olduğu ve Çin'e gönderilen bir elçilik heyetinde yer aldığı, bulunduğu bölgenin Şeybaniler veya Safeviler tarafından işgali üzerine Osmanlı ülkesine göç ettiği tahmin edilmektedir."[1] demiştir.

Hıtaynâme'nin Kahire nüshası üzerine çalışma yapan İranlı araştırmacı İrec Efşar da bu görüşü destekler nitelikte Ali Ekber ile ilgili olarak:

"*Ali Ekber'in yazım tarzından ve üslubundan onun Maveraünnehirli olduğu aşikârdır. Farsça kelimeler Maveraünnehir diline yakındır. Onun asrında yazılan kitaplardaki üslüp da bunu kanıtlar"*[2] demektedir.

[1] Ahmet Taşağıl, "Hıtâynâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islam ansiklopedisi.org.tr/hitayname (12.01.2020), s. 404.
[2] İrec Afşar, *Hıtayname, Merkez-i Esned-i Ferhengi Asiya*, Tahran, 1978, s. 7.

Yine "*Araştırmacılar Çin devletinin kurallarına göre onun bir tüccar olduğu hükmüne varmışlardır. Elçi olarak seyahat etmiş ve özel bir ilgi görmüştür"* demişlerdir.

Bu görüşlerle birlikte Timurlu devleti döneminde başta Mirza Baysungur tarafından Hıtay'a gönderilen Gıyaseddin Nakkaş'ın sonrasında ise Ali Ekber'in ifadesiyle Çin'e gitmesinin ikinci sebebinin açıklandığı fasla göre:

"Diğer mesele de şudur ki: Merhum Sultan Uluğ Bey, Üstad Mevlana Ali Kuşçu Şiri'yi; o ülkenin ilginç durumları hakkında; her ne görüldüyse bilinsin diye, yazılsın diye Hıtay'a göndermişti." sözünden hareketle Ali Kuşçu'nun Sultan Uluğ Bey tarafından Hıtay'a gönderilmesi geleneğinin devamında ise muhtemeldir ki Ali Ekber de Hüseyin Baykara döneminde Timurlu devletinin elçilik heyetinde yer alarak Hıtay hakkında bilgi toplaması maksadıyla gönderilmiş olma ihtimali yüksektir. Ayrıca hem Hıtay Sefaretnâmesi'nin hem de Hıtaynâme'nin Farsça yazılmış olması da bunu destekler niteliktedir. Yine, Ali Kuşçu'dan *Üstad* diye bahsetmesi, yaş olarak Ali Kuşçu'nun daha büyük olmasına rağmen muhtemelen aynı bölgede yaşamış olmaları nedeniyle, onu yakınen tanıdığının bir işareti olarak görülebilir.

Ali Ekberin seyahat dönüşünde ise ülkede otoritenin kaybolmuş olması ve ülkenin Şeybaniler ve Safevilerin işgaline uğraması nedeniyle kendisinin de daha önceden tanıdığı Ali Kuşçu'nun yolunu izleyerek daha güvenli liman olarak gördüğü Osmanlı ülkesine gelmiştir. Ayrıca eserinde Kızılbaşlar'ı sert bir şekilde eleştirmesine

de bakıldığında Hanefi mezhebini benimsemiş olabileceği ve bunun da Osmanlı devletine gelişinde etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Birçok araştırmacı Çin Hakanı'nın sarayına yabancı ve tüccar giremeyeceğini belirtmiştir. Bu araştırmacılardan biri de Ali Ekber'in Hıtaynâme adlı eserinin Sülaymaniye nüshasının çevirisini yaparak Çin kaynakları ile mukayese eden Lin Yih Min'dir. Lin Yih Min bu bilgiyi sadece Ali Ekber'in Çin'e gitmediği ve bu bilgileri başka kaynaklardan aldığı varsayımını kanıtlamak için kullanmıştır. Dolayısıyla Ali Ekber'den tüccar olarak bahsetmiştir. Hâlbuki Ali Ekber, Çin'e gönderilen bir devlet görevlisi olabileceği gibi Timurlulardan Çin'e gönderilen bir elçilik heyetinde bulunmuş olabileceği de söylenebilir. Ayrıca tüccarların saraya alınmadığı bilgisi Hıtaynâme'de de yer almaktadır. Eğer Ali Ekber tüccar olsaydı sarayda gördüklerini anlattığı kısımda bu bilgiye yer vemezdi diye düşünülebilir.

Ali Ekber'in eseri incelendiğinde, zindanda başında geçen olaylar ve saray bahsi gibi, birçok olayın kendileri oradayken gerçekleştiğini söylediği görülür. Bu bilgilerin doğru olduğu kabul edilirse kendisinin Çin'e gittiği anlaşılmaktadır. Hatta Çin'e giden yolları anlatırken detaylı bir şekilde bilgi vermesi belki farklı zamanlarda da aynı yolu kullanmış olabileceğini de ortaya çıkarmaktadır. Ancak orada kalınan yaklaşık yüz günlük sürede bu kadar tafsilatlı bilginin elde edilip edilemeyeceği sorgulandığında bazı bilgileri farklı kaynaklardan edinmiş olabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca eserde çok önemli bilgilerin olmasının yanısıra zaman zaman bazı

konuların abartıldığı, hatta efsanelerin gerçekle karıştırılarak aktarıldığı da dikkat çekmektedir. Lin Yih Min'in Hıtaynâme'de verilen bazı bilgilerin hatalı olduğunu söylemesine sebep olan hataların bir kısmı da bunlardan kaynaklanıyor olabilir.

Saraya girişini anlattığı hadise Çin Hakanı'nın onları tanıdıktan sonra kabul ettiğini göstermektedir. Bu bilgi zindan bahsinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Eserin giriş kısmında belirtilen ilk sebebin ise Çin seyahati dönüşü yazılmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Çünkü buradaki ifadede Yavuz Sultan Selim Han için İslâmın hükümdarı ibaresi kullanılmıştır. Bu ifadeden Selim Han'ın İslâm devleti hükümdarı olarak anılması ise 1516-1517 Mercidabık ve Ridaniye seferleri sonucunda bu günkü Suudi Arabistan'a kadar olan toprakları fethetmesiyle başlamıştır. Hıtaynâme'nin 1516 yılında Yavuz Sultan Selim Han'a sunulduğu yıl olarak zikredilen 1516 yılı bu bilgiyi destekler niteliktedir. Ayrıca Süleymaniye 610 nüshasının sonunda yer alan 1516 tarihi de bunu kanıtlamaktadır.

Ali Ekber'in muhtemelen 1500-1510 arası yıllarda Çin'de bulunduğu düşünülmektedir. İranlı araştırmacı İrec Afşar ise Ali Ekber'in muhtemelen 1500 yılı öncesinde Çin'e gittiğini belirtmiştir. Ali Ekber'in yazdığı bu eser 1516 yılında Osmanlı Padişahları Yavuz Sultan Selim Han'a ve daha sonra da Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur. Bu bölümde belirtilen Osmanlı Padişahı "*Kanuni Sultan Süleyman'a da sunulmuştur."* ifadesi muhtemeldir ki çeviri hatasından kaynaklıdır. Bu bağlamda yapmış olduğumuz incelemede eserin

Kanuni Sultan Süleyman'a da sunulduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Eserin birden fazla nüshası olup Süleymaniye nüshası farklı dillere çevrilmiştir. *"Süleymaniye Kütüphanesi'nde bazı nüshaları bulunan eserin (Aşir Efendi, nr. 249: Relsülküttab Mustafa Efendi, nr. 609, 610) Kahire'de Darü'l-kütübi'l-Mısriyye'de de bir nüshası vardır."* Eserin Süleymaniye nüshası ve Osmanlı Türkçesine çevrilen nüshaları birçok kez araştırmalara konu olmuştur.

İlk Türkçe tercümesi Osmanlı padişahı III. Murat'a sunulmuştur. Ahmet Taşağıl'a göre bu nüshanın çevireni belli değildir. Fakat İrec Afşar bu nüshanın çevireninin Hüseyin Efendi olduğunu ve bu nüshanın III. Murat'a sunulduğu belirtmiştir.[3] *"Mukaddimesinde "Hıta ve Hotan ve Çin ve Maç'in mülklerinin kanunnamesi" olduğu belirtilen bu çevirinin Tercüme-i Kanunname-i Hıta ve Hotan ve Çin ve Maçin adıyla Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan nüshası (Esad Efendi, nr. 1852) 995 (1587) tarihini taşımaktadır."*[4] Eserin araştırmalara konu olan nüshası Süleymaniye nüshası olmuştur. Eserin Kahire nüshasının ise İranlı araştırmacı İrec Afşar tarafından yine Farsça olarak çalışıldığı ve başka dillere çevrilmediği anlaşılmaktadır.

Hıtaynâmenin Kahire nüshası, Süleymaniye nüshasından farklı olarak 21 bölümden oluşmaktadır. Süleymaniye nüshası ile Kahire nüshalarının karşılaştırılmaları sonucunda Süleymaniye nüshasının bir bölümünün eksik olduğu tespit edilmiştir. İçerik olarak karşılaştırılan

[3] İrec Afşar, *a.g.e.* , ss. 8-18.
[4] Ahmet Taşağıl, a.g.m. , s. 404.

iki nüsha hakkında ayrıntılı bilgi karşılaştırmalar bölümünde verilmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki Kahire nüshası ne başka dillere çevrilmiş ne de araştırmalarda kullanılmıştır. Çevirisini yaptığımız bu eserin diğer nüshalar ile arasındaki en önemli fark bir bölümün fazla olmasıdır. Bu bölümün konusunu ise Çin Kabesi oluşturmaktadır. Bu bölüm hakkındaki bilgiler eserin Kahire nüshası ile Süleymaniye nüshaları karşılaştırılması bölümünde anlatılmıştır.

Mısır Kütüphanesi'nden alınan nüshanın sayfa numaraları düzenli olmakla birlikte birçok sayfanın da tekrar ettiği görülmüştür. Bu sebeple nüshanın bir bütün olarak değerlendirilebilmesi için fazla sayfalar nüshanın içinden ayıklanarak sonuna aktarılmıştır. Kahire nüshasından farklı diğer nüsha ve seyahatnâmelerde bulunan farklar ve aynılıklar karşılaştırmalar bölümünde anlatılmıştır.

Eserde; Çin'in sınırları, yönetimi, yerleşim yerleri, iklimi ve coğrafyası, dinleri, gelenekleri, şehirleri, posta teşkilatı, yabancıları ağırlama usulleri, ordusu, hazineleri ve kullanılan para türleri, sarayları, hapishaneleri, bayramları, bölgeleri, tarım ve tarım ürünleri, sanatı, eğlence anlayışları, kanunları, İslâmiyet'in ülkedeki etkileri ve Çinlilerin Müslümanlara yaklaşımları, Çinlilerin komşuluk ilişkileri, ibadethaneleri, savaşları vb. birçok konuda bilgiler yer almaktadır.

Ali Ekber Hıtaî'nin bu eseri yazarken İslâm dünyasından Çin'e giden seyyahlar ve eserlerinden yararlandığı birçok araştırmacı tarafından iddia edilmiştir. Özellikle Timurlular tarafından 1419'da Çin'e gönderilen elçilik heyetinde yer alan Gıyaseddin Nakkaş'ın 1422'de kaleme aldığı '*Aca'ibü'l-leta'if*'inden, Süleyman el Tâcir'in *Ahbar el-*

*Sîn ve'l-Hind*adlı eserinden veya Ali Kuşçu[5] tarafından yazıldığı iddia edilen Kânûnnâme-i Çin ve Hata adlı eserden alınmış olabileceği söylenmiştir. Kânûnnâme-i Çin ve Hata adlı eserin varlığına dair herhangi bir kanıt olmaması yanında Ali Kuşçu'nun Uluğ Bey tarafından sık sık Çin'e gönderilen elçilik heyetlerinden birinde yer aldığı ve bu sefer sırasında gördüklerini yazdığı düşünülmektedir.[6] Fakat Hıtaynâme hakkındaki varsayımların giderilmesi adına bu eserlerin veya dönem seyahatnâmelerinin içerikleriyle herhangi bir karşılaştırma yoluna gidilmemiştir.[7] Lin Yih Min'den hareketle Ali Ekber'in Çin'e gitmediğini düşünen birçok araştırmacının yanısıra Paul Kahle gibi gittiğini belirtip verdiği bilgilerde hata veya abartı olduğunu belirten araştırmacılar da olmuştur.

HITAYNÂME NÜSHALARININ KARŞILAŞTIRMALARI

Hıtaynâme Kahire Nüshası ve Süleymaniye Nüshası Karşılaştırma

Kahire nüshasında "Hıtaynâme" ye "Gülşen" adlı farsça bir şiirle başlanmıştır. Akabinde "Seyyid-i Enbiyaya Naat" başlığı altında peygambere övgüde bulunan mısralar, sonrasında "Menakıb-ı Cehar Yar" başlığı altında dört halife ve peygamberimizin sahabelerinden bahsetmiştir. Daha sonra sırasıyla Fatih Sultan Mehmet, Sultan Selim'e övgülerde bulunmuştur. Süleymaniye nüshasında ise bu

[5] Ali Kuşçu'nun hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bknz. Ahmet Kankal, "Ali Kuşçu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 36, S 1-2, Ankara, 1993, ss. 103-118.
[6] Ahmet Kankal, a.g.m, s. 118.
[7] Ahmet Taşağıl, a.g.m. , s. 405.

durum kısmen farklıdır. Bu nüshada Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim dışında Kanuni Sultan Süleyman'a da yer verilmiştir.

Ali Ekber, Kahire nüshasında daha sonra bu çalışmayı Sultan Selim'e sunduğunu şu ifadeler ile anlatmıştır: " İlginç olayları [bu kitapta] toplamanın nedeni şudur ki: Gazilerin korucusu İslâm'ın hükümdarı Sultan Selim Han b. Bayezid Han'ın huzuruna dünyanın her yerinden ilginç hediyeler geliyor. Bu fakir de; Çin, Maçin Hıta ve Hoten'den ilginç ayin ve ilginç adetleri açıklamak için bir hediye getirdi." Fakat elimizdeki nüshada bu kısım atlanarak Sultan Uluğ Bey'in Ali Kuşçu'yu Hitay coğrafyasında olup biteni anlamak için gönderdiği kısma geçilmiştir. Bahsi geçen kısım her iki nüshada da bulunmaktadır. Fihrist kısmında hem Süleymaniye nüshası hem de Kahire nüshası 21 babdan oluşmaktadır.

Hıtaynâme Süleymaniye ve Kahire nüshaları arasındaki bölüm içerikleri hakındaki tespitlere göre: *Mukaddime başlamadan önceki bölüm başlığında* Süleymaniye nüshasında son *beyit* bulunmamaktadır. Kahire nüshasında *Peygambere Övgü Başlığında* son dört beyit bulunmamaktadır. Kahire nüshasında *Sultan Selim Han* hakkındaki bölümde son altı beyit bulunmamaktadır. Süleymaniye nüshasındaki bu bölümde *şiirlerden* sonra gelen *daha sonra* başlığı bulunmamaktadır. Kahire nüshasında *ferd* başlığından sonra gelen *hikâye* başlığı bulunmamaktadır.

Birinci Bab: Hıtay yolları ve bu yolları çevreleyen duvardan, çok sayıda gözcü bulunmasından dolayı düşmanlar ile ilgili istihbaratın bir aylık süreden bir güne kadar indiğinden bahsedilmiştir. Bahsi geçen

bilgiler ve arada yazılı mesnevi her iki nüshada da aynıdır. Bölüm içerikleriyle ilgili tespitlere göre ise; Süleymaniye nüshasında bulunan *Mukaddime* başlığı *Daha sonra* başlığı şeklindedir. Süleymaniye nüshasında *İran ve Turan* hakkındaki bölümde *fasıl* başlığı bulunmamaktadır. Süleymaniye nüshasında *İran ve Turandan* sonra *beyit* başlığı yerine *hekimi rast yer* almaktadır.

İkinci Bab: Çinlilerin değişik dini inançları olduğundan ve Şakmoni inancına sahip olduklarından bahsedilmiştir. Ali Ekber burda bahsi geçen Şakmoni'nin bir peygamber olacağını düşündüğü için eserde bu şekilde anlatmıştır. Ayrıca Çin Hakanı'nın sarayında tanrıyı tasvir eden putların bulunduğunu ve bunların mücevherler ile donatıldığını ifade etmiştir. Bahsi geçen bilgiler her iki nüshada bulunmaktadır. Fakat Süleymaniye nüshasında bir fasıl geçerken kahire nüshasında iki fasıl bulunmaktadır. Bölüm içerikleriyle ilgili tespitlere göre ise; Süleymaniye nüshasında *tevhit başlığı* yerinde *bustan bulunmaktadır.* Süleymaniye nüshasında *attardan* başlığında son cümle bulunmamaktadır. *Le camii* başlığı Süleymaniye nüshasında *Le moallife* şeklindedir.

Üçüncü Bab: Şehirler hisarlar ve onların düzeni hakkında bilgiler yer almaktadır. Hisarlar içerisinde iç içe geçmiş toplumsal yapıyı, buradaki Pazar yerlerini, yemhane adı verilen yerleri ve hükümdarın emrindeki hizmetçilerin uyması gereken kuralları her iki nüshada aynı şekilde anlatmıştır. Fakat konu bitiminde Kahire Nüshasının "Beyt" olarak aldığı kısmı Süleymaniye nüshası "Ferd" olarak almıştır. Bahsi geçen bu kısımlar bab sonlarında yazılmış küçük beyitlerdir.

Bölüm içerikleriyle ilgili tespitlere göre ise; Süleymaniye nüshasında ikinci başlık, fasıl yerine daha sonra'dır.

Dördüncü Bab: Bu kısımda şehirlere bırakılan ordu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Buna göre harpte kullanılan silahların tamamının demirden yapılmış olduğu, askerlerin her birine erzak olarak ayda on kilo beyaz pirinç, on kilo buğday ve yedi dirhem gümüş verildiği, bunların atlarının bakımını pazar ve mahalledeki halkın üstlendiğini, orduların derecelerini ve bunlar için kullanılan işaretleri anlatmıştır. Bunların dışında askerlerin idman yaptıkları zaman, öyleki bu idmanlar esnasında birbirlerini yaralamaktan çekinmediklerine değinmiştir. Ayrıca savaş durumlarında ordunun ne şekilde toplandığı ile ilgili de bilgiler verilmiştir. Burada dikkat çeken diğer bir husus ise Ali Ekber'in "Hıtaylılar hiçbir zaman boşa zaman geçirmezler. Gece ve gündüz devlet dilencilere yardım eder. Hıtay'ın bu prensip ve kurallarının benzerini dünyada hiç kimse gösteremez. Eğer onlar, -abartısız- onlara uygun olan İslâm dinine girerseler, Allah'ın yardımıyla hepsi veli olurlar." İfadesidir. Süleymaniye ve Kahire nüshalarında verilen bilgilere baktığımızda; Süleymaniye nüshasında orduların dereceleri ve işaretleri kısmından sonra mesnevi başlığı altında bir şiire tesadüf edilmiş ve sonrasında ordunun emirlerinin dereceleri faslı, onların savaş kuralları faslı ve akabinde bir hikâye kısmı yer almaktadır. Hikâye kısmında Kıpçak sahrasından bahsedilmiş fakat giriş ve kullanılan cümleler diğer nüsha ile tamamen aynı değildir. Süleymaniye kısmında iki kez ferd kullanılmışken Kahire nüshasında bir kez kullanılmıştır. Süleymaniye nüshasında geçen *Beytler* Kahire nüshasının bazı kısımlarında *Ferd* olarak

geçmektedir. Ayrıca Süleymaniye nüshasında *attar* başlığı *mesnevi*başlığıdır.

Beşinci Bab: Şehirlerde Bulunan Kaynaklar; Altın, Gümüş, Kumaş, Pamuklu Kumaş, Pirinç, Buğday, Arpa, Hünnap, Fındık, Saman, Germadar, Saman ve Odun Hakkında bilgiler verilmiştir. Bahsi geçen bilgiler her iki nüshada da aynıdır.

Altıncı Bab: Çin Hakanı'nın O Süleymani olduğunu Söylese de Cemşidi Tahtı ve Tacı ve Onun Güçlü Ülkesi Hakkında bilgi verilmiştir. Bu babda verilen kısımlar birbirinden farklılık göstermiştir. Süleymaniye nüshası; Çin Hakanı'nın Sarayının Hakkında, Ferd, Kenzü'l-Hakayık, Hikâye, Mesnevi, Fasıl, Derya-yi Ebrar'dan, Mesnevi, Hikâye, Mesnevi, Fasıl şeklinde verilmiş fakat içerik olarak verilen bilgiler Kahire nüshasıyla aynıdır. Bölüm içerikleriyle ilgili farklılıklar ise; Süleymaniye nüshasında *Hikaye*başlığında ikinci mısra ve *fasıl* başlığı bulunmamakta. Süleymaniye nüshasındaki *Kenz'ul hakayık* başlığı Süleymaniye nüshasında *mesnevi*'dir. Süleymaniye nüshasında *ferd* başlığından sonra *fasıl* başlığı bulunmamaktadır. Süleymaniye nüshasında *mesnevi* başlığındaki son üç beyit bulunmamaktadır. Kahire nüshasında *hikâye başlığından* sonra *mesnevi* başlığı *makale*başlığıdır. Süleymaniye nüshasında *Irakî* başlığı bulunmamaktadır.

Yedinci Bab: Bu bölüm Çin zindanları ve burada mahkûm olanların durumları ile ilgili bilgi vermektedir. Her iki nüshada aynı bilgiler vermiştir.

Sekizinci Bab: Bu bölümde kış mevsimi biterken Çin halkının düzenlediği bir bayram hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde arada bir şiire de yer verilmiştir. Bu şiir Süleymaniye nüshasında *Kenzül Hakayık* Kahire nüshasında *Bahar sıfatları* şeklinde geçmiştir. Fakat içerik tamamen aynıdır.

Dokuzuncu Bab: Bu bölümde Hıtay ülkesinin on iki kısmı hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kısımları tek tek açıklamış ve buradaki izlenimlerini anlatmıştır. Son kısımda yine bir şiir yazılı fakat daha öncede ifade edildiği gibi Süleymaniye nüshasında *Kenzül Hakayık*, Kahire nüshasında *Beyt* olarak isimlendirilmiştir.

Onuncu Bab: Bu bölümde Çinlilerin düzenleri, sohbet ve toyları hakkında bilgiler yer almaktadır. Bölümdeki farklılıklar ise; Süleymaniye nüshasında *kenz'ul hakayık* başlığı *beyit'*dir. Kahire nüshasında *kenz'ul hakayık* başlığında son üç beyit bulunmamaktadır.

On Birinci Bab: Bu bölümde Çin'de bulunan genelevler ve buradaki kadınlar hakkında bilgiler verilmiştir. Bölüm içeriğindeki farklılar ise; Süleymaniye nüshasında *beyit* başlığı *şiir*'dir. Kahire nüshasında *gülşeni raz* başlığı *beyit* başlığıdır. Süleymaniye nüshasında *gülşeni raz* başlığındaki birinci ve ikinci mısranın yerleri farklıdır. Süleymaniye nüshasında *gülşeni raz* başlığındandan sonra *beyit* başlığı bulunmamaktadır.

On İkinci Bab: Çinlilerin icra ettiği tuhaf sanatlar ve yetenekleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ayrıca Astroloji alanında ileri olduklarını ve bu konuda uğraşlarının olduğunu her iki nüshada da görmekteyiz. Bölümdeki farklılar ise; Kahire nüshasında *mesnevi* başlığı *beyit*

başlığıdır. Süleymaniye nüshasında *fasıldan* sonraki *beyit* başlığı *fert* başlığıdır. Süleymaniye nüshasında *fert* başlığı *şiir'*dir. Süleymaniye nüshasında *beyit* başlığı *kıtaa*'dır.

On Üçüncü Bab: Bu bölümde; *"Kanun Koyucuları, Onları Ne Sebeple Kaydettikleri, Hıtay'ın Ne Olduğu, Bir Kadının Birkaç Sene Padişahlık Yapması", başlığı* altında, zamanında Hıtay'ın kadın hükümdarı kanun yapma hususunda yetersiz kalınca Hıtay kanun koyucusu ve yazıcısı Bu-cin Gü-zin isminde biri *"İzin verirseniz Hıtay kanunları ben belirleyeyim ve ben yazayım*" demiş ve kanunları yazmıştır. İki nüsha karşılaştırıldığında bu bölümde geçen Süleymaniye nüshasındaki *Hikâye* kısmı Kahire nüshasında onsekizinci Bab'dadır.

On Dördüncü Bab: Bu bölümde "*Hattathaneler Hakkında*"başlığı altında Çin'deki okullardan bahsedilmiş ve bunların devlet eliyle kurulduklarını burada kalem ehli kişilerin muallimlik yaptıkları ve devlet dışında özel teşebbüsle okul açılamayacağı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bahsi geçen bilgiler iki nüshada da aynı olmakla birlikte Süleymaniye nüshasında *Fasıl* başlığı bulunmamaktadır.

On Beşinci Bab: Dünyanın çeşitli yerlerinden Çin'e gelen halklar ile ilgili bilgi vermektedir. Bu bölüm iki nüshada da içerik neredeyse aynıdır fakat Süleymaniye nüshasında sonuncu *beyit* başlığı bulunmamaktadır.

On Altıncı Bab: Bu bölümde yazar Kalmuk ve Hindu topluluğu ve Tibet köpekleri hakkında bilgiler vermektedir. Bölümdeki farklılıklar

ise; Süleymaniye nüshasında *fasıl* başlığı daha *sonra başlığı* şeklindedir. Süleymaniye nüshasının sonundaki son üç satır eksiktir.

On Yedinci Bab: Yazar Hıtay ülkesinin tarımı ile ilgili bilgiler vermiştir. Bahsi geçen bölüm ve verilen bilgiler iki nüshada aynıdır.

On sekizinci Bab: Bu bölüm Süleymaniye nüshasında, "Çinde altın, gümüş, pul ve kâğıdın para yerine kullanılması" ile ilgili bilgi verilmiş iken Kahire nüshasında on sekizinci babda "Teşbihsiz- Hıtay Kabesi Hakkında" başlığı vardır. Burada Çinlilerin tapınakları, tapındıkları putlar ile ilgili bilgi verilmiştir.

On dokuzuncu Bab: Süleymaniye nüshası Çinlilerin kendi kanunlarına riayeti ile ilgili bilgi verirken Kahire nüshası Süleymaniye nüshasının on sekizinci bölümünde hakkında bilgi verilen *Çinde altın, gümüş, pul ve kâğıdın para yerine kullanılması* başlığını taşımaktadır.

Yirminci Bab: Bu bölüm Süleymaniye nüshasında "Çin'in Resim Atölyeleri Hakkında" başlığı altında Çinin resim atölyeleri tanıtılırken; Kahire nüshasında Süleymaniye nüshasının on dokuzuncu bölümünde hakkında bilgi verilen "Çinlilerin kendi kanunlarına riayeti" başlığı yer almaktadır. Süleymaniye nüshasında *Yirminci Bab* başlığı Kahire nüshasında *On Dokuzuncu Bab* diye geçmektedir.

Yirmi Birinci Bab: Kahire nüshasında "Çin'in Resim Atölyeleri Hakkında" başlığıyla verilmiştir. Fakat Süleymaniye nüshasında Yirmi Birinci Bab bulunmamaktadır. Süleymaniye nüshasında yirmi birinci bab bölümü Kahire nüshasında 20. Bab diye geçmektedir. Yirmi birinci bab içeriğiyle ilgili iki nüshanın karşılaştırılması

sonucunda belirlenen tespitlere göre; Süleymaniye nüshasında fasıl başlığında ilk üç satır eksiktir. Süleymaniye nüshasında fasıl başlığında son cümle eksiktir. Süleymaniye nüshasında ikinci fasılda dördüncü satırdan sonraki altı satır eksiktir. Süleymaniye nüshasında ikinci Fasılda onuncu satırdan sonraki yedi satır eksiktir. Süleymaniye nüshasında üçüncü Fasılda dördüncü satırdan sonra üç satır eksiktir. Süleymaniye nüshasında üçüncü Fasılda son cümle eksiktir. Kahire nüshasında Mesnevi başlığındaki beyitler bulunmamaktadır. Süleymaniye nüshasındaki Hikâye başlığındaki beyitler Kahire nüshasının sonuna eklenmiştir. Kahire nüshasında ikinci Mesnevi başlığı ve beyitleri eksiktir. Süleymaniye nüshasında Kahire Nüshasındaki yirmi birinci bölümü oluşturan içerikte ilk otuz bir satır eksiktir. Süleymaniye nüshasında Kahire nüshasındaki yirmi birinci bölümü oluşturan içerikte üçüncü Satırdan sonra yirmi yedi satır eksiktir. Bu eksik olan bölümlerde Kızılbaşlar konusu işlenmiştir. Dolayısıyla Süleymaniye nüshasında nerdeyse sadece başlık olarak verilen Kızılbaşlar (Sarimkürd) hakkında verilen bilgilerin eksik olduğu görülmektedir.

Lin Yih Min'in Türkçeye Çevirdiği Hıtainâme Nüshasının Kahire Nüshası ile Karşılaştırılması ve Tespitleri

Lin Yih Min tarafından 1967 yılında doktora tezi olarak çalışılan ve Türkçeye çevrilen eserde diğer nüshalara nazaran daha fazla bilginin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi ise Lin Yih Min'in Çin kaynaklarını gözeterek bu eseri değerlendirmesidir.

Lin Yih Min'e göre uzak doğu ile ilgili seyahatnâmeleri olan Gabriel Ferrant ve İslâm Ansiklopedisinde Çin maddesini oluşturan Martin Hartmann Ali Ekber Hıtaî hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. Avrupalı araştırmacıların ise eserin Türkçe tercümeleri vasıtasıyla haberdar olduklarını belirtmiştir. Bu tespiti Lin Yih Min'den daha sonra eseri değerlendiren İrec Afşar'da doğrulamaktadır. O'nun tespitine göre de özellikle Fransız araştırmacılar eserin İstanbul'daki nüshalarını temel alarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca İstanbul'daki nüshalar yine İrec Afşar'a göre Hıtainâme Süleymaniye nüshası çevirileridir.

Lin Yih Min'e göre bu eser üzerinde en çok duran isim Paul Kahle'dir. Fakat o da eserin ilmi kıymetini belirtmenin dışına çıkamamıştır. Eserin önemini en iyi belirten Zeki Velidi Togan olmuştur. Eserin içeriği hakkında yeteri kadar araştırma olmadığını da belirtmiş ve bu sebeple yeniden tetkik edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.

Lin Yih Min'de Ali Ekber'in Çine giden üç yoldan bahsettiği ve bu yollardan hangisini kullandığı hakkında bilgi olmadığını belirtmiştir. Fakat tahminde bulunarak Marco Polo'nun kullandığı Hoten yolunu kullanmış olabileceğini söylemiştir.

Lin Yih Min'e göre Ali Ekber'in en çok dinler üzerinde durmasının sebebi de O'nun Müslüman olması şeklinde açıklanmıştır. Dinler konusunda yanlış bilgiler verdiği Ming Hanedanının İslâm'a yakın olduğu ve bunun yanlış olduğunu belirtmiştir. Lin Yih Min'e göre bu hanedan Budist'tir.

Lin Yih Min, Ali Ekber'in Çin'e gittiğini varsayarak Çin coğrafyası ve idari teşkilatını iyice tetkik etmemesi ya da kulaktan duyarak yazması sebebiyle birçok yanlışlık yaptığını belirtmiştir. Bunu da örneklerle açıklamıştır. Bu örneklerden bir tanesi Yün-nan eyaleti hakkındadır. Ali Ekber'in dediği gibi Yün-nan eyaletinin iki tarafı deniz değil dört tarafı da karadır.

Lin Yih Min'nin tespitine göre Ali Ekber Çin Devleti'nin on iki kısımdan meydana geldiği hakkında verdiği bilgilerin Çin geleneğine göre on iki sayısının değerinden ortaya çıkmış olmasıdır. Fakat Lin Yih Min'e göre Çin Devleti'nin on beş kısımdan meydana geldiğini o dönem Çin kaynakları göstermektedir.

Lin Yih Min'nin bir başka tespitine göre Çin'in başkenti konusudur. Ali Ekber'in Ming sülalesinin başkenti olarak zikrettiği Hanbalık ve Day-du şehirlerinin Moğollar dönemine ait oldukları ve Ali Ekber'in bunu o dönem seyyahlarından duyduğu muhtemeldir.

Lin Yih Min'e göre Ali Ekber'in Çin ordusu ile verdiği bilgiler abartılı ve yanlıştır. Bunu da askeri unvanları yazarak kanıtlama yoluna gitmiştir.

Lin Yih Min'e göre Ali Ekber'in Çin kanunları ve adaleti konularında yazdıkları da abartılıdır. Lin Yih Min, Çin kanunlarının aile temel alarak oluşturulduğunu belirtmiştir.

Lin Yih Min, yukarıda sayılan hataların yanı sıra Ali Ekber'in birçok konuda doğru bilgi verdiğini de söylemiştir. Bu konular ise; adalet

davulu, porselenler, tarım ürünleri, ticaret ve saray hayatı vb. konular hakkındadır.[8]

Kahire nüshası ile değerlendirilen babların içeriklerinin çoğunlukla uyuştuğu görülmektedir. Sadece sıralamada farklılıklar vardır. Ayrıca değerlendirmesi yapılan eser Hıtainâme Süleymaniye nüshası olduğu için bab sayısı yirmidir. Hıtainâme Kahire Nüshasında on sekizinci babda anlatılan Hıtay Kabesi hakkındaki bölüm Lin Yih Min'in değerlendirdiği nüshada bulunmamaktadır.

Irec Afşar'ın Hıtainâme Adlı Eser Hakkında Değerlendirmeleri

İrec Afşar, Hıtainâme adlı eserin Kahire nüshasını esas alarak çeviri yaptığını, bu eserin Paris'teki nüshasını gördüğünü ve Süleymaniye nüshasından küçük farklarla eksik olduğunu belirtmektedir. Ahmet Taşağıl tarafından İslâm Ansiklopedisi Hıtâynâme maddesinde bu bilginin doğrulandığı görülmüştür (Taşağıl, 1998: 404-405). Daha sonra İstanbul'daki nüsha hakkında bilgi vermiş, bu nüshanın 609 yılında Derviş Ahmet tarafından yazıldığını ve 110 sayfa olduğunu söylemiştir. Süleymaniye nüshasının ise 610 yılında yazıldığını, yazarının belli olmadığını, Farsça nash yazı türünde yazılmış olduğunu ve İatanbul'da bulunduğunu ifade etmiştir. Devamında Paris'teki nüshanın da 610 yılında yazılmış olduğunu, Süleymaniye nüshasıyla aynı içerikte olduğunu ve Fransa Millet Kütüphanesi'nde

[8] Lin Yih-Min, *Ali Ekber'in Hıtaynâme Adlı Eserinin Çin Kaynakları ile Mukayese ve Tenkidi*, Şinasi Tekin Collection, Tai-Pei, 1967, ss. 1-22.

yer aldığı bilgisini vermiştir. Paris'teki nüshanın sonunda Hasan Tebrizi isminin yer aldığını belirten yazar bu ismin İran'daki Şeyh Hasan Tebrizi olmasının muhtemel olabileceğini söylemiştir.

İrec Afşar, Şarl Schefer tarafından Fransızcaya çevrilen nüshanın Süleymaniye nüshasıyla aynı olduğu ve buradan sadece 1. , 7. ve 15. Babların alındığını belirtmiştir. Schefer'in bu bölümleri Aşer Efendi ismiyle bilinen birinin İstanbul'daki eserinden aldığını belirtmiş, bunu da Fransız Beluse'nin söylediğini yazmıştır. İrec Afşar ise bu nüshayı İstanbul'da bulamadığını da belirtmiştir.

Lin Yih Min tarafından 1967 yılında doktora tezi olarak çalışılan ve Türkçeye çevrilen eser Tai-Pei'de yayımlanmıştır. Bu çeviride diğer nüshalardan daha fazla bilginin yer aldığı belirtilmiştir.

İrec Afşar'a göre Hıtainâme Sultan III. Murad döneminde Hüseyin Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu eserin adı ise Kanunname-i Çin-Hıta'dır. Bu nüshadan birinin de Paris Milli Kütüphanesinde yer aldığı belirtilmiş, nüshanın Osmanlıca nestalik yazı türünde yazıldığı ifade edilmiştir. Yazarının belli olmadığı söylenen bu eserin 149 sayfa olduğu, giriş bölümündeki şiirlerin ve metinlerin asıl nüsha olan Farsça nüshasındaki şiirlere ve metinlere benzemediği, Sultan Murad adının bu çeviride yer aldığı ve bu eserin Sultan Murad için yazıldığı belirtilmiştir. İrec Afşar da Lin Yih Min gibi eserin içerisindeki yer, unvan, şahıs vb. isimleri düzeltme gereği duymuştur. Yine bu çevirinin İstanbul'daki nüshalar gibi yirmi bölümden oluştuğu bilgisi verilmiştir. Bölümlerin içerisinde yer alan,

hem din ismi hem de peygamber ismi olarak ifade edilen Şakmoni'nin yaşadığı dönemin Osmanlıca nüshada ve Farsça nüshada farklı olduğu yazar tarafından vurgulanmıştır. Ayrıca dönemin Çin hakanı olarak bahsedilen Kin-Tay Han hakkında Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Türkçesine çevirdiği eser dışında Osmanlı Türkçesi ile yazılan diğer nüshalarda bilgi olmadığı söylenmiştir. Hüseyin Efendi'nin çevirisini yapmış olduğu nüshanın diğer nüshalardan farklı olmasının nedenleri arasında, tercümanın bilinenden farklı bir nüsha kullanmış olması ve çeviriyi yapan tarafından fazla bilgiler eklenmiş olabileceği gösterilmektedir.

İrec Afşar'ın Tespitleri

Yazar, Ali Ekber'in yazmış olduğu eserin Kahire nüshasıyla Süleymaniye nüshasını karşılaştırmış ve karşılaştırmanın sonucunda gördüğü farkları açıklamıştır. Bunlar:

1. Kahire nüshasının giriş bölümünde Ali Ekber'in adının geçmediği belirtilmiştir.

2. Eser'in Hüseyin Efendi tarafından Türkçeye çevrilen halinin Farsça asıl nüshanın 39. Sayfasından başladığı söylenmiştir.

3. Kahire nüshasında bir cümleyle bu nüshanın Sultan Selim için yazıldığı söylenmiştir.

4. Kahire nüshasının giriş bölümünde Ali Ekber'in 1500 yılında Çin'e gittiğini söylediği belirtilmiştir.

5. İrec Afşar, Kahire nüshasının tahlilini yaparak Ali Ekber'in Çin'e gitmediğini söylemiş ve bunu kanıtlamak amacıyla yaptığı tespitlere yer vermiştir.

6. Ali Ekber'in Hıtainâme'sinde Pekin'in Hanbalık (Daydu, Ta-Tu) olduğu söylenmiş ve bu ismin Moğollar döneminden kaldığı ifade edilmiştir. Ali Ekber'in eseri yazdığı dönemde Daydu adının kullanılmadığı bilgisi verilmiştir.

7. Ali Ekber'in yazdığı şehir isimlerinin Moğollar dönemine ait bir seyahatnâmeden alınmış olabileceği söylenmiştir.

8. Ali Ekber'in yaşadığı dönemlerdeki olayları gerçeğe yakın ya da doğru bir şekilde anlattığı söylenmiştir.

9. Ali Ekber'in eserde verdiği bilgilerin Moğollar dönemine ait bir seyahatnâmeden alınmış olabileceği ya da Çinli bir arkadaşından Çince kitapları tercüme ettirerek elde etmiş olabileceği varsayımında bulunmuştur.

10. İrec Afşar, Hıtaynâme'nin hiçbir nüshasında Ali Ekber'in Çin'de gezdiği şehirlerin isimlerini söylemediğini belirtmiştir.

11. Saray hakkında verilen bilgilerin doğru olduğu fakat saraya Çinli birisi dışında yabancıların giremediği belirtilmiş bu nedenle de Ali Ekber'in Çin'e gitmemiş olabileceği bilgisi verilmiştir.

12. İrec Afşar, Ali Ekber'in kullandığı kaynağın belli olmadığını ancak yazarın Gıyaseddin Nakkaş'ın Seferatname'sinden ya da Ali

Kuşçu'nun yazdığı Çin Seyehatname'sinden yararlanarak Hıtainâme'yi yazmış olabileceği tespitinde bulunmuştur.[9]

İrec Afşar'ın Kullandığı Kaynaklar

H. L. Fleischer. , *Breichtevder Kgl. Sachs. Gesellchaft derWissenschaften*. Bd. III. Leipzig: ss. 317-327.

J. Fr. Zenker. – *Das chinesische Reich nach dem türkischen Khatiname*. ZDMG. 15 (1851): 785-805.[10]

Ch. Schefer. – *Trois chapitres du Khitay Nameh, text Persan et traduction Française*, Melanges Orientaux. Paris, 1883. pp 29-84.

L'ourage de Seyfi Celebi, *Historien Ottoman du XVI Siecle*. Edition Critique' traduction et commantaire par Zoseph Matuj Paris 1968. 232 p.

H. L. Fleischer. –*Über das türkische Chatai-nâme. Keleinere Scbriften*. Leipzig 1888. Band III: 214: 225.

E. Blochet. – *Catalogue des manuscrits persants de la Bibliotheque Nationale*. Vol. I.

F. Taeschner-*Geographische Literature der osmanen* ZDMG. 77 (1923) :

P. E. Kahle. – *Eine islamische Quelle über China um 1500. Das Khietay Name des Ali Ekber.* Acta Orientalia. 12 (1933) : 91-110.

[9] İrec Afşar, *a.g.e.* , ss. 8-18.
[10] İrec Afşar, a.g.e. , s. 18.

P. E. Kahle: *Islamische Quellen yum chinesischen Poryellan*. ZDMG. 88 (1934) : 1-46.

P. E. Kahle. – *China as described by Turkish Gedraphers from Iranian sources. Proceeding of the Iran Society*. Vol. 2 London 1940.

Z. V. Togan. – *Tarihte usul*. Istanbul. 1950. p. 269.

P. E. Kahle. – *Türk Coğrafyacilarinin Tasvirine Göre Çin. Islâm Tetkikleri Enstitusu* Dergin: Vol. II Part 1 (1956): 89-96.

Z. V. Togan, Ali Ekbar. *Islâm Ansipklopedisi.* I (1962): 318-319.

Lin Yih-Min, Ali Ekber'in Hıtaynâme-adli eserinin Cin kaynak-lari ile mukaycse ve tenkidi. *Doktora Çalışması.* Tai-Pei, 1967. 351 p. (Afşar, 1978: 12-15).

HITAYNÂME KAHİRE NÜSHASI ÇEVİRİSİ

(68-A) Bismillahirrahmanirrahim

Cümle eşya, zerrat, yer ve gök[te ne varsa] Allah'ı zikreder.

"Her şey onu zikreder"Sahib-i Gülşen'in sözlerinden uğurla:

Gülşen

Yüce Allah kusurda münezzehtir
Ki âlemi yoktan yaratmıştır
Her iş ondan sorulur
Yapılan her şey O'nun bilgisi altındadır
O'nun yaptığı işler sıfatlarından bilinir
Ama O'nun zatına ulaşılamaz
O'nun sıfatları sayılamayacak kadar çoktur
O'nun zatı karşısındaki her şey bir hiçtir
Dünyada binlerce yıl geçse de
O'nun sıfatlarının tamamı bilinemez
O'nun zatı sıfatlarından anlaşılır
Çünkü O bütün sıfatlarla övülmeye değerdir

Seyyed-i Enbiyaya Naat

Muhammed ki ona "levlek" denmiştir
Bu feleklerin devranı sensin
Âlem senin nurundan yaratılmıştır
Levlek ile müşerref olmuştur
Onun manası efendin anlamında
Bu yazıyı Allah ona gösterdi
Âlemin ve insanın bilgisi uçtu gitti

Bütün sözlerin anlamı o sözde toplandı
Söz gizlilikten açığa çıktı
Her ikisi de sır olarak kalsa da
Şeriat ki sağlam bir kulpa bağlandı
Tarikat de onla mudgam oldu KB1
(68-B) Hakikat de her ikisinde toplandı
Demir ve taş arasındaki ateş gibi

Menakıb-ı Çehar Yar

Mustafa ve Murtaza, her ikisi birdir
Ebu Bekir ve Ömer de onlardandır
Dünyadaki Osman da Ahmed gibiydi
Ahmed sözüyle onlara candaş idi
Mustafa ve Murtaza ve ailesi
Hepsi Hakk'ı bilir ve tanır
Ali ve diğerleri sadıklardandı
Her birinin canı birdi
Sahabe de tevhidte birdi
Ney de senin gibi yaşlanarak taklide geldi

Allah Saltanatını ve Ömrünü Uzatsın- Sultanların Gururu Sultan Selim Han'a Övgü

Peygamberimiz 'in bahsettiği ve övdüğü, ismi [peygamberimizle] aynı olan, Konstantiniye'yi fetheden, [Fatih Sultan Mehmed], nesli temiz olan İslam'ın koruyucusu Sultan Selim övülmeye layıktır. Allah, ihsanı bol Rum sultanının ömrünü ve saltanatını kıyamete kadar uzatsın.

Beyt

Sen ki halk üzerine faydalı kişi
Sen ki gemileri döven dalgalara hâkimiyet sahibi
Senin sözlerinde küçücük bir hata bile yoktur
Senin işlerinde de küçücük bir ayıp yoktur
Senin heybetinde zalimliğe dair bir şey yoktur
Senin nimetinde bir daralma olmaz
Yolunun başında senin makamın felek gibidir
Kısa sürede meziyetinden kıskançlık peyda olur
Sen ki dinin yardımcısı fazilet sahibi
Senin masumluğun ve adaletin bellidir
Senin memleketinden daha güçlü bir yer yoktur
Senden daha cömert biri yoktur âlemde

(69-A) Daha Sonra

İlginç olayları [bu kitapta] toplamanın nedeni şudur ki: Gazilerin korucusu İslam'ın hükümdarı Sultan Selim Han b.Bayezid Han'ın huzuruna dünyanın her yerinden ilginç hediyeler geliyor. Bu fakir de; Çin, Maçin Hıta ve Hoten'den ilginç ayin ve ilgin çadetleri açıklamak için bir hediyegetirdi.

Ferd
Şahların önünde her zaman nefis bir tuzak olmalıdır
Merd olan kişi tuzaksız kalmaz, soysuz kişi dışında
Sahib-i Gülşen, Cam-ı Cem hikâyesinde diyor ki:
Cem adlı biri bir vakit padişah oldu
Dünyayı gösteren bir küreye sahipti

O küre öyle bir yapılmıştı ki

Ne istiyorsa ona buluyordu

Küre bir süre sonra karardı

Şah bu durumdan hayıflandı

Bilginlerin ona bakması

Ondaki durumu çözmesi için emir verdi Küreyi tekrar aydınlatmak için

Bir hekim dedi ki: "su gerekir"

Müneccimler dedi ki: "usturlab gerekir"

Bir diğeri de dedi ki: "ayna gerekir"

Çünkü onlar kürede bir aydınlık görmek istiyorlardı

Herkes kendi ilmine göre çare buldu ama

Bu zor işi çözmek pek kolay olmadı

İçlerinden bazıları bunların işe yaramayacağını

İşe yarayacak olan şeyin bilgin birinin nefesi olduğunu söylediler

Bir kişinin karanlık nefsini aydınlatırken

Böylece insan o ufuklarda tek başına kalmaz

İnsan Nefiste kâmilolduğu zaman

Bütün mevcudatı kapsar

Çünkü felek, yıldızlar ve diğerleri

İnsan nefsine delalettir

Hakikati bilenler yokluğun

Ve Arifliğin o küre olduğunu bilirler

Yaşlanan bir kişi

Aldığı ilk nefsi iyi bilir

(69-B) Ki o her iki dünyayı da görür

İki dünyanın manası da tek manada toplanır

İlim meziyettir; eğer sen onu iyi bilirsen
Zülkarneyn gibi olursun
İnsan nesli şerefli bir nesildir
Şerefli, latif ve zariftiler

Daha Sonra

Diğer mesele de şudur ki: Merhum Sultan Uluğ Bey, Üstad Mevlana Ali Kuşçu Şiri'yi; o ülkenin ilginç durumları hakkında; her ne görüldüyse bilinsin diye, yazılsın diye Hıtay'a göndermişti. Küfrü nakletmek, küfür değildir. Kalendar böyle demiştir. Gerçekte bu acayiptir. Bu zayıf kuş, Süleyman zamanının hoşnutluğu için canlıdır.

Ey hükümranlığı uçsuz bucaksız Hıtay Hanı
Kendisine ihsan ve mal verilmiş kişi
Senin etrafın adaletle örtülüdür
Ki o adalet, Hıtay kanunları ile bilinir

Mukaddime

Dünyanın ortasında, İran ve Turan'da dört ülke vardır ki [bunlar] Müslümandır. Oranın etrafındakiler kâfir [ülkelerdir]. Müslüman olan ülkeler; birincisi Arabistan, ikincisi Rum ve üçüncüsü Acemistan'dır. Bunların hepsi İran'dadır. Bir yer Turan'dadır. Burası Maveraünnehir'dir, her nekadar Acem mülkü olsada. Irak ve Horasan kurak olup, [bölge] susuz ve otsuzdur. Buna karşın Maveraünnehir ise; ferah, sulak ve otlak olup, her yer bağ ve bostanlıktır. Maveraünnehir'in tarıma uygun alanları sulaktır ve Hıtay sınırına

kadar bütün yerler yaylaktır. Hıtay, Derya-ı **(70-A)** Maşrık'a kadar tamamen tarım bölgesidir.

Fasıl

Dünyanın Kısımları Hakkında

Dünyanın ortasındaki dağlar ve şehirler Derya-ı Maşrık'a doğru çekilmiştir. Bir köşesi Kalmuk sahrası ile birleşik ve denizin yanında bulunan Kaf Dağı hariç, dünyanın kuzeyinin tamamı sahra olup, dağsız ve şehirsizdir. İskender Seddi'nin burada olduğu söylenir. O yol, İskender'in zamanında önce; Morğ-i Seran, Zağ-i Seran, Ester-i Seran, Seg-i Seran, Şehr-i Zenan vb. diye bilinen Kaf ehli diye bilinirdi. Bu yolda bulunan şehirlerden [Sedd-iİskender'e] gelenler, kendi suretlerini yapmışlardır. Hıtay ananesine göre: Her taraftan gelen topluluklar kendi tasvirlerini yol üzerindeki manastırlara yapmıştır. Örneğin; buraya gelip, burayı ele geçiren ve burada vefat eden Rüstem'in tasvirini yapmışlardır. Ona benzer bir şey bu dünyada yoktur. Dünyanın güneyinde Hindistan bulunur. Buranın bütün adalarını okyanus çevrelemiştir. Belki [bu okyanus] dünyanın tamamını çevrelemiştir.

Fasıl

İran ve Turan'ın Mesafesi Hakkında

Acem bölgesinin doğu ucunda bir ırmak vardır ki buna Ceyhun derler. Buranın batı tarafına da İran derler. Buranın doğu tarafında Turan bulunurki, buraya da Turan ülkesi derler. Buharave Semerkand'ın doğusunda Bedehşan ve Türkistan, [onların doğusunda] Türkistan [ve]

Hoten, [onların] doğusunda Keşmir ve Hoten, ve Derya-ı Maşrık'a kadar Hıta ülkesi bulunur. [Derya-ı Maşrık'tan] ilerisine dair bir bilgi yoktur. **(70-B))** Bu denizden Hanbalık'a mesafe yarım günlük olup, Hanbalık, Hıta'nın başkentidir.

Beyt

Rum'un ve Çin'in temizliğini işittiysen
Gel yaklaş Senai ülkesine bak
Her yer hırs ve cimrilikten uzak
Herkesin kibir ve kinsiz olduğunu görürsün
Güç ve evren ayaklar altında
Yardım ve mülk mühürler altında
Altın ve varlık eller altında
Buğday ve feleğin atı süsler altında

Yüce ve Kuddüs Allah, doğu tarafını "Çin" diye yaratmıştır. Çin'in hert arafında ve her bir köşesinde, her bir evde birkaç bin tane put bulunur.

Ferd

Ay gibi güzellerin yanakları görünür
Âşıkların güzellere bakışı izlenir

Sübhanallah. Kendisine ilim verilmiş akıllı kimsenin saltanatı Âdem'in zamanından bu zamana kadar dağılmadı. Hıtaylar, Nuh Tufanı'nın kendilerini etkilemediklerini ifade ediyorlar. Bu ülkede veba yoktur. Kıtlık ve bolluğa [karşı] tedbir alırlar. Onların bekası,

kanunlara riayet etmelerine dayanır. Öyle ki; Çin hakanı, kanundan bir nebze taviz veremez. [Bu]açıklanacaktır.

Licamie

Hıtaynâme'yi başlattım
İçindeki manaları açıkladım
Hıtay'ın güzelliklerinden bahsediyorum
Onların sevgi dışında işleri olmaz
Hepsinin teni gümüş gibi bembeyazdır
Hepsi tüysüz ve nazik endamlıdır
Hepsinin gözü çiçek gibi güzeldir
Hepsi ince belli ve sümbül saçlıdır
(71-A) Hepsinin yüzü güneş gibidir
İnsanlıkta onların eşi benzeri olmaz
Hepsi şirin dudaklıdır
Hepsinin konuşması papağan gibi açıktır

Babların Fihristi

Birinci Bâb: Hıtay yolları, Hıtay ülkesinin etrafının hendek ve duvar olması, bitişik miller, çok sayıda gözcü, bir aylık yoldan düşman haberinin bir günde verilmesi, bir aylık yoldan düşman haberinin bir günde veren topluluğun bunu nasıl yaptığı ve [bu topluluğun] düşmana [karşı] nasıl silahlandığı anlatılacaktır.

İkinci Bâb: [Hıtaylar'ın] değişik dinleri, bütün dinlerden güzel Muhammed Aleyhisselam'ın dini, -[Hıtaylar] bu dinden olmasa da onlar Muhammed dininin kardeşleridir. Çünkü Seyyid-i Enbiya'yı en

iyi insanlardan biri olarak tanırlar. Onlar kendilerini Şakmoni dininden sayarlarki, Şakmoni bir peygamberdir.-Ondan aktarılan olağanüstü durumlar [bu babta]anlatılacaktır.

Üçüncü Bâb: Şehirler, yapılmış ve yapılmakta olan hisarlar, mahalle, pazarların düzeni, nöbetçi kuleleri, nöbetçiler, saltanat mahkemeleri anlatılacaktır.

Fasıl: Arabalar için ayrı, atlar için ayrı yapılmış ve yapılmakta olan, gidiş-geliş için onda [türlü türlü] faydaların hazırlanmış olduğu posta arabaları anlatılacaktır.

Dördüncü Bâb: Şehirlerde bulunan ordu, [bu ordunun] talimleri, emirlerin emri altında hazır bulunmaları ve onlara tâbi olmaları, **(71-B)** onların savaştaki usül ve kuralları, anlatılacaktır.

Beşinci Bâb: Şehirlerde bulunan altın, gümüş, germedar, ceviz, hünnap, fındık, saman ve odun içeride ve dışarıda her ne varsa saltanattan sorulur. Güzel kumaşlar, renkli atlaslar, gümüş ve pamuklu kumaş ve diğerleri altı yılda bir hazinede toplanır. [Bunlar da anlatılacaktır].

Altıncı Bâb: Padişahın tahtı, nişanı ve mühürleri, saray ve divanı, sarayın içindeki emirlerin divanları, sarayın dışındaki devlet divanları, sarayın içindeki erkek hizmetçi ve kısa yeşim kemerli hat yazan kız hizmetçi evleri anlatılacaktır.

Fasıl: Sarayın içindeki birkaç binlik erkek ve kız hizmetçiler. Kız hizmetçilerin sarayın içinden ve erkek hizmetçilerin sarayın dışından Hıtay ülkesinin [işlerini için] hat tutmaları, kapılara bakan birkaç

binlik ordu, sarayın etrafındaki birkaç binlik bekçi, saraydaki ilginç kapı ve derbendler ve kös-i adlanlatılacaktır.

Yedinci Bâb: Erkek ve kadın diye ayrılan zindanlar, zindan görevlileri, ülkenin bütün işlerinin [yükünün] onların üzerinde olması. Çünkü iş heryerde zordur[ama],onların önündeki[iş]daha da zordur.

Fasıl: Zindanda işleri sorgulayan; divanhaneler, bahçe ve **(72-A)** bağlardan sorumlu emirler vardır. Zindanının ismi şehir [ismi] ile [aynıdır].Çünkü onların ülkesi on iki kısımdır ve zindanlar da on iki kısımdır. Hapis yerleri, insan için yapılan sandıklar, onlara verilen türlü türlü cezalar anlatılacaktır.

Fasıl: Onların kanun koyucuları ve verdikleri katlve kısas hükümleri.

Fasıl: Çin hakanı yılda bir defa olmak üzere, -üç sene hapsolmuş- katilleri teftiş eder. Onların katledilmesi [hapsolduktan] üç yıl sonra gerçekleşir. Hıtay'ın tamamında birkaç bin kişiyi bir günde böyle öldürürler. Bu [katletme işinin] zamanı bellidir. Katillerin kesik başlarını sandıklarda muhafaza ederler. Zindanlarda üç yıl kalanları, yılda bir defa gruplar halinde serbest bırakırlar.[Bu da] açıklanacaktır.

Sekizinci Bâb: Çinliler yılda bir defa Dey ayında [kışın] bayram ederler. Hakan, yılda bir defa o gün emirlere, hassa ordusuna ve dünyanın her tarafından gelen elçilere toy düzenler. O toyda hakan, ejderha biçimindeki tahtına oturmaz, onun yarısına oturur. Onların acayip çalgıları ve şarkıları, eğlenmekle meşgul olmaları, halkın şıraların [meyve suları] önünde kurulmaları anlatılacaktır.

Dokuzuncu Bâb: Hıtay ülkesinin on iki kısmı, her kısmın isimlerinin ne olduğu ve hangi kaynaklara; Misk, ravent, fağfuri, inci, yakut, altın, gümüş -ve diğerleri- sahip olduğu anlatılacaktır.

Onuncu Bâb: (72-B) Ağaçların arasında yapılan eğlence meclisleri, servi ağaçları ki [oturulmak için] kıvrılmış, rengârenk bahçeler, pirinçten yapılma şaraplar, dalları biçimlendirilmiş ve döşenmiş [özel] ağaçlar, yeryüzünde bulunmayan bu ülkeye özgü çiçekler ve nimetler anlatılacaktır.

On Birinci Bâb: Yağmur duasında bulunma hakkı kendisine ait olan genelev kadınları, padişahın veya vezirin bu yerlere gidememesi, buralara gidenlerin altınlarını boşa harcamaları ve onların akıbetleri açıklanacaktır. Onların on iki şekilde dansları, ilginç aletleri çalmaları, ilginç şarkıları, onların [şarkı] okuma ve [çalgı] çalma için okulları ve ip canbazları anlatılacaktır.

Fasıl: Onların [Hıtaylar'ın] iffeti ve örtüsü, onların hepsinin siyah ve nergis gözü, pembemsi tenleri ve hoş endamları ve bu ülkede sara hastalığının ve akıl hastalığının olmaması ve bir cinin bir şekilde tesir etmesi anlatılacaktır.

On İkinci Bâb: İlginç sanat ve ilaçlar, top [oyun] yapımı ve diğer bölgelerdeki farklı top yapma şekilleri açıklanacaktır.

Fasıl: Astroloji ve ona rağbet edilmesi, müneccimlerin bir defalığına bir sene hapiste kalması, hazine [toplama] zamanlarını tayin etmeleri, zaman değişimini gözlemlemeleri, halka nasihatleri. Şiir ve Çistan açıklanacaktır.

(73-A) On Üçüncü Bâb: Hıtay kanun koyucuları ve Hıtay'da ne vaka olursa [kanunların] sebeplerini kaydetmeleri, birkaç yıllığına bir kadının padişah olması, onun binasının ve sarayının kalıntısı, onun sureti açıklanacaktır.

On Dördüncü Bâb: Hattathanelerin ve okulların açıklanması, -küfrü nakletmek küfür değildir- muallimhanelerin gece ve gündüzün [bu işler için] taksim edilmesi, -özellikle padişah için- bunun saatini padişah dahi değiştiremez. Eğer [padişah] uykudaysa uyandırılır. Eğer padişah bunu yapmazsa, erkek hizmetçileri için ceza yoktur. Çünkü kanuna uymamak mümkün değildir. Bu da açıklanacaktır.

On Beşinci Bâb: Kurak yerler olan batıdan; İslâm diyarından gelenler ve Sind'ten gelenlerin getirdiği hediyeler; kumaşlar, mücevherler, atlar, aslan, pars ve vaşak. Hıtaylar'ın onlara yerlerinde saygı göstermeleri anlatılacaktır.

On Altıncı Bâb: Kalmuk hakkında.

Her yıl yirmi bin kişi gelmesi, hediye getirmeleri, bahşiş vermeleri ve onlardan gelen mallar… Onların şehirlerinin isimleri, tenkarın onların bölgesinde bulunması ve onların bölgesinden inci çıkması anlatılacaktır.

Fasıl: Tibet ve asılları. Tibet'ten gelen Tibet köpekleri hakkında;

Onların hediye vermeleri ve onların Hıtay padişahından maaş almaları açıklanacaktır.

Fasıl: Hindistan'ın doğusundan gelenler hakkında;

Onların hediyeleri ve onlardan kumaş satın alınması **(73-B)** açıklanacaktır.

On Yedinci Bâb: Ziraat kıtlığı ve bolluğu ve ateşin şehri tutuşturması, buna deva bulunması, onların ilginç odun ve değirmenleri açıklanacaktır.

On Sekizinci Bâb: Kalendar'ın dediğine göre, küfrü nakl etmek küfür değildir. Onların kâbesi, hacıların onun etrafında dönmesi, onların zikri ve riyazet ehli, kadın ve erkeklerden oluşan papazları ve ne itikatte oldukları, onların âlim kesiminin putperestliği cahil işi saymaları, doğudaki kâfirlerden hangi bölgelerin ve şehirlerin İslâm'a meylettikleri açıklanacaktır.

On Dokuzuncu Bâb: Altın, gümüş ve kâğıdın para yerine kullanılması, kadın ve erkeğin sarraf olması, şehirde oturanların ve devlet hazinesinin akçe basması.

Yirminci Bâb: Kanun ve kurallara uyulması hakkında;

Bir sözü iki kere söylemek ve bir işi iki kere yapmanın hükmü, [aynı şey] iki kere söylenirse intikam alınması, babanın oğla, oğlun anne ve babaya [kayırma] yapmaması ve kanunun icrasında merhamet olunmaması anlatılacaktır.

Yirmi Birinci Bâb: Çin'in resim atölyeleri hakkında;

Giyimdeki gösteriş ve giysilerin [sayıca] bol oluşu, ilginç beyaz kâğıtlar, ölü kaldırma adetleri ve onların ayinleri, açıklanacaktır.

Beyt

Bu dünyayı bir kadın gibi bil
(74-A) Kendisi süslüdür ve onda koca gözü vardır
Bir adamı orada hazırlar
Onların işlerinde hile görülmez
Ölü haline gelmiş gibi bir şey
Zamanla çabucak helak olur
Sen sert ve ünlü bir rüzgâr gibisin
Öyleyse bu hilelerden kaçın

Birinci Bâb

Hıtay Yollarının Durumu Hakkında

Hoşki tarafından İslâm diyarına üç yol vardır: Biri Keşmir yolu, diğeri Moğolistan yolu, üçüncüsü Hoten yoludur. Hoten yolundan Keşmir'e kadar insanlar çeşit çeşit olup, [bölgeleri] sulak ve otlaktır. Çağatay'a ait Moğol yolu ise en güzelidir ama on beş günlük mesafesi susuz ve otlaksızdır. Burada her nereyi kazsalar bir adam boyu dışarıya su fışkırır. Bazı yerler kötüdür ki, oraları kazsalar [kullanışsız] su çıkar. Emir Timur, o yoldan gitmiştir ve emir buyurmuştur ki: "Her yerde kaleler yapılsın ve her kaleye bin tane asker koyulsun. Onlar tarımla uğraşsınlar ve ürün toplasınlar ki ordu[muz] buradan geçerken darlık yaşamasın." Onun ömrü bunu görmeye yetmedi ve öldü. Üzülmüş [demiş ki]: "Biz; Hıtay, Uygur, Kalmuk ve Tibet gibi kâfirleri İslâm'ın üzerine çektik" Bu üzüntüyle can verdi.

Mesnevi

Âlem yüzüğünün altında vücut buldu
Yeryüzü de bu zamanda tutiye taşı oldu
(74-B) Felek de kana büründü
Toprağa yayıldı ve çaresiz kaldı

Fasıl

Ceyhun'dan Hıtay'a üç aylık mesafe vardır. Her menzil bir günlük mesafededir. [miktarı iki kuçe-i asker cihangüşa-ı hüdavendigar mesafesi] Derbend-i Sekçu'ya gelince, derbendte bir kale vardır ki gayet sağlam yapılmıştır. Bu kalenin dış tarafı çukurla kaplıdır. [Etrafına] duvar ve sur çekilmiştir. Hıtay'a bir aylık mesafededir. Buradan [Hıtay'a] her menzil hisarlarla kaplıdır. [Burası] Hıtay'a birkaç aylık mesafededir. [Hıtay'ın] her şehri buradaki gibi hisarlarla kaplıdır. Alçak ve yüksek yerlerde, düzlük ve tepelerde bulunan millerin başlangıç noktasına sayısız gözcüler yerleştirilmiştir. Eğer gündüz vakti düşman [burada] görünürse [görevliler] millerin başında duman çıkarırlar, gece olursa ateş yakarlar. Bir aylık yoldan gelen düşmandan bir günde haber alınır. Ateş yakmalarının sebebi; düşmanın hangi topluluktan ve hangi ordudan olduğunun [belirlenmesi içindir]. Eğer düşman doğu tarafından geliyorsa bir ateş yakarlar, kuzey tarafındansa iki, diğer taraflardan geliyorsa üç ateş yakarlar. Gözcülerin azığı ay ay padişah tarafından karşılanır. Gözcülerin durumu zindan bahsinde açıklanacaktır. Diğer gece ve gündüzleri de millerde nöbet tutarlar, zil çalarlar ve davul vururlar. Millerin merdivenleri ipten yapılmış olup, aşağı bırakırlar ve yukarı

çekerler. Düşman geldiğinde [gözcülerin] suyu, azığı, **(75-A)** taş ve tüfekten yapılmış olan savaş aletleri hazır vaziyettedir. Ok atan tüfekleri dört parmak yüksekliğinde bir ateşe sahiptir. Bu [aletin]sopasının ucu demirden olup, zehirle kaplanmıştır. Bu büyük bölgede onların top barutu yapmayı bildikleri söylenir. Tüfek atmayı ve top atmayı bilen birkaç yüz binlik ordu vardır. Bütün silahları düzenlidir ve [onlar] idmanlıdır. Onların durumu yeri geldiğinde aktarılacaktır.

İkinci Bâb

Onların Değişik Dinleri Hakkında

Allah'ı bir bilmek Çin Hakanı'nın itikadıdır ve kendisi Şakmoni inancına sahiptir. [Şakmoni'nin] bir peygamber olduğu akla yatkındır. Hazreti Muhammed Aleyhi selamı "insanların en iyisi" olarak kabul ederler.

Fasıl

Hakanın sarayının içinde insanların efendisinin suretini yapmışlardır. Türlü türlü mücevherlerle onu süslemişlerdir. O sureti altından bir tahta oturtmuşlardır. Gümüşten bir levha da o suretin kenarında bulunur. O levhada birkaç binlik siyah nokta bulunur. O suret, bu levhadan görünür. Eğer bir adam burada elini duaya kaldırsa, o levhanın üzerindeki noktalar kaybolur. Eğer o kişi elini tekrar aşağı indirse bu sayısız noktalar yeniden görünür.

(75-B) Naat

Onun Bi sesi ile her yer tepe taklak oldu
Onun ümmeti ümmetlerin en hayırlısıdır
Göbekten yarılıp perdede göründü
Cansız halde anne karnında var oldu
Zemine geldi güçlü bir yaratılışla
Çocukken secdelere kapandı, o halle
Dedi ki: "Ya Rab ümmetini azad eyle"
Cümlesini merhametinle affeyle
[Allah] Dedi ki: "Affettim ümmetinin tamamını"
"Senin hürmetinin vesilesiyle"
Mustafa fahr-i cihan yakına geldi
Cavidan bir padişah misali

Fasıl

Çin Hakanının Her Yıl Sarayından Çıkması

Hanbalık şehrinin dışında Çin Hakanı, ibadet etmek için bir mescid yaptırmıştı. Yılda bir defa idamlık mahkûmları [görmek için] buraya gelir. Mescidin [belli bir şekli] yoktur. Mescidin kıble tarafında Müslüman yazısı ve Hıtay yazısı ile ism-i azam ve Allah'ın ayetleri yazılıdır. [Sultan] mescide gitmek isterse, bir gün öncesinden oruç tutar ve da oruçlu durur. Birkaç binlik ordu [kılıçları çekilmiş ve hazır bir vaziyette] piyade, bölük bölük Çin Hakanı'nın önüne gelirler. Fil kervanı altın arabalara bağlanmıştır. Tahterevan renkli atlas [kumaştan] elbiseler ile donatılmıştır. Acayip **(76-A)** müzikler çalan binden fazla çalgıcı, hakanın tahtının yanında sıra sıra dizilmişlerdir.

Hakan, tahtını kaldıran özel hizmetlileri ile çalgıcıların olduğu safın ortasında gider.. Müslüman hizmetliler iki kişi olup, bunlar at üstündedirler, tahtın önünde giderler. Bu kişiler İslâm'a [karşı] gayet saygılılardır. Geriye kalan bütün emirler ve vezirler yaya haldedir. Hakan bazen bu şâşâlı grupla mescide gider. Oruçlu olan hakan, baş ve ayakları çıplak bir vaziyette tahttan iner.

Tevhid

Allah ki onun kapsında kimse mahvolmaz
Hiç kimse onun kapısından izzetsiz ayrılmaz
Yükselen padişahların başı
Onun dergâhında yerde niyaz eder

Attar'dan

Ben bu demir zindanda hapis kaldım
Zayıflama ile beraber bir su istiyorum
Kendim bir sevdalı haline geldim
Her yere gittiğin gibi gidiyorum
Çünkü zindan içinde susuz kaldım
Buranın hükümdarı beni zindana attırdığından

Kahraman, cesaretli, iri yarı ve uzun olan dört bin kadar adam vardır. Hıtaylar onları bize sundular ve [onlarla]övündüler.

Ferd

Buranın adamları birkaç bin kişi idi

Bir bir Çin mülkünden uzaklaştılar

Sıradan askerler, altın kaplamalı zırh giyerler. Zırhları tepeden tırnağa demir ve türlü türlü mücevherlerle kaplıdır. **(76-B)** Bütün savaş aletleri bakımlıdır. Bahsi geçen bu binlik [kişilik] sıradan askerlerin tüm kılıçları altınla kaplıdır. Baharat dükkânının tahtası gibi [sultana]itaat ederler ve hakanın önünde yürürler. Heybet ve gösteriş bakımdan tamtakırdırlar. Omuz omuza tek bir adam şeklinde sultanın tahtının arkasında yürürler. Güç bakımından halleri iyidir. Bu sıradan askerlerden bin kişinin tamamının gürzüde altın kaplamadır. Bu normal askerlerin bin tanesi sağda bin tanesi solda olmak üzere işlemeli sancakları taşırlar. Bu sancakların üstüne rengârenk fanuslar asarlar ve mescide geldiklerinde Hıtay dilinde selam verirler. Allah'ın isminin önünde başlarını öne eğerler. [Padişah] Allah'ın ayetlerinin olduğu tarafa doğru, sağ ayağını sol ayağının üstüne koyarak, iniltili bir şekilde nâra atar:

Mesnevi

Sesim onun sesini hoşlaştırdı

İki âlemden ses ve gam bir oldu

İnlemeden her yer çeşme gibi oldu

Boş bir bağ yeşil olana kadar

[Padişah]: Allah'ım sen âlimsin, sen görensin, sen halk katında bana padişahlık verdin. Bu kadar insanın katli benim emrimle oldu ve ben kendi geniş gücümle tedbir aldım. İmkânları buraya getirdim. Sen âlimsin.

Ferd

Hangisi günahkâr, hangisi günahsız
Benim bu çukur yerde kalan

Attar

Keşke yüz çukur yer bir kamışlık yeri olsaydı
Neyin şahı bir çöpçü idi
Mahmud Gûlhan benim kudretimdi
Benim derinliğim içinde kalmayana kadar
O istek yüce bir şahındı
Bir ateş padişahın içine düştü
Hüsrev yeterince hüsrana düştü
Onun saltanatını parlattı

(77-A) Çin hakanı bahsedilen mescitte bahsedilen makalatı söyler, acz ve alçak gönüllük gösterir, ağlama sesini uzatır. Gönül yakan nârâlar sabahtan akşama kadar her zaman yinelenir. Secdeye varır, o şekilde başını secdeye koyarak can yakıcı nâralara devam eder. Bu feryatlar sabaha kadar artarak sürer. Daha sonra mescitten dışarı çıkar. Rizayetinin bereketinden mülkü ona hakir görünür, riyazetinin etkisi zayıf hilal gibi yüzünde belli olur.

Ferd

Aşk her an onun canını sıktı.
Şahın aşkı aslan gibi yüreğini karıncaya çevirdi.

Daha sonra

Bu aciz halde dışarıya çıktığında iftar yapar ve saltanat tahtına oturur. Önce ayin yapılır ve gelinen yoldan yola düşülür. [Padişah] sarayının olduğu şehre varır. Onun saltanatının kuvvetli olmasının bu [yakarma] sayesinde olduğu söylenir. Örneğin, bir kişi dünyayı tamamen ele geçirecekse, bu Çin hakanın hakkıdır ve halkın inancı şudur ki: Dünyanın tamamı Çin Hakanının kontrolünde olmalıdır. Çin halkının da inancı şudur ki: Onların [yaşadığı] şehir gibi bir şehir dünyada yoktur ve Hıtay'da bu ülke gibisi [Hıtay] yoktur. Hıtai, Hıtay sözcüğünden türemiş değildir. Dünyayı görür ve bilir. Şöyle bir itikatları vardır ki: Onların dışındaki yerler sahradır ve hakanın emri altındadır. Hıtay'ın düşmanlarının çoğu sahradan gelmiştir. Bu yüzden [halkın] çoğu buraları sahra ve buralarda oturanları da göçebe kabul eder.

Çin hakanı kendisini Allah'a tapan olarak kabul eder ve Şakmoni dinine bağlıdır. Bu mezhep hâkim mezheptir. **(77-B)** Bahsedilen kitaplarında putperestlerin cahil olduğu söylenir. Onların emirleri de aynı itikat üzeredirler. Çünkü padişah halkın önünde onların en bilgilisi olmak durumdandır. Onların emirlerinin de kendi dininde, kendi ilminde, yani ülkenin işlerinin kaydında bilgili olmaları şarttır.

Hikâye

Hıtay emirleri, Hıtay Hakanı'nın önüne bir söz getirdiler. [Dediler ki]: Birkaç binlik Müslüman hane, bizimle beraber karışık yaşıyorlar. Bunları buğday arasındaki bir ot gibi temizleyelim. Çünkü bunlar mal vermiyorlar.

Çin Hakanı üç cevap vermiş: "Birincisi; bizim babalarımız bu işi hiç yapmamışlar ki, bizneden yapalım? İkincisi; biz onların dışhalini [biliriz] içlerine ne diyebiliriz. Üçüncüsü; belki biz de onlar gibi Müslüman oluruz."

Bazıları hakanın hareketlerinden onun gizli bir Müslüman olduğunu anladılar ve bunun ülkeye bir zarar vermesinden korktular. Çünkü hakanın ülkesi kâfir kanunlarına göre yönetiliyordu. Bu Çin padişahının babası; Hava ki bu zamanda onu Kin-Tay Han diye bilirler. O Müslümanlarla dostluk kurmuştur. Onun zamanından bu zamana yedi tane emir kalmıştır. Bu emirlerin divanları bazı Hıtay emirlerinin divanlarından üstün tutulmuştur. Müslümanlardan bir grup günde beş vakit [hakanın] önünde namaz kıldırma işinde memurluk yaparlar. Bu namaz hakana bir hayli keyif verir. **(78-A)** Hıtayca Müslümanlara temiz dinli anlamında "Gingjin-kusend" derler. Doğudaki bütün kâfirlerin Müslümanlığa karşı tam meyilleri vardır. Bunlar bu dinin yoluna "Şakmoni" derler.

Şakmoni'nin peygamber olduğu söyleniyor. O, anasından doğduğunda yedi adım yürümüş. Güller açtığında, reyhanlar göründüğünde Şakmoni söze gelip, [halkı] Hakk'a davet etmiş ve halk onu öldürmek istemiş. Dağda bir işaret görünmüş. Dağ açılıvermiş ve o da taşın içine girmiş. Taşta bir canlanma olmuş.

Şakmoni peygamber aleyhisselam o taşın içinde yaşamış ve ibadetle meşgul olmuş. Kâfirler, Şakmoni oradan çıktığında onu öldürmeyi planlamışlar. Şakmoni orada bir müddet kaldıktan sonra, oradan bir

aslan şeklinde çıkmış ve onlara saldırmış. Halk ondan kaçmış. Onların arasında kalan Şakmoni bir müddet onlardan ayrılmış ve kaybolmuş. Bir süre sonra tekrar ortaya çıkmış ve halkı [dinine] davet etmiş. Ondan geriye anlatılmış birçok hikâye vardır. Sonunda halk onun dinine girmiş ve onun kitabını kabul etmişler. Onun kuralları ile yaşamışlar. Bu zamandan o zamanına kadar dört bin sene geçmiştir ve onun inancı tahrip olmuştur. Bir kısmı puta, bir kısmı ateşe, bir kısmı güneşe, bir kısmı aya ve bir kısmı da ineğe tapmıştır.

Hitay kanunu şunun üzerinedir ki: Eğer dünyanın her hangi bir tarafından bir halk derse ki "Biz Çin Hakanı'nın otoritesini kabul ettik ve burada kalacağız" Onlara sürekli kalacaklarsa izin verilir. Eğer, onlar ticaret ve elçilik bahanesiyle kalacaklarsa onlara izin verilmez. **(78-B)** Abartısız burada Müslümanlar da çoktur ve Hıtay padişahının yanına gidip orada kalmışlardır. Kencanfu denilen bir şehirde otuz bin kadar Müslüman hane vardır. Herhangi bir grup Hıtay'a kalmak için gelirse ondan mal almazlar, üstüne padişah tarafından onlara bahşiş verilir.

Hanbalık'ta Çin hakanı Müslümanlar için dört cami ve yetmiş mescid yaptırmıştır. Hıtay ülkesinde, bahsi geçen hükümdar döneminde her Müslüman grup için padişah tarafından ibadet yerleri yaptırılmıştır. Bu zamanda da kanun böyledir. Padişah tarafından her grup nişan ve alametlerle ayrı ayrı belirlenmiştir.

Ve Licamie

Çin ülkesinin üzerindeki iyi kişi
Yüzbinlerce halk sana hayran

Sayısız ve çeşit çeşit
Her köyün üzerindeki yerler düzgünce hasat edilmiş
Herkes bura için, buranın bir İslâm yolu olduğunu söylemekte
Her kim ki bu yoldan çıkmıştır, yolunu kaybetmiştir
Biri de der ki: İslâm bu yoldur
Her kim ki bu yoldan çıkar, o dinsiz olur
Burada bazı hikmetler vardır
Hikmetler burada değerlenmiştir
Burada bazı yollar yapılmıştır
O yola yüz tane işaret konmuştur
Bazılarına da putlar konmuştur
(79-A) Bu yoldan habersiz ve liderden uzaklıkta
Bu yoldan Hakk'a kör ve yolunu kaybetmişler geçer
Yol boydan boya kâfirlerle doludur
Tevhid yolundan yolunu kaybetmişlerdir

Bazı müminler yola düşmüşlerdir
Ki onlar Hakk'ın yoluna düşmüşlerdir
Bazıları meftun bazıları hayran olmuşlardır
Oradaki denizler uçsuz bucaksızdır
Eğer orada Hakk'a âşık olan birini bulmak istersen
O zamandaki Hakk'ın yoluna layıksın

Daha sonra

Herkes herhangi bir dine mensuptur. Farklı dinlere düşmanlık yoktur. Özellikle halk Müslümanlığı diğer dinlerden daha çok sever. Herkes

Muhammed dinin içindedir. Diğer dine mensup olanlar onu kınamaz, dahası beğenirler ve rağbet ederler.

Üçüncü Bâb

Şehirler Hisarlar ve Onların Düzeni Hakkında

Onların en küçük hisarlarında beş yüz civarında aile [insan] vardır. On hisar bir şehre bağlıdır ve onun adı Han'dır. On Han da bir şehre bağlıdır ve onun adı Şan'dır. On Şan da bir şehre bağlıdır ve onun adı Ku'dur. On Ku da bir şehre bağlıdır ve onun adı Kutay'dır. On Kutay da bir şehre bağlıdır ve onun adı Cu'dur. On Cu da bir şehre bağlıdır ve [onun adı] Den Cu'dur. On Denk Cu da bir şehre bağlıdır ve [onun adı] Fu'dur. Fu kalabalık bir şehirdir. Hıtay kanunlarına göre, her bölgeye hisarın ve şehrin nasıl kurulduğuna dair, onları teftiş etmesi ve sorgulaması için bir müfettiş bırakılmıştır. Eğer bir yer [şehir kurmak için] münasipse, padişaha hat yazılır ve gönderilir. **(79-B)** Şehri kurmak için padişah orduya izin verir ve o şehir birkaç ayda kurulur. [Bitimin] hangi ay ve hangi gün olduğu da belirlenir. Bu hüküm orduya gelir ve onlar çalışırlar. Şehrin planını hesaplarlar ve şehrin duvarlarını topraktan yaparlar. Oranın burç ve surlarını öyle yaparlar ki içini ve dışını kimse göremez. İşlemeli küçük pencerelerin [içinde], taş surların üstünde ok atanlar ve hisarın üzerinde mil şeklindeki top yığınları [görünür]. Ayrıca hisarın üzerine gemi direğine benzer ağaçtan bir direk dikerler. Çevresinde bir yerde ve direğin ortasına da bir kile ölçüsü bağlarlar. O çubuğun en tepesine de bir şınık ölçüsü koyarlar. Bu işaret ile halka her gün bir kile hububat elde etmeleri ve kendileri için bir şınık sarf etmelerini bildirirler.

Padişahlık divanhanelerini planladıktan sonra, mahalleler ve ve pazarlara geçerler. Dükkânlar ve bekçi evleri gibi yerlerin hepsini planlarlar. Duvarları yaparlar ve etraflarını da çevirirler. Eğer bir kişi [saymak için] buraya gelirse, mahalle ve divanhaneleri hesaplayabilir. Çünkü onlar gayet iyi bir şekilde yapılmıştır. Yazmanların başı, hangi şehirde kaç bin aile olduğunu yazar. Belirli gün ve aylarda her gruptan zanaat erbabı şehri doldurur. [Onlara] her ne isterlerse dükkânlardan verilir. **(80-A)** Padişahlığa ait, hane ve dükkânlar [malları] onlara ucuz fiyata satarlar. Yiyecekler onlara satılamaz. Onlara mallar ucuza verilir. Mahalle, pazar ve dükkânlardaki herkes padişaha çalışır. Şehirde çalışan askerler, şehrin her kapısının tepesinde davul vururlar. Nöbetçiler de onlara eşlik ederler. İlk gün sabaha kadar bir nöbetçi nevbet vurur. Gündüzleri beş nöbetçi on gün boyunca, pazar ve mahallelerde nevbet vururlar, tellallık ederler ve sopa vururlar. Nöbetçi evlerindeki hiçbir nöbetçi boşdurmaz.

Padişahlık divanhanelerindekilerin durumu da şöyledir: Her şehirden bir miktar bilgin ve yazmanın padişahlık adına divanhane yapmalarına izin verilir. Her şehirdeki emirin oturduğu yer, divanhanesi, hizmetkârları, altını ve tahılı padişahlığa aittir. Güvenliği sağlamak önemlidir ki; bölgeyi koruma işi için gece ve gündüz vakitleri belirlenmiştir. Hıtay kanunlarına göre;[iş karşılığı] şarap, av ve seyrset verilmez, onlar yemek yedikleri sırada iki-üç kadehe çalışırlar. Sarhoş olmak ve kendinden geçmek kanuna göre suçtur.

Mühimmatın korunması konusunda korku içindedirler. Çünkü [bu görevi yapamamaktan dolayı] ansızın rütbelerinden düşerler, haps

edilirler veya katledilirler. Çeşitli suçlarına göre kadın ve kızları geneleve düşer, oğulları da asker edilir. **(80-B)** [Oğlanlar] asla anne ve kız kardeşlerini göremezler. [Suçu işleyenlerin] isimleri ve ünleri kaybolur ve hanımları harap olur. Onların kanunları bu derece keskin ve korkunçtur.

Hıtay ülkesinde üç aydan fazla yol gittik. Biz her gün muazzam bir şehirde veya süslenmiş bir hisardaydık. Bizim yolumuz sahraya asla düşmedi. Ne gece ne gündüz sahrada yol gitmedik. Çünkü heryer şehirlerle kaplıydı. Her yol bir kervansaraya çıkıyordu. Onlar da vakıf olarak yapılmıştı. Eğer kar yağar veya soğukluk olursa, [insanlar] oraya giderdi. Hisarlar ise sayılamayacak kadar çoktu. Düşmandan korkulan yerlerde, halkın isteği ile oraya üstünde gözcülerin gidip geldiği bir kale veya mil yapılması için, padişaha bir hat gönderilerek durumdan haberdar edilir ve bu hatt-ı arzuhali padişah, o işin yapılması için münasip görür, rütbe ve bahşiş verir. Eğer yüksek rütbe verirse bahşiş verilmez, bahşiş [fazla verilirse] rütbe verilmez. [Bu şekilde] her yıl emirlere bahşiş verilir ve rütbeleri arttırılır.

Fasıl

Yamhaneler Hakkında

Şehirlerde geliş ve gidiş için kaleler yapmışlardır ve yapmaktadırlar. Örneğin; elçiler ve ulaklar gelirler, hüküm ve nişanlarını getirirler. Eğer onlara at, adam ve araba isterse verilir. Hıtay emirleri ve Hıtaylar başka ülkelere gittiğinde at ve adam almazlar. Her emir-i muazzamaya bir ya da iki adam verilir. Gittiği her menzilde onun azığı ve teçhizatı devlet tarafından karşılanır. **(81-A)** Hıtay emirleri asla ata binmezler

ve arabayla bir yük taşımazlar. Onlar da (mahfe) giderler. Elli kadar kişi onu taşır ve seçkin bir şekilde nevbet vururlar. Gürzleri altın ve gümüşten kaplı olan bir grup, sancaklarını bir adam boyu yukarı kaldırırlar ve [tahtırevanın] peşi sıra giderler. [tahtırevanı] omuzlarında taşıyarak ardı sıra giderler. Rengârenk fenerleri ve rengârenk sancakları olan bir grup, sivri sancakları sağ elinde tutup [omuzlarına dayayarak tutarlar]. Gece olduğunda o fenerleri yakarlar ve o aydınlıkta giderler. Onların amaçları gösteriştir. Gece olmadığında bu haşmetli tahtırevanı yer yer taşırlar. [Emir-i muazzamı taşımak için] odun takılmış elbise sandıklarını iki kişi omuzlarında koşarak taşır. Gittikleri yerde, padişah tarafından izin verilmiş divanhaneye [gelirler] ve [hakanı] oraya indirirler. Padişah tarafından verilen atlas işlemeli uyku elbiseleri ve perdelerinin yarısı işlenmiş tahtın önüne asılır. Diğer [mallar] o sarayın kemeraltılarına bırakılır. Maaşlar ve diğer içki malzemeleri de hazır bekletilir. Divanhanenin tüm hizmetlileri de [emir-i muazzamın] önünde ayakta bekler. **(81-B)** Bütün emirler derece ve rütbelerine göre [bu anı görmek için] gelir. Bu durum padişahın huzruna geliş ve gidiş için de geçerlidir. Bu [emir-i muazzamın grubu] her nereye gitseler, oradakiler [gidecekleri] diğer bir yere haber gönderirler. [Bu işiyapmakla görevli] Bir kişi [bölgeler arası] gider ve gelir. Halk da ona gerekli teçhizatı verir. O kişi [böylece] bütün Hıtay ülkesini dolaşır. Bu iş ondan sorumludur ve o da bunu yapar. Yarım günlük Hanbalık'a gitmek için müsaade alır ve kendi elbiselerini arabada taşır ve her şeyi gizli olur, kiralık at ya

da arabaya tek biner çünkü kanun öyledir. Hanbalık'ta ne kadar Emir rütbesi yüksek ise yalnız dolaşır sadece hizmetçilerin dışında.

Eğer hizmetçi iş için Saray'dan çıkmak isterse bir gün önce Pay çıkar ve bu Pay mühürlenmiş bir levhadır ki bazen onun üzerine hüküm yazıp dışarıya gönderirler. Pay çıkınca bütün şehrin halkı haberdar olur. Herkes köpek ve tavuk ve domuzunu bağlar ve şehri temizlerler ve Padişah yollarını yaparlar ve bu Paylardan özel Hadım vardır yanı ülke alabilen hizmetçilerhizmetçi saraydan çıkınca bütün şehir ayakta olur ve **(82-A)** hizmetçileri bir grup temiz elbise giymiş ve omuzda altınla kaplamalı kurzlar ve bir grup altın ve gümüş kaplamalı kurzlar sırtta taşıyorve altın kaplamalı çomakları sancaklarda koymuşlar ve münakkaş kıyafetler giymiş ve o çomakları elde tutumuş bir grup altin ipi ie diktirilmiş elbiseler giymiş ve altın kaplamalı klıçlar omuzunda taşıyor ve bir grup atların dizgini tahtalar ve zincirleri hazırlayıp ve bekler bir grup rengârenk atleslerle süslenmiş ı kaldırmış ve saryın önünde hizmetçi bekliyor hizmetçi saraydan çıkdıktan sonar da oturur hizmetçilerden bir grubu ise seslenerek önde giderler ve o Pazar ve yoldaki halkı haberdar ederler ve herkes korkar ve saklar ve eğer kimse ve ya köpek ve tavuk ve domuzu gözde gelse o veya hayvanın sahibi kanunu ihmal ettiği için yetmiş sopayla cezalandırır.

Fasıl

Eğer bu hizmetçiler belirtilmiş durumu ile Memleketin Hükumetine gidiyorlarsa, ulaştığı her şehre yazarlar ve bilim insanları ondan önce gelirler ve onları şehirde dolaştırılırlar ve onlara Padişaha duydukları saygı gibi saygı duyarlar. **(82-B)** Ve Padişah [o şehirden] geçtikten

sonra o hizmetçi ülke yönetim hükmünü icra eder ve her diyara gittiklerinde ve her şehir ve menzile yetiştiklerinde o menzil veya şehrin halkı kaygılanır ve her şey çoğalır ve ucuzlaşır ve hırsızlık ve haramlık azalır. Sardarlar ve saldırganlar korkar ve o hizmetçi şehre veya menzile gittiğinde şehrin tümünü düzen kapsar ve her yerde "Mazlum Nerde ve Zalim Kimdir" diye seslendirir. Eğer böyle bir ses duyarsa Mazlum kendini tanıtmalıdır. Eğer Mazlum suçlu değilse hizmetçi şehrin Gammazlarını çağır ve en son ne zaman müfettiş gelmiş diye sorar. Gammazlar ve diğerleri yalan söyleyemezler çünkü gizli müfettişler o şehirde çalışmaktadır ve mazlumun hakkını zalimden alırlar ve Mülk i Çin'nin ayakta kalmasına destek sağlayan bu hizmetçidir ki; Hakanın nefsinin avukatları ve onun çocukları gibidirler. Hizmetçilerin çoğu müslimandırlar ve gönderildiği her hükumete bahsedildiği gibi giderler ve o memleketi yönetme izinleri olduğu sürece orayı Zabt ederler. Eğer onun yerine başkası görevlendirilirse birinci hizmetçi gibi bahsedildiği **(83-A)** gruplarla kendi malı ile şehirden şehre Padişahin sarayına kadar gelir ve sarayın kapısına geldiğinde bütün mallarını saraya götürür ve özel bir kemer bağlar ve Padişah'ın Has hizmetçilerinden biri olur.

Geri geldik ve yamhaneleri öyle yapılmışlar ki daha düşük rütbeye sahip olan bazı gidecek ve gitmekte olanları yamdan (at) indirirler ve yükü ve malını arabaya indirirler ve Hıtay'ın etrafından gelen halk elçiye giderler. Ondan almış oldukları hediyeleri, bir kısmını padişaha verirler. Ve atları kesin padişaha ikram ederler ve Hataylılar bütün hediyeleri kabul edip ve kayıt ederler ve halkın rütbelerini ve ikram

ettiği hediyeleri ve on kişi aralarından iki kişi Hanbalık a gönderirler ve geri kalanı da on gün içerisinde Hıtay'daki Komçu denilen bir şehir yamhanesinde saklarlar ve her ay onların maaşını padişah verir.

Ve Hanbalık'ta bütün halka ikram ettikleri dışında bahşiş ederler. Atlas, tafte, kerbas vb. ve ikram parasını da öderler. **(83-B)** Üç sene sonra Hanbalık a gidenler dönerler. O zamana kadar saklamış olanları padişahtan maaş verirler. Hanbalık a gönderilenler eğelenirler çünkü her gün yamhaneden beş kişiye bir koyun ve her kişiye beş Şunuk beyaz pirinç, un ve odun ve bütün yemek pişirmek malzemeleri ve hizmetçiler ve her kişiye on tane yatak, yastık, yorgan vb. ve yatağın üzerine rengârenk atlaslardan yapılmış pijamalar vardı. Atlastan, Kamhadan vb. elbise yaptıkları dört, beş sene sürer ve hizmet ederler ve hizmet süresi doldurduktan sonra pijamaları alıp ve gider ve kırk dirhem gümüş dışında yıllarca kimse onunla işi olmaz. Ve başkası onun yerine geçer, yeni pijamalarla ve münekkaş ayakkabılar ayağın önünde koymuş ve Muzeleri rengarek atlaslardan diktirmiş ve rengârenkli eyer ve üzengi demiri ve iki güzel oğlan hizmetçi her biri koşarak Arak verirler ve bunların hepsini at yamlarında verirler bazen yüz veya iki yüz kişiye hizmet verirler.

(İREC AFŞAR 84) Ama araba yamlarında herkese yüküne göre araba verirler bazılarına ise ondan fazla araba verirler ve yüklerini yükleyip, arabayı menzilden menzele götürürler.

Ve Hıtayda yüz gün gittik ve bütün şehir ve hısarlar süslenmişti ve hiçbir menzilde aciz olmadık çünkü bütün şehir ve hısarlar her şeyden doluydu. Bu yüz menzilde sürekli şehir vardı ve bir menzil bile

sahrada oluşturulmamıştı ve bütün menzillerde bahs edilen eşyalar hazırdı, bazıları Hanbalık'ta saklanır: ör; kaz, arak, hünnap, fındık.

Ve at ve araba yamalarında emirlerin hizmeti ve başka konular için Hıtay'daki hayırseverler her sene kırk dirhem gümüş harç veriler ve halka beş ya da altı sene havale ederler ki onun kurallarına akıl ermez ve bu hizmeti bitirdikten sonra kimse kırk dirhem gümüş haraç dışında onlara karışmaz ve ordular bu konuda harç ve hizmeti yok

Beyt

Ey gül yüzlü, acımasızlığın eteğine kaçmış
Senin dudağın bir halkı delirtti **(İREC AFŞAR 85)**

(84-A) Dördüncü Bâb

Şehirlere Bırakılan Ordu Hakkında

Harp aletlerinin hespi, top ve tüfek gibi, gayet iyi olup tamamı demirdendir. [Askerlerin] her birine ayda on kilo beyaz pirinç, on kilo buğday ve yirmi dirhem gümüş verilir. Bunların atlarının bakımını pazar ve mahalleledeki halk üstlenir. Birkaç bin atıorduya verirler. Yılda on iki ay boyunca her gün iki defa devletten atlara arpa ve saman verilir. Eğer atlardan biri telef edilirse, [atın sahibine] yüz sopa vurulur ve devletten [yeni bir] at verilir.

Fasıl

Ordugâhta Onların İdmanı ve Hıtay Ülkesinde, Hanbalık'ın dışında Olan Birkaç Binlik Ordu

Her seher vaktinde [bütünordu] ata biner ve onların savaş aletlerinin tamamı süslenir. Demir aletlere [bakım yapılır]. İdman alanında hazır olunur. İki saf halinde dizilir ve her iki taraftakiler de nara atarak birbirlerine saldırırlar. Korkmadan her iki taraf birbirine vurur. Onlar [birbirleriyle] ölümüne savaşırlar. Onlar gürz, topuz ve mızrakla savaşırlar. Birbirlerini yaralamaktan ve sakat bırakmaktan çekinmezler. Onlar çevik ve hızlı savaşçılar olup, bunun hakkını verirler. Hıtaylılar'ın [savaş] oyunlarının sertliği şu derecededir: Öldürmek, yaralamak ve darb etmeyi normal kabul ederler, [bundandolayı] suç işlemezler. Onlardan yetmiş kabile, **(84-B)** meydanlarda her gün; vurmak, yenmek, atmak, sakat bırakmak, yakalamak ve esir almak için idman yapar. Bu şekilde her gün idman yaparlar. [Bu bakımdan] dünyada hiçkimse Çin ülkesi gibi bir yer gösteremez.

Hıtaylıların korunması ordu toplanması şu şekildedir: Eğer emredilirse, bir yıldız saatinde elli bin kişi hazırlanmış silahlarla ata biner ve hazır bekler. Onların âdeti bu şekildedir: Her seher vakti hazırlanılır ve idman alanına gidilir. Bütün silahlar hazır vaziyettedir ve saflar dizilir. Daha önce bahsedildiği gibi birbirlerine vurulur. İdman alanı açılır ve silahhanelerden silahlar çıkarılır. Atlar emirlerin hizmetinde hazır edilir. Her emir derecelerine göre saf saf dizilmelidir. Emirler ata bakmaz, onların hizmetlileri ona bakarlar. İdman olmadığı zamanlarda, ordunun işi; şehir, hisar, mahalle, pazar, nöbetçi evleri, karakollar, divanhaneler, yemhaneler kurmaktır. [Ordu] şehir kurmayı tamamlarsa, yazmanların başı, halkı şehre kaydeder. O ordunun işi yoksa bir miktar asker şehirde boş durur. Zamanlarını idman alanında

idman yaparak geçirirler. [Ayrıca] o çalışan gruptan bir miktar askeri Hıtay'ın etrafına çukur kazmak için gönderirler. **(85-A)** Hıtaylılar hiçbir zaman boşa zaman geçirmezler. Gece ve gündüz devlet dilencilere yardım eder. Hıtay'ın bu prensip ve kurallarının benzerini dünyada hiçkimse gösteremez. Eğer onlar, -abartısız- onlara uygun olan İslâm dinine girerlerse, Allah'ın yardımıyla hepsi veli olurlar.

Ferd

Halka bakmak ve ordu erleri

Serserilerle oyun oynamakla işleri yoktur

Başkentte, bütün emirler ve ordu her sabah padişahın divanında hazır bekler. Hiçbir gün tatil yoktur. Her şehirde, beş on bin askerden elli bin askere kadar ordu vardır, gece gündüz şehirde beklerler. Eğer emredilirse, bir saat içinde hepsi silahlarıyla beraber daha önce söylendiği gibi hazır olurlar. Onlar, kanuna göre; [işlerini] av ve boş zaman geçirmek gibi [nedenlerle] geciktiremezler.

Fasıl

Onların Ordularının Dereceleri ve İşaretleri

Her on kişide bir tane tuğ vardır. Her otuz kişinin bir çadırı, üç tuğu ve bir kızıl sancağı vardır. Bu şekilde her bin kişinin kırmızı bir bayrağı, tuğu, kösü ve borozanı vardır. Her ellibin kişinin de; beş bin tuğu ki bin sancağı elli kızıl bayrağı ve hepsinden büyük bir sarı bayrağı vardır. Elli kös, elli tuğ, elli borazan, elli çift senc, kös ve Kebr, **(85-B)** beş bin top arabası, elli bin tüfek; elli bin kişilik ordu [içindir].

Yani orduda bunlar varsa, orada elli bin kişilik ordunun var olduğunu gösterir. Bunların hepsi, Çin ülkesinin on kısmından her birinde bulunur.

Attar

Bu ordu iki yüz bin kadardır
Onların hepsi ölüme itaatkârdır
Gündüz ve gece orduya yetişir
Yani emirlerin ayak izi anneye ulaşır
Ordunun bütün gücü ortaya çıkar
Hem sen yere düşersin hem de nefesin yola
Her kim bir kılıçla ecele yaklaşırsa
Hem kalemi hem de kılıcı kırılır
Eğer ben bir emirin elinde ölmek istersem
O zaman ecel gelir ve ben ölürüm

Fasıl

Ordunun Emirlerinin Dereceleri

On kişinin başına Şi-Cen, yüz kişinin başına Bay-Hu, bin kişinin başına Sen-Hu, on bin kişinin başına Cu-Hu, yirmi bin kişinin başına Yan-Semzen, otuz bin kişinin başına Semzen, kırk bin kişinin başına Yan-Zen-Ben, elli bin kişinin başına Zen-Ben derler. Savaş olduğunda elli bin kişilik ordunun başında mir-i muazzam bulunur ve üç kişiden oluşur:

Birincisi Toy-Ken, ikincisi Du-Tang, üçüncüsü Zen-Ben'dir.

Toy-Ken, padişahın sarayından sorumlu olup, padişahın oğlunun yerine oturur. Hakanın şahsi vekilidir. Bir kısımdaki bütün şehirlerin korunmasından sorumludur. Güç sahibidir, [o kısımdaki] âlimler ve yazmanlar ona tabidir.

İkincisi mir-i divandır ülkenin bir kısmının divanından sorumludur. [O kısımdaki] bütün emirler ve yazmanlar ona bağlıdır. Hazineler ve hesap işleri ondan sorumludur. Hapis olanların durumuna da o bakar. Karısı ve çocukları yoktur. Padişahın malı israf olmasın diye böyle bir tedbir alınmıştır.

(86-A) Üçüncüsü mir-i leşkerdirordunun emiridir. Ordunun korunması ve hesap işleri ondan sorumludur. Onun çocukları vardır ve onlar da rütbelere sahiptirler. Birinci kişinin kazandıkları saraya gider, ikinci de olaki ölürse ne dünyada kendine ait bir şey var ne de çocukları vardır. Üçüncü öldüğünde malları ve makamı, çocuklarına kalır ama o işte terfi alıp ve yüksek rütbelere sahip olabilir ve Hıtay'ın altı Zabıtalarının birisi olup ve malları çoğalır.

Orduna diren savaşır. Çünkü ülkeye saldırmaya kimse cesaret edemez. Ülke herzaman korunur ve ordu boşdurmaz. Yani Hıtay'ın etrafında ya hendek kazarlar, ya hisar yaparlar yamil kurarlar ya da şehir yaparlar. Derlerki; [ordu] boş durursa fitne çıkar.

Hıtaylıların savaşı gayet serttir ve onların harp kuralları da aynen böyledir. Eğer [savaş sırasında] düşmana yaklaşılırsa, [ordunun] arkasına ve sağına hendek kazarlar. Yollara da arabalar koyarlar. Arabaların önüne de yığınak yaparlar. Savaşa topla başlarlar. Yedi yüz

bin Hıtaylı [askerin] sekiz yüz bin tüfeği vardır. Ordununbütün harpaletleri yenilenmiştir ve herkeste bütün [gerekli silahlar] vardır. Onların hepsi savaş aletleri ile hazırdır. Çünkü onlara hazine verilmiştir. O ordunun hepsi idman meydanındaki gibidirler. Yedi yüz bin kişilik ordunun hepsi bir anda bir tüfek atsalar, bir dağ tuzla buz olur.

(86-B) [Müslümanların] yardımı şu şekildedir: Hıtay ordusu sokak başlarında olduklarında, onlara saldırmazlar ve onların savaşmamalarına izin vermezler. Harp zamanı da [Müslümanlar] onlara saldırmaları gerekirken, onlara saldırmamışlardır. Kalmuk padişahı Esen-Tişi [bu yüzden] İslâm'a küskündür.

Hikâye

Kıpçak sahrasının boyu yedi ay, eni ise üç aydır. O sahrada şehir ve dağ yoktur. Bütün halk sahrada yaşar; Tatar, Özbek, Tukmak, Uygur, Moğol, Kalmuk, Tibet ve diğerleri gibi. [Sahra], Derya-ı Maşrık'tan Kaf Dağı'na kadar uzanır. Onun bir köşesi Kalmuk sahrası ile birleşiktir. Oradan Kaf'a doğru bir yoldur ve orası İskender'den önce, Kaf ehli tarafından; Zağ-i Seran, Seg-i Soran, Morğ-i Soran, Ester-i Soran, Şehr-i Zenan diye bilinirdi. İskender aleyhisselam o yola bir sed çekmiştir ve bunu doğuda kabul ederler. O sedin kendisi, beyaz topraktandır. Buna tenkar derler, aslı danedtir. O inci gibi toprak, sarı nohut gibi bir bitkiden yapılmıştır. Çok kıymetli ve çok pahalıdır. Oranın eteğinde yedi yüz bin kişilik Kalmuklar vardır. Kalmuk emirlerinden Esen-Tişi adında biri, yüz bin kişi ile Kalmuk'a birkaç aylık yol mesafesindeki bir eyatleti kılıç zoruyla ele geçirdi ve

Kalmuk hanını eser etti. Tibetistan'ın tamamını, Uyguristan'ı, Moğolistan'ı ele geçirdi ve Hıtay tarafına yöneldi. Hıtay hakanı ile 854'te **(87-A)** karşılaştı ve savaştı. Hıtay ordusu o duruma hazırlık yapmaktaydı. Altıyüz bin kişilik Kalmuk ordusu, bir top gibi [yumak] oldu. Esen-Tişi'nin kendisi de savaşarak yedi yüz bin kişilik Hıtay ordusunu [yendi] ve Hıtay hanını esir etti. [Daha sonra] onu serbest bıraktı. [Kalmuklar] Hıtaylılarla fazla savaşamadılar. Çünkü kaçmak Hıtaylıların âdeti değildi. [Kalmuklar] onların tamamını öldüremediler ve [Hıtaylıların] kanununa göre [savaştan] kaçmanın cezası ölümdür. On bin olsun, yirmi bin olsun, kanuna uymadıklarından öldürülürler. Hıtaylıların öncüsü ya öldürüldü ya da kaçtı, ikisinden biri [oldu]. Kalmuk padişahı Hıtay hanını esir aldığında, onu serbest bıraktı ve Hıtay ordusu da dağılmış bir vaziyetteydi.

Ferd

Bize göre bir süvari ve binlerce zerdüşt askeri siyahi bir ordu ile baş edemez.

Bahsi geçen Hıtay kanunlarına göre; [kaçmadan dolayı] bütün Hıtay ordusunun bir hasırda öldürülmeleri, bir sedir kadar yerin düşmana verilmemesi gerekir.

Kalmuk sahrasında iki şehir vardır. Biri Karakurum, diğeri Kunaravi'dir. Buranın kuzeyinde iki şehri gösterirler. Bu iki şehirde tüccarlar bulunur Şehirlerin dışında yaşayan halk göçebedir. Çin hakanı esir olduğunda, tüccarlar Karakurum şehrindeydi. Esen-Tişi onlara görev verdi ve dedi ki: "Hakana siz bakın, tımar ve terbiyeti ile

siz ilgilenin, çünkü o şehirlidir, **(87-B)** siz de şehirlisiniz." Tüccarlar kabul ettiler. Hakan için taht misali bir şey yaptılar ve çeşitli davetler düzenlediler. Ona kuzu kebapları, pirinç [pilavlar], safranlı yiyecekler, meyve suları, şerbetler [vererek] hizmet ettiler. Bir zaman sonra, Kalmuk padişahı Esen-Tişi, kendi kızını Çin hakanına verdi ve onu damadı yaptı. Hıtay'a bir elçi gönderdi ve dediki:"Çin hakanını ben oğul olarak kabul ettim ve kendi damadım yaptım. Bildiğinize göre; ben onu kendi yerine gönderiyorum. Siz de onu kabul edin. Onu tahtına geçirin." Çin emirleri [bunu işttiğinde] cevap gönderdiler ki: "Biz onu kabul etmiyoruz, padişah olarak tanımıyoruz, onun saltanatı bitmiştir. Biz başka bir padişah seçtik." Bu haber Kalmuk padişahına ulaştığında, Hıtay'a savaş için hazır olmaları gerektiği haberi gönderildi. Hıtay emirleri bu haber işittiklerinde korktular ve Kalmuk'ın darbesini [daha önce] görmüşlerdi. Emirler, yeni Hakanı'nın icabına bakmak için hat yazdılar. Bu hatta yeni hakana; sarayın içinde dördüncü hisarda bir bağ olduğu, bu bağda izlemek için gayet güzel yerlerin bulunduğu, ilginç şekillerde süslerin ve ziynetlerin **(88-A)** olduğu yazıldı ki; yeni hakan buraya gelsin. Bahsi geçen durumları yazdılar. Sonunda erkek hizmetli ve kız hizmetlilere de yazdılar ki; tedbir gereği yeni hakan o bağa geldiğinde bağlansın ve hapis edilsin. Yeni hakan hattı okuduğunda, o bağ aklına düştü ve gönlünü fethetti. Yanındakilerle beraber oraya doğru gitti. Yeni hakan oraya geldiğinde yanındakilerle beraber orayı seyretti. Kapıyı dışarıdan kilitlediler. Arkasına da tahta koydular ve kurşun döktüler. Kurşun dökülen kapı resmen duvar oldu. Bir tepsi içinde yeni hakana

yemek vermek için oraya bir delik açtılar. [Sonuç olarak] yeni hakan ve yanındakiler hapsedildi.

Ferd

Süleyman'ın mülkü arzulanan bir mülktü
Şimdi Süleyman'ın mülkü nerededir?

Hikâye

Dünyanın halini bir bilginden sordum
Dedi ki: "Ya uykudur, ya yeldir ya da bir efsane"
Dedim ki: "Onun içindeki nimetlerden bahset"
Dedi ki: "Ya sarhoşluktur, ya hile ya da ahmaklık"
Dedim ki: "Dünyanın kıymeti nedir?"
Dedi ki: "Benim gözümde hiçbir değeri yoktur"
Dedim ki: "Söyle o zaman dünya nedir?
(88-B) Dedi ki: "İki tarafı abâd, bir tarafı yıkıntı"

Kalmuk'tan gelen hakanı kabul ettiler. Onu getirdiler ve tahta oturttular. [Ona] Cam-Çin-Hahan derler. Onun zamanında Müslümanlara büyük bir saygı vardı. Burada onun saygısının etkisi hala vardır. Çin-Hahan'ın oğlu Kin-Tay Han bu zamanda padişahtır.

Kin-Tay Han ismindeki padişah, kanun çıkarmıştır ve demiştirki:"Hıtay padişahları savaşa ordu göndersin ve kendisi gitmesin" O zamandan bu zamana kadar Hıtay hanları savaşa gitmez, ordu gönderir. Hıtaylılar savaşa istekli değillerdir. Düşman eğer kuvvetli olursa barışa yanaşırlar. Zaruri olmadan kimseyle

savaşmazlar. Bundan dolayı onların ülkesi birkaç bin yıldır harap olmamıştır ve taun (veba) da bu yerde görülmez.

Hıtay askerleri, divanda hazır oldukları sırada, kendi emirlerinin önünde hizmet etmezler. Kendi emirlerinin önünde derecelerine göre saf tutmaları gerekir. Hıtay emirleri hizmetlilerini şehir halkından, zengin Salğun tarafından alırlar. Çünkü onların mir-i muazam olması [neredeyse] bir asır sürer. Emir görevden alınırsa, onun kimsesi kalmaz. Hıtay halkının tamamı defterlere kayıtlıdır ve deftere kayıtlı olmayan biri yoktur. Defterdekilerin hepsi devlete aittir, devletin işini ve hizmetini görürler.

(89-A) Ferd

Bu ne koruma, bu ne bağ, bu ne iş!
Eğer istekli isen akıl Dar ın altında

Beşinci Bâb

Şehirlerde Bulunan Kaynaklar; Altın, Gümüş, Kumaş, Pamuklu Kumaş, Pirinç, Budağ, Arpa, Hünnap, Fındık, Saman, Germadar, Saman ve Odun Hakkında

Saman ve odun kaynaklarının [durumu] şöyledir: Şehrin her tarafı dağlık olduğundan saman yığını herhangi bir dağdan toplanır. İşçiler [dağın] tepesinde bir kuş gibi görünürler.

Ferd

İnsanların zaman zaman ettikleri ihsan

Yüz dağdan daha değerli gelir

Eğer biri oraya bakarsa, orada sanki Süleyman Divanı'nın yapılmış olduğunu düşünür. O dağların her birinde, altı ayda bir birkaç bin kişilik ordu bekler. Oordunun atlarının ihtiyacı da haftada bir buradan temin edilir. Odun bulunan dağların durumu da aynıdır. Odun için de haftada bir defa olmak üzere dağa gelinir, [odun] alınır ve orduya verilir. Bir [atlının] ihtiyacı giderildiğinde diğerine geçilir. Pirinç, buğday ve arpa [odun ve samandaki gibi] her bir şehirde padişahın ambarlarında toplanır. Ayda bir defa tüccarlar elçilerin yanına gelir. Her gün onlara [ürünleri] verirler. Üç yıl boyunca; pirinç, un, buğday, et, araki, odun, hünnap, fındık, ceviz, germadar orduya verilir. **(89-B)** Altı yılda bir bu kaynaklar biter. Altın, gümüş ve rengârenk atlaslar padişaha gider ve bunlardan elbise yapılır. [Hıtay'daki] şehirlerin hisarlarının hepsinde mahzenler vardır. Giriş ve çıkıştan nöbetçiler sorumludur. O kaynakların içinde tutuklular bulunur. Buralardaki altını asla kullanamazlar. Çin ülkesinin bin kadar ambarından bunlar [çalışmak bakımından] sorumludur.

Altıncı Bâb

Çin Hakanı'nın -O Süleymani olduğunu Söylese de- Cemşidi Tahtı ve Tacı ve Onun Güçlü Ülkesi Hakkında

Hikâye

Hüsrev, Cemşid gibi tahta oturdu
Küre güneşin önüne kondu
Yedi ülkeye bakıyordu
Orada iyi ve kötü gizli degildi

Çünkü Kürede her şey göründü
O küreye bakılması istendi
Herkes onda bir şey görmek için baktı
Dünyada olan her şey onda görülürdü
Ama Cam da Cam i cemi göremezdi
Bu sırrın içinde herşey mahvoldu
Ama o sır aşikâr olmadı
Sonunda onun içini açtılar
Çünkü zamanın içinde biz varız
Çünkü bir gün yok olacağız
Çünkü bizim canımız kanımız fanidir
Ne ismimiz kalır ne de lakabımız
Sen her neyi görmek istiyorsan biz olmayalım
Çünkü bir daha asla görünmeyeceğiz
Çünkü bizim varlığımız yokluğumuza bedel oldu
Bizim hayat suyumuz ezelle bir oldu
Her şey bize bir ağaç gibi görünüyordu
Sadece onun bizi var etmesi mümkün değildir
Bizim varlığımız sadece bir zerre olsaydı
O zerre o zaman mağrur olurdu
(90-A) Bize göre bir kimse ölümsüz görülmez
Çünkü o zerre güneşe batmamıştır
Eğer kendinden bir haber almak istiyorsan
İçindeki nefsi öldür
Ölüm senin kulağına gelmişse
Ölümün senden önce siyaha boyanmıştır
Eğer ölümsüz bir hayat istiyorsan

İyi bir yaşam sür ve ölümü bil
Eğer ölümsüz bir yaşam sürmek istiyorsan
Hayatı hayatsızlıkta elde et
Eğer bizim gibi olmak istiyorsan
Kendini terk et ve fena fillah ol
Bu yolda fenadan bir hisar olman gerekir
Yoksa sana her taraftan zarar gelir
Keyhüsrev ve onun sırrı zamanla ortaya çıktı
Kendi mülkü kendi elinde hazırlandı
Belli oldu ki onun mülkü fenada bir hiçtir
Dünyanın geri kalanı da baki değildir
Mülkü bir sahra oldu düzleşti
Onsuz fena boylu boyunca uzandı
İnsanlar kendini yavaşça fenaya bıraktı
Söyledi kudreti ve sena etti
Meğer Lohrasb orada kendisi imiş
Kendi yerine mülkünde görünmüş
O cam kendisi ile beraber yağmaya gitti
Karın altında başkalaştı değişti
Bir kimse gark olursa ondan bir şey kalmaz
(90-B) Sahilde oturanlardan da bir haber işitilmez
Sen de bir girdab gibisin
Suyun ne kadar kalacağını bilmiyorsun
Sen güneşte bir buz gibisin
Veya suyun altında Kaf'ın çamurusun
Sen denizde gemisiz kalmış gibi birisin

Söyler sana deniz ne olduğunu

Çin Hakanı'nın tahtı kızıl altından olup, ejderha şeklindedir. Onu kıvrım kıvrım şeklinde yapmışlardır. Çin hakanı onun en üstünde oturur. O tahtın eni on, boyu altı zirâ uzunluğundadır.

Fasıl

Çin Hakanı'nın Sarayı Hakkında

Çin Hakanı'nın sarayının etrafında yedi hisar vardır. Her biri birbirinin etrafına çekilmiştir. Hepsi birbirinden sağlamdır. Her tabakanın içinde bağ, bostan, buthane, resim koleksiyonları ve divanlar vardır. Erkek ve kız hizmetçierlin evleri de buradadır ki, bunlar kısım kısım ayrılmıştır. Saray kızlarının tamamı on iki bin ve erkek hizmetçilerin tamamı da yedi bin kişiden oluşmakta olup, hepsi hizmet ederler. Üç bin kız hizmetli ve üç bin erkek hizmetli her gün Çin Hakanı'nın önüne gelerek nevbet vururlar. Hakanın atalarına hizmet eden yaşlı kadınlar, sarayın içindeki ülkenin kayıtlı kanunlarını bilirler. **(91-A)**

[Yaşlı kadınlar] kız toplamak için ülkenin [etrafına] gönderilirler. Şehir şehir, bölge bölge [gezerek] beğendikleri kızları topluluklar halinde, süslü ve ayrı ayrı mahfilere koyarak görkemli bir şekilde saraya getirirler. [O] huri gibi güzel kızları padişahın annesine teker teker sunarlar. [Padişahınannesinin] beğendiği kızlar tabakalara ayrılır. Beğenmediği ve sarayda yaşlanmış kızlar da usulüne uygun bir şekilde elbiseler ve bahşişler verilerek geldikleri yere gönderilirler.

Ferd

Her gün bir menzilde ve her gece bir yerde
Batmış bir gemi gibi her denizde

Hoş sûretli ve endamlı çocuklar, eğer babalarının rızası olursa hizmetçi yapılırlar. [Bu şekilde] Emirlerin çocuklarını getirirler ve onlardan icazetname toplarlar. Payitahta götürülür ve icazetnameyi kendisiyle beraber taşır. Sarayin içindeki hizmetlilerden birisi onu oğul olarak kabul edene kadar, sarayın dışında sarayın içindekilere bir müddet hizmet eder. [Daha sonra] saraya götürülür. Kanun ve kuralları [öğrenmesi için] eğitim alır. [Çocuk] büyüdüğünde, eğer yeterince eğitimli olursa birinci tabakaya alınır ve orada yükselir.

Fasıl

Her tabaka **(91-B)** [yapılan] işe göre ayrılmıştır. Bağ ve bostanların bakımı ile birinci tabakadaki iç sarayın hizmetçileri ilgilenir.

İkinci tabakadaki hizmetlilerin görevi; kucak kucak hat çıkarmaktır. Hat hacim bakımından yeri geldiğinde belirtilecektir.

Üçüncü tabakada önemli hizmetçiler bulunur. Sarayın içindeki divanlarda bulunan önemli kız hizmetçiler hatları özetler ve padişaha sunarlar. Çin Hakanı'nın hatlara bakması için gece ve gündüz vakitler belirlenmiştir. Bu vakitler [ertelenemez ve terk edilmez]. Bu hatları bir bir hakanın önüne getirirler ve o bu hatlara göz ucuyla bakar ve onlarda ne olduğunu bilir. Eğer kabul ederse, ele alınır ve tepesindeki bir kumaşa kırmızı bir hat çizilir. İşareti "kabul" anlamına gelir. Eğer

kabul edilmezse, üzerine hat çizilmez. Hıtay mülkünün on iki kısmından her bir kısmında sarayın dışında ve için de olduğu gibi seçkin divanlar vardır. O kabul edilen ve kabul edilmeyen, kucak kucak hatlar kapalı vaziyettedir. Onların başları sarayın içindeki divanlarda mühürlenmiştir. Sarayın içindeki divanlarında başları mühürlü hatlar, Hıtay ülkesinin sarayının dışındaki divanlarına getirilir. Sarayın içinde oturan önemli üç emir o hatların [mühürlerini] çözer ve onların kabul edilip edilmediklerini bilirler. Hüküm yazmak ve mühürlemek, halk [için] önemli işleridir. Yazılmış hüküm mühürlenir ve saraydan dışarı çıkarılır.

(92-A) Çin Hakanı'nın sarayının dördüncü tabakasında on iki tabakadan oluşan, önemli işler için seçilmiş kız hizmetçiler ve erkek hizmetçiler bulunur.[Üstlerinde] bellerine çektikleri yeşim bir kuşak, acayip mücevher işlemeli taclar, Hıtay atlaslarından [yapılmış] altın işlemeli elbiseler bulunur. Her iki yandan [bu bahsedilen] iki grup baştan aşağı süslenmiş tahtırevan ile gelir. Bu yüksek divanlardan aşağı inerler ve basamaklı bir yerde dururlar. [Divanların] önünde bir kız, solda ve sağda olmak üzere de iki erkek hizmetçi bellerinde yeşim kuşakla durur. Bu grubun önündeki kızlar sıra halindedir ve hizmet etmek için put misali ayakta dururlar. Sağ tarafta güzel yüzlü meşhur Hıtay erkek hizmetçileri dururlar. Kız ve erkek hizmetçiler önemli vazifeler için seçilmiştir. Sarayın içindeki divanlarda [bulunan] ve on iki tabaka olan Hıtay ülkesinin zabitleri de basamaklı bir yerde otururlar. Felsefe, akıl ve ilim bakımından hatlardan anladıkları şeyleri özetlerler. Ülkenin kaydedilmiş adetlerini ortaya çıkarırlar

Mesnevi

Can taliplileri için din yoluna düş
Eğer olur da gezmek istersen Çin şehrine düş
Gözünü açmak için ilim et
Ki gerçekten görmek istiyorsan
(92-B) Eğer dünyada devam bir şekilde kalıyorsan
O zaman sana hidayet gelmiştir, göremezsin
Herudcal ve İsa ki ikisi bir değildir
Anlaşıldı ki bu manada şüphe yoktur
Eğer İsa halk içinde bilgili biri ise
Ki eşeğin cahili eşekten daha yukarı seviyededir
Tıpkı eşek gibi biri, İsa senin canındır
Eğer İsa işaretse, senin ruhundur
Gerçekte bilgisiz biri Deccal'dir
Bilgili biri de İsa'nın durumu gibidir
İsa'nın sözü cana can kattı
İlim de bu şekilde sonsuz bir varlık oldu
İsa'nın durumu birbirine yakındır
İlmin yolu bu şekilde açığa kavuşmuştur
Müm'in'in alemeti nedir bilir misin?
İrade âlim dışında bir kimsede kalmaz
Babanın canı ve senin yüzün ar yoluna düştü
Faniden geç ve bakiyi tut

Beşinci tabaka Çin ülkesinin hazinesidir. Altın, gümüş, mücevher, ipek kumaş, renkli Hıtay atlasları, kali, pamuklu kumaş ve diğerleri bu

hazinede kullanılır ve yerlerine diğerleri eklenir. Erkek ve kız hizmetçilerden bazısı sarayın içinde altın ve gümüş [süslemeli] kerpiçlerden evler yapmışlardır. Bu ilginç hazineler yeri geldiğinde anlatılacaktır. Beşinci tabakada ayrıca; aslanlar, **(93-A)** panterler, kaplanlar, vaşak[lar], çok kıllı ve heybetli Tibet köpekleri bulunur ve kuvvet bakımından aslanlarla mukayese edilir. Yeryüzündeki sultanların kıvancı olan Rum sultanının [Yavuz Sultan Selim] makamında da bu köpekler vardır. Rumlular [Anadolulular] bunlara Sasani köpekleri demektedir. Aslında bunlar Tibet köpekleridir ve bu Tibet köpekleri Hıtay dağlarında yaşar. Bu köpeklerin kökeni oradadır.

Altıncı tabakada on iki bin kız evlerde yaşar.

Sarayın yedinci tabakasında, Çin Hakanı'nın kendi ailesi ve eşleri bulunur.

Sarayın içinde belirli ve birbirine bağlı şekilde yapılmış yedi kale bulunur. O sarayın duvarlarının uzunluğu şu yüksekliktedir: Bu duvarları geçebilmek için bir kuşun uçabildiği yüksekliğe [erişmek] gerekir. En doğrusunu Allah bilir. O duvarların uzunluğunu o ülkede; ne yeryüzünde ne de gökyüzünde hiç kimse görmemiştir. O sarayın etrafında yedi hisar bulunur ve [tepelerinde] bin gözetleme kulesi vardır. Her gözetleme kulesinde ise on kişi vardır. Yani on bin kişi Çin Hakanı'nın sarayını korur. Bu ordunun dışında [hakanın] tahtını da koruyanlar vardır. Bunlar da on bin kişi kadarlardır. Demir zırhlı ve demir silahlı olan bu kişiler, sırt sırta gece yarısından sabaha kadar burada beklerler. Derbendlerin bir tarafındaki bahsi geçen bu kişiler,

tahtın korumalığını yaparlar. Kapıların ve derbendlerin diğer tarafında da bir miktar kişi vardır ki bunlar da korumalık yaparlar. O saray kare şeklindedir. Onun etrafında on bin gözetleme kulesinin var olduğu söylenmiştir. Her gözetleme kulesinde on kişi olup, tamamı demir silah ve zırha sahip olup, bunlar süslüdür. **(93-B)** Geceden gündüze kadar uyumazlar. Hepsi ateş yakar, davul, zil ve fener [taşıyarak] dolaşır.

Hikâye

Bir nöbetçi vardı ki bir gün fena halde âşık olmuştu
Gece gündüz neyle yatıp neyle kalkıyordu
Bir gün gidip bir yerde sopa vuruyordu, çalgı çalıyordu
Ki onun kederi azalsın ve bitsin
Uykusuz aşığa biri dedi ki
Uykusuz bir insan ne zaman uyuyabilir ki
Dedi ki: "Nöbetçi eğer bir sevgiliye âşık olursa"
Uyku süslenmiş bir kişiye ne zaman gelir?
Uyku nöbetçiye ne zaman uygun bir şeydir?
Aşk nöbetçiye has bir şeydi
Nöbetçi ve aşk onla sevgili oldu
Aşk gözümden bir deryaya düştü
Nöbetçi onun acayip aşkına düştü
Onun aklına düşen ne güzel bir şeydi
Nöbetçi sevgilinin kalbinde eridi
Ki o sevgilinin gönlünde hırsızlık yapmıştır
Bu nöbetçinin yaptığı bir işaret oldu

Oradaki marifetin kendisi hızlanır

Çin sarayının etrafında bulunan bu on bin kişi, kesmeden ve ardı ardına davul vurur, zil çalar ve ateş yakar. Uzunca bir müddet çalgı çalınır. **(94-A)** Geçitlerin başında ve nöbetçi yerlerinde acayip sopalarla çalgı çalınır. Bu şehirlerin [ismi] bir tane kusur veya kargaşa ile vasıflandırılamaz. Çin ülkesinin tamamında gözetmenlik gayet derli topludur. Hiçbir şehirde düşmandan korkulmaz. Padişah ülkenin koruyucusu ve imar edicisidir. O sarayın dört tarafında kapılar vardır. Her bir kapının da yedi tane derbendi vardır. Her hisarın duvarında da bir derbend vardır. Kapı ve derbendler iş için çok sağlam yapılmıştır. [Hakan] bu kapı ve derbendten hazineye gider. Çin ülkesinin on iki kısmında [bu durum] böyledir ve anlatılmıştır. Bu kapı ve derbendlerin dışında arabalar muhafaza edilir. Hazineye [ulaşılması] için belli bir vakit gerekir ve hazineler divangahlarda pay edilir. Tek taraflı derbendler gayet sağlamdır. Hatları dışarı çıkarmak için [kullanılır]. Bu kapı ve derbendlere kös-i adl koyarlar. Tek taraflı kapı ve derbendlerden diğer saray halkı girer ve çıkar. Bu tek taraflı kapı ve derbendler divangaha [çıkmak] içindir. Çin hakanı bazen saraydan çıkıp görünmek ister. O kapılar, derbendler ve divangahtan ortaya açılır. Senede bir ya da iki kez [hakan] ve herkes acayip şekilde süslenir. Gün bittiğinde, tekrar o kapı ve derbendlerden geri çıkar. **(94-B)** Dört taraflı kapıların her tarafında yedi tane derbend vardır ve her derbend beş çift kapıdan oluşur. Üçü ortada ve ikisi yanlarında bulunur ki, iki tarafından ordu emirleri divana gelir. Ortada olan üçü, padişaha aittir. Onlardan padişahın eşleri girer ve çıkar. Her kapının uzunluğu bir gezdir. Bu bahsedilen kapılar padişahın güzergâhıdır.

Hıtay zırhından yapılma acayip [kapılardır]. Eğer yeryüzünde böyle kapılar yapılmışsa, bunları Hıtaylar yapmışlardır. Yedi derbendin dışında ve her kapının önünde sağlam bir hisar yapılmıştır. O hisarın üç tarafında kapı bulunur. Sarayın içindeki kapıların durumu ve onların acayipliği anlatılmıştır. Kapı ve derbendlerde fener bulunur. Gökteki yıldız adedince, rengârenk aydınlatılmıştır. Sancakların tepesine asılmışlardır. Her kapı ve derbend bu şekilde düzenlenmiştir. O derbendlerin etrafındaki fenerlerin güzelliği bilinir. Gece yarısında bütün kalem ve ilim erbabı hazır olur. Hakan sabahtan önce divana gelir diye o kapıların ve derbendlerin dışında bölük bölük, grup grup, sancak sancak beklerler. O divanın ehli olan herkes, eğer hazır bulunmazlarsa suç işlemiş olurlar. Tutuklanıp, hapse götürülürler. **(95-A)** Hakan bizim zamanımızda sabah vakti divana geldi ve o anda üçbin emirden biraz az kişi divanda hazır bulunmuyordu. Hepsi suç işlemiş oldular. Tutuklanıp hapse götürüldüler. Hakan çoğunlukla divana güneş doğmadan gelir. Onun halkı da korkudan divanda hazır bulunur. Kapı ve derbendlerde beklerler. Ordunun emirlerine mahsus olan kapı ve derbendler bir defalığına açılır [Onlar, o kapılardan], avama has kapı ve derbendlerden de Allah'ın yarattığı halk grup grup, bölük bölük gelir. Bekçiler ve çavuşlar da orada hazırdır. Eğer Allah'ın yarattığı halk o divanda hazır bulunmazsa, onlara edep öğretmeye lüzum yoktur. Çünkü alt veya yüksek tabakadan olsun Çin halkı gayet edepli ve bilgilidir. Edep, hürmet ve izzet bakımından dünyada hiçkimse onlarla karşılaştırılamaz. Çünkü Çin Hakanı'nın önündeki binlik halk hazır vaziyettedir, içlerinde korkan biri yoktur.

Bu durumda gözcü ve çavuşun onları engellemelerine ve edeplendirmelerine ne gerek var? Hıtaylılar o kadar cesurdurlar ki, kimse onların yolunu kesemez. Eğer demir zırhlı ve giyimli, sırt sırta yürüyen, yemeyen ve uyumayan birkaç binlik ordu görürlerse, [onlar Hıtaylardır] ve Çin Hakanı'nın tahtındaki, derbend ve kapılarındaki gözcüler de burada bulunur.

(95-B) Mesnevi

Bu ordu iki yüz bin kadardır
Onların hepsi ölüme itaatkârdır
Gündüz ve gece orduya yetişir
Yani emirlerin ayak izi anneye ulaşır
Ordunun bütün gücü ortaya çıkar
Hem sen yere düşersin hem de nefesin yola
Her kim bir kılıçla ecele yaklaşırsa
Hem kalemi hem de kılıcı kırılır
Eğer ben bir emirin elinde ölmek istersem
O zaman ecel gelir ve ben ölürüm

Tahtı koruyan bu bahsedilen grup, on bin kişi kadardır. Derbendlerin ve tahtın koruyucusu olarak divangâhlarda bulunurlar. Yukarıdaki gözcüler, sarayın dışının ve divangahlardaki derbendlerin korumalığını yaparlar. Diğer kapı ve derbendlerin korumalığını yapmak için de sağlam bir ordu [görev almaktadır]. Hıtay padişahının hizmetinde, sarayın içini ve dışını, gece ve gündüz korumakla görevli elli bin kadar kişi vardır. Onların hizmet vakitleri belirlenmiş olup, bu vakitlerde gecikme veya erteleme yapılamaz. Hakan divana geldiğinde

altından yapılan iki kızıl feneri, sandalyeyi, leğeni ve ibriği hazır halde bekleten bir grup vardır. Bu grup, hakan saraydan dışarı çıkacak olduğunda onun tahtını taşırlar. **(96-A)** [Daha sonra] o grup üçüncü derbende gelir. O kızıl fener, sarayın içinde dördüncü derbendte bulunmakla beraber, derbendin tepesinde büyük bir kus vardır. Elli bin kişi kadar onun etrafında beklemektedir ve çalgı çalınır. Çünkü kus vurmak sakinleştirir. O kusun önüne, kümbet gibi bir çan asmışlardır. [Bu çan] revakın tavanından havada asılı [gibi] yapılmıştır. Kus vurulduktan sonra o çanı çalarlar. O çanı çalma yöntemi şöyledir: O çanı çalmak için dört yüz erkek hizmetli oraya gelir. Gayet uzun, gemi direği gibi bir odunu, çanın çönünde bir yere zincirlerin yardımıyla havadan asmışlardır. Bunu kırk adım kadar geri geri getirirler ve bırakırlar. Bu odunun başını çana vurur ve çandan kuvvetli bir ses çıkar. Hanbalık şehrinin tamamında [buses]duyulur. Busesle işaret verilmiş olur. Hakan tahta oturduğunda [o çan] altmış dokuz kez çalınır. Hakan o ejderha gibi yapılmış altın tahta oturduğunda da bir defa çan vurulur. Toplam olarak o çana yetmiş defa vurulur. Her şey tamamlandıktan sonra, çanın çalınması sırasında hakan ve bir kişi doğruca divana ve tahta gelir. Hakanın [bu işi yapmasını] hiçbir şey erteleyemez. Çünkü kanunu çiğnemek mümkün değildir. **(96-B)** Çin hakanı ejderha gibi yapılmış altın tahta oturduğunda Çin hakanına mahsus kapılar ve derbendler bir defalığına açılır. Çin Hakanı'nın karşısındaki o demir, heybetli ve acayip kapı ve derbendler öyle bir açılır ki, onun kuvvetli sesi ve kus işitilir ve tanınır. [Bu sesten dolayı da] Çin Hakanı'nın tahta oturduğu anlaşılır.

Her derbende üç tane felahen (mancınık) herhangi bir şey atar. Bu felahenler yılan şeklinde yapılmıştır. Aşağından yukarıya on kulaçtır ve tepesi halka şeklinde yapılmıştır. O felahenlerin hepsi on sekiz adettir. Kapılar ve derbendler bir defa açıldığında, ordunun emirleri ve herbir taraftan buraya gelen elçilerin hespi sevinç içindedir ve ejderha gibi yapılmış tahta oturan Çin Hakanı'nın yüzünü görürler. [O sırada] bir defalığına o felahenleri top ve tüfek gibi etkin hale getirirler ve ateşlerler. Aynı anda kuvvetli bir ses çıkar. Hanbalık şehrinin tamamı bu sesi duyar ve onlar bu sesten dolayı divandaki padişahın yüzünün görüldüğünü bilirler. Padişahın yüzünü göremediklerinden dolayı üzülürler. Tüccarlar Çin Hakanı'nın yüzünü göremez. **(97-A)** Halka, Çin hakanı divana girdiği sırada gözcüler ve çavuşlar hiçbir şey söylemez. Çünkü [halktan] hiç kimse sarayın içinde kanun ve edep aleyhine [bir suç işlemiş olmaktan] korkmaz. Herkes hakan tahta oturmadan önce hazır olur ve oraya gelmemek, divanda bulunmamak bir suçtur. Hakan sahrayı gezip görmek istediğinde, halkın tamamı dükkânlarını kapatır ve gizlenir. Onlarda şöyle bir düstur vardır: Eğer hakan beraberindekilerle sahraya gittiğinde attan düşerse veya av peşindeyken attan düşerse-her neşekilde olursa olsun- padişahlıktan azledilir. Saltanat onun evladına kalır. Çünkü [padişah] kanuna aykırı bir iş yapmış olur. Hıtay şehirlerinin birçoğunda ki; her birine bir padişah çocuğu evlerinin ve duvarlarının üstü çok süslü onlarca gösterişli saraylar yapmışlardır. O saraylar Çin işi yeşil seramiktendir. O şehirde bulunan genelevlerinin yerini padişah çocukları belirlemiştir. Padişah çocuklarının birçoğu, günlerini [genelevlerde] geçirirler. **(97-B)** Eğer Çin hakanı bir suç nedeniyle padişahlıktan

azledilir veya ölürse, padişahlık onun evladına kalır. [Ölüm durumunda] padişah çocukları hariç, etrafındakiler onu ziyaret edemez. Şehirlerde hangi padişah çocuğu daha çok kabul görürse tahta o geçer.

Fasıl

Çin Hakanı divana gelmek istediğinde, onun beraberindekiler çalgı çalar ki onların hespi ilginçtir. İlginç neyler üflenir. O esnada çalınan davul sesi, o güzel çalgı ve ney sesini bozar.

Ez Derya-i Ebrar

Çirkinlik de hoştur, sığır eşekten telef olur
Eğer bir düşman daha berbatsa kulağıma gelir

O nahoş davulun kötü sesi yasaklanmıştır. Çin Hakanı'nın nazarında bu seslerin tutkusu, saltanatın meşguliyeti ve mağruriyeti olmaz. Bu güzelliklerin gerisinde nahoş bir durum vardır ki, o da ölümdür.

Beyit

Ahdın ölümü ne zor bir yoldur
Ki bu yolda inleme birinci menzildir
Gönlün öğüt alması yüce bir girdaptır
Yaşayan bir gönül zamanla ölüme mahkûm olur
Bu girdabın sırrını zamanla aşikâr edersin
Her nefesi bir topluluğa eklersin
Ve bu girdabın anlamı
Seni bir değirmen haline getirir

(98-A) Nedir baştanbaşa bu sonsuz dünyanın hali?

Daima kararsızlıkta bir karar
Her yere Müslümanlar gitmiştir
Kaybolmuştur ta ki gözlerine perde inene kadar
Dünya mülkü sadece toprak verir
Dindarların sihhatini verir
Semaya vakfedilmiş o çalgıların türlü türlü zerafetini, kalemin dili tarif etmekten aciz ve noksandır.

Iraki

Meyhaneden beni omuz omuza getiriyorlar
Sarhoşum beni meyhaneden getiriyorlar,
Dudak altındaki şarkıcılar esrar perdesinden görünmüyor
Öyle bir şarkı söylüyorlar ki müzik aletleri coşuyor

Bu çalgılardan bazısı Çin Hakanı'nın sarayına mahsustur. O çalgıların saray dışında bir yerde çalınmaması, kanundur. Çin Hakanı haşmetle ejderha görünümlü tahta oturduğunda, onun halkı derbendelerde beklemektedir. Emirler, ordu ve etraftan gelen elçiler ve halkın tümü kendi derecelerine göre grup grup oraya gelirler. Her grup önemli bir pozisyona sahiptir. Bu taraftan, yani İslâm dünyasından gelenlerin Çin Hakanı'na iki-üç kademe daha yakın olmaları gerekir. **(98-B)** Müslümanlara hürmet vardır. Müslümanlar Tibetlilerden, Tibetliler Kalmuklardan, Kalmuklar Uygurlardan, Uygurlar Evced ve Curcetlerden, Evced ve Curcetler Hindulardan daha yüksek bir konuma sahiptiler. Ülkelerden grup grup gelenlerin her biri farklı kıyafet giymişlerdir ve değişik dillerde konuşurlar. Hıtay'da yetmiş iki dil konuşulur. Sayısızca bir birine benzemeyen dil vardır. Onların

çeşitli telafuzlarını biliyorum ki, Rum'da bu dillerle mütabık [bir dil] bilmiyorum. Hakanın sağ tarafında emirlerin, ordunun ve ilim erbabının olması gerekir. Solunda emirlerin ve kalem erbabının olması gerekir. Arkada ise saray ehlinin olması gerekir. Ortada ise bazı erkek ve kız hizmetçiler vardır. Çin Hakanı'nın divanında başını kaldırmak konusunda kimsenin korkacağı bir şey yoktur. Hıtay ülkesinden gelen emirler, derece ve unvan için gelenler, dünyanın her tarafından gelen elçiler, papaz emirleri, grup grup papazlar, hepsi sıra halinde hakanın önünde beklerler. Dünya saltanatı için gayet latif ve münasip [daha önce] bahsedilen kapı ve derbendlerde sıra sıra dizilmiş askerler ve filler de hakanın huzurunda bulunur. **(99-A)** Bahsedilen yedi [derbendte] bu grupların hepsi Çin Hakanı'nın saltanatında hazır vaziyettedir. [Ayrıca] orada birkaç binden oluşan, kızıl ayaklı ve kızıl [gagalı] Belh kargası ve diğer ilginç türlü türlü kuşlar da her sabah divanda hazır olur. [Onlar] kavga etmeden, terk etmeden ve gecikmeden; Çin işi yeşil seramikten yapılma sarayın tepesinde bulunurlar. [Sarayın tepesindeki] divangah ve divanlarda [kuşların yol açtığı] bir iz görünmemesinin nedeni büyüdür ve bunun eşi benzeri yoktur. O kuşların her sabah divangahta hazır olmasının bir nedeni de hakanın Süleymani [bir büyü] tedarik etmiş olmasıdır. O yedi derbendin sonunda kös-i adl vurulur. Her derbendte sırayla bir kez kös-i adl vurulur. Kusların yanında koruyucular vardır. Eğer biri saldırmak için gelirse yedi derbendin dışında bulunan kuslar bir defavurulur. O kusun sesi ikinci derbende ulaşır. Oradaki kusun sahibi de kusu vurur ve bu ses üçüncüye ulaşır. Oradaki kusun sahibi de kusu

vurur ve bu ses dördüncüye ulaşır. Bu şekilde [bildiri] beş, altı ve yedinci derbende ulaşır. Çin Hakanı'nın yanındaki kös-i adl da bir kere vurulur. Eğer o kös-i adl divanda vurulursa, emirlerden çoğu korkudan aklını kaybeder, bazısı bayılır ve bazısı ölür. **(99-B)** Derbendte o emirlerin kös-i adli [boş yere] vurmaları şikâyet edilirse, onlar habsolur ve öldürülür. Çünkü kanun bu şekildedir. Kanunu [bu şekilde] çiğnemekten kimsenin korkusu yoktur, bu abartı değildir. Çünkü emirler Çin hakanından haddinden fazla korkarlar. Halk emirlerden korkar. Küçükler de büyüklerden korkar. Onların kanunu gayet keskindir. Uymak gerekir.

Hikâye

Divanda hakanın sağ tarafında hazır olan emirlerden birinin kemeri çözüldü ve yere düştü, muhafızlar onu alıkoydular. [Bu arada] Çin hakanı taht üzerinden "affetttim" anlamına gelen "ba" diye bir nara attı. Eğer kus-i adl [gereksiz yere] vurulursa, emirler de bundan korkar. Kös-i adl vurmak, emirlerin şikâyet edilmesine [yol açar.] [Çünkü] bu gerekli işten onlar sorumludur. Yani bana yardımları ulaşmamıştır. Gittim ve kös-i adli vurdum. Kös-i adli çalmakla görevi kişi o esnada, dizlerini yere koydu ve çöktü. Kusu korumakla görevli kiş, kusu çalmakla görevli kişi oracıkta alıkoydu. Derbendlerdeki kusu çalmakla görevli kişiler, kusa sadece bir kere vurur. **(100-A)** Yedi derbendte yedi defa o kusa vurulur. Kusun sesi yedinci [kişi olan] hakanın kulağına gelir. Hakan kendi, özel erkek hizmetçilerini o kişiyi teftiş eve konuşturmaya gönderir. [Kus-u boş yere çalan kişinin] hattı da alıkonur -Hıtay ülkesinde hatsız konuşulamaz-. [Bu alıkonan kişi]

davacı tazminat verdikten sonra serbest kalır. Eğer tazminatı yoksa hapse atılır. Çünkü [kus-iadlçalmakla] görevli kişi odur. Bu yüzden hapse atılır. O hatt-tezkireyi davacı hakanın önüne getirir ve hatt-ı tezkireyi okur. Hakan, özel erkek hizmetçilerine [o kişinin] sorgulanmasını emreder. O kusun [boş yere] çalınmasından dolayı birçok kişi hapse atıldı ve katledilmiştir. Çünkü onların kanunu gayet keskindir ve [kanuna] uymak gerekir. Çin ülkesinin tamamında bir kişi kanun aleyhine bir şey yaparsa, onu alıkoyarlar. Ona ne gerekliyse onu yaparlar. Hepsini bağlayıp hapse atarlar ve işkence yaparlar. Ejderha görünümlü tahtta oturan Çin Hakanı'nın huzuruna tekrar geldik. [O] Cemşidi tac ve tahtını, sağlam sarayının kapı ve derbendlerini, kendi saltanat divanını mülahaza ediyordu ve bunların ebedi olmayacağını biliyordu. Çünkü tahtın üzerinde gayet mazlumane bir şekilde oturuyordu.

Mesnevi

Dünya padişahlarının eli kolu bağlıdır
Hayat veren şaraptan güzel bir koku götüremediler
Aksi halde Edhem ve Erser'in gökyüzü sesi;
Mülkleri duraksamadan birbirine karışıyordu
(100-B) Duvarların üstünde altınlar beliriyordu
Dertten başka bir şey görmediler
Bir taraftan da aşk dert saçıyordu
Ebu Hanife ve Şafii de onlara bakıyordu

Ayrı ayrı kavimler için dil bilen emirler vardır. Bu dil bilen emirlerden yedisi Müslümandır ki onlar seçkin Müslümanlardandır. Elçiler o dil

bilen emirler aracılığıyla Çin Hakanı'nın önünde arzuhallerini belirtirler. Onlara, konuşma izni karşılığında bahşiş vermeleri gerektiği söylenir. Çin hakanı [onlara] cevaben "bildim" der. Hazineciler, Çin Hakanı'nın konuşma miktarını bilirler. Sarayın dışındaki halk ve emirler, oturuyor vaziyettedir. Dışarıdaki halk, onun konuşma miktarını bilir. Hakan'a cevap vermek kanuna aykırıdır. Hat taşımak da kanuna aykırıdır. Çünkü hattı getirmenin ve götürmenin kapı ve derbendteki [kişilere] saraya mahsus [bir iş] olduğu söylenir.

Bir gün Çin hakanı üçüncü derbendte tahta oturur. Emirler, vezirler, dünyanın her tarafından gelen elçiler, ordular ve diğerleri dördüncü derbende kadar sıra sıra ve grup grup dizilmişbir vaziyette bulunur. Bahsedilen vaziyet halinde, hakan iç taraftan görünür ve üçüncü derbendte tahta oturur. **(101-A)** Ne hakan onları, ne de onlar hakanı görür. Bu grubun arzuhallerini belirtmek için, seçkin emirlerin elinde fildişinden yapılmış ve tıraşlanmış direkler vardır. O esnada arzuhal belirtmek için o direği öne doğru getirirler. Onun sesinin gayet yüksek ve ilginç bir ses olduğu söylenir. Dünyanın her tarafından gelen birkaç bin kişiden oluşan halk, ordu ve emirler onu çalar ve kapatırlar. Hakanın tahtından, içeriden cevap olarak onun cevabını bir hizmetçi söyler. Çünkü [onlardan] çok azı divanda durabilir. [Dışarıdan] bir emir tekrar çok acayip bir sesle "ferman nedir" der. Sarayın içinden izin çıktığına dair cevap gelir.

Fasıl

Çin hakanı ayda iki defa divana gelmekten muaftır. Üç defa özürsüz olarak gelmezse kanunu çiğnemiş olur. Eğer Çin hakanı bunu üç defa

yaparsa, padişahlıktan azledilir. Onun çocukları da suç işlemiş olurlar. Padişahlık onun neslinden çıkar. İçinde genelev bulunan şehirlerde kalan padişah çocuklarından hangisi daha ahlaklıysa, onu getirirler ve padişah yaparlar. Mevcut padişahı da tahttan azlederler. **(101-B)** Emirler, ordu ve halk ona bağlanır. Bu hükümler o keskin kanunların içindedir ve kanuna aykırı iş yapmak olmaz. Emirlerin ve halkın padişaha saygısı olduğundan, kanuna aykırı bir iş yapmanın sonunda cezalandırılma; halk için bir defasında, padişah için üç defasındadır.

Daha Sonra

Emirler ve padişah çocukları iki sebepten dolayı, Çin hakanına karşı gelemez: Bütün ordu ve halk, hakana aittir ve bu defterlerde kayıtlıdır. Defterlerin dışında hiçkimse Hıtay [ülkesinde] bulunamaz. Güçlü emirler veya padişah çocukları görevlerinden azledilseler, -bir kişi veya iki kişi- kendisini nasıl koruyabilsin ve nasıl muhalefet edebilsin? İkincisi şudur: İtaat korkusu [olduğundan] kanuna aykırı iş olmaz. Onların meşhur tarihleri dört bin yıllıktır. Ne veba salgını görülmüştür ne de ordu dağılması. Kanuna riayet, onların devletinin işlerinde gayet faydalı olmuştur. Ülkenin korunmasında ve devlet işlerinde son derece olgun bir seviyeye ulaşmışlardır. Onların ülkesinde bozulma yoktur. Hiçbir düşman onların ülkesine giremez. **(102-A)** Onların kanun ve kuralları çok sağlamdır. Çünkü onların ülkesi on iki kısımdır. Hıtay mühürleri de on iki tanedir. Herbir kısmın bir mührü vardır. Yeşim ve beyazdan [oluşan] bir avuç içi kadar mühürlerin arka yüzünde yeşim taşından yapılma ejderha görüntüsü tıraşlanmıştır. Mührün içindeki on nişan, kızıl bir renkle mühürlenir.

Çünkü onların kâğıdı ipektendir. Çin Hakanı'nın nişanının sunuluşu şöyledir: Padişahın eğer bir çocuğu olur, bir rüya [görür] ve [bir şeyden] korkarsa, Çin ülkesinin on iki kısmına hapistekilerin salıverilmesi için emir buyurur. [iki tane] tahtırevan hazırlanır. İlki sunum için boş olup, arkadaki [yazılı] hükmün olduğu ve rengârenk atlaslarla süslenmiş bir tahtırevandır. Yüze yakın kişi, o tahterevanları taşır. Her şehre ve her bölgeye giderler. O şehrin halkı grup gurp gelir. Her grubun derecelerine göre bir yer yapılmıştır ve oraya gelirler. [Okunan] hükme boyun eğerler. Sunum her şehirde yapılır ve [tahtırevanlar] yüksek divanlara bırakılır. Emirler ve halk, tıpkı hakanın divanında olduğu gibi hükmü okumak için orada hazır bulunurlar. O hükmün önemi [bu durumdan] bellir olur. Çin hakanın divanından [olan] emirler ve halk geldiğinde, herkes kendi divanına gelir ve derecelerine göre divanlarda bulunur. Birkaç binlik emirler, birkaç binlik divanlardadır. Hıtay şehirlerinin hepsinde derecelerine göre yapılmış divanlar vardır. Onların hepsini padişaha [bağlı kişiler] yaptırmıştır. Hiçbir emir, divan yaptırmak konusunda korkuya kapılmaz. Çünkü [bu] kanuna aykırı değildir. Emirler divanlara oturduğunda üç kişidirler; hâkim, emin ve divan. Hepsi Hıtay hanına bağlıdır. Hepsi birbirinden korkar ve ihanet konusunda onların bir korkusu yoktur. Gammazlık birbirine bağlı olduğundan, ihanet ve suç tek bir elbise gibidir. Dolayısıyla gammazlık bunların dışında bir şey olamaz. Aynı şekilde sarayın divanlarındaki kız ve erkek hizmetçiler de birbirlerinden korkarlar.

Sarayın iç divanhanelerindeki düzen nasıldır? Sarayın dış divanhanelerindeki gibi bir düzendedir. Sarayın içinde on iki

divanhane vardır. Sarayın geriye kalan divanhaneleri de dâhil olmak üzere her bir divanhanede müfettişlik yapan bir kız vardır. Hıtay ülkesinin on iki kısmından her birini bu kız [lar] kayda alır. İki tane erkek hizmetçi önemlidir. Biri bu kızın sağında biri de bu kızın solunda [gezer]. O kız ve erkek hizmetçilerin her biri; kürsü üzerinde mürekkep, kalem ve defter taşır. Çin ülkesinin tamamında; emirler, ilim ehli ve kalem ehlinin durumu böyledir. Çin ülkesinin on iki kısmının her birinde, Hıtay kanunlarının kaydı; padişahlığa ait değişik mühür, kalem ve hat [ile yapılır]. [Hıtay'ın] ehli bilir. Sarayın içindeki on iki divanhanenin düzeni de bu şekildedir. Çin ülkesinin on iki kısmının hesabını sarayın içindeki on iki divanhanede bulunan, işbilen, siyaset ve feraset sahibi on iki kız yapmaktadır. Takdirle söyleyerek belirtiyorum ki: Eğer Hıtay'ın kız olduğunu söyleseler, doğru söylemiş olurlar. **(102-B)** Çünkü Hıtay ülkesinin on iki kısmının kaydı ve hükmü, sarayın içinde [bulunan] on iki kızın elinin altındadır. Onlar; tüm Hıtay emirlerinin, sarayın içindeki ve dışındaki erkek hizmetçilerin, ilim ve olgunluk bakımından üzerindedir.

Fasıl

Hıtay ülkesinin on iki kısmının kaydı, sarayın dışında bulunan altı emirin elinin altındadır. Biri, Hıtay ülkesinin kanununun kaydı [ile sorumludur]. Biri, Hıtay ülkesinin kumaş, gümüş ve altınının kaydı [ile sorumludur]. Biri, Hıtay ülkesinin tamamının pirinç, buğday, arpa, hünnap, ceviz, germedar, odun ve samanın [kaydı ile sorumludur]. Biri, Hıtay ülkesinin ordusunun tamamının kaydı [ile sorumludur]. Biri, Hıtay ülkesinin tamamının yapılmış ve yapılmakta olan veya

onarılan şehirlerinin ve hisarlarının; yemhanelerin -at veya araba yemi olsun- ve divanhanelerin kaydı [ile sorumludur]. Biri, Hıtay ülkesinin hapis hane kaydı [ile sorumludur]. Sarayın dışından o altı kişi önemli bir konuma sahiptir. Çin Hakanı'nın evinde, Çin ülkesinin on iki kısmının kaydı, bahsedilen şekilde yapılır. Ülkenin yıllık hesap kaydı; hat ve deftere sahip olan, sarayın divanhanelerinde bulunan kızlara verilir. O kızlar, bunların hespini hakana özet olarak sunar. Hakan, ülkenin bütün bir yılının durumunu oradan öğrenir. Her önemli hat hakana sunulduğundan, [hakanın] o olaylardan çoğunlukla bilgisi olur.

Gece ve gündüz, Çin hakanı için üç kısıma ayrılmıştır. Birinci kısım eğlenme [içki ile] vakti, bir başka kısım uyku vaktidir ve **(103-A)** üçüncü kısım da hat bakmak içindir. Eğlenme vaktinde, uyunabilir ve vakit kısılabilir. Hat bakma vaktinde ise; hiçbir şekilde geciktirme ve erteleme yapılamaz. Eğer fazla uyursa, hat bakmak için uyandırılır. Belli vakti ihlal etmek, kanuna aykırıdır. Bu kuralın ihlal edilmesi; hakanla gündüz beraber olup ona hizmet eden kız hizmetçileri ve nöbet bekleyen erkek nöbetçilerin hespini suçlu yapar. Eğer Çin hakanı bu suçu üç defa işlerse, onların kanunları gereği padişahlıktan azledilir. Çin emirleri için bu bir defaya mahsustur ve cezalandırılırlar, kend irütbelerinden düşürülürler, derdest edilip hapse götürülürler. Eğer bir defalığına emirler padişah tarafından affedilirlerse, bu doğru olur. Eğer padişah emirler tarafından affedilirse bu da doğru olur. Bu, [ikincisi] pek nadir bir durumdur. Çin hakanı ve onun emirleri kanuna riayet ederlerse, kanunu çiğnemekten korkmaya gerek kalmaz. Kanuna riayet ettiklerinden dolayı, onların ülkesi birkaç bin yıldır

bozulma görmemiştir, hergün [onların ülkesi] daha da iyiye gitmektedir.

Yedinci Bâb

Hıtay Zindanları -Allah korusun- Hakkında

Hanbalık'ta iki zindan vardır: Birine Şinbu derler, diğerine de Kembu. Kembu dedikleri hapishane ağır suçlular içindir. Oradan kurtulmak nadir görülen bir durumdur. Şinbu dedikleri hapishane [Kembu'ya göre] daha hafif suçlular içindir ve [girenlerin] çoğu oradan sağ salim kurtulur. Her iki zindanda da kadınlar için ayrı ayrı yerler vardır. Bu zindanlara düşenler hatalarına göre ayrılmıştır. Her bir şehirde zindan isimleri [şehir isminde olan] zindanlar vardır. [Öncesinde] Her türden suçu işleyenleri, suçlarına göre hücrelere atarlar. **(103-B)** Zindanın dışında,-suç hücreleri her grup için [ayrı ayrı] yapmışlardır-onları bağlarlar. Onların suça karıştıkları olayı kayda alırlar, onları padişahın huzuruna çıkarırlar ve zindana atarlar.

Fasıl

Zindana ulaştıklarında zindan hücrelerinde, mir-i muazzam bulunur ki, bunlar zindanın koruyuculuğunu yaparlar. [Suçlular] o emirlerin yanına geldiğinde, bu kişiler suçluların isimlerini, tutuklanma sebebini ve tarihini yazarlar. [Burada]Hıtaylılar'ın dışında hiçkimse yoktur. [Suçlulara] ülkenin hangi kısmından geldikleri sorulur ve yazılır. [Ayrıca] onlardan herbirinin yaşları da yazılır. Onlar yaşlarını eğer bilmiyorsalar, -hayvanlar gibi- onların dişlerinden yaşları tahmin edilir. Her biri mühürlenir ve zindana atılır. Hıtay ülkesi on iki

kısımdan oluştuğundan, zindanlar da on iki kısımdır. Getirilenler, o kısmın ismiyle buraya atılır. [Suçlarına göre] O kısmın grubunu belli bir tabakaya atarlar. Eğer savaş suçu işleyen birisi varsa, [savaş suçluları] bölümüne atarlar. Bir kabile veya bir kavimden [suçu işleyen] on beş kişiyi, [ait olduğu yere] götürdüler. [Böyle aynı kavimden olanları] erkek veya kadın olsun [hepsini birlikte] bir bölüme götürürler. Her grup ki, onlar aynı hücrenin [suçunu işlemişlerdir] onları bağlayıp, [ait oldukları yere] kaydederek götürmek gerekir. Onların beraat zamanı geldiğinde, bulundukları yerden çıkarılıp serbest bırakırlar. Onları grup grup getirirler ve grup grup salarlar. **(104-A)** Padişah katında, Hıtay ülkesininin tamamında, hiçbir emirin veya subaşının bir akçelik suç işlemek gibi bir korkuları yoktur. Suçu kim işlerse işlesin -padişah dahi olsa- onun kabilesini dahi suçlu sayarlar. [Tazminat olarak suçlu kişiden] birkaç medlik beyaz pirinç ve onun kavminden de birkaç medlik buğday ve darı alırlar. Hıtay ülkesinin tamamının cezası bu şekildedir. Altın almak kanuna aykırıdır. Zindana gelindiğinde [suçlu kişiye] Hıtay'ın hangi kısmından olduğu sorulur. O da ait olduğu kısmı ifade eder. Doğudan batıya Hıtayların hepsi Çin hakanının buyruğu altındadır. Onların ülkesi gibi bir ülke dünyada yoktur. [Başımıza gelen bir] olay şöyledir ki:

Başımıza Gelen

Biz on iki kişiydik, Çin hakanının huzuruna Hanbalık'a gitmiştik. Bizim grubumuzdaki cahillerden biri, Tibetli gruptan biri ile dövüştü. İçimizden birinin dövüşmesi nedeniyle, suçsuz bir topluluğu [bizi]

bağlayıp, zindana attılar. Allah'ın inayeti ile bizi misafir [olduğumuz için] sopalamadılar, işkence etmediler ve cezalandırmadılar. Bizim gibi masum bir grubu götürdüler ve Hıtay ülkesinin on iki kısmından biri olan Duşengsi bölümünden bir bölüme attılar. Oraya gittiğimizde bizi; altın, gümüş ve dünyalık var mı yok mu diye yokladılar. Onların kanunu bu şekildedir. **(104-B)** Oraya gittiğimizde, bizi Hıtay'ın on iki kısmının olduğu yerlere götürdüler. Yollardan geçerek, zindanın derin bir tabakasında kaldık. Oraya vardığımızda, çeşitli suçluları sorgulamak için, iki katlı türlü türlü hücrelerin yapılmış olduğunu gördük. Her hücrede üç tane emir oturuyordu. Biri önde ve diğerleri yandaydı. Öndeki, sorgulama yapan kişiydi ve reisti. Onun sağında oturan kişi, emindi. Onun solundaki kişi ise divan [kâtip]'idi. Hepsi önemli kişilerdi. Onlar sorgulama bakımından gayet bilgili ve saygın kimselerdi. [İçinde] emirlerin olduğu, iki katlı hücreler kanuna göre yapılmıştı. Emirler için o hücrelerde; bağlar, bahçeler ve bostanlar yapmışlardı. Meydanların ve ağaçların altında onlar vakitlerini eğlenmekle geçiriyorlardı.

Fasıl

Her sabah açılan hakanın divanının önüne, Çin ülkesinin bütün emirleri grup grup gelirler ve hesap verirler. Hiç biri işi erteleme ve geciktirme bakımından korku duymazdı. Bağ ve bostandaki zidan emirleri, kendilerine ayrılan bölgelere otururlardı. İşledikleri suçlara göre gruplara ayrılmış suçlularından bir grubu buraya işkence etmek için getirirler. Ülkenin aleyhine çalışan o grubu, tahtalara bağlarlar. **(104-A)** Bu direkler âdete cenaze tahtası gibi olur. Onların ayaklarını

da o tahtaya bağlarlar. Onları saçlarından asarlar ve el parmaklarını çekerler. Onların hepsini [vücutlarından] mıhlayarak işkence ederler. Onların sağ ve sol yüzlerine vururlar. Onlar, şiddetli işkenceden dolayı bayılırlar, kendinden geçerler. Bize göre [bu işkencenin sonunda] onların hepsi ölür.

Şiir

Eğer yüz sene cehennemde oturursan
O mülkün üzerinde azardan başka ne görürsün?
Dünya Müslümanlara zindan gibi değil midir?
Öyleyse bu zindanda hırsızlar gibi kalma
Müslümanlar üzerinde Siccin nedir bilir misin?
Mümin olan bir kimse onu istemez
Hakikatin nerede olduğuna bir bak
Biz ki o yolun üzerinde bulunuyoruz
Vatan bazen sana dünya gibi bir yer gelir
İki üç günlük için geldin buraya
Eğer dünya sana göre cennet ise
O zaman emin ol kâfirlik kini senden daha kötüdür
Bil, eğer dünyada arif olmak istiyorsan
Siccin'de bir yere sahip olman gerekir
Kurtuluşu bulana kadar dilen ondan
Kurtuluş ki onun içinde hayat olsun
Canın hayatı din ilmidir
Çünkü içinde deniz kadar bilgi vardır
Eğer Siccin'e giren bir kişi mutlu olmazsa
Ki o kişi cahil kalmıştır

Eğer Siccin'de kimsenin haberi olmaksızın ölmüşse
O kişi Siccin'e yokuş aşağı düşmüştür
(105-B) Mücadele et ve o zindandan kurtul
Çünkü oraya seni cahillik sokmuştur

Zindanın bağ ve bostanlarındaki emirler, bizim gibi hücrelerde bulunan suçsuz toplulukları zindana getirdiler ve zindandan çıkardılar. Onlara türlü türlü işkenceler ettiler ve biz bu acayip durumları gördük. Korktuk ve titredik. Bütün zindan hücrelerinde olan buydu. Divanlardaki emirler, Çin hakanına bir nefes kadar yakındılar ve o divanlar suçluların Çin hakanı [sayesinde] kurtulması içindi. Bizim grubumuzu kurtulmamız için; Çin hakanının divanında, tahtın yakınında ayakta beklettiler. Bizi divana getirdiler ve biz o emirlerin önünde oturduk. Onlar, bizi göçebe ve köylü olarak tanımladılar. Bizim grubumuza saygı göstermediler. Bizim hangi ülkenin hangi şehrinden olduğumuzu anlamadılar. Biz, o emirlerin önüne oturmadan[önce], ayaklarımızı bağlayıp bizi hapishaneye götürmüşlerdi. Hapishanenin kapısında da kucağımızdaki ve elbisemizdeki cepleri, altın ve bıçaklarımızı almak için aramışlardı. Bizi içeri sokarken, iki ilginç şey görmüştük: Uzun ve süslenmiş evler. [Divanda] insanları bölük bölük tahtalara bağladılar. **(106-A)** O tahtaların üstünde dört-beş tane [içeriden dışarıya halka gibi tutturulmuş] mıhlar vardı. İnsanların elleri ve ayakları o demir halkalı mıhlara bağlıydı. Mıhlara bağlanmış insanların saçlarını çekiyorlardı. Bir grubu da zincire vurup bağlamışlardı ve oradan kurtulmak [mümkün değildi]. Onların göğüs kafeslerini de zincirle sıkıştırarak

işkence ediyorlardı. Onlar göğüs kafesleri kırıldığından bağırıyorlardı. Zincirle bağlanmış bir grubu da sandıklara atmışlardı. Şahit olarak Allah yeter. Burada anlatılanlar abartı değildir. Ana baba katillerini sandığa atıyorlardı. Bu sandık üçgen şeklindeydi. Sadık gayet dar ve engindi. Onun yüksekliği bir bedest kadardı. Sübhanallah! O adam bu sandığın içine nasıl sığmıştı. Sandığın kapağını açtı [klarında gördüm]. Bir sandık gördüm ki, onun içinde zincirle bağlanmış bir vücudun tamamı vardı. Onun vücudu sandığa tıkılmıştı ki, vücudu başıyla bir olmuştu. Onun vücudu adeta bir et parçası gibi olmuştu. O sandığı açtıklarında, bağlı adam o kapandan kurtuldu. Onun heybeti bizi etkiledi. Bizi zincire bağlanmış birşekilde beş gün boyunca götürdüler. **(106-B)** Hakanın sarayından gelen hüküm gereği, bizim zincilerimizi çözdüler ve bizi serbest bıraktılar. Biz böyle bir işkence görmemiştik ama takatimiz de kalmamıştı. Bu şekilde bizi zindandan azat ettiler. Bölük bölük olan zindanın çok sayıda mahkûmu vardır. Bazıları, suçlarına göre serbest bırakılmıştır.

Zindana doğru bakan bir pencere vardı. Oradan kadınlar görünüyordu. Oradaki nöbetçilerden birine burada ne kadar kadının hapis olduğunu sorduk. Şiyinbu zindanında on beş bin kadın olduğunu söyledi. Yirmi altı günden fazla o zindanda kaldık. Her gün bizi Hanbalık tarafında bir yere götürdüler ve bizi orada öldüreceklerini düşündük. Elhamdülillah bizim grubumuzu sopalamadılar ve işkence etmediler [ama] oraya gelen Hıtaylıları sopaladılar ve işkence ettiler. Allah korusun! Hanbalık şehri büyük olduğundan, biz bir gün yürüyorduk, bir gün [zindana geri] geliyorduk ve bir gün de sorgulanıyorduk ta ki kurtulana kadar - abartmak olmaksızın, olduğu gibi-. [Bizi]

müftülerinin önüne getirdiler. O müftülerin evleri zindandaydı. Zindandaki o müftülerin hücrelerindeki bağ ve bahçelerin güzelliği asla akıldan gitmez. Müftülerin önüne geldiğimizde; **(107-A)** Hanbalık'ın etrafındaki divanhanelerde yazılan ve bizim için de yazılmış hatları müftülerin önüne getirdiler. O hatlar; Hıtay yazısı ile yazılmış, Hıtay kâğıdından yapılma -hasır- gibi, büyük kâğıtlara yazılmıştı. [Bizimkinde]: "Falanca isimli biri kavga etmiş ve kendisi de bunu kabul etmiştir. Onun yanındakiler de onun arkadaşlarıdır ve onlar da suça ortaktır. Bu sebeple, bunların hepsini bağlayıp hapse getirdik." Diye yazmışlardı-abartısız-.O müftüler yaşlıydı. Onlar, kanunları iyi bilip iyi uyguladıklarından dolayı ülkenin [mahkeme kayıtlarını] tutuyorlardı. Hıtay emirlerinin işlerini, zindanın hücrelerindeki emirler [görüyordu]. Hıtayların nazarında; tutuklama, hapis ve katletme [önemli] işlerdendir. [Müftüler] bundan dolayı Hıtay'ın [mahkeme kayıtlarını] tutmuşlardır. O yaşlılar, günlerini mektuplara bakmakla geçiriyorlardı. Bizim durumumuzu anladılar ve dediler ki:

Sizin suçunuz yok ama sizin arkadaşınız bir Tibetliyi sopalamış ve o ölmüş. Sizin arkadaşınız kötü biridir. Sizden her birinizin [onun dışında] üç medlik darı vermeniz gerekiyor. Sopa ile birini [Tibetliyi] öldüren kişi hakkında, kısas olarak üç yıl [hapis kaldıktan sonra] öldürülmesine hükmettik. Onun şimdi hapsolunması ve sizin de hemen salıverilmeniz gerekiyor" Hıtay müftüleri aynen bu şekilde yazdılar ve bu [hükmü] padişahın sarayına gönderdiler. **(107-B)** Üç gün sonra cevap geldi ki: Katil kişiyi hapsettiler ve bizi serbest

bıraktılar. Hanbalık'taki mühim işlerin hespinin padişaha arz edilmesi gerekmektedir. [Hıtay ülkesinin] kısımları[ndan biri olan] Hanbalık'ta işler hizmetçilere bırakılmıştır, gerektiği yerde hükmü o hizmetçiler verir. Gerekirse hakana arz edilir, her ne yapılırsa onun bilgisi dâhilindedir. Zindandakilerin bazısını hapis ve işkenceden sonra bölük bölük zindandan çıkarırlar; onları pazarbaşlarına, yol geçitlerine getirirler. Elleri ve ayakları demir bir prangayla bağlı olup, koltuk altlarından onları asarlar. Onların ayakları yere yetişmez. [Bu işkenceler halkı korkutmak içindir]. Eğer onlar acıya bir ay dayanıp canlı kalırlarsa, onları indirirler. Her birine çıplak bir vaziyette yüz sopa vururlar. Çünkü Hıtay kanunu bu şekildedir. Eğer erkekse onun elbisesini soyarlar ve onu çıplak olarak sopalarlar. Eğer kadınsa, onu elbiseli bir şekilde sopalarlar ve o buna dayanır. Onun cezası [ayrıca] birkaç med beyaz pirinç, buğday veya darıdır. Eğer [erkeğin] cezayı verecek gücü yoksa birkaç yıllık yol yapımı, muhafızlık veya gece nöbetçiliği cezasının yerine sayılır. Hizmet ettiği süre bitince, o şehrin [mahkeme] kaydını tutana gider ve arze-i daştını da beraberinde getirir. **(108-A)** Onun durumu konuşulur ve çıplak olarak yüz sopa vurulur. Hıtaylıların tamamının ceza [sistemi] bu şekildedir. [Suç karşılığı sadece] Altın ve gümüş almak, kanuna aykırıdır.

Bir grubu serbest bıraktıtan sonra, bir başka grubu hemen işkenceye tabi tuttular. O grubu çarmıha gerdiler ve onlara türlü türlü işkenceler uyguladılar. Grup grup zindana atılanlar, Hıtay şehirlerinin hepsinde; dörtyollarda, derbendlerde, geçitlerde ve yollarda işkenceye tabi tutuluyorlardı. Zindandakiler işkenceleri gördüklerinde mutlu oluyorlardı. Çünkü bu işkenceler, onların kurtulmalarının

yakınlaştığının işaretiydi. Büyük zindanlarda bulunan kişiler; grup grup başka bir divana getirilir, onların durumu sorgulanır, sopa vurulur, işkence edilir ve [suçlarını] itiraf etmeleri sağlanır. Her suçlu ayda bir kez sorgulanır. Böyle senede on iki ay sorguya çekilir. Daha sonra bu kişiye itirafname verilir. Zira zindan işleri, ülkenin bütün işlerinden önce gelir. Zindandakilerin durumundan, teşftiş konusunda padişahın yanındakiler [sorumludur]. Biz Şinbu zindanındayken ağır işkencelerden dolayı üç kişiyi öldürdüler. Zindanda [kendiliğinden] ölenlerin hattı padişaha götürülüyordu. Bu şekilde zindanda bir kişi öldü. Hakandan [görevlilerin] zindandaki işlerinde hata ettiklerine dair hat geldi. Bir günde üç kişi ölmüştü. Zindan emirleri korktular ve bir defa da zindana geldiler, emir üzerine tutukluların bağlarını çözdüler, bazılarının bağlarını hafiflettiler, bazılarına da daha fazla yemek verdiler.

Zindandakilerin yemeğini günde bir defa devlet verir. Ayrıca mahkûmun yakını da ona dışarıdan yiyecek gönderebilir. O yiyecekler, hat ile beraber gelir ve her hapishanede onlar yığılır. Yiyeceklerin çalınmasından dolayı korku duyulur. **(108-B)** Hükme göre; her kim ki bir nohut kadar bir şey çalarsa, o hırsız ve hain olur. Bir günde iki defa mahkûmların ihtiyaçlarını giderebilmesi ve yemek yemeleri için onları bıraktılar. Onlar kendi alametlerini bildiğinden hat okundu ve yemek yendi. Yemeklerini yedikten sonra tekrar hapse koyuldular. Zindandakilerin durumundan hakanın bilgisi vardır. Ayda bir defa suçlulara haber ulaşıyordu ki: Onlar bir divanda sorguya çekilsin. Hatlarda onların ikrarı, inkârı ve türlü türlü işkenceleri gibi

durumlar var olup; onların bu durumları [hatlar aracılığıyla] ayda bir defa hakana gönderiliyordu. Çin hakanı [mahkûmların] kocaları veya kadınlarını isim isim biliyordu. Onların durumlarından da çoğunlukla haberdardı. Yani o, zindan ehlini tanıyordu. Sarayın dışındaki divanhanelerde bulunan her defter ve hat Hıtay ülkesine [aitti]. Sübhanallah! Bu nasıl bir kanun ve nasıl ona uymadır ki: kanun kaydını tutma ve ona tabi olma birkaç bin yıldır vardır. Onların ülkesinde bir bozulma olmamıştır. Düşman onlara [karşı] zafer kazanamaz. Yediden yetmişe, dervişten padişaha kadar hiç kimse kanunu [uyma bakımından] terk edemez ve onu [uygulama bakımından] geciktiremez.

Fasıl

Hakan, katli vacip olanları yılda bir defa teftiş etmek için divana gelir. Ölecek olan birkaç bir insanı, onar onar ve [kendileri hakkındaki suça ilişkin] ayrıntılarıyla tutup getirirler ve bir bir onların isimlerini okurlar. O kişiler padişahın huzurunda suçlarını itiraf ederler. Hiçbirinde suçlarını inkâr etmeye cesaret yoktur. Küfrü nakil, küfür değildir. Hıtay'ın cahilleri pek bir hürmet gösterir. Padişaha, Tanrı gibi taparlar. Padişah bundan razı değildir. Hıtay kâfirleri derler ki: Üç yüz Tanrı vardır. Biri de Çin hakanıdır. Onun yaratıcısı üç yüz Tanrı'dır. Biri de Allah'tır. **(109-A)** Bu şekilde Hıtay kâfirleri, küfre girmiştir. Katiller yalan söylemek veya inkâr etmek gibi bir şeye cesaret edemezler. Çin hakanı onların itikadını bilir. Ayrıca Çin hakanı kendisine Tanrı gibi tapılmasına razı değildir. Onun bazı malum işleri zikredilmişti. Diğer katiller de suçlarını inkâr etmek gibi

bir şeye cesaret edemezler. Çünkü onlar üç yıl boyunca ayda bir defa [suçlarını] itiraf etmişlerdir. Onların hepsinin hatları hakana ulaşmış ve Çin hakanı da zindanda olanların hepsini isim isim bilmektedir ve onların çoğunu hat aracılığıyla tanımaktadır. Hassa kuvvetleri, katilleri senede bir defa hakanın huzuruna getirir. Onlar da suçlarını itiraf eder. Çin hakanı kızıl bir kalemle onları üç defa işaretler. Üç senenin sonuna ulaşanların hepsinin katline hükmedilir. İnfaz günü, o katillerin başlarına kızıl bir işaret koyarlar. Onlar bölük bölük ve grup grup hakanın sarayından dışarı çıkarılır. Katledilme yerine gelinir. Onların katledilme yeri senede bir defa [açılır]. Hıtaylıların hepsi onların katledilme zamanını bilir. Birkaç bin yıldır, onların infaz etme zamanı [aynı zamandır].

Hıtay ülkesinin on iki kısmından biri olan Şingsi dedikleri kısımda, yaklaşık olarak [hicri] 902'de çok büyük bir kıtlık olmuş. Halkın çoğu telef olmuş ve bunun bir çaresini bulmuşlar. O çareyi bulanlar; Çin ülkesinin tamamında -özellikle Hanbalık'ta-, bir gecede birkaç bin katilin öldürülmesine hükmetmişler. Sabah olduğunda görülmüş ki: Bir topluluğu ortadan ikiye ayırmışlar, bir topluluğun boynunu vurup omuzlarından asmışlar, bir topluluğu parça parça kesmişler, bir toğluğun derisini yüzüp başaşağı asmışlar. Her toğluluğu türlü türlü şekillerde kısas ederek öldürmüşler. İlginçtir ki: Birkaç bin maktulün kafasını ayrı ayrı sandıklara koymuşlar ve o kafayı şöyle açıklamışlardır: Bu kafanın kime ait olduğunu, onun **(109-B)** hangi bölgeden olduğunu, babasının ismini, suçunu, ne kadar hapiste kaldığını, ayda bir hangi divanhanede hangi emirlerin onu

sorguladığını ve her yıl hakanın önünde suçunu nasıl itiraf ettiğini yazmışlardır. O hatları şu şekilde yazmışlardır: öldürme, o katili asma ve idam edilen yere götürme. Baş, maktülün bedeninden ayrıldığında onları sandıklara sıkıca koyarlar, her maktülün hattını da o sandığa yapıştırırlar. O, otuz sene hazinede saklanır. Eğer bir kişi, o maktülün haksız yere öldürüldüğünü dava ederse, padişahtan hazinedeki o kafanın hazırlanması için emir gelir. Bir kişi o kafayı dava eder diye, o maktulün kafası, sandıklarda yazdıkları kâğıtlarla beraber hazinede otuz sene boyunca bulunur. Eğer otuz sene boyunca dava eden olmazsa, o kafaları hazineden çıkarırlar ve denize atarlar.

Bunun gibi ilginç durumlar, Hıtay'da çoktur. Yılda bir defa, zindan görevlileri zindandakileri temizlerler [öldürür]. Bazılarını grup grup ölüme, bazılarını gece bekçiliğine, bazılarını nöbetçiliğe götürürler. Üzerlerinde acayip işkencelerin ve cezaların uygulandığı bazılarını da halkın korkması ve ibret alması için dörtyollara, geçitlere, yol güzergâhlarına ve derbendlere götürürler. Tutuklular [bazen] öldürülmeye götürüldüklerinde cezaları affedilir. Her birine yüz sopa vurulur ve cezalarına göre [onlardan] birkaç medlik buğday, beyaz pirinç, darı, nohut, arpa alınır ve serbest kalırlar.

Sekizinci Bâb

Kış Mevsiminden Çıkarken Hıtay Halkının Yılda Bir Defa Bayram Düzenlemesi Hakkında

(110-A) Onların yılbaşı ve hesap yılı, kış mevsiminin bittiği [aydır]. [Bu dönemde] Çin ülkesinin tamamında bir ay eğlence yapılır. O zamanda Çin hakanının divanı iki kat yükseklikte olur. Çeşitli renkten

renge [bürünmüş], değişik türde rengârenk atlaslar giymiş, grup grup, bölük bölük olan birkaç binlik askeri [vardır] ve onların üzerinde on kat Hıtay kumaşı [bulunur]. O emirlerden bir grup yeşile, bir grup kızıla ve bir grup da zeytin [yeşiline bürünmüştür]. O emirler, Çin Hakanı'nın sarayının önünde oturmak için izin isterler ve sandalyelerin üzerindeki meyve sofralarının başlarına sıra sıra otururlar. Halk ve elçiler dünyanın her tarafından buraya gelmişlerdir. Meyve sofralarının başında oturmak için izin isterler ve sıra sıra otururlar. Hakan, uzun bir eyvanın önünde süslü tahtın yarısında oturur. Orada bulunan herkes; çalgı, şarkı ve eğlence ile meşgul olur. Sarayın önünde, hakanın huzurunda, renkli renkli ve değişik atlaslar giyinmiş o emirler, sanki Çin kumaşçıları ve resim atölyeleri gibi olurlar. Emirler için düzenlenen bu toy ve büyük sofralar, yılda bir defadır.

Şiir

Bahar Sıfatlarında
Cennet bir mutfak gibidir
Ki onun içinde kebap ve tavuklar vardır
Cennet Behriam'dan bol nimetlerle doludur
İstediğin her şey orada bolca bulunur
Ahiretle karşılatırıldığında dünyadan bir şey yemek
Orada yediğin bir lokmaya denk değildir
Cennette olan şeyler beğenilen şeylerdir
Gerçekle karşılaştırıldığında onlar ay gibidir
Cennet aslında nimetin zevki değildir

Gerçekte zevk bir tür kelamdan ibarettir
Bu dünyada yediğin senin canın gibidir
Can zevkin manasını anlamayı nereden bilsin
Mutlu ol, cennnetten ve onun nimetinden
Korkma kıyamettten ve onun musibetinden
Çünkü sadık kişiler ondan kurtulmuştur
Gerçeğe yüzünü çevirip esir olanlar hariç

Elçilerin her biri divana gelir ve padişahın mutfağına götürülür. Sofralara ve meyvelere baktırılır. O mutfakta Müslüman aşçılar ayrı, kâfir aşçılar ayrıdır.

Sarayın üçüncü bendinde, divangahın bir tarafında padişahın oğlu bulunur. Yılda üç defa, hakanın divanındaki merasimden sonra, onun oğlu da halk ile babasının divanında hazır olur. **(110-B)** O çocuk güneş görünümlü ve ayyüzlüdür. Babası vefat etti ve o bu zamanda padişah oldu. O, seyyid-i enbiyayı [Hz. Muhammed] rüyasında görmüş ve ona iman etmişti. Uyandığında, hücresinin duvarında yeşil yazıyla yazılmış kelime-i şehadeti görmüştü. Müslümanların arasında âlim bir kişi varmış. Onu saraya getirmişler ve diğer gün Hıtay emirleri Çin hakanının önüne [hakanın] kanunun aleyhine [iş yaptığına] dair hat getirmişler. [Demişler ki:] "Sen ne yaptın?" O da cevap vemriş: "Kanun açıktır, Görünüşe göre kanuna muhalefetim yoktur. Sizin benim içimle ne işiniz vardır? Benim de sizin içinizle…" [Hakan böylece] Müslüman olmuş. Diyorlar ki: Onun babasından sonra, onun gibi birisi [Müslüman hakan] Çin ülkesinde yoktur. O oğlanın, yarı tahtın tepesinde ayakta durması gerekir ve daha sonra haremine gider. O halk da onu divandan serbest bırakmış olur.

Divangahta o oğlanın yirmi kadar evi vardır. Değirmen zincirlerine taşlar asılmıştır. O evlerin, kerpiç gümüşten olduğu söylenir. Onlara [oğlanın] ihtiyacı yoktur. O sarayda değişik hazineler boldur.

Dokuzuncu Bâb

Hıtay Ülkesinin On İki Kısmı Hakkında

Çin'in birinci kısmından on ikinci kısmına üç ay yol gittik.

Birinci Kısım: Birinci kısma Şengsi derler. Bu kısmın şehirleri; Kencanfu, Kencu, Sucu ve Denkcu olup, bu şehirlerde misk bulunur. Diğerlerinde bulunmaz. Culanfu, Kelanfu ve Hananfu'da ışgınotu bulunur. Bu şehirlerin dışında bir yerde [ışgın] yoktur. Condifu ve Cendifu şehirleri bir kısım olup; bunlar [birinci kısmın] yol başında bulunur. Bunların etrafındaki yerlerde sayısızca imanlı[insan] vardır. [Sonuç olarak] bu şehirlerin hepsi kalabalıktır, bunların en küçüğü Tebriz kadardır.

İkinci Kısım: Çin'in on iki kısmından bir diğeri; Menizestan'dır. Burada acayip lades, kemikleri demirden ve işlemelerden yapılmış [bineklere binen] biniciler, altın, gümüş ve diğerlerinden yapılma kadehler vardır. [Buranın] Nam-tai şehri eskiden Çin ülkesinin başkentiydi. **(111-A)** Önceki Çin fağfurları ve padişahları Nam-tai'yi başkent olarak [kullanmışlardı]. [Buranın] Çarpange şehri piyade araba yapımını bilir ve her bir şeyi arabalarla götürürler. Önceki Çin fağfurları ve padişahlarının taht ve tacları hala yerindedir. O şehirde hazır olan birkaç bin asker ve emir, divan yolunda o tahtla hazır bir

şekilde beklerler. Bu işi bir gün terk eder veya geciktirirseler; hepsi suçlu olur, rütbelerinden düşerler, hapse girerler ve öldürülürler.

[Hıtaylılar Hicri] 840'ta Hanbalık'ı inşa ettiler ve Nam-tai tahtını terk ettiler. Onların düşmanı olan Kalmuk, bu tarafta olduğu için Hanbalık'ı başkent yaptılar. Düşman yollarını sağlamlaştırdılar. O düşmanlar, Hıtaylılara hiçbir şey yapamadılar. Çünkü Hıtay gayet makul ve korunaklı bir yer olmuştu.

Üçüncü Kısım: Çin'in on iki kısmından bir diğeri; Hanbalık'tır. Hanbalık şehrinin içinin kuzey tarafı Ukulabi'dir. Bir başından bir kenarı iki mildir. Hıtay ordusu [onun etrafına] çukur kazmıştır. Hıtay ordusunun işine şaşılacak birşey yoktur. On iki su değirmeninden fazla suyu akar ve büyük bir nehir gibi olur, Çin hakanının sarayına ulaşır. [Bu su]yedi hisarı doyurur ve diğer tarafından geri çıkar. Bu su Hanbalık'ı [taştığı zaman] perişan eder. Bol bir şekilde şehrin her tarafına gider. Bu Hanbalık şehrinin telâffuzu Uygurcadan gelir. Hıtaylılar ona başkent anlamında "Didu" der.

Buranın yeraltı kaynağı gümüştür. Şehir ırmak gibi bir pınara, güvercin gübresi gibi bir kuyuya sahiptir. Dağda çıkan gümüşün haddi hesabı yoktur. Gümüş Hıtay'da ucuzdur. Dünyada bulunan gümüşün dörtte biri Hıtay'da bulunur. Çin ülkesinin kumaşlarının hepsinden burada bol miktarda vardır. Bahsedilen madenler Hanbalık'ın Deyteng denen şehrinde bulunur. Odun yerine kullanılan taş Hanbalık'tadır. Zencilve mamiran Çin biberi burada yetişir.

Dördüncü Kısım: Çin'in on iki kısmından bir diğeri; Hiza'dır. Buranın şehirleri; Hoycu ve Salarfu'dur. Bu bölgede germerdar bol

bulunur. **(111-B)** Darfelfel, karabiber ve diğerleri de vardır. Burada tenbel ve sebbariyerler. Burada tuz gayet kıymetlidir. Beş dihrem tuza, bir dirhem gümüş verirler.

Beşinci Kısım: Çin'in on iki kısmından bir diğeri; Fukensi'dir. Burası kedileri, ipekli kumaşları, Hıtay'ın renkli atlasları ile ünlüdür. Ayrıca ince ve cins ketenleri de ünlüdür.

Altıncı Kısım: Çin'in on iki kısmından bir diğeri; Lemsin'dir. Her tarafı üç aylık [yürünerek yol] olan bir yerdir. Lemsin'in her tarafında porselen yaparlar. Porselenin aslı taştandır. Gayet beyaz ve canlıdır. Taşı öğütürler. Traşlanmış taştan tek parça halinde bir havuz yapılmıştır. O havuzun içinde, boyaların dövüldüğü gibi, taşı öğütürler ve sularlar. Olana kadar devamlı su dökerler ve sopalarlar.

Daha sonra su kuruyana kadar [dövdükten sonra] ikinci havuza ve üçüncü havuza bırakırlar. [Geriye] saf bir kil kalır. Onu da yumruklayarak ve tepeleyerek günler boyunca uzun bir müddet [ezerler]. O porselenlerin durumu şöyledir: Kil yapımı miras olarak kalır, babadan oğula geçer. [Bu iş] yaprak ve kamışın hasat [mevsimine göre] hasat edildiği gibi, mevsime göre yapılır. Kış ve bahar mevsiminde çalışılır. Yani dört mevsimde, dört türde ve dört grup ayrı ayrı çalışır. Karmaşık bir şekilde çalışılmaz. Daha önce de söylendiği gibi kili üç havuzda saf hale getirirler. Birinci havuzda düşük seviyede bir kil yapılır ve ondan yapılanlar da o kalitede olur. Yani ikinci havuzda olan orta seviyede, üçüncü havuzda olan üst seviyede [ürün çıkarır]. Hıtay demirinden, on demirden hokkayı bir

tane kürenin içerisine koyarak pişirirler ve on bin sir yani yüz bin dirhem gümüşe satarlar. Müşteriye küreyi kapalı olarak, şansına ne gelirse-kırık veya sağlam-satarlar. Şib-iKab padişahın alametidir. Bazı porselenler bin direm gümüşe satılır. Bu cinsler pek bulunmaz. Bazılarını da altın karşılığı satarlar. **(112-A)** Porselenin üç özelliği vardır ki, diğer mücevherlerde bunlar bulunmaz. Birincisi; onun üstüne atılan pis bir şey atılsa da temizlenir. İkincisi; [porselen] asla eskimez. Üçüncüsü; hiçbir şey onu çizmez. Bu bakımdan elmasa benzer. Onda yemek pişirmek ve içki içmek, daha kaliteli olur. İçinde ve dışında ateşte ve güneşte [pişirilerek] yapılan işlemeli [tasvirler] görülür. .

Yedinci Kısım: Çin'in yani Hıtay ülkesinin on iki kısmındandan yedinci kısımda bulunan şehirler; Hansay ve Kelani Hansay'dır. Dediklerine göre; Hansay'ı sadece on beş kişi görmüştür. Onlardan biri dedi ki: "Hansay'ın büyükleri bir dereceye sahiptir." Sabahleyin onun yanından geçip gittik. Gece şehrin ortasında konakladık. Ertesi gün şehrin ortasından ayrıldık. O geceyi de o şehrin kenarında konakladık. Gerçekten o topluluğun dediği doğrudur. Hıtay şehirlerinin çoğu bunun gibidir. Hanbalık da gayet büyüktür. Hıtaylılar'ın hesabına göre; her büyük şehir ebced hesabına göre [kodlanmıştır]. Örneğin Hanbalık'ın [ebced değeri] yirmi beş "şin"dir. Beşin karşılığı küçük bir köydür. Benzersiz, her şin [böyledir] Hıtay'ın [Hanbalık'tan] daha büyük şehirlerinin [ebcedi] yoktur.

Sekizinci Kısım: Çin'in on iki kısmından bir diğeri; Yunen'dir. Yunen'in iki tarafı denizdir. Bir tarafı kuru olup, oraya hendek

kazıldığı ve duvar çekildiği söylenir. [Baştanbaşa] iki aylık yoldur. İki aylık duvar çekmek ve hendek kazmak şöyle olmuştur: Eski zamanlardaki padişahların herbiri hendek kazarak ve duvar çekerek denize ulaşmışlardır. Bu zamanda orada Hıtaylılar bulunur ve orayı korurlar. Denizden inci çıkarırlar ve orada inciler gayet ucuzdur. İki tanesine bir dirhem ve üç dirhem gümüş verirler. İnci, yakut, piruze taşı ve diğer mücevherleri kilo kilo koyarlar. Gayet ucuza satılırlar. [Hıtay'da] her bir yörenin, evin ve dükkânın mücevher kafesi vardır.

(112-B) Dokuzuncu Kısım: Çin ülkesinin on iki kısmından bir diğeri; Kuli'dir. Bu Kulistan mülkü olan bir yerdir. Gayet mamur ve varlıklıdır. Şöyle ki: Onların en basit tüccarında bir milyon sir gümüş vardır. Her sir on dihrem gümüş eder. Bir veya iki Kulistanlı, bizim ülkemizdeki halkın herşeyini satın alır. Çin Hakanı'nın hazinesinden, çin ordusuna birkaç bin ham tafte verilir. Birkaç bin kişi Kalmuk, Hindu ve diğerlerinden daha az, ama izzet ve makam bakımından daha ehemmiyetli olan Müslümanlar daha fazla [ham tafte] alır. Tibet, Uygur, Ovced ve Curcet grubları da alır. Birkaç binlik halka da renkli atlaslar verilir ve onlar bunları giyer. Değişik kumaşlar da verilir. Bahsi geçen eşyalar Kulistan'dan satılır. Eşyalın çoğu altın ve gümüştendir. Bu ham taftelerden kalgı yaparlar ve Hindliler bunu giyer. Doğudaki Hindular da buna kalgı derler. Kulistan'dan gelen malların tamamı altın ve ince ketenlerden oluşur.

Onuncu Kısım: Çin ülkesinin on iki kısmından bir diğeri; Cave'dir. Cave liman şehridir. Mekke'den ve bütün Hind limanlarından Cave'ye gelinir ve gidilir. Hıtay'ın limanlarının hepsi Cave'ye bağlıdır.

Buranın güneyi ve batısı Hind'tir. Buraya gelen mallar Hind mallarıdır. Şeker, Germedar, Hind kumaşları, yakut ve diğerleri gibi. Bu bütün mallar Hıtay'a gider.

On Birinci Kısım: Çin ülkesinin on iki kısmından bir diğeri; Hoten'dir. Hıtay sınırında bulunur. Bu zamanda İslam dünyası ile sınırı vardır. İslam oraya kadar olan [bölgeyi] fethetmiştir. Hıtay'dan olan buranın şehirleri Hoten'e bağlıdır. Burada da bazı mallar vardır. Hoten'de iki tane nehir vardır. Birine Akkaş derler. Buradan beyaz yeşim taşı çıkar. Diğerine Karakaş derler. **(113-A)** Ondan yeşil ve siyah yeşim taşı çıkar. Dascu bölgesinde sel taşkınları olduğu için, suyun seviyesi yükseldiğinde yeşim taşı kıyıya vurur ve [sular çekilince] on gün boyunca yeşim taşı toplanır. Onlardan büyükleri padişaha ait olur. Padişahın hizmetlileri bu taşı gizler ve kimseye vermezler. [Ayrıca] Adamın biri o taşın nasıl keşfedildiğini görmüştür. Taşı elde etmek içinde dağda bir adam bağırır ve taş o dağdan çıkar. Bu taş [ilk başta] peynir gibidir. Hava ve rüzgârın etkisiyle -takdir-i ilahi- yere düşer. Hıtay mallarından hiç biri yeşim taşı ile yapılmaz.

On İkinci Kısım: Çin ülkesinin on iki kısmından bir diğeri; Yılanfu'dur. Maşrık Denizi'nin kenarında Hıtay'ın ülkesinin ucunda bulunur. İki şehri vardır. Birine Vansi diğerine Vandud derler. Daha önce söylendiği gibi bunlar büyük Hıtay şehirleridir. Buradaki mallar; şeker ve nişkerdir ki, burada bol bulunurlar. Bir deve yükü şekere beş dirhem gümüş verirler. Hıtay'ın bu kısmı gayet sıcaktır. Hıtay şehirlerinin hepsinde ne aranırsa bulunur.

Beyt

Fakirin halini herkesten sordum
Dediler ki: "Soruyorsan sor her kimseden"
Yıl ve ay bu sorunun cevabını biliyorsan
İçindeki habersizliği ve fakirliği sor
İçindeki fakirliğin derinleştiğinde
Düşüncen geçmişteki olduğu yerdedir
Fakirin padişahı kendi yerindedir
Güneş gibi onun bayrağı dalgalanır
Akıllıca bir bir dünyanın halinden bahseder
Gizliyi kapalıyı gözler önüne serer
Meliklerin tacı toprağa dönüşmüştür
Başıbozuklar onun için dilencililk yaparlar
Yüz beladan kurtulmuşsa bir kişi
O kişi selamete kavuşmuştur
Bir kişi de ölümden kurtulmuşsa
Kendi nakşından bir levha ile yapmıştır
Kabenin kendisi cennetin kendisidir
Gönlün kendisinin bunu bilmesi gerekir
O izzetli sarayın tepesinden
Toprak yolda gönlün isteğine düşmüştür

(113-B) Onuncu Bâb

Sohbet, Toy ve Onların Düzeni Hakkında

Dünyadaki hiçkimse, Hıtay'daki sohbet ve toyların benzerini gösteremez. Çünkü onlar meclislerini bağda, alanda veya revak haline

getirilmiş ağaçların altında sayısız çiçek ve meyveler ile hazırlarlar ve düzenlerler. O ağaçların altında meyve suları hazır edilir. O meyve sularının yanındaki türlü türlü nimetler davetliler için konulur ve süslenir. Altın işlemeli sandalyelerin iki tarafına da meyve suları konulur. Hıtay'ın güzelleri o sandalyelere sıra sıra otururlar. Çalgıcılar ve şarkıcılar da sıra sıra otururlar. Herkes kendi cinsine göre çalgı ve sohbetle meşgul olur. Çalgıcı ve şarkıcıların çoğu bekâr kızlardan oluşur. Onların yaptıkları iş eğer beğenilmezse, gösteri yapamazlar. Çünkü her işin bir ehliyeti vardır ve o işe göre de uygun olan kimse gerekir. Eğitimden sonra bir kişi o işi yapabilir.

Çalgıcılar çalgılarını çalarlar ve meclis ortamı ısınır. Revak haline getirilmiş ağaçların altında, sandalyelerin üstündeki halk eğlence ile meşgul olur. O ağaçların hepsi dalları sayesinde; çardak, revak, mezner, hol, pencere ve tak gibi, kapalıdır. Burası meyve ve çiçeklerle yeşillendirilmiştir. Güzellerin hizmetinde, bütün meclis yanyanadır. Dal, yaprak, meyve ve meyve suları [sofraya] bırakılmıştır. O çalgıcılar grup grup çalgılarını çalar ve güzel şarkılar söylerler. Türlü türlü ve güzel dans ederler ve oyuncular da eğlenmekle meşgul olurlar. Burayı seyredenler, bu meclisin tadını bilirler. Dünyaya kâfirlerin bahçesi derler. Meğerse orası Hıtay toylarıymış.

Beyt

Eğer sıradışı bir şeyi yemek istiyorsan
Benden gelecek bir de sözü istiyorsan
Bir miktar insanı değil hayvanı ye
(114-A) Ki senin isteğin ottur zaten

Cenneti mutfak gibi bil
Ki onun içinde tavuklar var
Eğer onu kabullenirsen
O zaman kendi tavuğunu kendin pişirsin
Eğer sen nimetleri kıyas etmek istersen
O Hakk katında Ceyhem gibidir
Her kim ki orayı hak etmede akıllı davranır
Allah'ın mutfağından başka bir şeyi aramamaları gerekir
Ahmağın isteği zaten bellidir
Gerçekte olan mutfaktan da haberi yoktur
Bilirsin ki anca güzel bir huy cennettir
Gönlünü serbest bırak çünkü o pistir
Bu dünyada yediğin senin canın gibidir
Can zevkin manasını anlamayı nereden bilsin
Senin nazarında namusun rızık gibi olması gerekir
O rızıktan gel bol nimetli bir şeydir

Üzüm Çin şehirlerinde meze olarak kullanılmaz. Şarapların hepsi pirinçten yapılır. On çeşit şarap ve arak vardır. Hepsi piriçten yapılır. Çin Hakanı'nın sarayında, ikinci kalede, beyaz mermerden yapılma bir havuz vardır. Onun üstünde on kapılı bir kümbet vardır. Çin ülkesinin on iki kısmından [buraya] şarap getirilir. Beş kapının dört yerinden şarap akıtılır. Gün olur, oradan bin fıçı şarap akıtılır. Bu şarabın durumu nasıldı? Dünyanın her tarafından gelen birkaç bin kişilik halka bu şaraplardan fıçı fıçı verilir. [Üstelik] erkek hizmetlilere, saray kızlarına, emirlere de [hediye olarak] verilir. O

şarabın özü pirinçtendir. Her kim o şaraptan içerse şişmanlar. Buraya her yerden getirilen her şey [ayrı bir] renkte ve [ayrı bir] tattadır.

Beyt

Bir şarap ki adamı sarhoş eder
Haramdır o, eğer ab-ı hayat ise

Rubai

Gül ve şarabın değerini seven bilir
Kalbi kırıklar da neyi bilirler
Ey habersizlikten habersiz olan kişi
Bu işi de bilenler sarhoş olanlardır

Eyzen

Bir yudum şarap Cem'in memleketinden güzeldir

Kadehin etrafı da Meryem'in yemeğinden güzeldir

Ah her şarapçının sinesinden çıkan sihir!

Bayezid ve Edhem'in sesinden güzeldir

(114-B) Fasıl

Hıtaylılar'ın edep ve saygısı şu seviyededir: Sanki dünaynın her tarafından edep, izzet ve hürmeti toplamışlar; Hıtay erkeğine ve kadınına vermişler.

Beyit

Edeb; nur-u ilahinden bir tacdır

Nefis her nereye gitmek isterse oraya gider

On Birinci Bâb

Genelev ve Genelev Kadınları

Hıtay'ın bütün şehirlerinde genelev kadınları, çalışanları ve genelevler için ayrılmış yerler vardır. Bazı şehirlerde beş yüz hane, bazı şehirlerde bin hane, bazı şehirlerde ise yüz bin [genelev] hane vardır. Kızların çoğu emirlerin kızlarıdır. Onların kanunlarına göre babaları türlü türlü suçlar işlemişlerdir ve bundan dolayı hapse atılmış veya öldürülmüşlerdir. O emirlerin çocukları da bundan dolayı orduya alınır. En düşük seviyedeki rütbelilerin kızları ve kadınları, genelev kadını olur. Anneler ve kızkardeşler, kendi oğullarının yüzünü asla göremezler. Burada Man isminde bir hanın namı ve şanı kaybolmuştur. Bu kişi ya padişahın hükmünü uygulayamamasından, ya cinayet, ya hiyanet ya da genelevlere gitmesi yüzünden hapsedilmiştir. Bu türden bir suç, onların ticari bir mal olmalarına, onların hapse atılmalarına veya öldürülmelerine neden olur. Oğulları orduya dâhil edilir. Kadınları ve kızları satılır. Genelev kadınlarının suçlarına göre bu böyledir.

Fasıl

Yağmur duası, genelev kadınlarına mahsustur. Şu sebeple ki: Eğer yağmur yağmazsa, padişaha hat gönderilir. Hemen Çin ülkesinin on iki kısmından mevsimsel olarak haber gelir. Ne kadar kar yağdığı, ne kadar yağmur yağdığı ve her ikisinin toplamda ne kadar yağdığı öğrenilir. Ülkenin bütün işlerine dair, Hıtay hakanının huzuruna hat gönderilir. Vakit geçirmeden de Çin hakanı emirlere hat göndererek

cevap verir. Bir bölgede eğer yağmur yağmazsa bu bölgede yağmur duası yapılması için, Hıtay hakanına hat gider. Yağmur duasını genelev kadınları yapar. Genelev kadınlarının yağmur duası yaptığı yer, Hıtay manastırıdır. Genelev kadınları burada dua etmeye başlarlar. **(115-A)** Hepsi ait oldukları kişilere elveda ederler ve vasiyet ederler. Onlar zina ehli olduğundan, katledilmeleri vaciptir ve onlar öldürülmeye vakfedilmişlerdir. Hainlerin [kadınları ve kızları] ettikleri dua kabul olmazsa, yağmur yağmaz. Böyle binlercesi hapse götürülür veya katledilir. Çünkü ilk zamanlardan beri bu iş onların boynuna yüklenmiştir. Onların yağmur dualarından sonra yağmur yağmazsa, öldürülürler. Yağmur duasına çıkanlar, her ne isterlerse o mallar manastırdan temin edilir. Onların kalpleri ve inançları korkusuz olduğundan, manastırlarda hazır beklerler.

Beyit

Baştaki saçın şeklini değiştirmekteyim

Ta ki bir harabatlı benim bir günümü yiyemesin

Onlar cinsi ilişkiyi terk etmişlerdir. Onlar herkesle vedalaşırlar. Korku ve titreme ile o genelev kadınları, grup grup putun önüne gelirler. Yağmur yağana kadar kendi yerlerine kurulurlar. Onların yağmur duası etme şekilleri şöyledir:

Topluca otururlar. Çalgıcılar ve şarkıcılar gelirler. İçlerinden bir grup kalkar ve çalgılara göre dans ederler. On iki makamda ve acayip bir şekilde oyunlarını sergilerler. O grup gider ve başka bir grup gelir, putun önünde dans ederler. Oyun oynarlar ve yakarışta bulunurlar.

Gece geç vakitlere kadar, ölüm korkusuyla; yemeden, içmeden, uyumadan, o grup gidince de başka bir grup gelir. Gece ve gündüz canalıcı bir şekilde yakarır ve feryadederler.

Mesnevi

Biz âdemden kırık yaralı bir gönül istiyorduk

Cihanı onla süsleyelim

Yağmur yağması için, birkaç türde yakarırlar. Âlimler buyurmuşlardır ki: Yağmur yağması için canalıcı bir şekilde yakarma gerekir. Buldukları genelev kadınlarını öldürmekle tehdit ederler. Onların yakarması ölüm korkusu yüzündendir. Onların cahilliğine bakılmaz. **(115-B)** Onların yaptığı işe dikkat edilir ve öyle bir yağmur yağar ki, büyük şehirleri harap eder. [Buna karşın] Hakanın cömertliğinden kimse ümitsizliğe düşmez.

Beyit

Cahiller nasıl bir güne ulaşır

Ki bilginlerin hayran kalırlar

Ferd

Bütün yollar Kâbe ye gider ve amaç tekdir

İster seccade neşin olsun ister güneşe ibadet etsin

Onların ağlamasından yağmur yağmazsa, onlara tecavüz ederler ve birkaç binini öldürürler. Eğer kıtlık olursa; onlardan bazısını öldürürler, bazılarını serbest bırakırlar ve bazılarınada sopa vururlar.

Genelev kadınlarının bulunduğu köylerde muallimhaneler vardır. Onların kız olan çocuklarını eğitirler, okuturlar ve öğretirler. Oğlanlara da oyun talimleri verilir.

Ve başka bir acayip durum; genel evdeki güzel kadınlar grup grup sazları boyunlarına asmış şekilde ve ellerinde şarapla dolu sürahi, cam kadehler tutmuş şekilde ve saz çalıp ve avaz söyler

Attar

Bütün çalgıcıların sarayın adamı
Davudi bir ses onlardan yükselmekte
Semanın içinde o sesin yükselmesiyle
Akıl candan, can da ten de gider

Dansçı kalabalık grup, kalendarlar gibi porselen pazarına gelir. Padişahın yanında bulunanlardan biri, genelev kadınlarına altın yedirmeye gidemez. Eğer giderse öldürülür. O kadınlara altın yedirenler; tüccarlar ve zanaatkârlardır. Her şehirde padişaha ait arabalar vardır. Onlar pazar ve mahallelerde dolaşırlar. Eğer bir kişi [padişah katından] geneleve gittiği için öldürülmüşse veya açlıktan ölmüşse, denize atarlar. Hiç kimseye acıma gösterilmez. Açlıktan ölenlerin[dilenci] hali şudur:

(116-A) Gözlerinde ve başlarına bit çıkmıştır. Can korkusu olmadan her iki kişi birbiriyle yumruklaşır. Dükkân dükkân dolaşarak dilencilik yaparlar. Birbirlerinin suratlarına öyle bir vurmuşlardır ki; başları kanamış, yüzleri ve başları şişmiştir. Onlar ölmemek için her dükkândan bir dirhem yiyecek alabilmek için bu durumdan memnundurlar. Ucuzluk şu seviyededir:

Birdirem gümüşe, yetmiş pul verirler. Bir direm pula da bir kâse yemek verirler. Bu derecede ucuzluk olmasına rağmen, halkın bir kısmı altınlarını genelevlerde kaybederler. [Dilenenlerin] Birçoğu açlıktan ölmüştür ve ölmektedir. Onlara kimse bir şey vermez. Bir dükkânda, yumruklaşanlar eğer yiyecek alamazsa, dükkân sahibini korkutmak için birbirlerine yumruk atmaya devam ederler. Onlar bir şey alamazsa içlerinden biri [yurmuklaşmadan] ölür ve bu şekilde dükkân sahibine karşı üstünlük kurarlar. Bazı dükkân sahipleri [dilencilere] nohut verir ve onlar buna razı olur. O topluluktan [dilencilerden] bazıları yalnız kalır ve açlıktan güçsüzleşir. Kendi elini pis bir suda yıkar ve herkes [o kötü kokudan] korkar ve onun elbiselerini temizlerler ve istediğini verirler. Korkan ve dilenciye bir şey veren kişinin verdiği şeyler; fındık, badem ve acı kayısı gibi şeylerdir. [Dilenci bunları yediğinde] doyar. Eğer bir kişi bir şey vermezse, dövüşürler ve elbiseleri parçalanır. Ancak ondan kimse korkmaz. Çünkü bunu can korkusundan yapmıştır. Sonunda o kuvvetsiz kalır ve ölür. Kimse ona acımaz. Çünkü o kendisine acımamıştır. O yumruk atanlardan biri, birinin gözü ve yüzüne bir leğen kül attı. O kişi bir şey diyemedi ve ona bir ceviz verdi. O kişi bir şey diyemedi ve öldü. Genelevlerin durumu işte bu seviyeye ulaşmıştır. Şehirlerdeki durum şöyledir:

Çalışanlar, işlerini bitirdikten sonra genelevlere giderler. Oradaki genelev kadınları bir put gibi, nakışlı elbiseler giyerek; çadık, pencere ve manzaralarında müşteri beklerler. Biri onların yanına gelirse, üstündekileri çıkarır ki İrem bağından nefes alsın. Biri onu kabul eder

ve diğeri de çalgıcı, söyleyici ve dansçı olarak gelen kişinin hizmetindedir. İşlemeli bir tahta oturur. **(116-B)** Yastık ve döşekleri atlastan ve ipekli kumaştandır. Onların eşyalarının durumlarını anlatmaya, kalemin dili eksik kalır. Böyle [genelev kadınları] gelenlerle saatlerce eğlenir ve tekrar yerlerine dönerler. İlk oturdukları yer hoşsohbet, güzellik ve eğlence bakımından daha güzel bir yerdir. Orada bulunanlar öyle bir eğlenir ki, onların aklına vatanları bile gelmez.

Gûlşen-i Raz

Şarap ve eğlence ile meşgul olanlara göre manası nedir?
Sonunda hayat kadını olmanın amacı nedir?
Ki her şeyde Hak tecelli etmiştir
Bu, şarap ve eğlence ile meşgul olanlara göre aynıdır
Ve o alınları nasıl anlatayım nasıl? O Perizdlarının dansını açıklayayım ve o hüzünle şarkı söylemeyi ve o gümüş bedenli meyhaneciliğini ve o tüysüz ve pak endamlarını nasıl söyleyeyim?

Beyt

Âşıkların sözlerinde gelen şarkılar
Hoş bir gazel ve hoş bir nağme
Def vurup raks ederler
Bu görüntüyü baştanbaşa izledim
Âşıkların sözünün dinlenmesi gerekir
Çünkü onların sesi şeker gibidir
Sen Sufinin yolunu sor
Ve kalenderin yolundan bir şey söyle

Biz ve dert çekenler çaresiz kalmışız
Zahitler nerededir ve biz neredeyiz
İp oyunu, Hıtay'da kızların hoş bir küre ile oynadıkları oyundur. Hoş tabiatlı Hıtaylılar bundan anlar.

Fasıl

Emirlerin ve şehir halkının eşlerinin saçlarını, yüzlerini ve boylarını kimse göremez. Gayet edepli ve kapalıdırlar. Hepsi pembemsi [suratlı], nergis ve siyah gözlü, beyaz tenli, neşeli ve zarif, tatlı dudaklı ve hazır cevaptır.

Beyit

Zarif bir dilber gerekir

Dudakları şeker mi şeker gerekir

O kapalı iffetli kadınlar bir yere gitmek istediklerinde la giderler. Onları taşıyanlar, gitmedik istedikleri yere onları götürürler. Yere indiklerinde ve kalktıklarında kimse onların boylarını göremez. Hıtay şehirlerinin çarşı ve pazarlarında o süslü ve atlastan lar çoktur. Gelenekleri[bize] uyan buşehirlerin Müslüman olması gerekir. **(117-A)** Kadın veya erkek olsun bu ülkedeki herkes beyaz tenlidir ve siyah gözlüdür. Sarı ve kebud gözlü birini bu diyarda hiç görmedim.

Fasıl

Bu diyarda cinin etkisi, yöntem olarak etkilidir. Bir kadın bir gölde çıplak bir vaziyetteymiş. Başını sudan kaldırmış ve görmüşki elbiseleri yerinde değil. Elbiselerini bulmak için bir yere doğru gitmiş.

O, elbiselerinnin önünde bir suret görmüş. O suret, kadınla konuşmuş ve demiş ki: "Ben cinim ve sana âşık oldum. Eğer kocanı terk edersen ben sana bir sürü elbise veririm" Kadın korkudan cinle sözleşerek eve kadar gelmiş ve hikâyeyi kocasına anlatmış. Kocası korkmuş ve kadını terk etmiş. Kadın Hanbalık'ta bir yere sahip olmuş. Halk oraya gelmiş ve gitmiş. O cin halktan gizli bilgiler getiriyormuş. O kadın da [cinin konuştuğu şeyleri] halka tercüme diyormuş. O cinle irtibat kurmak için bir tahta yapmışlar, cinin önüne perdeler çekmişler ve onun arkasından cin bahsedildiği gibi halkla konuşuyormuş. O kadın bir zamandan sonra haddinden fazla gümüş toplamış. O halk kadına demiş ki: "O cin bir zaman sonra sana sinirlenecek, altınlar da senden ucup gidecek. Onlarla mal mülk al." Kadın da [bundan] dolayı paraları mala mülke harcamış. Bir gün o cin kadına sinirlenmiş ve verdiği şeylerei alıp götürmüş. Ev, eşya ve divanların hepsini harap etmiş. Bağ, bahçe ve ağaçları da tahrip etmiş. Zannedersiniz ki oraya taş yağmış. Orası düzeltilecek ve tarım yapılacak bir durumdan uzak olmuş. Cinin etkisi bu diyarda böyledir. Zira görülen bir şey yoktur.

On İkinci Bâb

Acayip Sanatlar ve Rigrizanlar (tedavi, ilaç) Hakkında

(117-B) Arpa şeklinde bir habbeyi ince kum haline getirirler. Bu habbenin içi oyuk bir mil şeklindedir. Onun bir tanesinden yüz tane altın mürekkep elde edilir. Onlardan birinin adını da söylerler: Yüz yapraklı, kırmızı ve yekpare imiş. Buna ğaze-i zerrin derler. O asla yapışkan değildir. Bu hüner yalnızca Hıtay'a özgüdür. Başka hiç kimse bunu yapamazdı. Onun güzelliği kırmızı renge derece derece

sahip olmasıdır. Diğer marifetleri de değirmen taşı ile kumaş yapmalarıdır. Diğer taş değirmenini, kumaş dikicilerini anlatmaya kalemin dili eksik kalır.

Fasıl

İlginç bir tedavi hakkında;

Bir kişinin göğsünü açtılar, onun kalbindeki [o bölgedeki] bir parçayı dışarı çıkardılar. İçinden çıkan sarı bir suyu da bir kâseye koydular. Onun yarasını diktiler ve tekar açtıkları yere koydular. Daha sonra onun göğsünü diktiler. Yol arkadaşlarımdan birisinin kalbinden bir ağrısı vardı. Hıtaylılar'a gittik ve bir hekim getirdiler. Onun kalbinden ve karaciğerinden bir parçayı dışarı çıkardılar. Çıkarttıkları şeylerin hepsini yere attılar. Onun yarasını dağladılar ve göğsünü diktiler. O da ağrısından kurtuldu. Bunun gibi tedaviler çoktur. Bu fakirin düşüncesi şudur ki: Çin ülkesine birisini getirseler, her gün hiç kimsenin görmediği birşey görür.

Beyt

Camas'ın istediği hikmet gereği
O zamanda bu hikmeti herkes istiyordu
Akrebin biri ona bir ısırık attı
O bundan önce böyle bir durum görmemişti
Bütün hekimler ona hayran oldu
O deryanın içinde payidar oldu

Top yapımı genelev kadınlarının işidir. İnek mesanesinden top yaparlar. Ayakta bekleyen peri gibi güzel kızlar, topun ortasına kafa

ve ayakla vururlar. Usulüne uygun ve nazik bir şekilde vurmazlarsa top yere düşer. Ellerini ona değdirmezler. Top havada dolaşır. Uzaktan bu durum seyredilir. Uzakta dururlarsa, top [daireden] geçmez ve dışarı çıkar. Toplar ilginç şekillerdedir; aslan, kaplan ve pars gibi… Onların yüzleri ve ağızları kapalıdır. **(118-A)** Pençeleri de tıraşlanmıştır. İlginç oyunlar ve ilginç şekillerle sergilenir. Bir grup meydana ilginç oyunlarla gelir ve gider.

Fasıl

Onların Gayet Önem Verdikleri Yıldız İlmi Hakkında

[Yıldız ilmini] iyi bilen dört kişi, hakanın sarayının birinci tabakasında yıllarca hapistir. Her biri ayrı ayrı bağ ve bostanlarda, kış mevsiminin çıkışı ve yazın gelişi ile ilgili [çıkarımlar] yaparlar. Dört kişi ayrı ayrı takvim yapar. Onların söylediklerinin çoğu birbiriyle uyuşur ve bunu kabul ederler. O dört takvim bir takvim haline getirilir ve onlar bunu alarak padişahın önüne giderler. Hakan bunları bilir ve bir takvim yazmalarını ister ve takvimi hesaplayanlar [her biri] on tane kâğıda [takvim hesaplamarını] yazarlar. O takvim, yaprağın bir yüzünden okunur ve diğer yüzü boş kalır. Onu on kişi yazarsa yüz, yüz kişi yazarsa bin [yaprak] eder. Kâğıt ipekten yapılma hoş bir Hıtay kâğıdıdır. Bir kişi yazarsa on tane, on kişi yazarsa yüz, yüz kişi yazarsa bin, on bin kişi yazarsa yüz bin [kopya] olur. Böylece bir haftada hazine takvimle dolmuş olur. Hakanın emirleri, [takvimleri]arabalara doldurularak şehirlere göre ayrılır. Bunlar kalem ve ilim erbabına göre de ayrılır. Herkes on kişiye emri iletir ve [bir hat] bir kişiye verilir. Çin Hakanı'nın yıllık bahşişleri bu

takvimlerde yazılıdır. Birkaç bin takvim birkaç bin kişiye verilir ve takvimin hükümleri tüm Hıtay'da duyurulur. Zamanları ambarlara göre ayarlarlar, yani bir ambarı yakmak bir saattir gibi. Tavaf edenler nara atmazlar ve feryad etmezler. Her türden eşyadan çalgı çalarlar. Onunla ilgili bir işaret bırakırlar. Kanuna göre, kimse onu terk edemez ve geciktiremez. Acayip bir manada olan onların şiirleri söylenir:

Beyit

Yıllarca kan gördüğün şeyleri besledi
Ta ki yüzün de o kanla beslenene kadar

Ferd

Bir insanın sesi hayvanın sesinden güzeldir
Hayvan senin söylediğinden daha doğru bişer şey diyemez
(118-B) Çünkü insan gibi yiyemez ve uyuyamaz
Hayvana göre hangisi daha faziletliymiş
Ve bunun için bilmece söylemişler

Beyit

İki kapıya sahip bir ev nedir?
Ki onun içinde ejderha ve yılan vardır
İsa ki bir nefeste
Ölüleri diriltti

On Üçüncü Bâb

Kanun Koyucuları, Onları Ne Sebeple Kaydettikleri, Hıtay'ın Ne Olduğu, Bir Kadının Birkaç Sene Padişahlık Yapması

Fasıl

Hıtay'ın kanun koyucusu ve yazıcısı Bucin Gozin isminde biridir. Padişah, kanun yazmada aciz olduğunda [bu görevi o yapar]. Bucin Gozin ilim bakımından bilge biriydi. Hıtay hanına dedi ki: "İzin verirseniz Hıtay kanunlarını ben belirleyeyim ve ben yazayım."

Hatun, [bu işi] onun sorumluluğuna verdi ve o da kanun belirledi ve yazdı. [BucinGozin'in] kanun yazma sebebi şudur ki: O zamanda Hıtay padişahı Luzi Hatun isminde bir kadındı. Onun suretinin olduğu bir [heykeli] emirler ve ordu taştan tıraşlamışlardı ve onun yüksekliği altmış gez kadardı. O bir dağın eteğinde bulunurdu ve bir puttu. [Onun yanında] eşek suretli bir put daha vardı. O, eşek ile cinsel ilişkiye girmiş bir vaziyette [yapılmıştı].O eşek şeklindeki put da taştan tıraşlanmıştı. Onların [arasında] insan şeklinde yeni doğmuş bir oğlan vardı. Ayakları ve kulakları, eşek ayağı ve eşekkulağıydı. Anne de o çocuğu her iki eliyle tutmuştu. Onun bir elinde sopa bir elinde de kâğıt vardı. Şöyle yazılmıştı: "Öldürmek, sürmek, vurmak".Bilginler de ondan bu manayı çıkardılar: Hıtay kanunu bu üç şeye [dayanır]; öldürmek, sürmek, vurmak. Bucin Gozin, bu üç şeyle kanun belirlemiş ve yazmıştır.

Hikâye

Bucin Gozin öğrencileriyle beraber, kanun koyma ve yazma konusunda arabalarla ülkeleri geziyormuş. Bir yerde durmuşlar ve [o yerde] Kudkanlar kilden evler yapmışlar. [Bocin Gozin] demişki: "Ey Kudkanlar, evlerinizi arabaların [koyulduğu yerden] uzak bir yere yapmışsınız." Onlardan birisi de demiş ki: **(119-A)** "Ne güzel bir kanundur, arabaların evlerin olduğu yere uzak bir yere koyulmaması." [Birisde demişki:] "Evleri arabalardan uzak bir yere yapınız. "Onlardan bilge birisi de makul bir cevap vermek zorunda kalmış. [Bucin Gozin] yaşadığı sürece kanun belirledi ve o öldükten sonra kanun yazılmadı. [Bu durumdan halk] aciz oldu ve söylediler ki: "O kanunları nasıl belirlemişti?" Biri dedi ki: "Onun bir defteri vardı, onunla kanunları belirliyordu. "Sordular ki:"Onun defteri nerededir?" Dediler ki: "Kimse bilmiyor" Dediler ki: "Onun oğlu nerededir?" Onun oğlunu huzura getirdiler ve ona sordular: "Defter nerede?" Bir şey demedi ve ona yüz sopa vurdular. Tekrar etti ve dedi ki:" [Defteri babamla] gömdüm." Onun mezarının açılmasını söylediler ve defteri çıkardılar. O defterin önünde şöyle yazıyormuş: "Hıtay kanunlarını her kim belirlemek isterse, her şey bu defterin içindedir ve bununla amel etsin. Bu defteri ilk olarak her kim mezardan çıkarmışsa onun öldürülmesi gerekir." Onu dışarı çıkaran Bucin Gozin'in oğluydu. Hemen onu öldürdüler. Bu şuna işarettir ki: ülkenin korunması için, ülke işlerinde, senin oğlun da olsa kanunu görmemeli ve [gördüyse] ona acınmamalıdır. Bu defterde her ne söylenmişse, Hıtay ülkesinin

korunması için ona göre amel ettiler. Bu kitapta her ne anlatılmışsa, onun kanunlarına göre [anlatılmıştır].

On Dördüncü Bâb

Hattathaneler Hakkında

Onların ilim öğreten muallimhaneleri ve ilim medreseleri ülkenin tamamında kurulmuştur ve bunlar yönetime aittir. Diğerlerinin [muallimhane ve medrese] kurmaları yasaktır.

Fasıl

Orada yetişen herkes, Hıtay'ın kalem ehli ve emiri olur. **(119-B)** Hıtay kanununu belirleme ve yazma, kanunu öğrenme onlara aittir. Hıtay ehlinin hepsi gece ve gündüze göre kısımlara ayrılmıştır. Padişah dahi o belirlenen kısımları değiştiremez. Gece ve gündüzün belirlenmesi hususu şöyledir ki: Eğer padişah uyku süresini geçirirse, uyandırılır. Kendisine hat gösterilerek, ülkenin işlerinde tatil olmayacağı [belirtilir]. Gerçekte Çin hakanı ve Hıtay emirleri ülke işlerine gerekli önemi gösterirler. Bunun anlamını açıklamaya kalemin dili kısır kalır.

On Beşinci Bâb

Dünyanın Her Tarafından Buraya Gelen Halk Hakkında

İlk halk, kuru yoldan gelir. İslam diyarından gelenlerin bir elçi başkanlığında, Hıtaylılar'ın huzuruna gelmesi gerekir. Buraya köy veya şehirden, bir padişahın subaşısı, hizmetlisi veya hocası gelir. Ulufeciler bu şehirlerden gelenlerden [ulufe] almaz. Bu yoldan gelenler beraberinde; at, elmas, yünlü dokuma, çuha, kakom, inci, aslan, pars ve vaşak gibi hediyeler getirirler.

Bunların hepsi burada vardır. Yük hayvanı olarak atların tamamını kabul ederler ve sınır boylarındaki orduya verirler. Daha iyi atları ise padişaha gönderirler. Her bir atın, yüz menzilde bulunan on iki hizmetkârı vardır ve [atlar] onlara verilir. O on iki kişiden altısı, sopalarının başlarına rengârenk fenerler asmış ve onu işlemişlerdir. O atın sağında ve solunda giderler. Altı kişiden üçü, [atın] koruyucusudur ve baş tarafında gider. Diğer üçü de [atın] kuyruk tarafında gider. Aslan, on ata karşılık gelir; pars ve vaşağın da aslanın yarısı kadar değeri vardır. Bunlara karşılık ulufe verirler. Aslan için verilen bahşiş otuz sandık kadar mala eşittir. **(120-A)** Her sandıkta bin çuval kumaş vardır. Atlas, ipek kumaş, pay-ı berg, hedef tahtası, zıhlı elbise, Hıtay çanağı, mekariz, bıçak, iğne. Yani her cinsten bir çuval, hepsi beraber bin çuval her sandıkta bulunur. Bir aslan otuz sandık, bir pars ve bir vaşak on beş sandık, bir aslan on ata denktir. O adamlardan her birine atlas ve astardan sekiz elbiselik kumaş verirler. O elbiselerden, rengârenk atlaslardan yapılmış olan üç tanesini giyerler. İçlerinden iki kişiye bir pamuktan yapılmış pamuklu kumaştan giydirirler ve sair. Bu verilen bahşişlerin hepsi Çin hakanı tarafından herbir Müslümana verilmiştir [Çin Hakanı'nın] nesli birkaç bin yıldır kâfir olsa da, bu zamanda Allahu Teâlâ onu Müslümanlıkla şereflendirmiştir ve o da İslâm'a girmiştir. Çin halkı, Kabil neslinden olduklarından, Kin-Tay Han'ın oğlu bu zamanda Müslüman olmuştur. O, peygamberlerin efendisini rüyasında görmüş, [Hz. Peygamber] onun kalbini açmış ve yıkamış; ona iman telkin etmiştir. O da böylece Müslüman olmuş ve [Müslüman olarak] uyanmış. Duvarın bir

yüzünde yeşil yazıyla kelime-i şehadet yazısını görmüş. O durumu görünce, kelime-i şehadetini yenilemiş ve saray halkına bildirmiştir. Onun sayesinde saray halkının birçoğu Müslüman olmuştur. Sarayın dışına bir hat göndererek [bu durumundan] halkı ve emirleri haberdar etmiştir. Ne demiştir? "Doğu kâfirlerinin zalimliğinden birkaç bin yıl geçtikten sonra, benim kalbime iman nuru inmiştir. Bu saadet, Çin fağfurlarının evlat, nesil, ata ve ceddinden bana nasip olmuştur. Eğer aklınız varsa İslâm'a geçmelisiniz." O halk bu hattı okuyup dinlediler ve şaşırıp kaldılar. **(120-B)** Cevap yazdılar ki: "Senin babalarından hiç kimse Müslüman olmamıştır. Hıtay padişahının Müslüman olması kanuna aykırıdır." Emirler Çin Hakanı'nın hattını okuduklarında dediler ki: "Sizin kanunu bilmediğiniz anlaşıldı. Babalarınızın uyduğu kanunlar açıktır. Sizin içiniz kanuna uygun değildir." [Çin hakanı dedi ki]: "Sizin benim içimle ne işiniz var" Emirler ve halk o sözü duydular. Bu sözden korktular. Emirler, [bunun] büyük bir suç olduğunu bilmediklerinden halkın ve emirlerin birçoğu İslâm'a geçtiler. Doğu'nun kâfir şehirlerinin ve sahralarının İslâm'a geçme meyilleri vardı. Çin hakanı İslâm'a geçince, Çin halkını da zorla İslâm'a geçirdi. Çünkü o halk, padişaha tapıyordu. [Padişah] ne diyorsa, onu yaparlar. [İslâm'ın] ışığı doğu tarafında kuvvetlendiğinde, doğunun kâfirleri İslâm'a geçecekler. Çünkü onların [Müslümanların] inançları hakkında bir kargaşa yoktur. Dünyadaki gazilerin en üstünü, yeryüzündeki sultanların gururu, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, neslini peygamberin övdüğü Rum sultanı batıdaki kâfirlerin hidayete ermesi için bir çıra yaktı, o cihangirin ışığı batıyı aydınlattı ve doğuya yayıldı. Kâfirlerin zulmünü

yeryüzünden kaldırdı. Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde [ayetinin] manası, bu zamanda tam olarak zuhur etti. Peygamberin ve ailesinin hürmeti ve ihsanı ona ulaştı.

Beyit

Ey güneş gibi cömert kişi!

Miskinlerin hali sende açıktır

Burada bahsedilenler, onların durumuna göre bahsedilmiştir; yani onların hediyelerine göre.

On Altıncı Bâb Kalmuk Hakkında

(121-A) Her yıl Kalmuk'tan yirmi bin kişi gelir, bahşiş alır ve giderler. Onların hedileri; kaplan, aslan ve samurdan elde edilen [kürktür]. İnci şeklindeki tenkar onların bölgesinde bulunur. Oradan sarı nohut gibi susuz ve biraz pahalı şeyi çıkarırlar. Kalmuk sahrasında iki şehir olup, bunlardan birine Karakurum, diğerine Kunaravi derler. O iki şehirden her biri ticaret şehridir.

Ve o şehirlerin kuzeyleri karanlıktı.

Fasıl

Tibet ve Tibet Köpekleri Hakkında

Tibet bir kabiledir ve Hıtay dağlarında bulunurlar. Önceki bir Hıtay padişahı zamanında o dağlar onlara verilmiştir. Hıtay dağlarındaki Tibetliler ile [bir zamanlar] Hıtay padişahlarından biri arasında düşmanlık ortaya çıktı ve [Tibetliler] kuvvetli bir ordu topladı. Onlar karşılıklı olarak dizildiler ve karşılaştılar. Aslana benzer bir köpek

ortaya çıktı ve Hıtay padişahının önüne kadar geldi. Konuştu ve dedi ki: "Eğer sen bana kızını verirsen, ben o [Tibet] ordusunun padişahın başını sana getiririm."Hakan bu köpekle[onun başını] getirmesi için anlaştı. O köpeğin kulaklarının bir kalkan gibi olduğu söylenir. Dediklerine göre; o köpek zıplayarak düşman saflarına ulaştı ve sıçradı, o ordunun padişahının kafasını koparıp, [Hıtay] padişahının önüne attı. Hıtay padişahı sözüne vefa göstererek kızını o köpeğe verdi. O köpek de kızı yanında götürerek dağlara ulaştı. O kızın o köpekten çocukları oldu. O köpek öldüğünde, o hakanın kızının çocuklarına hat verilmişti. [Hattı] Hıtay padişahının önüne getirdiler ve şöyle yazılmıştı: "Eğer durum böyle [köpek ölürse] olursa, bu çocuklar benimdir. Onun babasının emri neydi?" O topluluk hattı hakana verdiler ve durumundan bilgilendirdiler. Onlara[Çin hakanı] tarafından bahşişler verildi ve o Hıtay dağları [çocuklara] verildi. **(121-B)** Her yıl gelirler ve bahşişlerini alırlar. Bu zamanda da [bu anlaşma geçerli olup] her yıl gelirler ve türlü türlü kumaşlar alırlar. Kumaşların en güzelleri onlara verilir. Her yıl birkaç bin hanelik Tibetliye tahıl ve kumaş verilir. [Tibetliler] Hıtay'ın her tarafındaki dağlarda bulunurlar. Kanuna göre; her yıl gümüş, kumaş ve tahıldan [bir miktar] onlara verilir.

Tibetliler, Çin Hakanı'nın kızının ve o köpeğin neslinden gelen bir halktır. O türde köpekler, Hıtay sahrasının dağlarında ve evlerde yaşarlar. Tibetliler o köpeği Hıtay padişahına hediye olarak getirirler. Rum sultanının sarayında da vardır ve o köpeklere Rum'da [Anadolu'da] Sasani köpeği derler. Gerçekte onlar Tibet köpeğidir.

Güzel ceylanları o köpekler avlar. Tibetlilerin hediyesi o köpeklerdir. Dağdan [çıkan] altın da Hıtay'a [götürülür].

Fasıl

Hindu Topluluğu Hakkında

Onların hediyesi fil olup, onlar bir kadın gibi [süslendirilirler]. Bizi, onların kadın gibi mi, yoksa erkek gibi mi [sülendirildiklerine] bakmak için götürmediler. Onları koruyanlar konuşmamıza fırsat vermediler.

On Yedinci Bâb

Hıtay Ülkesindeki Tarım Hakkında

Hıtay ülkesinin içinde yüz gün yol gittik. [Her yer] bitişik bir şekilde tarım [alanıydı]. Dağ, sahra, kumluk alanlardan taşları arabalarla topraktan çıkarıp öğütürler ve tarım yaparlar. [Tarım konusunda şu] seviyeye [ulaşılmıştır]: Şehirlerdeki besi hayvanları, sahraya [otlatılmaya] gönderilmez. Daima evde bakılırlar. Halkın çoğunluğu, geçimini tarımdan sağlar. Şehirlerdeki besi hayvanları sahraya salınmaz.

Bitişik ağaçların gölgesinde, iki-üç ay yol gittik. Yolun iki tarafına padişah namına işaret konulmuştu. Hıtay ülkesinin tamamı bu şekildedir. Hıtay tarımının tamamı yağmur suyu ile [yapılır]. Eğer yağmur yağmazsa kıtlık ve pahalılık olur. Bunun bir çaresinin bulunması için padişahlıktan emir gelir. Herkesin bir aylık azıktan fazlasını satması emredilir. **(122-A)** Bütün halk; buğday, pirinç ve

unun [fazlasını] satar. Eğer saklarlarsa katledilirler. Her ne satılmışsa, onlar defterlere kaydedilir. Eğer pahalılığı gideremezlerse, on gün boyunca emir verilir. Eğer [pahalılık] giderilemezse, fakir halka padişah ambarından azık verilir. Doymaları için şehre çağrılırlar. Eğer kuraklık giderilemezse -Allah korusun- ülkeye, herkesin yüz med buğday getirmesi ve satması emredilir. Bunun karşılığında [yüz med getiren kişiye] on asker verilir. Eğer iki yüz med buğday getirirse yirmi asker verilir. Eğer asker istemezse, ona yardımcı olacak bir hizmetli verilir. Eğer üç yüz med buğday getirirse, ona üç tane hizmetli verilir. Eğer dört yüz med buğday getirirse, ona dört tane hizmetli verilir. Bu şekilde tahıl getirildikçe insanlar aç kalmazlar. Diğerlerini de burada saymaya gerek yoktur. Hanbalık gibi muazzam şehirlerde, kıtlık ve pahalılıktan korktukları için [devlet görevlileri] bazen maaş almazlar. Eğer alırlarsa, gereken yapılır. Birkaç bin kişilik ordunun; gümüş, buğday, pirinç, kürk, su, arpa, saman, odun, yağ ve tuz [ihtiyacı] her ay padişah tarafından temin edilir. [Bu durumda] ticarete hiçbir şekilde ihtiyaç yoktur. Dünyanın her tarafından buraya [açlık sebebiyle] gelenlere de bu şekilde bunun gibi [ihtiyaçlar] verilir. Kanunlara bu türlü bağlı bir ülkeyi, Hıtay dışında görmedim ve kimse de gösteremez. Hırsızı ve kanuna aykırı iş yapanı öldürürler. Haramiliği kimse gösteremez, çünkü yoktur. Bir kimsenin sahra ve şehirlerde gittiği yolların hepsinde işaret vardır. Ülkenin tamamı akıl yardımıyla, kalemle [kanunla] korunmuştur.

Fasıl

Şehri ateşe vermek [yangında korumak için] üç şeye deva olmuştur. Birincisi şudur ki: Nöbetçiler ateş yakararak [inanları uyararak] korurlar. **(122-B)** [Herkes tetikte olması için] gece gündüz çan çalarlar, davul vururlar. İkincisi şudur ki: Gece gündüz her evde bir fıçı su hazır edilir. Bir kişi su fıçısını hazır etmezse, yangın durumunda -Allah korusun- ateş yayılır. Herkes o durumda ateşi söndürmek için fıçısını getirir. Ateşi söndüremezlerse, her pazar ve mahalle [birbirine bitişikse] yanar. [Yangın pazarın] diğer tarafına geçemez. Buna imkân yoktur. Çünkü her pazar ve mahalle ayrı ayrı olarak inşa edilmiştir.

Fasıl

İlginç Değirmen ve Odun

Hanbalıkta odun taştandır. Hıtay'ın tamamında değirmeni ve altını taştan yaparlar. Eğer bir kimse [belirlenenden] yüksek bir değirmen yaparsa onu öldürürler. Kuralları değiştirmeye imkân yoktur. Onların değirmen kanun ve kurallarının benzeri dünyada yoktur.

İlginç Odun

Hanbalık'ta siyah bir dağ vardır. O taş odunları oradan elde ederler. [Halk] Padişah için odun ve sopa işinde çalışır. Burada birkaç bin kişi vardır. Bütün odun ve diğerlerinin [konusu] daha önce anlatılmıştı.

On Sekizinci Bâb

-Teşbihsiz- Hıtay Kabesi Hakkında

Bu yapı, dört bin yıllıktır. Onun Şakmoni aleyhisselam zamanından kalma olduğunu söylerler. Halk onu tavaf etmek için gider. Onun yolunda değişik riyazetler yaparlar. Onların sonuncu riyazeti şudur ki: Uzun ve tozlu bir dağ vardır. Onun eteğine demirden bir adam gibi bir direk yapılmıştır. Bir kişi riyazet etmek isterse, onun ortasına bir ip bağlar. O direk bilezik gibi olur ve [o kişi] kendini beline doladığı iple [kendini boşluğa doğru] bırakır. O direkte korku ve tireme ile bekler. Eğer aşağı veya yukarı bakarsa o kişinin gözü kararır. Eğer o kişi kırk gece bu şekilde uyumadan ve korkmadan beklerse, uçmakla müşerreflenir. **(123-A)** O direk dağın başında olduğunda, o kişi dağdan dağa uçar, nereye isterse gider. Eğer o kişi direkte duramaz, uyur ve korkarsa aşağı düşer ve parça parça olur. O uçan topluluğun cesedinden geriye ne deri, ne kemik kalır. O kişilerin içkisi çay bitkilerinden kaynatılmış mavi bir şerbettir. Daha önce onun öneminden bahsedilmişti.

Hikâye-i Manzume

Belemi ki kendisi ile ahit etmişti
Dört yüz sene ibadet etsin
O dört yüz kitap
Ki hepsi tevhit hakkındaymış okumuş
Dört yüz gündüz gece secde şeklindeymiş
O gecelerden bir ağır gecede yüzünü topraktan kaldırmış
Yaratıcıyı yüz sebep ile inkâr etti

Ve güneşi Allah olarak bildi
Yüzünü güneşe çevirmiş
Ve ona secde etti
Akıl ki sınırları aşırsa
Belemi gibi imandan geçer
Aklın sağlık olmalı, övgü ve suçlamadan ayrı olması lazım
Eğer kendine basit bir akıl arıyorsan
Gerçi basit akıl nizamsızdır
Ama senin amacına yarar
Bunun gibi akıl tehlikeden uzaktır
Ama amacı çabuk bulur

O riyazet ehli; yemez-içmez, konuşmaz ve uyumaz. Kendilerini sopalarlar. Yaşamak için üç gece üç gündüz bir defa o bahsedilen şerbeti içerler ve tekrar hapis hayatına dönerler. O bahsedilen yolda yaşayanlardan bazıları da spor yaparlar. Pantolonlarını büyük bir iğne ile küçük deliklerle delmişlerdir. O bahsedilen yolda yaşamayı isterler. İzleyicilere kül avlusunu işaret ederler ve bakıldığında kül olurlar.

(123-B) On Dokuzuncu Bâb

Altın, Gümüş, Pul ve Kâğıdın Para Yerine Kullanılması Hakkında

Eğer herhangi bir şehirde pul bilinmezse, padişah tarafından kâğıtlara mühür vurulması ve pul yerine geçmesi emredilir. O mühürlü kâğıdın yapılması ve kullanılmasına dair bir korku vardır. Parçalandığından kullanılmaz.

Halk aciz olduğundan, buna razı olur. Pula ilgi göstermemelerine rağmen, tedavülde kalır. Saf altın ve gümüşten, sikke basmazlar ve akçe vurmazlar. Kalayı sıvılaştırıp dirhem elde ederler. Onlar, altının en düşük halindeki [paraya] yüz bin sir veya iki yüz bin sir derler. Her sir, on dirhem gümüş eder. Yüz bin sir buradaki yüz bin akçe gibidir. Onların erkeklerinin hepsi sarraf ve simyacı kişilerdir. Gümüşün on çeşidini yaparlar. Hepsi onun kıymetini bilir ve tanırlar. Kadın-erkek, küçük-büyük herkes yerleşik yaşama uyum sağlamıştır. Hıtay ülkesinin tamamında, her bir köyün süslenmiş pazarı ve mahallesi vardır. [Top] Ateşlenebilinen bir şeydir. Küçük-büyük herkes top barutu yaparlar ve onun nasıl ateşleneceğini bilirler.

Yirminci Bâb

Onların Kanuna Riayeti Hakkında

Kanun bakımından; baba oğuldan, oğul da anne ve babadan bir zerre kadar üstünlüğe sahip değildir. [Bir kimse] para ve elbise almak umuduyla gammazlık yaparsa, tereddütsüz öldürülmesine hükmedilir. Küçük veya büyük herkesin bir işi bir defada, bir sözü de bir defada yapma zorunluluğu vardır. Gerçekte bu ülkenin Müslüman olması [üstümüze] vaciptir. Eğer bir iş iki defada yapılırsa ona bunun suç olduğu söylenir ve kanun korkusundan [o kişiye] acıma gösterilmez.

Yirmi Birinci Bâb

Çin'in Resim Atölyeleri Hakkında

Çin ülkesinin bütün şehirlerinde, mahalle ve pazarlarında resim atölyeleri vardır. Bazıları acayip bir şekilde işlenmiş nakışlı ve

muazzam bir görsele sahiptir. Hıtay ülkesinin tamamında, bölgelere yaraşır resim atölyeleri vardır. **(124-A)** Çin resim atölyeleri birkaç direvdirve Onlar gayet ferah ve huzur veren yerler olup, ruha ve cana can katarlar.

Fasıl

Hanbalık'ta dünyanın her tarafından gelen elçiler için ayrı ayrı olmak üzere daha önce de bahsedilen üç toy vermişlerdi. O toyda değişik lezzetli yemekler ve rengârenk meyveler sofralara konmuştu. Grup grup hazır olunmuştu ve Hanbalık'ta oyuncuların hepsi kendi düzenine göre saf tutmuş ayakta bekliyorlardı. O esnada bellerinde yeşim kuşağı olan ve süslü bir erkek hizmetçi sarayın içinden ve bir ordu emiri de sarayın dışından halka toy vermek için geldiler. O iki kişinin taheterevanlarını elli bin kişi taşıyordu ve oturdular. Yeşim kuşaklarını açtılar. Bellerine altından ve türlü türlü mücevherden oluşan kuşakları bağladılar ve oturdular. Eğlenmekle meşgul oldular. Misafirleri de eğlenceye davet ettiler. Çalgıcılar çalgılarını çaldılar, şarkıcılar dokunaklı şarkılarını söylediler. Söylenen şeylere uygun olarak çalgı çaldılar. Bu çalınanlara uygun hoş maniler söylediler. Oyuncular grup grup gelip türlü türlü oyunlarını sergiledir. Çoğu [oyuncu] eğlenceden kendilerinden geçtiler ve izleyenler de kendilerinden geçmişti.

Beyt

İçki meclisinin içinde şarkıcılar gerekir

Ki onun ruhunun içindeki nağme göğe yükselsin

O esnada, aynı yaşta aynı boyda olan zülüflerini halka halka yapmış, kâkülleri **(124-B)** rengârenk, atlaslardan elbise giyen dokuz yaşında dokuz kız hizmetçinin hepsi usulüne göre geldi. Saz çalanların yanına oturdular. Oyunu düzenleyenler, dans edenler, hizmet edilen yere geldi. On iki şekilde dans ettiler. Yirmi dört şekilde oyunlarını sergilediler. O meclisten yüksek bir ses çıkıyordu. Oyunu düzenleyenler, çalgıcılar ve dans edenler [sahneden] çıktı. O kız hizmetçilerden sonra, huri gibi hoş aynı yaşta dokuz tane on dört yaşında erkek hizmetçiler geldi. On iki şekilde oyunlarını sergilediler ve dans ettiler. O meclisin tadı tuzu oldular. Meclisin tamamının aklını başından aldılar. Onların canlılığı meclisin canlılığını arttırdı.

Fasıl

Hıtay ülkesinde üç şey vardır ki bunlar cennetteki gibidir. Biri hünnap olup gayet büyük ve tatlıdır. Sanki cennette [yetişenbir meyvedir]. İkincisi çiçektir. Nilüfer çiçeği ve haşhal çiçeği. Her biri küçük bir kâse gibidir. Yüz yapraklı ve yüz renklidirler. Sanki cennette [yetişen bir çiçektir]. O iki çiçek arasındaki farkı bulmak zordu. Yer ve yaprağına göre birbirinden ayırt edilebilirler.

Bir hünnap ceviz büyüklüğünde olup gayet tatlıdır. Hiçbir yerde iklimden dolayı onun gibisi yoktur. O hünnap, hazine şehrinde [Hanbalık'ta] boldur. Padişah için yetiştirilir. Hıtay hünnabını dünyaya hediye diye götürürler. [Buradaki] hünnap sanki cennette [yetişen bir meyvedir].

Hıtaylılar elbiseleriyle övünürler. Herbirinin iki-üç yüz elbisesi var olup, bunları üç yıl boyunca giyerler ve [bu elbiseler] hâlâ yeni kalır.

(125-A) Her bir ay birini giyerler. Üzerlerindeki on katlı elbisler gayet temizdir. Çalıştıklarında ellerini asla yemeğe vurmazlar. Elle [içinden yemek] yenebilen küçük çanakları ve küçük tabakları vardır. Tuzu sahraya dökerler, tuzun karın için iyi olmadığını düşünüyorlar, fazla yemek yemezler ve şarap içmezler. Çay bitkileriyle kaynamış suyu içerler.

Ölü kaldırma ayinleri ve gelenekleri Müslümanlardaki gibi [tabutun içine] beş-altı tane savaş aleti koyarlar. Mesela [tabutu] kâğıttan gemi şeklinde yaparlar ve onun içine rengârenk çiçek koyalar. Mesela kâğıttan minare gibi yaparlar ve onun içine çiçek koyarlar. [Cenazeyi] baştan sona süsleyerek gemi direğinden uzun bir minare yaparlar ve içine [cenazeyi] koyarlar. Altın işlemeli fil ve aslana benzer bir araba yaparlar [ve cenazeyi içine koyarlar]. Kâğıttan yapılan bu şeylerin eşi benzeri görülmez. Eğer biri bunları yapamazsa, ayda bir defa şehrin mahalle ve pazarlarında bu şeyler yapılarak yerine götürülür.

Bu kitapta bahsedilen her şeyin delili, işareti ve hikmeti söylenmiştir. Biz Hıtay'ın çevresinde -düşman bölgesi olan Kalmuk'ta-birkaç ay gittik. Burası insan yemekle meşhur bir yerdir. Onlar insan yiyendir ve onların köpekleri de onlardan üstündür. Tıpkı dinsiz, Kızılbaşlar gibi. Allah onlara lanet etsin. Dünyanın hiçbir yerinde Kızılbaşlar ve onlara tabi olanlar gibi bir kâfir topluluğunu gördüm ne de işittim. Yolumuz Tebriz'e düşmüştü. Sarimkürd, Kızılbaşlar ile savaş halindeydi. Onun oğlunu ve kardeşini bu dinsizler [Kızılbaşlar] esir almıştı. Sarimkürd'ün oğluna demişler ki: "Kebab meclisimiz var" [ye]. Ondan ilk lokmayı [Sarimkürd'ün] oğlu ve ona bağlı olanlar yemiş.

[Sarimkürd'ün] kardeşini canlı bir şekilde bir kazana atıp kaynatmışlar ve pişirmişler. [Daha sonra Kızılbaşlar] Müslüman çocukları, kedi ve köpekleri de yemişler. Hesabını Allah'a verirler. **(125-B)** Ecdadı ve atalarını nebinin [Hz. Muhammed] övdüğü Sultan Selim Han Gazi'ye Hak-Teâla yardım ve kuvvet versin ki, o dinsizleri kahretsin, onların isimlerini yeryüzünden silsin, Muhammed şeriatını ihya etsin. Arapç. Bu duayı bu fakir edebilir, büyük bir ordu değil. Hıtaylılar'ın düşmanı sahralı olan Kalmukar ve diğerleridir. Hıtay'ın bir aylık mesafesindeki bölgede onlar hâkimdir. Bundan dolayı [Hıtaylar] o bir aylık yola hendek kazmışlardır ve birkaç bin kişilik asker oraya, birkaç bin yıllık olan bir duvar [Çin Seddi] çekmişlerdir. Kalmukların demirden yapılma silahları olmamasına rağmen, [bu seddin] bazı kısımlarını bozmak için delikler açmışlardır ama Hıtaylılara herhangi bir zarar verememişlerdir. Çünkü [o seddin] her tarafında bulunan millerin gözcüleri ateş yakmışlardır ve halkı [uyarmışlardır]. Yani orada bulunan çiftçiler durumdan haberdar olmuşlardır. Kalmuklar Hıtay'a saldırdıklarında o hendekler içeriye girmelerini engellemiştir. Hıtay kaidesine göre her yer düşman olduğundan, oradaki yolların sedlendirilmesi icab etmektedir. On gün boyunca [o seddi takip ettik] onun yanında gittik. Duvar ve hendek vardı. O dağlara ve sahraya doğru gidiyordu. Onun sonunu Allah bilir. Hıtay ordusunun işlerine şaşılacak şey yoktur. [o sed] Hıtay ordusunun şaşılacak işlerinden biridir. Hıtaylılar'ın dediğine göre; [bu iş] on iki bin senenin sonunda tamamlanmıştır. Hıtaylılar gece ve gündüzü [ayrı ayrı] hesaplamışlardır. Beş yüz yılı bin yıl, bin yılı bir asır, on iki bin asrı on iki bin yıl kabul ederler. **(126-A)** Aslında Hıtay bendi bin iki yüz

yıllıktır. Onların her asrı bin yıldır ve bunun sonunda tamamlanmıştır. Hıtay on iki kısımdır ve her bir kısmı onların bin yılı ile tamamlanmıştır.

Hıtay'ın kurulması şu şekilde olmuştur:

Önceleri onlar [sayıca] çok azmış, dünyanın bir köşesinde yaşıyorlarmış. Kabil'in evlatları tarafından öldürülmesinden sonra onlar ne yapacağını bilememiş. Kabil'in evlatları dünyanın doğusuna gitmişler. Yeryüzünün sonuna ulaştıklarında orayı mesken tutmuş ve orada yaşamışlar. Yani dünyanın sonu Hıtay'dır. Oranın güneyi ve doğusu denizdir. Batı ve kuzey tarafı da sahradır. Dünyanın sonu olan Hıtay'da yaşadıkları için bir gün birleşme kararı almışlar. Düşmanın bölgelerine girememesi için bir yer inşa etmeye karar vermişler. Herkes bir şey söylemiş. Sonunda karar alınmış ve denmiş ki: "Bizim iki tarafımız su, iki tarafımız da kurudur. Kuru tarafta hendek ve duvar yapmamız gerekir ki, bizim halkımızı ötekiler öldürmesin ve halkımız düşmandan zahmet çekmesin. Bu [korumanın] Derya-ı Maşrık'ın kenarından başlaması gerekir. Onun boyunun üç aylık, eninin de bir aylık olması gerekir." Onlara göre bir asır bin yıldır. O hendek ve duvarı yapmışlar. Orada ayrıca birçok şehir ve hisar yapmışlar. Ülkenin kendisini mamur etmişler. Oraya da birinci kısım demişler. İkinci asırda bunun gibi bir duvar ve hendek yapmışlar. Onun boyu ve eni Derya-ı Maşrık'a bitişikmiş. Buraya da ikinci kısım demişler. Buraya da birçok şehir ve hisar yapmışlar. Burası da Hıtaylılar'a göre bin yılda tamamlanmış. **(126-B)** Üçüncü kısmı da birinci kısım gibi yapmışlar ama birincisinden daha sağlammış. Başından sonuna kadar

miller ve gözcüler varmış. Sahra halkı çok olduğundan, yine Hıtaylılar'a zarar veriyorlarmış. Dördüncü kısmı düşmandan geri almak istemişler. Orada kurulmak için birkaç yüz binlik ordu ile birkaç senede teşkilatlanmışlar, saltanattan ve pazardan birşey almaya ihtiyaçları kalmamış. Birkaç bin yıldır, bu zamana kadar aynı kanun kalmıştır.

Şehir kurmaya giden bir ordu gördüm. Birkaç bin arabalık fıçı, kürek, kazma, büyük çekiç taşıyorlardı. Top, tüfek ve mükemmel savaş aletleri ve birkaç binlik arabalar ile Kalmuk sahrasına giden [ordu] Kalmuk'u korkutuyordu. [Ordu] top ve tüfek [yardımıyla], Kalmuk'un dağda ve sahrada yaylak ve kışlak yaptığı sulu ve otlu bölgeyi kendi vatanı yapıyordu. Hıtay ordusu göç ederek kendi azığını taşıyor, hayvanlarını götürüp vatanlarını terk ediyorlardı. Hıtaylılar onların bu bölgeye tamah ettiklerini biliyorlardı. Kalmuk Hıtay'la savaşamaz. Çünkü Kalmuk'un ok ve yay dışında savaş aletleri yoktur. Onların okları ve at nalları odundandır. Ayrıca onların kazanları da genelikle odundandır. Odun kazanda et pişirmek istediklerinde odun kazan su damlatır. At etlerini ve taşları, odun kazanın içine atarlar. Kaynamış at[eti] ve su pişer. **(127-A)** Buna da Tork-i Cuşi derler. Ham [et] yemek, Rum [Anadolu] dışında bir yerde yoktur. Pastırmayı ham yerler. Kalmuk elbisesi samur kürkündendir. Kışın onun postunun dış kısmından, yazın da postunun iç kısmından [bir elbise yapıp] giyerler. Türlü türlü kürkleri böyle giyerler. Yorgan ve yastıklarının hepsi kürktendir. Koyun kılından iplik ve iğne onlar arasında çok değerlidir. Bir iğneye bir koyun verirler. Kalmukların at, deve ve koyunları sayısızdır. Kalmuk yiyeceği olarak ceylan eti, sahra atı ve devesi

boldur. Mal bakımından Kalmuk, Hıtay'a tamah etmez. Hıtaylılar, Kalmuk'un bir kısmını ele geçirmeye niyetlenmişlerdi. Bin kişilik ordu o bölgedeki sulak alanların olduğu yere gittiler. Onların müneccimleri küçük bir hisarın ve muazzam bir şehrin yapılmasını emrettiler. İki-üç yıldız saati boyunca çukur kazdılar ve birkaç bin fıçı suyu o topraktan duvara dökerek onu tamamladılar. Her şehrin muazzam olması için [etrafına] su dökülmüş [kuyu kazılmış] topraktan bir duvar çektiler. İki-üç gün boyunca burç ve surların tamamını bitirdiler. Oranın bendini işaretleyip içine gözcülük için asker koydular. Bu duvarların içinde, pazarlar, mahalleler, bölgeler, divanhaneler, gözcü kuleleri, yemhaneler ve diğerlerini yaptılar. Her topluluktan zanaatkârların birçoğu belirli günlerde bayındır hale gelen bu şehre doluşur ki daha önce bundan bahsedilmişti. Şehrin mahalle, pazar, hisar ve duvarlarının çabuk ve kolay bir şekilde yapılması şu nedenledir: O yapıların hepsi topraktandır. O insan görünümlü şaytan işli ordunun bir kaideside şudur ki: **(127-B)** Gece bitip gündüz olduğunda bir hisar veya bir şehir kurduklarında hiçbir [ordu] işi olmazsa [ordu tarafından yapılmamışsa] oraya işaret koymazlar. Mesela ordugâhın etrafını kazarlar. Eğer [bölgede] taş varsa, taştan bir duvarı ordugâhın etrafına çekerler veya bir taş yığını yaparlar ki izleri belli olsun. Asırlar sonra biri bunu görürse anlar ki: Hıtay ordusu buraya ulaşmış burayı yer edinmiş. Korkunç vadilerde şehir kurmak, bir aylık veya iki aylık hendek kazmak ve duvar çekmek Hıtay ordusunun birkaç günlük işiydi. Deniz tarafından [bahsedilen] kısma kadar bir aylık yol vardır. Daha öncede bahsedildiği gibi Hıtay ordusu,

Kalmuk'un ele geçirdiği kısmları iki- üç senede geri aldı. Üstelik şehirler, hisarlar ve hendekler yaptılar. Beş yüz sene Müslümanlar ve bin sene Hıtaylar her kısmın mamur olması için çalıştılar. Hıtay ülkesinin on iki kısmını açıkladık. On üçüncüsünü de kısaca özet geçtik. [Genel olarak] Hıtay ülkesi bu şekilde mamur edilmişti. Bu zamanda Kalmuk bölgesinin daraldığına dair bir haber geldi. Kalmuk'un Çin hanıyla savaş sebebi buydu. O savaş daha önce anlatılmıştı. Hıtay hanı bundan sonra Kalmuk'un saldırmamasını şart koşarak barıştı. Sahra halkı çok olduğundan her sene otlak alan nedeniyle grup grup savaş için geliyorlardı. Onların fırkalarından ve savaşlarından bahsedecek olursam sözü uzatmış olurum.

İslam'ın koruyucusu ve büyük padişahının seferinin aciliyeti nedeniyle bazı [olaylardan] bahsedildi. Hıtaylıların dediklerine göre; başlangıçtan bugüne kadar bizim ülkemiz yok olmamıştır. Nuh Tufanı bize ulaşmamıştır. Bizim ülkemize kıyasla dünya harabe bir yerdir. Kayıt tutma dünyanın hiçbir ülkesinde, bizdeki gibi değildir ve onlar [bu işi] bilmezler. Gerçekten de ülkenin işlerinde onlar gibi kayıt tutan kimseyi görmedik ve duymadık. Kimse de gösteremez. Hıtay kanun koyucularından en düşüğü bile yemek yemez ve suç içmez. [sürekli çalışır] İşleri aksatmaktan ve terk etmekten korkar. Onların kanun koyucularının bir kişiyi kanuna uymayan bir şekilde öldürdükleri duyulmamıştır. Her bakımdan böyle bir şey aslaolmaz. [hırsız] canını kurtaramaz. **(128-A)** Hıtay kanununun acayiplikleri açıklanabilenden çok fazladır.

Mesnevi

Gül solup mevsim geçince
Artık bülbülden maceralar işitemezsin.
Mecmuların özeti burada kemal oldu
Saki o zaman bizim kadehimizi doldur

Hikâye

Eflatun ki dünyanın âlim kişisidir
Onun meziyeti başlangıçta şöyle idi:
Altından türlü türlü şeyler çıkarıyordu
Bakırı da bir şekilde çoğaltıyordu
Beş sene olmuştu kayıp bir köşede
Halkın saçından yumurta kabuğunu;
Onu çoğalttı ve muteber bir hale getirdi
Altın yapmak onun için kolay bir şeydi
Toprak olan birşey bir anda altın oluverdi
Bir gün dedi ki: "Ey gören gönül"
Kendinde varlığını artırıyorsun
Bugün başın saçı ve yumurtanın kabuğu gibi
Kimya bakımından bu şekilde gönüllere ışık oldu
Kendinde varlığını artırıyorsun
Saç onun ruhundan artmış değil
Yumurta kabuğu da onun canından artmadı
Sen bu işi sadece beş yılda yaptın
Gece gündüz uyumadan tedbir düşündün
Eğer bu kimyanın sırrını çözselerdi

Bu kimyanın yolunda iki âlem bir olurdu
Senin yaptığın iş binlerce yıl kaldı
Onun indinde halk dünyalık oldu
Çünkü o kendi cevherinden bir kimya yapmıştı
Ki onun nuru âlemi aydınlatmıştı
Ay, ay oluncaya kadar mahvoldu
İlahi sır görünür oldu
Bin yıl o sır kaldı
Gece gündüz dertli bir iş oldu
Kış onla beraber ilaç oldu
Ki kendisinde baştan aşağı besmele vardı
Saçın kaynağı bir vücudun uzvu gibidir
Kış ki hastalığı bertaraf etmiştir
Diğer bir ilacın durumu belli değildi
(128-B) Yaz da onun hakkından besmele ile geldi
Döktün sen onun saçın endamından
Yazın günlerine sıcaklık verdin
Diğer bir ilaç da diğerlerine etki yaptı
Bu iş de altı yılda bir araya geldi
Onun mizacından sağlamlığından
Rutubet de düşmedi hiçbir yere
Eğer dünyada her ne faziletli ise
Var olan iki bin beş yüz sene önce olmuştu
Ansızın gitti Aristotales
Sağlam mağaraları dağ gibi titretmişti
Bir ağaç onun altında bir çeşme gibiydi
Eflatun kaldı o sıcak yerde senelerce

İskender dedi ki: “Tek bir söz söyle”
Ki her nereye gitsem bu söz söylensin
Zamanın üstadı ona cevap verdi:
“Beni bu yüce makamdan azat et”
O yiğitler yiğidinin böyle cevap vermesi
Ki: “Ey Hüsrev bedenim çöplüğe dönüşmüştür
Gereğinden fazla yemek
Çöpe gider, başka yere gitmez
Karnım kurtuluş yeridir
Hasatta her zaman taze kamış hasat edilir”
İskender dedi ki: “Ey dünyanın yiğidi!
Sen bir zamanın asayişi gibisin”
Cevap verdi, hikmet sahibi akıllı kişi:
“Bizim birkaçımız uyku halindedir,
Diyemez ki; kaynak nedir ve nasıldır
Kendi ömrümüzü böbürlenmekle geçirmekteyiz
Çünkü her kan taze bir bedene can verir
Eğer zamanım rezillik ile geçerse bu bana haktır
Böyle yapmakla gönlün dili perişan olur
Böyle işten dağ toza dönüşür, yok olur
İskender ve akıllı Aristotales
Birçok dertten dolayı beraber ağladılar”
Eğer sen kimyayı yok etmek isitiyorsan
Cahilsin, bilmiyorsun Eflatunu
Çünkü kimya altın ve şimşek yapmaktır
Başın saçını ve yumurta kabuğunu yapmaktır

(129-A) Gönül gözünü aç ve anlamaya çalış
Ancak böyle insanlar kimya yaparlar
Bu dünyada vefa ve mühebbet dışında bişey kalmaz
Yüreklernde Allahın fazlı var
İsimlerinde sevgi var

HITAYNÂME KAHİRE NÜSHASI

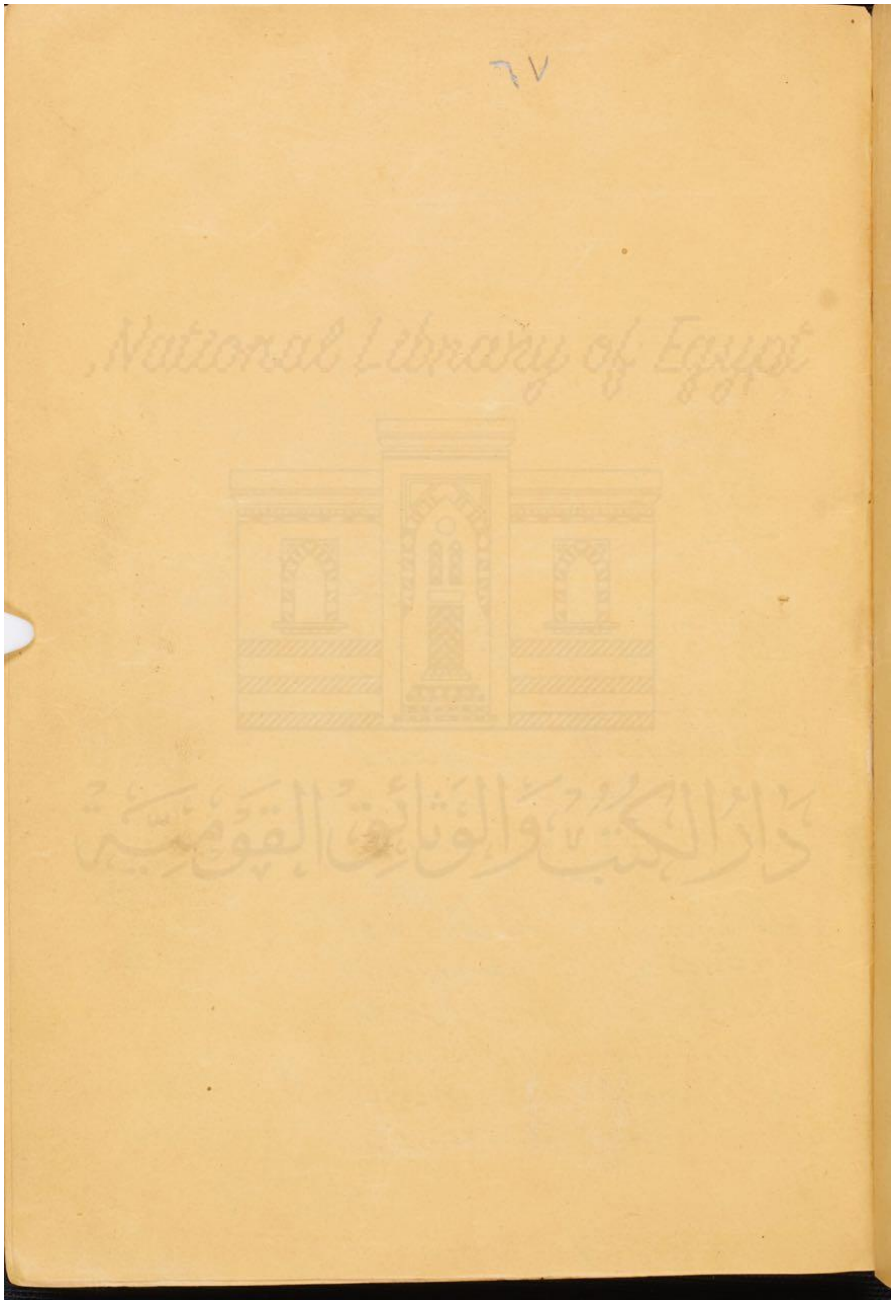

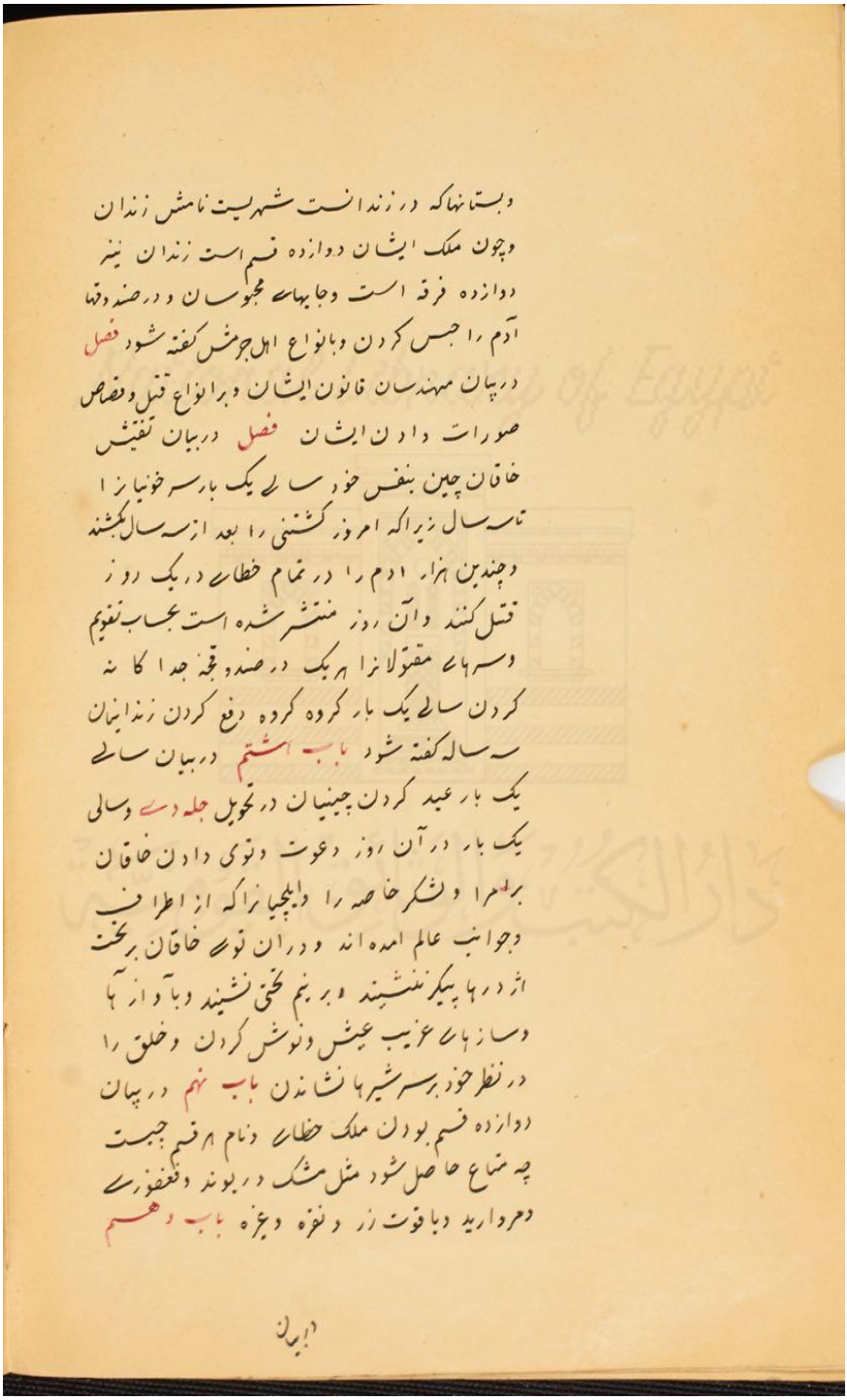

وبستانهاکه در زندانست شهریست نامش زندان
وچون ملک ایشان دوازده قسم است زندان نیز
دوازده فرقه است وجایهای محبوسان و در صندوقها
آدم را حبس کردن وبانواع اهل جرمش کفته شود فصل
درپیان مهندسان قانون ایشان وبرانواع قتل وقصاص
صورات دادن ایشان فصل دربیان تفتیش
خاقان چین بنفس خود سالی یک بار سر خونیا را
تاسه سال بزراکه امروز کشتنی را بعد از سه سال بکشند
وچندین هزار ادم را در تمام خطای در یک روز
قتل کنند وآن روز منتشر شده است بحساب تقویم
وسرهای مقتولانرا هریک در صندوقچه جدا کانه
کردن سالی یک بار کروه کروه دفع کردن زندانیان
سه ساله کفته شود باب هشتم دربیان سالی
یک بار عید کردن چینیان در تحویل جله دی وسالی
یک بار در آن روز دعوت وتوی دادن خاقان
برامرا ولشکر خاصه را وایلچیانراکه از اطراف
وجوانب عالم امده اند ودران توی خاقان برتخت
اژدرها پیکر ننشیند وبر نیم تختی نشیند وباوازها
وسازهای غریب عیش ونوش کردن وخلق را
در نظر خود برسر شیرها نشاندن باب نهم درپیان
دوازده قسم بودن ملک خطای ونام هر قسم چیست
چه متاع حاصل شود مثل مشک دربوند وقفقوری
دمرواريد وياقوت زرد ونقره ويغره باب دهم

درپیان

آن عسکر ها را بکار داشتن وقواعد وقانون ایشان
در حرب گفته شود **باب پنجم** در بیان خزینها که
در آن شهرها نهاده اند از زر ونقره وگرمه دار وعناب
وفندق تا بجد گاه دهیم در دخل وخرج او وهرچیزی که
از پادشاهیست احسن اقسمه بودن از اطلسهای
ملون وگرپاس ونقد وبزه وهرشش سال دورهٔ آن
خزینها تمام شدن **باب ششم** در بیان تخت وسلطنت
ونشان ومهرهای او وسرای دیوان او ودیوان
خانهای بیرون سرای ودیوان خانهای
پادشاهی درون سرای وخادمان ودختر خانها که
باکرهای بشم اختصار خط میکنند در دیوان خانهای
درون سرای **فصل** وچند هزار بودن دختران
وخادمان درسرای وضبط کردن آن دختران ملک
خطایرا از درون سرای وضبط کردن خادمان
ملک خطایرا از بیرون سرای وچند هزار بودن
لشکرهاکه درها را نگاه میدارند وچند هزار پاسبان
در دور سرای او وچندتو بودن سرای او ودرهای
عجیب ودربندهای غریب وکوس عدل او **باب هفتم**
در بیان زندان او از برای زنان جدا واز برای
مردان جدا ومهمات زندان بر همه امور ملکی پیش
ایشان مقدم است زیراکه کار خون همه جا عظیم است
وپیش ایشان عظیم تر **فصل** دربیان براغ که در
زندان مهمات می پرسند ودیوان خانها وباغچها

همه خورشید رویان پری زاد بناشد مثل شان در آدمی زاد

همه شیرین لبان با ملاحت

همه طوطی مقال اند فصاحت

باب اول در بیان راههای خطای و دور ملک خطای خندق و دیوار بودن و میلهای متصله و دیدبانان متعدد و یک ماهه راه جز دشمن در یک روز یافتن و عجائب انکه از کدام کرده بودن از یک ماهه راه در یک روز بدانند و در خورد ان دشمن براق بکنند گفته آید باب دوم در بیان دیهای مختلف ایشان و دین محمدی علیه السلام از همه دیها بهتر بودن در پیش ایشان هم اگرچه برین دین نیستند اما خواهان دین محمد اند زیراکه سید انبیارا باصطلاح خطابیان بهترین آدمیان گویند و خود را در دین شکموئی میدارند و شکموئی بنام پیغمبر بوده میگویند و خارق عادات که ازو منقول است گفته شود باب سیم در بیان شهرها و حصارها که ساخته اند و می سازند و ترتیب محله و بازارها و پاسبانخانها و پاسبانان و دیوان خانهای پادشاهی گفته شود فصل در بیان یام خانهاکه از برای اسبان جدا و از برای آبه جدا ساخته اند و میسازند و از برای آینده و رونده منفعتها که در و مهیا کرده اند گفته شود باب چهارم در بیان لشکرهاکه در آن شهرها می باشند و ورزش کردن آن لشکرهاکه در سپاهی گری و تیمار اسبان و بردوام در ملازمت امرای خود حاضر بودن و بمراتب تابع بودن و متصل

ان

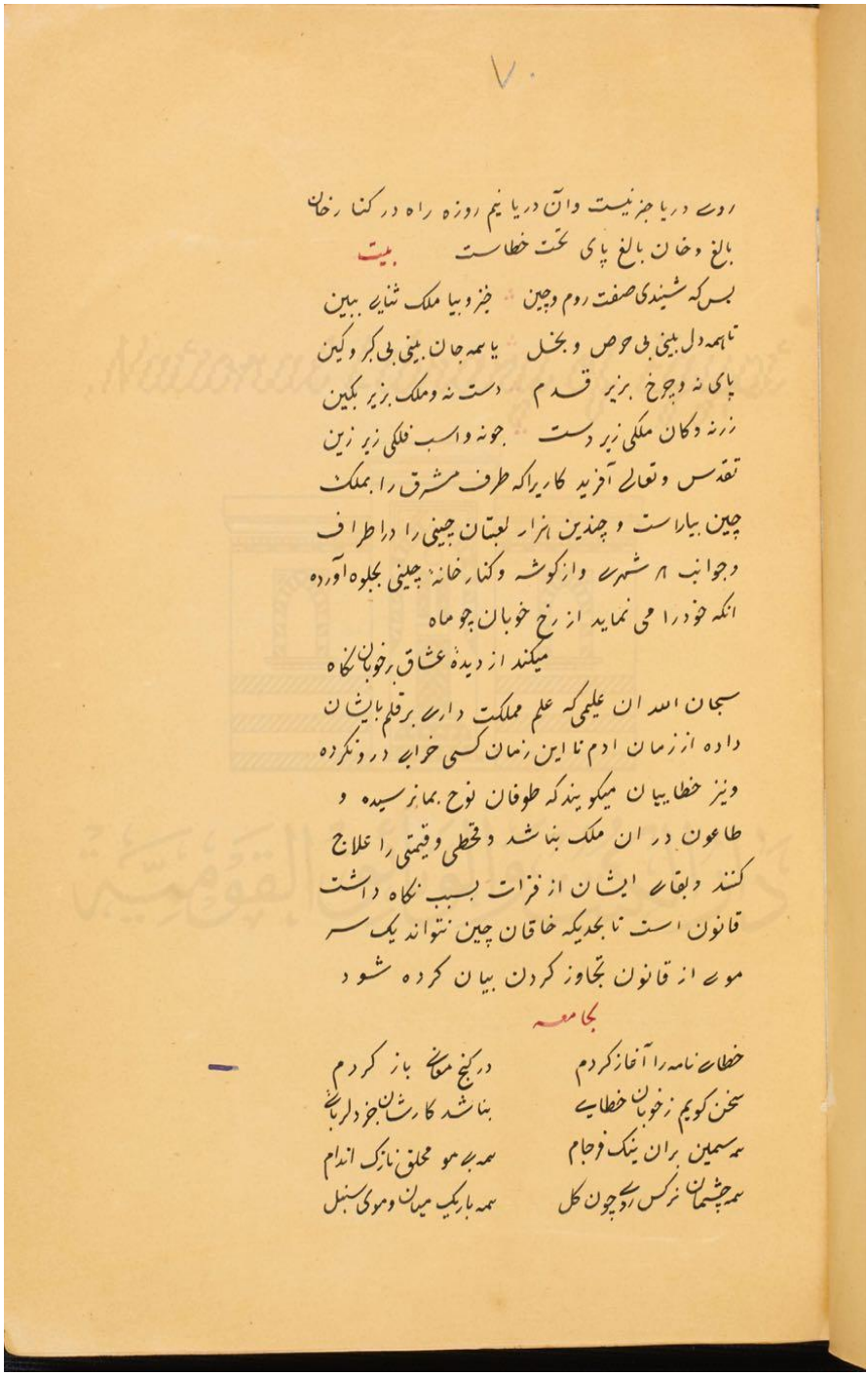

روی دریا جز نیست و آن دریا نیم روزه راه در کنار خان بالغ و خان بالغ پای تخت خطاست

بیت

بس که شنیدی صفت روم و چین خیز و بیا ملک ثنای ببین
تا همه دل بینی بی حرص و بخل یا همه جان بینی بی کبر و کین
پای نه و چرخ بزیر قدم دست نه و ملک بزیر نگین
زر نه و کان ملکی زیر دست جو نه و اسب فلکی زیر زین

تقدس و تعالی آفریدگاری را که طرف مشرق را بملک چین بیاراست و چندین هزار لعبتان چینی را در اطراف و جوانب هر شهری و از گوشه و کنار خانهٔ چینی بجلوه آورده

انکه خود را می نماید از رخ خوبان چو ماه
میکند از دیدهٔ عشاق رخوبان نگاه

سبحان الله ان علیمی که علم مملکت داری بر قلم بایشان داده از زمان ادم تا این زمان کسی خوابی در ونکرده

ونیز خطاییان میگویند که طوفان نوح بما نرسیده و طاعون در ان ملک بنا شد و مختطی وقیمتی را علاج کنند و بقای ایشان از فرات بسبب نگاه داشت قانون است تا بحدیکه خاقان چین نتواند یک سر موی از قانون تجاوز کردن بیان کرده شود

بجامعه

خطای نامه را آغاز کردم در گنج معانی باز کردم
سخن گویم ز خوبان خطایی بنا شد کارشان جز دلربایی
همه سیمین بران نیک فرجام همه بی مو محلق نازک اندام
همه چشمان نرگس رگ چون گل همه باریک میان و موی سنبل

متصلة تا کنار دریای مشرق فصل درپیان تقسیم دنیا هرچه
کوهها است وشهرها درمیان دنیاست کشیده راست
تا کنار دریای مشرق وجانب شمالی دنیا کشیده همواره
صحرا است بی کوه وبی شهر الا کوه قاف کناری از دریا
برآورده کوشهٔ او بصحرای قلماق متصل شده میگویند سد
اسکندر انجاست واز آن راه پیش از زمان اسکندر
اهل قاف می آمده اند از کرده مرغ سدان وزاغ سدان
داشته سدان وسگ سدان وشهر زنان وامثال
اینها ازان راه که آمده اند شهرها که درآن راه است
صورتهای ایشانرا ساخته اند قاعدهٔ خطاست هرکرا
که ازهر راه بیاید صورت آن کردها در دیرهای
آن راه بگمارند مثل انکه صورت رستم دران راه که رفته
وتا انجا کرفته ووفات کرده صورت اورا کشیده اند در
ماسوای انجا صورت او نیست وجانب جنوبی دنیا
هند است وهمه جزایر اورا عمان احاطه کرده است
بلکه تمام دنیارا احاطه کرده فصل درپیان فاصلهٔ ایران
وتوران در نهایت شرقی ملک عجم آبیست اورا جیحون
خوانند این روی غربی اورا ایران خوانند وطرف
شرقی او توران وابنجه ممالک توران است آن روی
جیحون است اول بخارا وسمرقند وشرقی اینها بدخشان
وترکستان است وطرف شرقی بدخشان کشمیر وطرف
شرقی ختن ترکستان وطرف شرقی کشمیر وختن و
ممالک خطا بست تا کنار دریای مشرق وازان

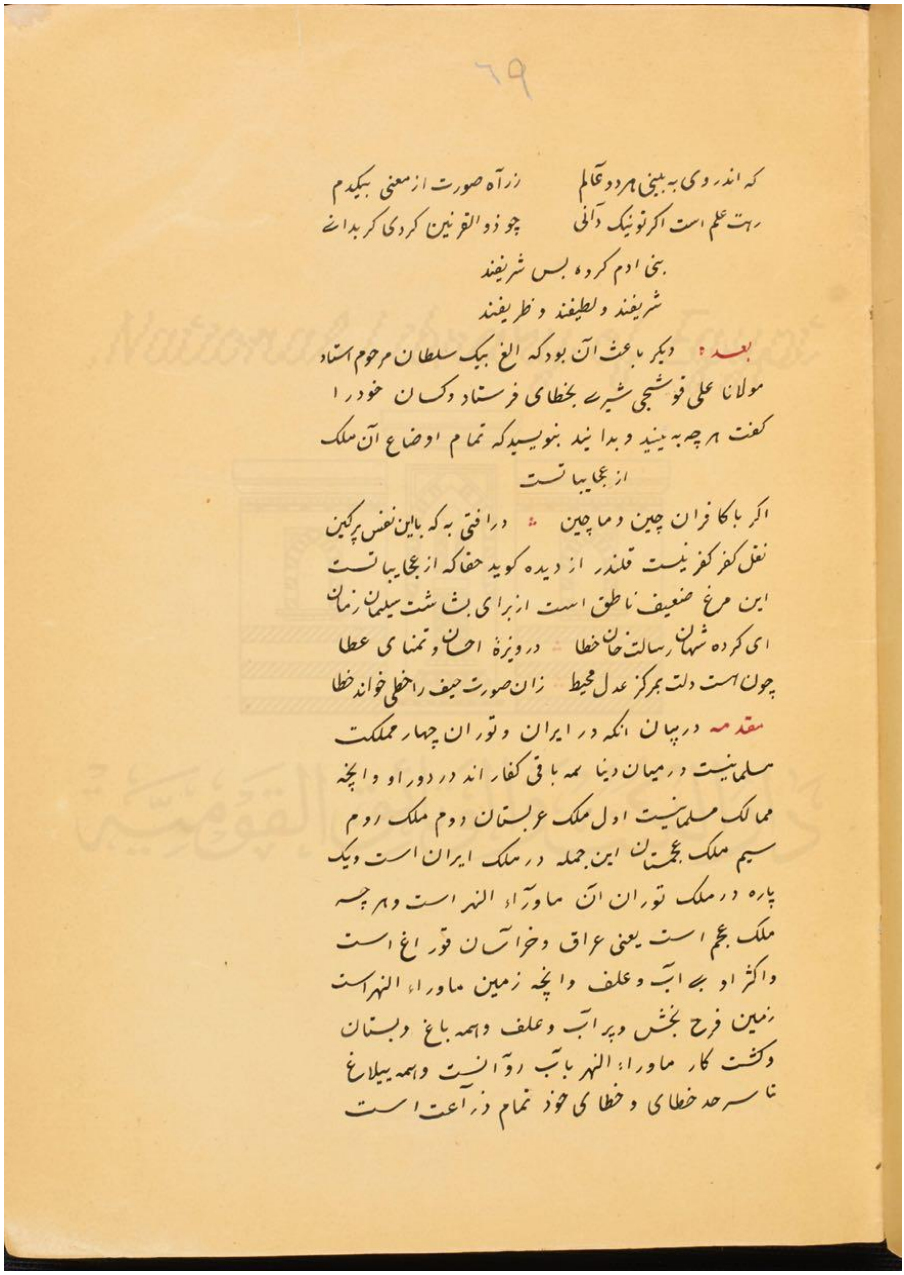

٦٩

که اندر وی به بینی هر دو عالم زر آه صورت از معنی بیکدم
رهت علم است اگر تو نیک دانی چو ذو القرنین کردی گرد بدانی

بنی ادم کرده بس شریفند
شریفند و لطیفند و ظریفند

بعد : دیگر باعث آن بود که الغ بیک سلطان مرحوم استاد مولانا علی قوشجی شیرے بخطای فرستاد وکسان خود را گفت هر چه به بینید و بدانید بنویسید که تمام اوضاع آن ملک از عجایبات است

اگر باکافران چین و ماچین درافتی به که باین نفس پرکین
نفل کفر کفر نیست قلندر از دیده کوید حقاکه از عجایبات است
این مرغ ضعیف ناطق است از برای بشاشت سلیمان زمان
ای کرده شهان رسالت خان خطا در ویزهٔ احسان و تمنای عطا
چون است دلت بمرکز عدل محیط زان صورت حیف را خطی خواند خطا

مقدمه درپیان انکه در ایران و توران چهار مملکت مسلمانیست در میان دنیا همه باقی کفار اند در دور او و انچه ممالک مسلمانیست اول ملک عربستان دوم ملک روم سیم ملک عجمستان این جمله در ملک ایران است ویک پاره در ملک توران آن ماوراء النهر است وهر چه ملک عجم است یعنی عراق وخراسان توراغ است واکثر او بے اب وعلف وانچه زمین ماوراء النهر است زمین فرح بخش وپر اب وعلف وهمه باغ وبستان وکشت کار ماوراء النهر باب روان است وهمه بیلاغ تا سرحد خطای وخطای خود تمام زراعت است

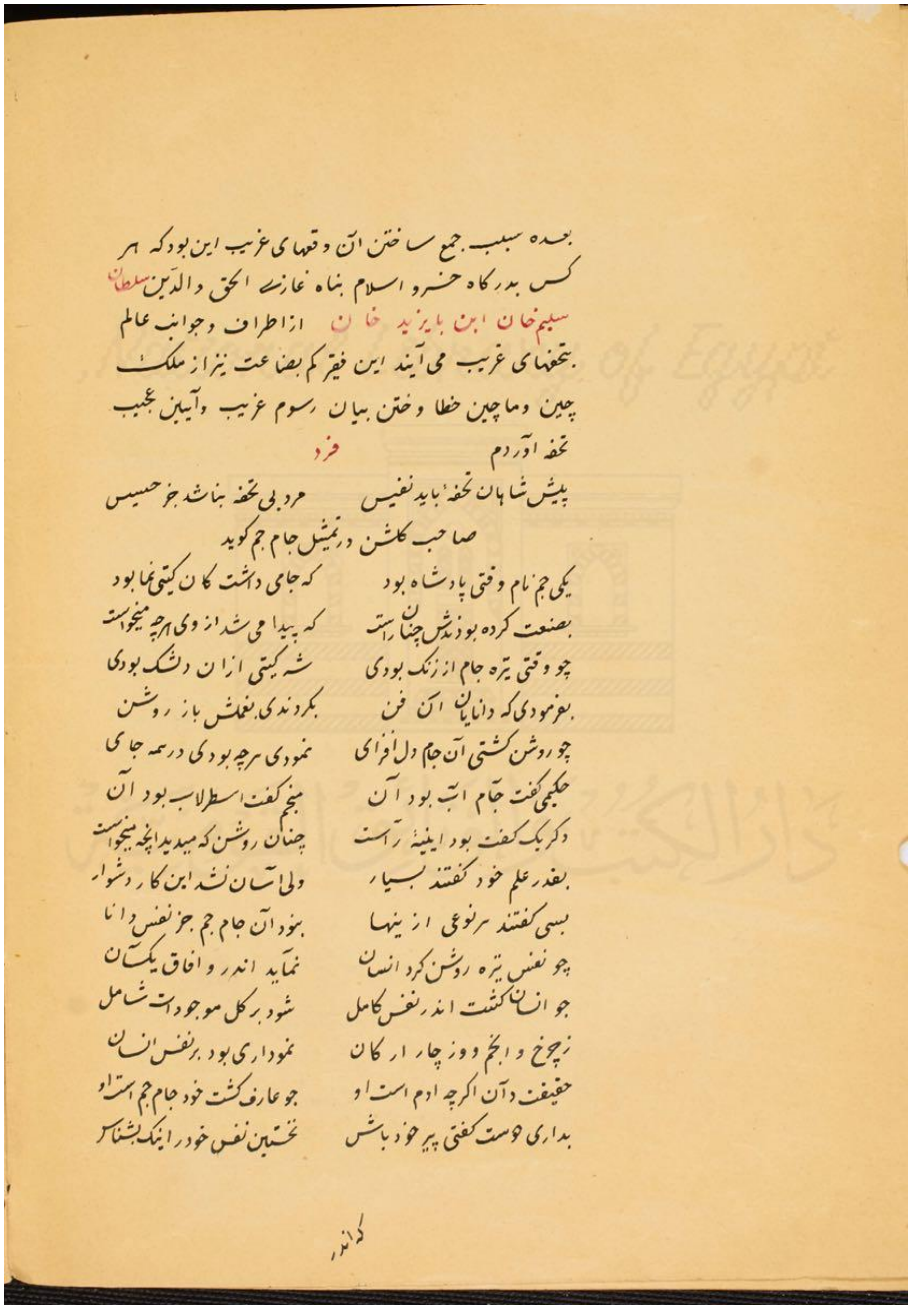

بعده سبب جمع ساختن آن وقعهای غریب این بود که هر
کس بدرگاه خسرو اسلام پناه غازی الحق والدین سلطان
سلیم خان ابن بایزید خان ازاطراف وجوانب عالم
تحفهای غریب می آیند این فقیر کم بضاعت نیز از ملک
چین وماچین خطا وختن بیان رسوم غریب وآیین عجیب
تحفه آوردم فرد

پیش شاهان تحفه باید نفیس مرد بی تحفه نباشد جز حسیس

صاحب کلشن در نمیش جام جم گوید

یکی جم نام وقتی پادشاه بود که جامی داشت کان کیتی نما بود
بصنعت کرده بودندش چنان راست که پیدا می شد از وی هرچه میخواست
چو وقتی تیره جام از زنگ بودی شه کیتی ازان دلتنگ بودی
بفرمودی که دانایان آن فن بکردندی بفلش باز روشن
چو روشن گشتی آن جام دل افزای نمودی هرچه بودی در همه جای
حکیمی گفت جام آب بود آن منجم گفت اسطرلاب بود آن
دگر یک گفت بود اینه راست چنان روشن که میدید انچه میخواست
بقدر علم خود گفتند بسیار ولی آسان نشد این کار دشوار
بسی گفتند هر نوعی از ینها بنود آن جام جم جز نفس دانا
چو نفس تیره روشن کرد انسان نمایید اندر و افاق یکسان
جو انسان گشت اندر نفس کامل شود بر کل موجودات شامل
زچرخ و انجم و روز چار ارکان نموداری بود بر نفس انسان
حقیقت دان آن اگرچه ادم است او جو عارف گشت خود جام جم است او
بداری دوست گفتی پیر خود باش نخستین نفس خود را نیک بشناس

گنج

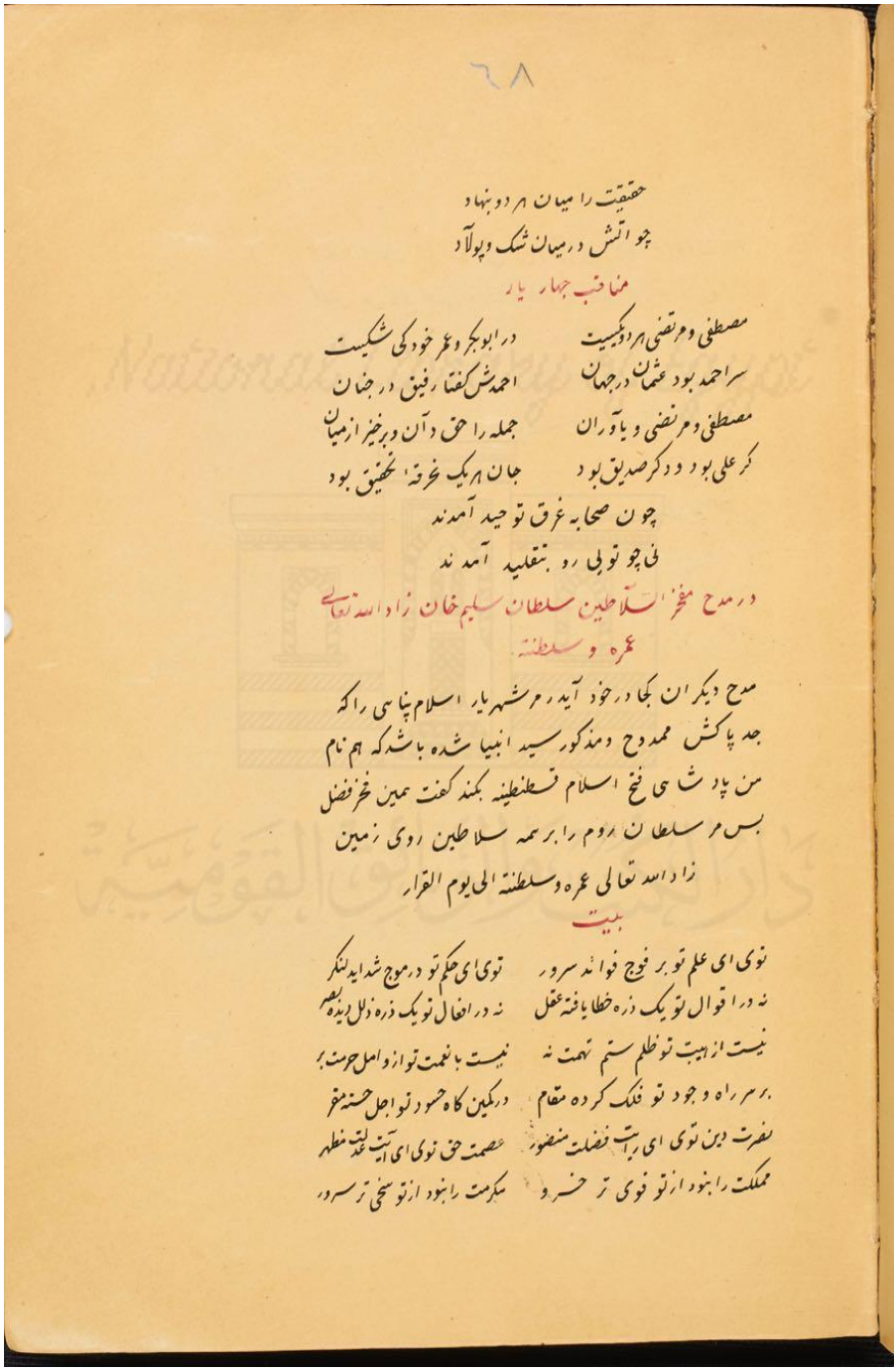

٦٨

حقیقت را میان هر دو بنهاد
چو آتش در میان شک و پولاد

مناقب چهار یار

مصطفی و مرتضی هر دو یکیست — در ابوبکر و عمر خود کی شکیست
سر احمد بود عثمان در جهان — احمدش گفتا رفیق در جنان
مصطفی و مرتضی و یاوران — جمله را حق دان و برخیز از میان
گر علی بود و گر صدیق بود — جان هر یک خرقهٔ تحقیق بود

چون صحابه غرق توحید آمدند
فی چو تو بی رو بتقلید آمدند

در مدح مخلد السلاطین سلطان سلیم خان زاد الله تعالی عمره و سلطنته

مدح دیگران کجا در خود آید مر شهریار اسلام پناهی را که جد پاکش ممدوح مذکور سید انبیا شده باشد که هم نام من پادشاهی فتح اسلام قسطنطینیه بکند گفت همین فخر فضل بس مر سلطان روم را بر همه سلاطین روی زمین زاد الله تعالی عمره و سلطنته الی یوم القرار

بیت

توی ای علم تو بر فوج فواند سرور — توی ای حکم تو در موج شداید لنگر
نه در اقوال تو یک ذره خطا یافته عقل — نه در افعال تو یک ذره دلیل دیده بصر
نیست از هیبت تو ظلم ستم تهمت نه — نیست با نعمت تو از و امل حرمت بر
بر سر راه وجود تو فلک کرده مقام — در یکین کاه حسود تو اجل حسنه مغر
نصرت دین توی ای بر تو فضلت منصور — عصمت حق توی ای آیت لذت مظهر
مملکت را بتو از تو قوی تر خسرو — سکرمت را بتو از تو سخی تر سرور

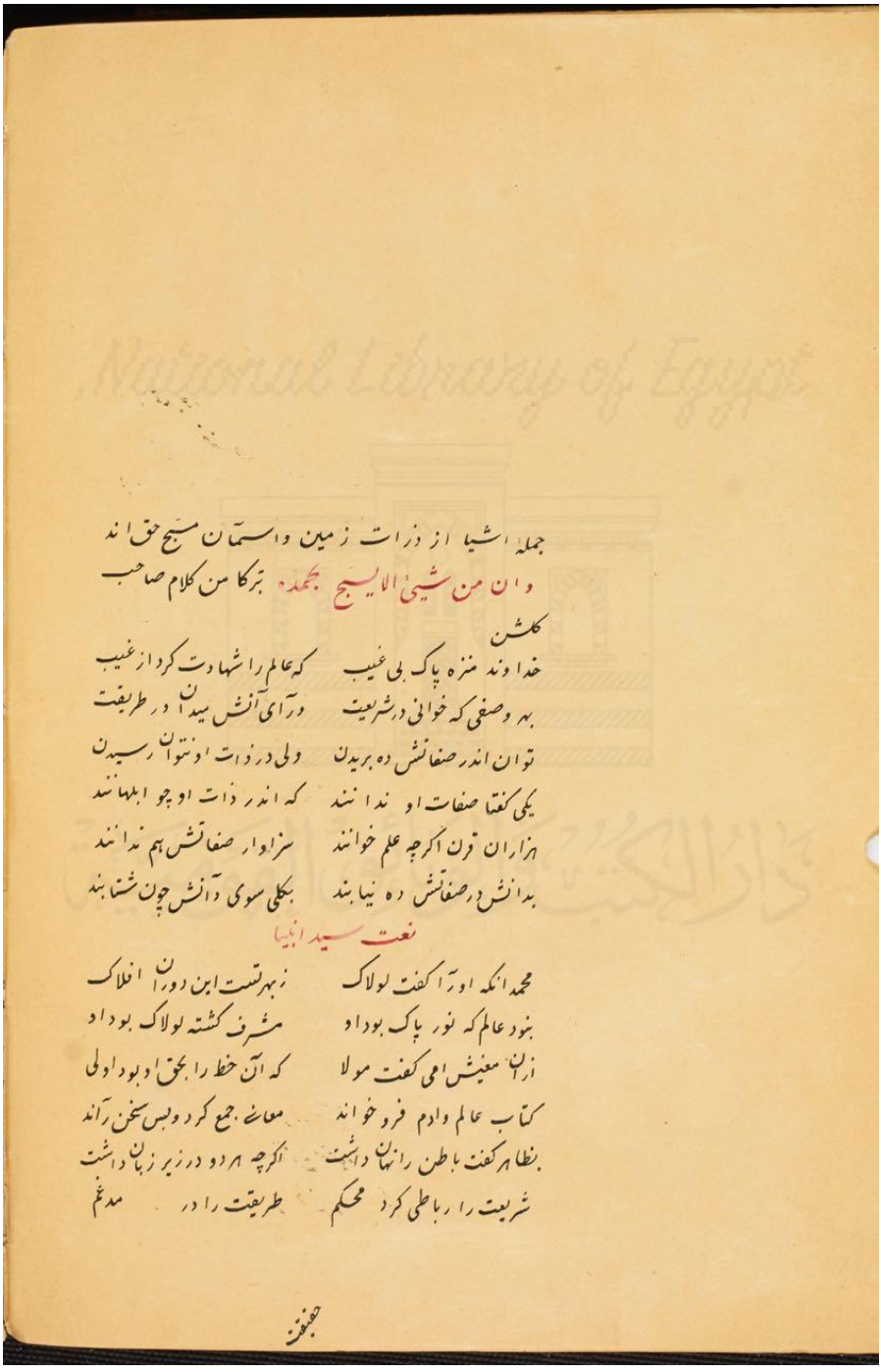

جمله اشیا از ذرات زمین و آسمان مسبح حق اند
وان من شیئ الا یسبح بحمده تبرکا من کلام صاحب

کلشن

خداوند منزه پاک بی عیب — که عالم را شهادت کرد از غیب
بهر وصفی که خوانی در شریعت — ورای آنش میدان در طریقت
توان اندر صفاتش ده بریدن — ولی در ذات او نتوان رسیدن
یکی گفتا صفات او ندانند — که اندر ذات او چو ابلهانند
هزاران قرن اگرچه علم خوانند — سزاوار صفاتش هم ندانند
بدانش در صفاتش ده نیابند — بکلی سوی دانش چون شتابند

نعت سید انبیا

محمد انکه او را گفت لولاک — زبهر تست این دوران افلاک
بنود عالم که نور پاک بوداد — مشرف گشته لولاک بوداد
ازان عیش امی گفت مولا — که آن حظ را بحق او بود اولی
کتاب عالم وادم فرو خواند — معانی جمع کرد و بس سخن راند
بظاهر گفت باطن را نهان داشت — اگرچه هر دو در زیر زبان داشت
شریعت را ریاضی کرد محکم — طریقت را در مدغم

جعفر

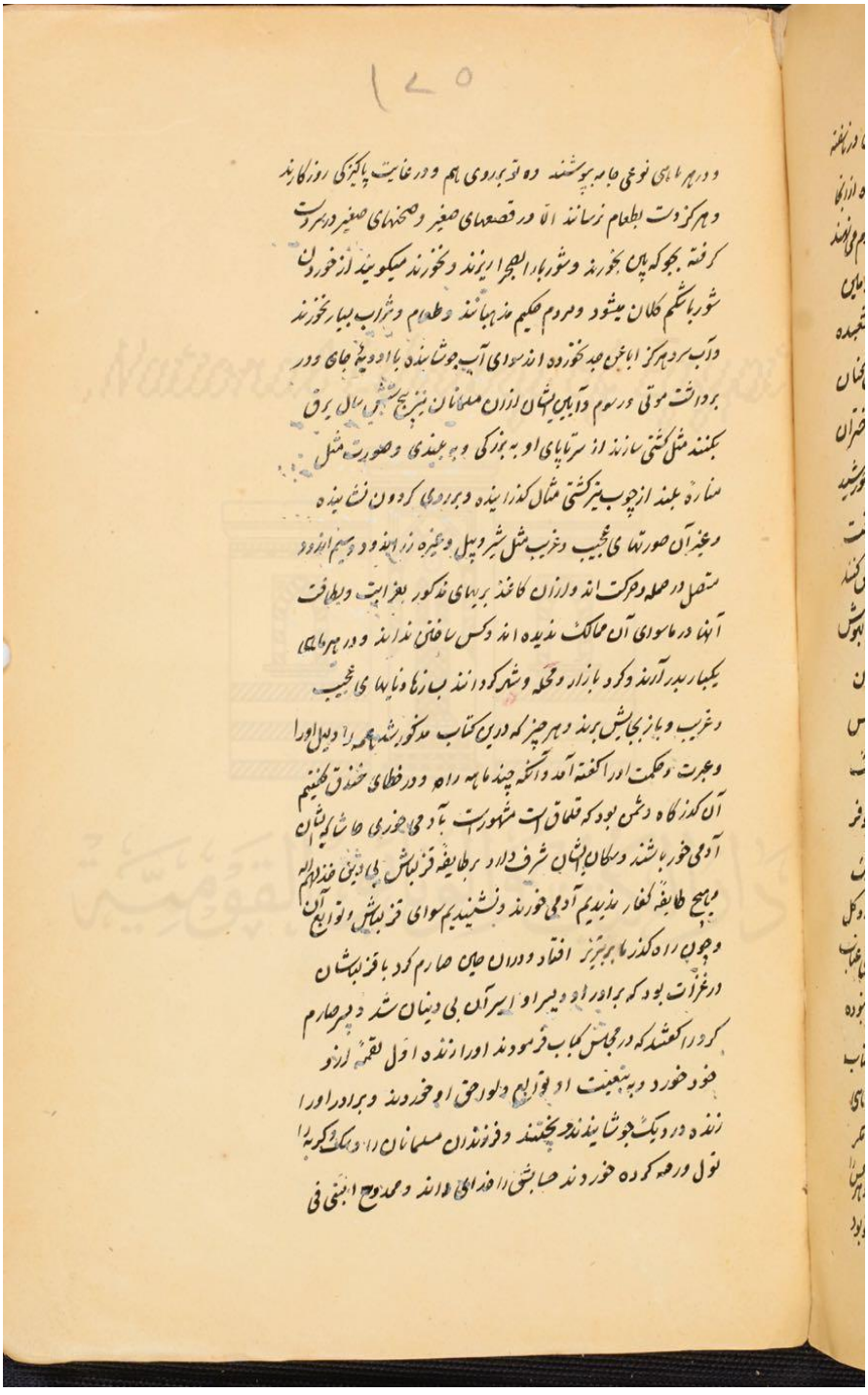

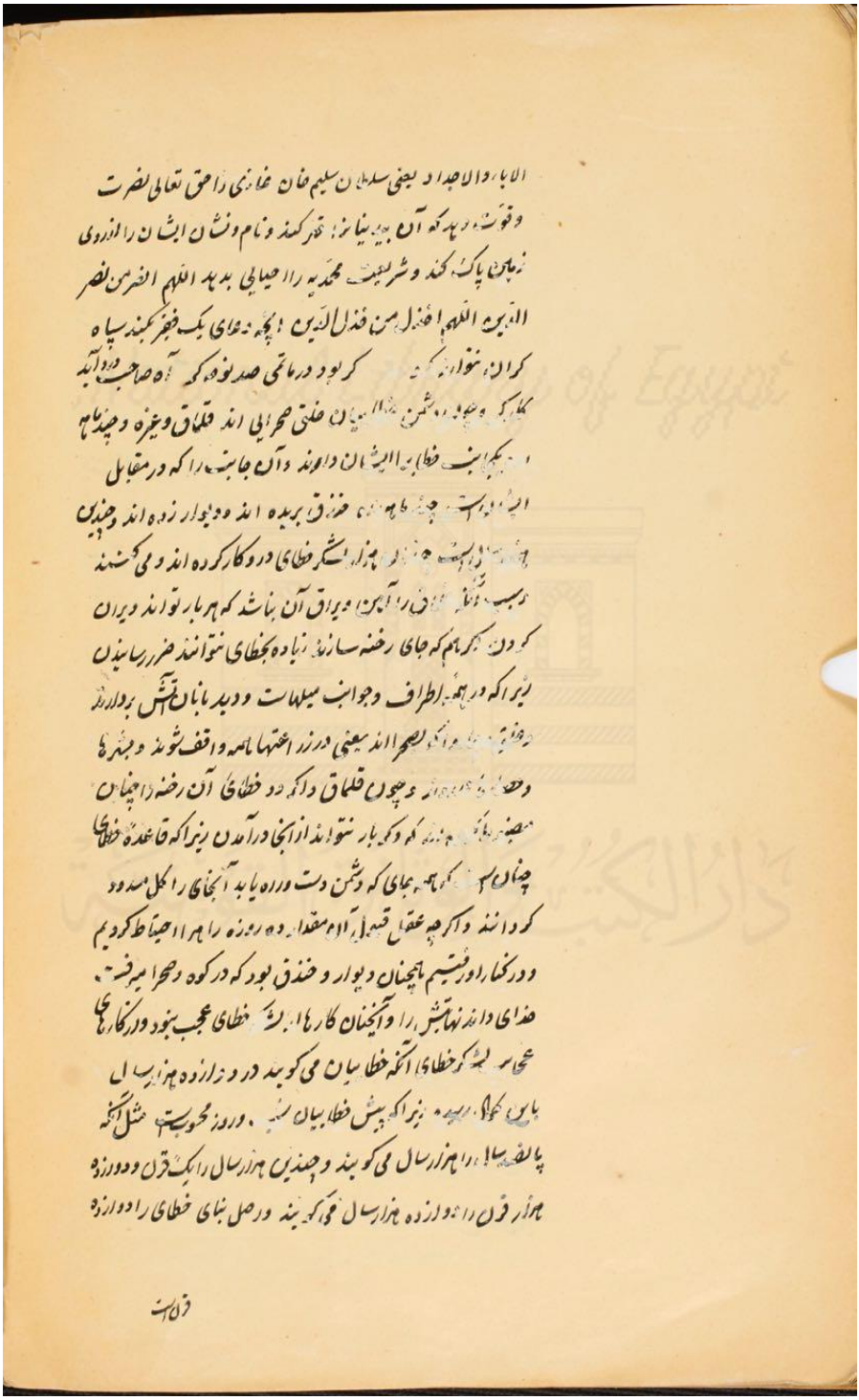

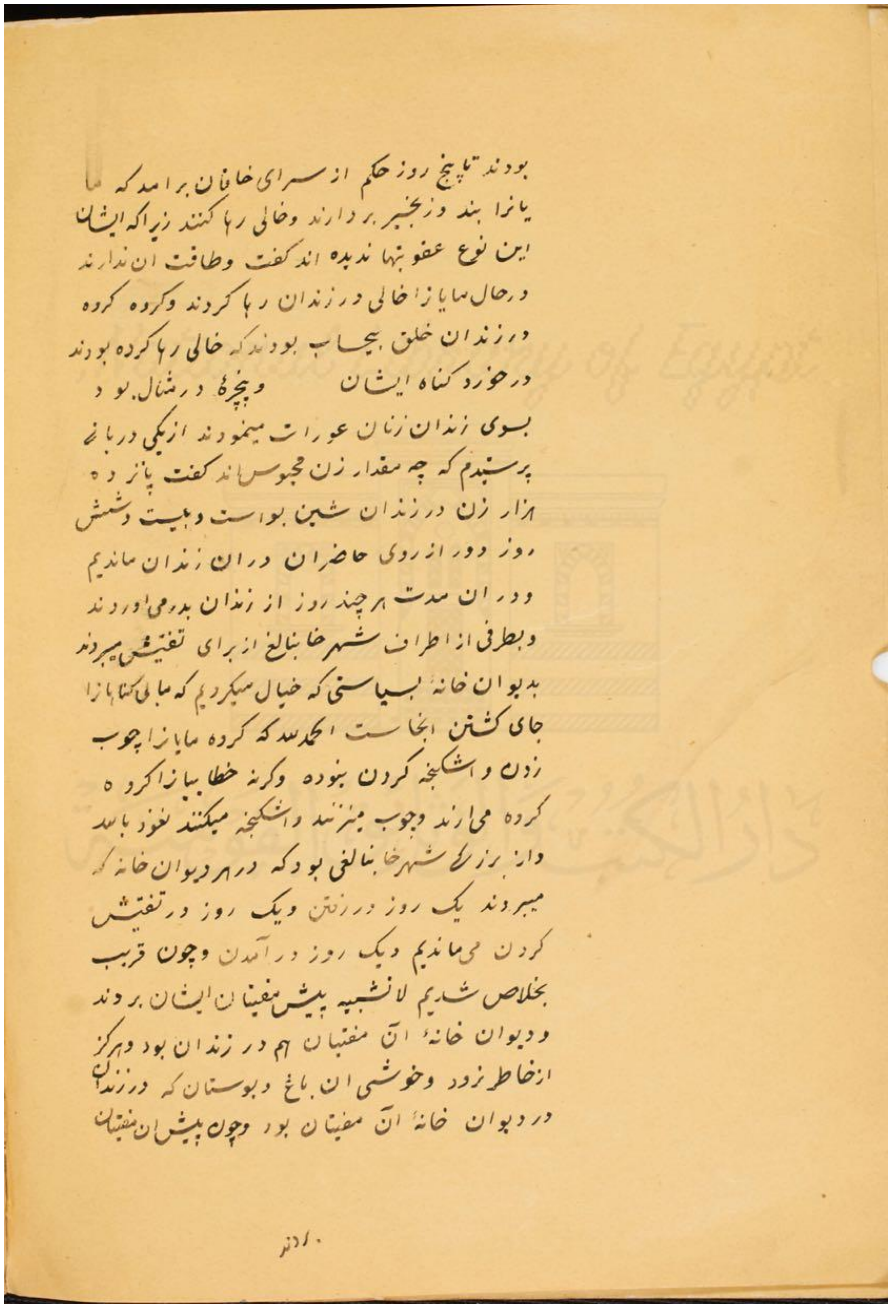

بودند تا پنج روز حکم از سرای خاقان برامد که ما
یانزا بند و زنجیر بر دارند و خالی رها کنند زیرا که ایشان
این نوع عفو بنها ندیده اند کفت وطاقت ان ندارند
درحال مایانزا خالی در زندان رها کردند وکروه کروه
در زندان خلق بیحساب بودند که خالی رها کرده بودند
درحوزه کناه ایشان وپنجرهٔ در شمال بود
بسوی زندان زنان عورات میمودند ازیکی دربانی
پرسیدم که چه مقدار زن محبوس اند کفت پانزده
هزار زن در زندان شیبن بواست وهیبت وشمش
روز دور از روی حاضران در ان زندان ماندیم
ودر ان مدت هرچند روز از زندان بدرمی اوردند
وبطرفی از اطراف شهر خانبالغ ازبرای تفتیش میبردند
بدیوان خانهٔ بسیاستی که خیال میکردیم که مایانزا
جای کشتن انجاست انحمد لله که کرده مایانزا چوب
زدن واشکنجه کردن نبوده وکرنه خطا بیانزا کرده
کرده میاوردند وچوب میزنند واشکنجه میکنند نعوذ بالله
واز بزرکی شهر خانبالغ بود که در هر دیوان خانه که
میبردند یک روز در زدن ویک روز در تفتیش
کردن میماندیم ویک روز در آمدن وچون قریب
بخلاص شدیم لانشبه پیش مفتیان ایشان بردند
ودیوان خانهٔ ان مفتیان هم در زندان بود وهرکز
ازخاطر نرود وخوشی ان باغ وبوستان که در زندان
در دیوان خانهٔ ان مفتیان بود وچون پیش ان مفتیان

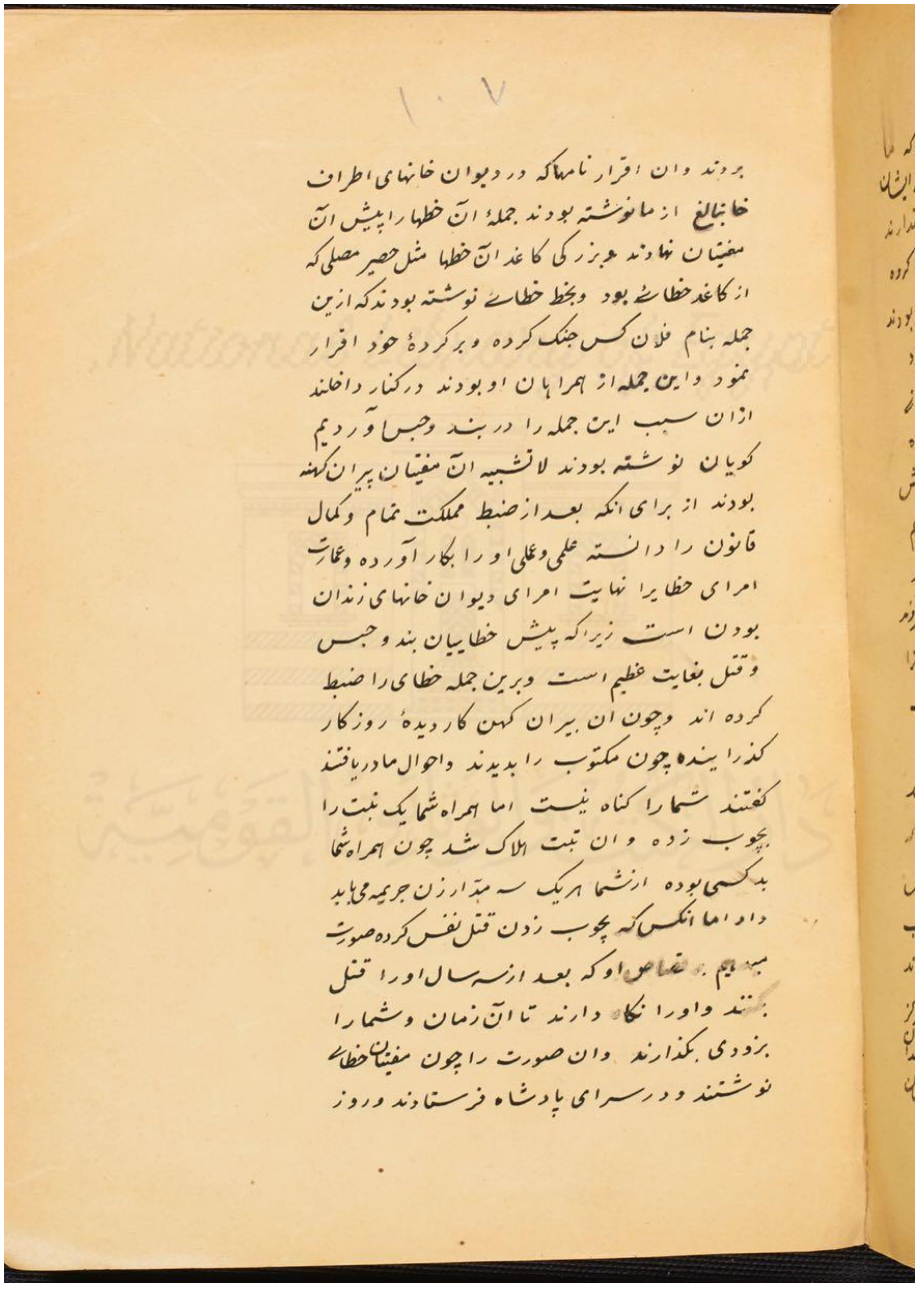

برند وان اقرار نامها که در دیوان خانهای اطراف
خابالغ از ما نوشته بودند جملهٔ آن خطها را پیش آن
مفتیان نهادند بزرگی کاغذ آن خطها مثل حصیر مصلی که
از کاغذ خطائی بود وبخط خطائی نوشته بودند که ازین
جمله بنام فلان کس جنگ کرده و برگردهٔ خود اقرار
نمود واین جمله از همراهان او بودند درکنار داخلند
ازان سبب این جمله را در بند وحبس آوردیم
گویان نوشته بودند لاتشبیه آن مفتیان پیران کهنه
بودند از برای انکه بعد از ضبط مملکت تمام وکمال
قانون را دانسته علمی وعملی او را بکار آورده وعمارت
امرای خطا را نهایت امرای دیوان خانهای زندان
بودن است زیرا که پیش خطائیان بند وحبس
وقتل بغایت عظیم است وبرین جمله خطای را ضبط
کرده اند وچون ان پیران کهن کار دیدهٔ روزگار
گذرا یندهٔ چون مکتوب را بدیدند واحوال ما دریافتند
گفتند شما را گناه نیست اما همراه شما یک نبت را
بچوب زده وان تبت الاک شد چون همراه شما
بکسی بوده از شما هریک سه مثقال زر جریمه می باید
داد اما انکس که بچوب زدن قتل نفس کرده صورت
نبندیم بقصاص او که بعد از سه سال اورا قتل
کنند واورا نگاه دارند تا آن زمان وشما را
بزودی بگذارند وان صورت را چون مفتیان خطای
نوشتند ودر سرای پادشاه فرستادند وروز

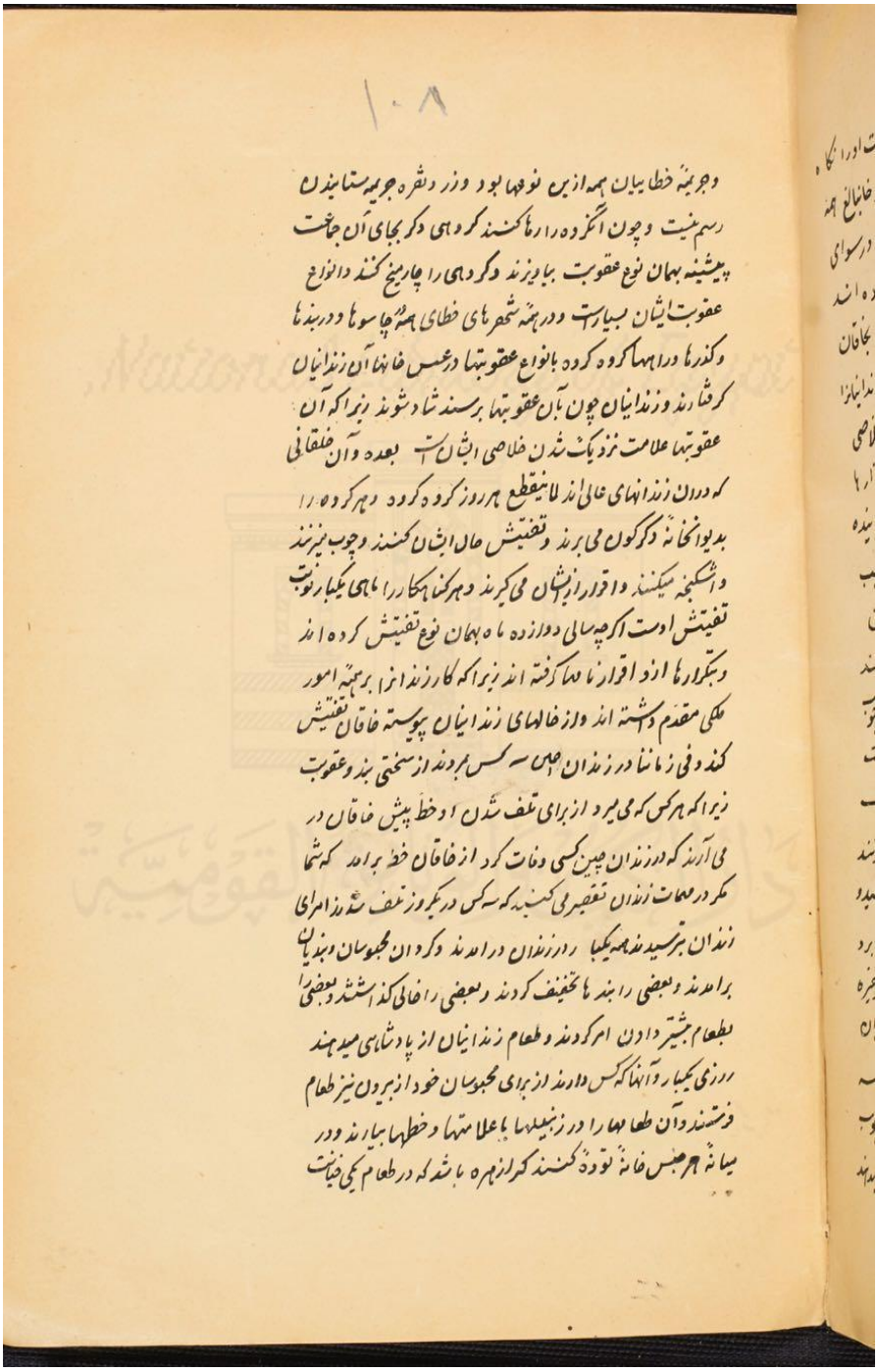

وجریمهٔ خطا بیان همه ازین نوعها بود وزر دشره جریمه ستانیدن
رسم نیست وچون انگرده را رها کنند گردهی دگر بجای آن جاشت
پیشینه بهمان نوع عقوبت بیاویزند دگردهی را چار میخ کنند دانواع
عقوبت ایشان بسیارست ودرهمهٔ شهرهای خطای همه چاسوها ودربندها
وگذرها وراهها کرده کرده بانواع عقوبتها درعس خانها آن زندانیان
گرفتارند وزندانیان چون بآن عقوبتها برسند شاد شوند زیراکه آن
عقوبتها علامت نزدیک شدن خلاصی ایشان است بعده وآن خلقانی
که دران زندانهای عالی اند لاینقطع هرروز کرده کرده وهرکرده را
بدیوانخانهٔ دگرگون می برند وتفتیش حال ایشان کنند وچوب نیزنند
واشکنجه میکنند واقرار ازیشان می گیرند وهرگناهکار را ماهی یکبار نوبت
تفتیش اوست اگرچه سالی دوازده ماه بهمان نوع تفتیش کرده اند
وبکرارها ازو اقرار نامها گرفته اند زیراکه کار زندانیان برهمهٔ امور
ملکی مقدم داشته اند واز خالهای زندانیان پیوسته خاقان تفتیش
کند وفی زمانها در زندان همین سه کس بمردند از سختی بند وعقوبت
زیراکه هرکس که می میرد ازبرای تلف شدن او خط پیش خاقان در
می آرند که درزندان چنین کسی وفات کرد از خاقان خط برآمد که شما
مگر در مهمات زندان تقصیری کنید که سه کس در یکروز تلف شدند امرای
زندان برسیدند همه یکبار ازرزندان درآمدند وگردان محبوسان وبندیان
برآمدند وبعضی را بند ها تخفیف کردند وبعضی را خالی گذاشتند وبعضی را
بطعام بیشتر دادن امر کردند وطعام زندانیان از پادشاهی میدهند
روزی یکبار وآنهاکه کس دارند ازبرای محبوسان خود ازبیرون نیز طعام
فرستند وآن طعامها را در زنبیلها باعلامتها وخطها بیارند ودر
میانهٔ هرحبس خانهٔ تودهٔ کنند کرازهره باشد که در طعام یکی خیانت

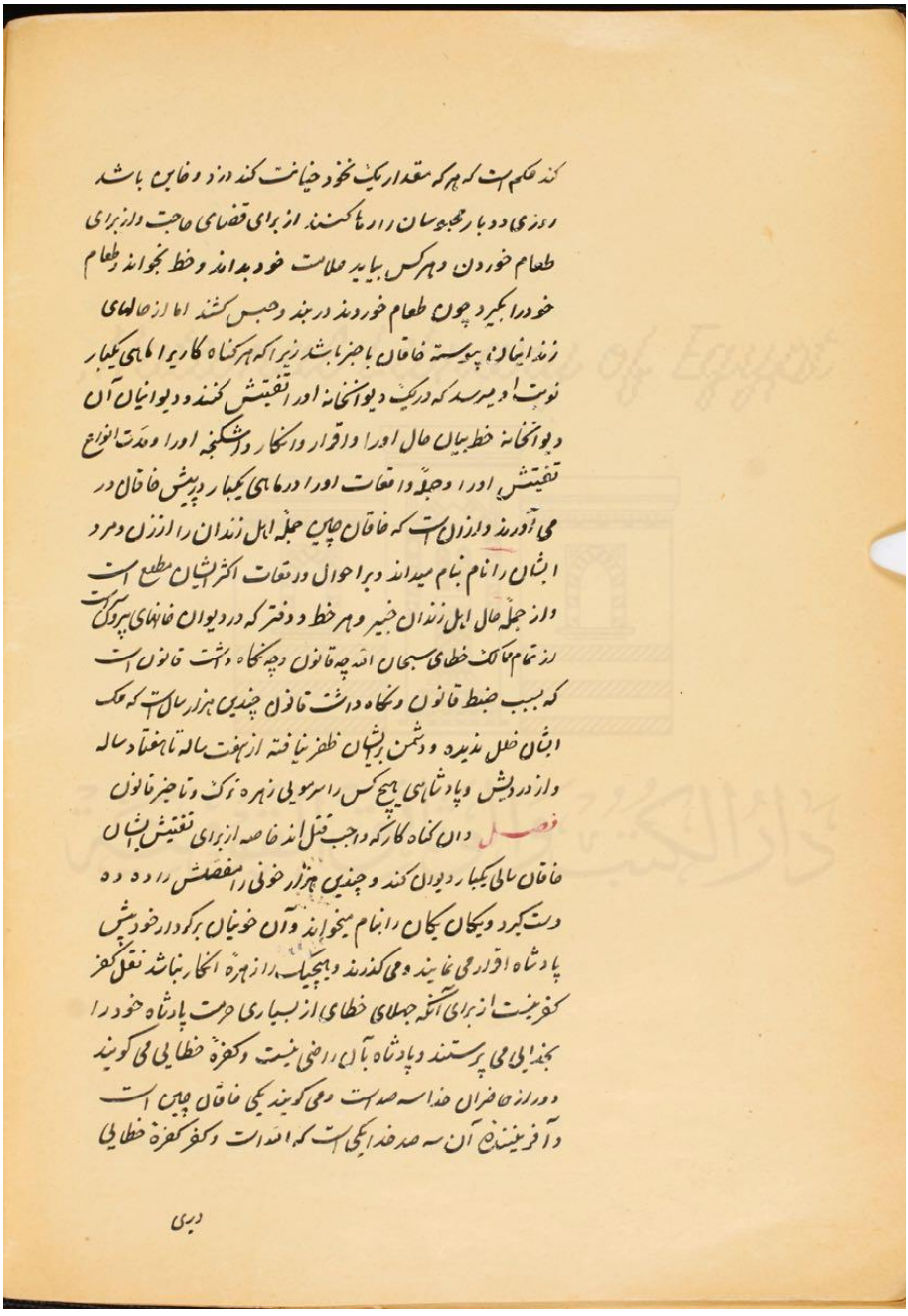

کند حکم است که هر که مقدار یک نخود خیانت کند دزد و خائن باشد
روزی دو بار طعامشان را رد ما کنند از برای قضای حاجت و از برای
طعام خوردن و هر کس باید علامت خود بدانند و خط بخوانند و طعام
خود را بگیرد چون طعام خوردند در بند و حبس کنند اما از حالهای
زندانیان پیوسته خاقان باخبر باشد زیرا که هر شاه کاریزا ماهی یکبار
نوبت او میرسد که در یک دیوانخانه او را تفتیش کنند و دیوانیان آن
دیوانخانه خط بیان حال او را و اقرار و انکار و رشکنجه او را و مدت انواع
تفتیش او را و جملهٔ واقعات او را در ماهی یکبار پیش خاقان در
می آورند و از آن است که خاقان چین جملهٔ اهل زندان را از زن و مرد
ایشان را نام بنام میداند و بر احوال و وقعات اکثر ایشان مطلع است
و از جملهٔ حال اهل زندان خبیر و هر خط و دفتر که در دیوان خانهای پر دگ
از تمام مالک خطای سبحان الله چه قانون و چه نگاه داشت قانون است
که بسبب ضبط قانون و نگاه داشت قانون چندین هزار سال است که ملک
ایشان خلل ندیده و دشمن بر ایشان ظفر نیافته از هفت ساله تا هفتاد ساله
و از درویش و پادشاهی هیچ کس را سر مویی زهره نرک و تا جز قانون

فصل دان گناه کار که واجب قتل اند خاصه از برای تفتیش ایشان
خاقان سالی یکبار دیوان کند و چندین هزار خونی را مفصلش داده ده
دست گرد و یکان یکان را بنام میخوانند و آن خونیان بر کردار خود پیش
پادشاه اقرار می نمایند و می گذرند و هیچیک را زهرهٔ انکار نباشد نقل کفر
کفر نیست از برای آنکه جهلای خطای از بسیاری حرمت پادشاه خود را
بخدایی می پرستند و پادشاه بآن راضی نیست و کفرهٔ خطایی می گویند
و در از حاضران خدا سه صد است و می گویند یکی خاقان چین است
و آفرینندهٔ آن سه صد خدا یکی است که الهدات و کفر کفرهٔ خطایی

دبیری

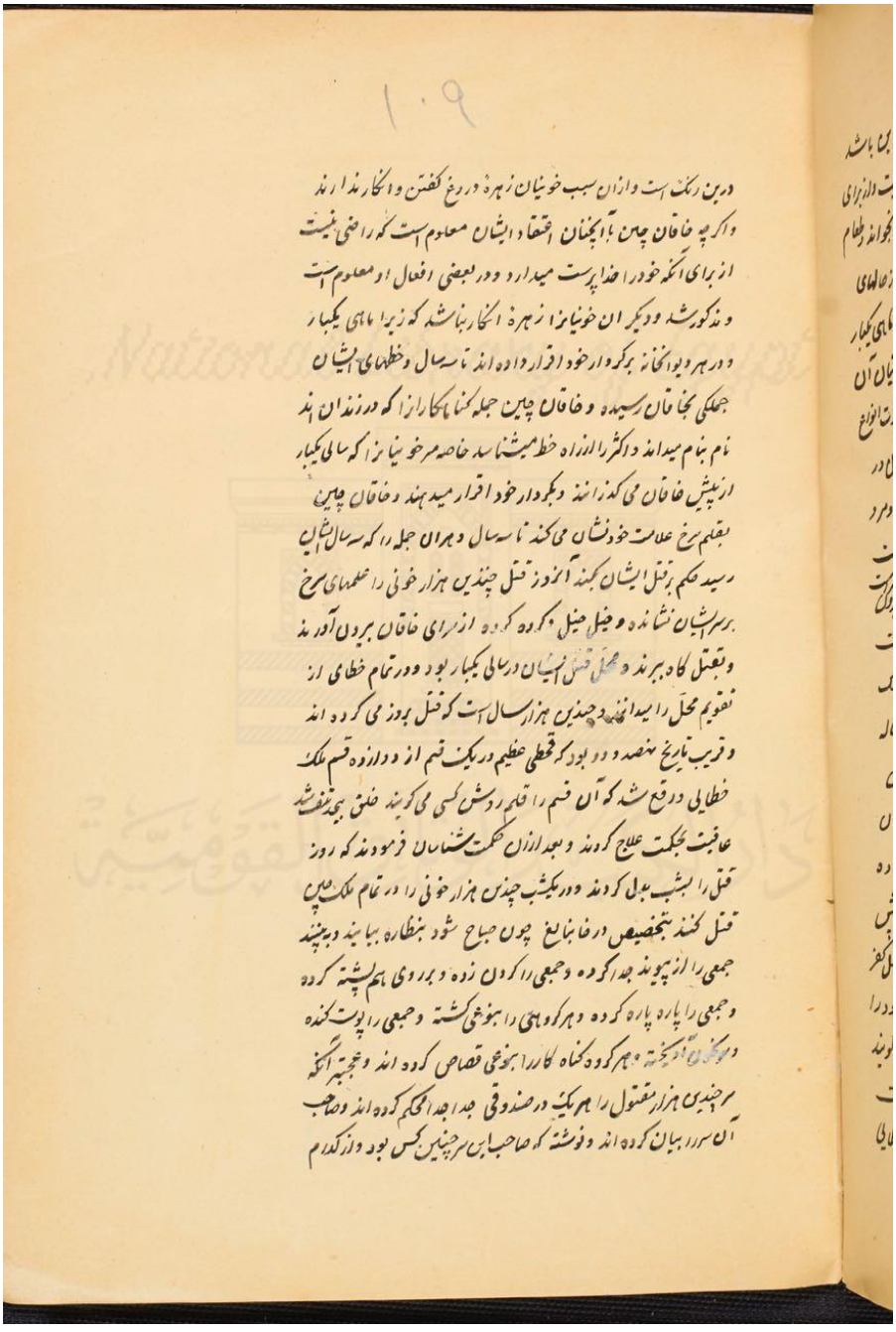

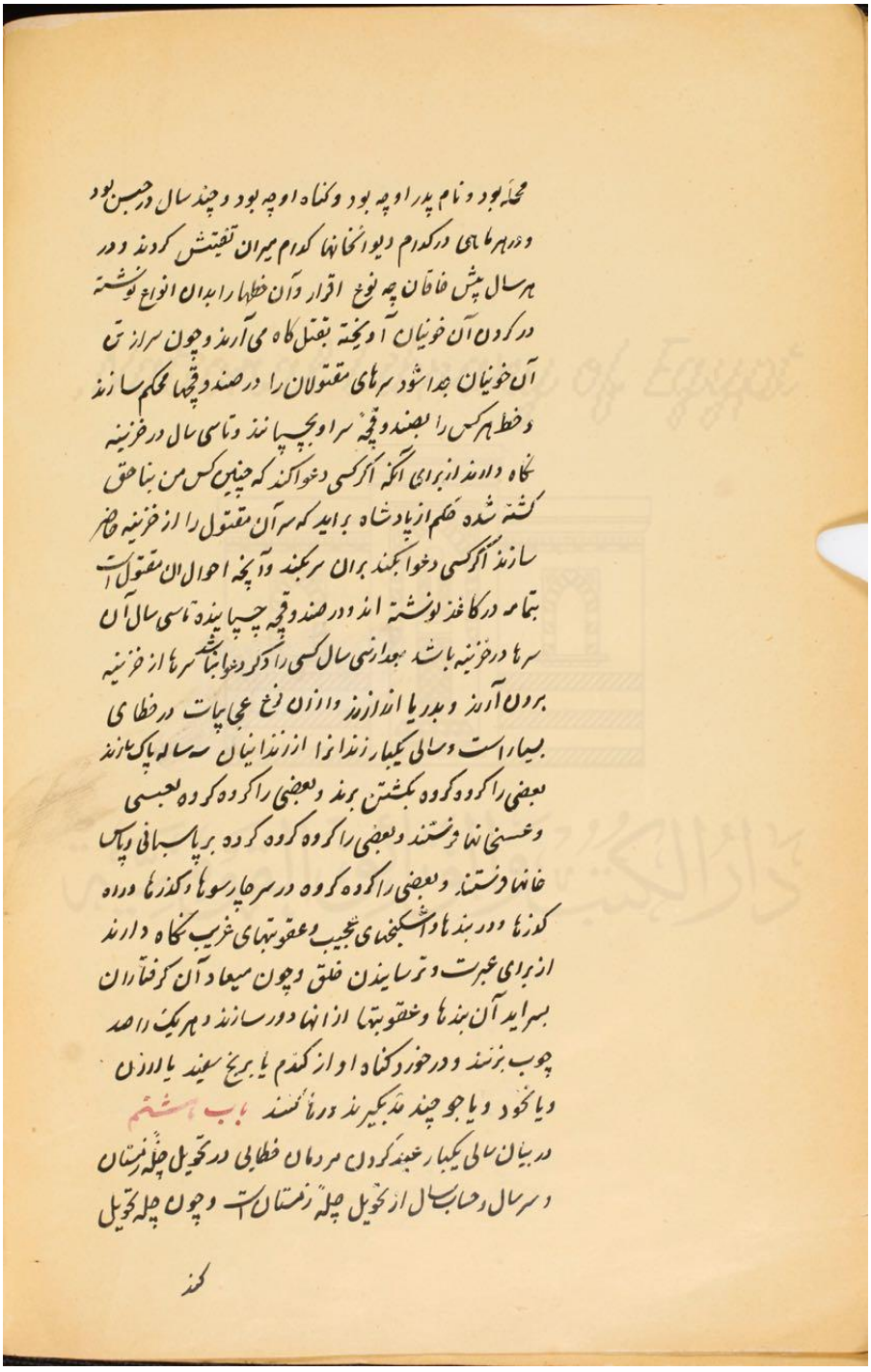

محلّه بود و نام پدر او چه بود و گناه او چه بود و چند سال در حبس بود
و در کدام دیوانخانها کدام میران تفتیش کردند و در
هر سال پیش قاضیان چه نوع اقرار و آن خطها را بدان انواع نوشته
در کردن آن خونیان آویخته بقتلگاه می آرند و چون سراز تن
آن خونیان جدا شود سرهای مقتولان را در صندوقچها محکم سازند
و خط هر کس را بصندوقچهٔ سر او بچسپانند و تا سی سال در خزینه
نگاه دارند از برای آنکه اگر کسی دعوا کند که چنین کس من بناحق
کشته شده حکم از پادشاه باید که سر آن مقتول را از خزینه حاضر
سازند اگر کسی دعوا بکند بران سر بکنند و آنچه احوال آن مقتول است
بتمامه در کاغذ نوشته اند و در صندوقچه چسپانیده تا سی سال آن
سرها در خزینه باشد بعد از سی سال کسی را اگر دعوا باشد سرها از خزینه
برون آرند و بدریا اندازند و از آن نوع عجایبات در خطای
بسیار است و سالی یکبار زندانیان را از زندانیان سه ساله پاک سازند
بعضی را کوده کوده بکشتن برند و بعضی را کوده کوده بعسی
و عسینی تنها فرستند و بعضی را کوده کوده بر پاسبانی و پاس
خانها فرستند و بعضی را کوده کوده در سر چارسوها و گذرها و راه
گذرها و در بندها و شکنجهای عجیب و عقوبتهای غریب نگاه دارند
از برای عبرت و ترسانیدن خلق و چون میعاد آن گرفتاران
بسرآید آن بندها و عقوبتها از آنها دور سازند و هر یک را صد
چوب بزنند و در خور گناه او از کدم یا برخ سفند یا از زن
و یا خود و یا چوچند بگیرند و رها کنند

باب هشتم

در بیان سالی یکبار عیدکردن مردمان فطابی در تحویل چلهٔ زمستان
و سر سال و حساب سال از تحویل چلهٔ زمستان است و چون چله تحویل

کند

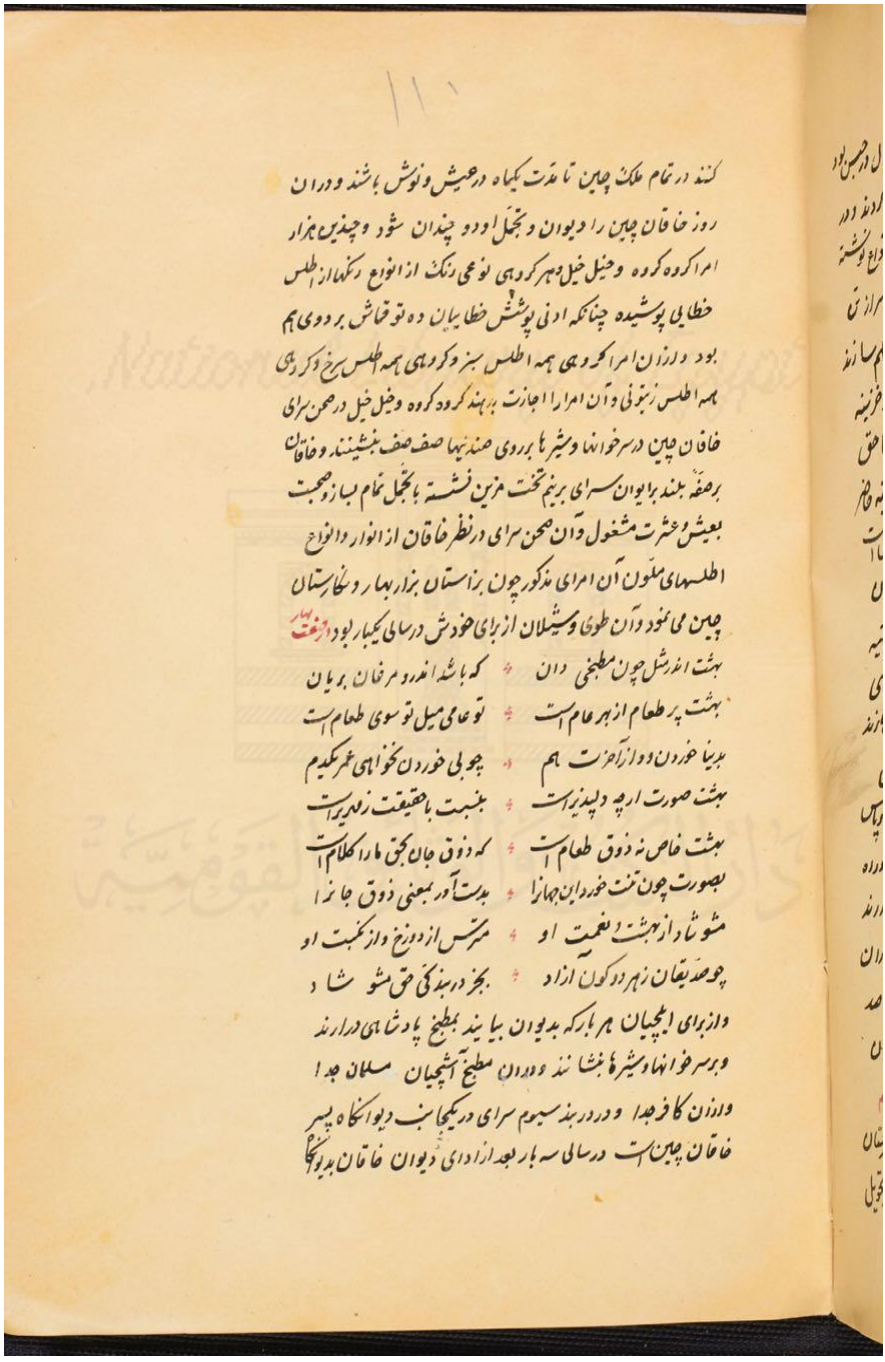

کنند در تمام ملک چین تا مدت یکماه در عیش و نوش باشند و دران
روز خاقان چین را دیوان و تجمل او دو چندان شود و چندین هزار
امرا کروه کروه و خیل خیل و هر کروهی نوعی رنگ از انواع رنگها از اطلس
خطایی پوشیده چنانکه ادنی پوشش خطایان ده توقاش بر دوی هم
بود و ازان امرا کروهی همه اطلس سبز و کروهی همه اطلس سرخ و کروهی
همه اطلس زیتونی و آن امرا را اجازت برهند کروه کروه و خیل خیل در صحن سرای
خاقان چین در سر خوانها و سیر ها بر روی صندلیها صف صف بنشینند و خاقان
بر صفه بلند بر ایوان سرای بر نیم تخت مزین نشسته با تجمل تمام بساز و صحبت
بعیش و عشرت مشغول و آن صحن سرای در نظر خاقان از انوار و الوان
اطلسهای ملون آن امرای مذکور چون بزاستان بزار بهار و نگارستان
چین می نماید و آن طوی و میشلان از برای خودش در سالی یکبار بود از غرفت بهار

بهشت اندرش چون مطبخی دان ❊ که باشد اندرو مرغان بریان
بهشت پر طعام از بهر عام است ❊ تو عامی میل تو سوی طعام است
بدینا خوردن و واز آخرت هم ❊ چو بلی خوردن نخواهی عمر کمدیم
بهشت صورت ارچه دلپذیر است ❊ بنسبت با حقیقت زهریر است
بهشت خاص نه ذوق طعام است ❊ که ذوق جان بحق ما را کلام است
بصورت چون تنت خورد این جهانرا ❊ بدست آور بمعنی ذوق جانرا
مشو شاد از بهشت و نعمت او ❊ مترس از دوزخ و از زحمت او
چو صدیقان زهر دو کون ازاد ❊ بجز در بندگی حق مشو شاد

واز برای ایلچیان هر بار که بدیوان بیایند بمطبخ پادشاهی درارند
و بر سر خوانها و سیر ها بنشانند و دران مطبخ آشپجیان مسلمان جدا
و ازان کافر جدا و در در بند سیوم سرای در یکجانب دیوانگاه پسر
خاقان چین است در سالی سه بار بعد از ادای دیوان خاقان بدیوانگاه

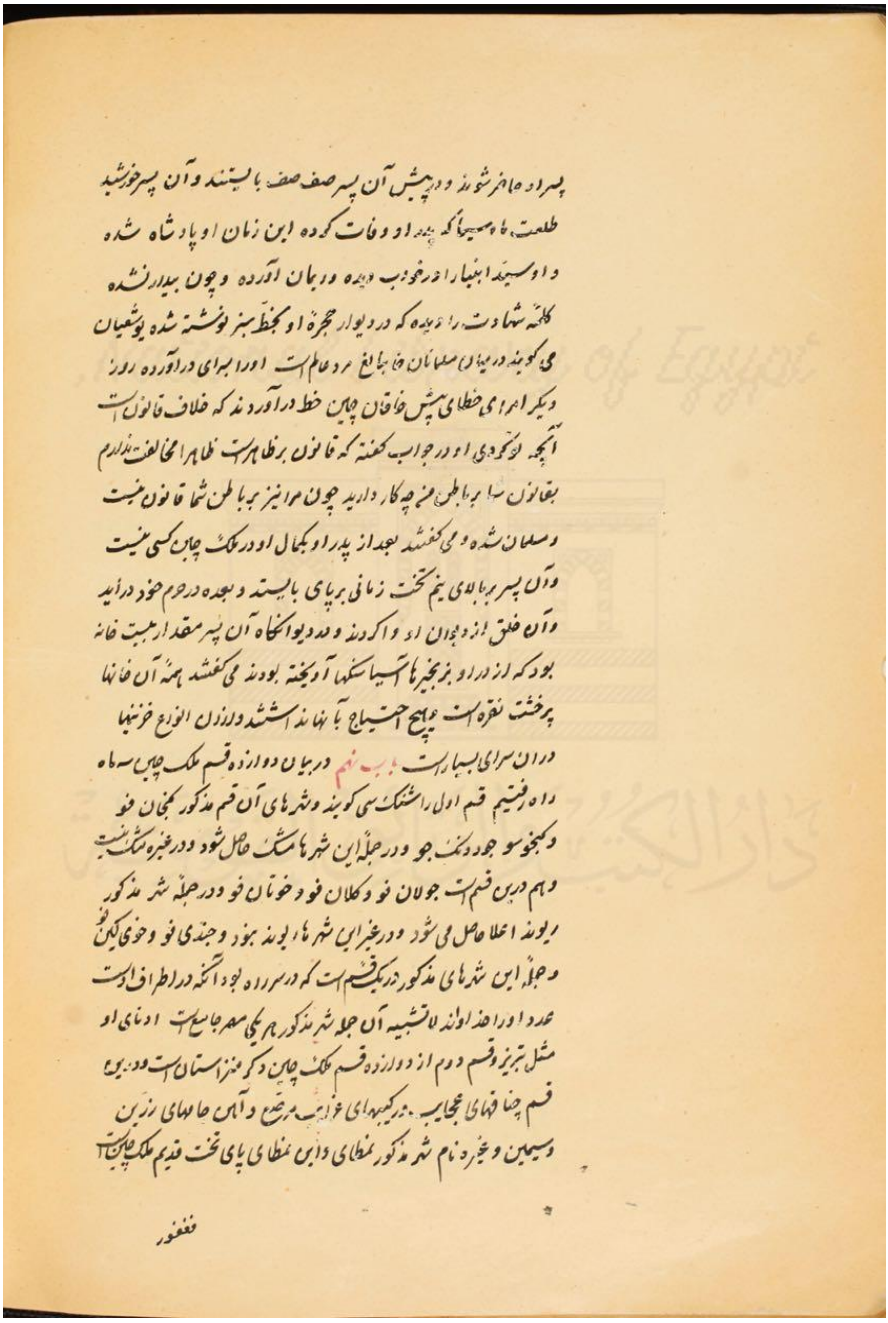

پسر او حاضر شوند و در پیش آن پسر صف صف بایستند و آن پسر خورشید
طلعت، ماه سیما که پدر او وفات کرده این زمان او پادشاه شده
و او سیصد اینبار از خوب دیده و دربان آورده و چون بیدار نشده
کلمهٔ شهادت را دیده که در دیوار حجرهٔ او بخط سبز نوشته شده یوشعیان
می گویند در میان مسلمانان فاجایغ مردعالم است اورا برای دراورده روز
دیگر امرای خطای پیش خاقان چین خط در آوردند که خلاف قانون است
آنچه او گودی او در جواب گفته که قانون بر ظاهر است ظاهرا مخالفت ندارم
بقانون سا برما طن من چه کار دارید چون من انیز برما طن شما قانون نیست
و سلطان شده و می گفتند بعد از پدر او بکمال او در ملک چین کسی نیست
و آن پسر بر بالای نیم تخت زمانی بر پای بایستد و بعده در حرم خود در آید
و آن خلق از دیوان او را کردند و در دیوانخانه آن پسر مقدار بیست خانه
بود که از در او بزنجیرها آسیا سنگها آویخته بودند می گفتند همهٔ آن خانها
پر خشت نقره است و پیچ احتیاج بآنها نداشت و در آن انواع خزینها
در آن سرای بسیار است **باب نهم** در بیان دوازده قسم ملک چین سه ماه
راه رفتیم قسم اول را اشتگ سی گویند و شهرهای آن قسم مذکور کمخان فو
و کمجو سو جو و دنگ جو و در جملهٔ این شهرها مشک حاصل شود و در غیره مشک نیست
و هم درین قسم است جولان فو و کلان فو و خوتان فو و در جملهٔ شهر مذکور
ریوند اعلا حاصل می شود و در غیر این شهرها ریوند بود و جندی فو و خوی کین فو
و جملهٔ این شهرهای مذکور در یک قسم است که در سر راه بود آنکه در اطراف است
عدد او را حد او نداند لاتشبیه آن جمله شهر مذکور هر یکی مصر جامع است ادنای او
مثل تبریز و قسم دوم از دوازده قسم ملک چین دکر منزاستان است و در این
قسم چنا فهای عجایب در کهپهای غرایب مرصع و آهن جاههای زرین
و سیمین و عجره نام شهر مذکور منطای دارین منطای پای تخت قدیم ملک چین است

فغفور

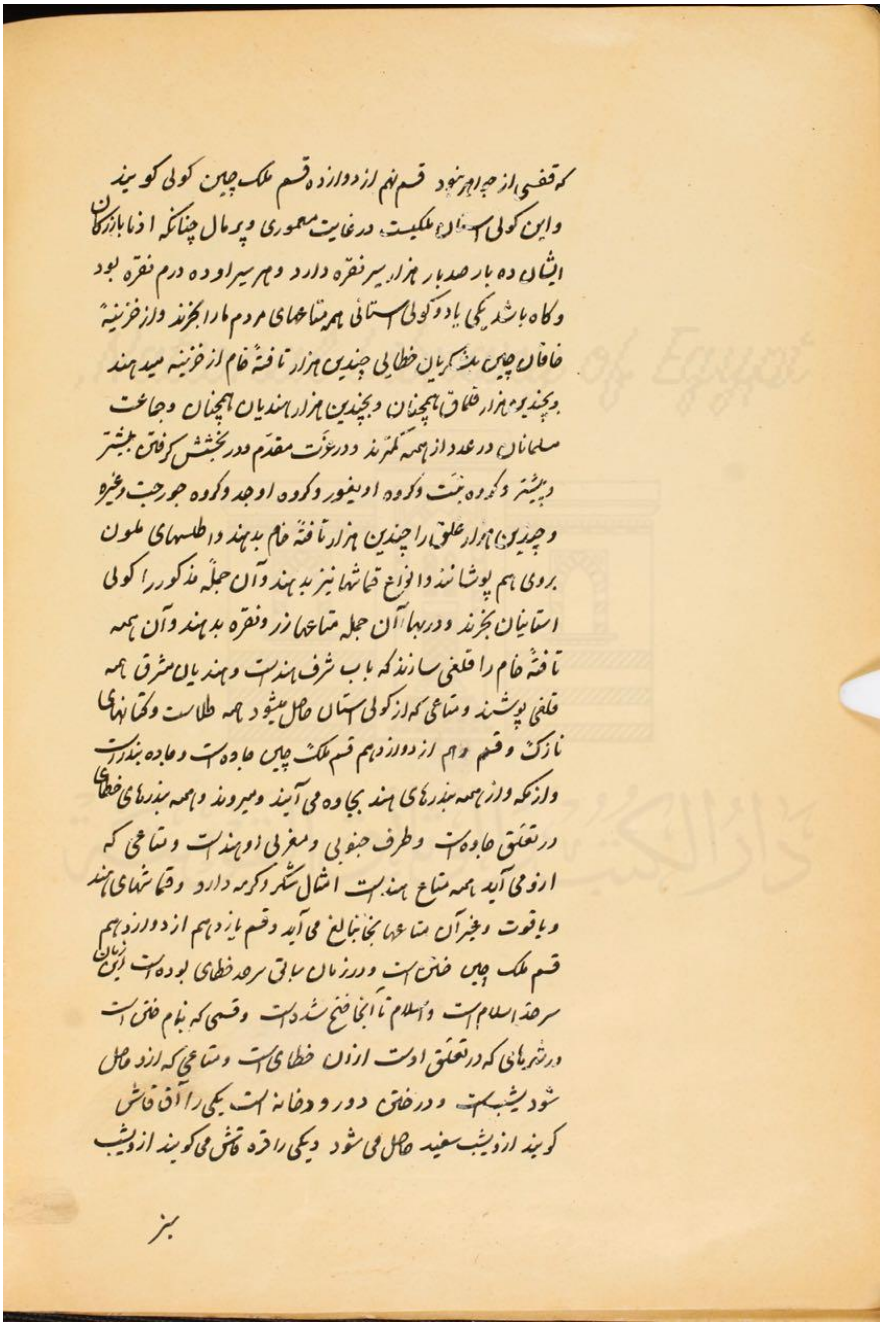

که قفص از جواهر بنود قسم نهم از دوازده قسم ملک چین کولی گویند
واین کولی استانی ملکیست در غایت معموری و پر مال چنانکه اذنا بازرگان
ایشان ده بار صد بار هزار بیر نقره دارد و هر بیر او ده درم نقره بود
وگاه باشد یکی یا دو کولی استانی همه متاعهای مردم ما را بخرند واز خزینه
خاقان چین بدل کریان خطایی چندین هزار تافته خام از خزینه میدهند
وچندین هزار قماق همچنان وبچندین هزار هندیان همچنان وجماعت
مسلمانان در عدد از همه کمترند در عزت مقدم در بخشش کرمانی بیشتر
دیبشتر وکوه بنت وکوه اویغور وکوه اوجد وکوه جورجت وغیره
وچندین هزار علق را چندین هزار تافته خام بدهند واطلسهای ملون
بروی هم پوشانند وانواع قماشها نیز بدهند وآن جمله مذکور را کولی
استانیان بخرند ودرعوض آن جمله متاعها زر ونقره بدهند وآن همه
تافته خام را قلغی سازند که باب شرف هندست وهندیان مشرق همه
قلغی پوشند ومتاعی که از کولی استان حاصل میشود همه طلاست وکمانهای
نازک وقسم دوم از دوازدهم قسم ملک چین جاوه است وجاوه بندرست
واز نکه واز همه بندرهای هند بجاوه می آیند ومیروند وهمه بندرهای خطای
در تعلق جاوه است وطرف جنوبی ومغربی او هندست ومتاعی که
ازو می آید همه متاع هندست اشتال شکر دکرمه دارد وقماشهای هند
وياقوت وغیر آن متاعها بخانبالغ می آید وقسم یازدهم از دوازدهم
قسم ملک چین خانست ودرزمان سابق سرحد خطای بوده است واین زمان
سرحد اسلام است واسلام تا آنجا فتح شده است وقسمی که بنام خانست
در شهریاق که در تعلق اوست ازان خطای است ومتاعی که ازو حاصل
شود پشمست ودرخانق دوروه خانه است یکی را آق خانش
گویند ازو پشم سفید حاصل می شود ویکی را قره خانش می گویند ازو پشم

بنر

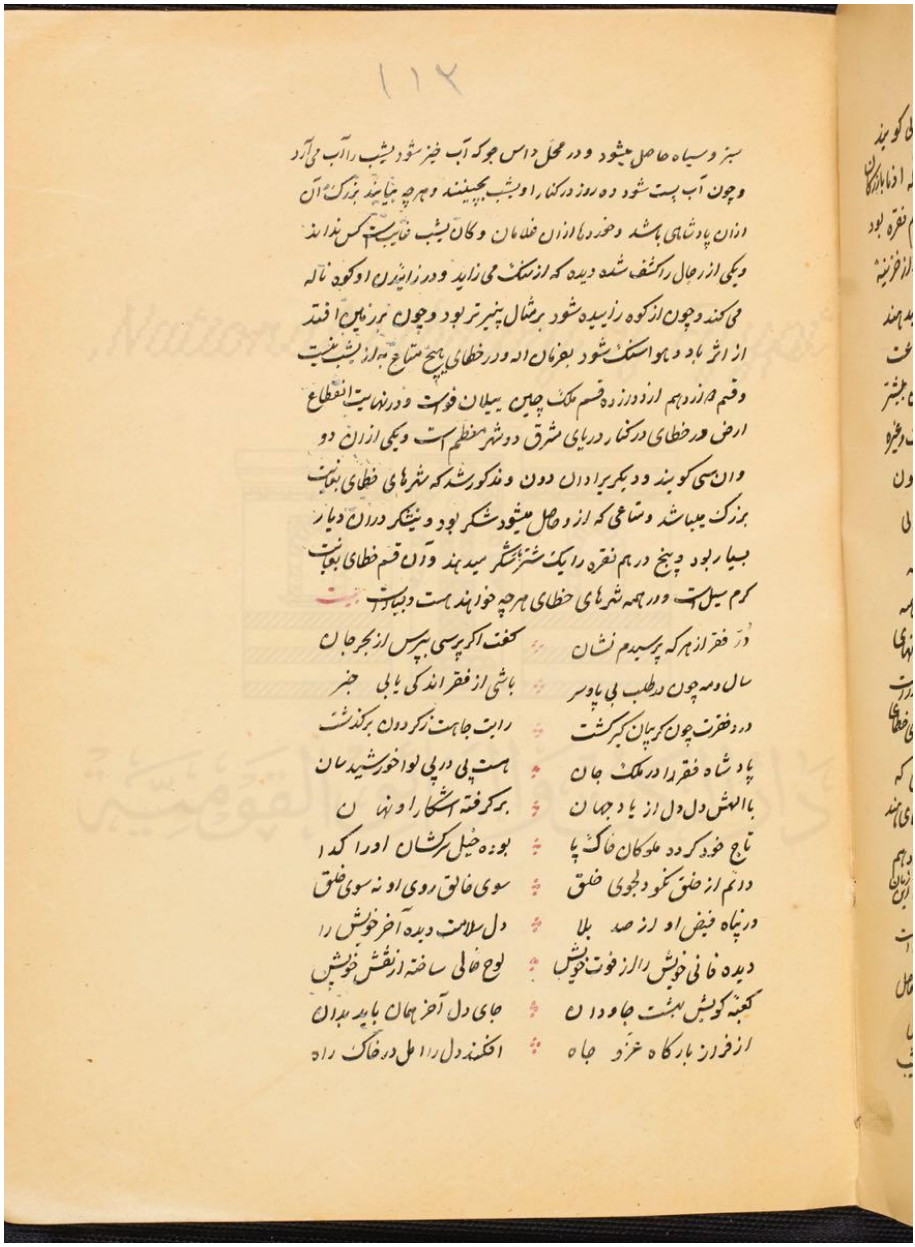

سبز و سیاه حاصل میشود و در محل داس چو که آب خیز شود شب را آب می آرد
و چون آب پست شود ده روز در کنار او شب بچینند و هر چه جایند بزرگ آن
ازان پادشاهی باشد و خود را ازان غلامان و کان شب غایب کس نداند
و یکی از رجال را کشف شده دیده که از سنگ می زاید و در زایدن او کوه نالد
می کند و چون از کوه زاییده شود بر مثال پنیر تر بود و چون بر زمین افتد
از اثر باد و هوا سنگ شود بعزمان اله و در خطای پنج متاخ بر از شب غیبت
و قسم دوازدهم از دوازده قسم ملک چین سیلان فوت و در نهایت انقطاع
ارض در خطای در کنار دریای مشرق دو شهر معظم است و یکی ازان دو
وان سی کوبند و دیگر برادان دون و مذکور شده که شهرهای خطای بنسبت
بزرگ بیباشد و متاعی که از و حاصل میشود شکر بود و نیشکر دران دیار
بسیار بود و پنج درهم نقره را یک شتر شکر میدهند و آن قسم خطای بغایت
گرم سیل است و در همه شهرهای خطای هر چه خواهند هست و بسیار است

دُرّ فقر از هر که پرسیدم نشان ❊ گفت اگر پرسی بپرس از بحر جان
سال و مه چون در طلب بی پا و سر ❊ هاشی از فقر اندکی یابی خبر
در و فقرت چون گریبان گیر گشت ❊ رایت جاهت زگردون بر گذشت
پادشاه فقر را در ملک جان ❊ هست پی در پی لوا خورشید سان
با لهش دل دل از یاد جهان ❊ بر گرفته اشکار او نهان
تاج خود کرده ملوکان خاک پا ❊ بوزه خیل گرشان اورا گدا
در دم از خلق نگوید جوی خلق ❊ سوی خالق روی او نه سوی خلق
در پناه فیض او از صد بلا ❊ دل سلامت دیده آخر خویش را
دیده فانی خویش را از فوت خویش ❊ لوح خالی ساخته از نقش خویش
کعبه کویش بهشت جاودان ❊ جای دل آخر همان باید بدان
از فروز بارگاه عز و جاه ❊ افکنند دل را مل در خاک راه

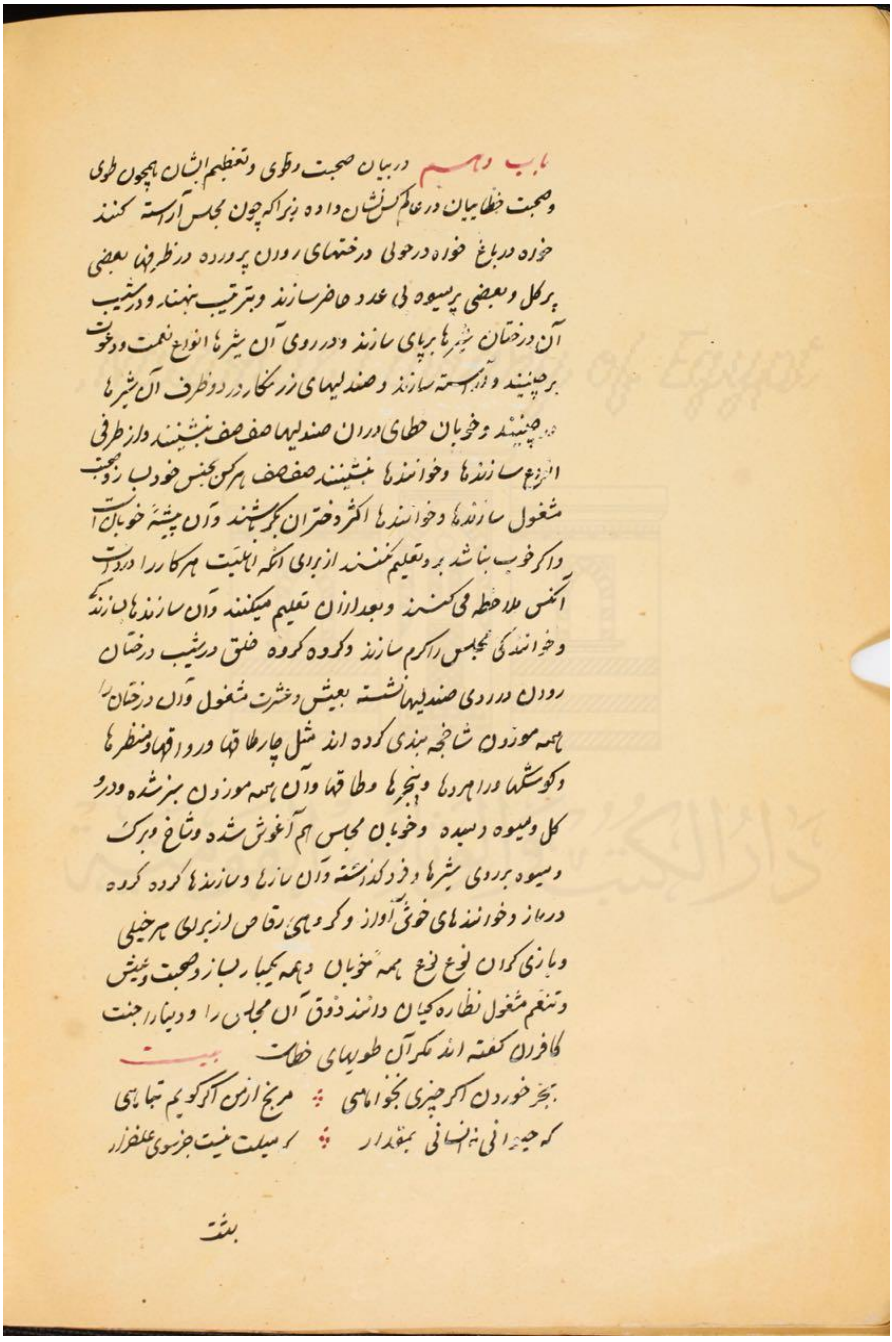

باب دهم در بیان صحبت وطی وتعظیم ایشان بهمچون طوی
وصحبت خطابیان در عالم کس نشان داده بزرگ چون مجلس آراسته کنند
خواره درباغ خواه درحولی درختهای رودن پرورده درظرفها بعضی
پرگل وبعضی پرمیوه فی عدد حاضرسازند وبترتیب بنهند ودرشب
آن درختان شیرها برپای سازند ودرروی آن شیرها انواع نعمت ودخوت
برچینند وآراسته سازند وصندلیهای زرنگار در دوطرف آن شیرها
چینند وخوبان خطای دران صندلیها صف صف بنشینند وازطرفی
انواع سازندها وخوانندها بنشینند صف صف هرکس بجنس خود با زوجت
مشغول سازندها وخوانندها اگردختران بگرشند وآن پیشهٔ خوبان
واگرخوب باشد بروتعلیم کنند ازبرای انکه اهلیت هرکار را دردرجت
آنجنس ملاحظه می کنند وبعدازان تعلیم میکنند وآن سازندها سازندگی
وخوانندگی مجلس راگرم سازند وکروه کروه خلق درشب درختان
رودن درروی صندلیها نشسته بعیش وعشرت مشغول وآن درختان را
همه موزون شاخچه بندی کرده اند مثل چارطاقها وروا قها ومنظرها
وکوشکها وراهروها وپنجرها وطاقها وآن همه موزون سبز شده ودرو
گل ومیوه دمیده وخوبان مجلس هم آغوش شده وشاخ وبرگ
ومیوه برروی شیرها وفرزکدانسته وآن سازها وسازندها کرده کروه
درساز وخوانندهای خوش آواز وگروههای رقاص لزبری هرجیلی
وبازی گران نوع نوع همه خوبان وهمه یکبار بساز وصحبت وعیش
وتنعم مشغول نظاره کنان دانند ذوق آن مجلس را ودیدار جنت
کافران گفته اند مگر آن طوبیهای خطات

بیت

بخر خوردن اگر چیزی نجوامی ❊ مریخ ازمن آگر کویم تباهی
که جنت انی نیستانی بمقدار ❊ که سیلت نیست جزسوی علفزار

بیت

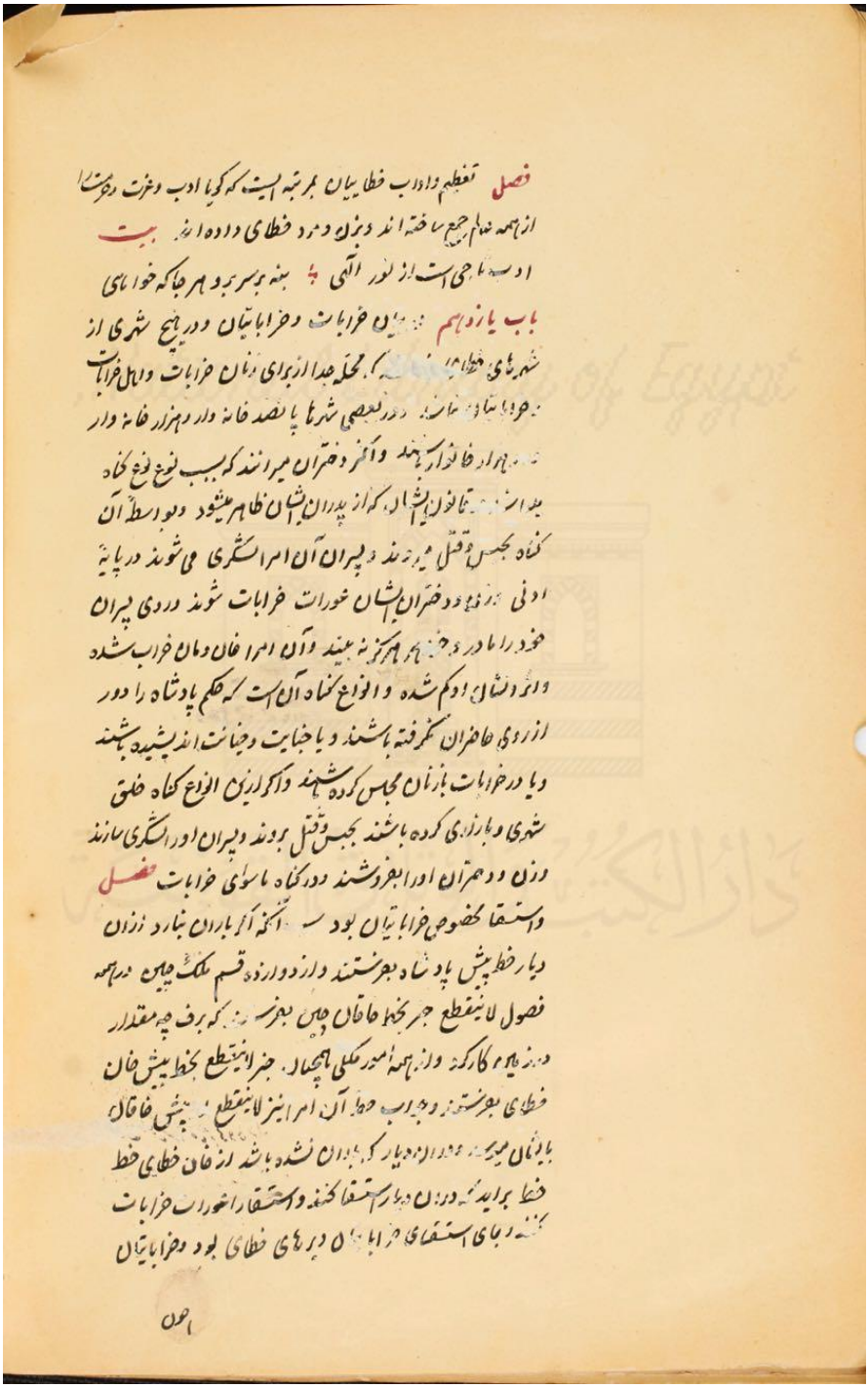

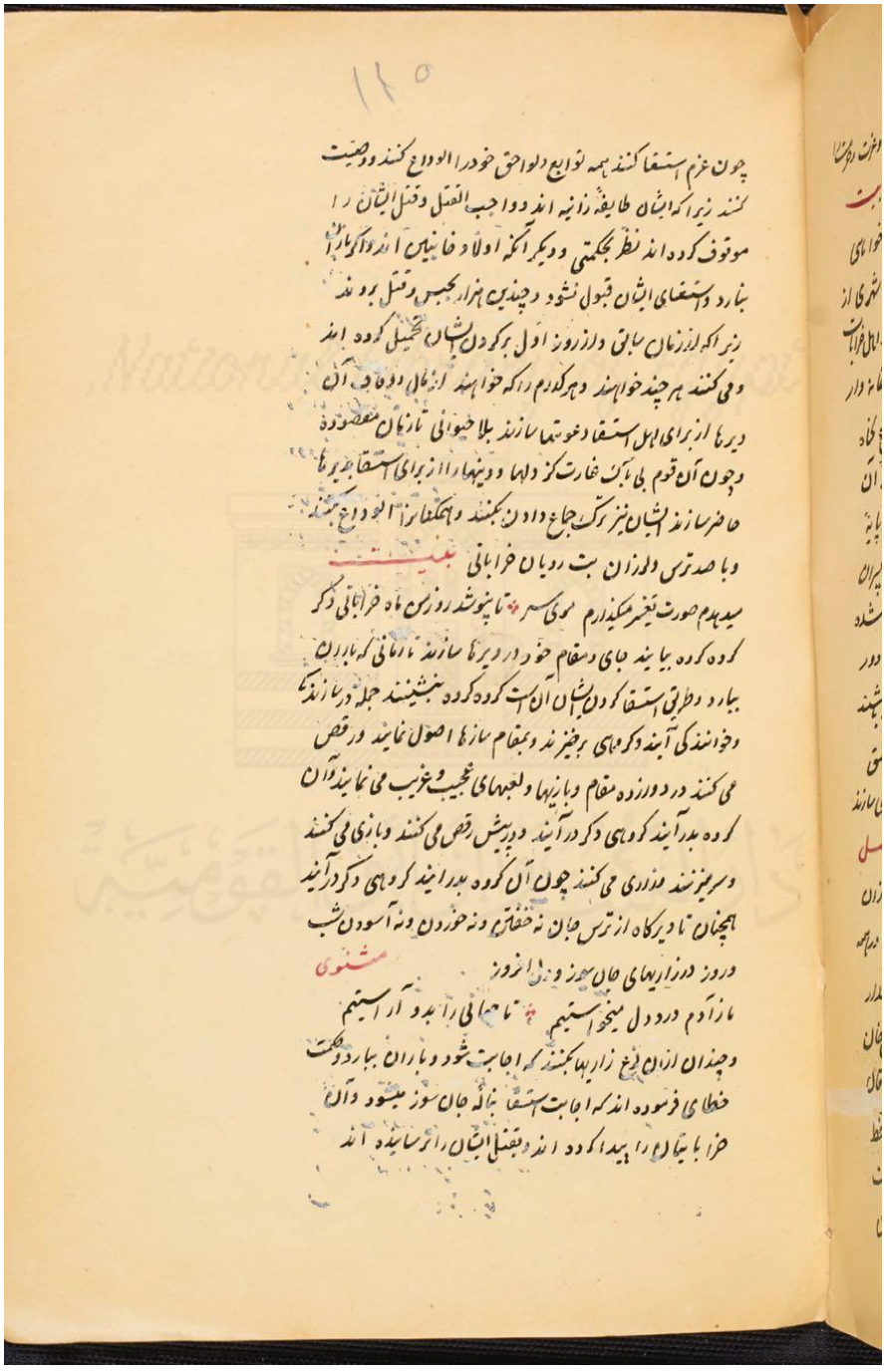

۱۱۵

چون عزم استسقا کنند همه نوابع دلواحق خود را الوداع کنند ووصیت
کنند زیرا که ایشان طایفهٔ زانیه اند وواجب القتل وقتل ایشان را
موقوف کرده اند نظر بحکمتی ودیگر انکه اولاد خانیین اند واگر باران
نبارد واستسقای ایشان قبول نشود وچندین هزار بحبس وقتل برونند
زیرا که از زمان سابق واز روز اول برکودن ایشان تحمیل کرده اند
وهی کنند هر چند خواهند وهرکدام را که خواهند از غال ووقاد آن
دیرها از برای اهل استسقا دعوتها سازند بلا حیوانی تازیان مقصوده
وچون آن قوم بی باک غارت کز دلها ودینها را از برای استسقا دیرها
حاضر سازند ایشان نیز ترک جماع داودن بکنند وهمگنان را الوداع کنند
وبا صد ترس ولرزان بت رویان خرابانی

بیت

سیه‌بهم صورت تغیر نمیکذارم ❊ تا نپوشد روز من ماه خرابانی دگر

کرده کرده بیایند جای ومقام خود در دیرها سازند تا زمانی که باران
ببارد وطریق استسقا کودن ایشان آن است کرده کرده بنشینند جمله در سازند
وخوانندگی آینه دگرهای برخیزند وبمقام سازها اصول نمایند ورقص
می کنند در دور زده مقام وبازیها ولعبهای عجیب وغریب می نمایند آن
کرده بدر آیند کوهی دگر در آیند ودرپیش رقص می کنند وبازی می کنند
وسرخیزند وزاری می کنند چون آن کرده بدر اینند کوهی دگر در آیند
همچنان تا دیرگاه از ترس جان نه خفتن ونه خوردن ونه آسودن شب

مثنوی

وروز دردزاریهای جان سوز ونه امروز

ما زآدم درد دل میخواستیم ❊ تا همائی را بدو آراستیم

وچندان ازان فوج زاریها بکنند که اجابت شود وباران ببارد وگفت
خطای فرسوده اند که اجابت استسقا بناله جان سوز مسلمان وآن
خدا با تیاز را پیدا کرده اند وبقتل ایشان راغب ساخته اند

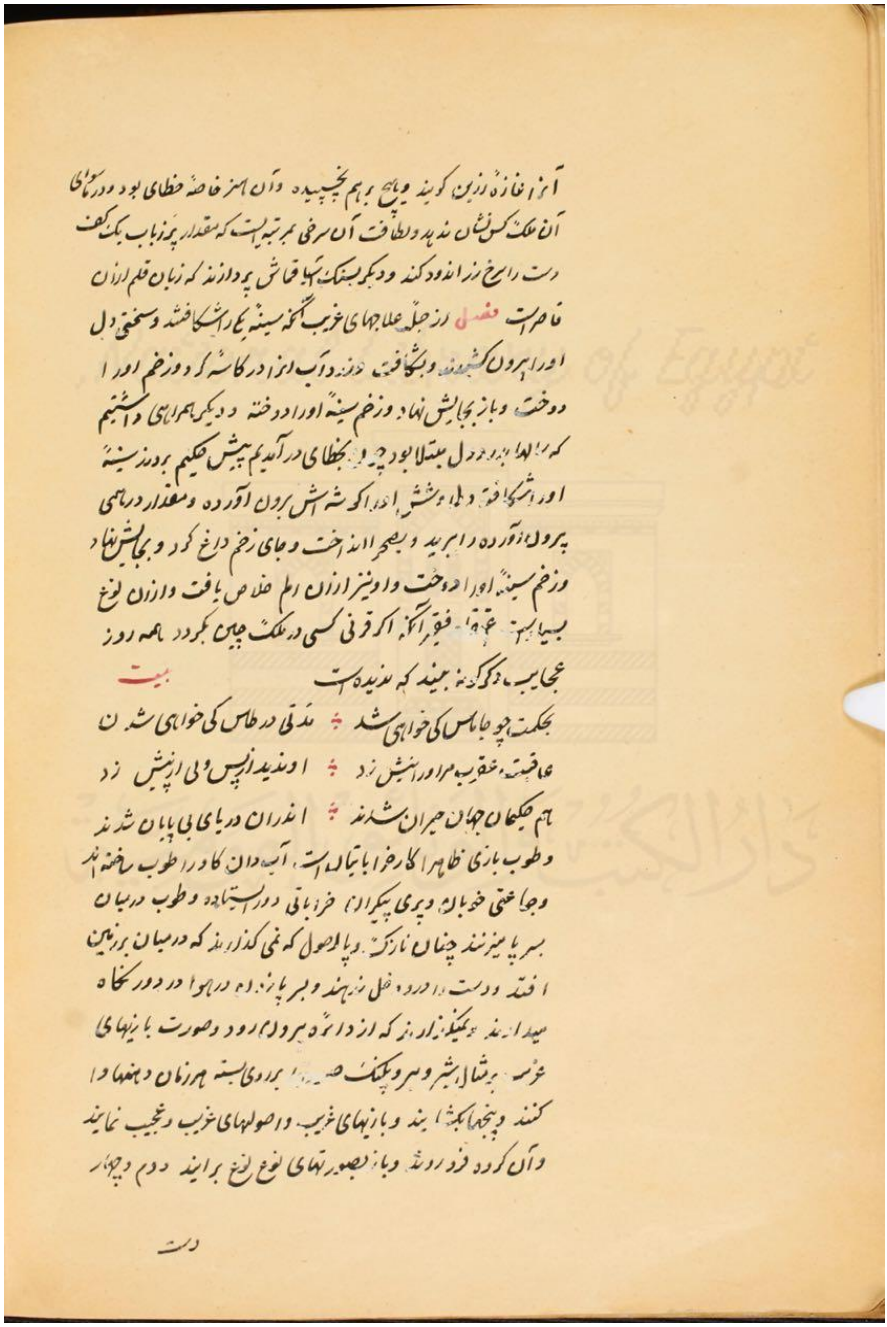

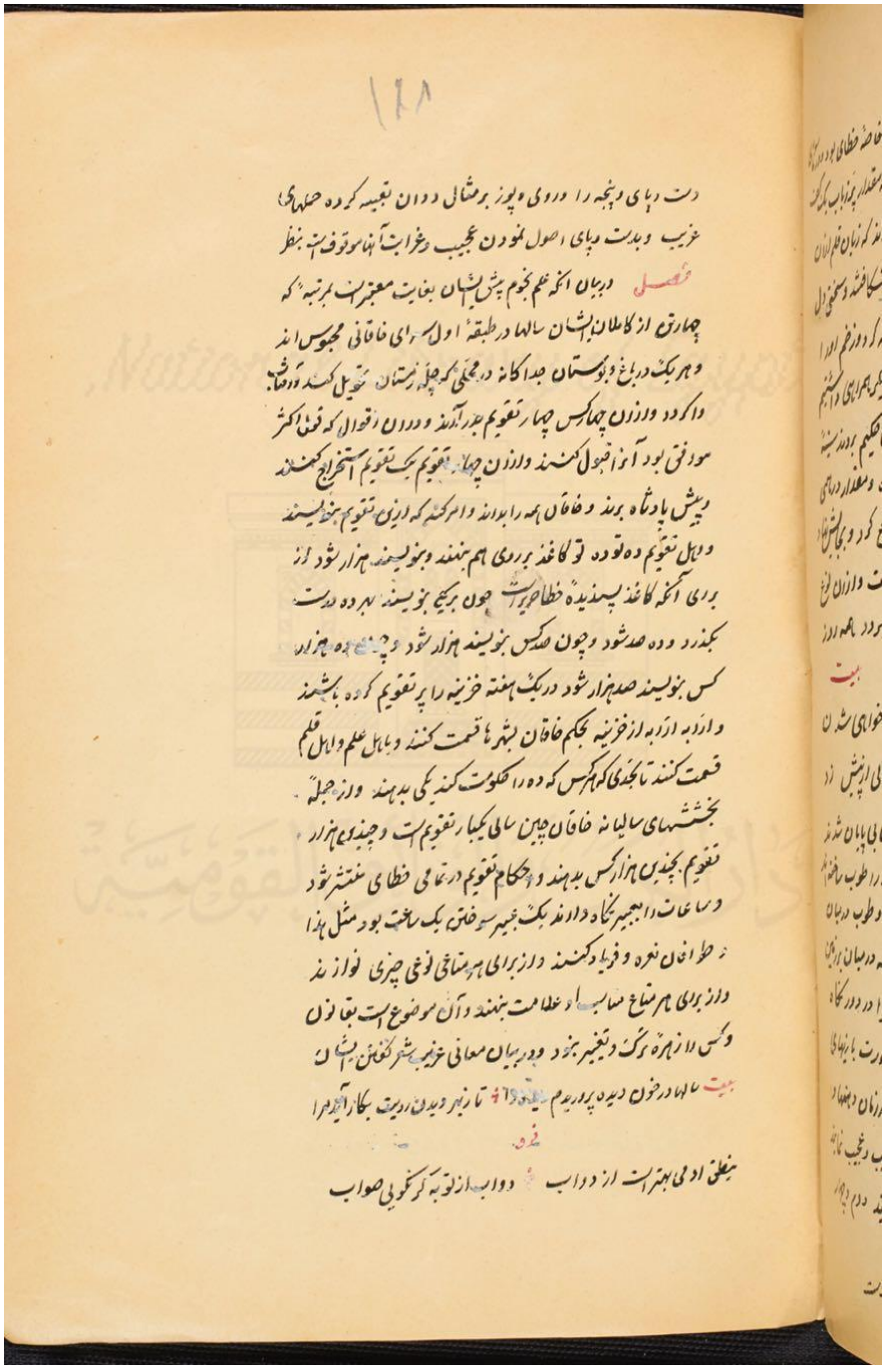

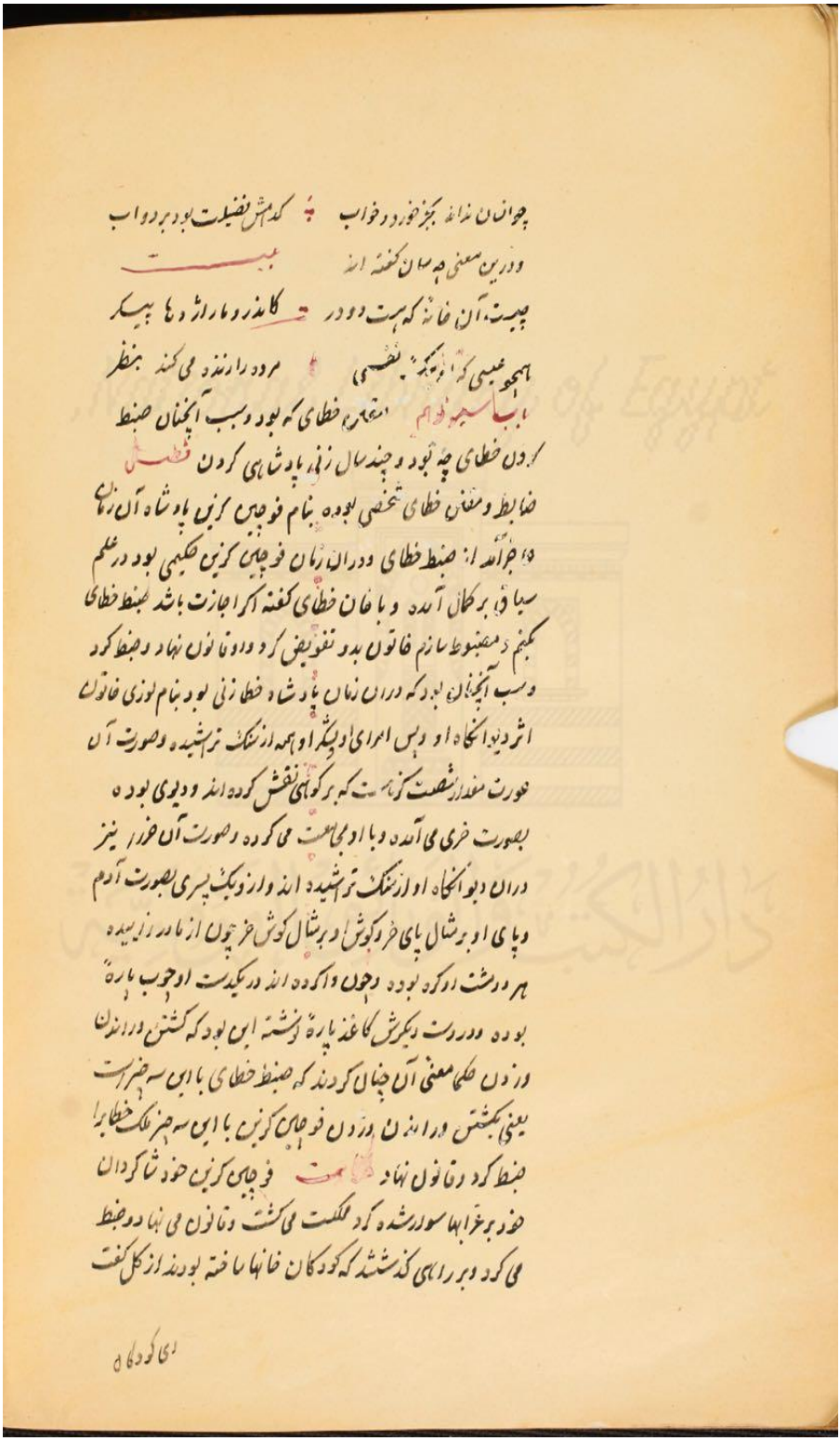

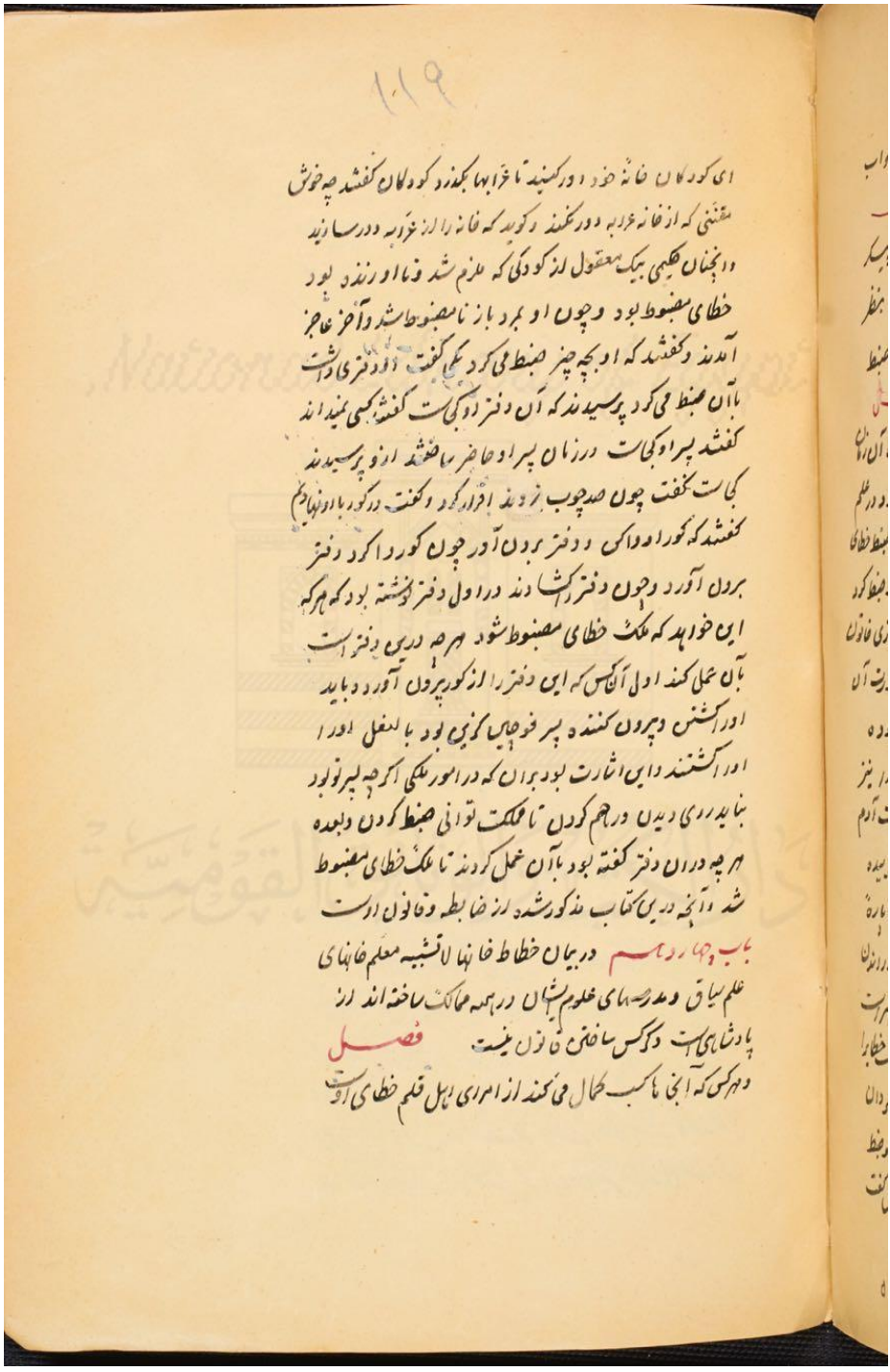

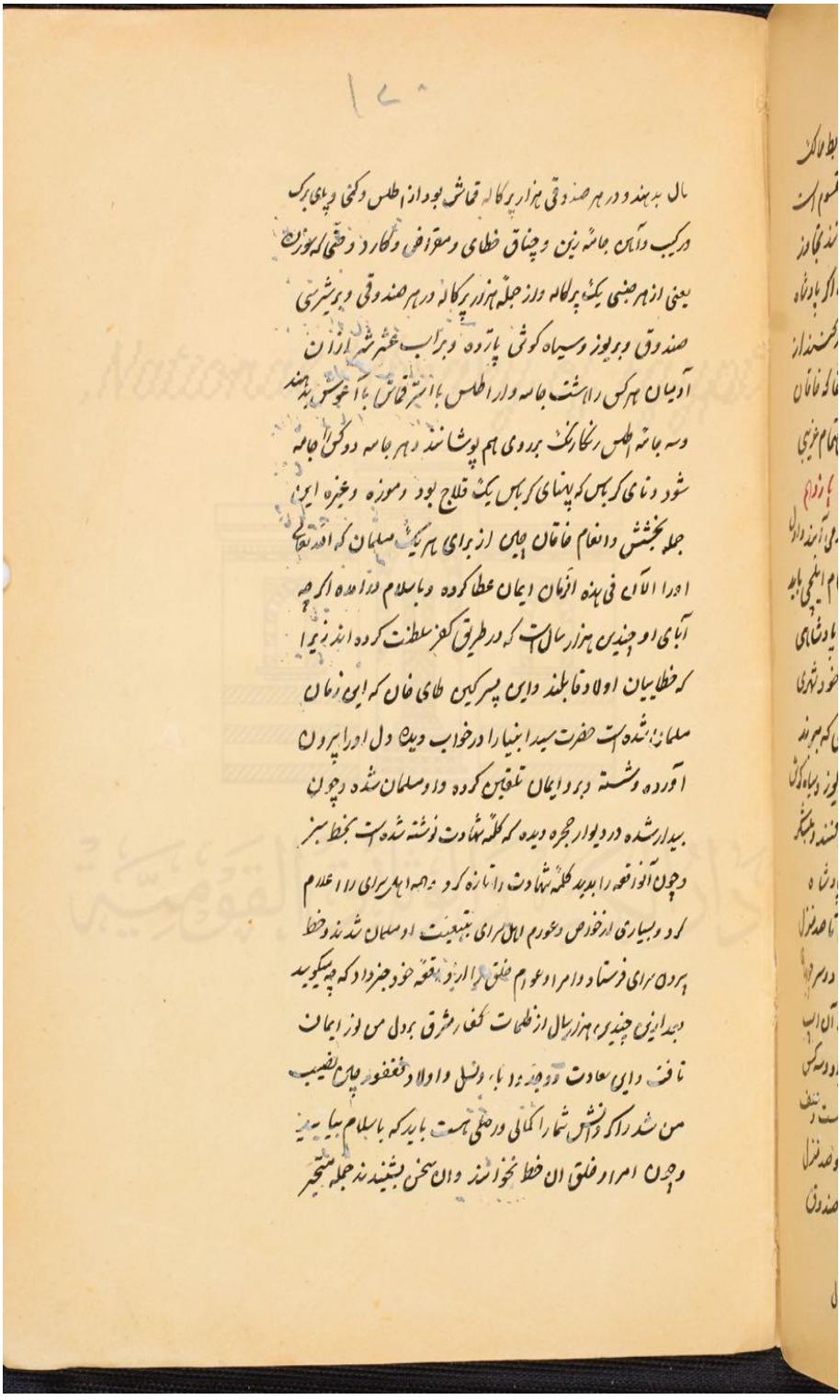

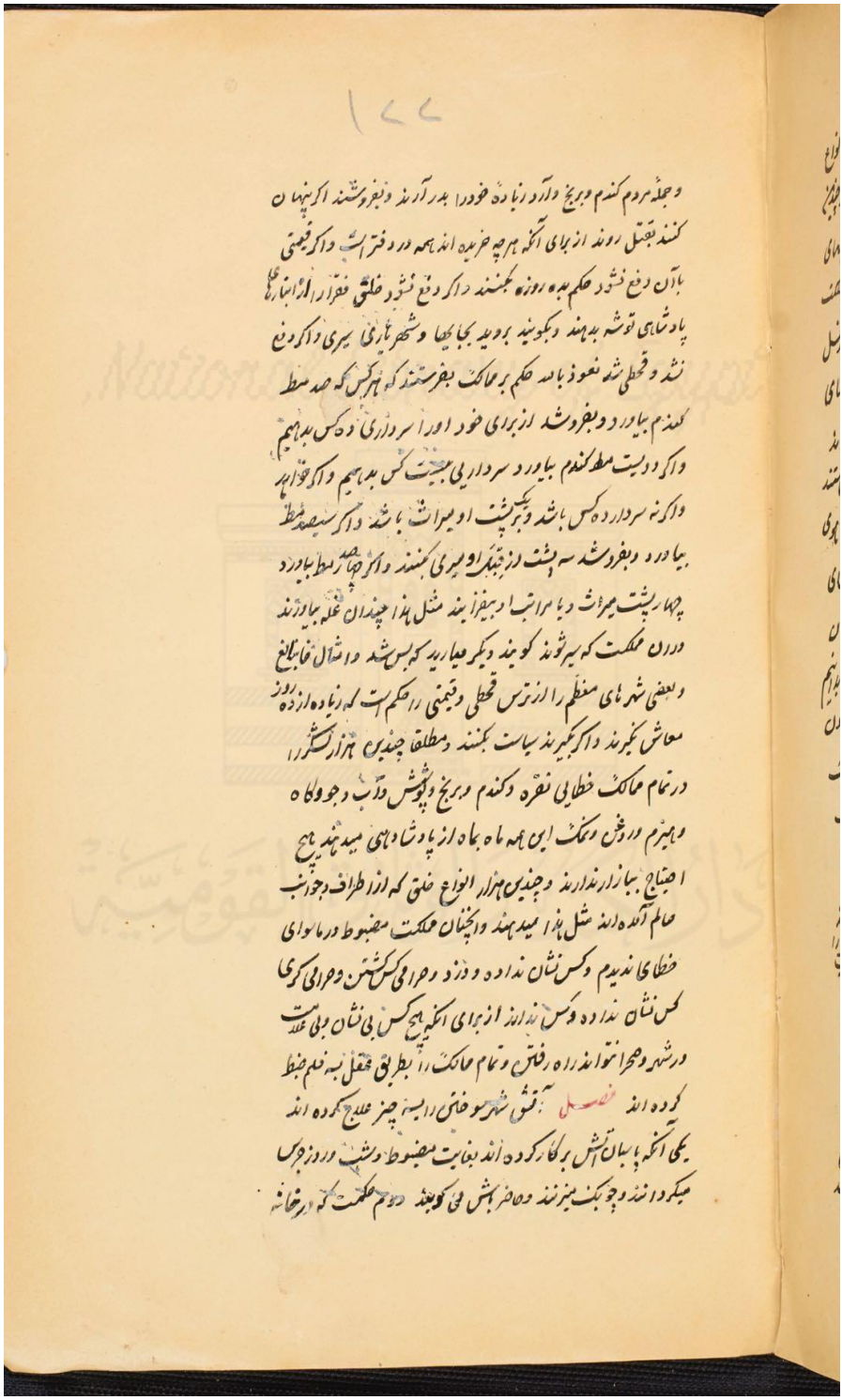

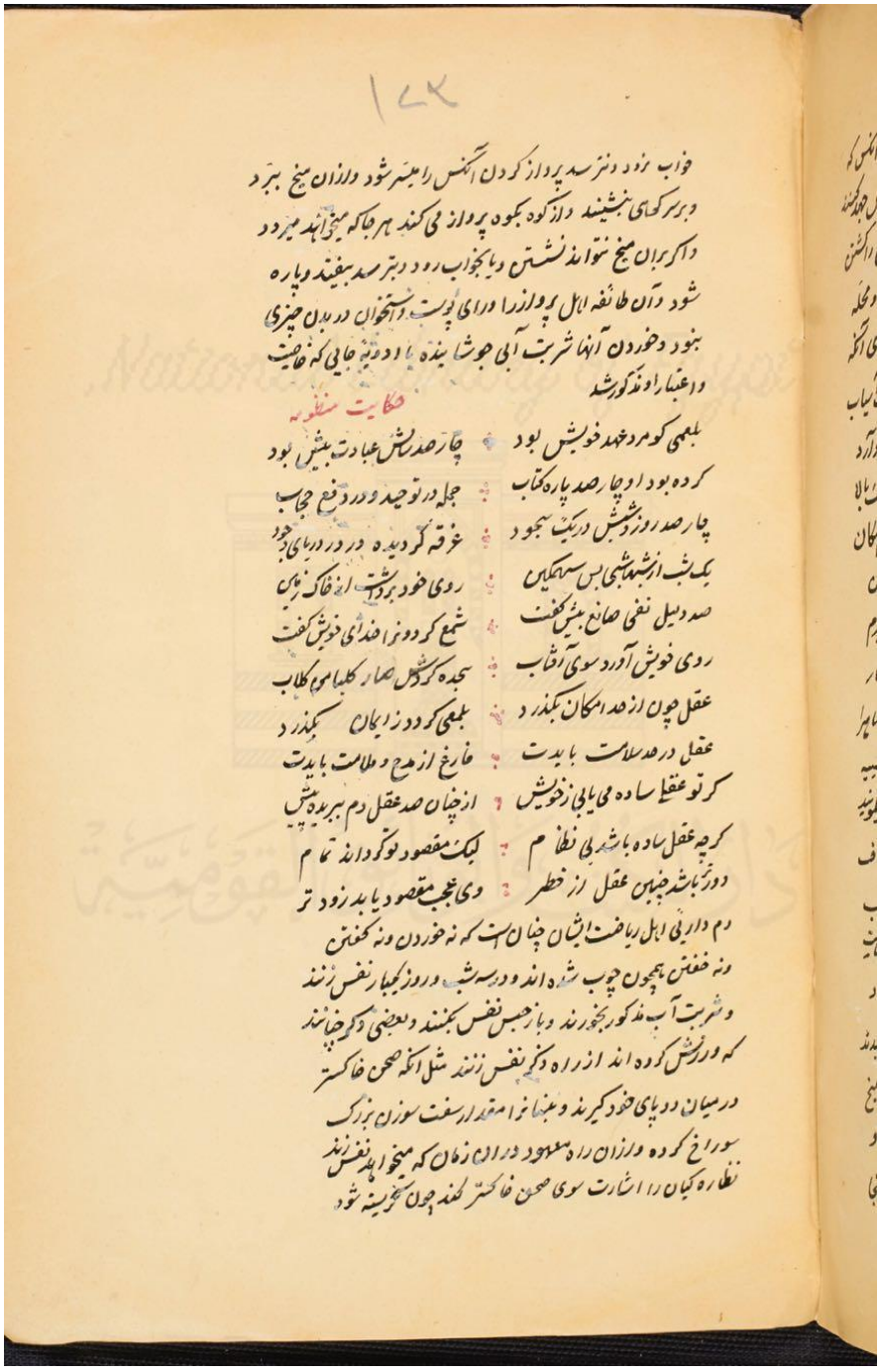

۱۷۲

خواب زود دستر سد پرواز کردن آنکس را میسر شود و رازان میخ ببرد
و بر سر کوهای بنشیند و از کوه بکوه پرواز می کنند هر جا که میخواهند میروند
و اگر بران میخ نتواند نشستن و یا بخواب رود و بزمین رسد بیفتد و پاره
شود و آن طائفه اهل پرواز را ورای پوست استخوان در بدن چیزی
نبود و خوردن آنها شربت آبی جوشانیده با ادویه جالی که خاصیت
و اعتبار او مذکور شد

حکایت منظومه

بلعجبی کو مرد خود خویش بود ❊ چار صد سالش عبادت پیش بود
کرده بود او چار صد پاره کتاب ❊ جمله در توحید و در دفع حجاب
چار صد روز از شش در یک سجود ❊ غرقه گردیده در دریای وجود
یک شب از شبهای بس سهمگین ❊ روی خود برداشت از خاک زمین
صد دلیل نفی صانع پیش کفت ❊ شمع کرد و نزاهد ای خویش کفت
روی خویش آورد سوی آفتاب ❊ سجده کرد آن بیمار کلبا موه کلاب
عقل چون از حد امکان بکذرد ❊ بلعجبی کردد زایمان بکذرد
عقل در حد سلامت بایدت ❊ فارغ از مدح و ملامت بایدت
کر تو عقلی ساده می یابی ز خویش ❊ از چنان صد عقل دم بریده پیش
کر چه عقل ساده باشد بی نظام ❊ لیک مقصود تو کرداند تمام
دور تر باشد چنین عقل از خطر ❊ وی عجب مقصود یابد زود تر

دم داری اهل ریاضت ایشان چنان است که نه خوردن و نه کفتن
و نه خفتن همچون چوب شده اند و در سه شبانه روز یکبار نفس زنند
و شربت آب مذکور بخورند و باز حبس نفس بکنند و بعضی دکر چنانند
که ورزش کرده اند از راه دکر نفس زنند مثل انکه صحن خانه کستر
در میان دو پای خود کیرند و بنا نرا مقدار سفت سوزن بزرک
سوراخ کرده و ازان راه معهود در ان زمان که میخواهند نفس زنند
نظاره کنان را اشارت سوی صحن خانه کستر کنند چون تخریبه شود

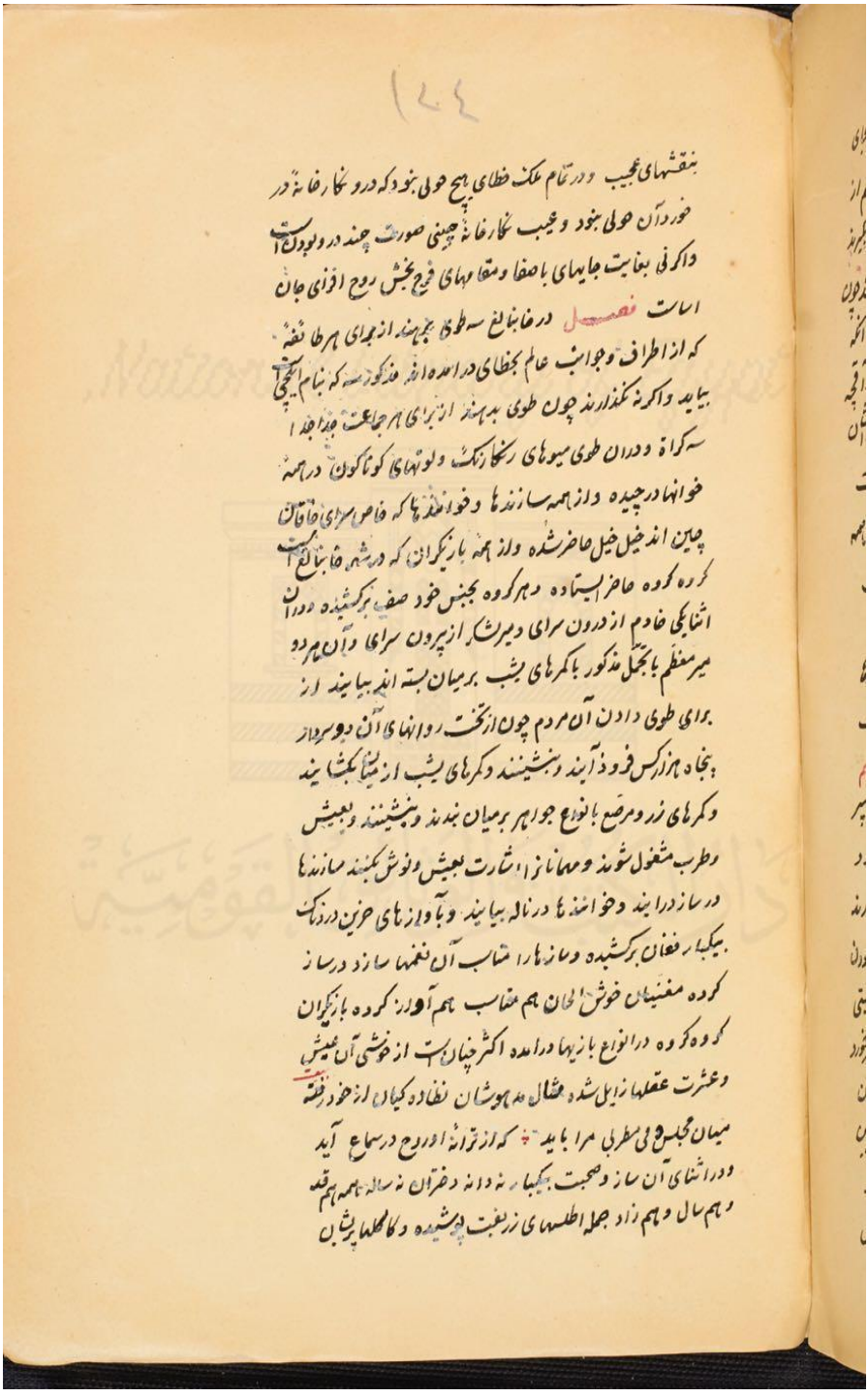

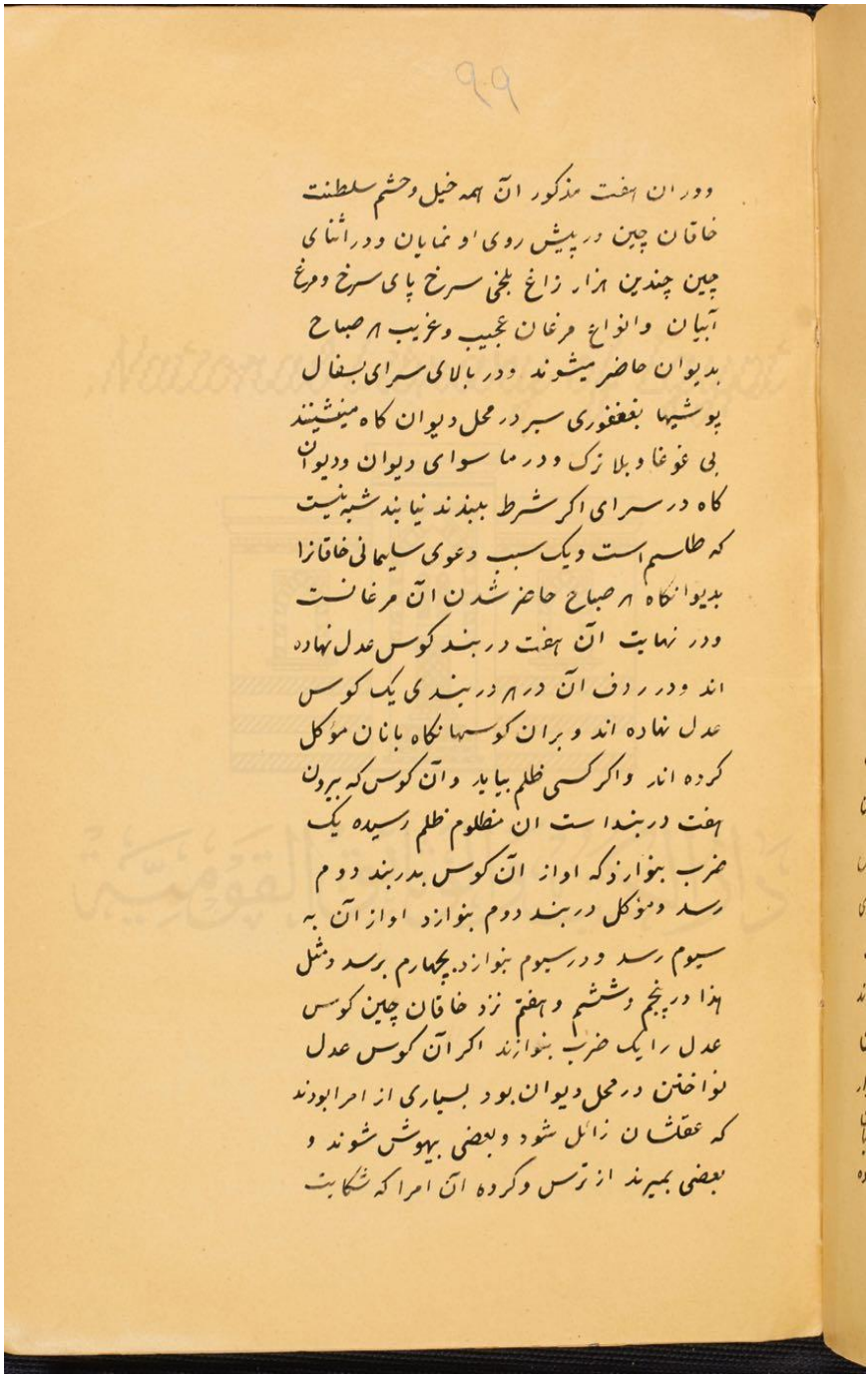

و در ان هفت مذکور آن همه خیل وحشم سلطنت
خاقان چین در پیش روی او نمایان و در اثنای
چین چندین هزار زاغ بلخی سرخ پای سرخ و مرغ
آبیان و انواع مرغان عجیب و غریب هر صباح
بدیوان حاضر میشوند و در بالای سرای بسفال
پوشیها بعفوری سبز در محل دیوان گاه مینشینند
بی غوغا و بلا زک و در ما سوای دیوان و دیوان
گاه در سرای اگر شرط ببندند نیابند شبه نیست
که طلسم است و یک سبب دعوی سلیمانی خاقانرا
بدیوانگاه هر صباح حاضر شدن آن مرغانست
و در نهایت آن هفت در بند کوس عدل نهاده
اند و در ردف آن در هر در بندی یک کوس
عدل نهاده اند و بران کوسها نگاه بانان موکل
کرده اند و اگر کسی ظلم بیابد و آن کوس که بیرون
هفت در بنداست ان مظلوم ظلم رسیده یک
ضرب بنوازد که اواز آن کوس بدر بند دوم
رسد و موکل در بند دوم بنوازد اواز آن به
سیوم رسد و در سیوم بنوازد بچهارم برسد و مثل
هذا در پنجم و ششم و هفتم زد خاقان چین کوس
عدل را یک ضرب بنوازند اگر آن کوس عدل
نواختن در محل دیوان بود بسیاری از امرا بودند
که عقلشان زائل شود و بعضی بیهوش شوند و
بعضی بمیرند از ترس و کرده آن امرا که شکایت

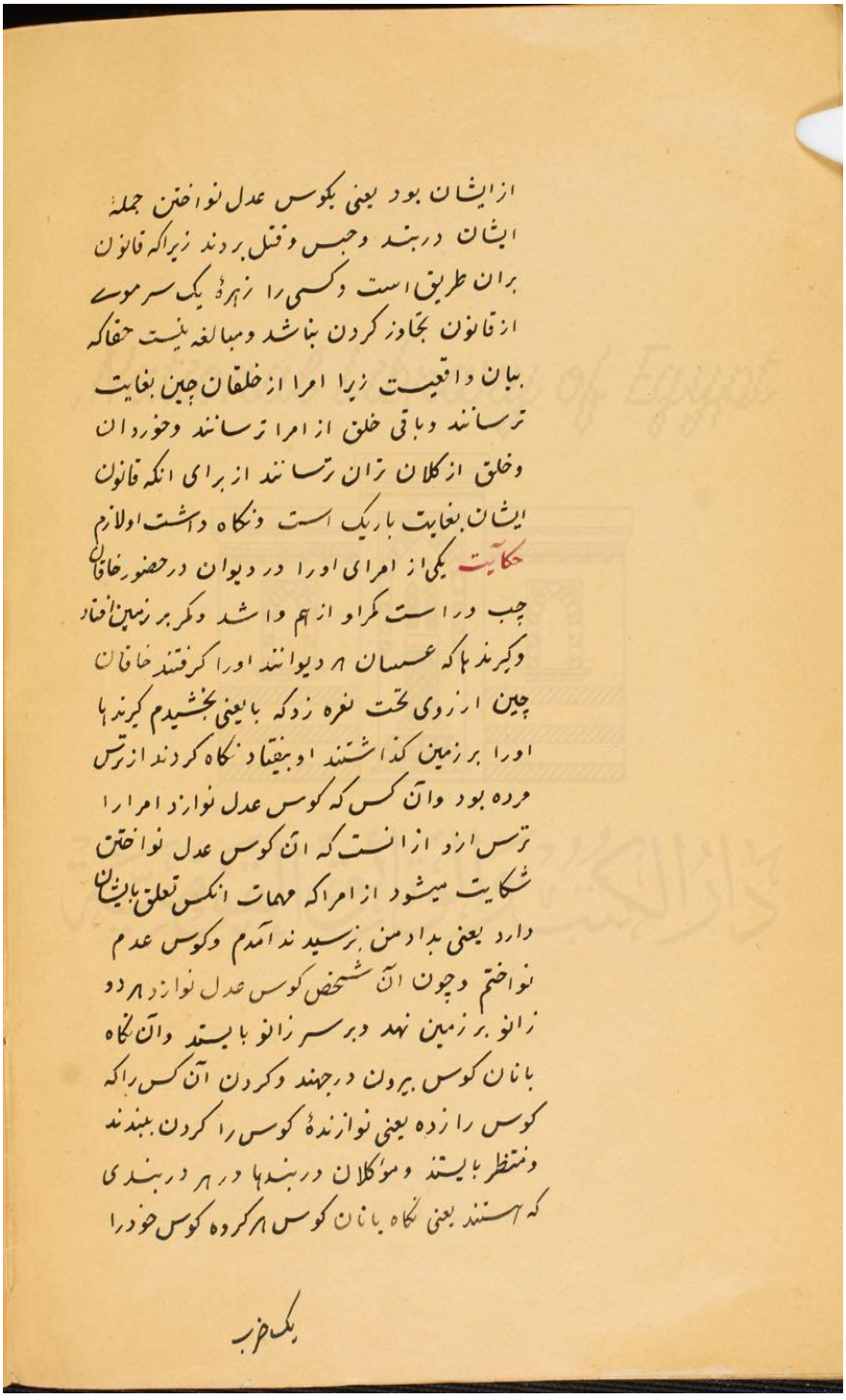

از ایشان بود یعنی بکوس عدل نواختن جملهٔ
ایشان در بند و حبس و قتل برند زیرا که قانون
بران طریق است و کسی را زهرهٔ یک سر موی
از قانون تجاوز کردن نباشد و مبالغه نیست حقا که
بیان واقعیت زیرا امرا از خلقان چین بغایت
ترسانند و باقی خلق از امرا ترسانند و خوردان
و خلق از کلان تران ترسانند از برای انکه قانون
ایشان بغایت باریک است و نگاه داشت او لازم
حکایت یکی از امرای اورا در دیوان در حضور خاقان
چپ و راست کرا و از هم واشد و کر بر زمین افتاد
و گیرندها که عسسان هر دیوانند اورا گرفتند خاقان
چین از روی تحت نعره زد که یا یعنی بخشیدم گیرندها
اورا بر زمین گذاشتند او بفتاد و نگاه کردند از ترس
مرده بود و آن کس که کوس عدل نوازد امرا را
ترس ازو از انست که آن کوس عدل نواختن
شکایت میشود از امرا که مهمات انکس تعلق بایشان
دارد یعنی بداد من نرسید ند آمدم و کوس عدم
نواختم و چون آن شخص کوس عدل نوازد هر دو
زانو بر زمین نهد و بر سر زانو بایستد و آن نگاه
بانان کوس بیرون در جهند و کردن آن کس را که
کوس را زده یعنی نوازندهٔ کوس را کردن ببندند
و منتظر بایستند و موکلان در بندها در هر دربندی
که هستند یعنی نگاه بانان کوس هر کرده کوس خود را

یک ضرب

یک ضرب بنوازد وچون درهفت دربند هفت ضرب
بران کوسها بزنند وآواز کوس هفتم بگوش خاقان
برسد درحال خادمان خاص خود را بفرستد وازان
شخص تفتیش احوال بکنند واززبان او تذکرهٔ بگیرند
وخط اورا نیز بگیرند که خطایی بی خط سخن نکند وازان
دادخواه ضمان بستانند ورها کنند واگر ضمان نداشته
باشد درحبس بکنند زیراکه مهمات اوکه کلی باشد
از جهت آن درحبس کنند وآن خط وتذکرهٔ داد
خواه پیش خاقان درآرند وآن خط وتذکره راخود
بخواند وتفتیش ان حال بخواص خود بفرماید وازسبب
نواختن آن کوس بسیار کسان بحبس وقتل بردند
زیراکه قانون ایشان بغایت باریک است ونگاه
داشت اولازم چنانکه در تمام ملک چین اگرکسی
یک چیز از قانون ترک کند اورا بگیرند وتوابع و
لواحق اورا بگیرند جمله را دربند وحبس بکشند
وجرم کنند باز آمدیم بر انکه چون خاقان چین بران
تخت اژدها پیکر قرار گیرد وتاج وتخت وجمشیدی
ودرها ودربندها وسرای شدادی ودیوان
سلطنت خاقانی خود را ملاحظه کرده بعده کانه
دانسته که اینها را پیش بقائیست زیراکه درروی
تخت بغایت مظلومانه نشسته شعر

پادشاهان جهان درزندگی ٭ بوبزدند ازشراب بندگی
وارنه ادهم وارسرگردان ودنگ ٭ ملک برهم زدندی بی دریک

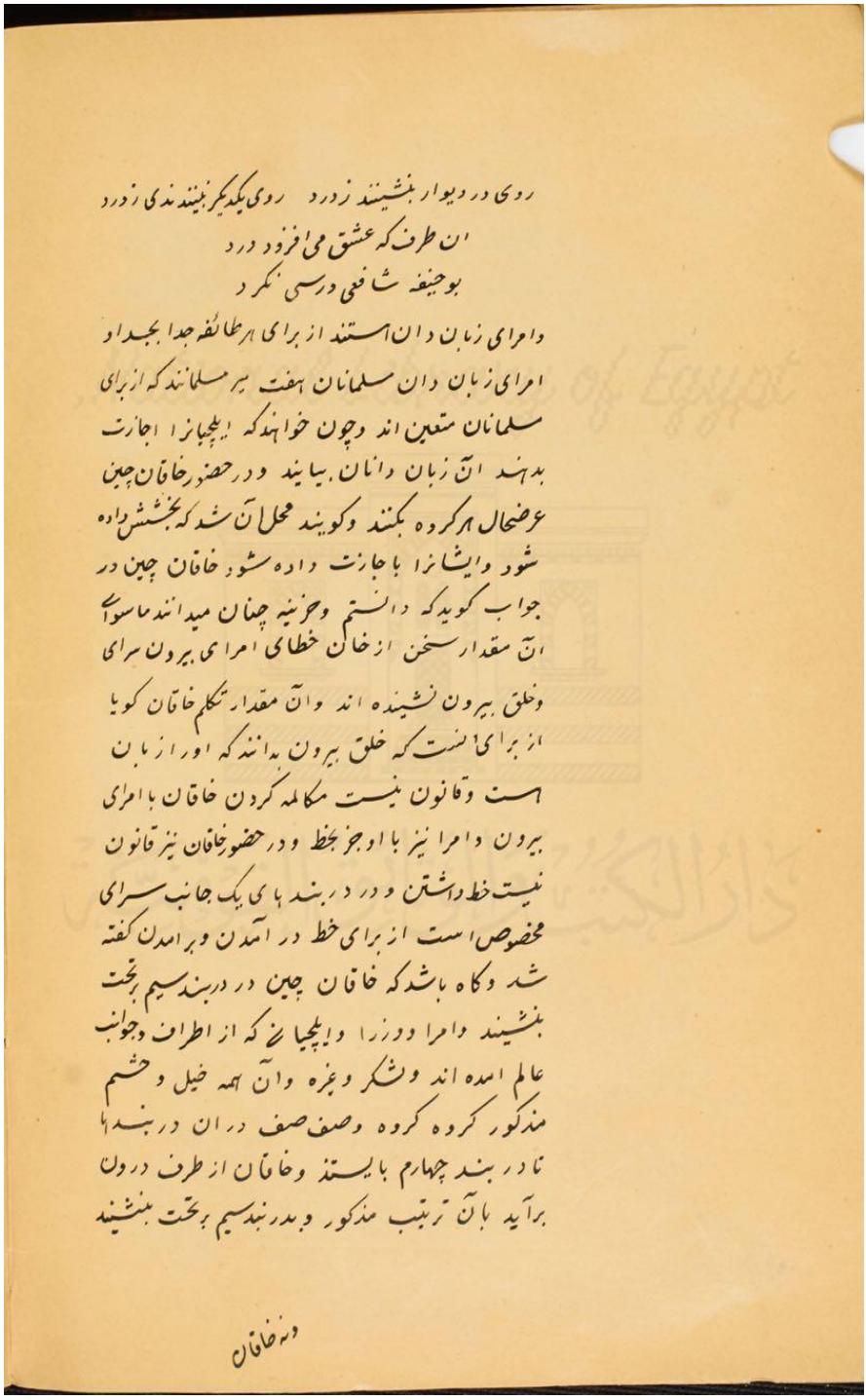

روی در دیوار بنشیند زدرد روی یکدیگر بنیند ندی زدرد
ان طرف که عشق می افزود درد
بوحنیفه شافعی درسی نکرد

وامرای زبان دان استند از برای هر طائفه جدا بجداو
امرای زبان دان مسلمانان هفت بیر مسلمانند که ازبرای
مسلمانان متعین اند وچون خواهند که ایلچیانرا اجازت
بدهند آن زبان دانان بیایند ودر حضور خاقان چین
عرضحال هرکرده بکنند وگویند محل آن شد که بخشش داده
شود وایشانرا باجازت داده شود خاقان چین در
جواب گوید که دانستم وخزینه چنان میدانند ماسوای
آن مقدار سخن از خان خطای امرای بیرون سرای
وخلق بیرون نشینده اند وآن مقدار تکلم خاقان گویا
از برای آنست که خلق بیرون بدانند که اورا زبان
هست وقانون نیست مکالمه کردن خاقان با امرای
بیرون وامرا نیز با او جز بخط ودر حضور خاقان نیز قانون
نیست خط داشتن ودر دربند های یک جانب سرای
مخصوص است از برای خط در آمدن وبرامدن گفته
شد وگاه باشد که خاقان چین در دربند سیم برتخت
بنشیند وامرا ووزرا وایلچیانی که از اطراف وجوانب
عالم امده اند ولشکر وبخزه وآن همه خیل وحشم
مذکور کروه کروه وصف صف دران دربندها
تا دربند چهارم بایستند وخاقان از طرف درون
برآید باآن ترتیب مذکور وبدربند سیم برتخت بنشیند

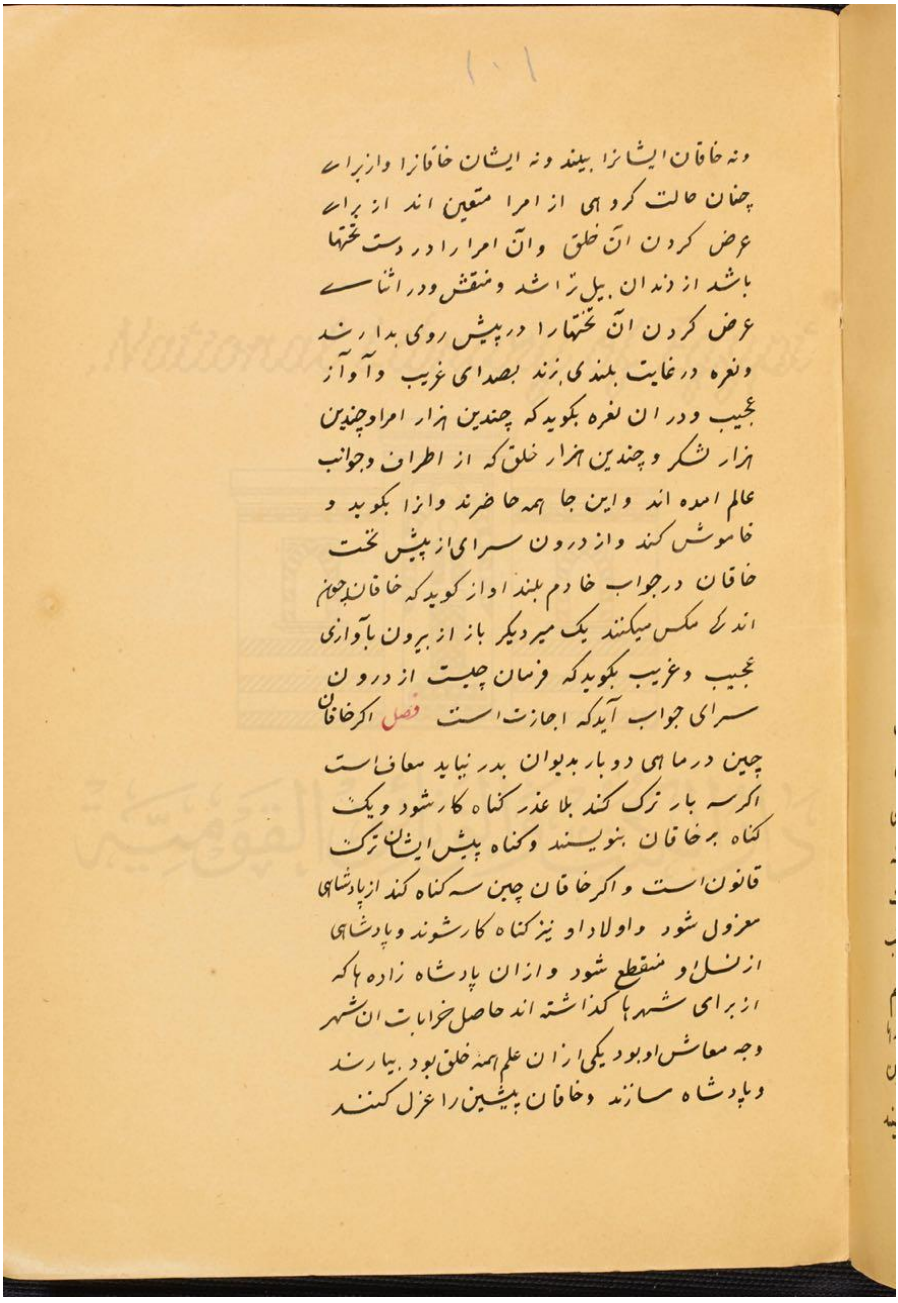

ونه خاقان ایشانرا بیند ونه ایشان خاقانرا وازبرای
چنان حالت کردهی از امرا متعین اند از برای
عرض کردن آن خلق وآن امرا را در دست تختها
باشد از دندان پیل تراشد ومنقش ودر اثنای
عرض کردن آن تختهارا درپیش روی بدارند
ونقره در غایت بلندی زند بصدای غریب وآوآز
عجیب ودر ان نقره بکوید که چندین هزار امراوچندین
هزار لشکر وچندین هزار خلق که از اطراف وجوانب
عالم امده اند واین جا همه حاضرند وازا بکوبد و
خاموش کند واز درون سرای از پیش تخت
خاقان درجواب خادم بلند اواز کوید که خاقان چهار
اندرگ ملکس میکنند یک میر دیگر باز از برون باآوازی
عجیب وغریب بکوید که فرسان چیست از درون
سرای جواب آیدکه اجازت است فصل اگرخاقان
چین درماهی دوبار بدیوان بدر نیاید معاف است
اگر سه بار ترک کند بلا عذر گناه کار شود ویک
گناه برخاقان بنویسند وگناه پیش ایشان ترک
قانون است واگرخاقان چین سه گناه کند ازپادشاهی
معزول شود واولاداو نیز گناه کارشوند وپادشاهی
ازنسل او منقطع شود وازان پادشاه زاده هاکه
ازبرای شهرها گذاشته اند حاصل خرابات ان شهر
وجه معاش اوبودیکی ازان علم همه خلق بود بیارند
وپادشاه سازند وخاقان پیشین را عزل کنند

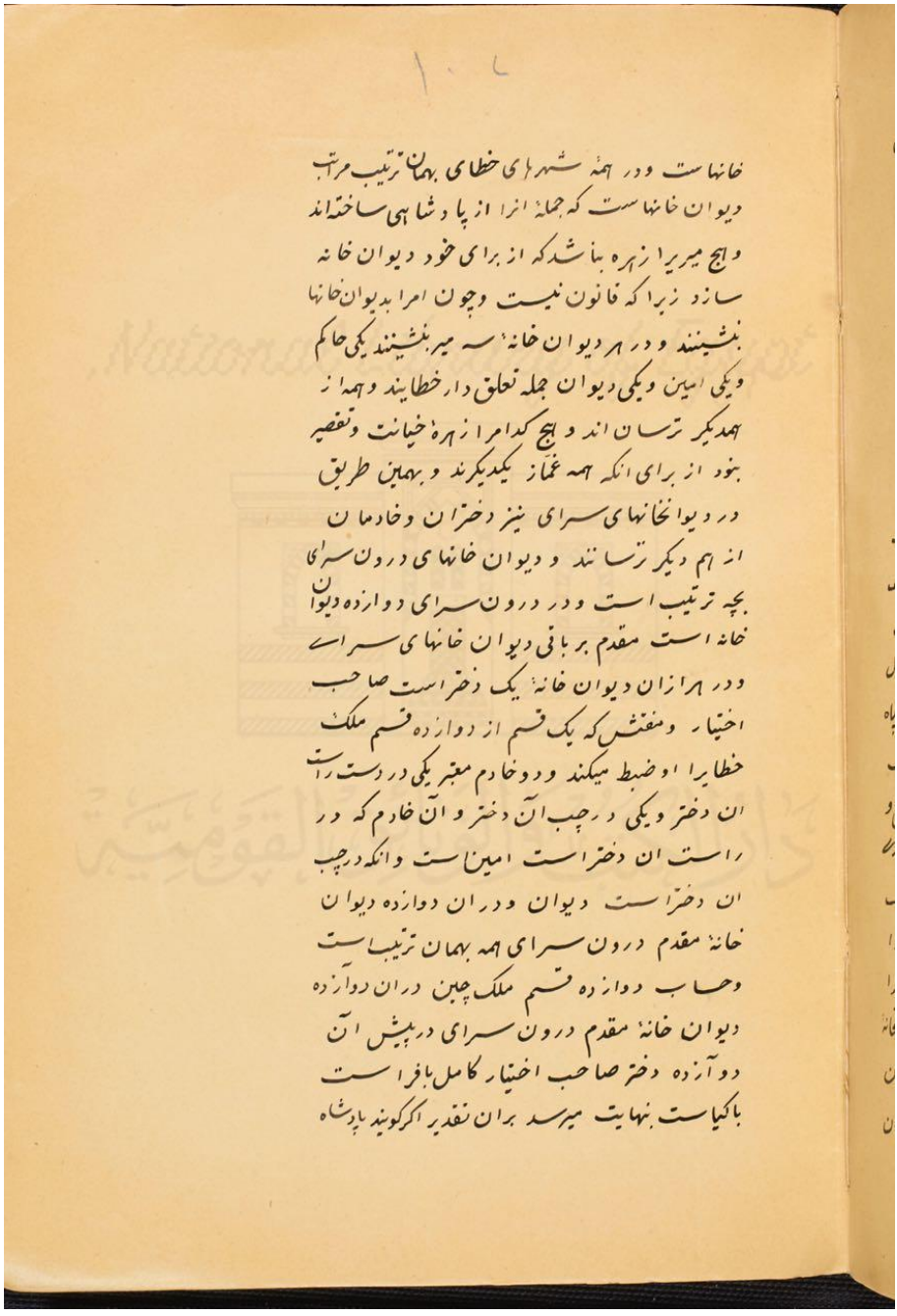

خانهاست ودر همهٔ شهرهای خطای بهمان ترتیب مراتب
دیوان خانهاست که جملهٔ انرا از پادشاهی ساخته اند
واحج میرسد زهره باشد که از برای خود دیوان خانه
سازد زیرا که قانون نیست وچون امرا بدیوان خانها
بنشینند ودر هر دیوان خانهٔ سه میر بنشینند یکی حاکم
ویکی امین ویکی دیوان جمله تعلق دار خطایند وهمه از
همدیگر ترسان اند وهیچ کدامرا زهرهٔ خیانت وتقصیر
بخود از برای انکه همه غماز یکدیگرند وبهمین طریق
در دیوانخانهای سرای نیز دختران وخادمان
از هم دیگر ترسانند ودیوان خانهای درون سرای
بچه ترتیب است ودر درون سرای دوازده دیوان
خانه است مقدم بر باقی دیوان خانهای سرای
ودر هرازان دیوان خانهٔ یک دختراست صاحب
اختیار ومنقش که یک قسم از دوازده قسم ملک
خطایرا او ضبط میکنند ودو خادم معتبر یکی در دست راست
ان دختر ویکی در چپ آن دختر وآن خادم که در
راست ان دختراست امین است وانکه در چپ
ان دختراست دیوان ودران دوازده دیوان
خانهٔ مقدم درون سرای همه بهمان ترتیب است
وحساب دوازده قسم ملک چین دران دوازده
دیوان خانهٔ مقدم درون سرای درپیش آن
دوازده دختر صاحب اختیار کامل بافراست
باکیاست بنهایت میرسد بران تقدیر اگرگویند پادشاه

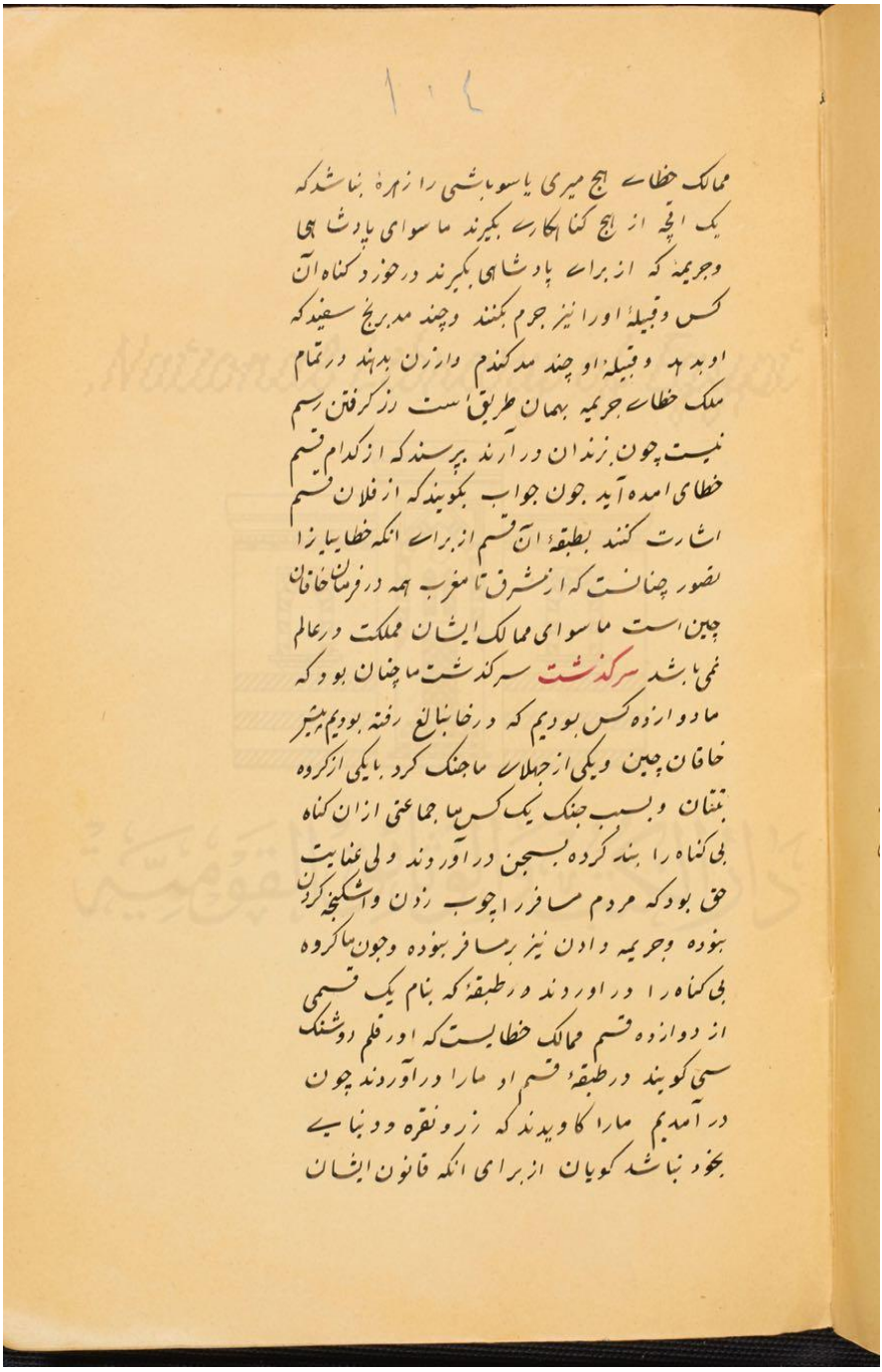

ممالک خطای اج میری یاسو باشی را زهره نباشد که
یک اچه از اج کناهکاری بگیرند ما سوای پادشاهی
وجریمه که از برای پادشاهی بگیرند در حوزه کناه آن
کس وقبیله او را نیز جرم بکنند وچند مد برنج سفید که
او بدهد وقبیله او چند مد کندم وارزن بدهند در تمام
ملک خطای جریمه بهمان طریق است رز کرفتن رسم
نیست چون بزندان در آرند بپرسند که از کدام قسم
خطای امده آید چون جواب بکویند که از فلان قسم
اشارت کنند بطبقه آن قسم از برای انکه خطاییان را
تصور چنانست که از مشرق تا مغرب همه در فرمان خاقان
چین است ما سوای ممالک ایشان مملکت در عالم
نمی باشد سرکذشت سرکذشت ما چنان بود که
ما دوازده کس بودیم که در خانبالغ رفته بودیم بشهر
خاقان چین ویکی از جهلای ما جنک کرد با یکی از کروه
بتتان وبسبب جنک یک کس با جماعتی از ان کناه
بی کناه را بند کرده بسجن در آوردند ولی عنایت
حق بود که مردم مسافر را چوب زدن واشکنجه کردن
نبوده وجریمه دادن نیز بر مسافر نبوده وچون ما کروه
بی کناه را در اوردند در طبقه که بنام یک قسمی
از دوازده قسم ممالک خطاییست که او رقلم روشنک
سی کویند در طبقه قسم او ما را در آوردند چون
در آمدیم ما را کاویدند که زر ونقره ودیبای
بخود نباشد کویان از برای انکه قانون ایشان

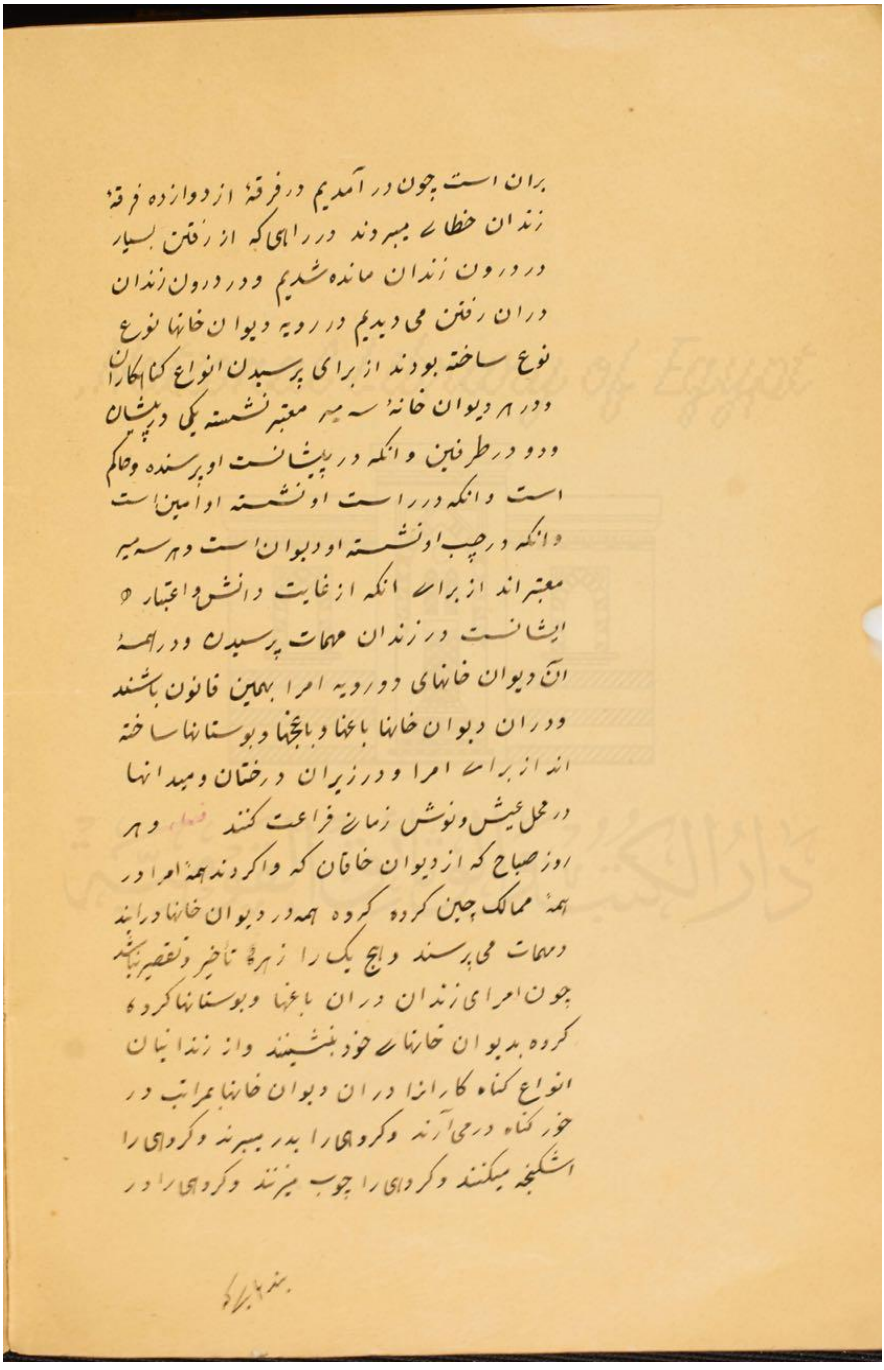

بران است چون در آمدیم در فرقهٔ از دوازده فرقهٔ
زندان خطائے میبرند در راهای که از رفتن بسیار
در درون زندان مانده شدیم و در درون زندان
دران رفتن می دیدیم در رویه دیوان خانها نوع
نوع ساخته بودند از برای پرسیدن انواع گناهکاران
و در هر دیوان خانهٔ سه میر معتبر نشسته یکی در پیشان
و دو در طرفین و آنکه در پیشانست او پرسنده و حاکم
است و آنکه در راست او نشسته او امین است
و آنکه در چپ او نشسته او دیوان است و هر سه میر
معتبراند از برائے آنکه از غایت دانش و اعتبار
ایشانست در زندان مهمات پرسیدن و در همهٔ
آن دیوان خانهای دو رویه امرا بهمین قانون باشند
و دران دیوان خانها باغها و باغچها و بوستانها ساخته
اند از برائے امرا و در زیران درختان و میدانها
در محل عیش و نوش زمانے فراغت کنند و هر
روز صباح که از دیوان خانان که واگردند همهٔ امرا در
همهٔ ممالک چین کرده کرده همه در دیوان خانها رانند
و مهمات می پرسند و احیانا یک را زهرهٔ تاخیر و تقصیر نباشد
چون امرای زندان دران باغها و بوستانها کرده
کرده بدیوان خانهائے خود بنشینند و از زندانیان
انواع گناه کارانرا دران دیوان خانها بمراتب در
حضور گناه درمی آرند و گروهها را بدر میبرند و گردنهای را
اشکنجه میکنند و گردنهای را چوب میزنند و گردنها را در

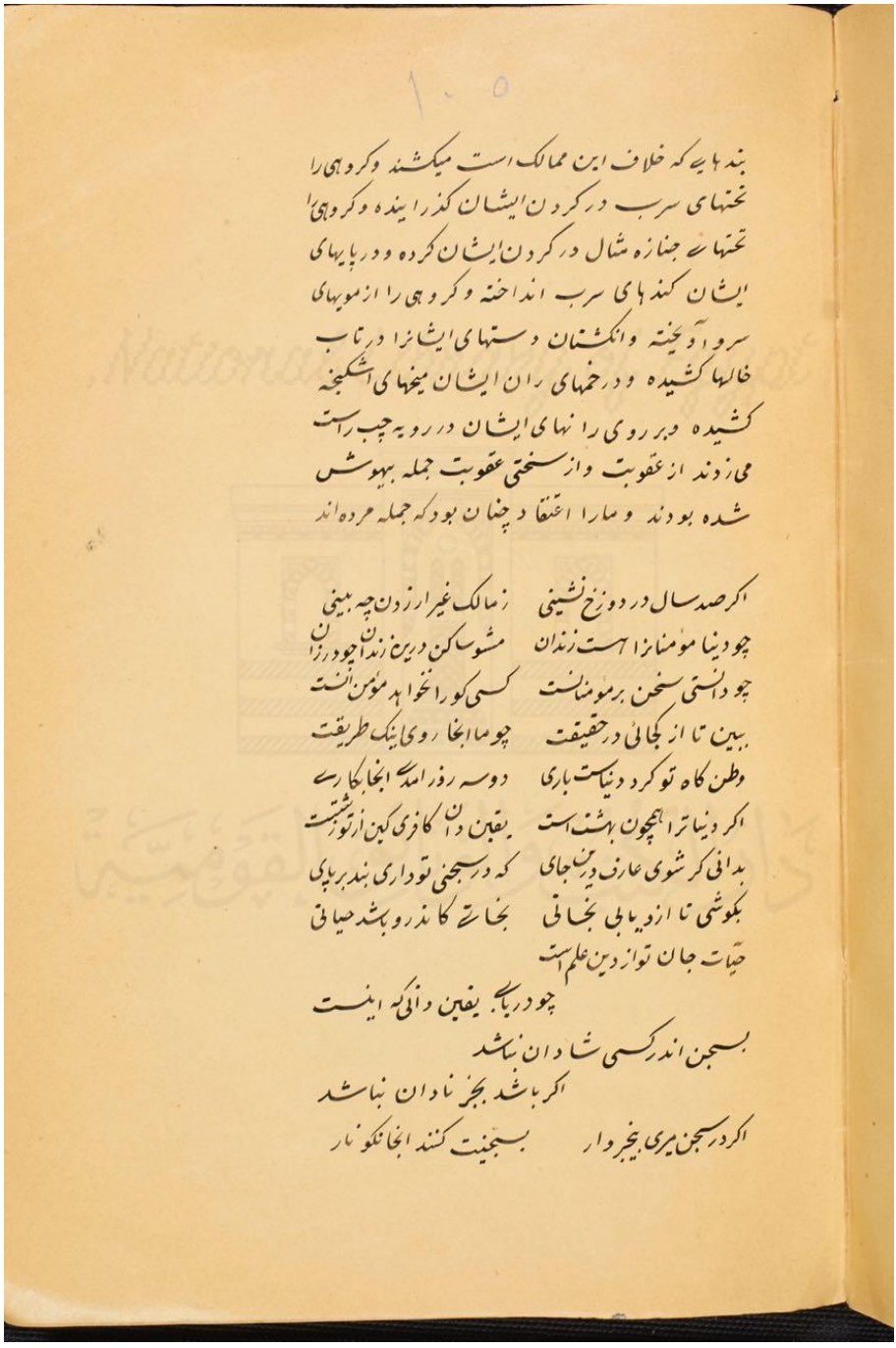

بند هایی که خلاف این ممالک است میکشند وگروهی را
تختهای سرب در گردن ایشان گذرانیده وگروهی را
تختهای جنازه مثال در گردن ایشان کرده ودر پایهای
ایشان کندهای سرب انداخته وگروهی را از موهای
سر و آویخته وانگشتان دستهای ایشانرا در تاب
خالها کشیده ودر خمهای ران ایشان میخهای آشکنجه
کشیده وبر روی رانهای ایشان در رویه چپ راست
می زدند از عقوبت واز سختی عقوبت جمله بیهوش
شده بودند ومارا اعتقاد چنان بود که جمله مرده اند

اگر صد سال در دوزخ نشینی — ز مالک غیر ازین چه بینی
چو دنیا مومنانرا هست زندان — مشو ساکن درین زندان چو رضوان
چو دانستی سخن بر مومنانست — کسی کورا نخواهد مومن انست
ببین تا از کجائی در حقیقت — چو ما بخارا روی اینک طریقت
وطن گاه تو گرد دنیاست باری — دو سه روزی امدگ انجا بکاری
اگر دنیا ترا همچون بهشت است — یقین دان کافری کین از تو زشت است
بدانی گر شوی عارف درین جای — که در سجنی تو داری بند بر پای
بکوشی تا ازو یابی بخانی — بخانی کاندرو باشد حیاتی
حیات جان تو از دین علم است
چو در بگ یقین دانی که اینست
بسجن اندر کسی شادان نباشد
اگر باشد بجز نادان نباشد
اگر در سجن پیری بیخبر وار — بسجنیت کنند انجا نکو نار

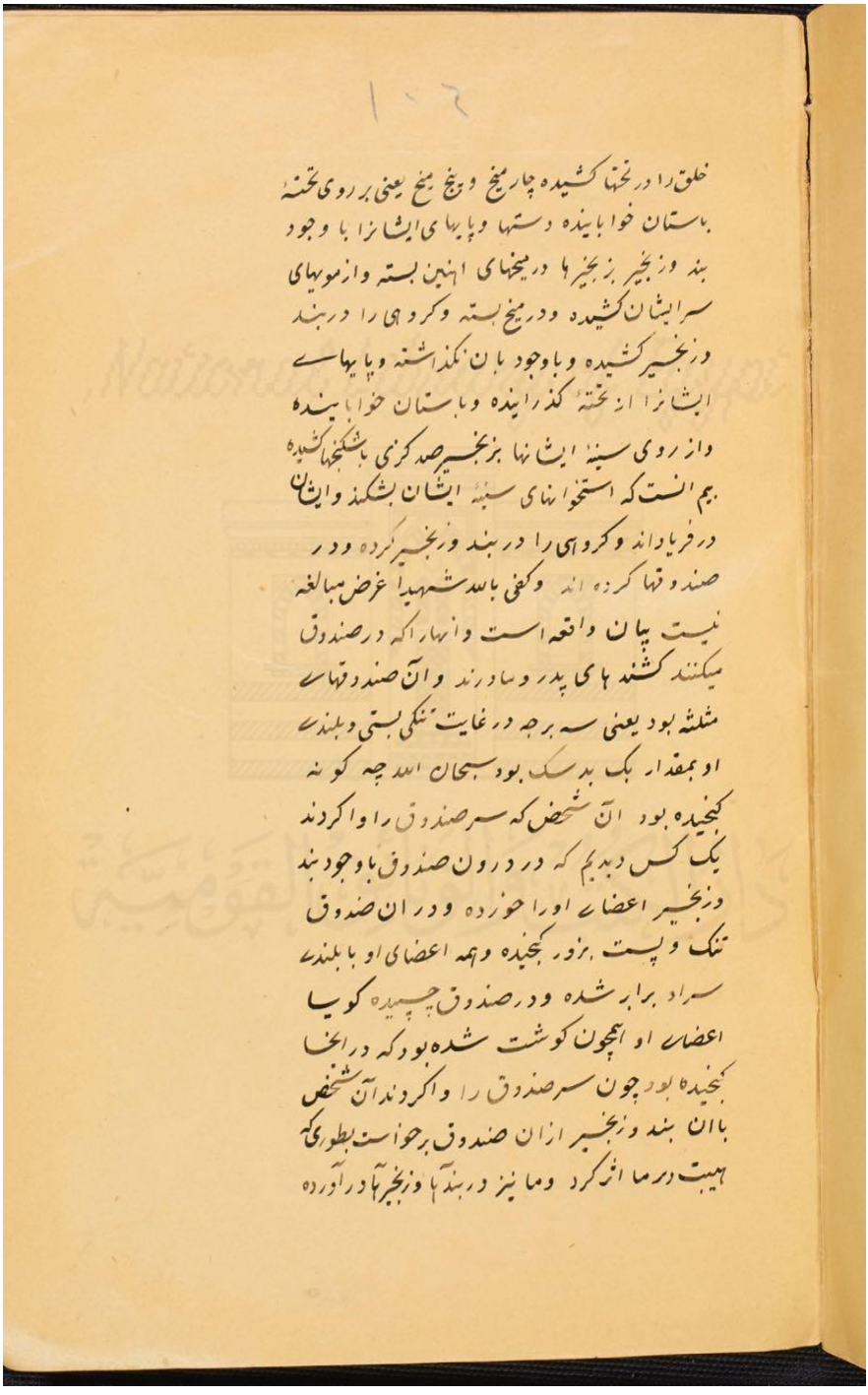

خلق را در تختها کشیده چار میخ و پنج میخ یعنی بر روی تخته
باستان خوابانیده دستها و پایهای ایشانرا با وجود
بند و زنجیر بزنجیرها در میخهای آهنین بسته و از موهای
سر ایشان کشیده و در میخ بسته و کردهای را در بند
و زنجیر کشیده و باوجود بان نگذاشته و پایهای
ایشانرا از تخته گذرانیده و باستان خوابانیده
و از روی سینهٔ ایشانها بزنجیر صد کرنی باشکنجها کشیده
بیم انست که استخوانهای سینهٔ ایشان بشکند و ایشان
در فریاد اند و کردهای را در بند و زنجیر کرده و در
صندوقها کرده اند وکفی بالله شهیدا غرض مبالغه
نیست پیان واقعه است و آنهارا که در صندوق
میکنند کشندهای پدر و مادرند و آن صندوقهای
مثلثه بود یعنی سه برجه در غایت تنگی و بلندی
او بمقدار یک بدسک بود سبحان الله چه گونه
گنجیده بود آن شخص که سر صندوق را واکردند
یک کس دیدیم که در درون صندوق باوجود بند
و زنجیر اعضای اورا خورده و در ان صندوق
تنگ و پست بزور گنجیده و همه اعضای او با بلندی
سر او برابر شده و در صندوق چسپیده گویا
اعضای او همچون گوشت شده بود که در انجا
گنجیده بود چون سر صندوق را واکردند آن شخص
با ان بند و زنجیر از ان صندوق برخواست بطوری که
هیبت در ما اثر کرد و ما نیز در بندها و زنجیرها در آورده

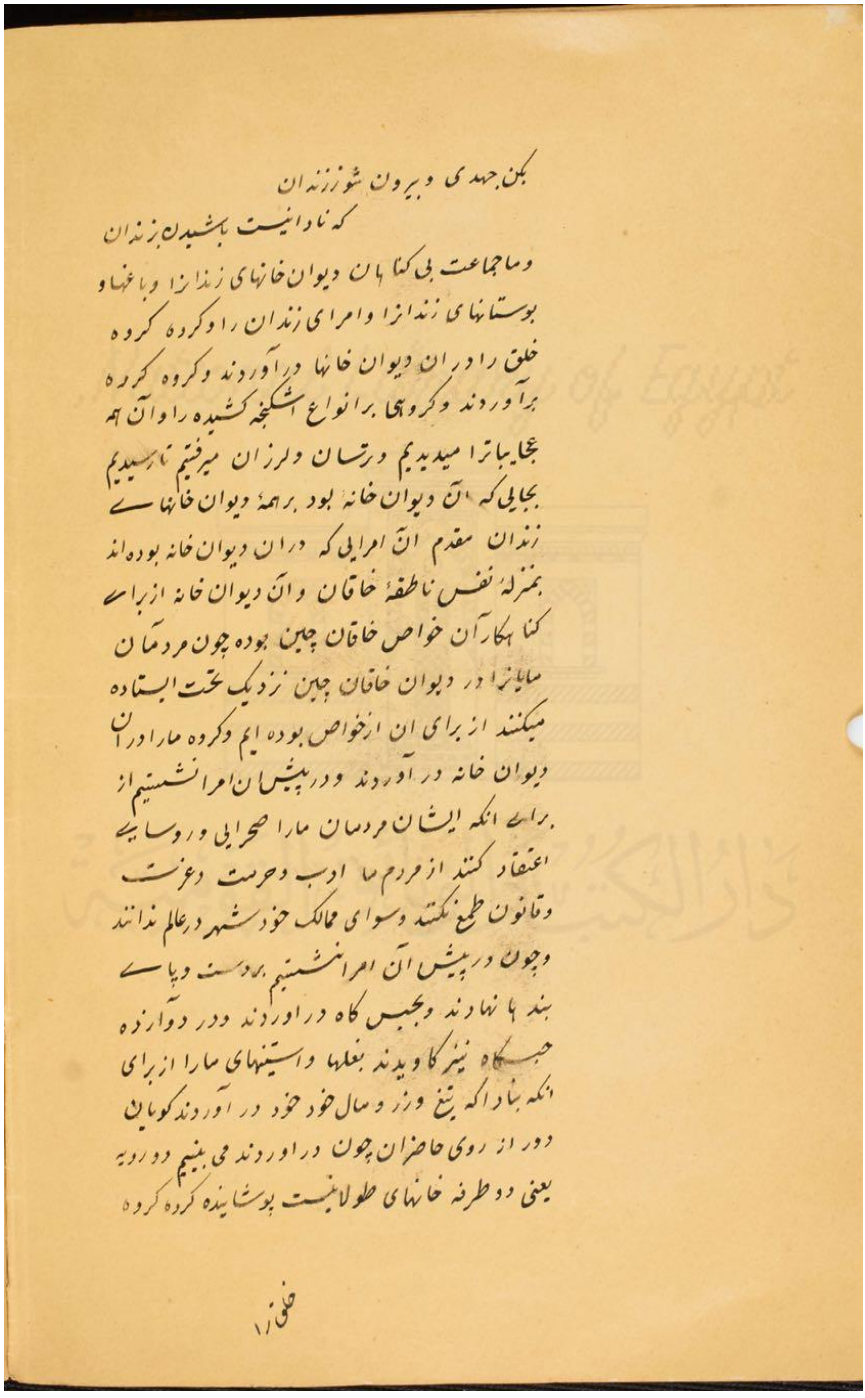

بکن جهدی و بیرون شو ز زندان
که نادانیست با شیدن بزندان

و ما جماعت بی کنا هان دیوان خانهای زندانرا و با غها و
بوستانهای زندانرا و امرای زندان را دکرده کرده
خلق را در ان دیوان خانها در آوردند و کروه کروه
بر آوردند و کروهها بر انواع اشکنجه کشیده را و آن هم
بجایها تر امیدیدیم و ترسان و لرزان میرفتیم تا رسیدیم
بجایی که آن دیوان خانه بود بر همهٔ دیوان خانهاے
زندان مقدم آن امرایی که دران دیوان خانه بوده اند
بمنزلهٔ نفس ناطقهٔ خاقان و آن دیوان خانه از برای
کناهکار آن خواص خاقان چین بوده چون مردمان
ملایانرا در دیوان خاقان چین نزدیک تخت ایستاده
میکنند از برای ان از خواص بوده ایم دکرده مارا در آن
دیوان خانه در آوردند و در پیش ان امرا نشستیم از
برای انکه ایشان مردمان مارا صحرایی و روسایی
اعتقاد کنند از مردم ما ادب و حرمت و عزت
و قانون طمع نکنند و سوای ممالک خود شهر در عالم ندانند
و چون در پیش آن امرا نشستیم بر دست و پاے
بند ها نهادند و بحبس کاه در اوردند و در دوازده
جبسکاه نیز کاویدند بغلها و استینهای مارا از برای
انکه بداند که تیغ و زر و سال خود در آوردند کو مایان
دور از روی حاضران چون در اوردند می بینیم دو رویه
یعنی دو طرفه خانهای طولانیست پوشانیده کرده کروه

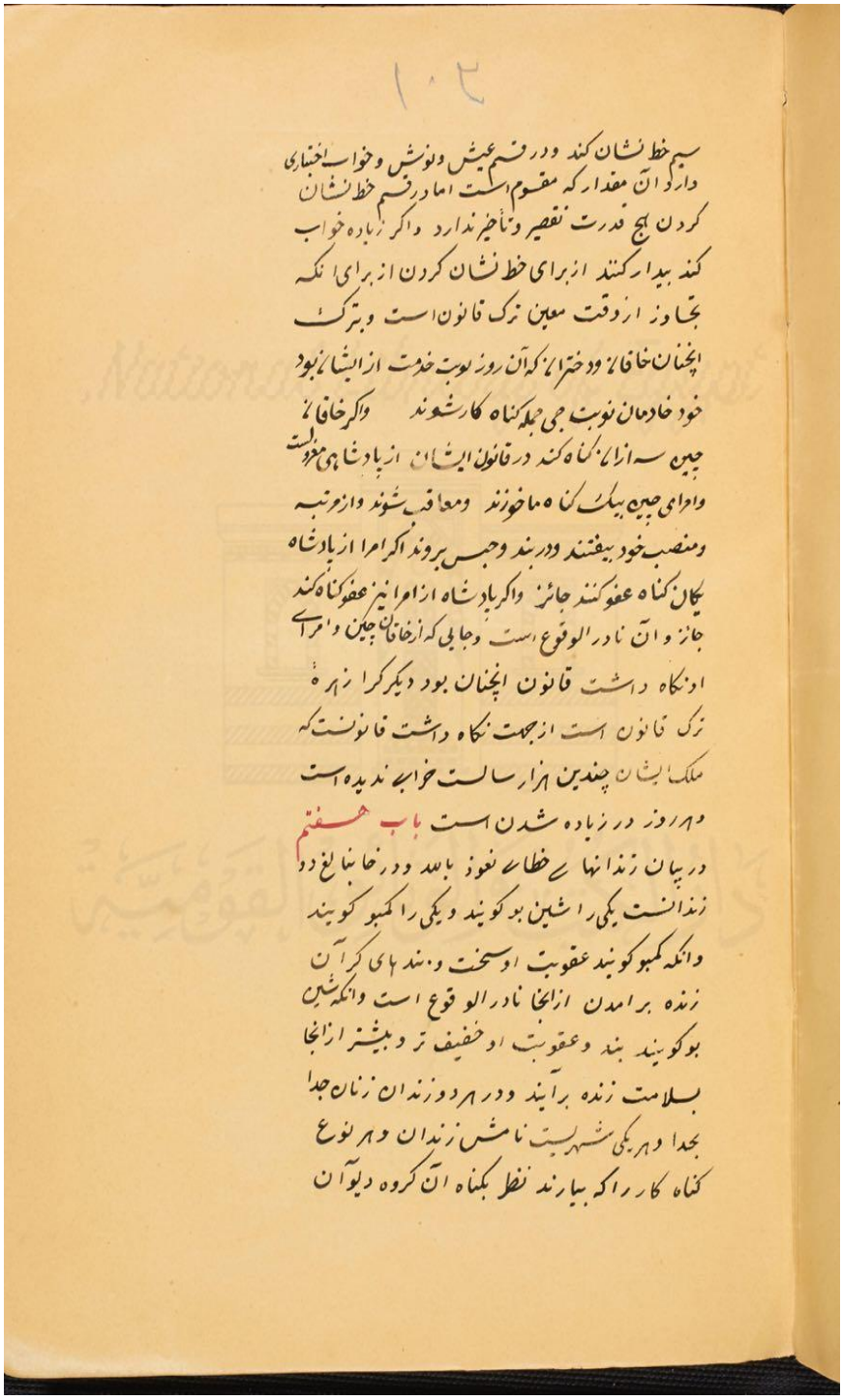

١٠٤

سیم خط نشان کند و در قسم عیش و نوش و خواب اختیاری
دارد آن مقدار که مقسوم است اما در قسم خط نشان
کردن هیچ قدرت تقصیر و تأخیر ندارد و اگر زیاده خواب
کند بیدار کنند از برای خط نشان کردن از برای آنکه
تجاوز از وقت معین ترک قانون است و بترک
ایشان خافان زود خبر دار شد که آن روز نوبت خدمت از ایشان بود
خود خادمان نوبت جمی جمله گناه کار شوند و اگر خافان
چین سه بار گناه کند در قانون ایشان از پادشاهی معزول است
و ادای چین یک گناه ما خوزند و معاقب شوند و از مرتبه
و منصب خود بیفتند و در بند و حبس بروند اگر امرا از پادشاه
یکبار گناه عفو کنند جائز و اگر پادشاه از امرا نیز عفو گناه کند
جائز و آن نادر الوقوع است و جایی که از خافان چین و امرای
او نگاه داشت قانون ایشان بود دیگر کرا زهره
ترک قانون است از جهت نگاه داشت قانونست که
ملک ایشان چندین هزار سالست خوابی ندیده است
و هر روز در زیاده شدن است **باب هفتم**
در بیان زندانها و خطای نعوذ بالله و در خانها بالغ دو
زندانست یکی را شین بو گویند و یکی را کمبو گویند
و انکه کمبو گویند عقوبت او سخت و بند های گران آن
زنده بر آمدن از انجا نادر الوقوع است و انکه شین
بو گویند بند و عقوبت او خفیف تر و بیشتر از انجا
بسلامت زنده بر آیند و در هر دو زندان زنان جدا
بجدا و هر یکی شهریست نامش زندان و هر نوع
گناه کار را که بیارند نظر بگناه آن گروه دیوان

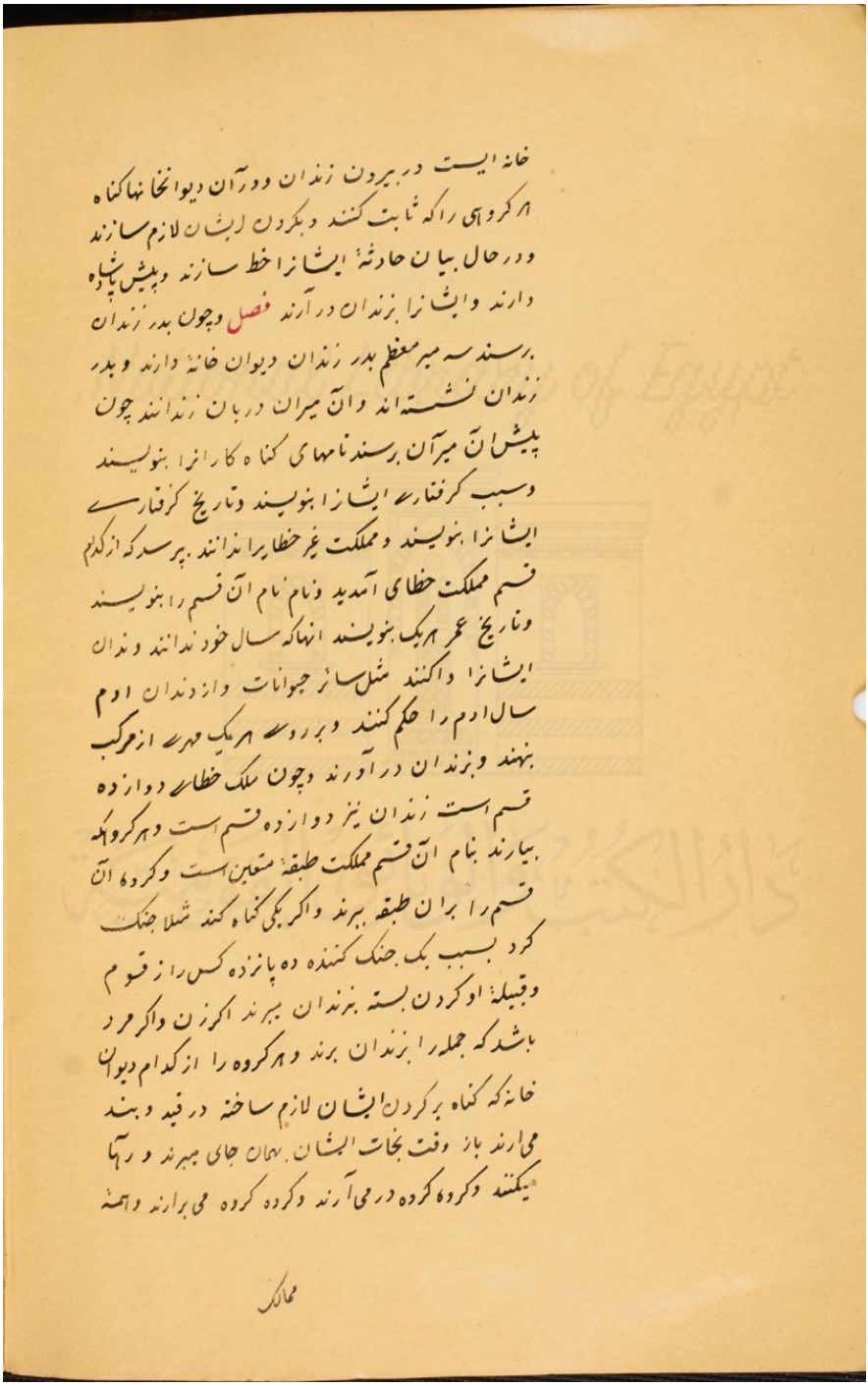

خانه ایست در بیرون زندان و در آن دیوانخانها که گناه
هر گروهی را که ثابت کنند و بگردن ایشان لازم سازند
و در حال بیان حادثهٔ ایشانرا خط سازند و پیش پادشاه
دارند و ایشانرا بزندان در آرند فصل و چون بدر زندان
برسند سه میر معظم بدر زندان دیوان خانهٔ دارند و بدر
زندان نشسته اند و آن میران دربان زندانند چون
پیش آن میران برسند نامهای گناه کارانرا بنویسند
و سبب گرفتاری ایشانرا بنویسند و تاریخ گرفتاری
ایشانرا بنویسند و مملکت غیر خطا پرانند. پرسند که از کدام
قسم مملکت خطای آمدید و نام نام آن قسم را بنویسند
و تاریخ عمر هریک بنویسند انهاکه سال خود ندانند و ندان
ایشانرا واکنند مثل سائر حیوانات و از دندان ادم
سال ادم را حکم کنند و بر روی هریک مهری از مرکب
بنهند و بزندان در آورند و چون ملک خطای دوازده
قسم است زندان نیز دوازده قسم است و هر گروهی که
بیارند بنام آن قسم مملکت طبقهٔ متعین است و گروه آن
قسم را بران طبقه ببرند و اگر یکی گناه کند مثلا جنگ
کرد بسبب یک جنگ کننده ده پانزده کس را از قوم
و قبیلهٔ او کردن بسته بزندان ببرند اگر زن و اگر مرد
باشد که جمله را بزندان برند و هر گروه را از کدام دیوان
خانه که گناه بر گردن ایشان لازم ساخته در قید و بند
میدارند باز وقت نجات ایشان بهمان جای ببرند و رها
میکنند و گروه گروه در میآرند و گروه گروه می برانند و همه

محاکمه

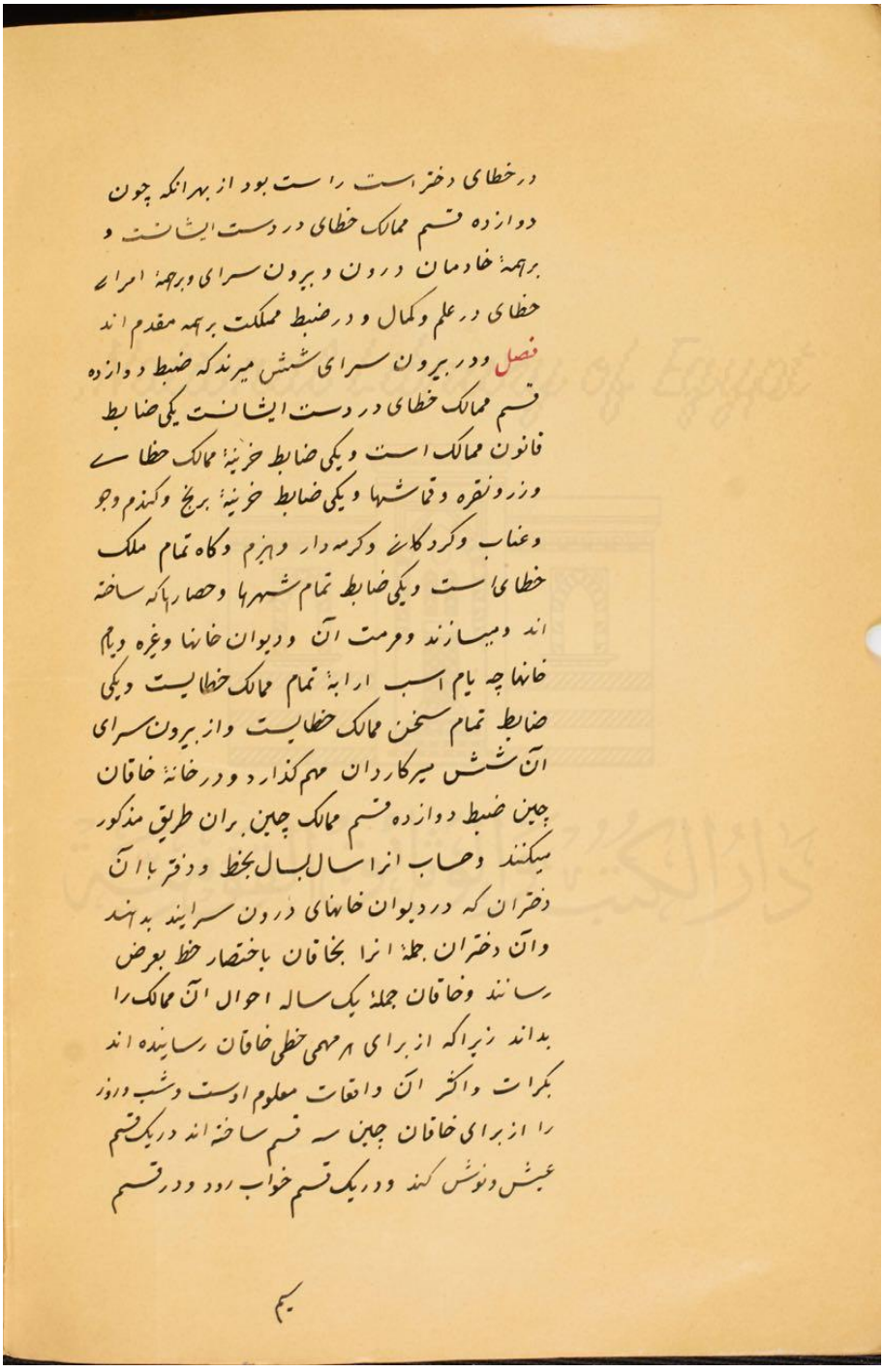

در خطای دختر است راست بود از بهرانکه چون
دوازده قسم ممالک خطای در دست ایشانست و
برهمهٔ خادمان درون و بیرون سرای وبرههٔ امرای
خطای در علم وکمال و در ضبط مملکت برهمه مقدم اند
فصل ودر بیرون سرای ششش میرند که ضبط دوازده
قسم ممالک خطای در دست ایشانست یکی ضابط
قانون ممالک است ویکی ضابط خزینهٔ ممالک خطای
وزر ونقره وقماشها ویکی ضابط خزینهٔ برنج وگندم وجو
وعناب وگردکانی وگرمه دار وهزم وکاه تمام ملک
خطای است ویکی ضابط تمام شهرها وحصارها که ساخته
اند ومیسازند ومرمت آن ودیوان خانها وغره وبام
خانها چه بام اسب ارابهٔ تمام ممالک خطایست ویکی
ضابط تمام سخن ممالک خطایست واز بیرون سرای
آن ششش میرکاردان مهم گذارد ودر خانهٔ خاقان
چین ضبط دوازده قسم ممالک چین بران طریق مذکور
میکنند وحساب انرا سال بسال بخط ودفتر با آن
دختران که در دیوان خانهای درون سرایند بدهند
وآن دختران جملهٔ انرا بخاقان باختصار خط بعرض
رسانند وخاقان جملهٔ یک ساله احوال آن ممالک را
بداند زیراکه از برای هرمهمی خطی خاقان رسانیده اند
بکرات واکثر آن واقعات معلوم اوست وشب وروز
را از برای خاقان چین سه قسم ساخته اند در یک قسم
عیش ونوش کند ودر یک قسم خواب رود ودر قسم

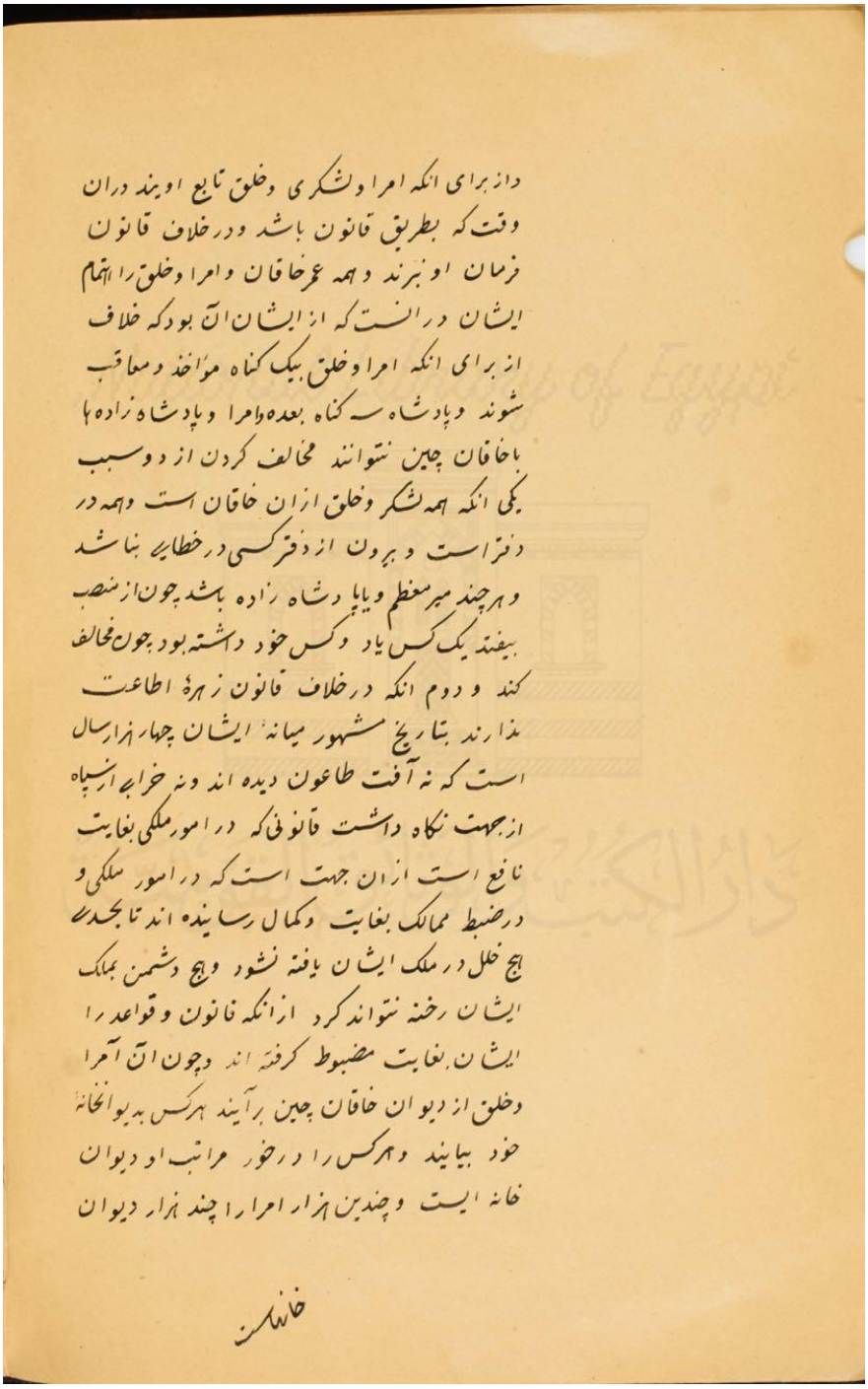

دار برای انکه امرا و لشکری و خلق تابع اویند دران
وقت که بطریق قانون باشد و در خلاف قانون
فرمان او نبرند و همه عمر خاقان و امرا و خلق را اتهام
ایشان در انست که از ایشان آن بود که خلاف
از برای انکه امرا و خلق بیک گناه مؤاخذ و معاقب
شوند و پادشاه سه گناه بعده و امرا و پادشاه زاده ها
با خاقان چین نتوانند مخالف کردن از دو سبب
یکی انکه همه لشکر و خلق ازان خاقان است و همه در
دفتر است و بیرون از دفتر کسی در خطایر نباشد
و هرچند میر معظم و یا پادشاه زاده باشد چون از منصب
بیفتد یک کس یاد و کس خود داشته بود چون مخالف
کند و دوم انکه در خلاف قانون زهرهٔ اطاعت
ندارند بتاریخ مشهور میانهٔ ایشان چهار هزار سال
است که نه آفت طاعون دیده اند و نه خرابی از سپاه
از جهت نگاه داشت قانونی که در امور ملکی بغایت
نافع است ازان جهت است که در امور ملکی و
در ضبط ممالک بغایت و کمال رسانیده اند تا بحدی
هیچ خلل در ملک ایشان یافته نشود و هیچ دشمن بممالک
ایشان رخنه نتواند کرد از انکه قانون و قواعد را
ایشان بغایت مضبوط گرفته اند و چون آن امرا
و خلق از دیوان خاقان چین برآیند هرکس بدیوانخانهٔ
خود بیایند و هرکس را در خور مراتب او دیوان
خانه ایست و چندین هزار امرا را چند هزار دیوان

خانه کن

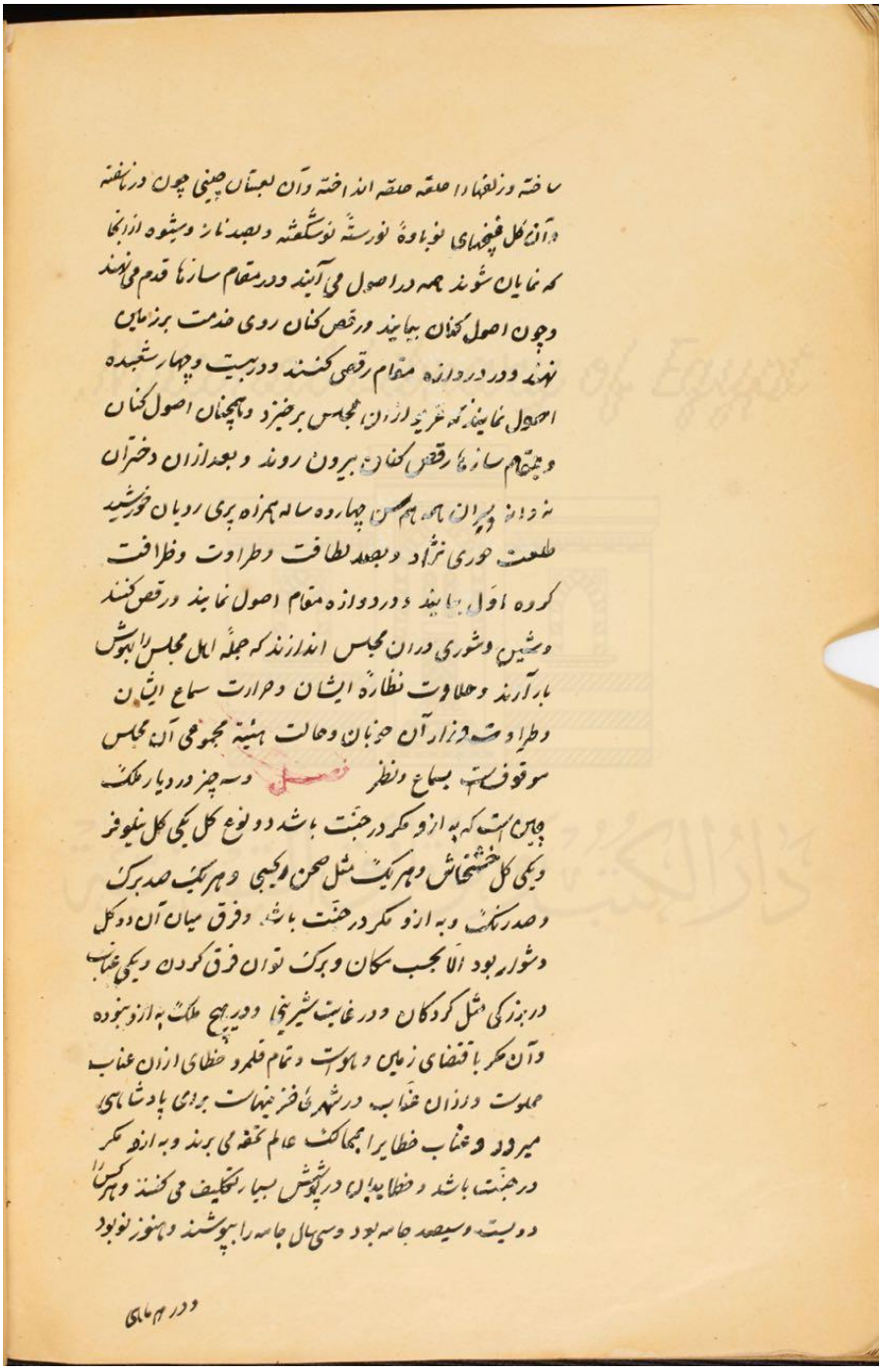

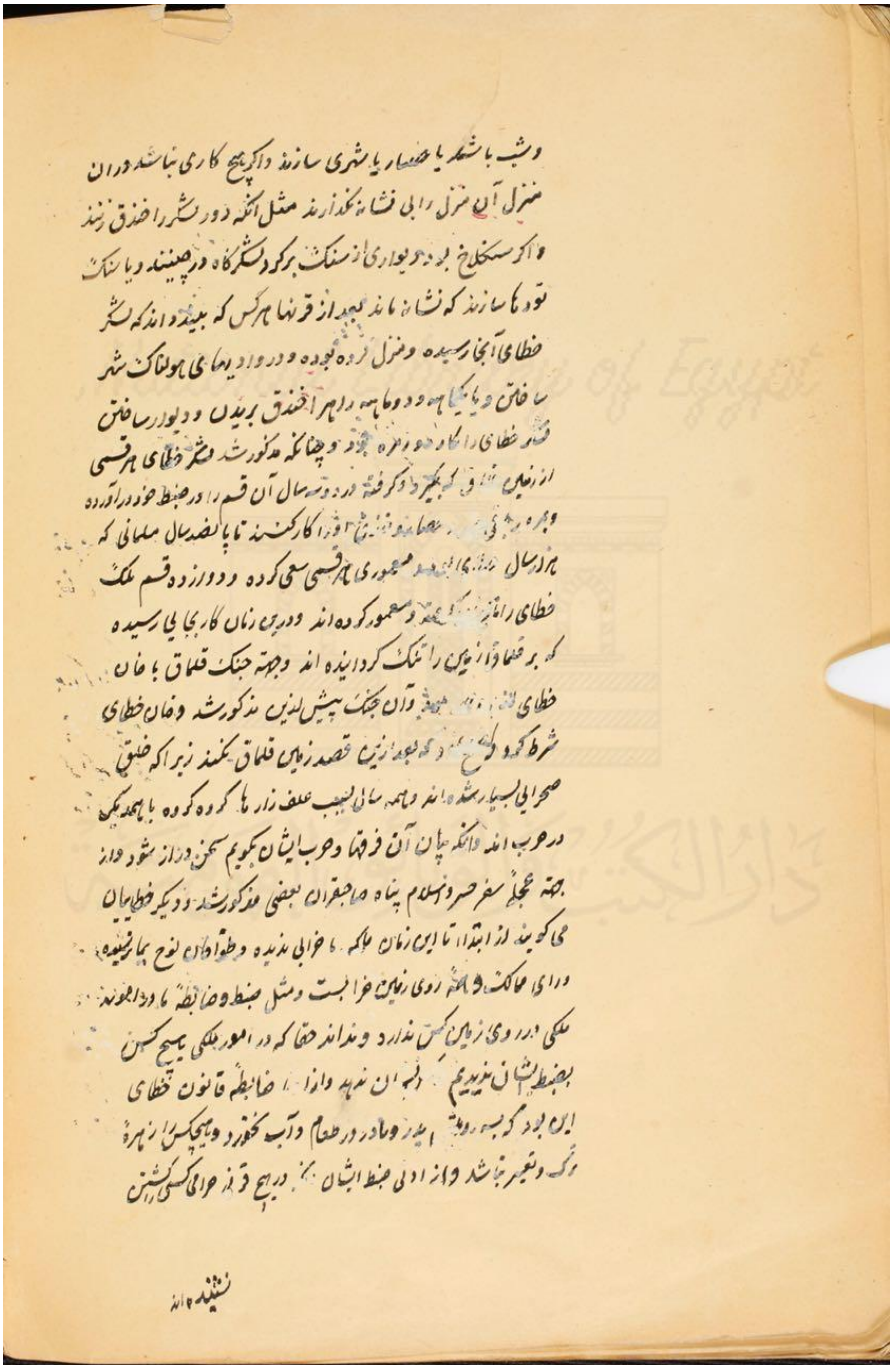

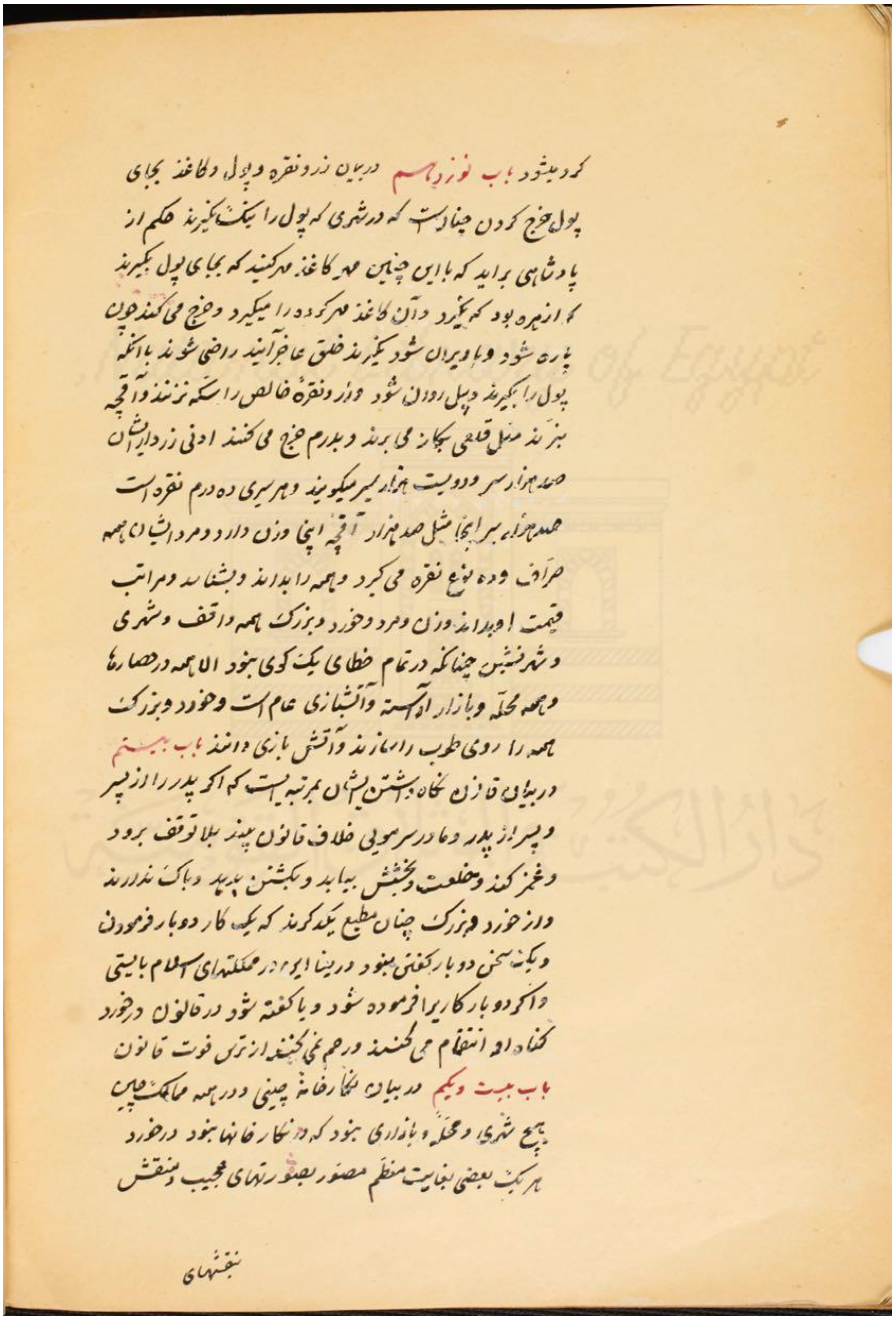

که دیشود باب نوزدهم دربیان زر ونقره وپول وکاغذ بجای
پول خرج کردن چنانست که درشهری که پول را یک پذیرند حکم از
پادشاهی براید که بااین چنین مهر کاغذ مهر کنید که بجای پول بگیرند
کاز زهره بود که بگیرد وآن کاغذ مهر کرده را میگیرد وخرج می کند چون
پاره شود وبا ویران شود میگیرند خلق عاجز آیند راضی شوند باانکه
پول را بگیرند وپل روان شود وزر ونقره خالص را سکه زنند وآنچه
بزرگ مثل قاقمی بکار می برند وبدرم خرج می کنند ادنی زرداران
صد هزار سر ودویست هزار پسر میگویند وهر سری ده درم نقره است
صد هزار پسر اینجا مثل صد هزار آنچه اینجا وزن دارد ومرد ایشان همه
صراف وده نوع نقره می کرد وهمه را بداند وبشناسد ومراتب
قیمت او بداند وزن ومرد وخورد وبزرگ همه واقف وشهری
وشهرنشین چنانکه درتمام خطای یک کوی بنود الا همه درحصارها
وهمه محله وبازار او آهسته وآتشبازی عام است وخورد وبزرگ
همه را روی خوب را میدارند وآتش بازی دانند باب بیستم
دربیان قانون نگاه داشتن ایشان بمرتبه است که اگر پدر را از پسر
وپسر از پدر دعا در سر هوی خلاف قانون پندر بلا توقف برود
وخمز کند وخلعت وبخشش بیابد وبکشتن بدهند وباک ندارند
واز خورد وبزرگ چنان مطیع یکدیگرند که یک کار دوبار فرمودن
ویک سخن دوبار گفتن نبود ودرینا ایام در ممالکهای اسلام بایستی
واگر دوبار کاری فرموده شود ویا گفته شود در قانون درخورد
گناه او انتقام می کنند ورحم نمی کنند از ترس فوت قانون
باب بیست ویکم دربیان نگارخانهٔ چینی ودرهمه ممالک چین
هیچ شهری ومحله وبازاری نبود که در نگارخانها نبود درخورد
هر یک بعضی نهایت منظم مصور بصورتهای عجیب ونقش

نقشهای

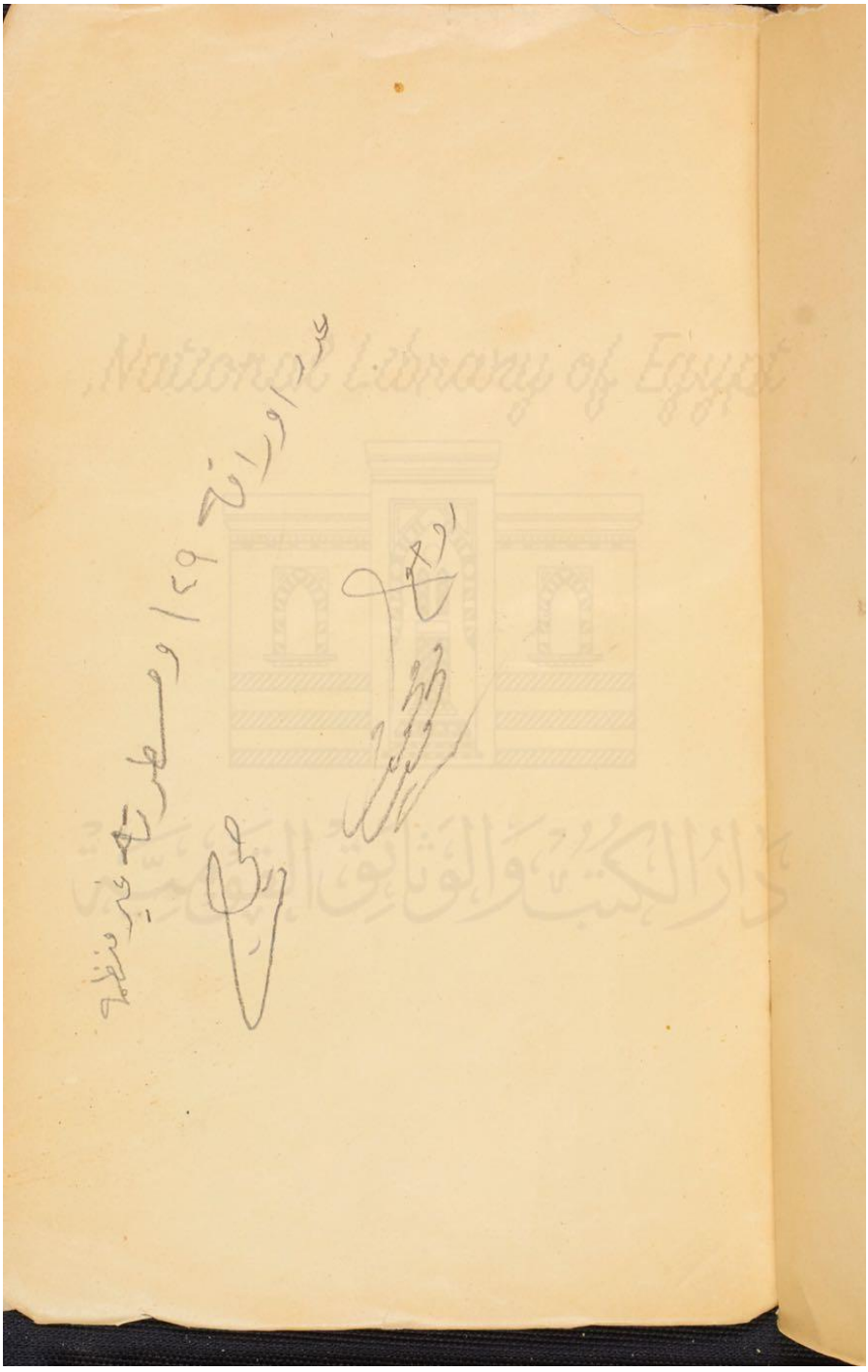

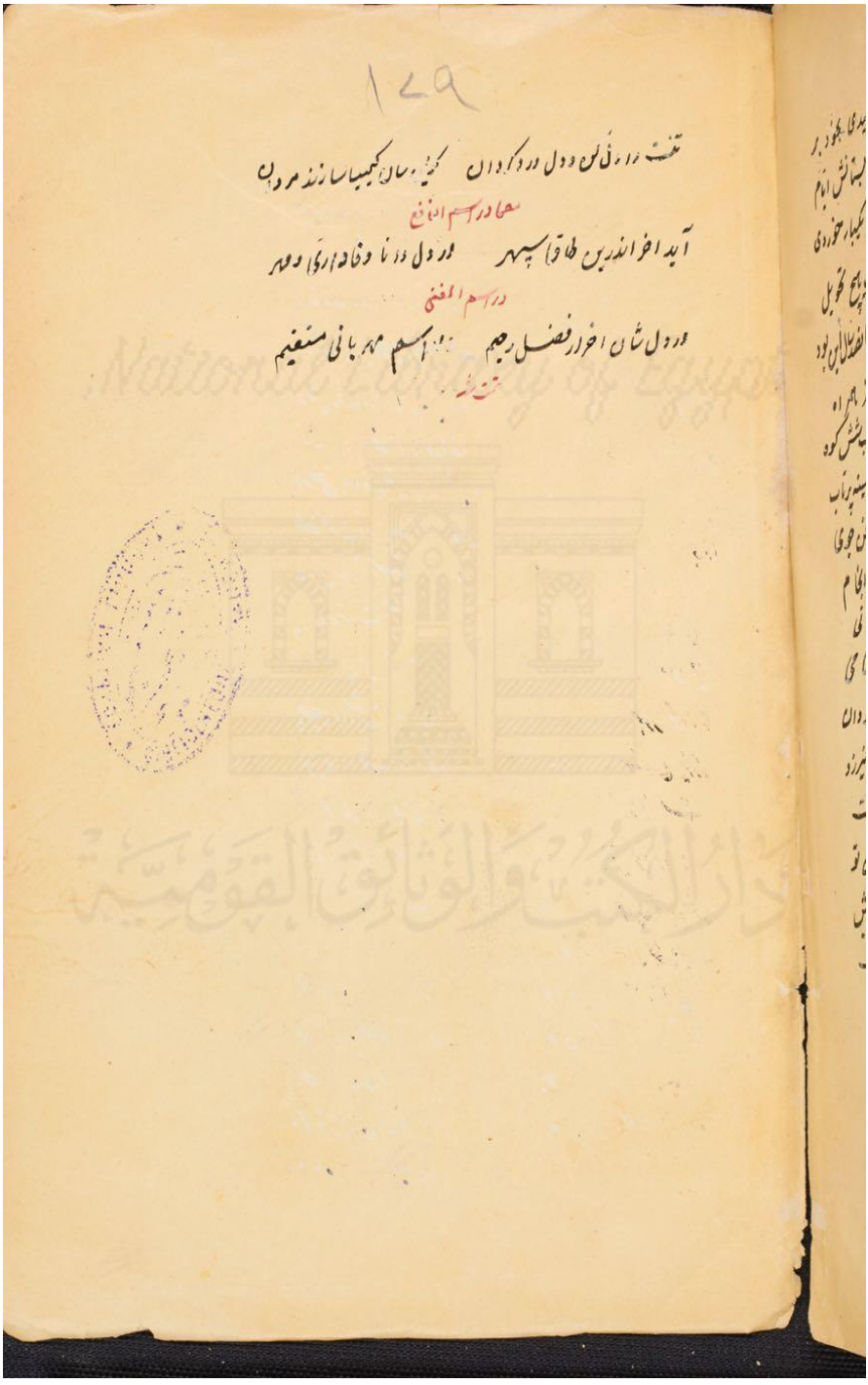

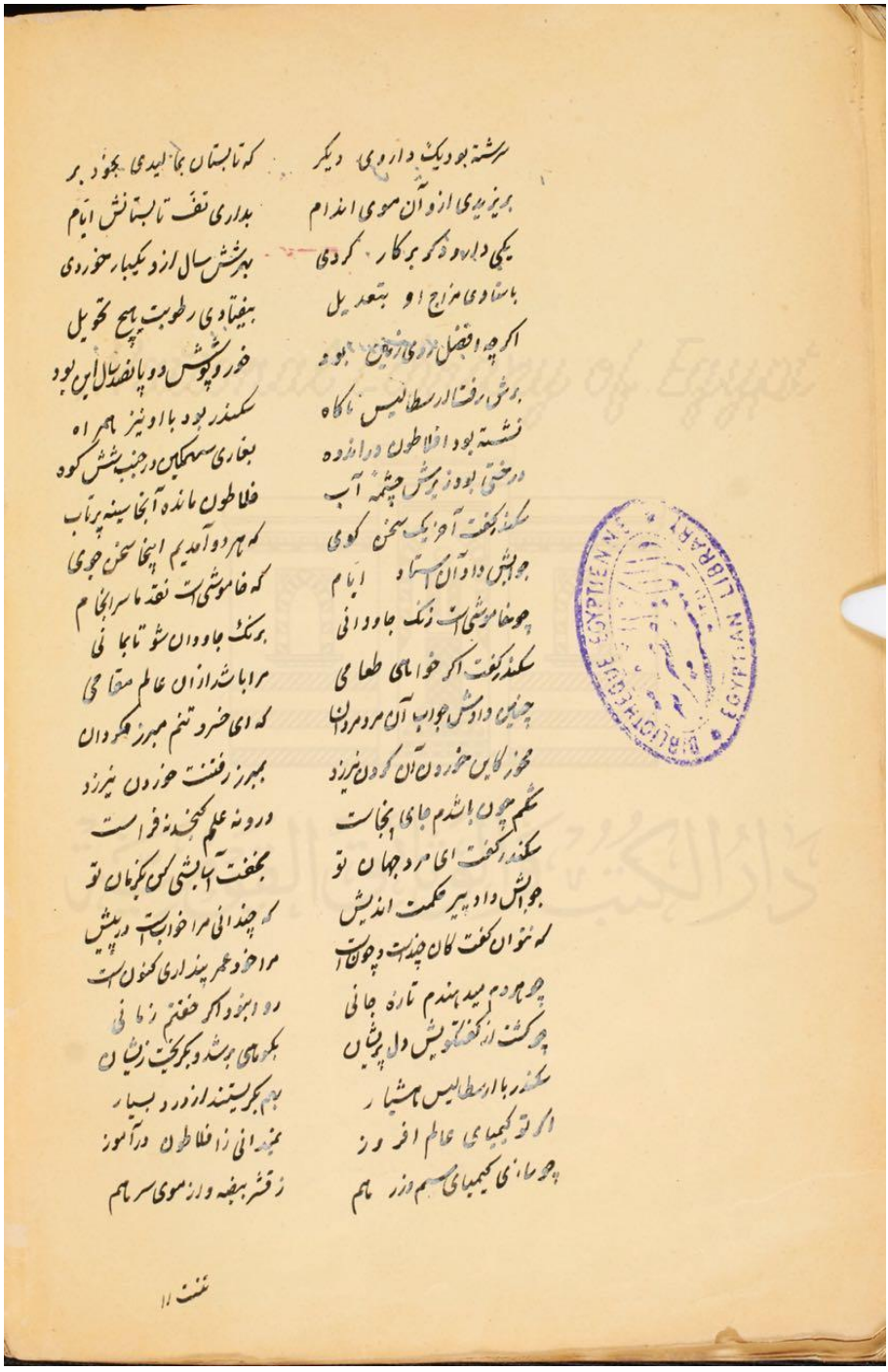

سرشته بود یک داروی دیگر — که تا بستان بجا لیدی بجوید بر
بریزیدی از آن موی اندام — بداری تف تا بستانش ایام
یکی دارو دگر بر کار کردی — بهر شش سال از دی یکبار خوردی
باستادی مزاج او بتعدیل — بیفتادی رطوبت هیچ تحویل
اگرچه افضل روی زمین بود — خور و پوشش دو پانصد سال این بود
برش رفتار سطالیس ناگاه — سکندر بود با او نیز همراه
نشسته بود افلاطون دراندوه — بغاری سهمگین در جنبش کوه
درختی بود و زیرش چشمه آب — فلاطون مانده آنجا سینه پرتاب
سکندر گفت آخر یک سخن گوی — که هر دو آمدیم اینجا سخن جوی
جوابش داد آن استاد ایام — که خاموشی است نقد ما سرانجام
چو خاموشی است زنگ جاودانی — بزنگ جاودان شو تا بمانی
سکندر گفت اگر خواهای طعامی — مرا باشد ازان عالم مقامی
چنین دادش جواب آن مرد دانا — که ای خسرو تنم مهرز گردان
مخور کابن خوردن آن کودن نیرزد — بمهرز رفعت هوزون نیرزد
شکم چون باشدم جای پنجاست — درونه علم گنجد نه فراست
سکندر گفت ای مرد جهان تو — بگفت آبا بشی کس بگمان تو
جوابش داد پیر حکمت اندیش — که چندانی مرا خواب است در پیش
که نتوان گفت کان چندست و چون است — مرا خود عمر پنداری کنون است
چو هردم میدهندم تازه جانی — دو ابرو گر هفتم زمانی
چو گشت از گفتگویش دل پریشان — بکوهای برشد و برگرفت زیشان
سکندر با ارسطالیس هشیار — بهم بگریستند از درد بسیار
اگر تو کیمیای عالم افروز — نمیدانی ز افلاطون درآموز
چو دانی کیمیای هردم و زر — زفسر بیفه و راز موی سر ماهم

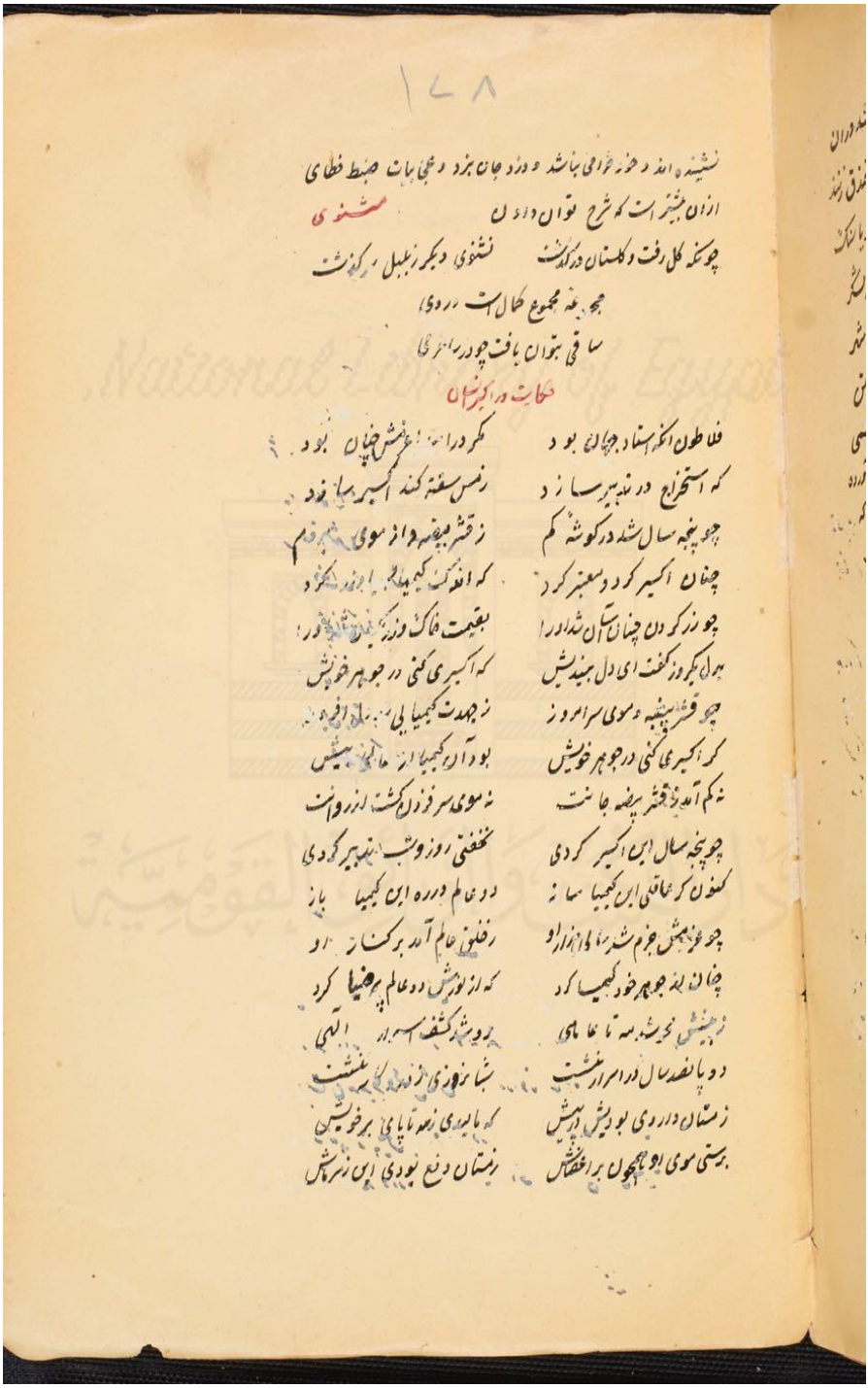

۱۷۸

نشیده اند در خزانه عرای باشد و ورد جان بزد و عجایبات ضبط قطای
ازان بیشتر است که شرح توان داد ن

مثنوی

چو کنه کل رفت و گلستان در گذشت نشنوی دیگر زبلبل برگذشت

مجموعه مجموع کمال است زروی
ساقی بتوان یافت چو در ساغری

حکایت در اکبر شان

فلاطون اگر استاد جهان بود مگر در ا غرش چنان بود
که استخراج در تدبیر سازد زمس سنقه کند اکسیر سازد
چو پنجه سال شد در کوشه کم ز قشر پیضه و از موی مریم
چنان اکسیر کرد و معتبر کرد که اندک کیمیا را زور کرد
چو زر کردن چنان آسان شد او را بقیمت خاک و زر یکسان شد او را
بران بگروز گفت ای دل جویش که اکسیری کنی در جوهر خویش
چو قشر پیضه و موی سر امروز ز جهدت کیمیایی یار افروز
گر اکسیری کنی در جوهر خویش بود آن کیمیا از جاه بیشش
نه کم آید ز قشر پیضه جانت نه موی سر فزون کشت از روانت
چو پنجه سال این اکسیر کردی نخفتی روز و شب تدبیر کردی
کنون کز عاقلی این کیمیا ساز دو عالم ذره این کیمیا باز
چو غرضش جزم شد رای استوار او رفتن عالم آمد بر کنار او
چنان زد جوهر خود کیمیا کرد که از نورش دو عالم پر ضیا کرد
ز بیشش نخیزد به تا عالمای پرد شرکشف اسرار الهی
دو پانصد سال در اسرار بنشست شبا روزی ز فکرت کار بنشست
زمستان در روی بود پیش که مایوری زهد تا پای برخویش
ز سستی موی او هجون پر افشاش زمستان دفع بودی این زمانش

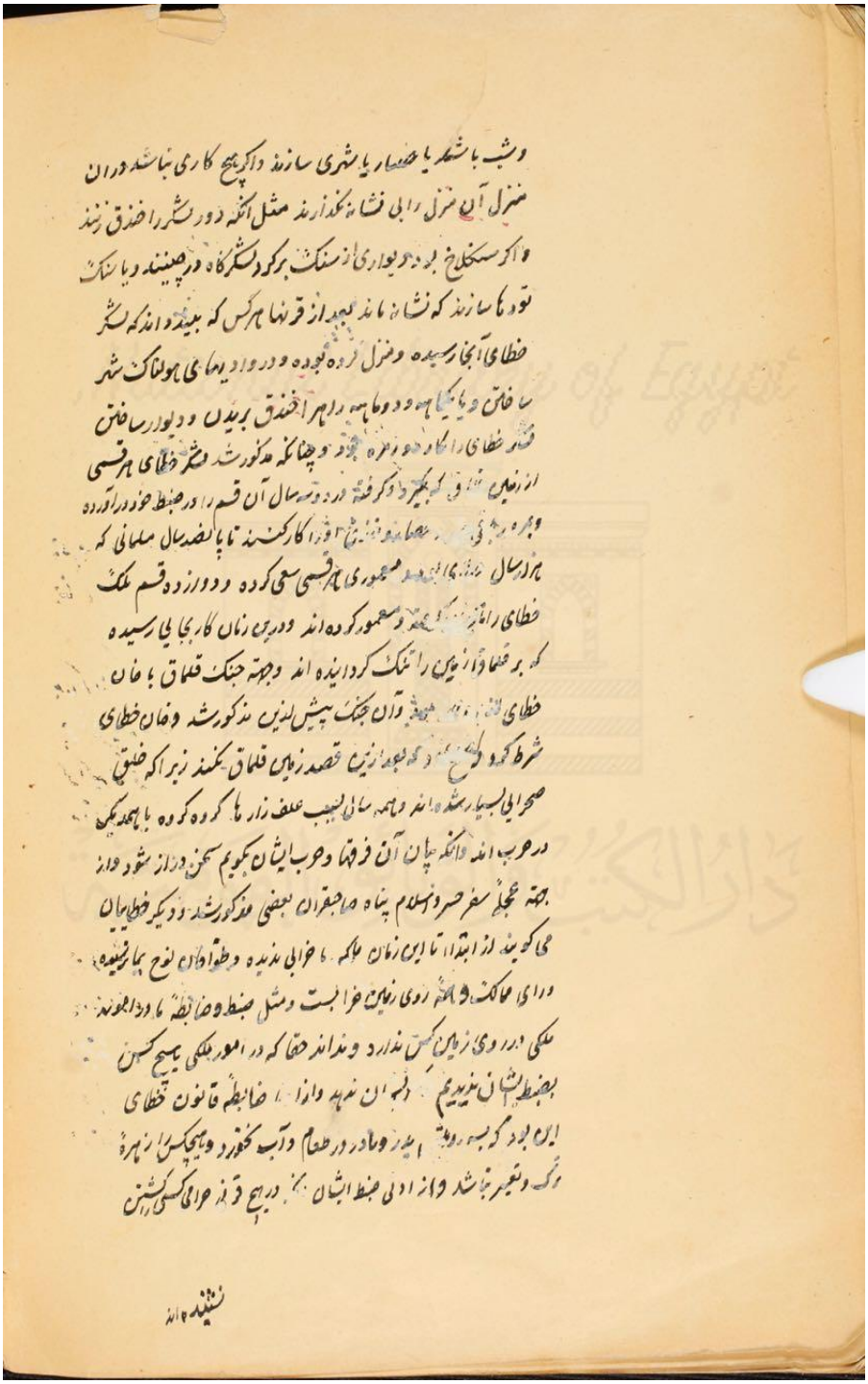

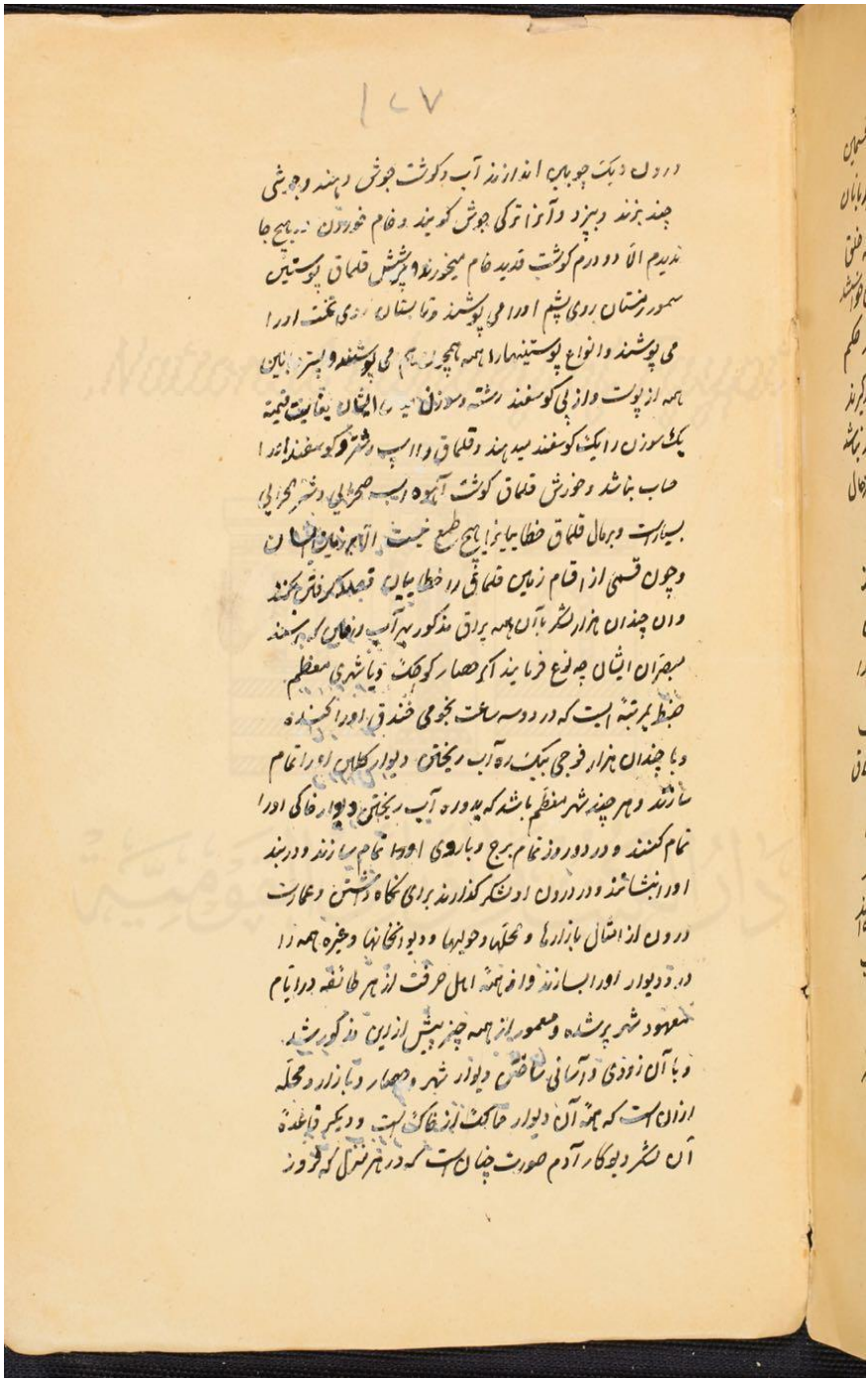

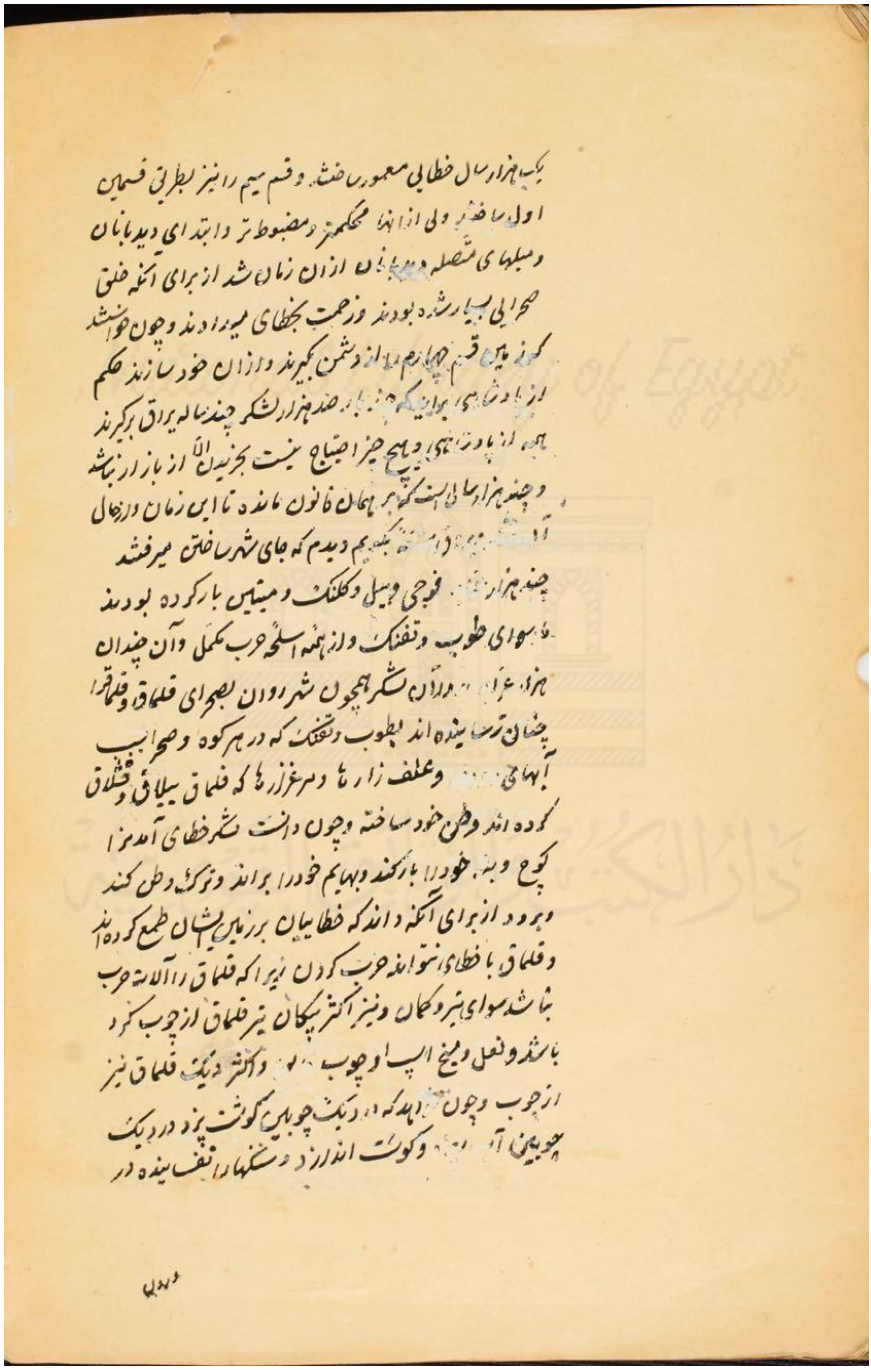

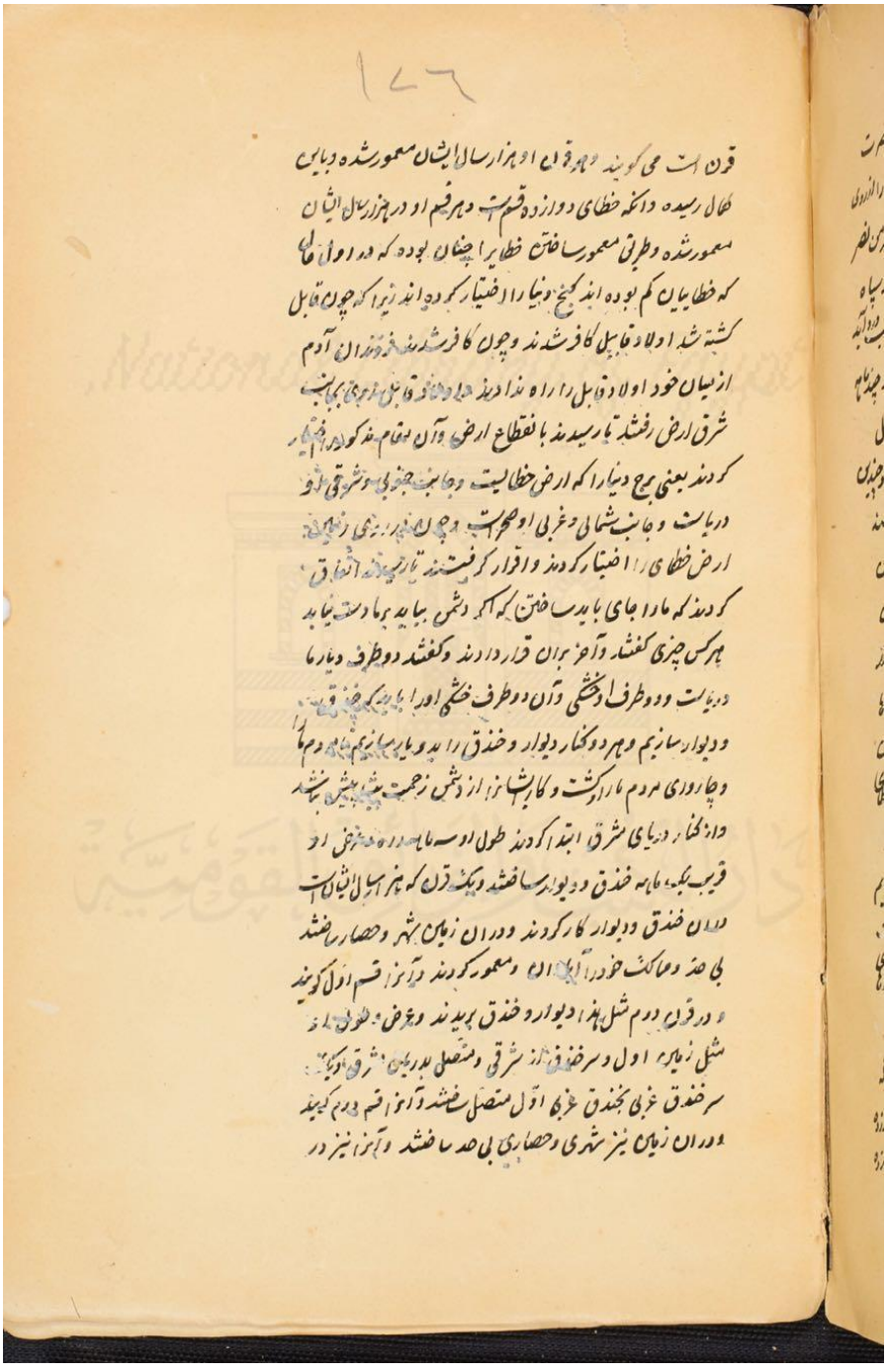

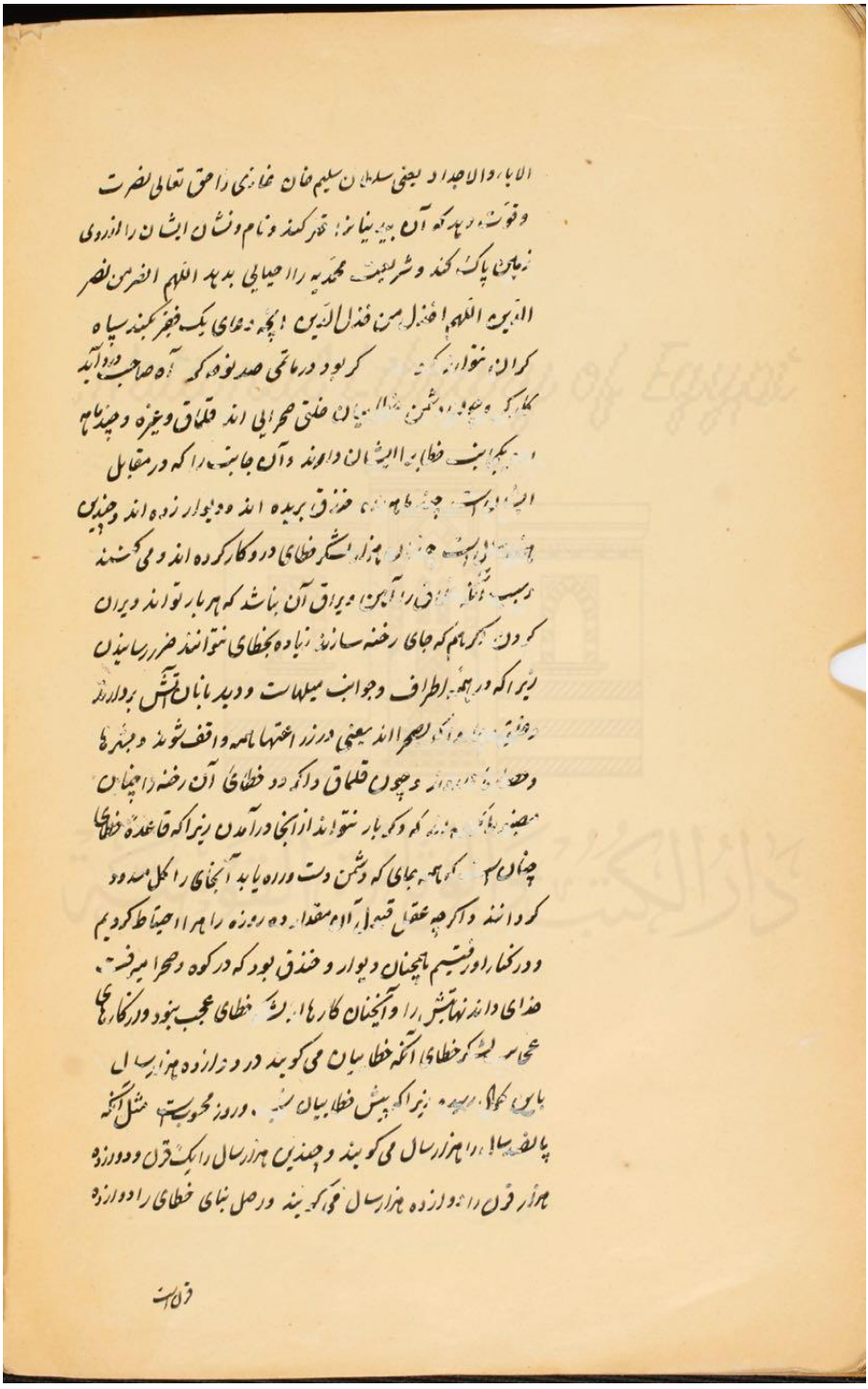

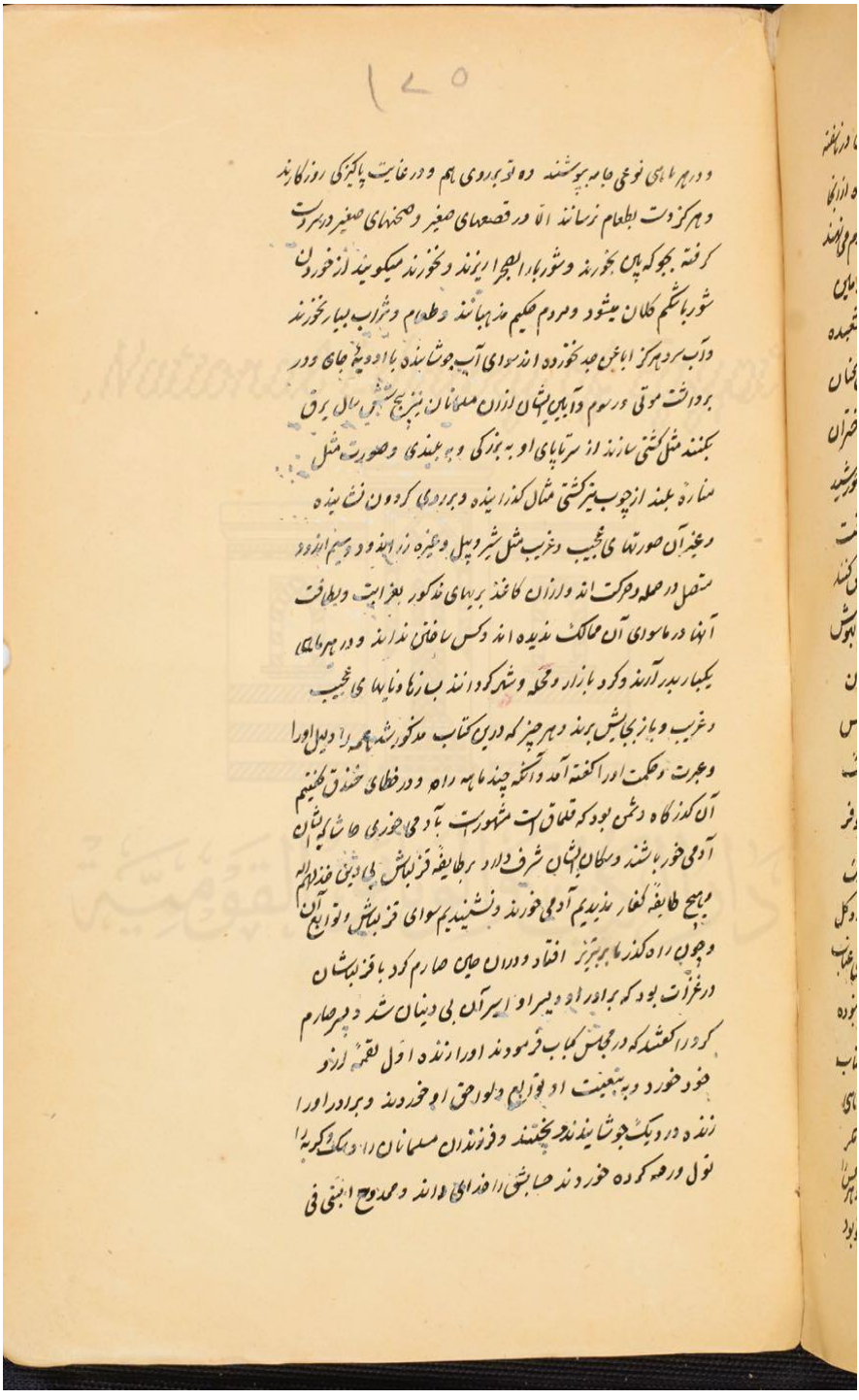

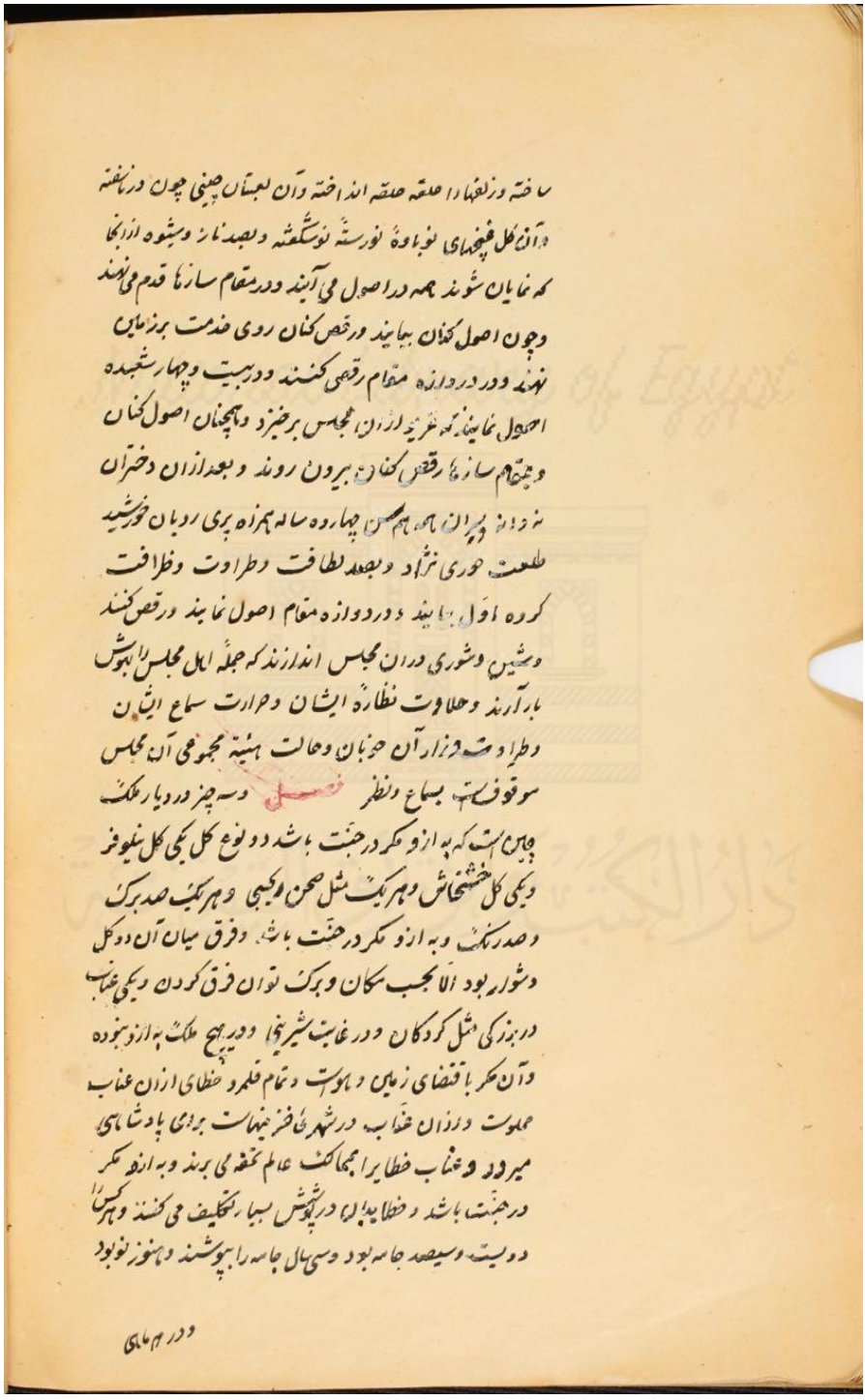

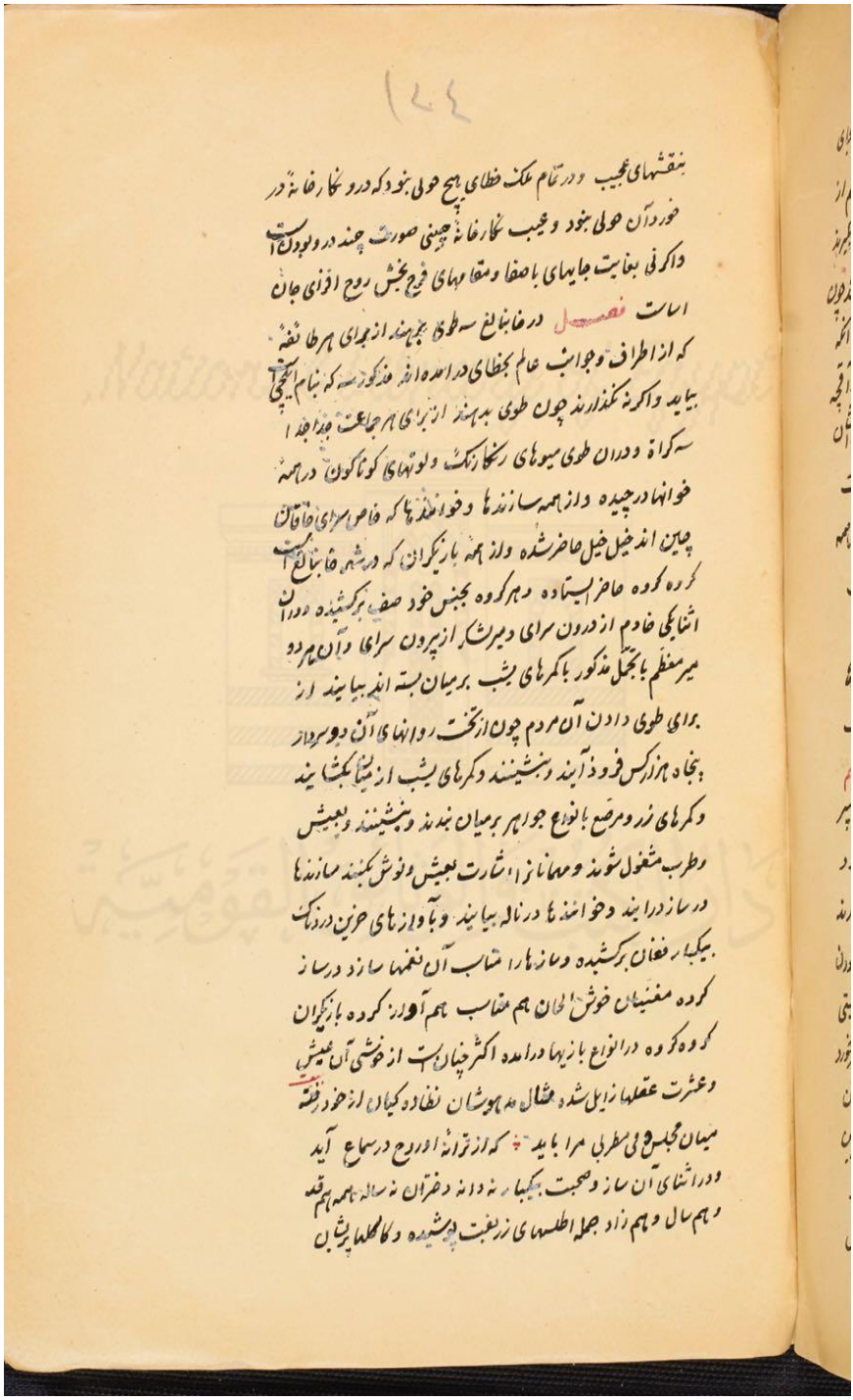

بنقشهای عجیب و در تمام ملک ختای هیچ حولی نبود که در و نگارخانه در
خور آن حولی نبود و عجب نگارخانه چینی صورت چند در و بودن آن
واکرفی بغایت جایهای باصفا و مقامهای فرح بخش روح افزای جان
اساست فصل در خاتمه سه طوی بجهند از برای هر طایفه
که از اطراف و جوانب عالم بختای در آمده اند مذکور شد که بنام ایچی
بیاید واکرنه نگذارند چون طوی بدهند از برای هر جماعت جداجدا
سکراه و دران طوی میوهای رنگارنگ و لوتهای کوناکون در همه
خوانها در چیده و از همه سازندها و خوانندها که خاص سرای خاقان
چین اند خیل خیل حاضر شده و از همه بازیکران که در شهر ختا بالغ است
کروه کروه حاضر ایستاده و هر کروه بجنس خود صف برکشیده و دران
اثنا یکی خادم از درون سرای دیبرش از بیرون سرای و آن هر دو
میر معظم با تجمل مذکور با کرمای بشب بر میان بسته اند بیایند از
برای طوی دادن آن مردم چون از تخت روانهای آن دو سردار
بنجاه هزار کس فرود آیند و بنشینند و کرمای بشب از میان بکشایند
و کرمای زر و مرصع بانواع جواهر بر میان بندند و بنشینند و بعیش
و طرب مشغول شوند و مهمانان را اشارت بعیش و نوش کنند سازندها
در ساز درایند و خوانندها در ناله بیایند و با آوازهای حزین در دناک
یکبار فغان برکشیده و سازها را متاب آن نغمها سازد در ساز
کرده مغنیان خوش الحان هم مناسب هم آواز کرده بازیکران
کروه کروه در انواع بازیها درآمده اکثر چنان بود از خوشی آن عیش
و عشرت عقلها زایل شده مثال مدهوشان نفاده کیان از خود رفته
میان مجلس وی مطربی مرا باید که از ترانه او روح در سماع آید
و در اثنای آن ساز و صحبت یکبار نه دانه دختران نه ساله همه هم قد
و هم سال و هم زاد جمله اطلسهای زربفت پوشیده و کاکلها پریشان

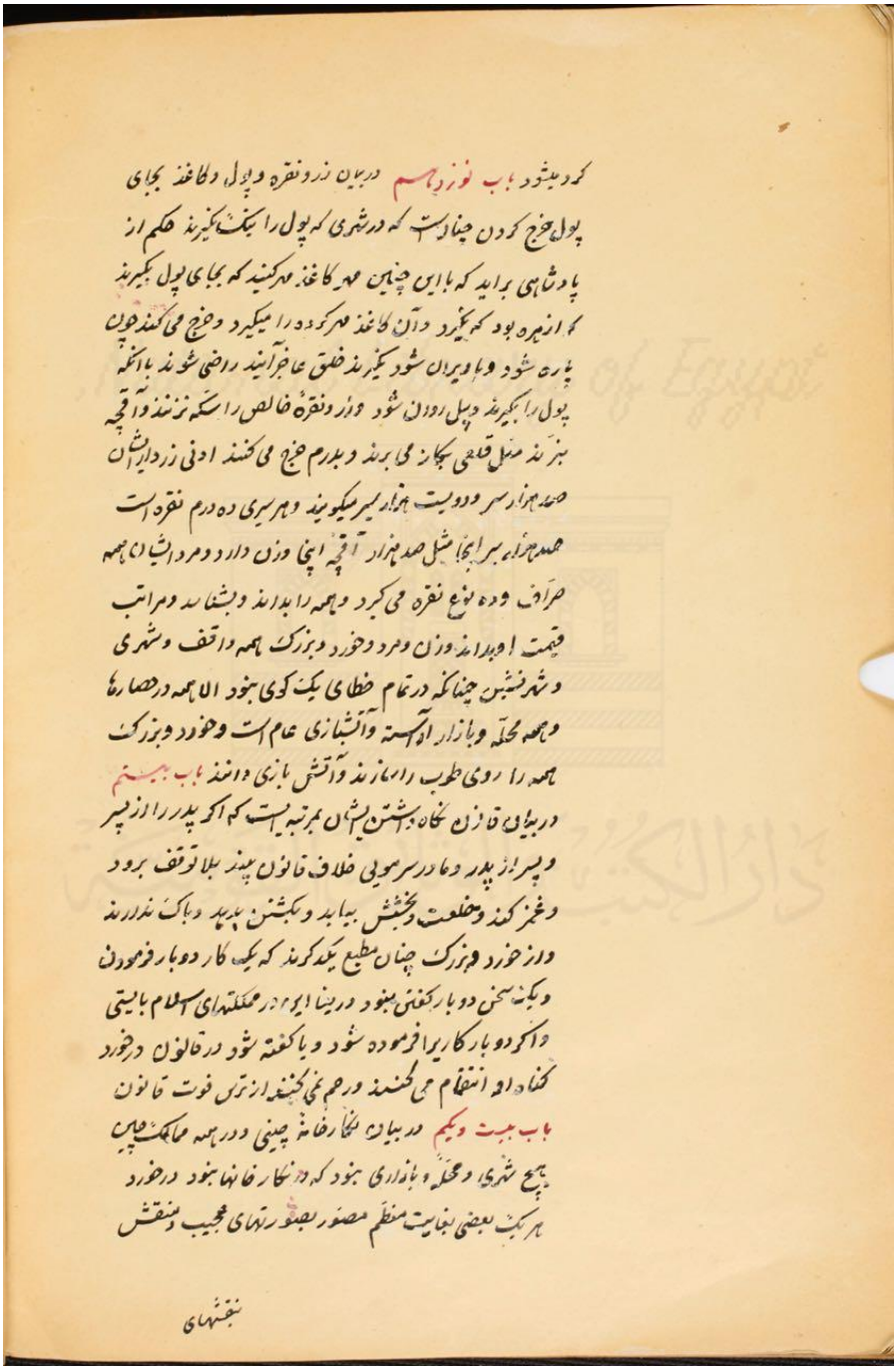

کم میشود باب نوزدهم در بیان زر و نقره و پول و کاغذ بجای
پول خرج کردن چنان است که در شهری که پول را بسنگ میزنند حکم از
پادشاهی برآید که بایشان چنین مهر کاغذ مهر کنید که بجای پول بگیرند
کاغذ ازیره بود که بگیرد و آن کاغذ مهر کرده را میگیرد و خرج می کنند چون
پاره شود و باویران شود بگیرند خلق عاجز آیند راضی شوند باینکه
پول را بگیرند و پول روان شود و زر و نقره خالص را سکه نزنند و آنچه
بزنند مثل قلعی بکار نمی برند و بدرم خرج می کنند ادنی زر دارایشان
صد هزار سر و دویست هزار سیر میکویند و هر سیری ده درم نقره است
صد هزار بر اینجا مثل صد هزار آنچه اینجا وزن دارد و مردایشان همه
صراف و ده نوع نقره می کرد و همه را بداند و بشناسد و مراتب
قیمت او بداند وزن و مرد و خورد و بزرگ همه واقف و شهری
و شهرنشین چنانکه در تمام خطای یک کوی نبود الا همه در حصارها
و همه محلّه و بازار او آسته و آتشبازی عام است و خورد و بزرگ
همه را روی خوب دارند و آتش بازی دانند باب بیستم
در بیان قانون نگاه داشتن ایشان بمرتبه است که اگر پدر را از پسر
و پسر از پدر و مادر سر موی خلاف قانون نبود بلا توقف برود
و غمز کند و خلعت و بخشش بیابد و بخشش بدهد و باک ندارند
و از خورد و بزرگ چنان مطیع یکدگرند که یک کار دو بار فرمودن
و یک سخن دو بار گفتن نبود و در دنیا این در مملکتهای اسلام بایستی
و اگر دو بار کار یرا فرموده شود و یا گفته شود در قانون درخورد
گناه او انتقام می کنند و رحم نمی کنند از ترس فوت قانون
باب بیست و یکم در بیان نگارخانهٔ چینی و در همه ممالک چین
هیچ شهری و محلّه و بازاری نبود که در نگارخانها نبود درخورد
هر یک بعضی نهایت منظم مصور بصورتهای عجیب و نقش

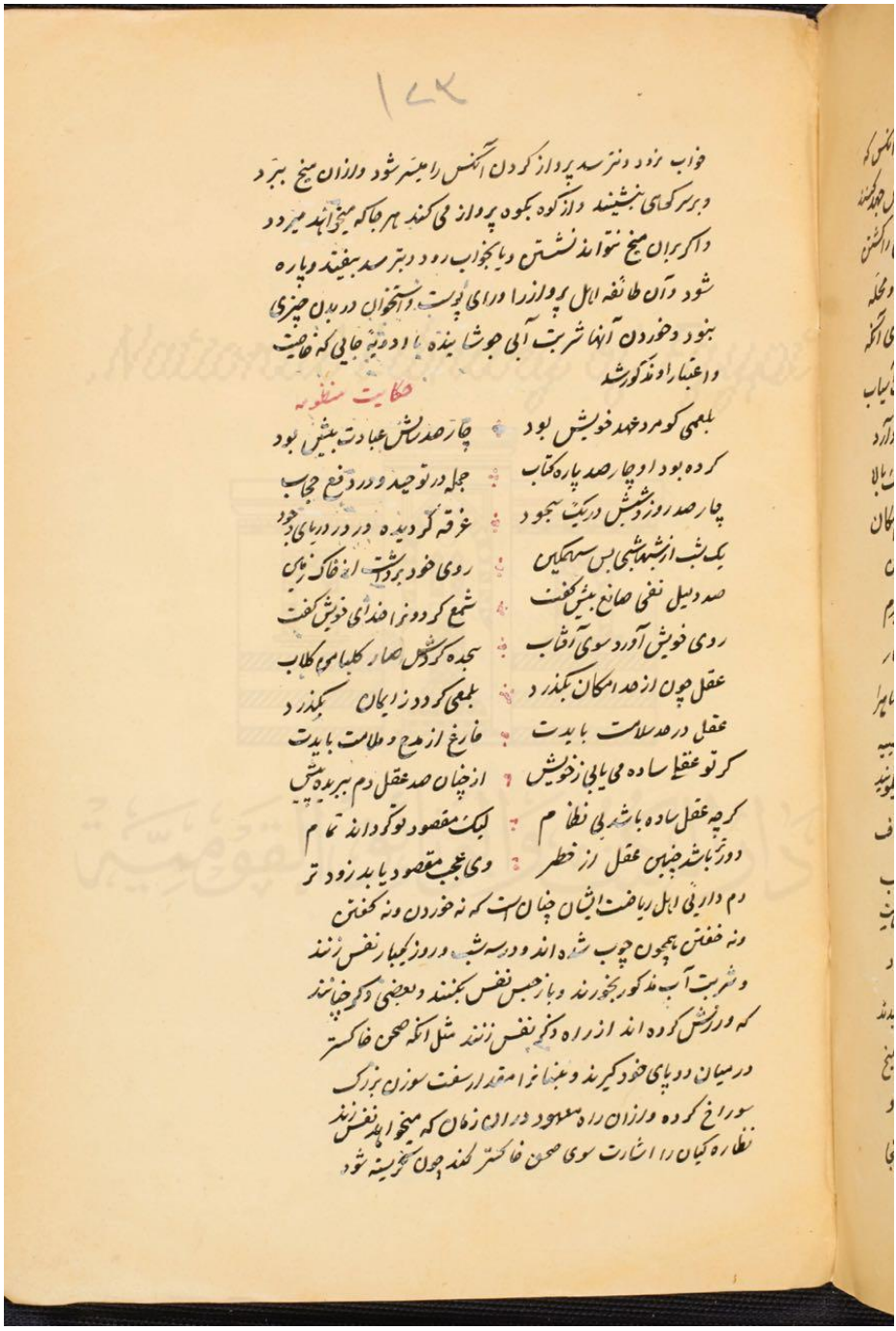

۱۷۲

خواب زده دیر سد پرواز کردن آنقدر میسر شود و ازان مبخ ببرد
و بر سر کهای بنشیند و از کوه بکوه پرواز می کند هر جا که مبخ آید میرود
و اگر بران مبخ نتواند نشستن و یا بخواب رود دیر سد بیفتد و پاره
شود و آن طائفه اهل پرواز را ورای پوست و استخوان در بدن چیزی
نبود و خوردن آنها شربت آبی جوشانیده یا اد دیه جایی که خاصیت
و اعتبار او مذکور شد

حکایت منظومه

بلعجبی کو مرد مهد خویش بود ✤ چار صد سالش عبادت پیش بود
کرده بود او چار صد پاره کتاب ✤ جمله در توحید و در دفع حجاب
چار صد روز از شبش در یک سجود ✤ غرقه گردیده در دریای وجود
یک شب از شبهای بس تاریکیان ✤ روی خود برداشت از خاک زمین
صد دلیل نفی صانع پیش گفت ✤ شمع کز دو نر اهدای خویش گفت
روی خویش آورد سوی آفتاب ✤ سجده کردش صار کلبا مو کلاب
عقل چون از حد امکان بگذرد ✤ بلعجبی گردد ز ایمان بگذرد
عقل در حد سلامت بایدت ✤ فارغ از مدح و ملامت بایدت
گر تو عقلی ساده می یابی ز خویش ✤ از چنان صد عقل دم بریده پیش
گرچه عقل ساده باشد بی نظام ✤ لیک مقصود تو کرد او تمام
دور باشد جنبش عقل از خطر ✤ وی عجب مقصود یابد زود تر

دم داریی اهل ریاضت ایشان چنان است که نه خوردن و نه گفتن
و نه خفتن بچون چوب شده اند و در سه شب و روز یکبار نفس زنند
و شربت آب مذکور بخورند و با حبس نفس بکنند و بعضی دگر چنانند
که ورزش کرده اند از راه دگر نفس زنند مثل انکه صحن خاکستر
در میان دو پای خود گیرند و بنا خنها مقدار سفت سوزن بزرگ
سوراخ کرده و ازان راه معهود در ان زمان که میخواهند نفس زنند
نظاره کنان را اشارت سوی صحن خاکستر کنند چون تجزیه شود

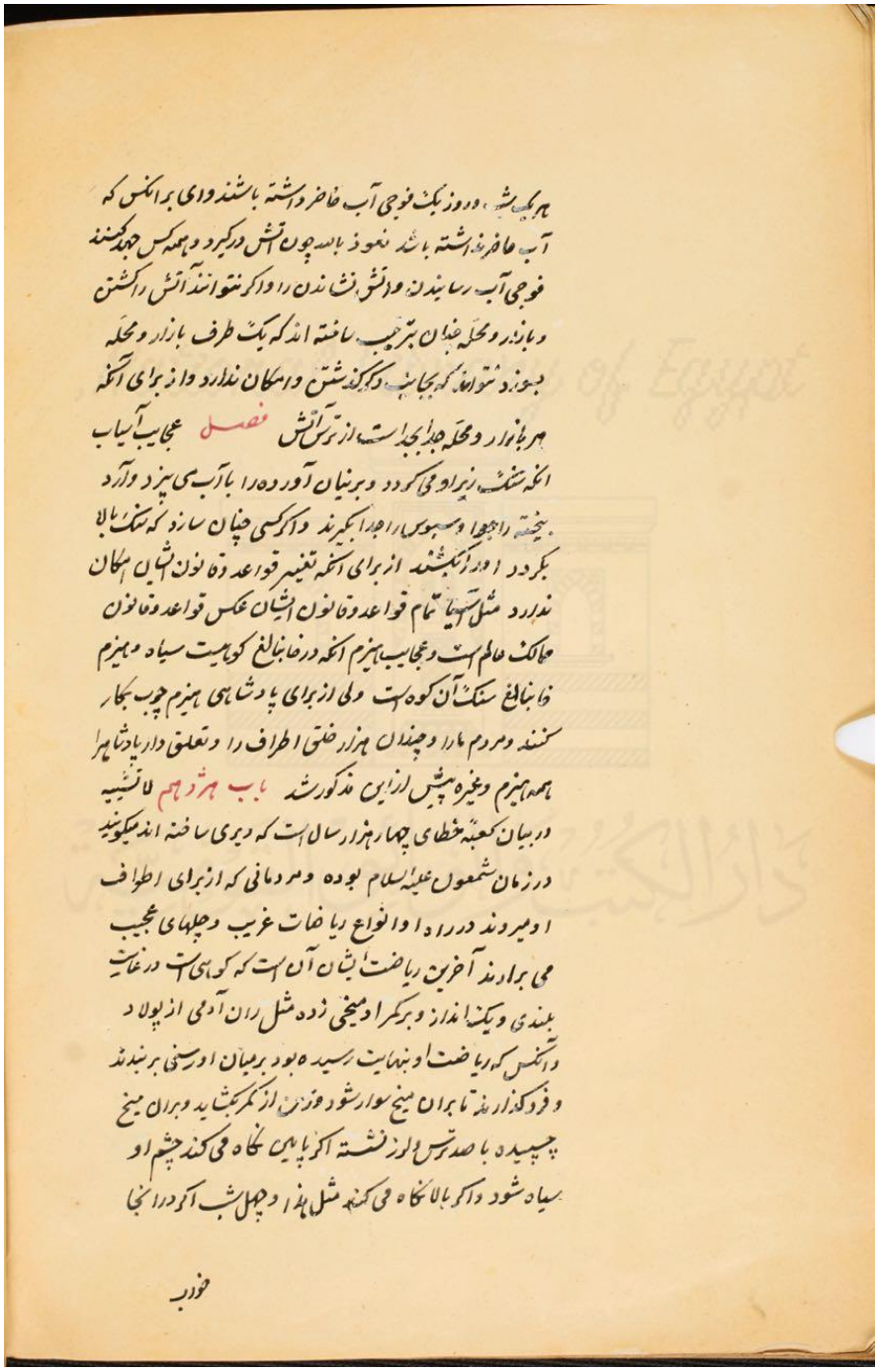

هر یک شب در روز یک فوج آب حاضر داشته باشند و ای بر انکس که
آب حاضر نداشته باشد نعوذ بالله چون آتش در گیرد و همه کس جهد کنند
فوجی آب رسانیدن و آتش نشاندن را و اگر نتوانند آتش را کشتن
و بازار و محله خود بر تیب ساخته اند که یک طرف بازار و محله
بسوزد نتوانند که بجانب دیگر کشتن و امکان ندارد و از برای آنکه
هر بازار و محله جدا جدا است از ترس آتش فصل عجایب آسیاب
انکه سنگ زیرین او می گردد و برنجان آورده را با آب می پزد و آرد
بیخته را جدا و سبوس را جدا بگیرند و اگر کسی چنان سازد که سنگ بالا
بگردد او را نگذارند از برای انکه تغییر قواعد و قانون ایشان امکان
ندارد مثل آسیا تمام قواعد و قانون ایشان عکس قواعد و قانون
ممالک عالم است و عجایب هزم انکه در خانبالغ کوهیست سیاه و هیزم
خانبالغ سنگ آن کوه است ولی از برای پادشاهی هیزم چوب بکار
کنند و مردم مارا و چندان هزار خلق اطراف را و تعلق دار پادشاهرا
همه هیزم و غیره پیش ازین مذکور شد باب هژدهم لاتشیبه
در بیان کعبهٔ خطای چهار هزار سال است که دیری ساخته اند میگویند
در زمان شعوب علیه السلام بوده و مردمانی که از برای اطراف
او میروند در راه او انواع ریاضات غریب و چلهای عجیب
می برارند آخرین ریاضت ایشان آن است که کوهی است در غایت
بلندی و یک انداز و بر کمر او میخی زده مثل ران آدمی از پولاد
و انکس که ریاضت او نهایت رسیده بود بر میان او رسنی بر بندند
و فرو گذارند تا بران میخ سوار شود و زمن از کمر بشاید و بران میخ
چسپیده با صد ترس و لرز نشسته اگر پایین نگاه می کند چشم او
سیاه شود و اگر بالا نگاه می کند مثل هذا و چهل شب اگر در انجا

خوارب

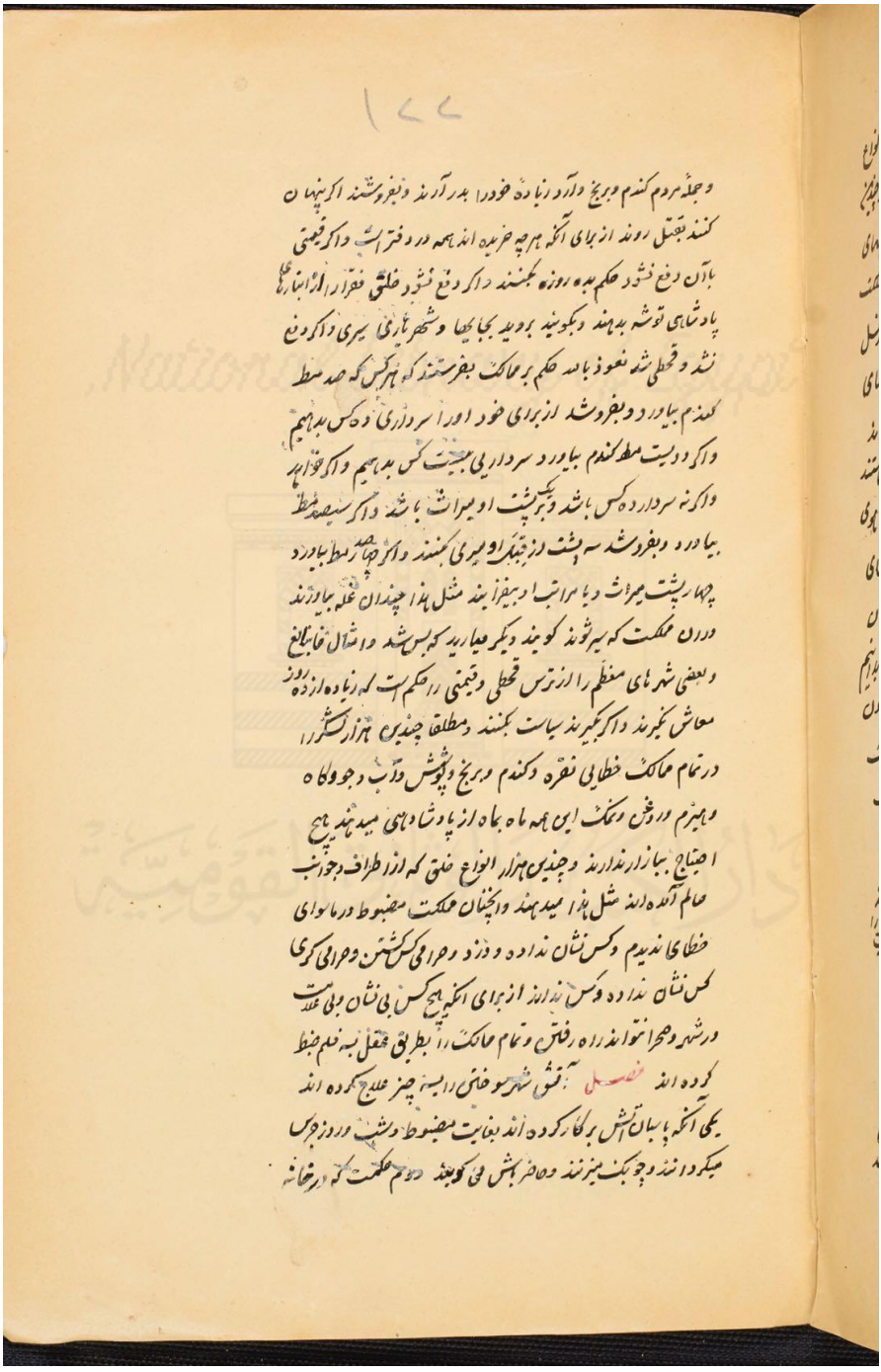

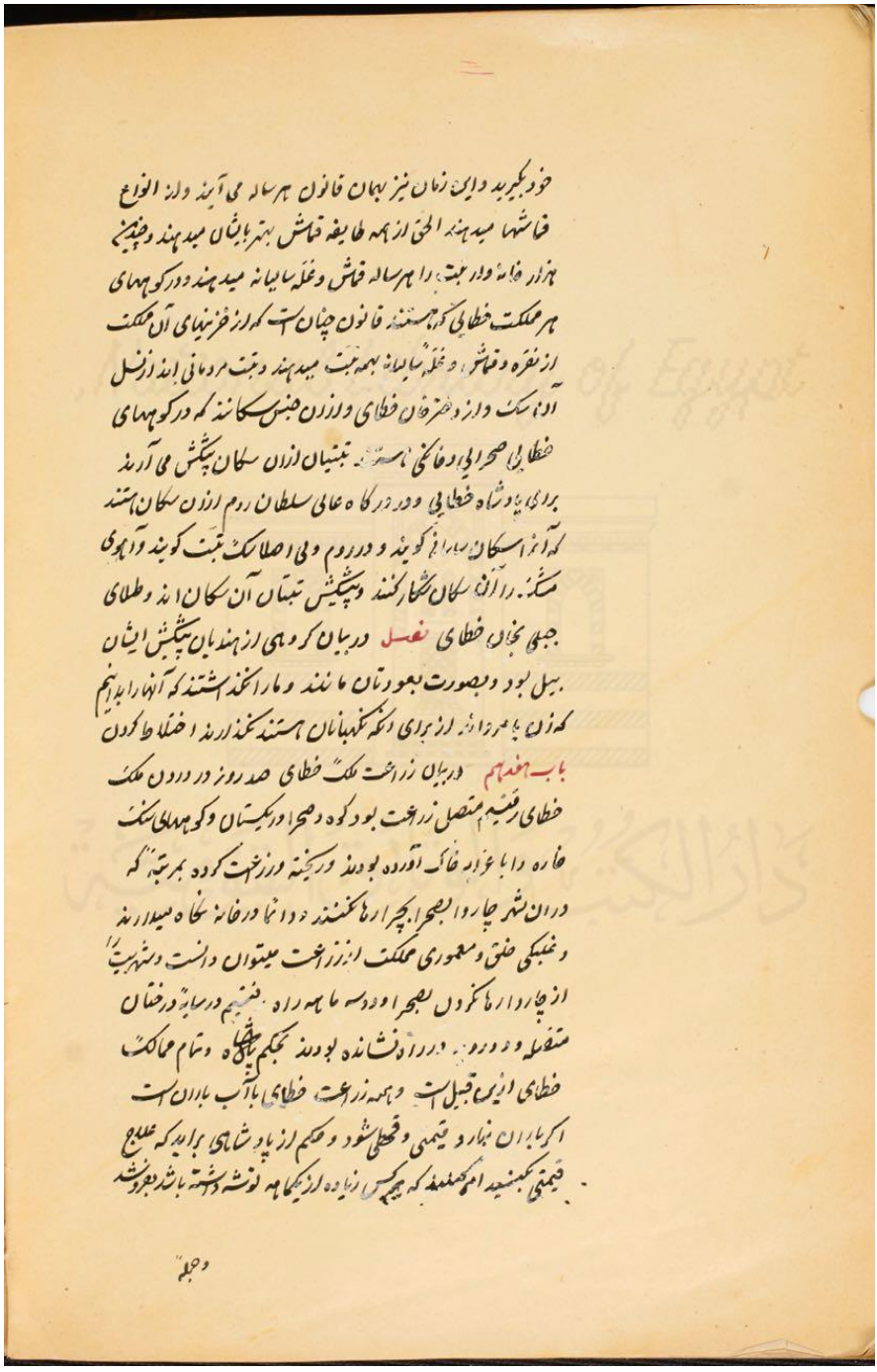

خود بگیرید و این زمان نیز بهمان قانون هر ساله می آیند و از انواع
فاشها میدهند الحق از همه طایفه قماش بهتر بایشان میدهند و چندین
هزار قاره وار تبت را هر ساله قماش و غله سالیانه میدهند و در کوههای
هر مملکت خطای که هستند قانون چنان است که از فرزندهای آن مملکت
از نقره و قماش و غله سالیانه بهمه تبت میدهند و تبت مردمانی اند از نسل
آدم سگ و از دو طرف خطای و از زن جنس سگانند که در کوههای
خطای بیابانی و خانگی هستند تبتیان ازان سگان پیشکش می آرند
برای پادشاه خطای و در درگاه عالی سلطان روم از زن سگان هستند
که آنرا اسکان سارا خوانند و در روم ولی اصلا سگ تبت گویند و آنهای
مشک را از آن سگان شکار کنند و پیشکش تبتیان آن سگان اند و طلای
جیلی بخان خطای **فصل** در بیان کوههای از هندیان پیشکش ایشان
بیل بود و بصورت بعورتان مانند و مارانگذاشتند که آنها را با هم
که زن با مرد باشد از برای انکه نگهبانان هستند نگذارند اختلاط کردن
باب هفدهم در بیان زراعت ملک خطای صد روز در دردن ملک
خطای رقیم متصل زراعت بود کوه و صحرا و بیابان و کوههای سنگ
خاره را با عزار خاک آورده بودند و رخنه و زراعت کرده بمرتبه که
دران شهر چار و الصحرا بچرا رها کنند دوانها در خانه نگاه میدارند
و غلبگی خلق و معموری مملکت از زراعت میتوان دانست و شهریت
از چار و ارها کردن الصحرا و دوسه ماهه راه فرسنگ در سایه درختان
متصله و دور دور درزاده نشانده بودند بحکم پادشاه و تمام ممالک
خطای ازین قبیل است و همه زراعت خطای با آب باران است
اگر باران نبارد و قیمتی و قحطی شود و حکم از پادشاهی برآید که علیق
قیمتی بکنید امی کنند که هیچکس زیاده از یکماهه توشه نداشته باشد بعد ازان

وجله

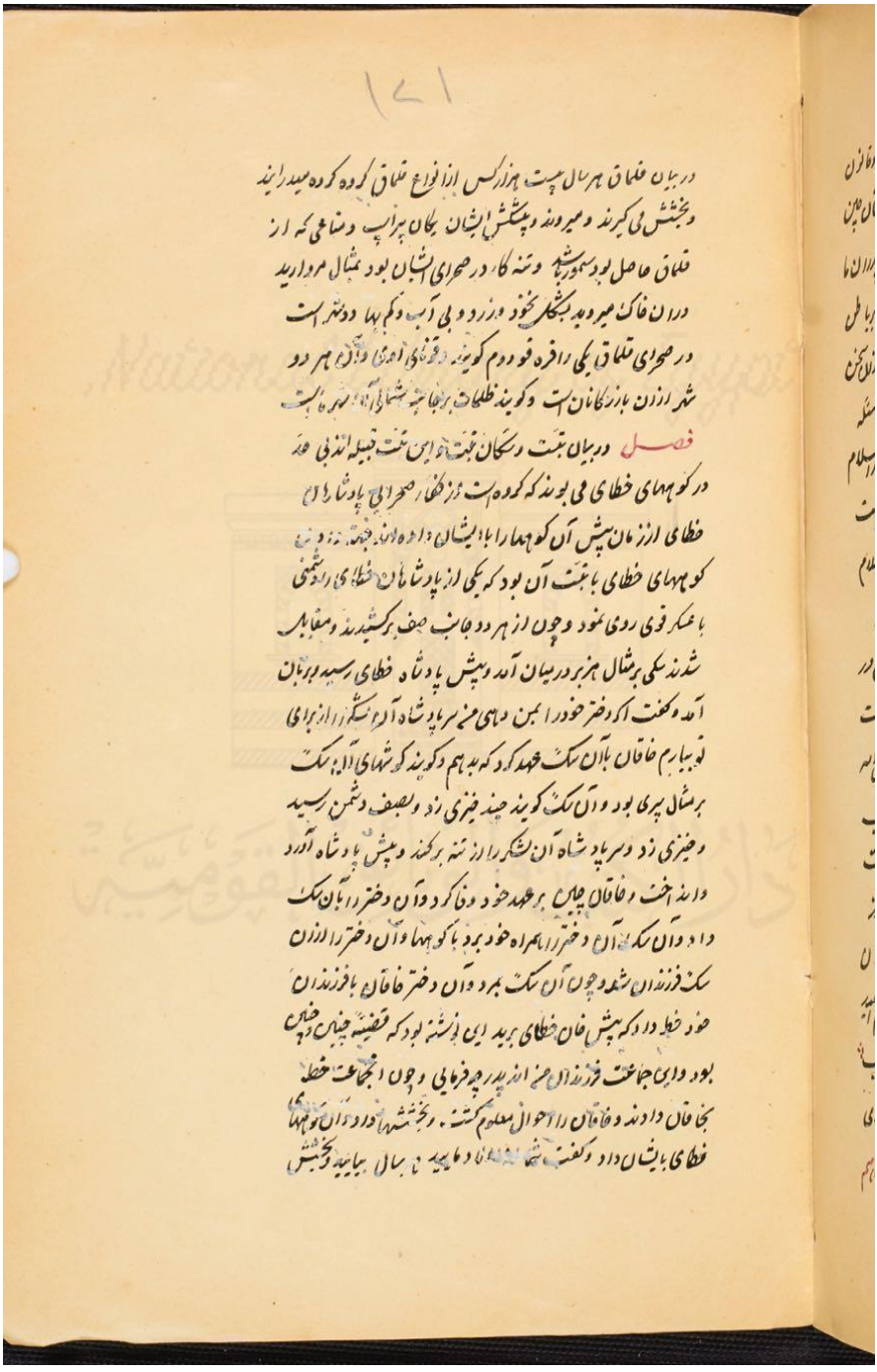

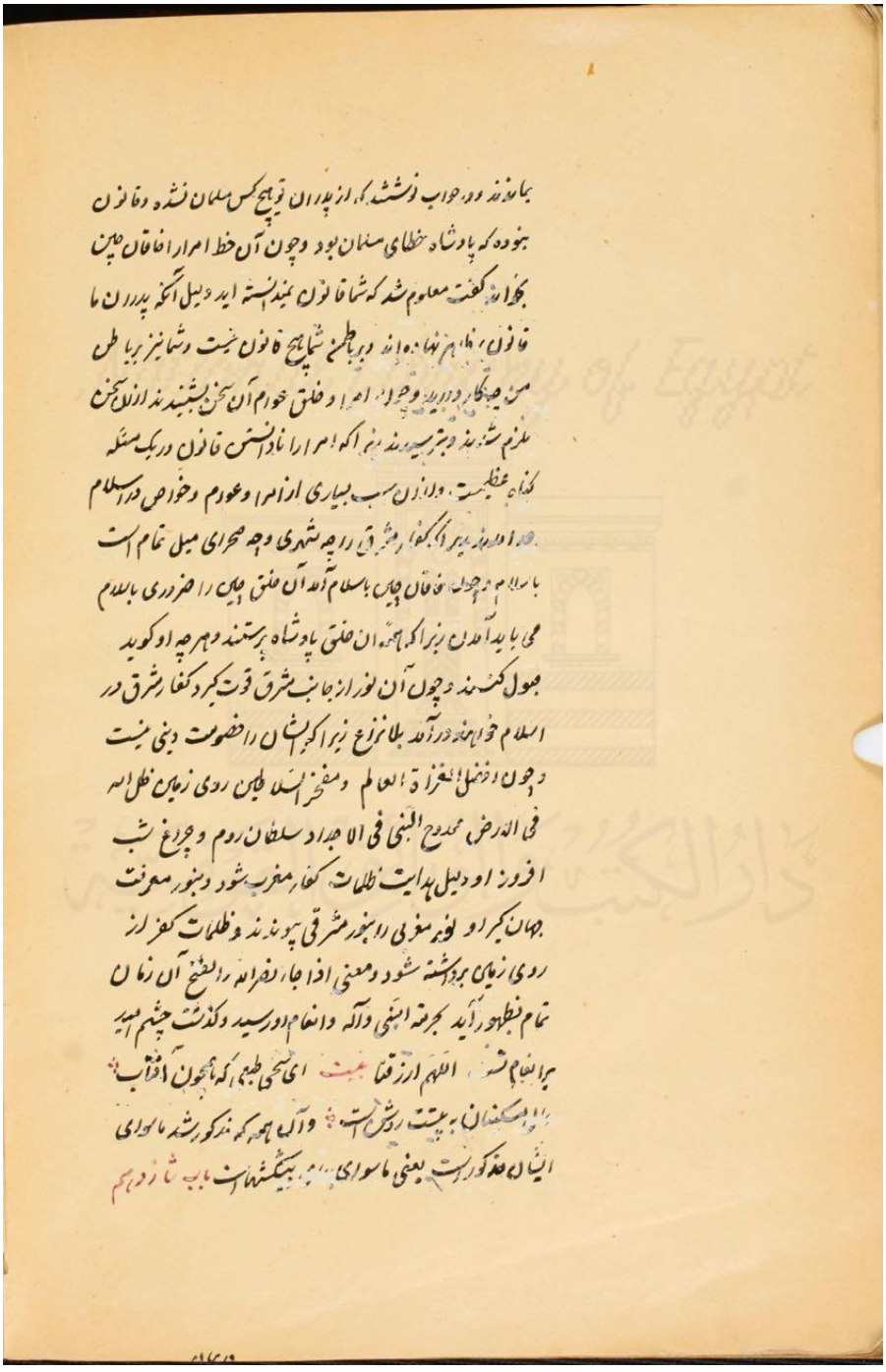

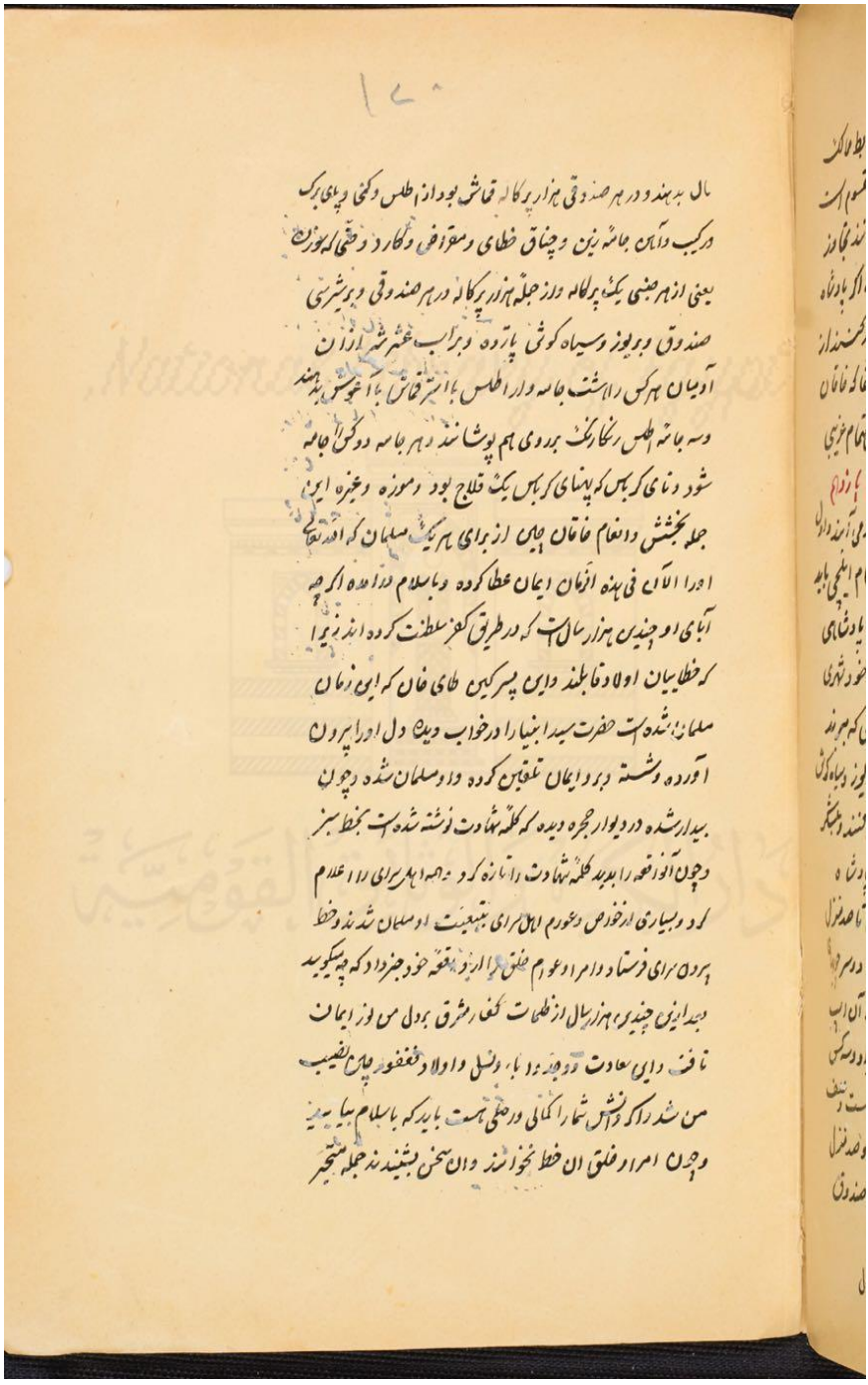

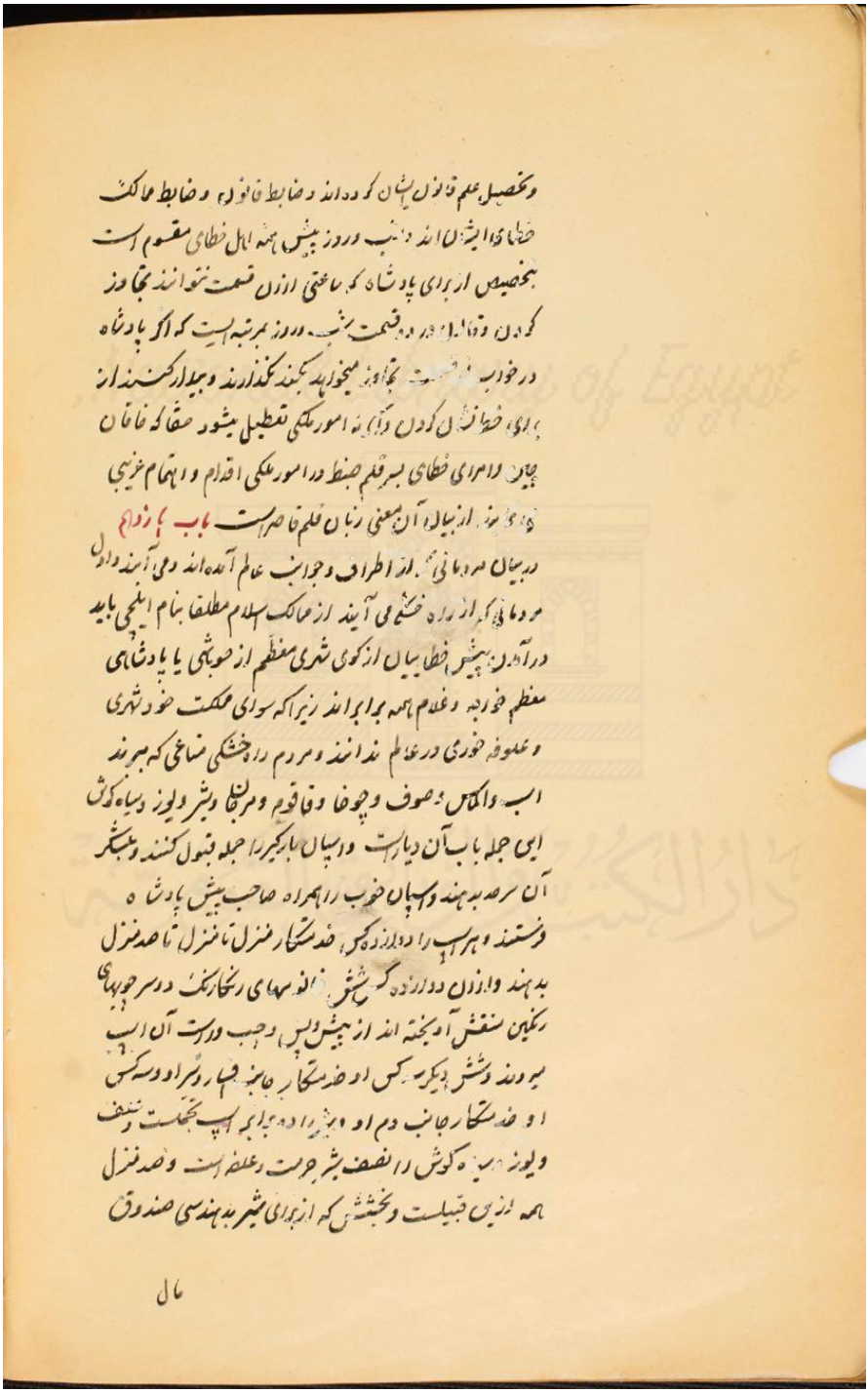

و تحصیل علم قانون یشان کرده اند و ضابط قانون و ضابط مالک
قضایا و ایشان اند و روز پیش همه اهل قضای مقسوم است
بخصوص از برای پادشاه که عاجتی ازان قسمت نتواند تجاوز
کردن و قضا اندر دو قسمت شب و روز برتبه است که اگر پادشاه
در خواب قسمت تجاوز میخواهد بکند نگذارند و بیدار کنند از
برای قضا نشان کردن و آن به امور ملکی تعطیل میشود حقا که خاقان
چین را امرای قضای بسر قلم ضبط در امور ملکی اقدام و اهتمام غریبی
نماید از بیان آن یعنی زبان قلم قاصر است **باب یازدهم**
در بیان مردمانی که از اطراف و جوانب عالم آمده اند و می آیند و دول
مردمانی که از راه خشکی می آیند از ممالک اسلام مطلقا بنام ایلچی باید
در آمدن پیش قضا بیان از کوی شهری معظم از صوبهای یا پادشاهای
معظم خواجه و غلام همه برابر اند زیرا که سوای مملکت خود شهری
و علوفه خوری در عالم ندانند و مردم راه خشکی مناعی که ببرند
اسب و الاغ و خچر و جوقا و قاقوم و مرغان و شتر و یوز و سیاه گوش
این جمله باب آن دیار است و دربان بارگیر را جمله قبول کنند و بلشکر
آن سر صد بدهند و دربان خوب را همراه صاحب پیش پادشاه
فرستند و هر اسپ را دوازده کس خدمتکار منزل تا منزل تا صد منزل
بدهند و ازان دوازده کس شش تا نهای رنگارنگ در سر چوبهای
رنگین نقش آویخته اند از پیش و پس و جب و درست آن اسپ
میروند و شش دیگر یک کس او خدمتکار جانب راست و سر او و یک کس
او خدمتکار جانب دم او و یک را داده و یا اسپ تجمل و تشف
و یوز و سیاه گوش را نصف بشرح رفته است و صد منزل
همه ازین قبیلست و بخشش که از برای شیر بدهند سی صندوق

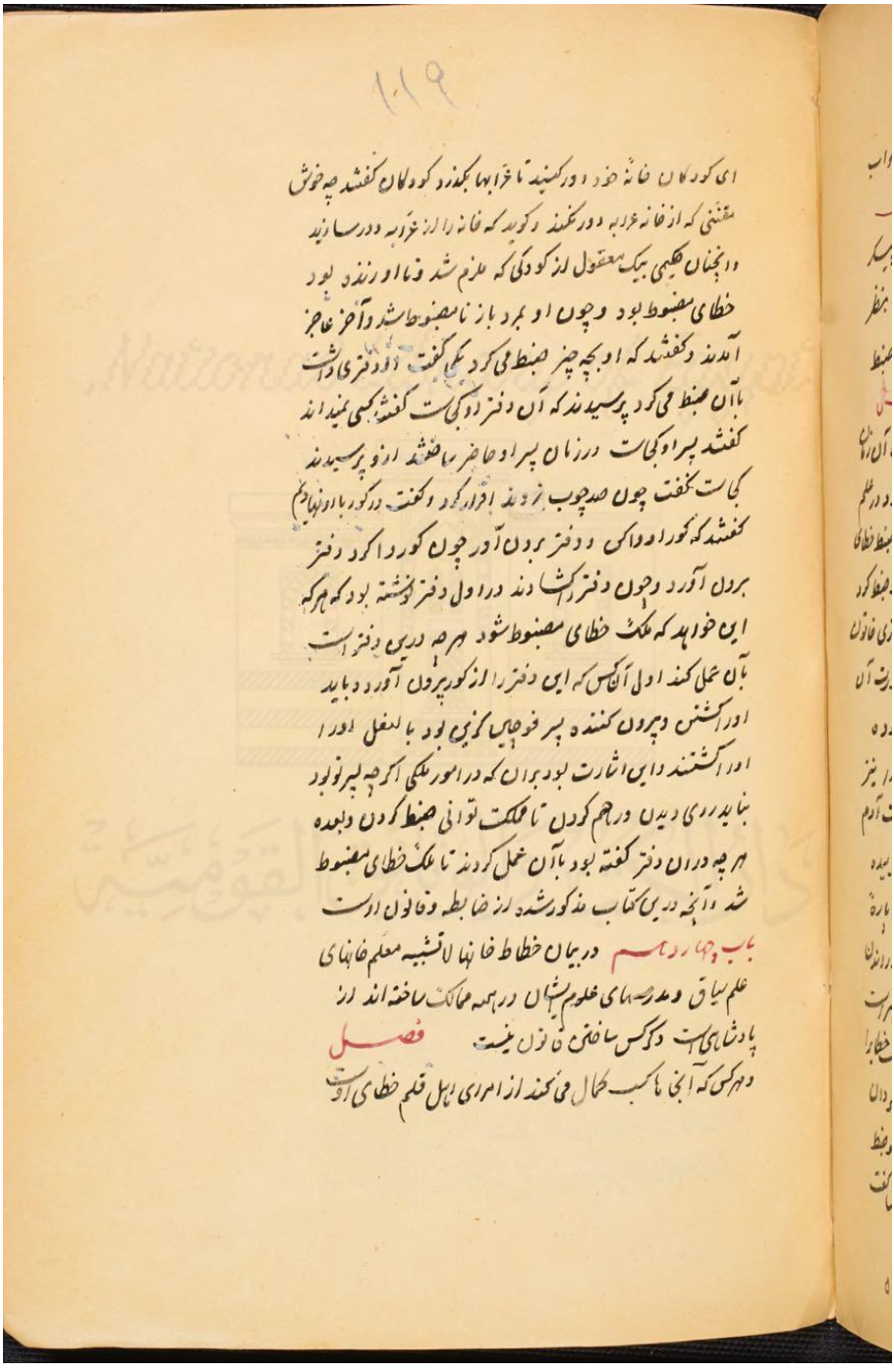

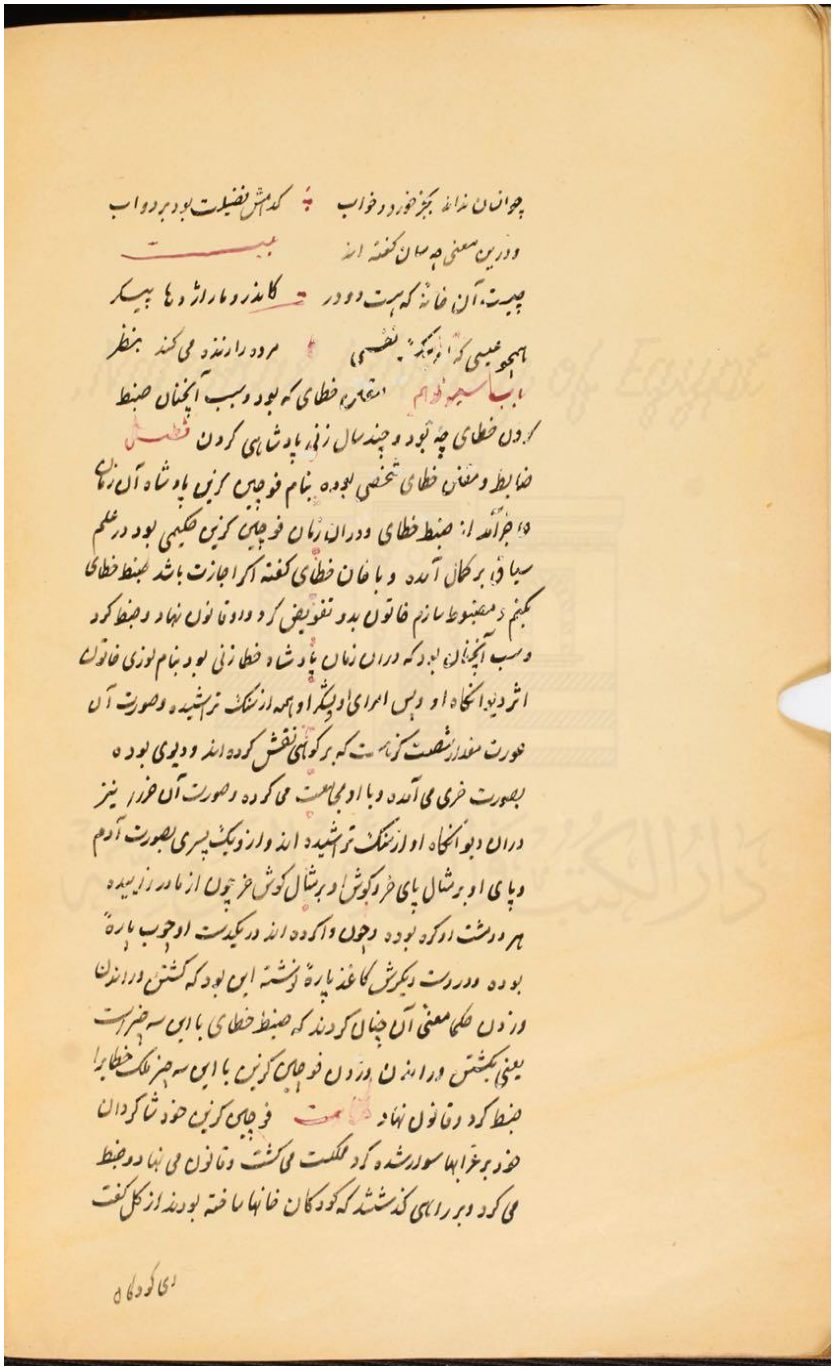

چوانان نداند بجز خورد و خواب ✤ که بیش فضیلت بود بر دواب

و در این معنی همان گفته اند

بیت

چیست آن خانه که هست دو در ✤ کاندر و مار اژدها پیکر

همچو عیسی که از بیکر نفسی ✤ مرده را زنده می کند بنظر

باب سیزدهم در ضبط خطای که بود و سبب آنچنان ضبط

کردن خطای چه بود و چند سال زنهار پادشاهی کردن فصل

ضابط و مقنن خطای شخصی بوده بنام فوچین کزین پادشاه آن زمان

واقع آمد از ضبط خطای دوران زمان فوچین کزین حکیمی بود در علم

سیمیا بر کمال آمده و با خان خطای گفته اگر اجازت باشد ضبط خطای

بکنم و مضبوط سازم قانون بدو تفویض کرد و او قانون نهاد و ضبط کرد

و سبب آنچنان بود که دوران زمان پادشاه خطا زنی بود بنام لوزی خاتون

اژدیها نگاه او و پس امرای او دیگر او همه از زنگ تر شیده و صورت آن

صورت مقدار شصت گز است که بر کوهی نقش کرده اند و دیوی بود

بصورت خری می آمده و با او مجامعت می کرده و صورت آن غرار نیز

دران دیو نگاه او از زنگ تر شیده اند و از دیگ پسری بصورت آدم

و پای او بر شال پای خر و گوش او بر شال گوش خر چون از مادر زاییده

هر دو شت او کرده بوده و چون واکرده اند در یکدست او چوب پارهٔ

بوده و در دست دیگرش کاغذ پارهٔ نوشته این بوده که کشتن دو اژدها

و زدن ملکا معنی آن چنان کردند که ضبط خطای با این سه چیز است

یعنی بکشتن دو اژدها و زدن فوچین کزین با این سه چیز ملک خطا را

ضبط کرد و قانون نهاد حکایت فوچین کزین خود شاگردان

خود بر غرابها سوار شده کرد مملکت می گشت و قانون می نهاد و ضبط

می کرد و بر راهی که شنیده که کودکان خانها ساخته بودند از کل گفت

ای کودکان

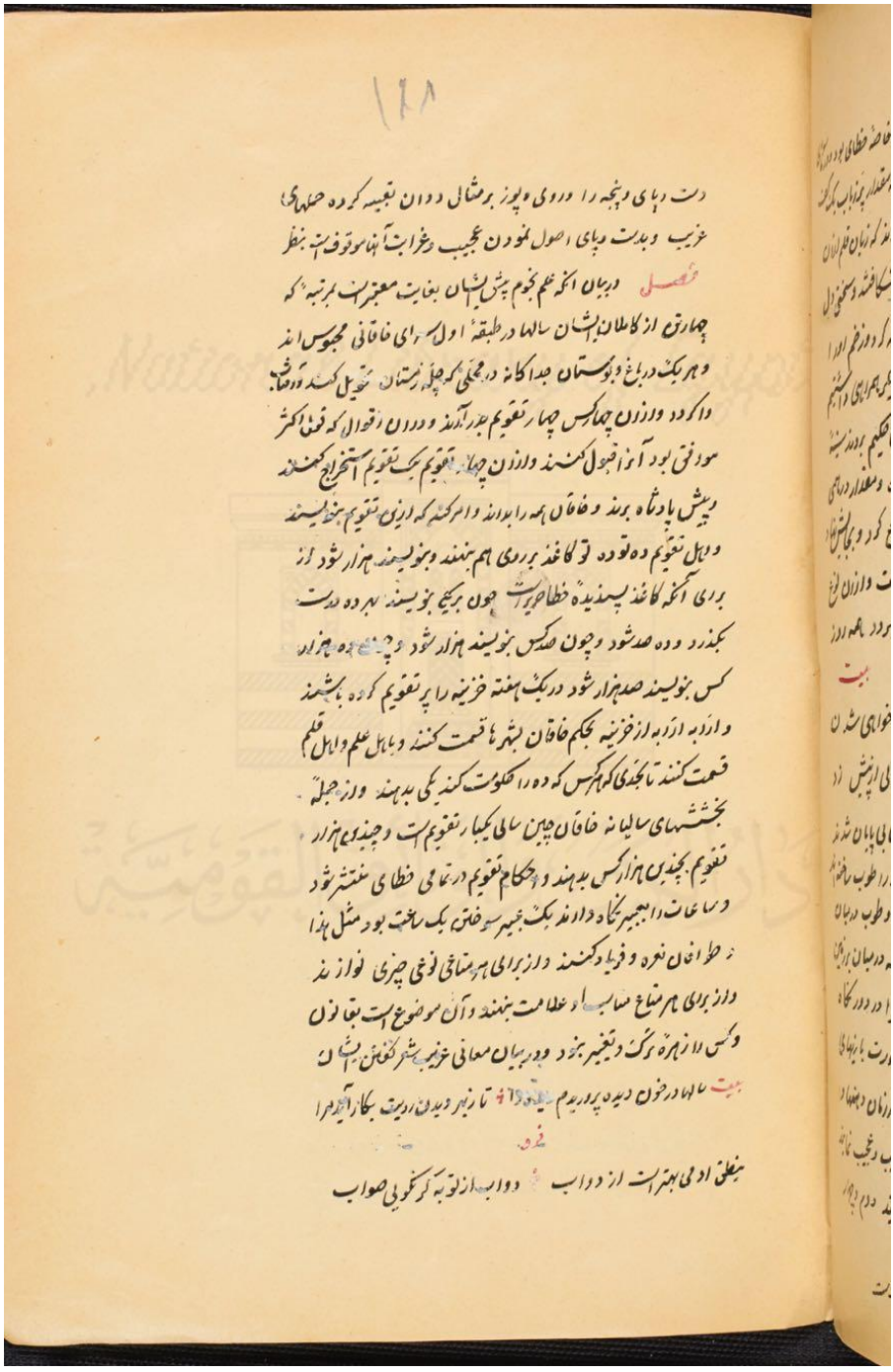

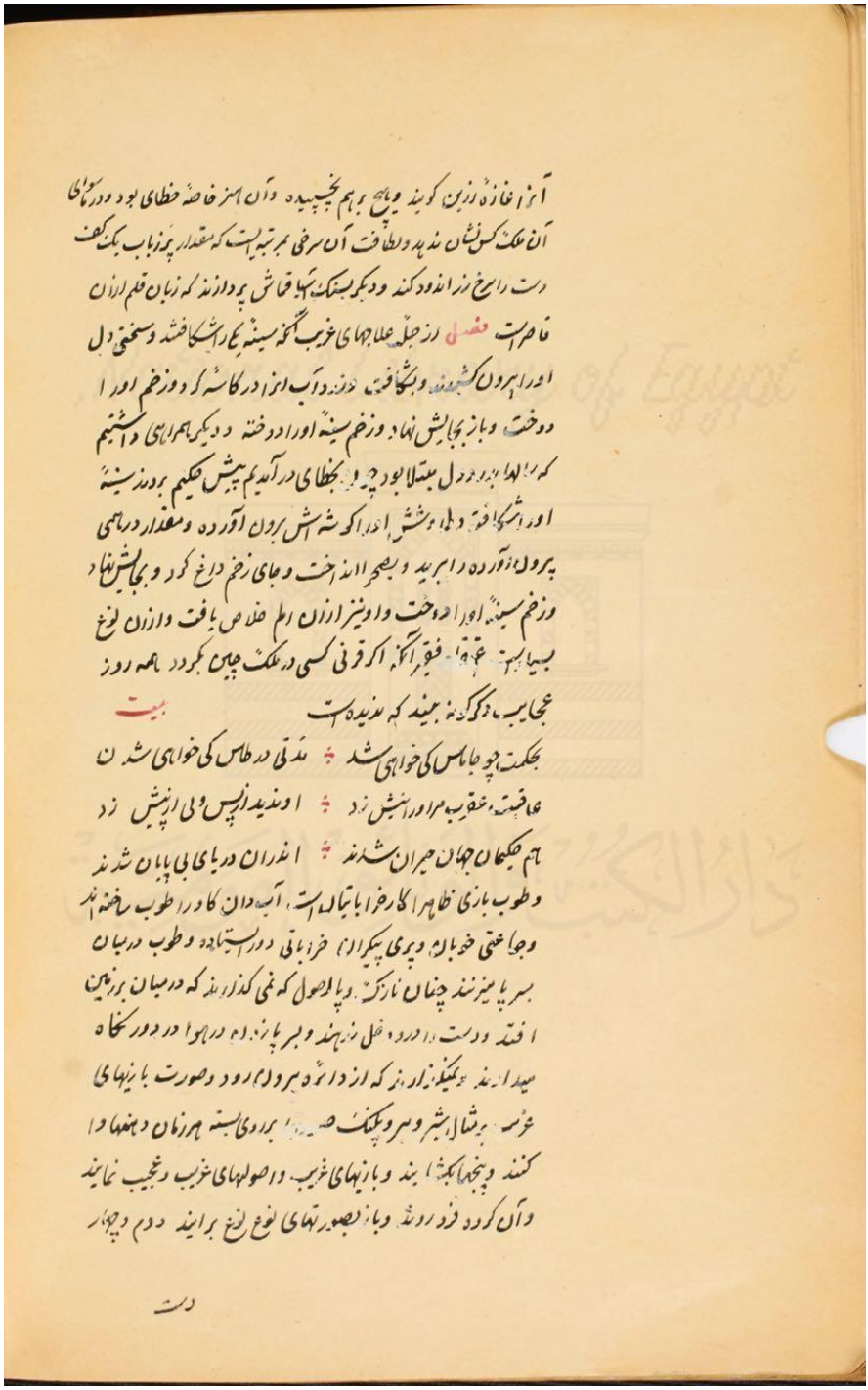

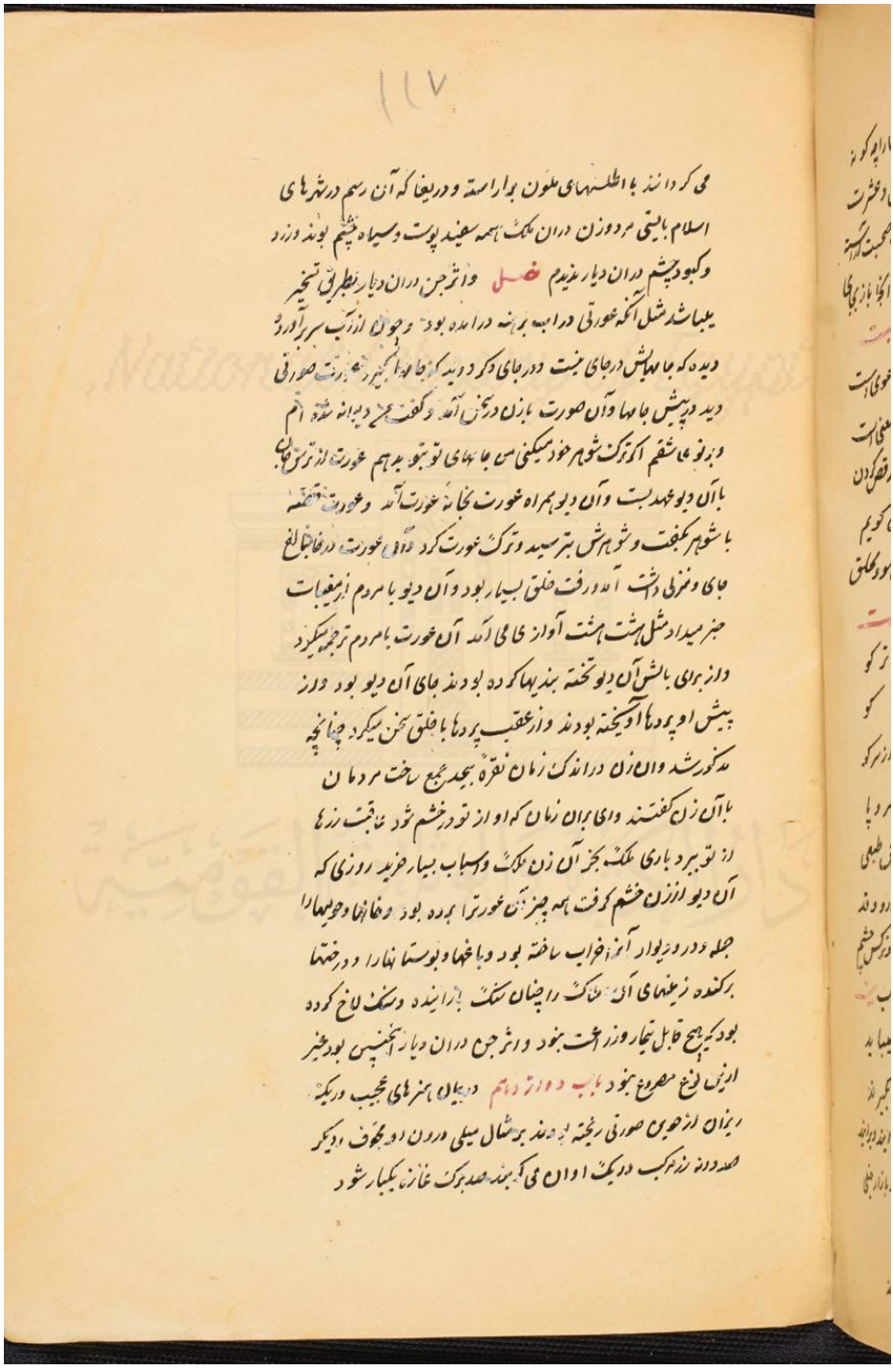

می کردانند با اطلسهای ملون برابر است و در بعضا که آن رسم در شهرهای
اسلام با بستی مرد و زن در ان ملک همه سفید پوست و سیاه چشم بوند و زرد
و کبود چشم در ان دیار ندیدم فصل در اثر جن در ان دیار بطریق تحیر
بیاشد مثل انکه عورتی در ابیه برهنه در امده بود و چون از اب سر برآورد
دیده که جا مهایش در جای دیگر دیده که جا مها انجا بود عورت صورتی
دید در پیش جا مها و آن صورت باز در بخش آمد و گفت عجب دیوانه شده ام
و بزو عاشقم اگر ترک شوهر خود میکنی من جا مهای تو بتو بدهم عورت از ترس جا
با آن دیو عهد بست و آن دیو همراه عورت بخانه عورت آمد و عورت قصه
با شوهر بگفت و شوهرش بترسید و ترک عورت کرد و آن عورت در خانه بالغ
جای و منزلی داشت آمد و رفت خلق بسیار بود و آن دیو با مردم از بیگانه
حذر میداد مثل هشت هشت آواز خامی آمد آن عورت با مردم ترجمه میکرد
و از برای باشن آن دیو تخته بندیها کرده بودند جای آن دیو بود و از
پیش او پرده ها آویخته بودند و از عقب پرده ها با خلق سخن میکرد چنانچه
مذکور شد و ان زن در اندک زمان نقره بحد جمع ساخت مردمان
با آن زن گفتند و ای بر ان زمان که او از تو در خشم شود عاقبت رزق
از تو ببرد باری ملک بجز آن زن ملک و اسباب بسیار خرید روزی که
آن دیو از زن خشم گرفت همه چیز آن عورت را برده بود و خانها و حویلها را
جمله در و دیوار آنرا خراب ساخته بود و باغها و بوستانها را درختها
برکنده زرعهای آن ملک را چنان کنده بود که اثر نبود و کنک لاغ کرده
بود که هیچ قابل تجارو زراعت نبود و اثر جن در ان دیار انچنین بود غیر
از ین نوع مصروع نبود باب دوازدهم در بیان هنرهای عجیب در یکه
ریزان از چوبین صورتی ریخته بودند بر مثال میلی درون او مجوف و دیگر
صد دانه زر مرکب در یک او ان می کنند صد برگ خارزا یکبار شود

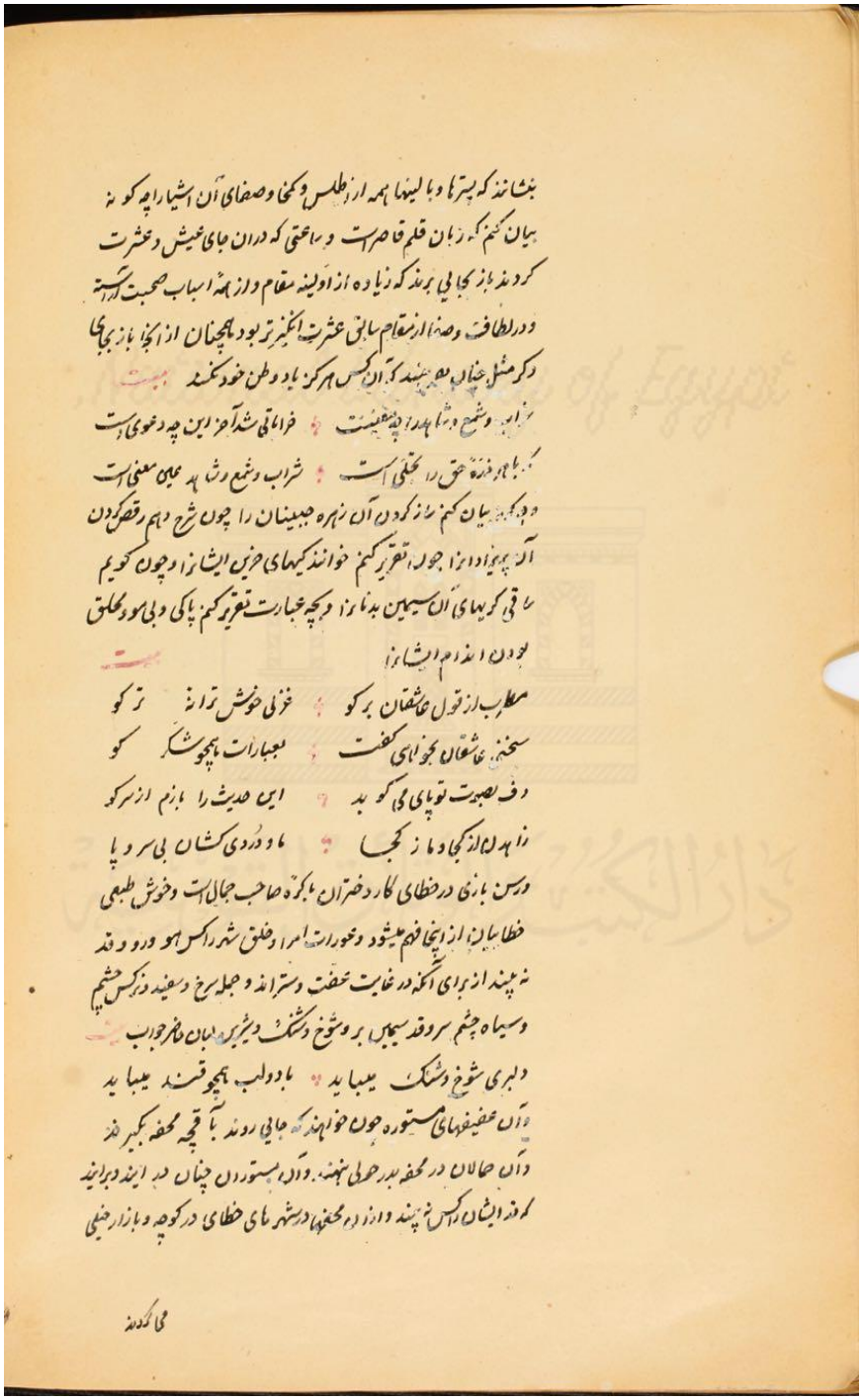

بنشانند که پستها و بالینها همه از اطلس و کمخا و صفای آن اشیار اچه گونه
بیان کنم که زبان قلم قاصرست و ساحتی که دران جای خیش و عشرت
کردند باز بجایی برند که زیاده از اولینه مقام و از همه اسباب صحبت آراسته
و در لطافت و صفا از مقام سابق عشرت انگیزتر بود و همچنان از انجا باز بجای
دگر مشغول عیش و طرب شوند که آن کس هرگز یاد وطن خود نکند بیت

مرا با وشمع و شاهد را چه نسبت ✤ خرابانی شد آخر این چه دعوی است
که با هر ذره حق را تجلی است ✤ شراب و شمع و شاهد عین معنی است

و دیگر بیان کنم ساز کردن آن زهره جبینان را چون شرح دهم رقص کردن
آن پریزادان را چون تقریر کنم خواندنیهای حزین ایشان را و چون گویم
ساقی گریهای آن سیمین بدنان را و چه عبارت تقریر کند پاکی و لی مود و لحاق
بودن اندام ایشان را بیت

مطرب از قول عاشقان برگو ✤ غزلی خوش ترانه تر گو
سخنی عاشقان بخوانای گفت ✤ بعبارات هیچو شکر گو
دف بصبیت تو پای می کوبد ✤ این حدیث را بازم از سر گو
زاهدان از کجا و ما از کجا ✤ ما و دردی کشان بی سر و پا

و سن بازی در خطای کار دختران با گونه صاحب جمال است و خوش طبعی
خطاییان از اینجا فهم میشود و عورات امرا و خلق شهر را کس همو رو و قد
نه بیند از برای انکه در غایت تحفت و ستراند و جلباب رخ و سفید در کس چشم
و سیاه چشم سرو قد سیمین بر و شوخ و شنگ و شیرین لبان طرفه جواب
دلبری شوخ و شنگ میباید ✤ با دولب همچو قند میباید

و آن عفیفهای مستوره چون خواهند که جایی روند با قحبه محفه بگیرند
و آن حالان در محفه بدر حولی نهند. و آن مستوران چنان در ایند دراینند
که قدایشان را کس نه بیند و از این محفها در شهرهای خطای در کوچه و بازار خیلی

می کردند

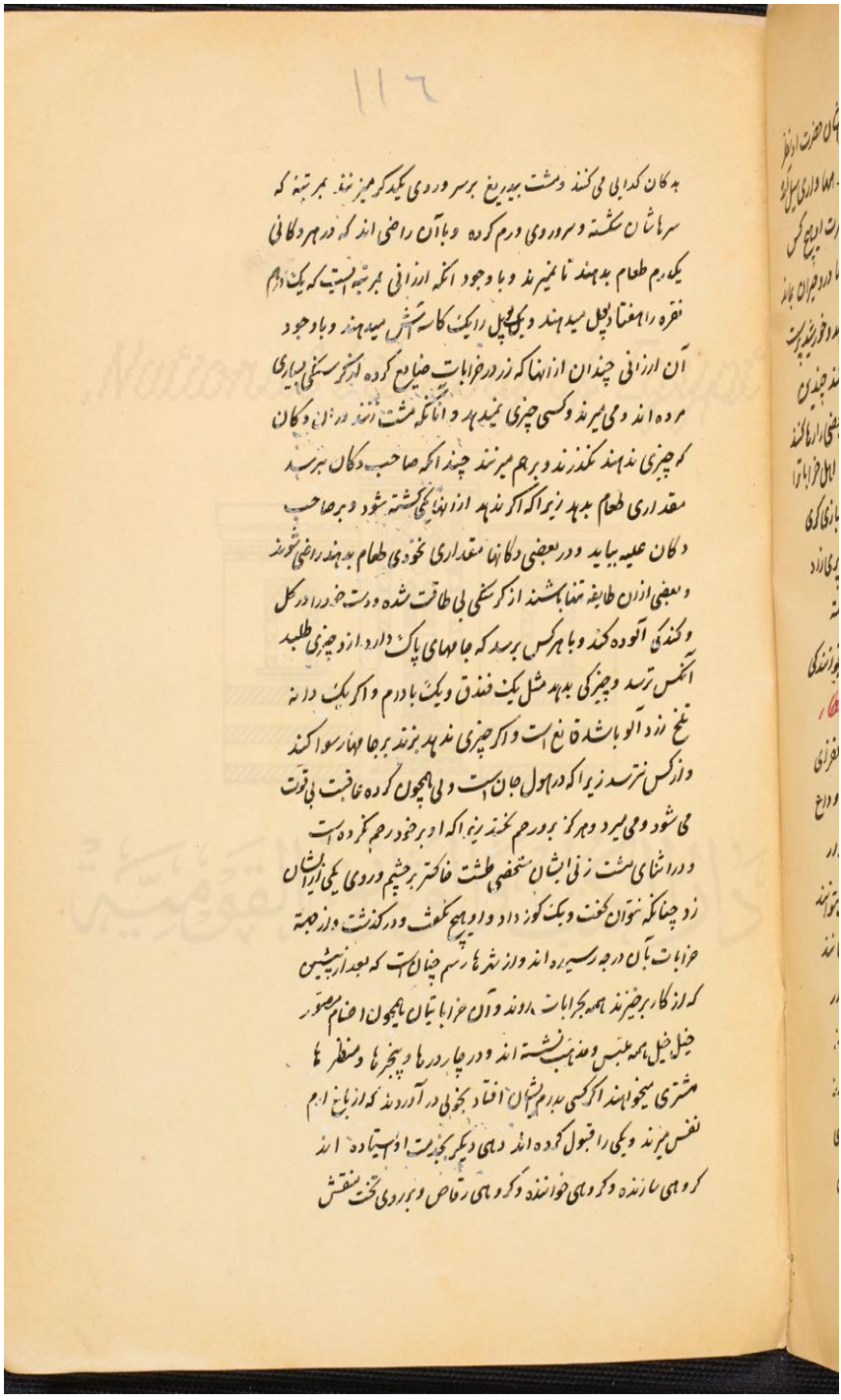

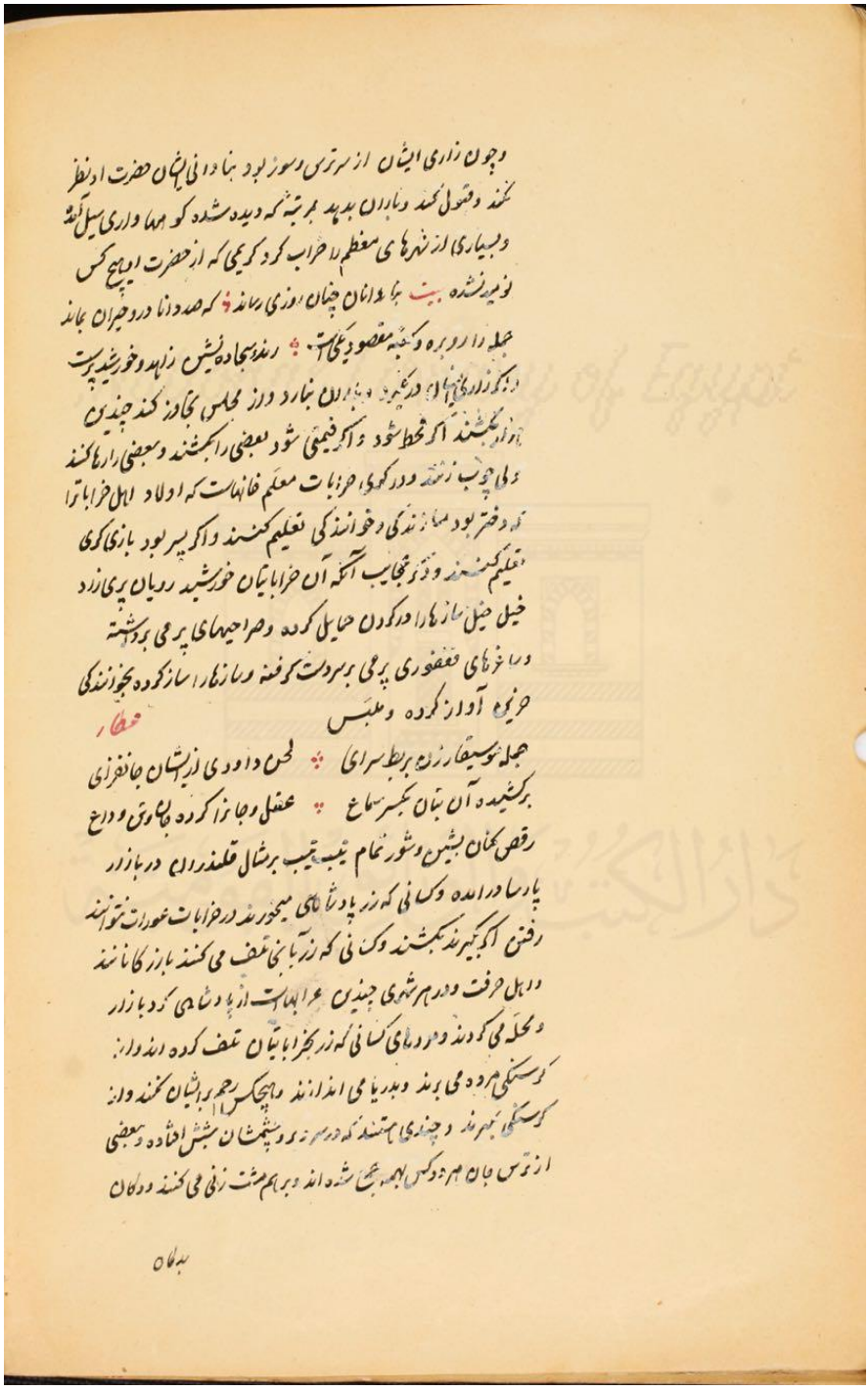

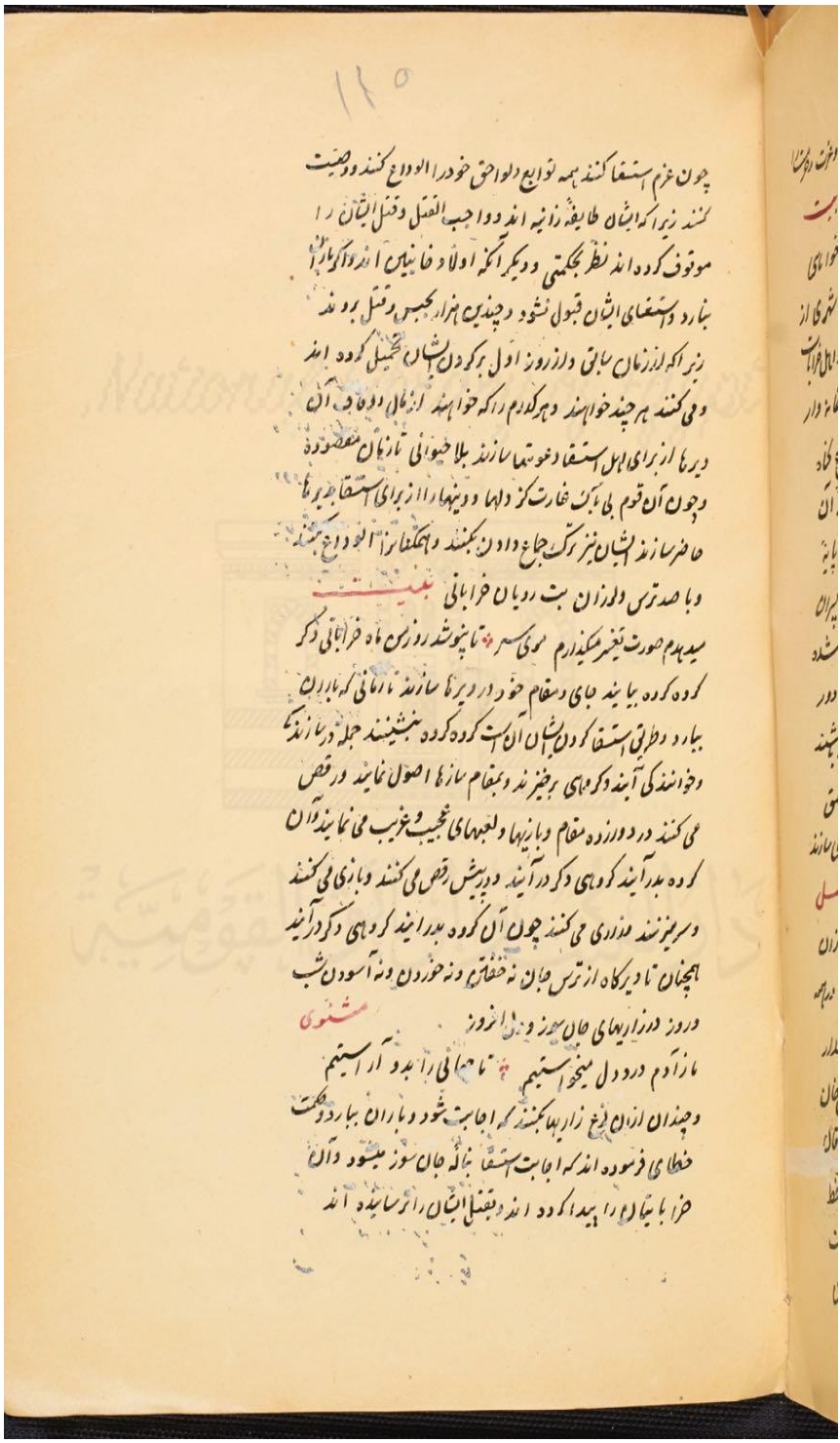

چون عزم استسقا کنند همه توابع ولواحق خود را الوداع کنند ووصیت
کنند زیرا که ایشان طایفهٔ زانیه اند وواجب القتل وقتل ایشان را
موقوف کرده اند نظر بحکمتی ودیگر آنکه اولاد خاتمان آن دیار اگر باران
نبارد واستسقای ایشان قبول نشود وچندین هزار بحبس وقتل برند
زیرا که از زمان سابق والزروز اول برکودن ایشان تحمیل کرده اند
وهی کنند هر چند خواهند وهرکدام را که خواهند از مال ودواب آن
دیرها از برای اهل استسقا وغوتها سازند بلا خیوانی تازیان مقصوده
وچون آن قوم بی باک غارت کز دلها ودیهها را از برای استسقا بدیرها
حاضر سازند ایشان نیز رکب جاع دادن بکنند وهمگنان را الوداع کنند

وبا صد ترس ولرزان بت رویان خرابانی بلیت

میدهم صورت تغیر میکذارم موی سر ✤ تا نپوشد روزمن ماه خرابانی دگر

کرده کرده بیایند جای ومقام خود را در دیرها سازند تا زمانی که باران
ببارد وطریق استسقا کودن ایشان آن است کرده کرده بنشینند جمله در سازند
وخوانندکی آیند وکرههای برخیزند ومقام سازها اصول نمایند ورقص
می کنند در دور زده مقام وبازیها ولعبهای عجیب وغریب می نمایند آن
کرده بدر آیند کرههای دگر در آیند ودر پیش رقص می کنند وبازی می کنند
وسر بر زنند وزاری می کنند چون آن کرده بدر آیند کرههای دگر در آیند
همچنان تا دیرکاه از ترس جان نه خفتن ونه خوردن ونه آسودن شب

مثنوی

وروز در زاریهای جان سوز وناله روز

ما زآدم در دل میخواستیم ✤ تا جدائی را بدو آراستیم

وچندان از ان نوع زاریها بکنند که اجابت شود وباران ببارد وگفت
خطای فرموده اند که اجابت استسقا بناله جان سوز میشود وآن
خدا با بیاران را پیدا کرده اند وبقتل ایشان راضی نشده اند

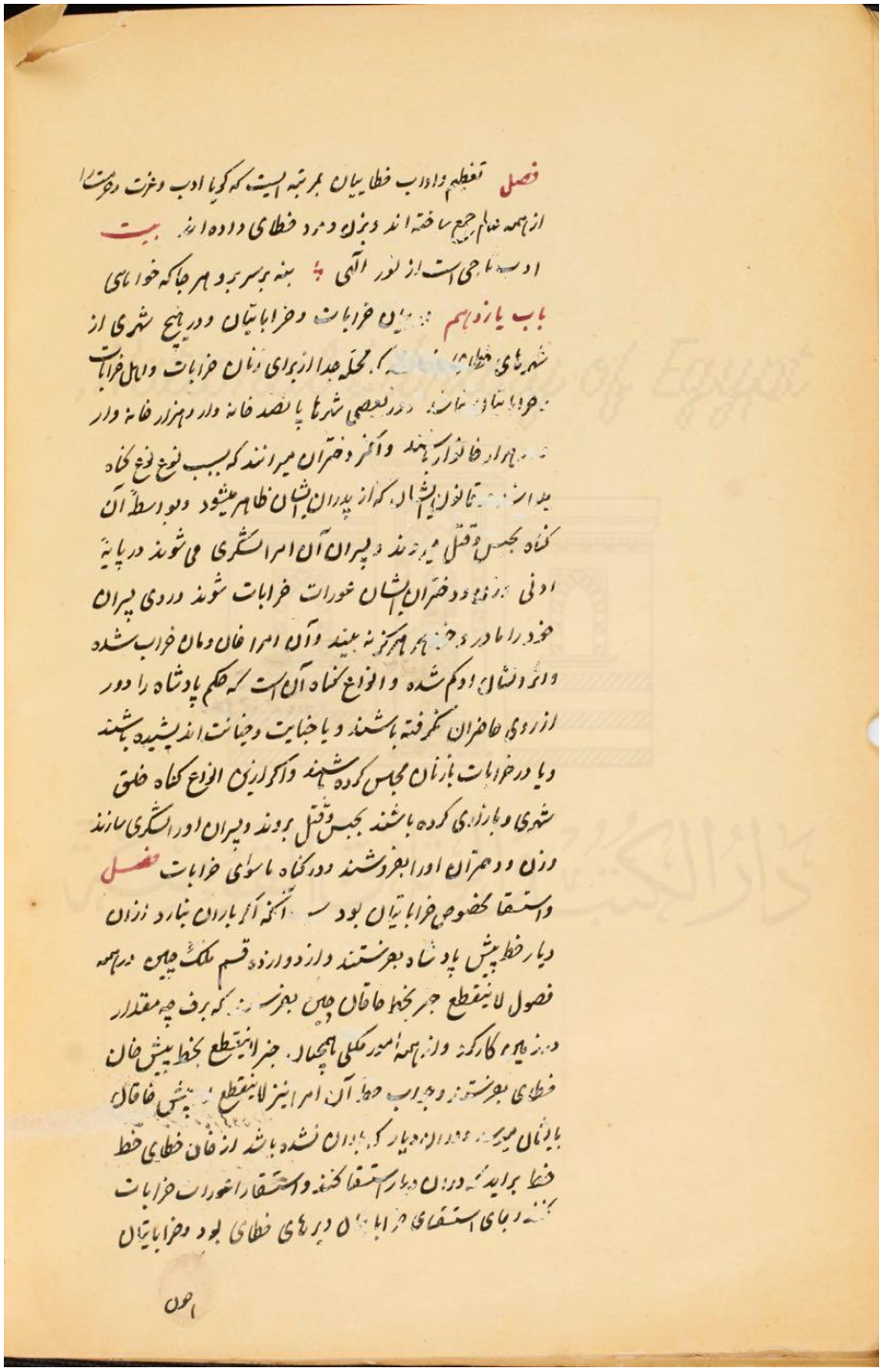

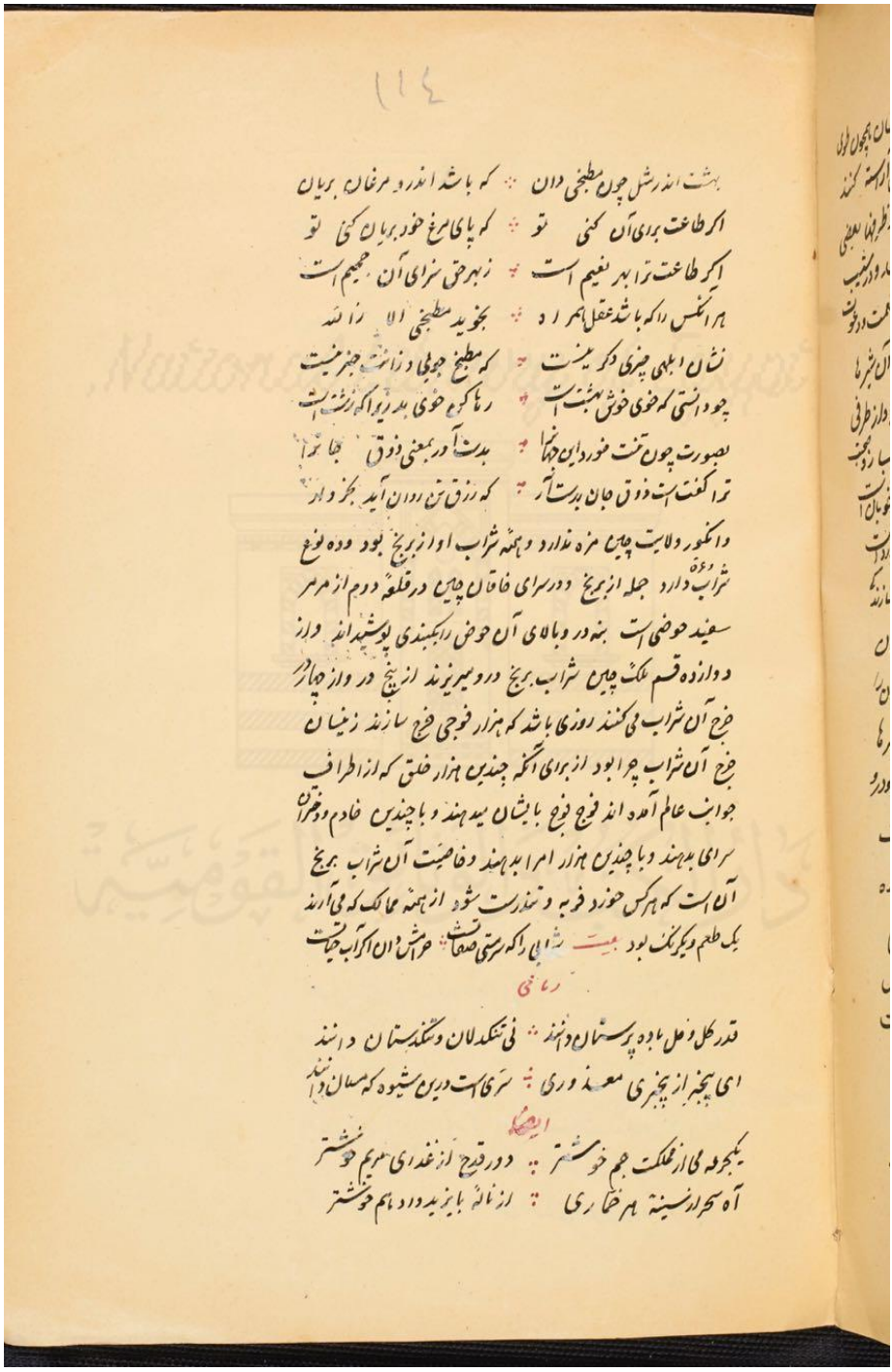

بهشت اندر رشل چون مطبخی دان ❊ که باشد اندرو مرغان بریان
اگر طاعت بری آن کنی تو ❊ که پای مرغ خود بریان کنی تو
اگر طاعت ترا بهر نعیم است ❊ زبهر حق سزای آن جحیم است
هر انکس را که باشد عقل همراه ❊ بخواهد مطبخی الا زاله
نشان اهلی چیزی دگر نیست ❊ که مطبخ چوبی و زانت چیز نیست
چو دانستی که خوی خوش بهشت است ❊ رها کن خوی بد زیرا که زشت است
بصورت چون تنت خورد این جهانی ❊ بدست آور بمعنی ذوق جانی
ترا گفتند ذوق جان بدست آر ❊ که رزق تن روان آید بکف زود

وانگور ولایت چین مزه ندارد و همه شراب او از بریخ بود و وده نوع شراب دارد جمله از بریخ و در سرای خاقان چین در قلعهٔ دوم از مرمر سفید حوضی است بنه در و بالای آن حوض را بگنبدی پوشیده اند و از دوازده قسم ملک چین شراب بریخ در و میریزند از بیخ در و از چهار در خرج آن شراب می کنند روزی باشد که هزار فوجی فوج سازند زنیان خرج آن شراب چرا بود از برای آنکه چندین هزار خلق که از اطراف جوانب عالم آمده اند فوج فوج بایشان میدهند و با چندین خادم و خدمتگار سرای بدهند و با چندین هزار امرا بدهند و خاصیت آن شراب بریخ آن است که هرکس خورد فربه و تندرست شود از همه ممالک که می آرند یک طعم و یک رنگ بود بیت شرابی را که سرمستی صفاتش عرش دان اگر آب حیات

رباعی

قدر کل و نخل باده پرستان دانند ❊ نی تنگدلان و تنگدستان دانند
ای بیخبر از بیخبری معذوری ❊ سری است درین میشوه که مستان دانند

ایضاً

یکجرعه می از مملکت جم خوشتر ❊ دور قدح از غدای مریم خوشتر
آه سحر از سینهٔ هر خماری ❊ از نالهٔ بایزید و دارا هم خوشتر

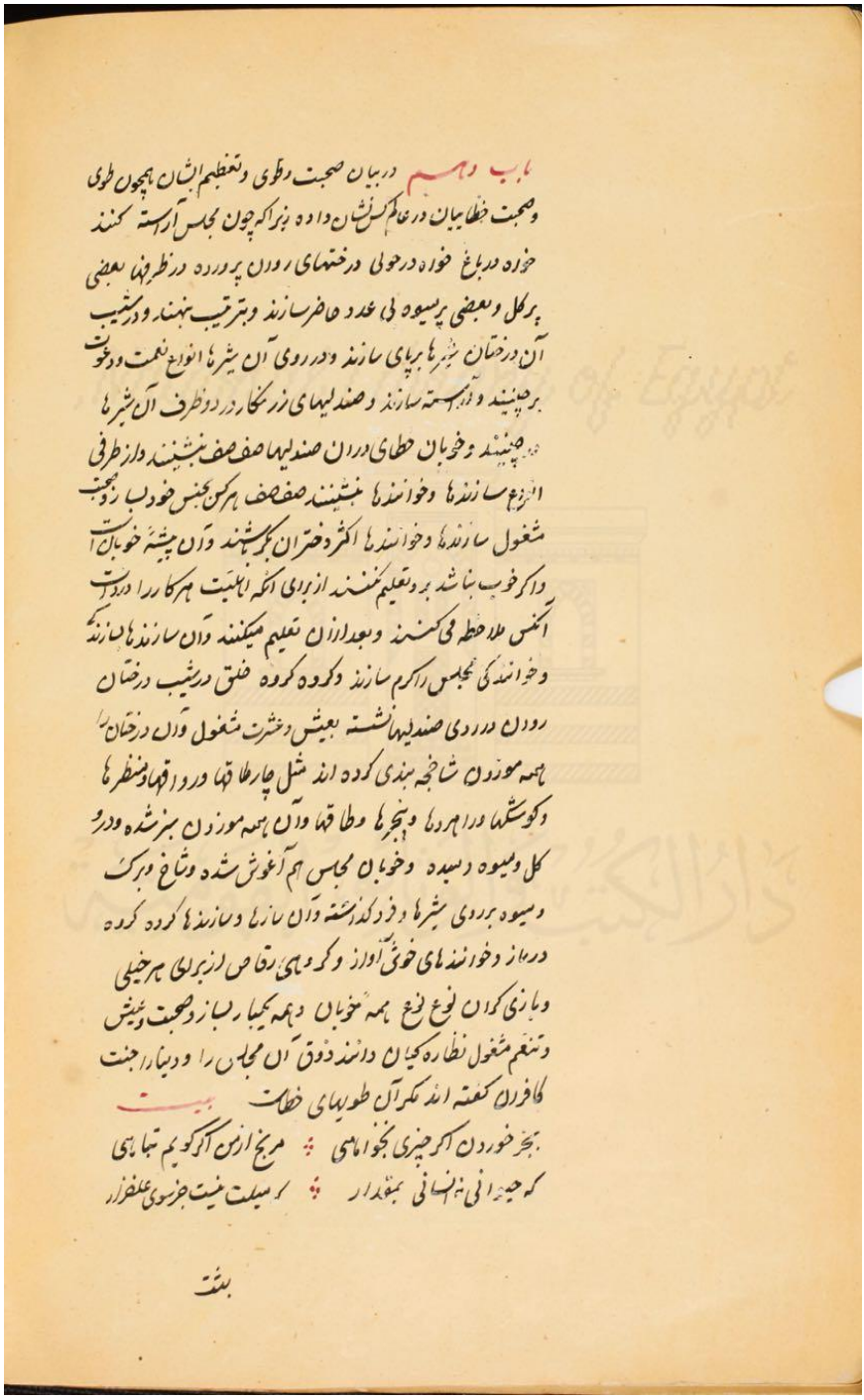

باب دهم در بیان صحبت رطوی و تعظیم ایشان همچون طوی
و صحبت خطابیان در عالم کس نشان داده نیز اگر چون مجلس آراسته کنند
خواه در باغ خواه در حولی در خیمهای روان پرورده در ظرفها بعضی
بر کل و بعضی بر میوه ی عدد حاضر سازند و بترتیب بنهند و در شب
آن درختان شمعها برپای سازند و در روی آن شمعها انواع نقلت و خوشت
برچینند و آراسته سازند و صندلیهای زرنگار در دو طرف آن شمعها
چینند و خوبان خطای دران صندلیها صف صف بنشینند و از طرفی
انواع سازندها و خوانندها بنشینند صف صف هر کس بجنس خود با رجحت
مشغول سازندها و خوانندها اکثر دختران بگمارند و آن پیشهٔ خوبان را
اگر خوب نباشد بر تعلیم کنند از بردی آنکه اهلیت هر کار را در دوات
آنس ملاحظه می کنند و بعد ازان تعلیم میکنند و آن سازندها سازنده
و خوانندگی مجلس را کرم سازند و کروه کروه خلق در شب درختان
رودن در روی صندلیها نشسته بعیش و عشرت مشغول و آن درختان را
همه موزون شاخچه بندی کرده اند مثل چارطاقها و رواقها و منظرها
و کوشکها و راهروها و پنجرها و طاقها و آن همه موزون برشده و در و
کل و میوه دمیده و خوبان مجلس هم آغوش شده و شاخ و برگ
و میوه بر روی شمعها و فروکذاشته و آن سازها و سازندها کرده کرده
در ساز و خوانندهای خوش آواز و کرشمهای رقاص لرزبرای هر چیلی
و بازی کران لوع لوع همه خوبان و همه یکبار بساز و صحبت و عیش
و تنعم مشغول نظاره کنان دانند ذوق آن مجلس را و دینار اجنت
کافران کفته اند نکر آن طوبهای خطاست

بیت

بجز خوردن اکر چیزی بخواهی ❊ مرنج ازمن اکر کویم تباهی
که حیوانی نه انسانی بمقدار ❊ کر میلت نیست جز سوی علفزار

بشت

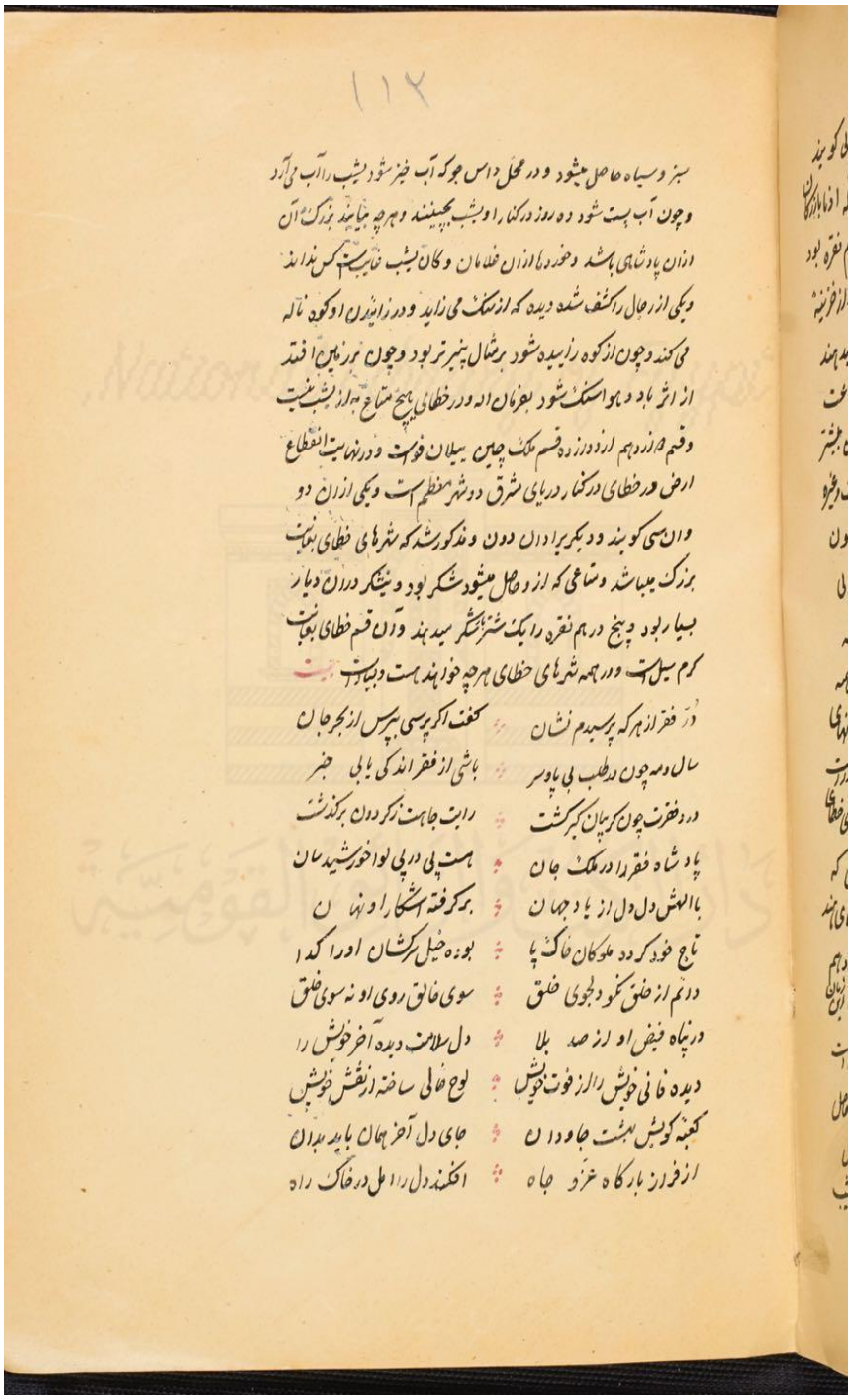

سبز و سیاه حاصل میشود و در محل داس جوکه آب خیز شود در شب را آب می آرد
و چون آب بست شود ده روز در کنار او بشب بچینند و هر چه بیابند بزرگ آن
ازان پادشاهی باشد و خورد ها ازان غلامان و کنیزان شب خانه کس نداند
و یکی از رجال را کشف شده دیده که از سنگ می زاید و در زایدن او کوه نالد
می کند و چون از کوه زاییده شود برشمال پیر تر بود و چون بر زمین افتد
از اثر باد و هوا سنگ شود بفرمان اله و در خطای هیچ متاع به از شب نیست
و قسم دوازدهم از دوازده قسم ملک چین بیلان خوانند و در نهایت انقطاع
ارض در خطای در کنار دریای مشرق دو شهر معظم است و یکی ازان دو
وان سی کوبند و دیگر برادران دون و مذکور شده که شهرهای خطای بغایت
بزرگ میباشد و متاعی که از وحاصل میشود شکر بود و بیشکر دران دیار
بسیار بود و پنج درهم نقره را یک شتر بشکر میدهند و آن قسم خطای بغایت
گرم سیل است و در همه شهرهای خطای هرچه خواهند هست و بیکبار نیست

در فقر از هر که پرسیدم نشان ❊ گفت اگر پرسی بپرس از بحر جان
سال و مه چون در طلب پی یا و سر ❊ باشی از فقر اندکی با بی خبر
در فقر چون گریبان گیر گشت ❊ رابت جاهت زگردون بر گذشت
پادشاه فقر را در ملک جان ❊ هست پی در پی لوا خورشید سان
با لهش دل دل از یاد جهان ❊ بر گرفته اشکارا و نهان
تاج خود کرده ملوکان خاک پا ❊ بوده خیل کرشان اورا گدا
در دم از خلق نکو دلجوی خلق ❊ سوی خالق روی او نه سوی خلق
در پناه فیض او از صد بلا ❊ دل سلامت دیده آخر خویش را
دیده فانی خویش را از فوت خویش ❊ لوح خالی ساخته از نقش خویش
کعبه کویش بهشت جاودان ❊ جای دل آخر جهان باید بدان
از فروز بارگاه عز و جاه ❊ افکنند دل را مل در خاک راه

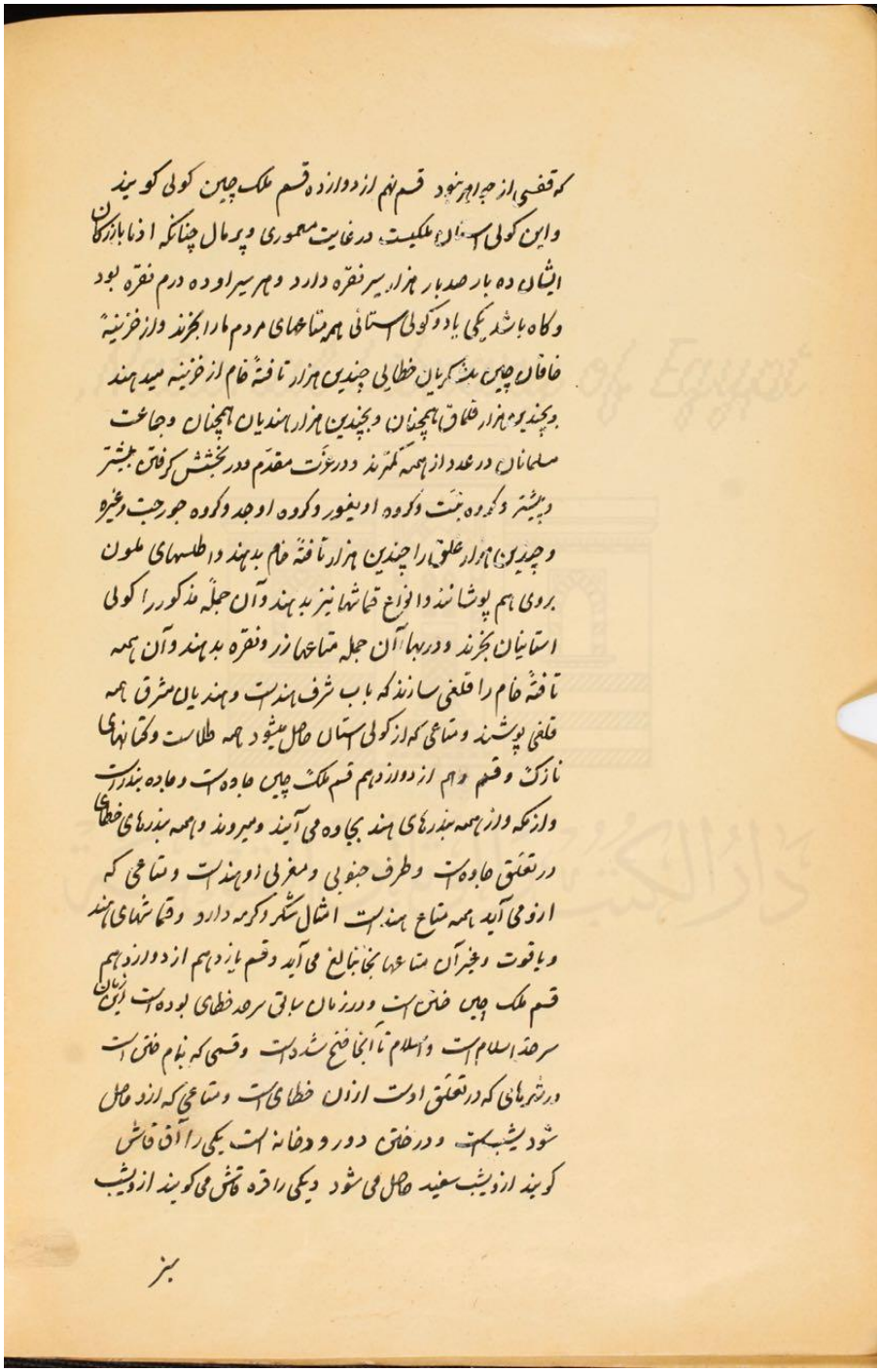

که قصبی از جواهر خود قسم نهم از دوازده قسم ملک چین کولی گویند
و این کولی استان ملکیست در غایت معموری و پر مال چنانکه از بازرگانان
ایشان ده بار صد بار هزار سیر نقره دارد و هر سیر او ده درم نقره بود
و گاه باشد یکی یا دو کولی استانی همه متاعهای مردم ما را بخرند و از خزینهٔ
خاقان چین بند گریبان خطایی چندین هزار تافتهٔ خام از خزینه میدهند
و پنجاه و هزار غلام همچنان و پنجاه هزار هندیان همچنان و جماعت
مسلمانان در عدد از همه کمتر ند و در عزت مقدم و در بخشش کرفاق بیشتر
و بیشتر دکوده بنت و کوده او بنور و کوده او جد و کوده جو جت و غیره
و چندین هزار غلق را چندین هزار تافتهٔ خام بدهند و اطلسهای ملون
بروی هم پوشانند و انواع قماشها نیز بدهند و آن جملهٔ مذکور را کولی
استانیان بخرند و در بها آن جمله متاعها زر و نقره بدهند و آن همه
تافتهٔ خام را قلفی سازند که باب شرف هندست و هندیان مشرق همه
قلفی پوشند و متاعی که از کولی استان حاصل میشود همه طلاست و کتانهای
نازک و قسم دوم از دوازده قسم ملک چین جاوه است و جاوه بندرست
و از که و از همه بندرهای هند بجاوه می آیند و میروند و همه بندرهای خطای
در تعلق جاوه است و طرف جنوبی و مغربی او هندست و متاعی که
از وی آید همه متاع هندست امثال شکر و کرمه دارد و قماشهای هند
و یاقوت و غیر آن متاعها بخانبالغ می آید و قسم یازدهم از دوازده هم
قسم ملک چین خانبالغ است و در زمان سابق سرحد خطای بوده است از آن زمان
سرحد اسلام است و اسلام تا آنجا فتح شده است و قسمی که بنام خانبالغ است
در شهرهای که در تعلق اوست ازان خطای است و متاعی که از وی حاصل
شود یشب است و در خانبالغ دور و دخانه است یکی را آق خاش
گویند از و یشب سفید حاصل می شود و یکی را قره خاش می گویند از و یشب

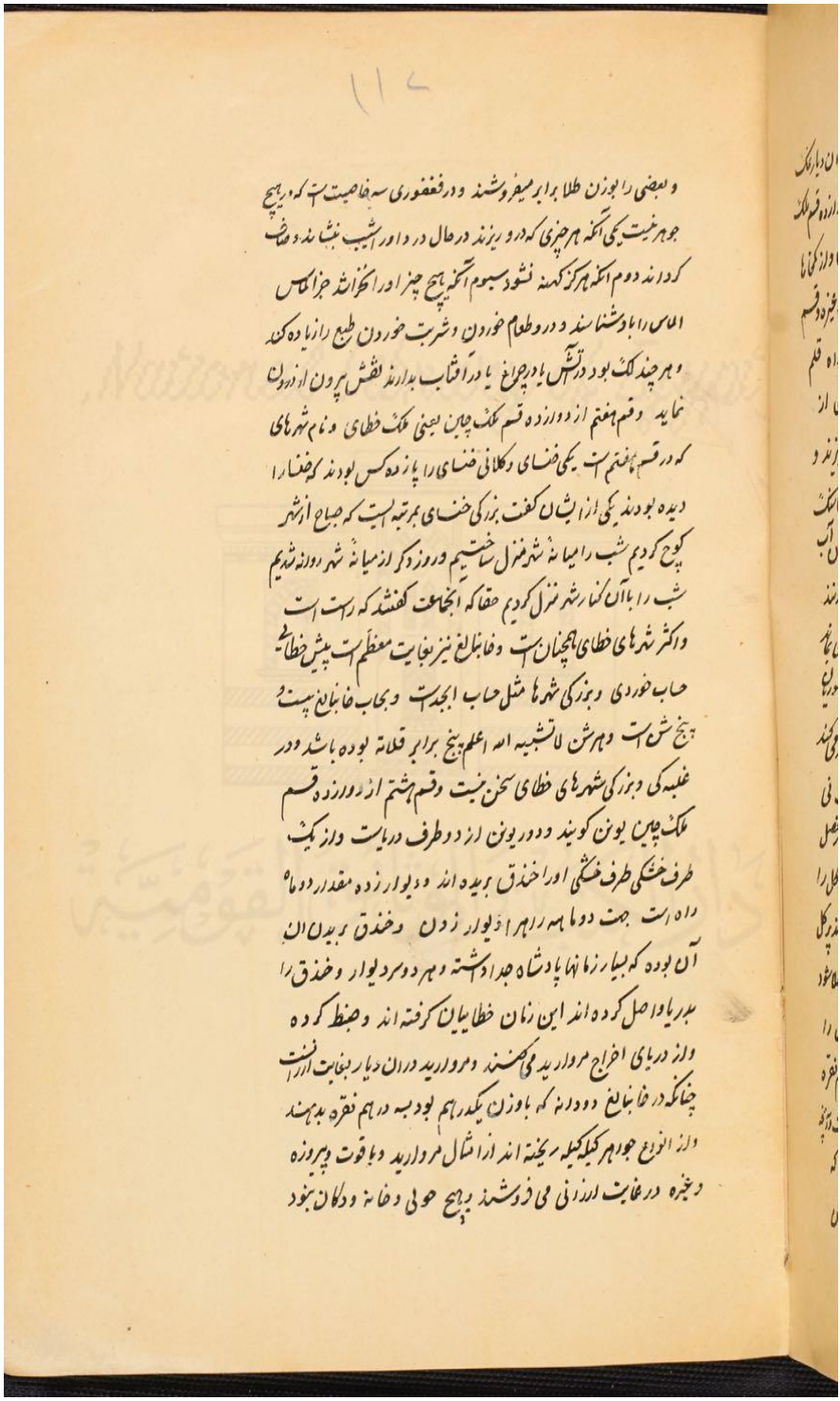

و بعضی را بوزن طلا برابر میفروشند و در فغفوری سه خاصیت است که در هیچ
جوهر نیست یکی آنکه هر چیزی که در و بزنند در حال در و اور آشیب بنشاند و صاف
گرداند دوم آنکه هرگز کهنه نشود سیوم آنکه هیچ چیز اورا نخراشد جز الماس
الماس را با دشنا سند و در وطعام خوردن و شربت خوردن طبع را زیاده کند
و هر چند لک بود در آتش یا در چراغ یا در آفتاب بدارند نقش بیرون از درون
نماید و قسم هفتم از دوازده قسم ملک چین یعنی ملک ختای و نام شهرهای
که در قسم هفتم است یکی ختای رکلانی ختای را پازده کس بودند که ختارا
دیده بودند یکی از ایشان گفت بزرگی ختای بمرتبه است که صباح از شهر
کوچ کردیم شب را میانهٔ شهر منزل ساختیم و روز دگر از میانهٔ شهر دوازده دیم
شب را با آن کنار شهر نزل کردیم حقا که انجماعت گفتند که راست است
و اکثر شهرهای ختای همچنان است و خانبالغ نیز بغایت معظم است پیش ختای
حساب خوردی و بزرگی شهرها مثل حساب ابجد است و بجاب خانبالغ بیست و
پنج شش است و هرشن لاتشبیه الله اعلم پنج برابر قلعهٔ بوده باشد و در
غلبه کی و بزرگی شهرهای ختای سخن نیست و قسم هشتم از دوازده قسم
ملک چین یونن گویند و دو یونن از دو طرف دریاست و از یک
طرف خشکی طرف خشکی اورا خندق بریده اند و دیوار زده مقدار دو ماه
راه است جهت دو ماهه راه را دیوار زدن و خندق بریدن ان
آن بوده که بسیار زمانها پادشاه جدا داشته و هر دو سر دیوار و خندق را
بدریا واصل کرده اند این زمان ختاییان گرفته اند و ضبط کرده
و از دریای اخراج مروارید می کنند و مروارید دران دیار بغایت ارزانست
چنانکه در خانبالغ دو دانه که باوزن یکدرهم بود بسه درهم نقره بدهند
و از انواع جواهر کیلکیله ریخته اند از اشال مروارید و یاقوت و پیروزه
و غیره در غایت ارزانی می فروشند و هیچ حوالی دخانه و دکان نبود

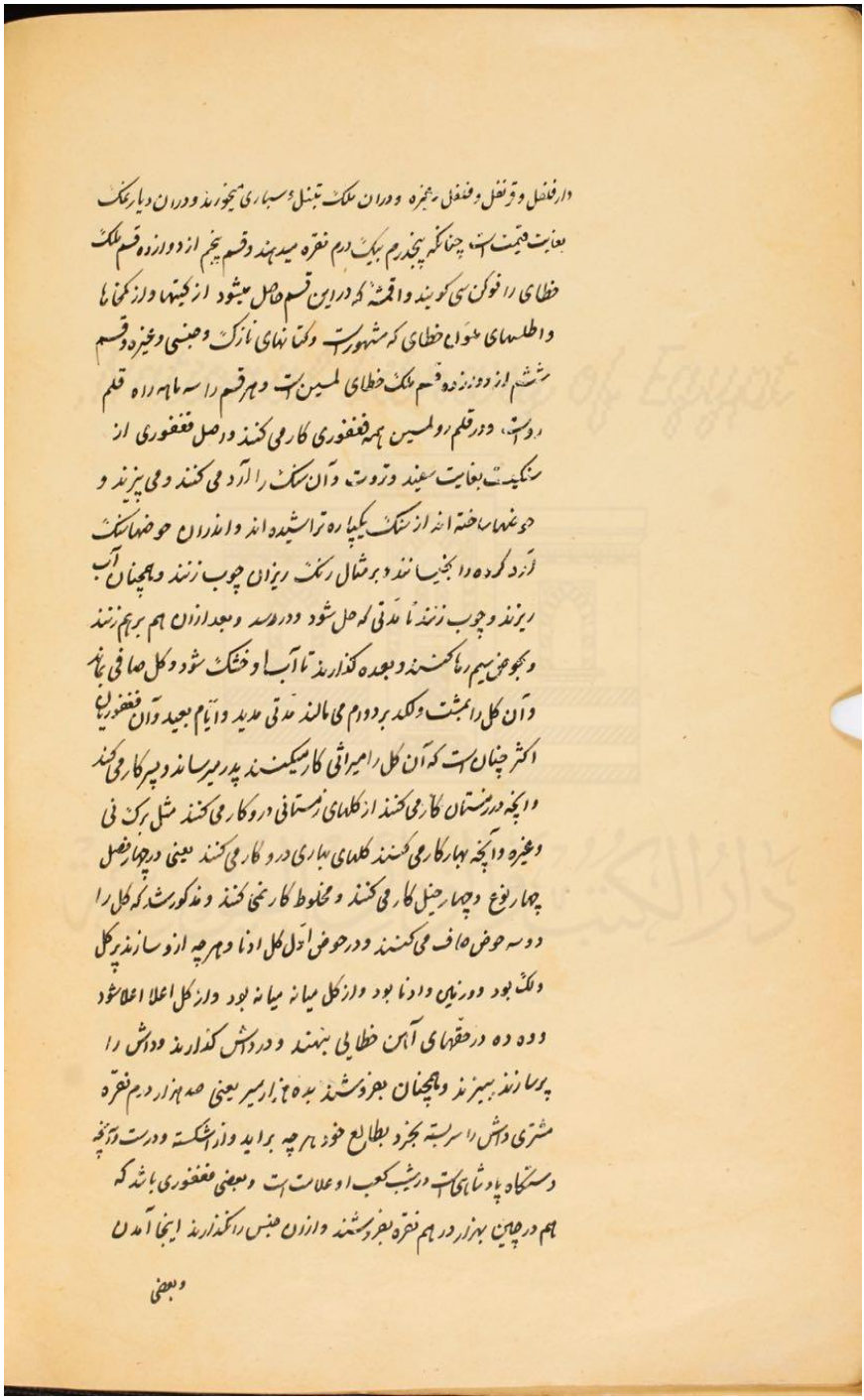

دارفلفل و قرنفل و فلفل و غیره و دران ملک بتبدل هوا بسیاری میخورند و دران دیار سنگ
بغایت قیمت است چنانکه پنج درم بیک درم نقره میدهند و قسم پنجم از دوازده قسم ملک
خطای را فوکن می گویند و اقمشهٔ که دراین قسم حاصل میشود از کمخاها
و اطلسهای ملوان خطای که مشهور است و کتانهای نازک و جنبی و غیره و قسم
ششم از دوازده قسم ملک خطای لمسین است و هر قسم را سه ماه راه قلم
روست، و در قلم رولمسین همه قفقوری کار می کنند و اصل قفقوری از
سنگیست بغایت سفید و تروت، و آن سنگ را آرد می کنند و می بیزند و
حوضها ساخته اند از سنگ یکپاره تراشیده اند و اندران حوضها سنگ
آرد کرده را بخیسانند و بر مثال رنگ ریزان چوب زنند و همچنان آب
ریزند و چوب زنند تا مدتی که حل شود و در رود و بعد ازان هم برهم زنند
و بحوض بهم رها کنند و بعده گذارند تا آب او خشک شود و کل صافی بماند
و آن کل را بمشت و کلد بردوام می مالند مدتی مدید و ایام بعید و آن قفقوریان
اکثر چنان است که آن کل را میراثی کار میکنند پدر میرساند و پسر کار می کند
و انچه در مستان کار می کنند از کلهای زمستانی درو کار می کنند مثل برگ نی
و غیره و انچه بهار کار می کنند کلهای بهاری درو کار می کنند یعنی در چهار فصل
چهار نوع و چهار جنس کار می کنند و مخلوط کار نمی کنند و مذکور شد که کل را
دو سه حوض صاف می کنند و در حوض اول کل اوتا و هر چه از و سازند پر کل
و لک بود و در ثانی وتا بود و از کل میانه میانه بود و از کل اعلا اعلا شود
دوده در حقهای آهن خطایی بنهند و در دکش گذارند و دکش را
پر سازند بپزند و همچنان بفروشند بده هزار سیر یعنی صد هزار درم نقره
مشتری دکش را سربسته بجزد بطالع خود هر چه برآید و از شکسته و درست و آنچه
دستگاه پادشاهی است در شب کعب او علامت است و بعضی قفقوری باشد که
هم در چین بهزار درهم نقره بفروشند و ازان جنس را کنند ارند اینجا آمدن

و بعضی

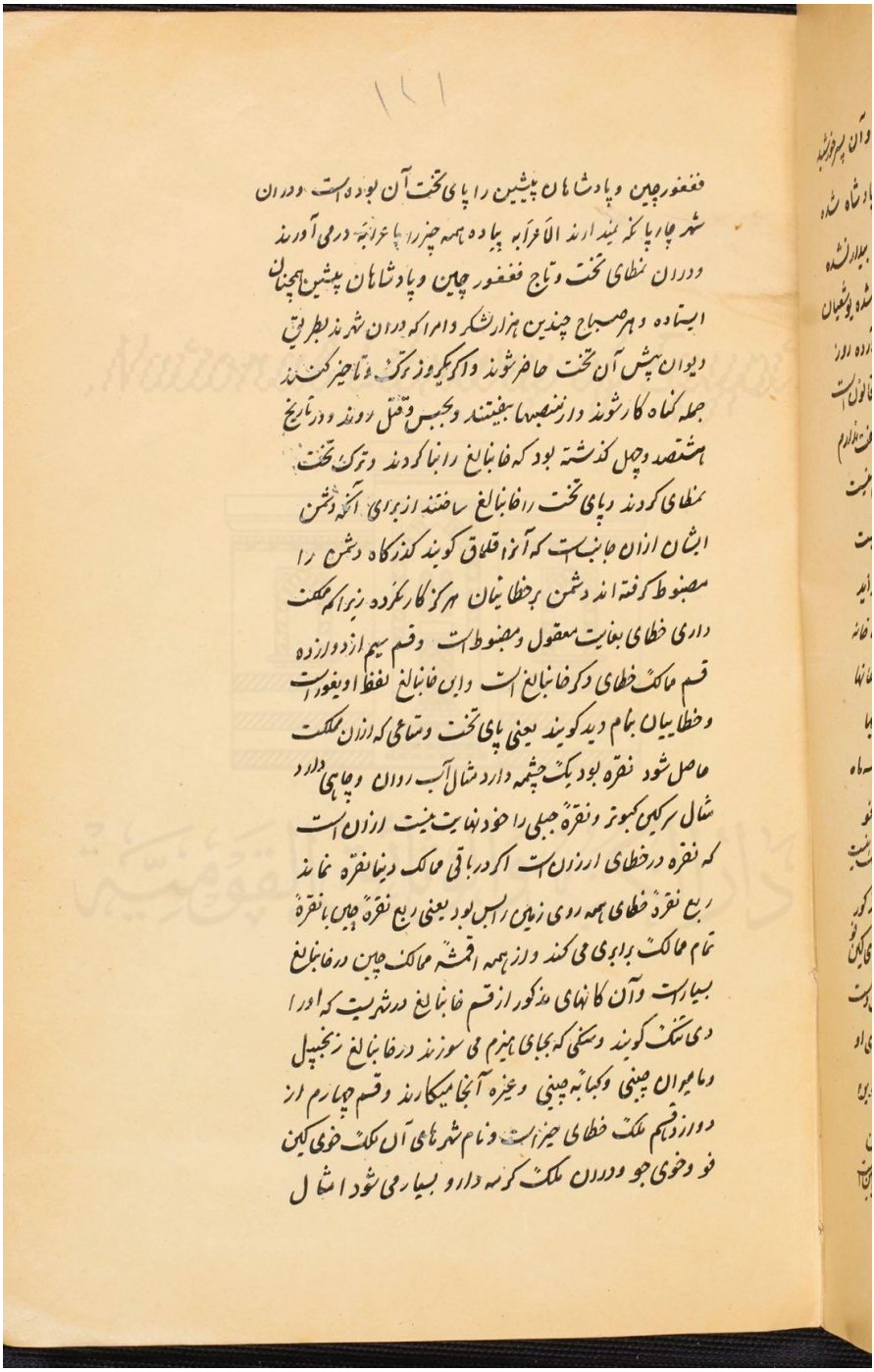

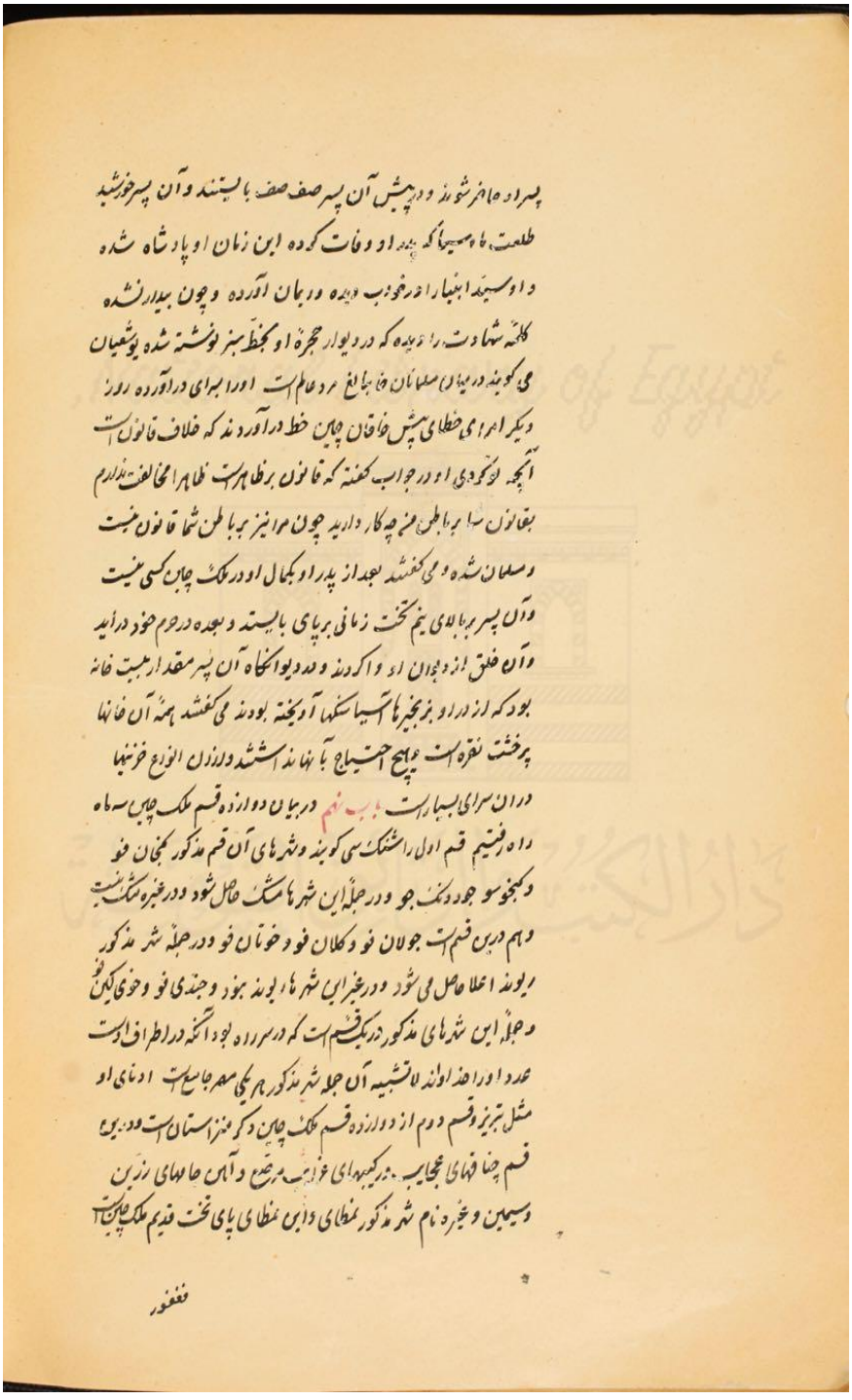

پسر او حاضر شوند و در پیش آن پسر صف صف بایستند و آن پسر خورشید
طلعت، ماه پیکر که بدو او وفات کرده این زمان او پادشاه شده
و او سیمد ابنیار را در خواب دیده و در بیان آورده و چون بیدار نشده
کلمهٔ شهادت را دیده که در دیوار حجرهٔ او بخط سبز نوشته شده یوشعیان
می گویند در میان مسلمانان خبر بالغ مردم است اورا برای در آورده روز
دیگر امرای خطای پیش خاقان چین خط در آوردند که خلاف قانون است
آنچه تو گوئی او در جواب گفته که قانون بر ظاهر است ظاهرا مخالفت ندارم
بقانون سابق با باطن هر چه کار دارید چون من انیز با باطن شما قانون منست
و مسلمان شده و می گفتند بعد از پدر او بکمال او در ملک چین کسی نیست
و آن پسر با بالای یم تخت زمانی بر پای بایستد و بعده در حرم خود در آید
و آن خلق از دیوان او بر آرند و در دیوانخانه آن پسر مقدار بیست خانه
بود که از در او بزنجیرها آسیا سنگها آویخته بودند می گفتند همهٔ آن خانها
پر خشت نقره است و هیچ احتیاج بآنها نداشتند و از زن انواع خزینها
در آن سرای بسیار است **باب نهم** در بیان دوازده قسم ملک چین سه ماه
راه رفتیم قسم اول را اشتنک سی گویند و شهرهای آن قسم مذکور کمخان فو
و کمخو سو جود و کمخ جو و در جملهٔ این شهرها مشک حاصل شود و در غیره مشک نیست
و هم درین قسم است جولان فو و کلان فو و خوتان فو و در جملهٔ شهر مذکور
ریوند اعلا حاصل می شود و در غیر این شهرها ریوند بود و جندی فو و خوی کین فو
و جملهٔ این شهرهای مذکور در یک قسم است که در سر راه بود آنکه در اطراف اوست
عدد او را خدا داند لاتشبیه آن جملهٔ شهر مذکور هر یکی مصر جامع است ادنای او
مثل تبریز و قسم دوم از دوازده قسم ملک چین دکر منزاستان است و در این
قسم چنانهای عجایب در کیمهای غرایب مرصع و آهن حالهای زرین
و سیمین و غیره نام شهر مذکور نمطای و این نمطای پای تخت قدیم ملک چین است

مغفور

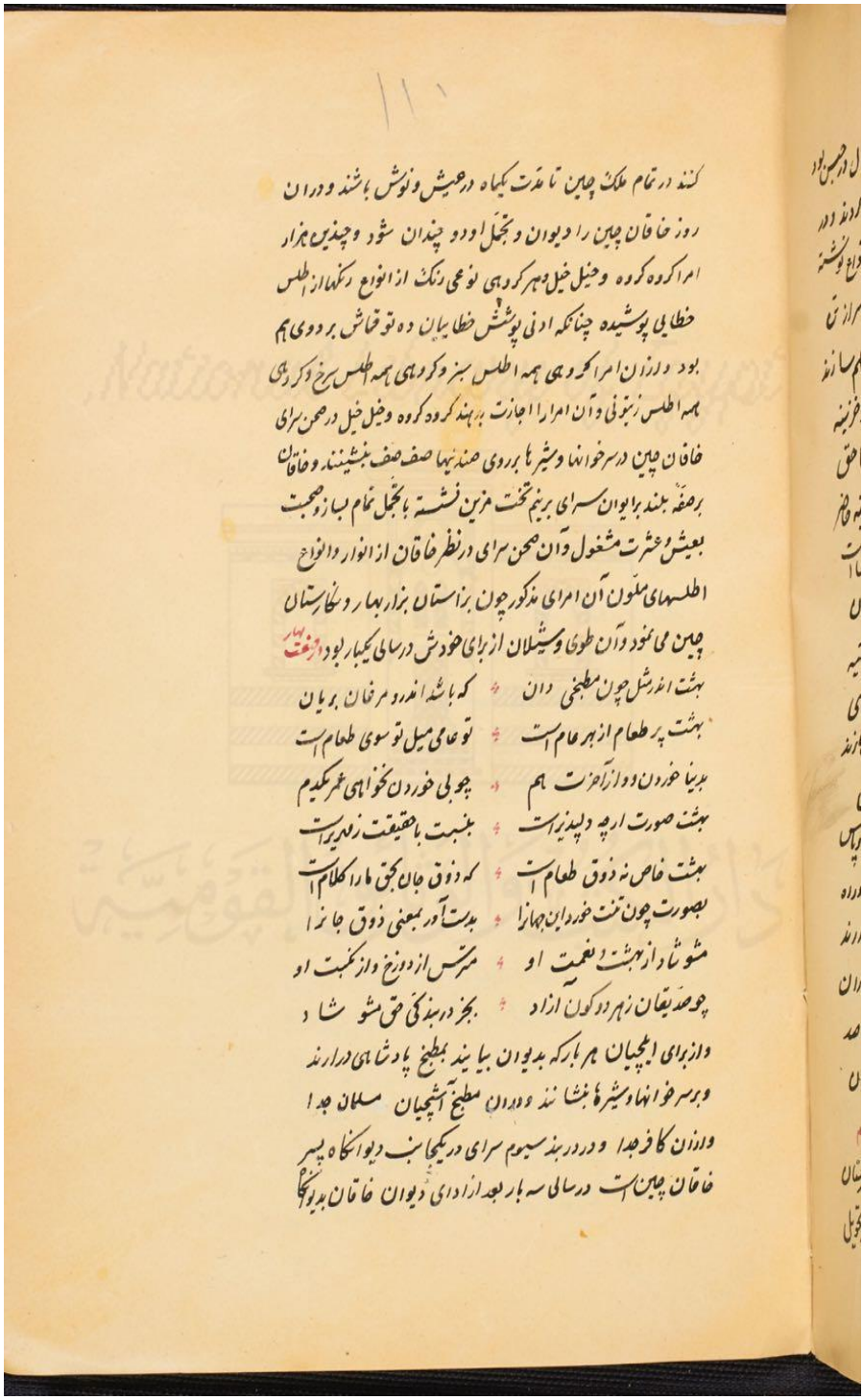

کنند در تمام ملک چین تا مدت یکماه در عیش و نوش باشند و دران
روز خاقان چین را دیوان و تجمل او دو چندان شود و چندین هزار
امرا کروه کروه و خیل خیل و هر کروهی نوعی رنگ از انواع رنگها از اطلس
خطایی پوشیده چنانکه ادنی پوشش خطاییان دیبا توقماش بر دوی هم
بود و رزان امرا کروهی همه اطلس سبز و کروهی همه اطلس سرخ و کروهی
همه اطلس زبتونی و آن امرا را اجازت برهند کروه کروه و خیل خیل در صحن سرای
خاقان چین در سرخوانها و سیرها بر روی صندلیها صف صف بنشینند و خاقان
بر صفه بلند بر ایوان سرای بر نیم تخت مزین نشسته با تجمل تمام بساز و صحبت
بعیش و عشرت مشغول و آن صحن سرای در نظر خاقان از انوار و انواع
اطلسهای ملون آن امرای مذکور چون بزرستان بزار بهار و نگارستان
چین می نمود و آن طوی و میشلان از برای خودش در سالی یکبار بود از نعت بهار

بهشت اندر مثل چون مطبخی دان ❊ که باشد اندرو مرغان بریان
بهشت پر طعام از بهر عام است ❊ تو عامی میل تو سوی طعام است
بدینا خوردن و واز آخرت هم ❊ چو بلی خوردن نخواهی عمر مکدم
بهشت صورت ار چه دلپذیر است ❊ بنسبت با حقیقت زمهریر است
بهشت خاص نه ذوق طعام است ❊ که ذوق جان بحق ما را کلام است
بصورت چون تنت خورد این جهانرا ❊ بدست آور بمعنی ذوق جانرا
مشو شاد از بهشت و نعمت او ❊ مترس از دوزخ و از کثرت او
چو صدیقان زهر دو کون آزاد ❊ بجز در بندگی حق مشو شاد

واز برای ایچیان هر بار که بدیوان بیایند بمطبخ پادشاهی درآرند
و بر سرخوانها و سیرها بنشانند و دران مطبخ آشپجیان مسلمان جدا
و رزان کافر جدا و در در بند سیوم سرای در یکجانب دیوانخانه پسر
خاقان چین است در سالی سه بار بعد از ادای دیوان خاقان بدیوانخانه

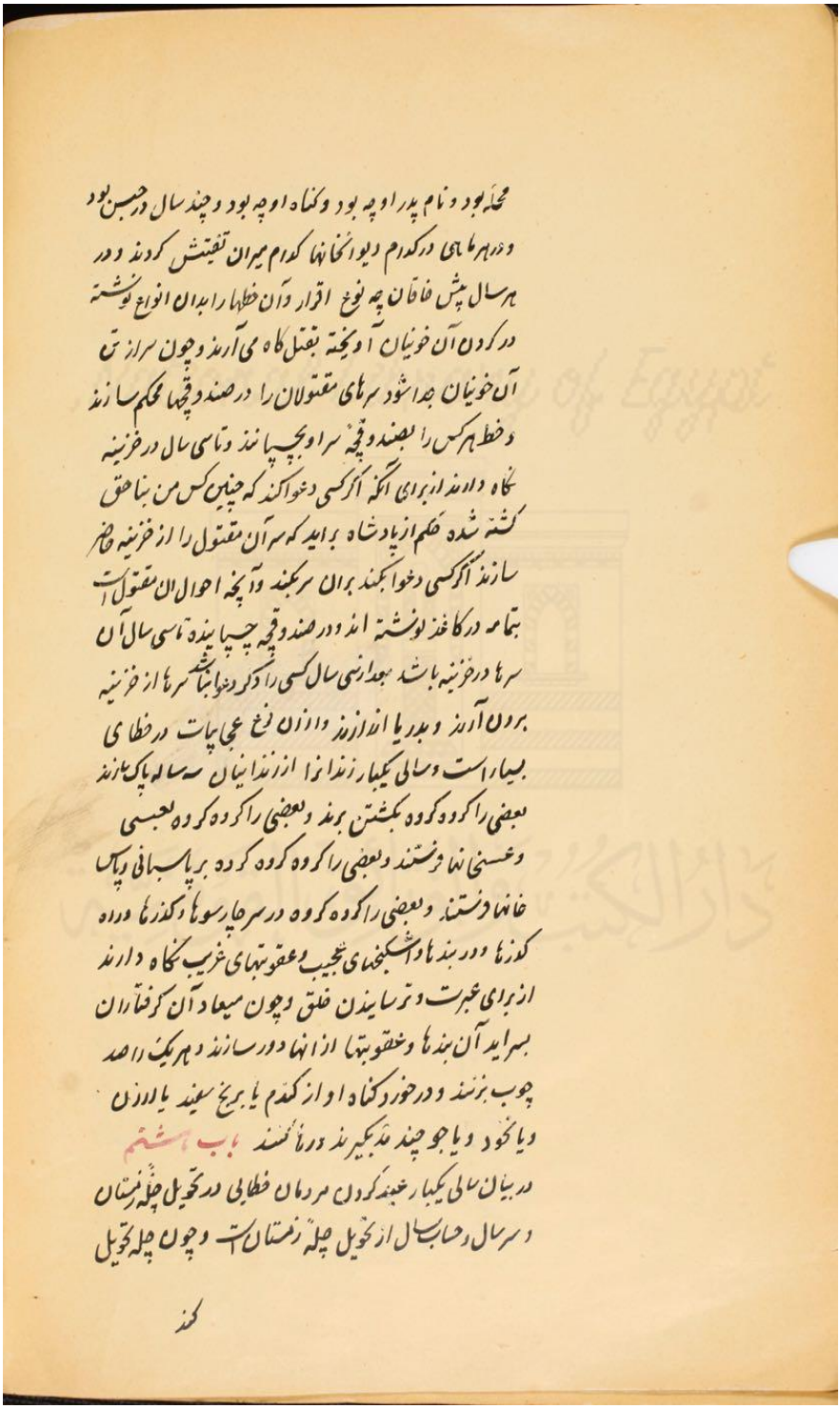

محلّه بود و نام پدر او چه بود و گناه او چه بود و چند سال در حبس بود
و در کدام دیوانخانها کدام میران تفتیش کردند و در
هر سال پیش خاقان چه نوع اقرار و آن خطها را بدان انواع نوشته
در گردن آن خونیان آویخته بقتل گاه می آرند و چون سراز تن
آن خونیان جدا شود سرهای مقتولان را در صندوقچها محکم سازند
و خط هر کس را بصندوقچهٔ سر او بچسپانند و تا سی سال در خزینه
گاه دارند از برای آنکه اگر کسی دعوا کند که چنین کس من بناحق
کشته شده حکم از پادشاه باید که سر آن مقتول را از خزینه حاضر
سازند اگر کسی دعوا کند بران سر بکند و آنچه احوال آن مقتول است
بتمامه در کاغذ نوشته اند در صندوقچه چسپانیده تا سی سال آن
سرها در خزینه باشد بعد از سی سال کسی را دگر دعوا نباشد سرها از خزینه
برون آرند و بدریا اندازند و ازان نوع عجایبات در خطای
بسیار است و سالی یکبار زندانها از زندانیان سه ساله پاک سازند
بعضی را کوده کوده بکشتن برند و بعضی را کوده کوده بعبسی
و عسینی نها فرستند و بعضی را کوده کوده بر پاسبانی پاس
خانها فرستند و بعضی را کوده کوده در سر چار سوها و کذرها و راه
کذرها در بندها داشکنجهای عجیب و عقوبتهای غریب نگاه دارند
از برای عبرت و ترسانیدن خلق و چون میعاد آن گرفتاران
بسرآید آن بندها و عقوبتها از انها دور سازند و هر یک را صد
چوب بزنند و در خور گناه او از کدم یا برخ سیند یا لاوزن
و یا نخود و یا جو چند بگیرند و رها کنند

باب هشتم

در بیان سالی یکبار عبده کردن مردمان خطایی در تحویل چلّهٔ زمستان
و سر سال و حساب سال از تحویل چلّهٔ زمستان است و چون چلّه تحویل

کند

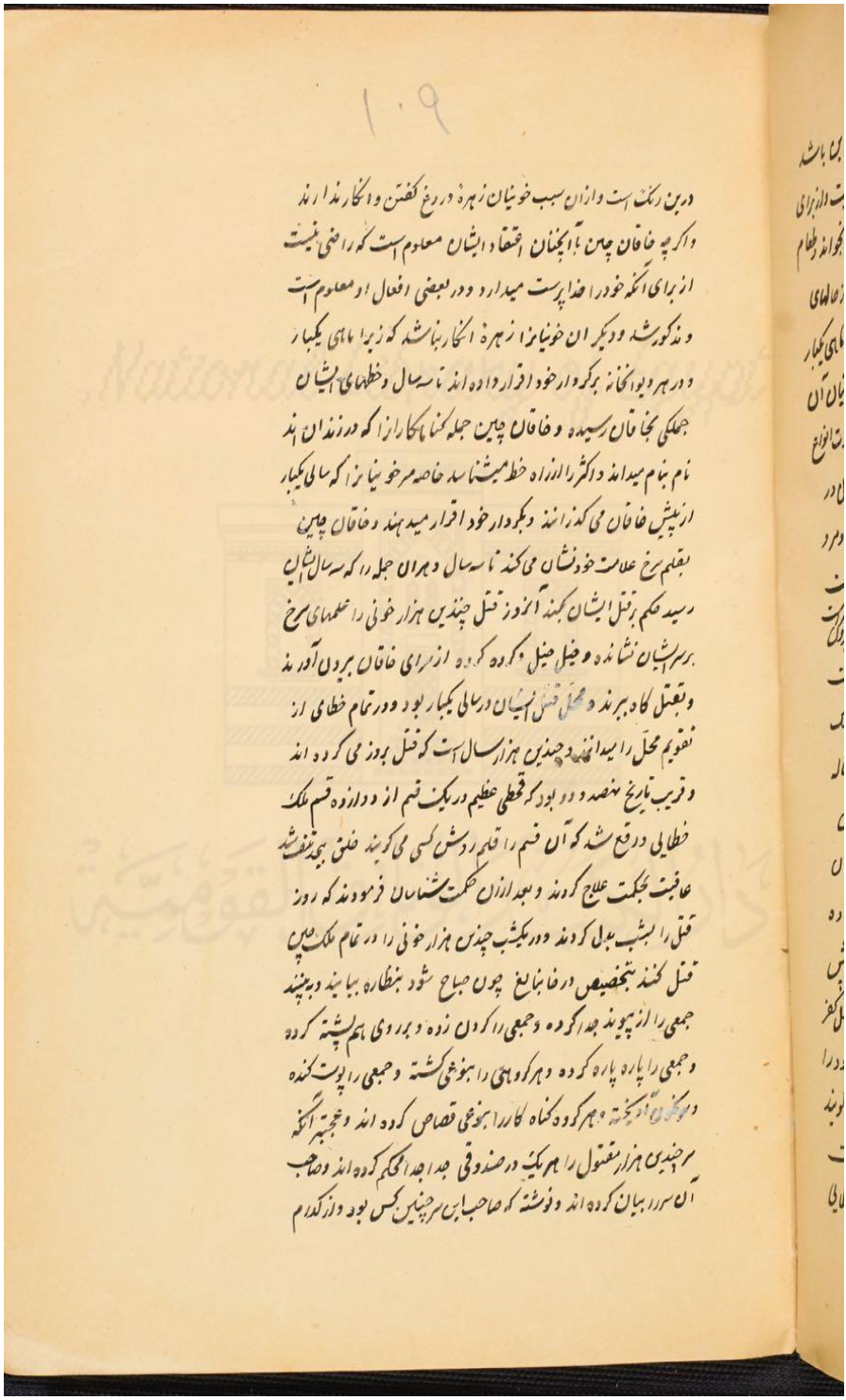

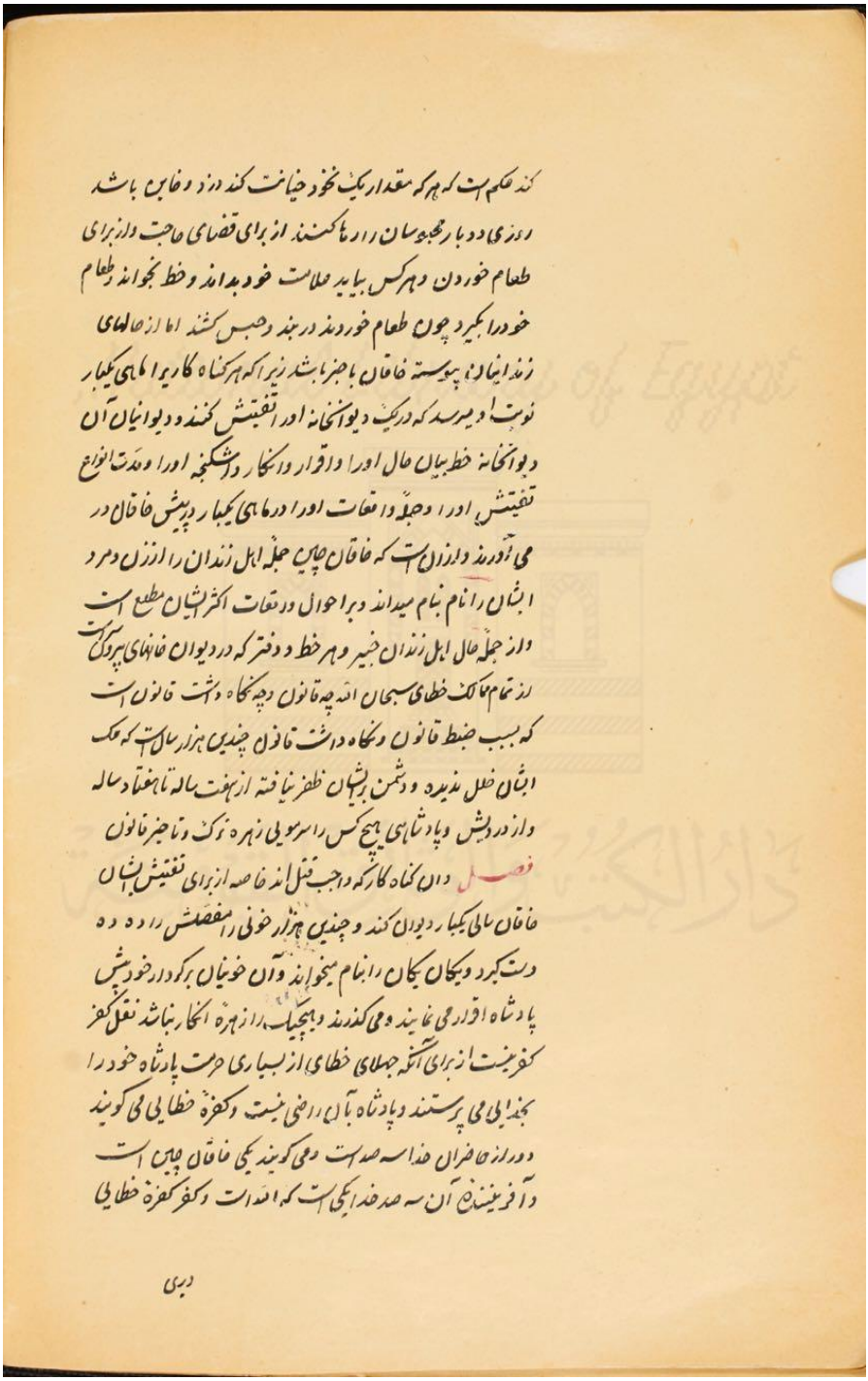

کند حکم است که هر که مقدار یک نخود خیانت کند دزد و خائن باشد
روزی دو بار مجبوسان را ناهار کنند از برای قضای حاجت و از برای
طعام خوردن و هر کس باید علامت خود بداند و خط بخواند و طعام
خود را بگیرد چون طعام خورند در بند و حبس کنند اما از حالهای
زندانیان پیوسته خاقان باخبر باشد زیرا که هر گناه کاری را ماهی یکبار
نوبت او میرسد که در یک دیوانخانه او را تفتیش کنند و دیوانیان آن
دیوانخانه خطبیان حال او را و اقرار و انکار و شکنجه او را و مدت انواع
تفتیش او را و جملهٔ واقعات او را در ماهی یکبار در پیش خاقان در
می آورند و از زبان است که خاقان چین جملهٔ اهل زندان را از زن و مرد
ایشان را نام بنام میداند و بر احوال و وقعات اکثر ایشان مطلع است
و از جملهٔ حال اهل زندان خبیر و هر خط و دفتر که در دیوان خانهای پر و کرک
از تمام ممالک خطای سبحان الله چه قانون و چه نگاه داشت قانون است
که بسبب ضبط قانون و نگاه داشت قانون چندین هزار سال است که ملک
ایشان خلل ندیده و دشمن بر ایشان ظفر نیافته از هفت ساله تا هفتاد ساله
و از درویش و پادشاهی هیچ کس را سر مویی زهره نرک و تاجر قانون

فصل دان گناه کار که واجب قتل اند خاصه از برای تفتیش ایشان
خاقان سالی یکبار دیوان کند و چندین هزار خونی را مفصلش داده ده
دست کرد و یکان یکان را نام میخواند و آن خونیان بر کرد در خود پیش
پادشاه اقرار می نمایند و می گذرند و هیچ یک را زهرهٔ انکار نباشد نقل کفر
کفر نیست از برای آنکه جملهٔ خطای از بسیاری حرمت پادشاه خود را
بخدایی می پرستند و پادشاه بآن راضی نیست و کفرهٔ خطایی می گویند
و در از حاضران خدا سه صد است و می گویند یکی خاقان چین است
و آفرینندهٔ آن سه صد خدا یکی است که الهداست و کفر کفرهٔ خطایی

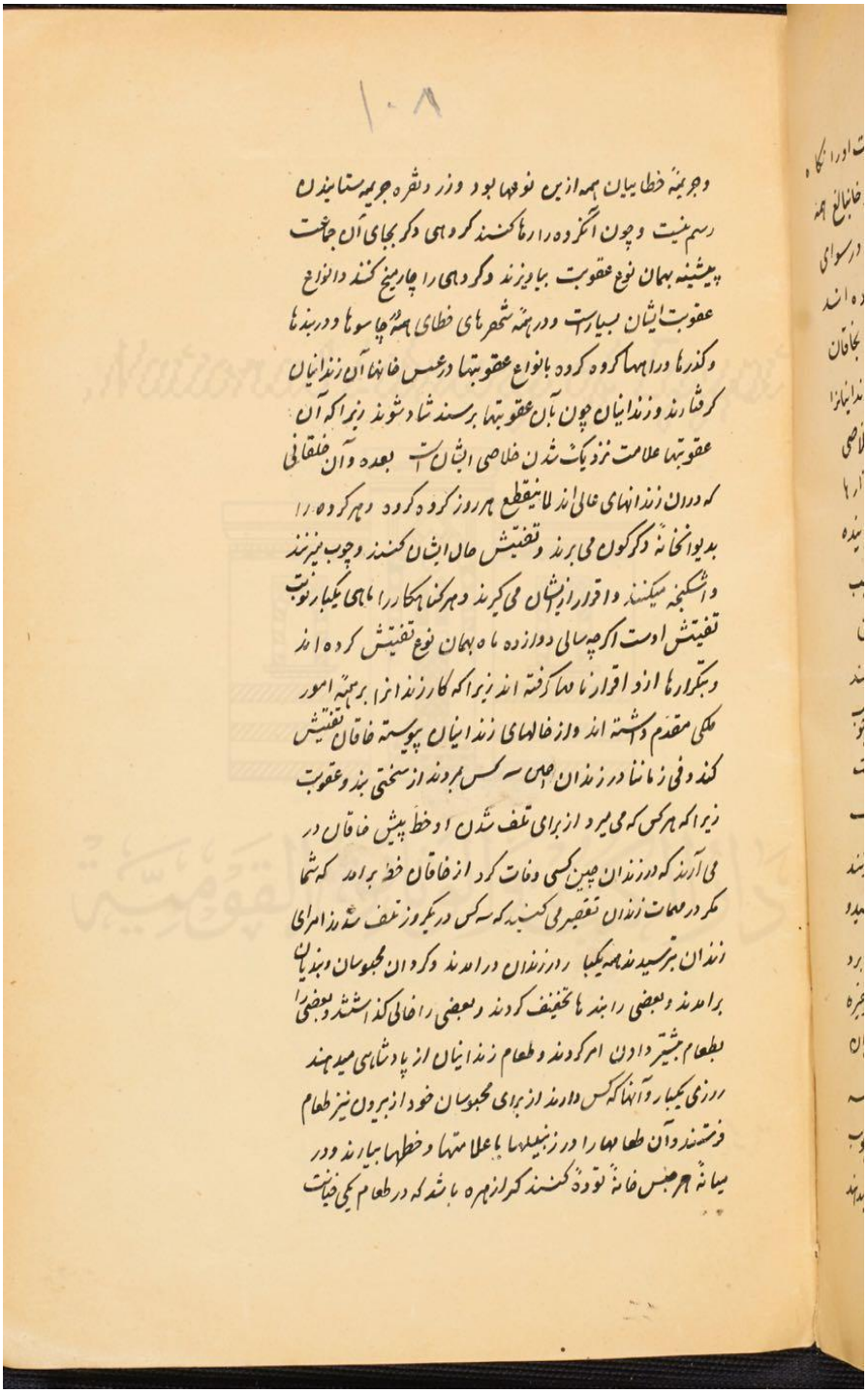

وجریمهٔ خطا بیان همه ازین نوعها بود و وزر دفتره جریمه ستاندن
رسم نیست وچون انگشته را رنما کنند کردهای دگر بجای آن جانست
پیشینه بهمان نوع عقوبت بیاویزند دگردهای را چارمیخ کنند دانواع
عقوبت ایشان بسیارست ودرهمهٔ شهرهای خطای همه چاسوها ودربندها
وکندرها درابهها کرده کرده بانواع عقوبتها درحبس خانها آن زندانیان
گرفتارند وزندانیان چون بآن عقوبتها برسند شادشوند زیراکه آن
عقوبتها علامت نزدیک شدن خلاصی ایشان است بعده وآن خلقانی
که دران زندانهای عالی اند لاینقطع هرروز کرده کرده دهرکرده را
بدیوانخانهٔ دگرگون می برند وتفتیش حال ایشان کنند وچوب نیزنند
واشکنجه میکنند واقرار ازیشان می گیرند وهرگناهکار را مایهای یکبار نوبت
تفتیش اوست اگرچه سالی دوازده ماه بهمان نوع تفتیش کرده اند
وبکرارها ازو اقرار نامها گرفته اند زیراکه کار زندانیان بر همهٔ امور
ملکی مقدم داشته اند واز خالهای زندانیان پیوسته خاقان تفتیش
کند وفی زمانها در زندان چین سه کس بمردند از سختی بند وعقوبت
زیراکه هرکس که می میرد ازبرای تلف شدن او خط پیش خاقان در
می آرند که درزندان چین کسی وفات کرد از خاقان خط برامد که شما
مگر در معمات زندان تقصیری کنید که سه کس در یکروز تلف شدند امرای
زندان بترسیدند همه یکبار درزندان درامدند وگردان محبوسان وبندیان
برامدند وبعضی را بند ها تخفیف کردند وبعضی را خالی کذاشتند وبعضی را
بطعام بشیر دادن امر کردند وطعام زندانیان از پادشاهی میدهند
روزی یکبار وآنها که کس دارند ازبرای محبوسان خود ازبیرون نیز طعام
فرستند وآن طعامها را در زنبیلها یا علامتها وخطها بیارند ودر
میانهٔ هر حبس خانه توده کنند کرازهره باشد که در طعام یکی خیانت

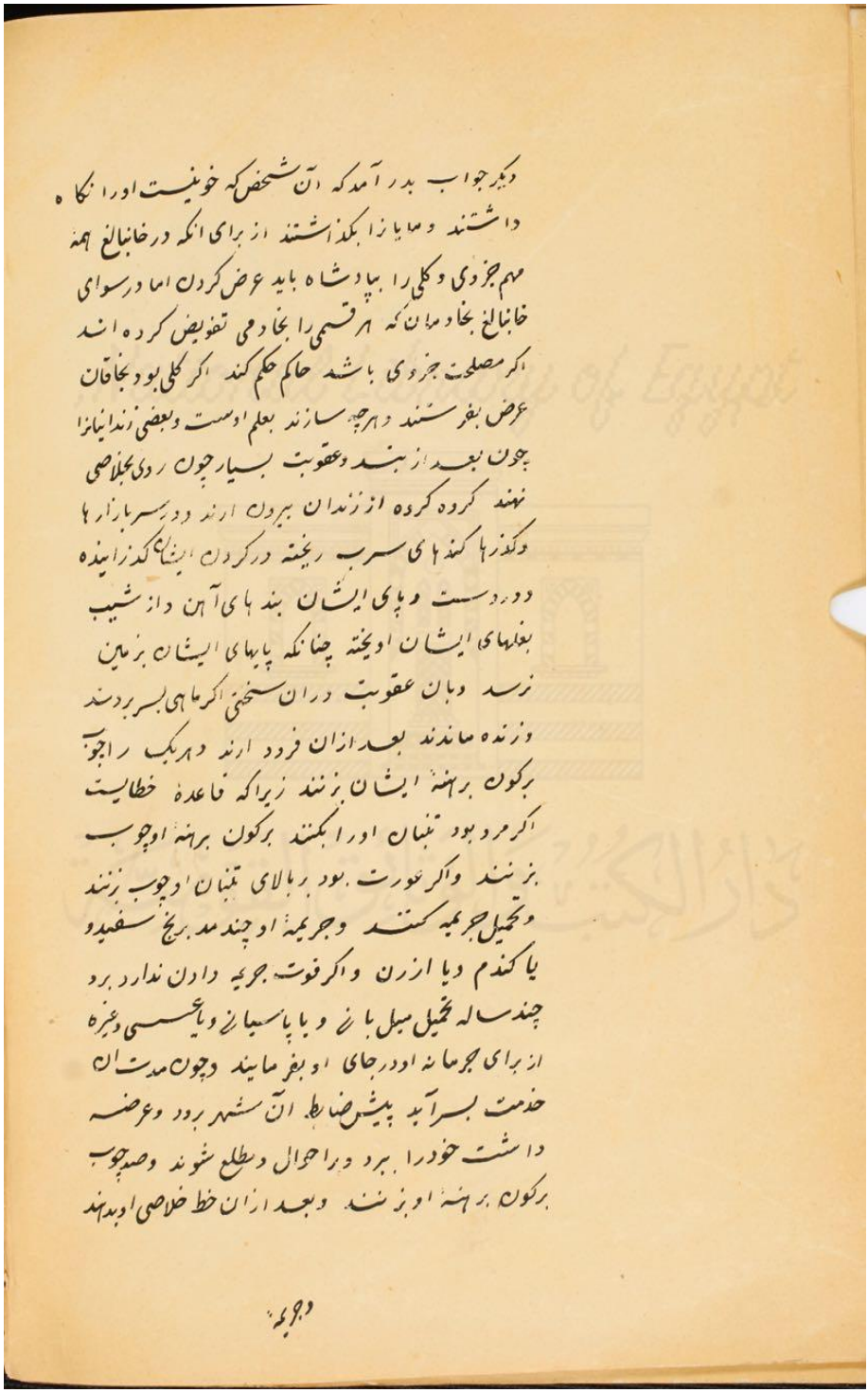

دیگر جواب بدر آمد که آن شخص که خونیست اورا نگاه
داشتند و ما یازا بگذاشتند از برای انکه در خانبالغ همه
مهم جزوی و کلی را بپادشاه باید عرض کردن اما در سوای
خانبالغ بخادمان که هر قسمی را بخادمی تفویض کرده اند
اگر مصلحت جزوی باشد حاکم حکم کند اگر کلی بود بخاقان
عرض بفرستند و هرچه سازند بعلم اوست و بعضی زندانیانرا
چون بعد از بند وعقوبت بسیار چون ردی بخلاصی
نهند کرده کرده از زندان بیرون آرند و در سر بازارها
و گذرها گندهای سرب ریخته در گردن ایشان گذارنده
و در دست و پای ایشان بند های آهن داز شیب
بغلهای ایشان اویخته چنانکه پایهای ایشان بزمین
نرسد و بان عقوبت دران سختی اگر ماهی بسر بردند
و زنده ماندند بعد ازان فرود آرند و هریک را جوب
برگون برهنهٔ ایشان بزنند زیراکه قاعدهٔ خطائیست
اگر مرد بود تنبان اورا بکشند برگون برهنهٔ اوچوب
بزنند واگر عورت بود برهالای تنبان اوچوب بزنند
و تحمیل جریمه کنند و جریمهٔ او چندمد برنج سفید و
یا گندم و یا ازرن و اگر فوت جریمه دادن ندارد برد
چندساله تحمیل میل باغ و یا پاسبانی و یا عسسی وغیره
از برای جرمانه او در جای او بفرمایند و چون مدت ان
خدمت بسر آید پیش ضابط آن شهر برود و عرضه
داشت خودرا ببرد و براحوال وی مطلع شوند و صد چوب
برگون برهنهٔ او بزنند و بعد ازان خط خلاصی او بدهند

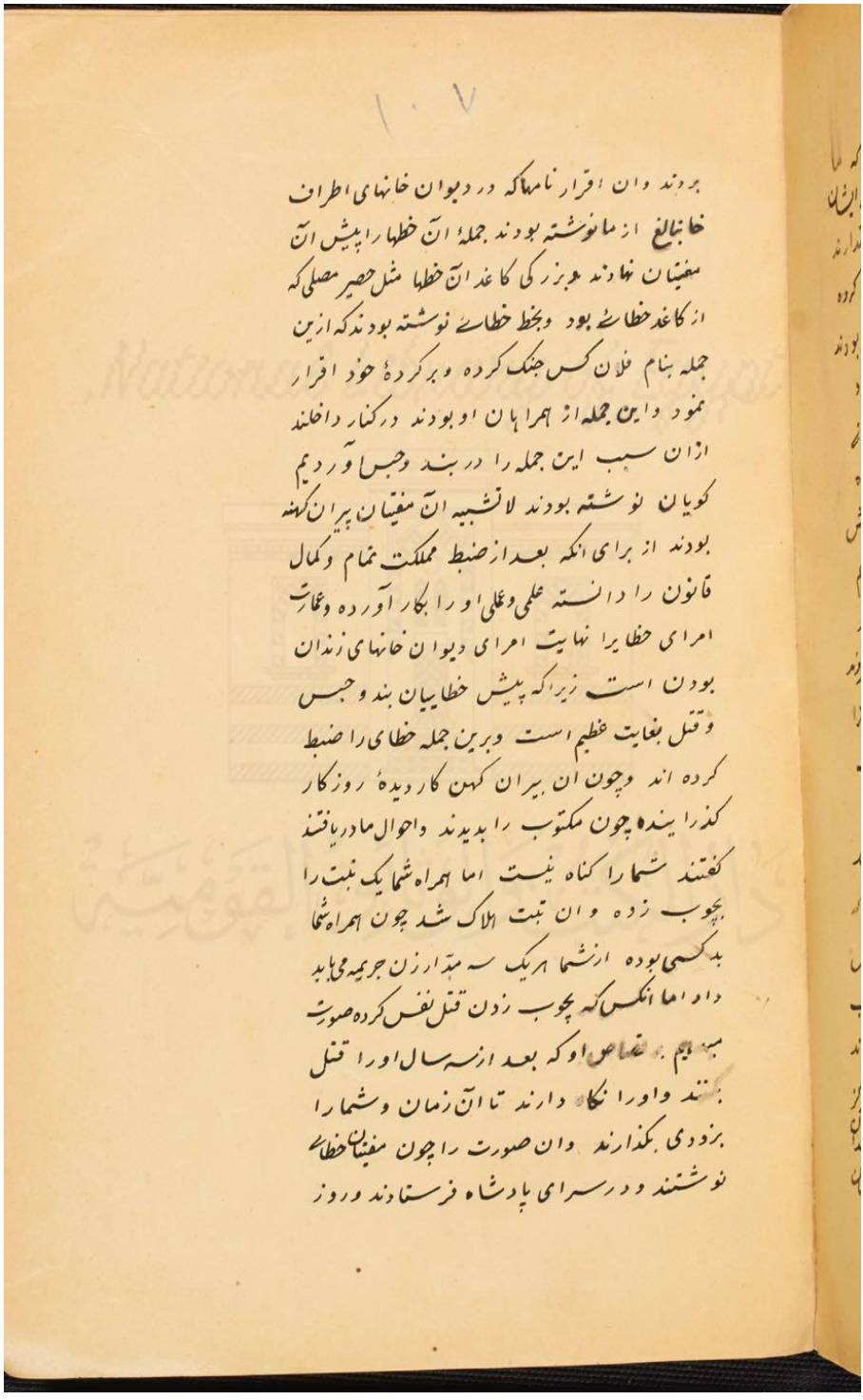

بردند وان اقرار نامهاکه در دیوان خانهای اطراف
خانبالغ از ما نوشته بودند جملهٔ آن خطها را پیش آن
مغیثان نهادند و بزرگی کاغذ آن خطها مثل حصیر مصلی که
از کاغذ خطائی بود و بخط خطائی نوشته بودند که ازین
جمله بنام فلان کس جنگ کرده و برگردهٔ خود اقرار
نمود واین جمله از همراهان او بودند درکنار داشتند
ازان سبب این جمله را در بند وحبس آوردیم
گویان نوشته بودند لاشبیه آن مغیثان پیران کهنه
بودند از برای انکه بعد از ضبط مملکت تمام وکمال
قانون را دانسته علمی وعملی او را بکار آورده وغارت
امرای خطا را نهایت امرای دیوان خانهای زندان
بودن است زیراکه پیش خطاییان بند وحبس
وقتل بغایت عظیم است وبرین جمله خطای را ضبط
کرده اند وچون آن پیران کهن کار دیدهٔ روزگار
گذرا یندهٔ چون مکتوب را بدیدند واحوال ما دریافتند
گفتند شما را گناه نیست اما همراه شما یک نبت را
بچوب زده وان نبت هلاک شد چون همراه شما
بدکسی بوده از شما هریک سه مد ارزن جریمه می باید
داد اما انکس که بچوب زدن قتل نفس کرده صورت
نبندیم بقصاص او که بعد از سه سال اورا قتل
کنند واورا نگاه دارند تا آن زمان وشما را
بزودی بگذارند وان صورت را چون مغیثان خطائی
نوشتند و در سرای پادشاه فرستادند وروز

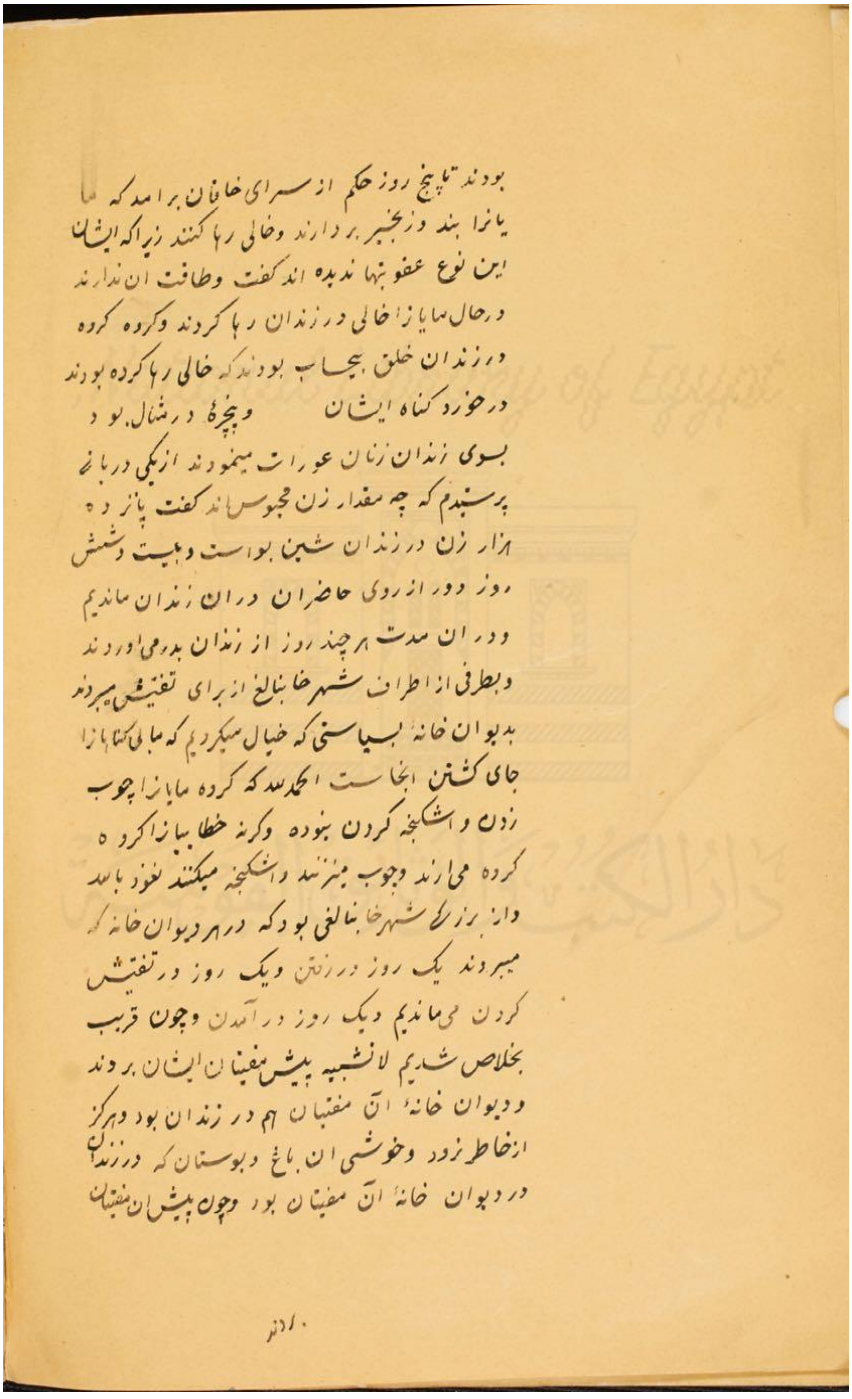

بودند تا پنج روز حکم از سرای خاقان برامد که ما
یانرا بند و زنجیر بر دارند و خالی رها کنند زیرا که ایشان
این نوع عفو بنها ندیده اند گفت وطاقت ان ندارند
درحال مایانرا خالی در زندان رها کردند وکروه کروه
در زندان خلق بیحساب بودند که خالی رها کرده بودند
در حوزه کناه ایشان وپنجهٔ درمثال بود
بسوی زندان زنان عورات میمودند ازیکی در بانی
پرسیدم که چه مقدار زن مجوس اند گفت پانزده
هزار زن در زندان شین بواست وبیست وشش
روز دور از روی حاضران دران زندان ماندیم
ودران مدت هرچند روز از زندان بدرمی اوردند
وبطرفی از اطراف شهر خانبالغ ازبرای تفتیش میبردند
بدیوان خانهٔ بسیاستی که خیال میکردیم که مایانرا چوب
جای کشتن انجاست الحمدلله که کرده مایانرا چوب
زدن واشکنجه کردن نبوده وکرنه خطا بیانرا کرده
کرده میزدند وچوب میزنند واشکنجه میکنند نعوذ بالله
وان بزرگ شهر خانبالغی بود که درهر دیوان خانه که
میبردند یک روز در زدن ویک روز در تفتیش
کردن میماندیم ویک روز در آمدن وچون قریب
بخلاص شدیم لاشبیه پیش مغبچان ایشان برند
ودیوان خانهٔ آن مغبچان هم در زندان بود وهرگز
ازخاطر نرود وخوشی ان باغ وبوستان که درزندان
در دیوان خانهٔ آن مغبچان بود وچون پیش ان مغبچان

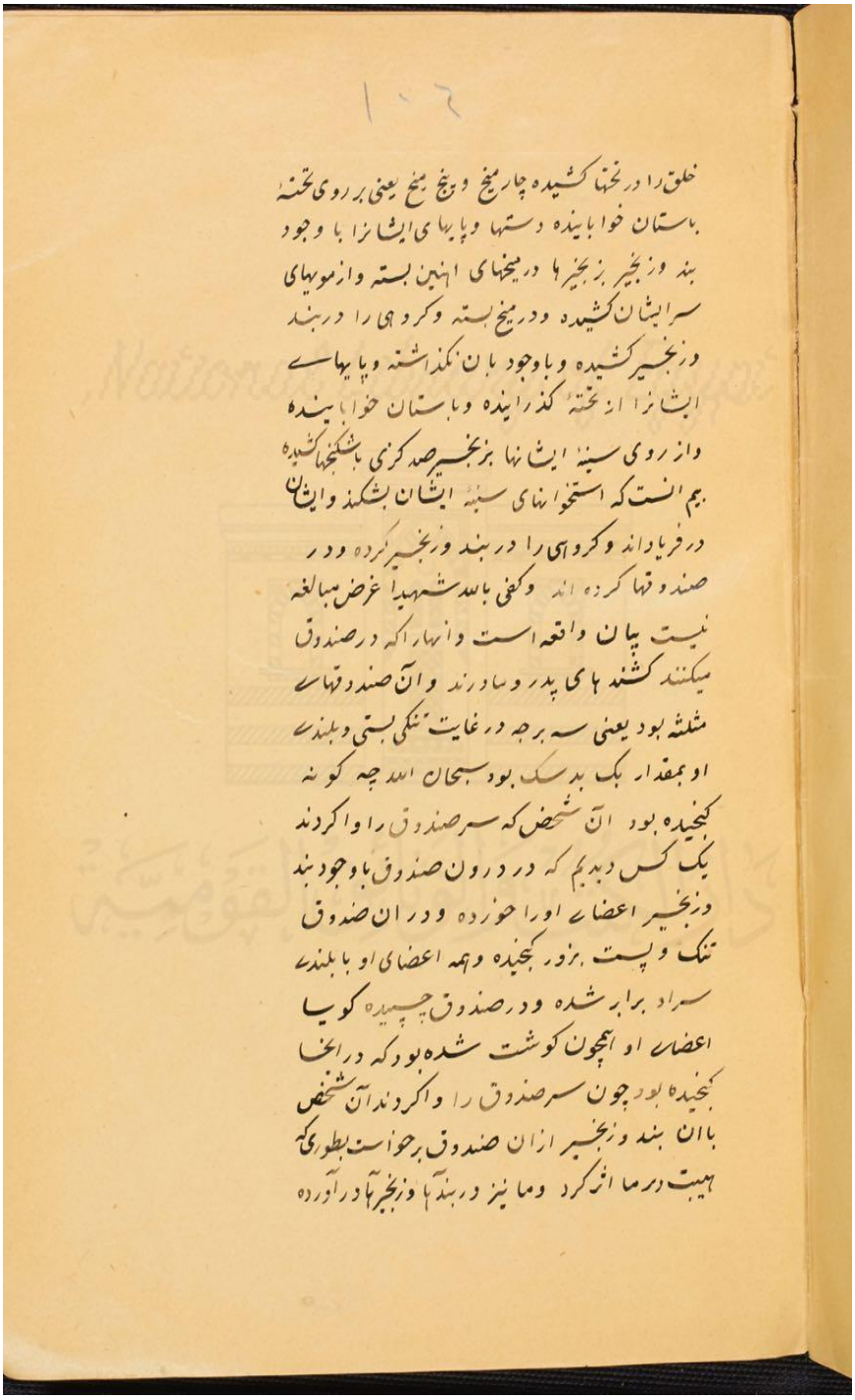

خلق را در تختها کشیده چار میخ و پنج میخ یعنی بر روی تخته
باستان خوابانیده دستها و پایهای ایشانرا با وجود
بند و زنجیر بزنجیرها در میخهای آهنین بسته و از موهای
سر ایشان کشیده و در میخ بسته و گردنهای را در بند
و زنجیر کشیده و باوجود بان نگذاشته و پایهای
ایشانرا از تخته گذرانیده و باستان خوابانیده
و از روی سینهٔ ایشانها بزنجیر صد گزی باشکنجها کشیده
بیم انست که استخوانهای سینهٔ ایشان بشکند و ایشان
در فریاد اند و گردنهای را در بند و زنجیر کرده و در
صندوقها کرده اند وکفی بالله شهیدا غرض مبالغه
نیست بیان واقعه است و آنهار اکه در صندوق
میکنند کشندهای پدر و مادرند و آن صندوقها
مثلثه بود یعنی سه برجه در غایت تنگی بستی و بلندی
او بمقدار یک بدسک بود سبحان الله چه گونه
گنجیده بود آن شخص که سر صندوق را واکردند
یک کس دیدم که در درون صندوق باوجود بند
و زنجیر اعضای اورا خورده و در ان صندوق
تنگ و پست بزور گنجیده و همه اعضای او با بلندی
سر او برابر شده و در صندوق چسپیده گویا
اعضای او انچنان کوشت شده بود که در انجا
گنجیده بود چون سر صندوق را واکردند آن شخص
با ان بند و زنجیر از ان صندوق برخواست بطوری که
هیبت در ما اثر کرد و ما نیز در بندها و زنجیرها در آورده

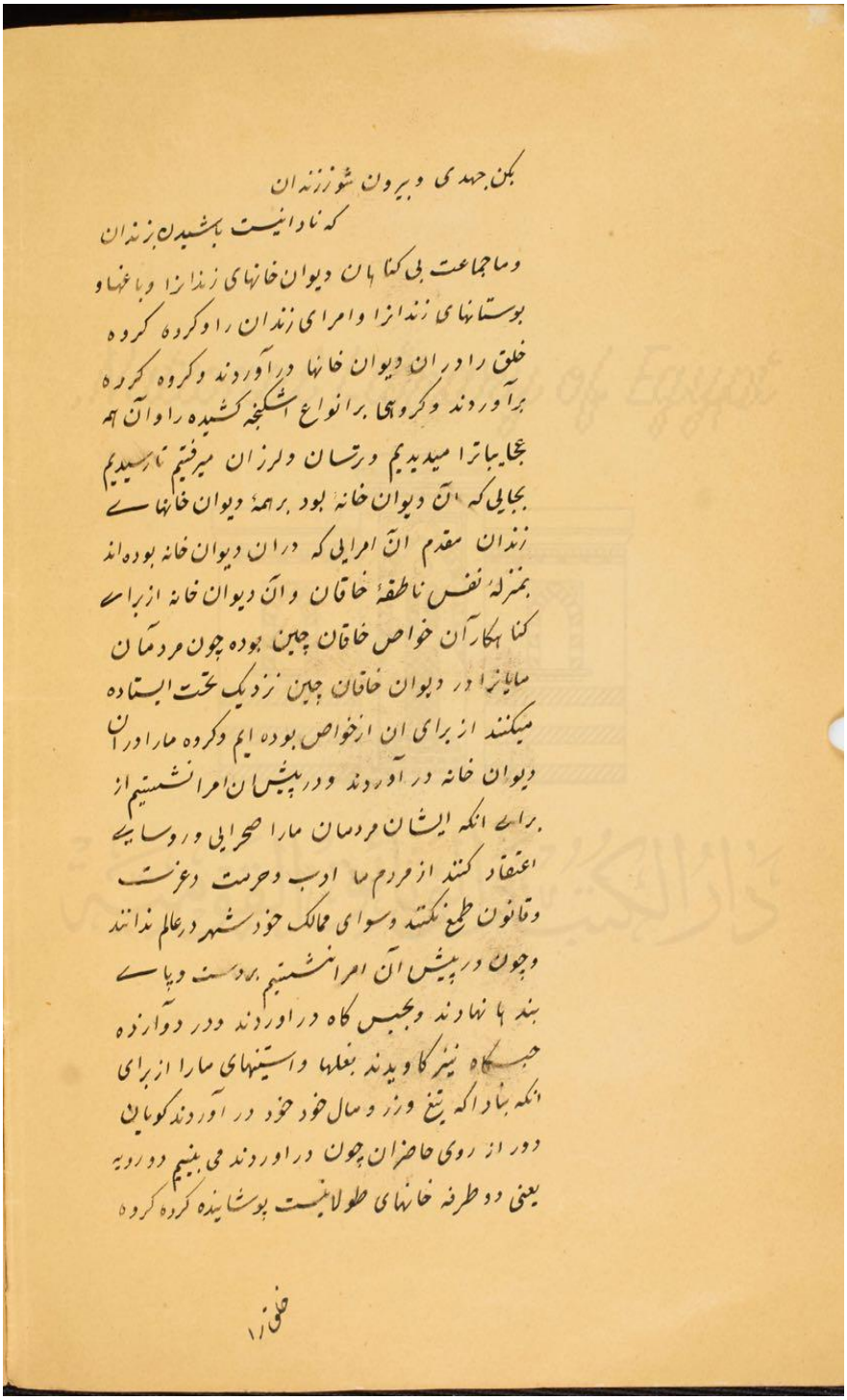

بکن جهدی و بیرون شو ز زندان
که نادانیست باشیدن بزندان

و ما جماعت بی کنا هان دیوان خانهای زندانرا و باغها و
بوستانهای زندانرا و امرای زندان را دوکرده کروه
خلق را دران دیوان خانها درآوردند و کروه کروه
برآوردند و کروهها برانواع اشکنجه کشیده را و آن هم
عجایبا ترا میدیدیم و ترسان و لرزان میرفتیم تا رسیدیم
بجایی که آن دیوان خانه بود برهمهٔ دیوان خانهای
زندان مقدم آن امرایی که دران دیوان خانه بوده اند
بمنزلهٔ نفس ناطقهٔ خاقان و آن دیوان خانه ازبرای
کناهکار آن خواص خاقان چین بوده چون مردمان
سایرانرا در دیوان خاقان چین نزدیک تخت ایستاده
میکنند ازبرای ان از خواص بوده ایم و کروه مارا دران
دیوان خانه در آوردند و در پیش ان امرا نشستیم از
برای انکه ایشان مردمان مارا صحرایی و روسایی
اعتقاد کنند از مردم ما ادب و حرمت و عزت
و قانون طمع نکنند و سوای ممالک خود شهر در عالم ندانند
و چون در پیش آن امرا نشستیم بردست و پای
بند ها نهادند و بحبس کاه در اوردند و در دوازده
جبس کاه نیز کاویدند بغلها و استینهای مارا ازبرای
انکه بنداکه تیغ و زر و سال خود خود در آوردند کوبان
دور از روی حاضران چون در اوردند می بینیم دو رویه
یعنی دو طرفه خانهای طولانیست پوشانیده کروه کروه

بند هایی که خلاف این ممالک است میکشند و کروهی را
تختهای سرب در گردن ایشان گذرانیده و کروهی را
تختهای جنازه مثال در گردن ایشان کرده و در پایهای
ایشان کندهای سرب انداخته و کروهی را از موهای
سر و آویخته و انگشتان دستهای ایشانرا در تاب
خالها کشیده و در خمهای ران ایشان میخهای آشکنجه
کشیده و بر روی را نهای ایشان در رویه چپ راست
می زدند از عقوبت و از سختی عقوبت جمله بیهوش
شده بودند و مارا اعتقاد چنان بود که جمله مرده اند

اگر صد سال در دوزخ نشینی — ز مالک غیر از زدن چه بینی
چو دنیا مومنانرا هست زندان — مشو ساکن درین زندان چو دزدان
چو دانستی سخن بر مومنانست — کسی کورا نخواهد مومن انست
ببین تا از کجائی در حقیقت — چو ما بخارو ی اینک طریقت
وطن کاه تو کرد دنیاست باری — دو سه روز امدی انجا کجا رسی
اگر دنیا ترا همچون بهشت است — یقین دان کافری کین از تو زشت است
بدانی کر شوی عارف درین جای — که در سجنی تو داری بند بر پای
بکوشی تا ازو یابی بخلاصی — بخاصی کاندرو باشد حیاتی
حیات جان تو از دین علم است
چو دریابی یقین دانی که اینست
بسجن اندر کسی شادان نباشد
اگر باشد بجز نادان نباشد
اگر در سجن پری بیخبر وار — بسجنیت کنند انجا نکو نار

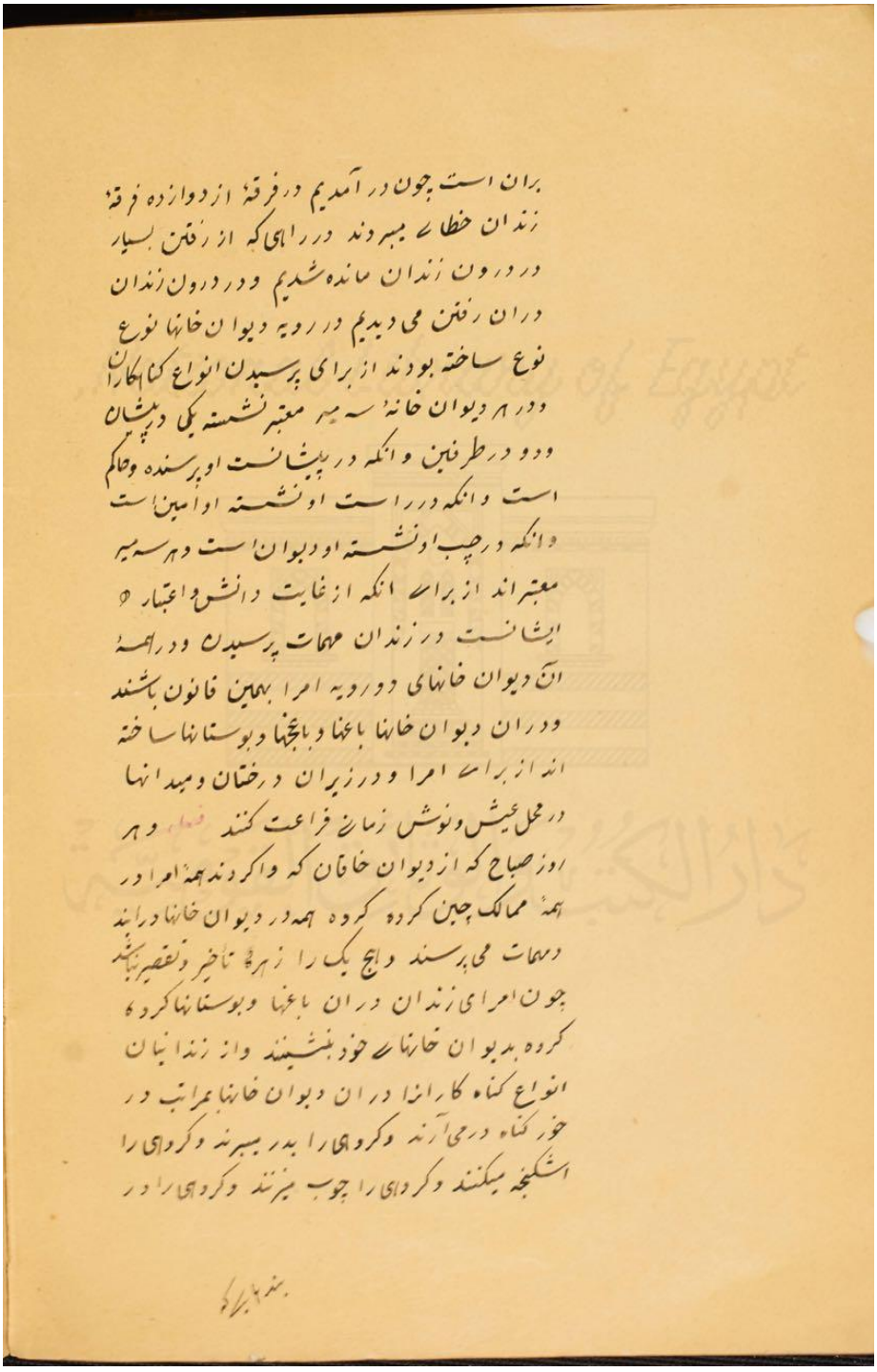

بران است چون در آمدیم در فرقهٔ از دوازده فرقهٔ
زندان خطائی بسیر وند در راهی که از رفتن بسیار
در درون زندان مانده شدیم و در درون زندان
دران رفتن می دیدیم در رویه دیوان خانها نوع
نوع ساخته بودند از برای پرسیدن انواع کناهکاران
و در هر دیوان خانهٔ سه سیر معتبر نشسته یکی در پیشان
و دو در طرفین و انکه در پیشانست او پرسنده و حاکم
است و انکه در راست او نشسته او امین است
و انکه در چپ او نشسته او دیوان است و هر سه سیر
معتبر اند از برای انکه از غایت دانش و اعتبار
ایشانست در زندان مهمات پرسیدن و در همهٔ
آن دیوان خانهای دو رویه امرا بهمین قانون باشند
و دران دیوان خانها باغها و باغچها و بوستانها ساخته
اند از برای امرا و در زیران درختان و میدانها
در محل عیش و نوش زمانی فراغت کنند و هر
روز صباح که از دیوان خاقان که واکردند همهٔ امرا در
همهٔ ممالک چین کرده کرده همه در دیوان خانها دراند
و مهمات می پرسند و احیج یک را زهرهٔ تاخیر و تقصیر نباشد
چون امرای زندان دران باغها و بوستانها کرده
کرده بدیوان خانهای خود بنشینند و از زندانیان
انواع کناه کارانرا دران دیوان خانها بمراتب در
خور کناه در می آرند و کردهای را بدر بسپرند و کردهای را
اشکنجه میکنند و کردهای را چوب میزنند و کردهای را در

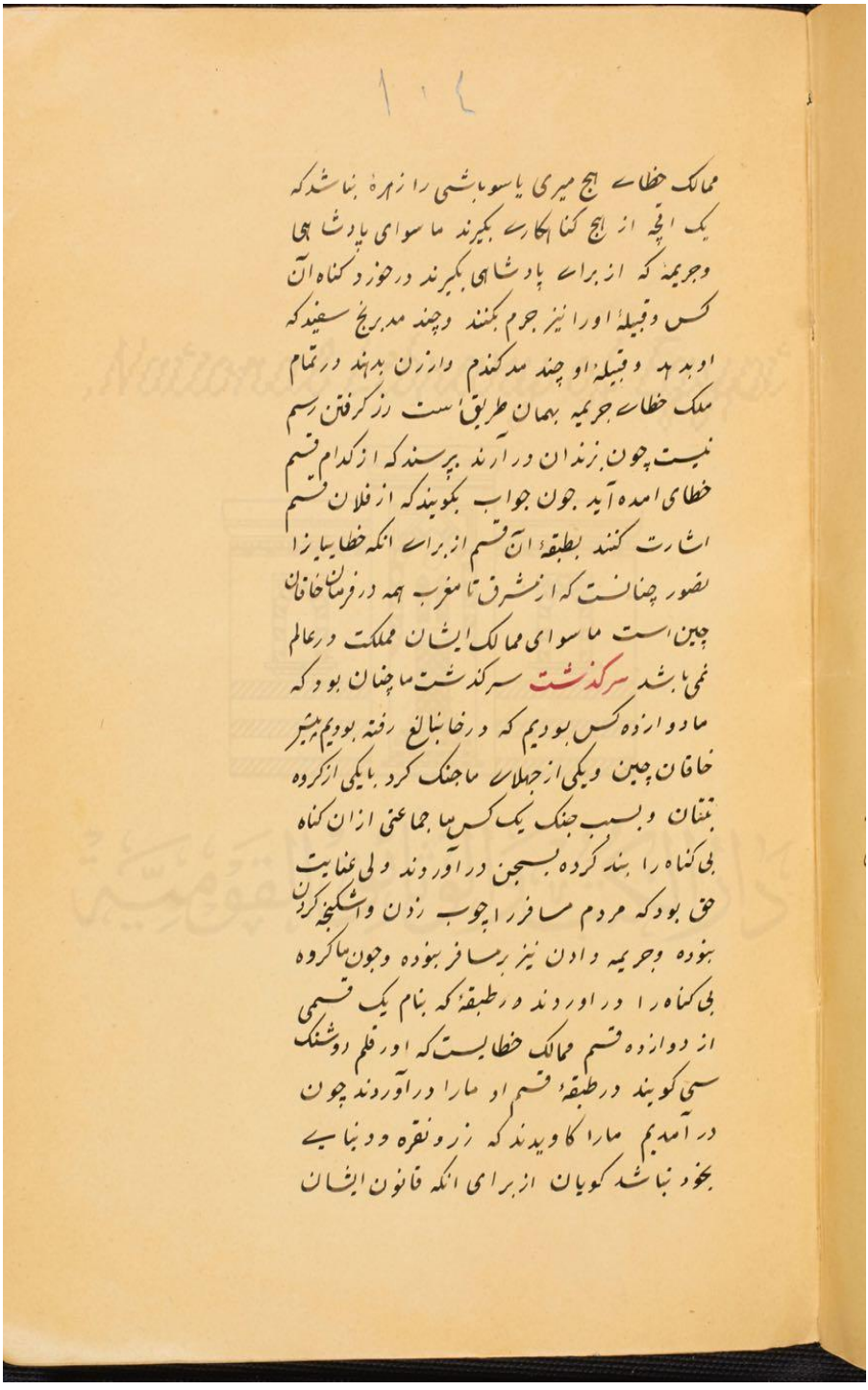

ممالک خطای اج میری یاسو باشی را زهره نباشد که
یک اچه از اج کناهکاری بگیرند ماسوای پادشاهی
وجریمه که از برای پادشاهی بگیرند درخور د کناه آن
کس وقبیله او را نیز جرم بکنند وچند مد برنج سفید که
او بده وقبیله او چند مد کندم وارزن بدهند در تمام
ملک خطای جریمه بهمان طریق است رزگرفتن رسم
نیست چون زندان در آرند پرسند که از کدام قسم
خطای امده آید چون جواب بگویند که از فلان قسم
اشارت کنند بطبقه آن قسم از برای انکه خطاییان را
تصور چنانست که از مشرق تا مغرب همه در فرمان خاقان
چین است ماسوای ممالک ایشان مملکت در عالم
نمی باشد سرگذشت سرگذشت ما چنان بود که
ما دوازده کس بودیم که در خانبالغ رفته بودیم پیش
خاقان چین وبکی از جهلای ما جنگ کرد با یکی از کروه
بتتان وبسبب جنگ یک کس ما جماعتی از ان کناه
بی کناه را بند کرده بسجن در آوردند ولی عنایت
حق بود که مردم مسافر را چوب زدن واشکنجه کردن
بنوده وجریمه دادن نیز بر مسافر بنوده وچون ما کروه
بی کناه را در اوردند در طبقه که بنام یک قسمی
از دوازده قسم ممالک خطاییست که او رقلم روشنک
سی کویند در طبقه قسم او ما را در آوردند چون
در آمدیم ما را کا دیدند که زر و نقره و دنبایی
بخود نباشد کویان از برای انکه قانون ایشان

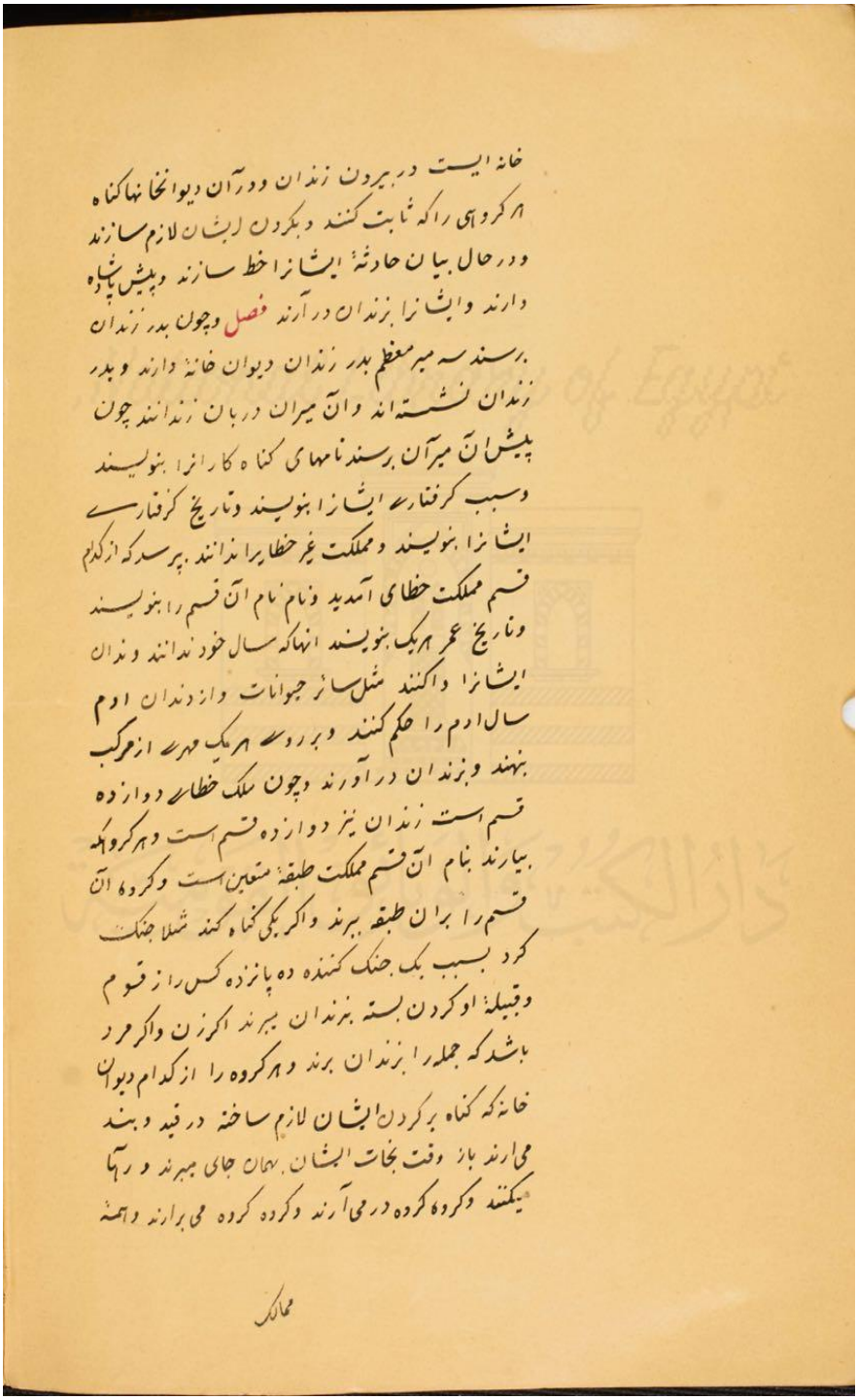

خانه ایست در بیرون زندان و در آن دیوانخانها نهاکناه
هر گروهی را که ثابت کنند و بکردن ایشان لازم سازند
و در حال بیان حادثهٔ ایشانرا خط سازند و پیش پادشاه
دارند و ایشانرا بزندان در آرند فصل و چون بدر زندان
برسند سه میر معظم بدر زندان دیوان خانهٔ دارند و بدر
زندان نشسته اند و آن میران دربان زندانند چون
پیش آن میر آن برسند نامهای گناه کارانرا بنویسند
و سبب گرفتاری ایشانرا بنویسند و تاریخ گرفتاری
ایشانرا بنویسند و مملکت غیر خطا یرا نداند. پرسد که از کدام
قسم مملکت خطای آمدید و نام نام آن قسم را بنویسند
و تاریخ عمر هریک بنویسند انهاکه سال خود ندانند و ندان
ایشانرا داکنند مثل سائر حیوانات و از دندان ادم
سال ادم را حکم کنند و بروی هریک مهری از مرکب
بنهند و بزندان در آورند و چون ملک خطای دوازده
قسم است زندان نیز دوازده قسم است و هر گروهی
بیارند بنام آن قسم مملکت طبقهٔ متعین است و گروه آن
قسم را بران طبقه ببرند و اگر یکی گناه کند مثلا جنگ
کرد بسبب یک جنگ کننده ده پانزده کس را از قوم
و قبیلهٔ او کردن بسته بزندان ببرند اگر زن و اگر مرد
باشد که جمله را بزندان برند و هر گروه را از کدام دیوان
خانه که گناه بر کردن ایشان لازم ساخته در قید و بند
میدارند باز وقت نجات ایشان بهمان جای ببرند و رها
میکنند و گروه گروه در میآرند و گروه گروه می برانند و همه

محاکمه

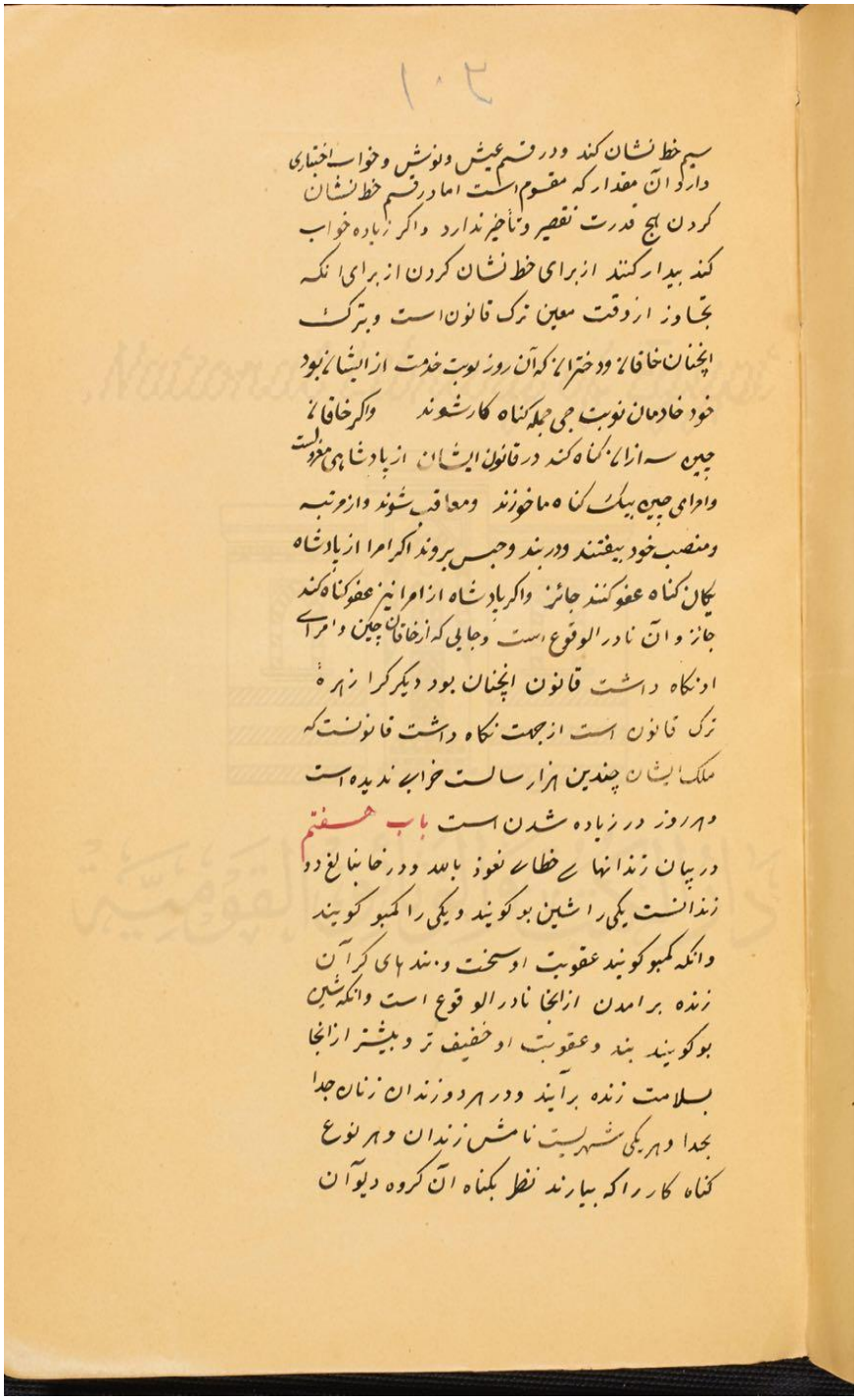

۱۰۲

سیم خط نشان کند و در رقم عیش و نوش و خواب اختیاری
دارد آن مقدار که مقسوم است اما در رقم خط نشان
کردن هیچ قدرت تقصیر و تأخیر ندارد و اگر زیاده خواب
کند بیدار کنند از برای خط نشان کردن از برای آنکه
تجاوز از وقت معین ترک قانون است و ترک
ایشان خافاز بود خترا از که آن روز نوبت خدمت از ایشان بود
خود خادمان نوبت جی جمله گناه کار شوند و اگر خافاز
چین سه از این گناه کند در قانون ایشان از پادشاهی معزولست
و ادای چین یک گناه مأخوذ شوند و معاقب شوند و از مرتبه
و منصب خود بیفتند و در بند و حبس بروند اگر امرا از پادشاه
یکبار گناه عفو کنند جائز و اگر پادشاه از امرا نیز عفو گناه کند
جائز و آن نادر الوقوع است و جایی که از خافان چین و امرای
او نگاه داشت قانون ایشان بود دیگر کرا زهره
ترک قانون است از جهت نگاه داشت قانونست که
ملک ایشان چندین هزار سالست خرابی ندیده است
و هر روز در زیاده شدن است **باب هفتم**
در بیان زندانهای خطای نعوذ بالله و در خانبالغ دو
زندانست یکی را شین بو گویند و یکی را کمبو گویند
و انکه کمبو گویند عقوبت او سخت و بند های گران
زنده برامدن از انجا نادر الوقوع است و انکه شین
بو گویند بند و عقوبت او خفیف تر و بیشتر از انجا
بسلامت زنده برآیند و در هر دو زندان زنان جدا
بجدا و هر یکی شهریست نامش زندان و هر نوع
گناه کار را که بیارند نظر بگناه آن گروه دیوان

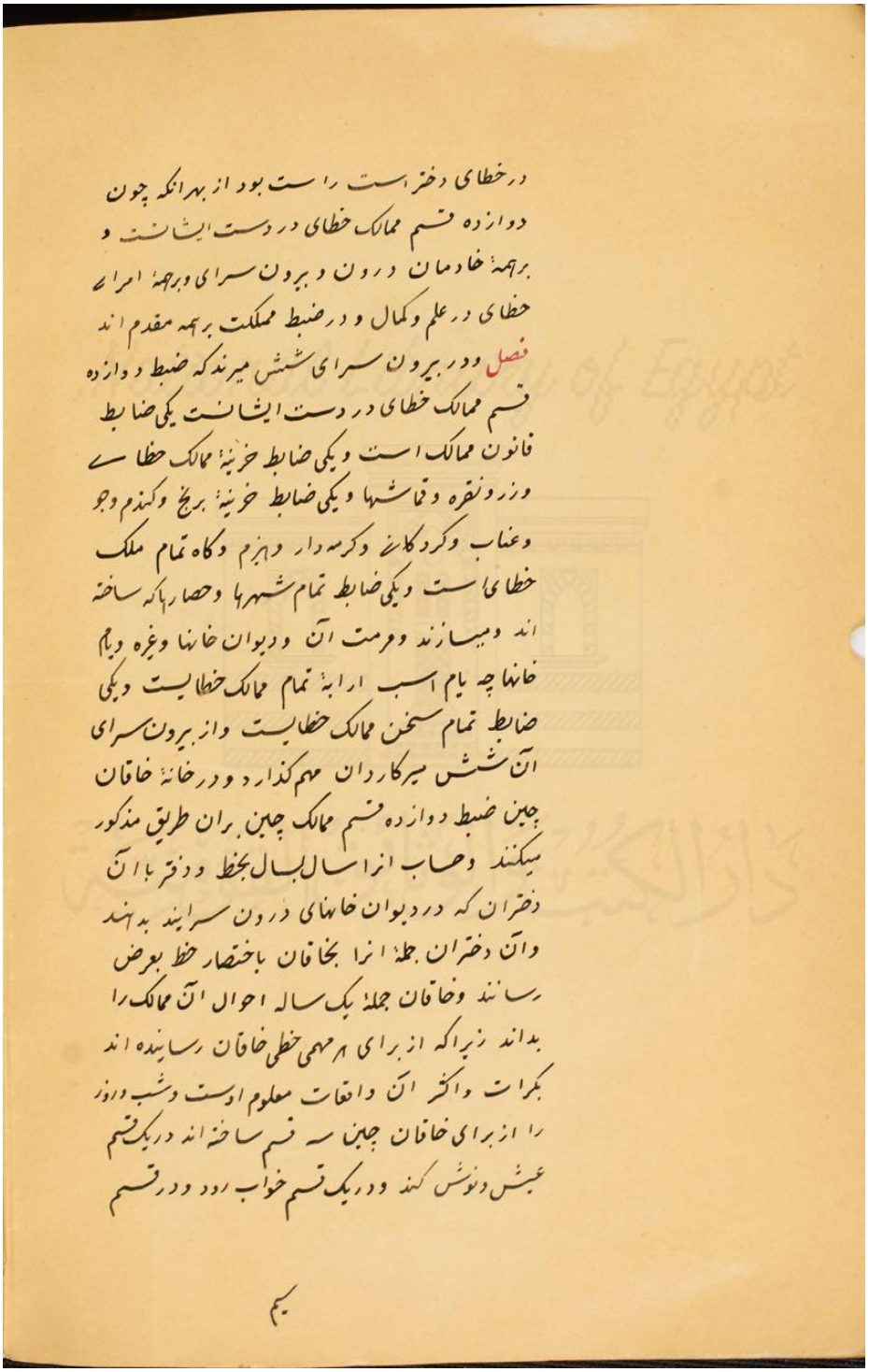

در خطای دختر است را ست بود از بهرانکه چون
دوازده قسم ممالک خطای در دست ایشانست و
برهمهٔ خادمان درون و بیرون سرای و برهمهٔ امرای
خطای در علم و کمال و در ضبط مملکت بر همه مقدم اند
فصل و در بیرون سرای شش میرند که ضبط دوازده
قسم ممالک خطای در دست ایشانست یکی ضابط
قانون ممالک است و یکی ضابط خزینهٔ ممالک خطا ے
وزر و نقره و قماشها و یکی ضابط خزینهٔ برنج و کندم و جو
و عناب و گردکانے و کرمه دار و هزم و کاه تمام ملک
خطای است و یکی ضابط تمام شهرها و حصارها که ساخته
اند و میسازند و مرمت آن و دیوان خانها و غیره و یام
خانها چه یام اسب ارابهٔ تمام ممالک خطایست و یکی
ضابط تمام سخن ممالک خطایست و از بیرون سرای
آن شش میرکاردان مهم گذارد و در خانهٔ خاقان
چین ضبط دوازده قسم ممالک چین بران طریق مذکور
میکنند و حساب انرا سال بسال بخط و دفتر با آن
دختران که در دیوان خانهای درون سرایند بدهند
و آن دختران جملهٔ انرا بخاقان باختصار خط بعرض
رسانند و خاقان جملهٔ یک ساله احوال آن ممالک را
بداند زیراکه از برای هر مهمی خطی خاقان رسانیده اند
بکرات و اکثر آن واقعات معلوم اوست و شب و روز
را از برای خاقان چین سه قسم ساخته اند در یک قسم
عیش و نوش کند و در یک قسم خواب رود و در قسم

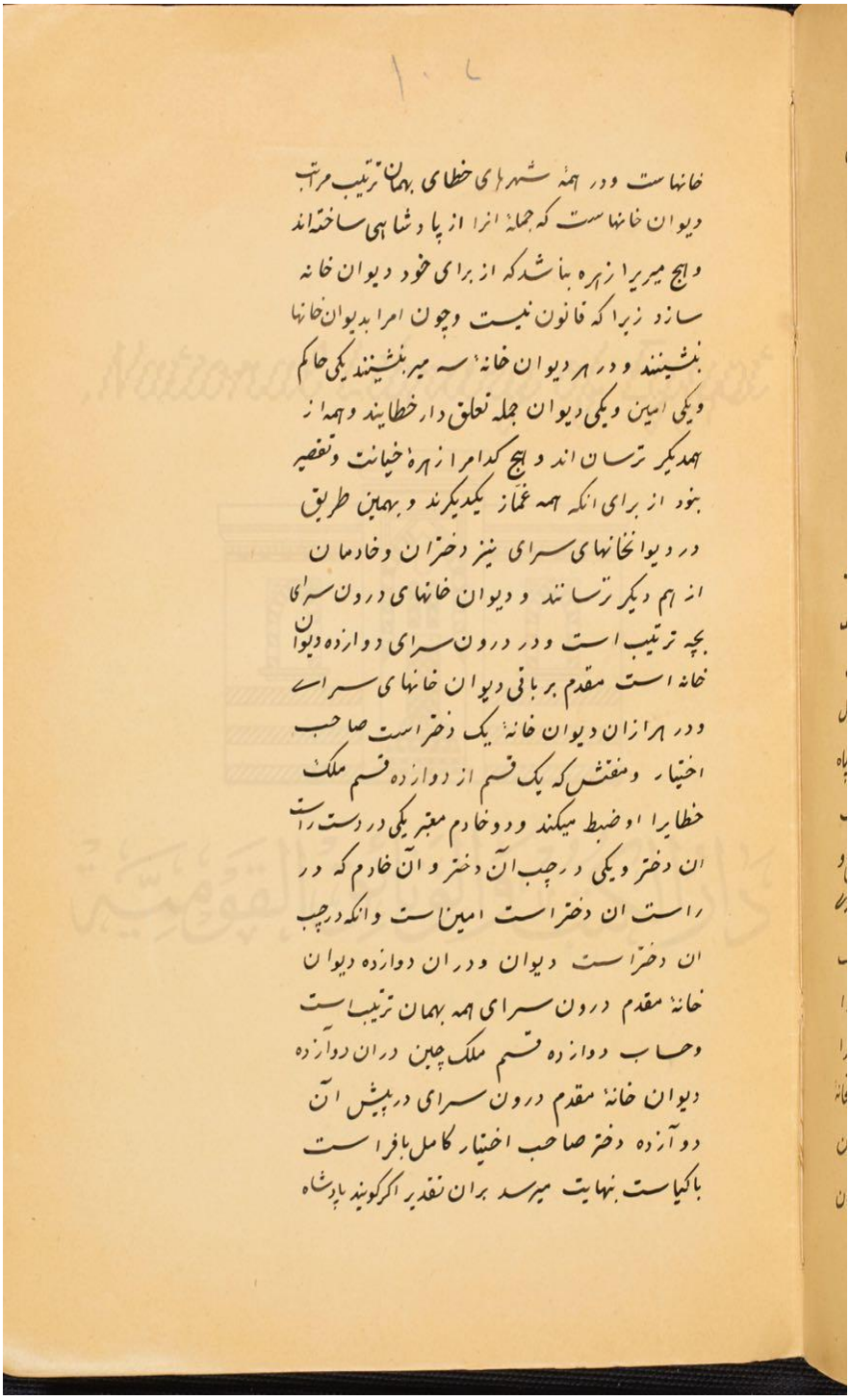

خانهاست ودر همهٔ شهرهای ختای بهمان ترتیب مراتب
دیوان خانهاست که جملهٔ انرا از پادشاهی ساخته‌اند
واجح میرید ازهره نباشد که از برای خود دیوان خانه
سازد زیرا که قانون نیست وچون امرا بدیوان خانها
بنشینند ودر هر دیوان خانهٔ سه میر بنشینند یکی حاکم
ویکی امین ویکی دیوان جمله تعلق دار ختایند وهمه از
همدیگر ترسان اند واجح کدامرا ازهرهٔ خیانت وتقصیر
بنود از برای انکه همه غمّاز یکدیگرند وبهمین طریق
در دیوانخانهای سرای نیز دختران وخادمان
انه هم دیگر ترسانند ودیوان خانهای درون سرای
بچه ترتیب است ودر درون سرای دوازده دیوان
خانه است مقدم بر بانی دیوان خانهای سرای
ودر هرازان دیوان خانهٔ یک دختر است صاحب
اختیار ومنقش که یک قسم از دوازده قسم ملک
ختایرا او ضبط میکند ودو خادم معتبر یکی در دست راست
ان دختر ویکی در چپ آن دختر وآن خادم که در
راست ان دختر است امین است وانکه در چپ
ان دختر است دیوان ودران دوازده دیوان
خانهٔ مقدم درون سرای همه بهمان ترتیب است
وحساب دوازده قسم ملک چین دران دوازده
دیوان خانهٔ مقدم درون سرای در پیش آن
دوازده دختر صاحب اختیار کامل بافراست
باکیاست نهایت میرسد بران نقدیر اگر گویند پادشاه

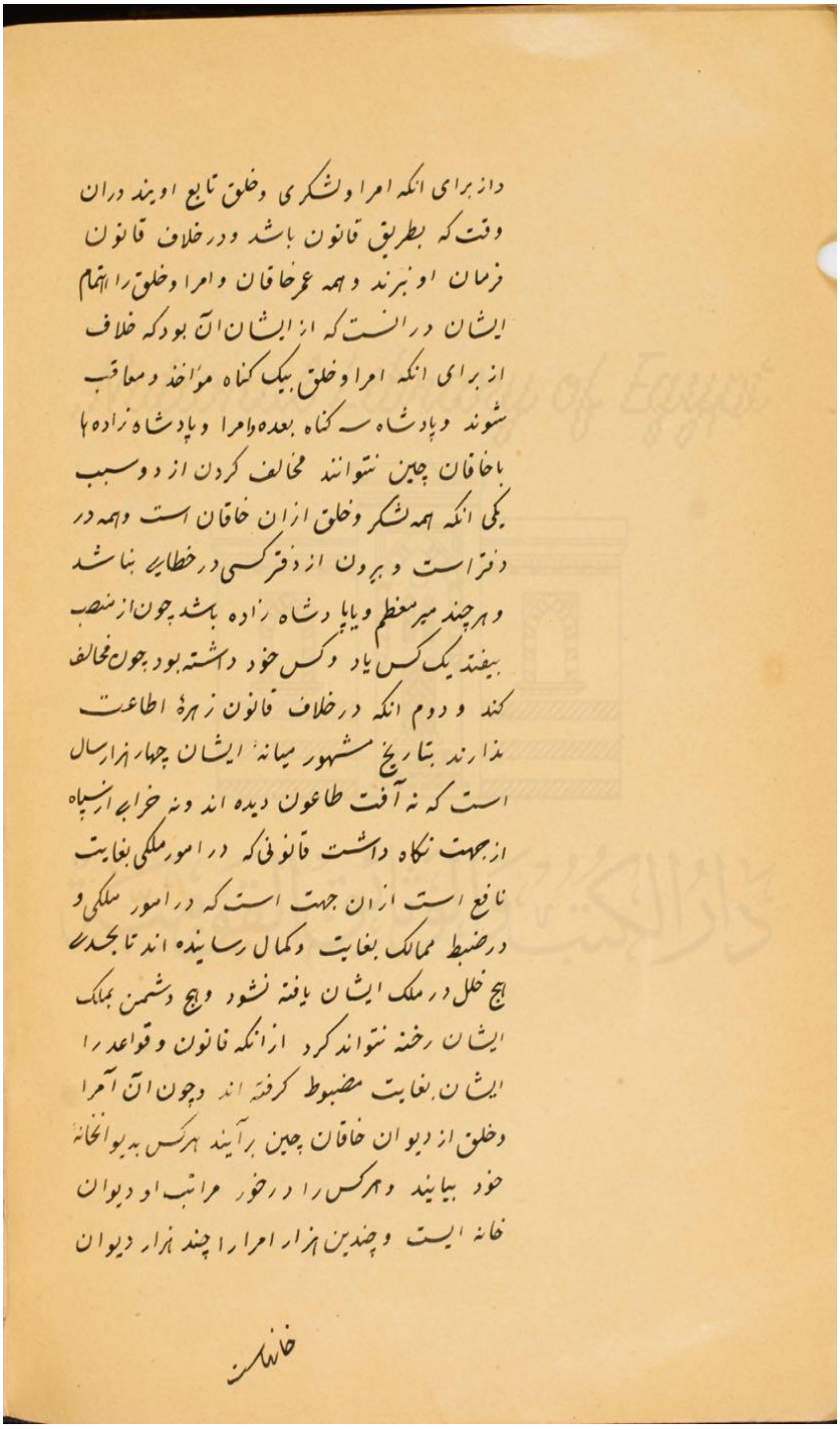

داز برای انکه امرا و لشکری و خلق تابع اویند دران
وقت که بطریق قانون باشد و در خلاف قانون
فرمان او نبرند و همه عمر خاقان و امرا و خلق را اهتمام
ایشان در انست که از ایشان آن بود که خلاف
از برای انکه امرا و خلق بیک گناه مؤاخذ و معاقب
شوند و پادشاه سه گناه بعده و امرا و پادشاه زاده ها
با خاقان چین نتوانند مخالف کردن از دو سبب
یکی انکه همه لشکر و خلق ازان خاقان است و همه در
دفتر است و بیرون از دفتر کسی در خطایر نباشد
و هرچند میر معظم و یا پادشاه زاده باشد چون از منصب
بیفتد یک کس یار و کس خود داشته بود چون مخالف
کند و دوم انکه در خلاف قانون زهرهٔ اطاعت
ندارند بتاریخ مشهور میانهٔ ایشان چهار هزار سال
است که نه آفت طاعون دیده اند و نه خرابی از سپاه
از جهت نگاه داشت قانونی که در امور ملکی بغایت
نافع است ازان جهت است که در امور ملکی و
در ضبط ممالک بغایت و کمال رسانیده اند تا بحدی
هیچ خلل در ملک ایشان یافته نشود و هیچ دشمن بملک
ایشان رخنه نتواند کرد ازانکه قانون و قواعد را
ایشان بغایت مضبوط گرفته اند و چون آن امرا
و خلق از دیوان خاقان چین برآیند هرکس بدیوانخانهٔ
خود بیایند و هرکس را در خور مراتب او دیوان
خانه ایست و چندین هزار امرا را چند هزار دیوان

خانهاست

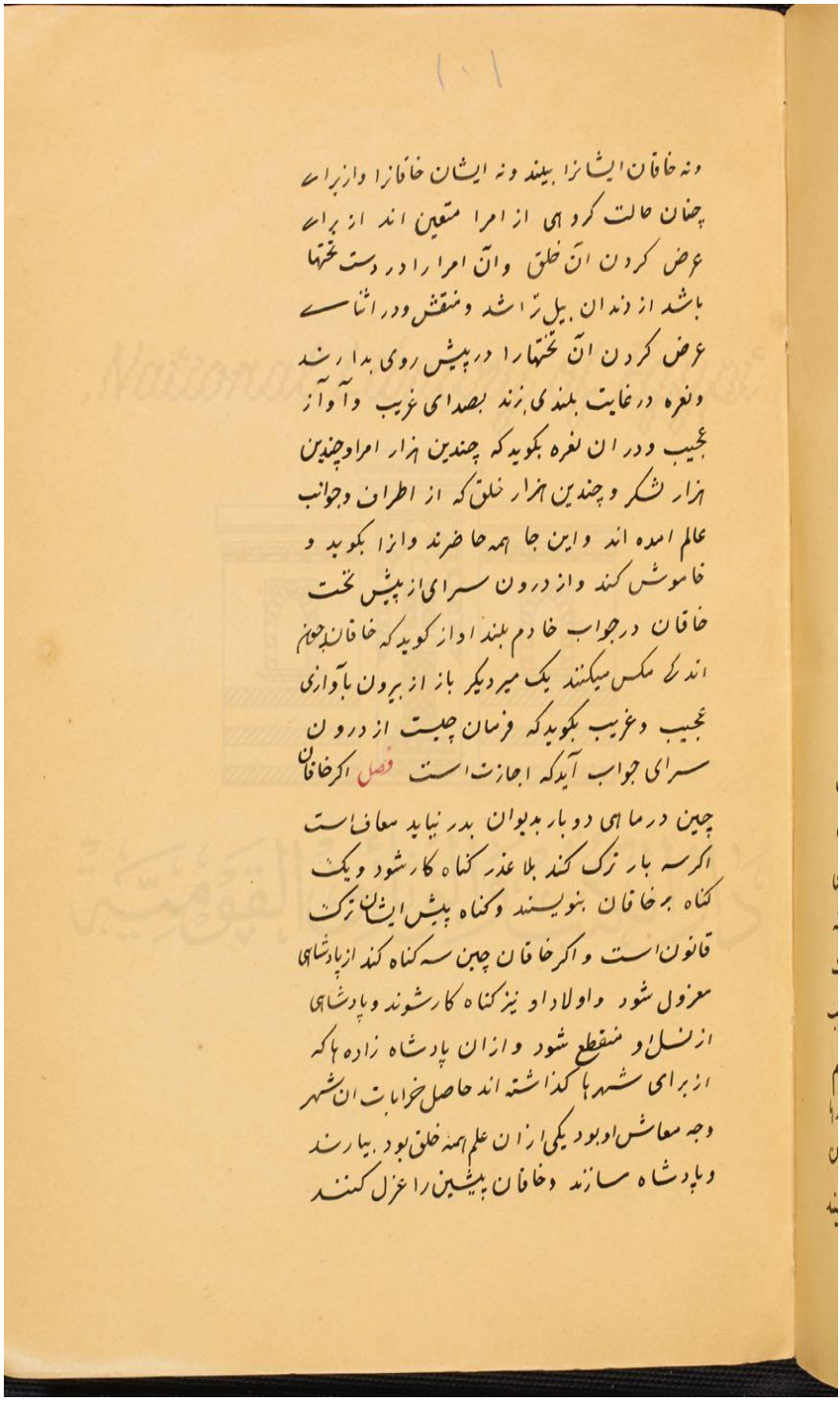

و نه خاقان ایشانرا بیند و نه ایشان خاقانرا و ازبرای
چنان حالت کردهی از امرا متعین اند از برای
عرض کردن آن خلق و آن امرا را در دست تختها
باشد از دندان پیل تراشد و منقش و در اثنای
عرض کردن آن تختها را در پیش روی بدارند
و نفره در غایت بلندی زند بصدای غریب و آواز
عجیب و در ان نفره بکوید که چندین هزار امرا و چندین
هزار لشکر و چندین هزار خلق که از اطراف و جوانب
عالم آمده اند و این جا همه حاضرند و ازا بکوید و
خاموش کند و از درون سرای از پیش تخت
خاقان در جواب خادم بلند آواز کوید که خاقان جهان
اندکی مکس میکنند یک میر دیگر باز از برون با آوازی
عجیب و غریب بکوید که فرمان چیست از درون
سرای جواب آید که اجازت است فصل اگر خاقان
چین در ماهی دو بار بدیوان بدر نیاید معاف است
اگر سه بار ترک کند بلا عذر گناه کار شود و یک
گناه بر خاقان بنویسند و گناه پیش ایشان ترک
قانون است و اگر خاقان چین سه گناه کند از پادشاهی
معزول شود و اولاد او نیز گناه کار شوند و پادشاهی
از نسل او منقطع شود و ازان پادشاه زاده ها که
از برای شهرها گذاشته اند حاصل خرابات ان شهر
وجه معاش او بود یکی ازان علم همه خلق بود بیارند
و پادشاه سازند و خاقان پیشین را عزل کنند

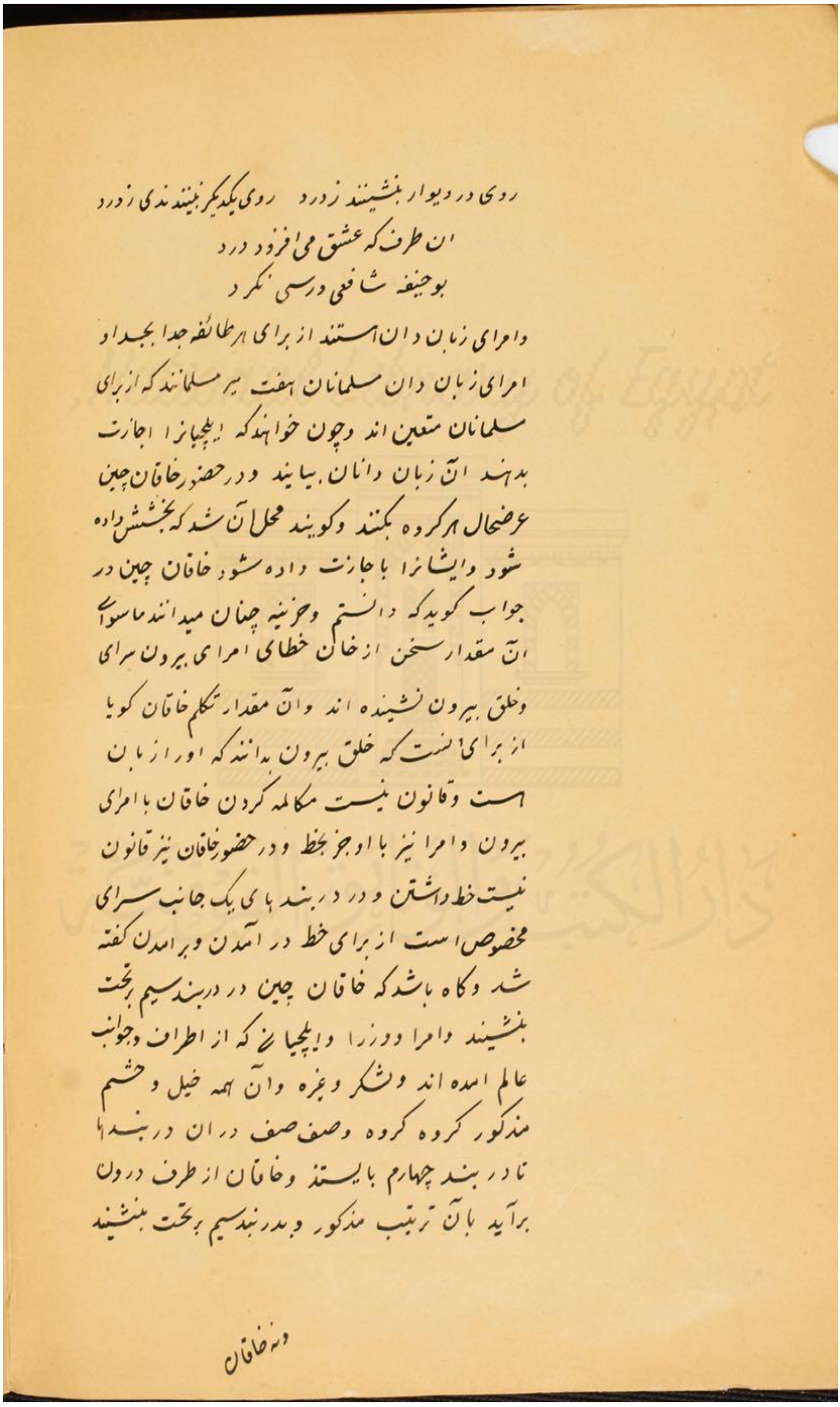

روی در دیوار بنشینند زرد روی یکدیگر نبینند ندی زرد
ان طرف که عشق می افزود درد
بوحنیفه شافعی درسی نکرد

وامرای زبان دان استند از برای ارطائفه جدا بجداد
امرای زبان دان مسلمانان هفت بیر مسلمانند که از برای
مسلمانان متعین اند وچون خواهند که ایلچیانرا اجازت
بدهند آن زبان دانان بیایند ودر حضور خاقان چین
عرضحال هرکرده بکنند وکویند محل آن شد که بخشش داده
شود وایشانرا باجازت داده شود خاقان چین در
جواب کوید که دانستم وخزینه چنان میدانند ماسوای
آن مقدار سخن از خان خطای امرای بیرون سرای
وخلق بیرون نشینده اند وآن مقدار تکلم خاقان کویا
از برای اینست که خلق بیرون بدانند که اورا زبان
هست وقانون نیست مکالمه کردن خاقان با امرای
بیرون وامرا نیز با او جز بخط ودر حضور خاقان نیز قانون
نیست خط داشتن ودر دربند های یک جانب سرای
مخصوص است از برای خط در آمدن وبرامدن کفته
شد وکاه باشد که خاقان چین در دربند سیم بر تخت
بنشیند وامرا ووزرا وایلچیانرا که از اطراف وجوانب
عالم امده اند ولشکر وبزه وآن همه خیل وحشم
مذکور کرده وصف صف دران دربندها
تا در بند چهارم بایستند وخاقان از طرف درون
برآید با آن ترتیب مذکور وبدر بند سیم بر تخت بنشیند

وبه خاقان

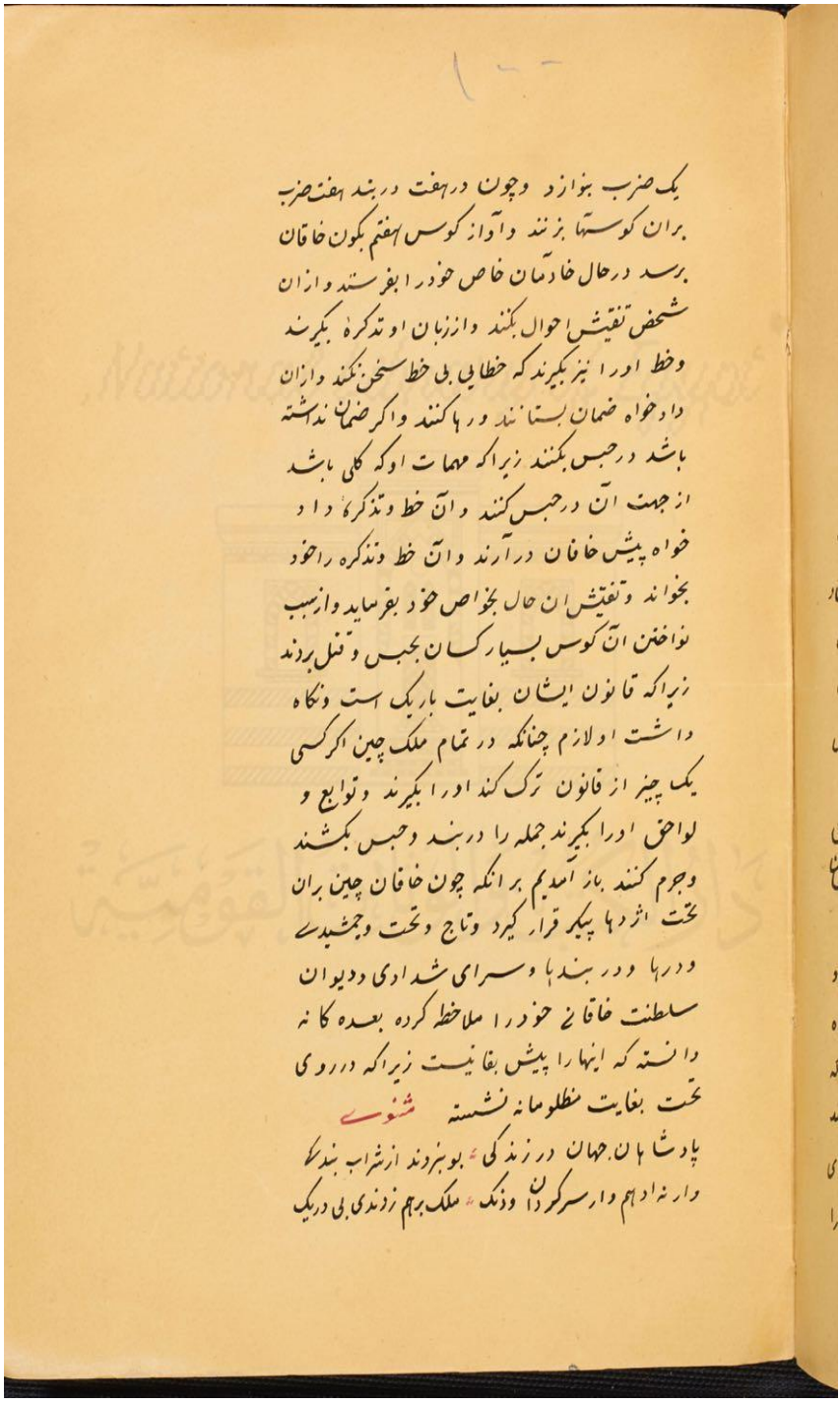

یک ضرب بنوازد وچون درهفت دربند هفت ضرب
بران کوستها بزنند وآواز کوس هفتم بگوش خاقان
برسد درحال خادمان خاص خودرا بفرستد وازان
شخص تفتیش احوال بکنند واززبان او تذکره بگیرند
وخط اورا نیز بگیرند که خطایی بی خط سخن نکند وازان
دادخواه ضمان بستانند ورها کنند واگر ضمان نداشته
باشد درحبس بکنند زیراکه مهمات اوکه کلی باشد
ازجهت آن درحبس کنند وآن خط وتذکره داد
خواه پیش خاقان درآرند وآن خط وتذکره راخود
بخواند وتفتیش ان حال بخواص خود بفرماید وازسبب
نواختن آن کوس بسیار کسان بحبس وقتل برند
زیراکه قانون ایشان بغایت باریک است ونگاه
داشت اولازم چنانکه در تمام ملک چین اگرکسی
یک چیز از قانون ترک کند اورا بگیرند وتوابع و
لواحق اورا بگیرند جمله را دربند وحبس بکشند
وجرم کنند باز آمدیم برانکه چون خاقان چین بران
تخت اژدها پیکر قرار گیرد وتاج وتخت وچتریدی
ودرها ودربندها وسرای شدادی ودیوان
سلطنت خاقانی خودرا ملاحظه کرده بعده کانه
دانسته که اینهارا پیش بقانیست زیراکه درروی
تخت بغایت مظلومانه نشسته شنوی

پادشاهان جهان درزندگی ٭ بوبزرند ازشراب بندگی
وارنه ادهم وارسرگردان وزنگ ٭ ملک برهم زدندی بی دریغ

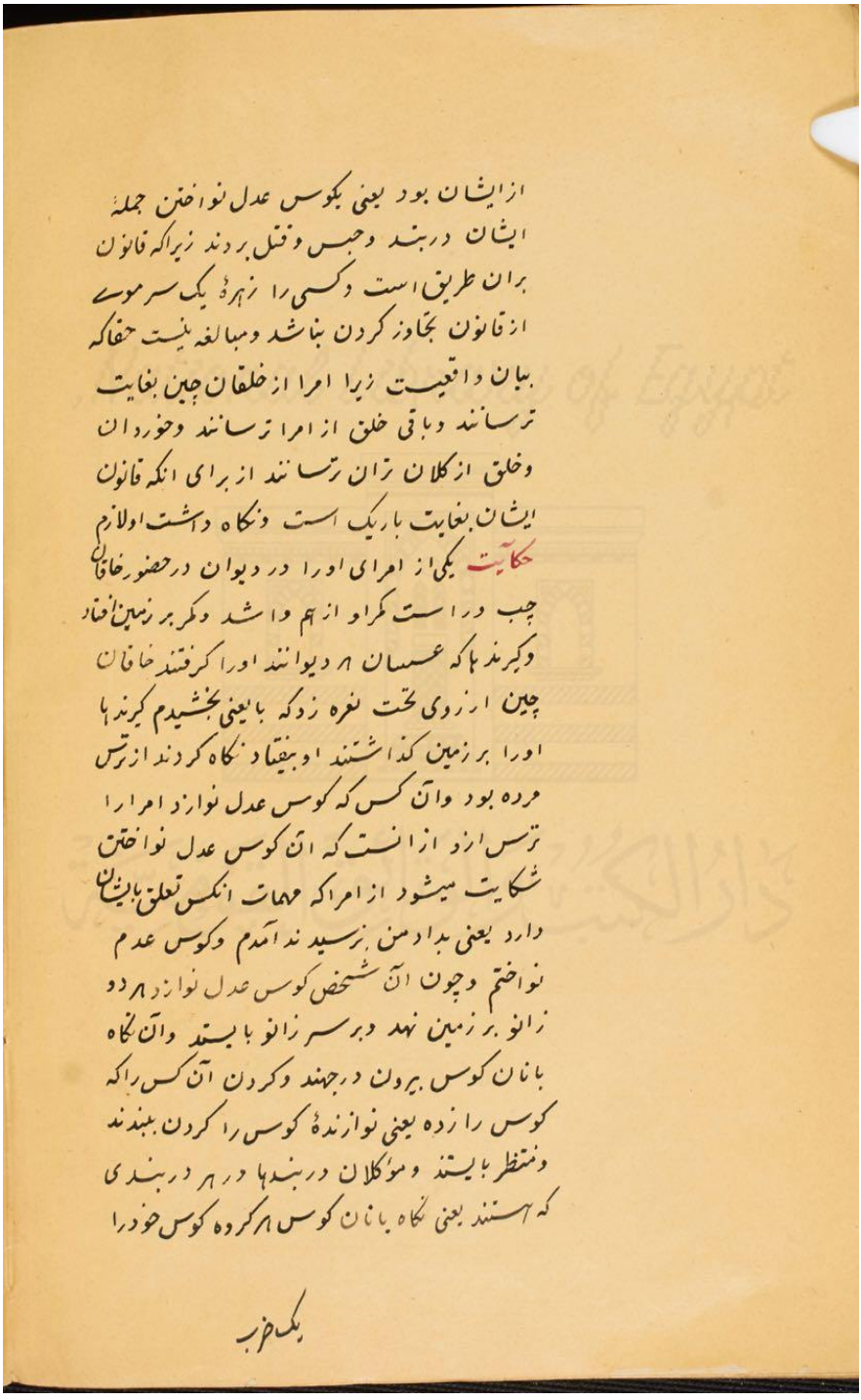

از ایشان بود یعنی بکوس عدل نواختن جملهٔ
ایشان دربند وحبس وقتل بردند زیراکه قانون
بران طریق است وکسی را زهرهٔ یک سر موی
از قانون تجاوز کردن نباشد ومبالغه نیست حقاکه
بیان واقعیت زیرا امرا از خلقان چین بغایت
ترسانند وباقی خلق از امرا ترسانند وخوردان
وخلق ازکلان تران ترسانند از برای انکه قانون
ایشان بغایت باریک است ونگاه داشت اولازم
حکایت یکی از امرای اورا در دیوان درحضور خاقان
چپ وراست میکرد از هم وا شد وکمر بر زمین افتاد
وکبرند هاکه عسسان ۸ دیوانند اورا گرفتند خاقان
چین ازروی تخت نعره زدکه بایعنی بخشیدم کیرندها
اورا بر زمین گذاشتند او بیفتاد نگاه کردند از ترس
مرده بود وآن کس که کوس عدل نوازد امرا را
ترس ازو ازانست که آن کوس عدل نواختن
شکایت میشود از امراکه مهمات انکس تعلق بایشان
دارد یعنی بداد من نرسید ند آمدم وکوس عدم
نواختم وچون آن شخص کوس عدل نوازد ۸ مرد
زانو بر زمین نهند وبر سر زانو بایستند وآن نگاه
بانان کوس بیرون درجهند وکردن آن کس راکه
کوس را زده یعنی نوازندهٔ کوس را کردن ببندند
ومنتظر بایستند ومؤکلان دربندها در ۸ دربندی
که هستند یعنی نگاه بانان کوس ۸ گروه کوس خودرا

یک ضرب

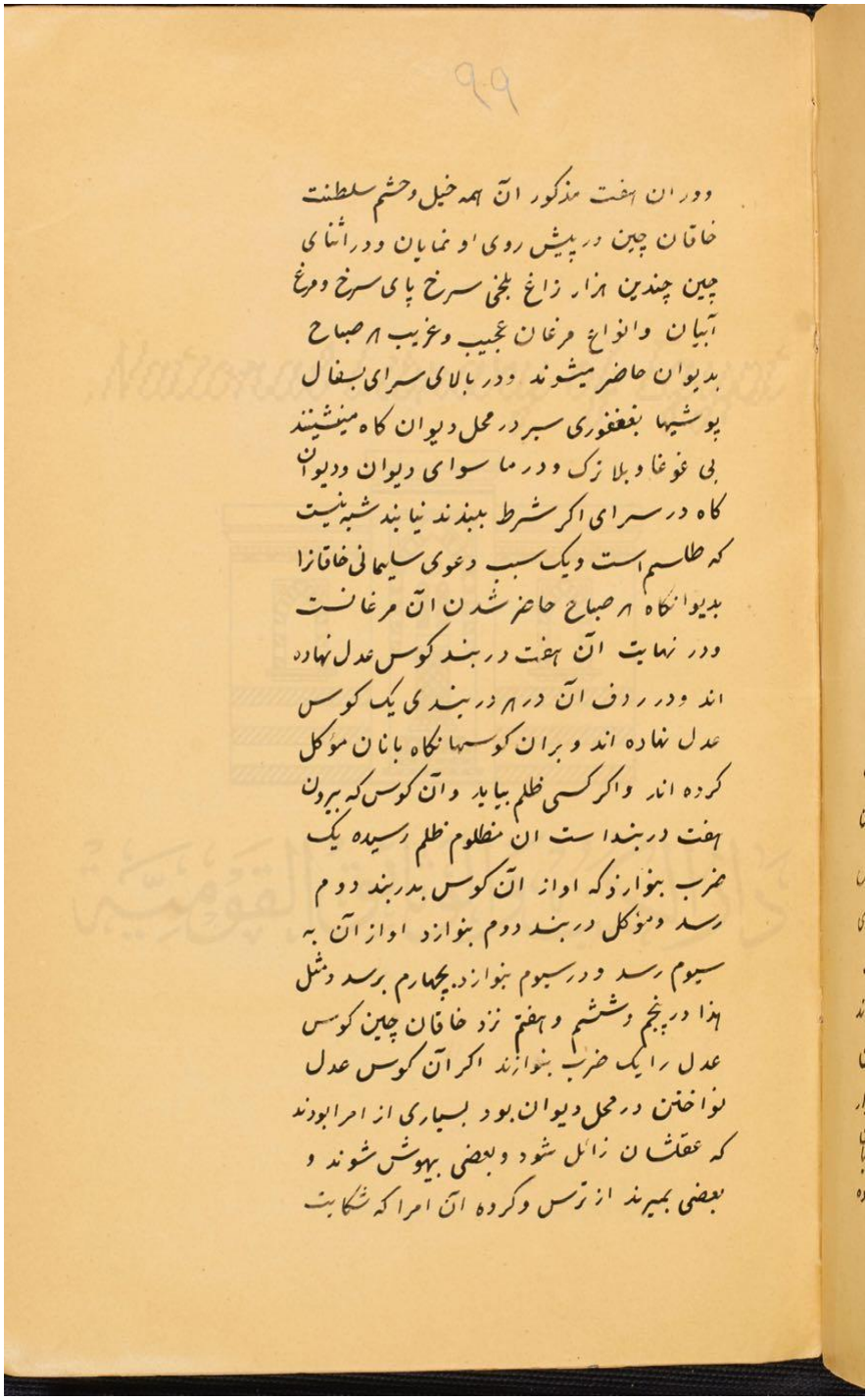

۹۹

ودران هفت مذکور آن همه خیل وحشم سلطنت
خاقان چین در پیش روی او نمایان ودر اثنای
چین چندین هزار زاغ بلخی سرخ پای سرخ ومرغ
آبیان وانواع مرغان عجیب وغریب هر صباح
بدیوان حاضر میشوند ودر بالای سرای بسفال
پوششها بغفوری سبز در محل دیوان کاه مینشینند
بی غوغا وبلا زک ودر ما سوای دیوان ودیوان
کاه در سرای اگر شرط ببندند نیابند شبه نیست
که طلسم است ویک سبب دعوی سلیمانی خاقانرا
بدیوانگاه هر صباح حاضر شدن آن مرغانست
ودر نهایت آن هفت در بند کوس عدل نهاده
اند ودر ردف آن در هر دربندی یک کوس
عدل نهاده اند وبران کوسها نگاه بانان موکل
کرده اند واگر کسی ظلم بیابد وآن کوس که بیرون
هفت دربنداست ان مظلوم ظلم رسیده یک
ضرب بنوازد که اواز آن کوس بدربند دوم
رسد وموکل دربند دوم بنوازد اواز آن به
سیوم رسد ودرسیوم بنوازد بچهارم برسد وعلی
هذا درپنجم وششم وهفتم نزد خاقان چین کوس
عدل را یک ضرب بنوازند اگر آن کوس عدل
نواختن درمحل دیوان بود بسیاری از امرا بودند
که عقلشان زائل شود وبعضی بیهوش شوند و
بعضی بمیرند از ترس وکرده آن امرا که شکایت

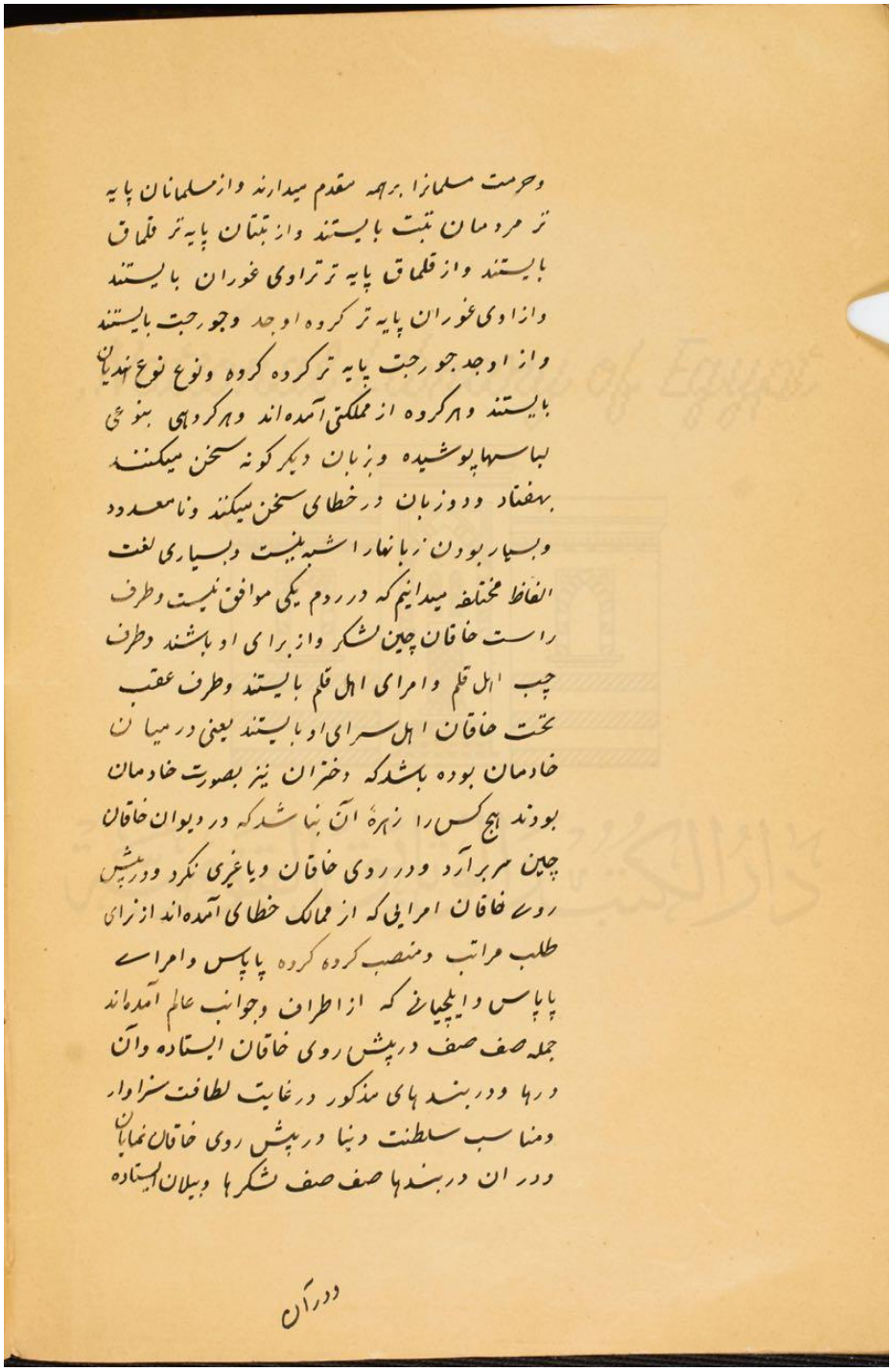

وحرمت مسلمانرا برهمه مقدم میدارند وازمسلمانان پایه
تر مردمان تبت بایستند وازتبتان پایه تر قلماق
بایستند وازقلماق پایه تر تراوی غوران بایستند
وازاوی غوران پایه تر کروه اوجد وجورجت بایستند
وازاوجد جورجت پایه تر کروه کروه ونوع نوع هندیان
بایستند وهرکروه ازمملکتی آمده اند وهرکروهی بنوعی
لباسها پوشیده وبزبان دیگر گونه سخن میکنند
بهفتاد ودوزبان درخطای سخن میکنند ونامعدود
وبسیار بودن زبانها راشبه بنیست وبسیاری لغت
الفاظ مختلفه میدانیم که درردم یکی موافق نیست وطرف
راست خاقان چین لشکر وازبرای او باشند وطرف
چپ اهل قلم وامرای اهل قلم بایستند وطرف عقب
تخت خاقان اهل سرای او بایستند یعنی درمیان
خادمان بوده باشدکه دختران نیز بصورت خادمان
بودند هیچ کس را زهرهٔ آن نباشدکه درديوان خاقان
چین سربرآرد ودرروی خاقان ویاغیری نگرد ودرپیش
روی خاقان امرایی که ازممالک خطای آمده اند ازبرای
طلب مراتب ومنصب کروه کروه پاپاس وامرای
پاپاس وایلچیانی که ازاطراف وجوانب عالم آمده اند
جمله صف صف درپیش روی خاقان ایستاده وآن
درها ودربندهای مذکور درغایت لطافت سزاوار
ومناسب سلطنت دنیا درپیش روی خاقان نمایان
ودران دربندها صف صف لشکرها وپیلان ایستاده

ودران

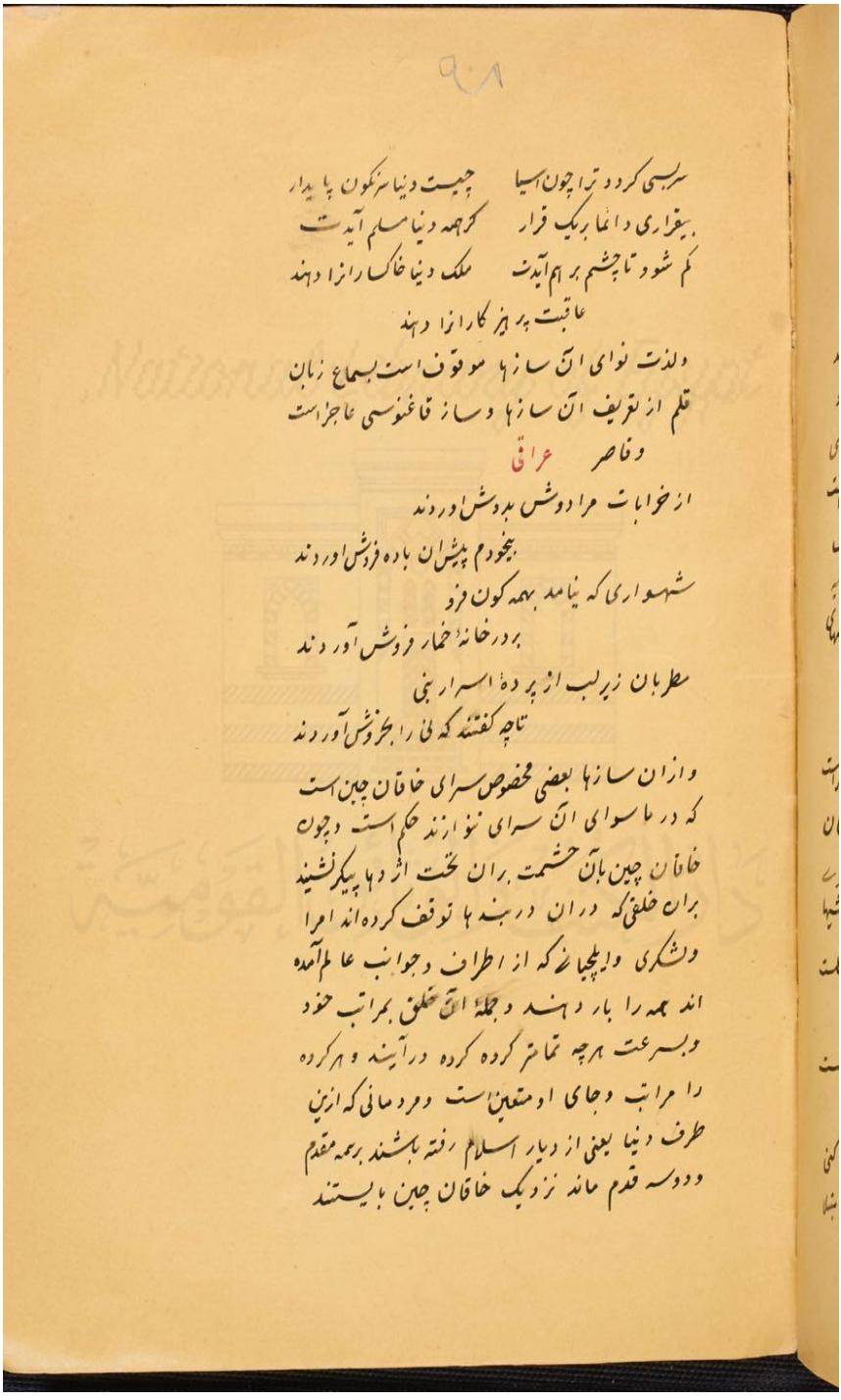

سرسبی کرد و ترا چون اسپا چیست دنیا سرنگون پایدار
بیقراری دائما بریک قرار کرهمه دنیا مسلم آیدت
کم شود تا چشم برهم آیدت ملک دنیا خاکسارانرا دهند
عاقبت پرهیزکارانرا دهند

ولذت نوای آن سازها موقوف است بسماع زبان
قلم از تعریف آن سازها و ساز قاغنوسی عاجز است
و خاصر عراقی

از خوابات مرا دوش بدوش آوردند
بخودم پیش آن باده فروش آوردند
شهسواری که نیامد بهمه کون فرد
بردرخانهٔ خمار فروش آوردند
مطربان زیرلب از پردهٔ اسرار نبی
تاچه گفتند که می را بخروش آوردند

وازان سازها بعضی مخصوص سرای خاقان چین است
که در ماسوای آن سرای نوازند حکم است وچون
خاقان چین بآن حشمت بران تخت اژدها پیکر نشیند
بران خلقی که دران دربند ها توقف کرده اند امرا
ولشکری وایلچیانی که از اطراف وجوانب عالم آمده
اند همه را بار دهند وجملهٔ آن خلق بمراتب خود
وبسرعت هرچه تمامتر کرده درآیند و هرکرده
را مراتب وجای او متعین است ومردمانی که ازین
طرف دنیا یعنی از دیار اسلام رفته باشند برهمه مقدم
ودوسه قدم مانده نزدیک خاقان چین بایستند

او منقطع شود و یا خاقان وفات کند دور از روی
حاضران ولایت نداشته باشد ازان پادشاه
زاده ها که نگاه داشته اند دران شهرها کدام که
قابلتر بود بیارند و بر تخت بنشانند فصل وچون خاقان
چین خواهد که بدیوان بدر آید همراه او سازها مینوازند
که از همه انواع غریب ونایها مینوازند که همه نوع او
عجیب چنانکه از الحان آن سازهای عجیب واز خوشی
آن نایهای غریب هر نفس جان تن را الوداع میخواست
ودر زمان استماع آن اوازهای فاغنوس مثال
ارغوان ایثار و دران اثنا یکان ضرب دهل کریه
اوازی مینواختند که از کراهت اواز آن دهل خوشیهای
آن نایها وسازها ناخوش مینمود فرد
زشت هم خوبست کاو ارخماری کم شده
ارغنون آید بگوشم خصم اگرچه انکراست
واواز دشت آن طبل ناخوش تبنیه بوده مرخاقان
چین راکه هان مغرور ومشغول آن سلطنت نشوی
وفریفته این الحانات بناشی که در عقب این خوشیها
ناخوشی است که ان مرگست بیت مرگ بنگر تا چه راه مشکلست
کاندرین ره کوشش اول منزلست
پند گیر ای دل که گرداب بلاست
زنده دل شو زانکه مرگت در قفاست
وزاین گرداب سر بیرون کنی
انفس جمعیتی افزون کنی در درین گرداب مانی مبتلا

کبکی

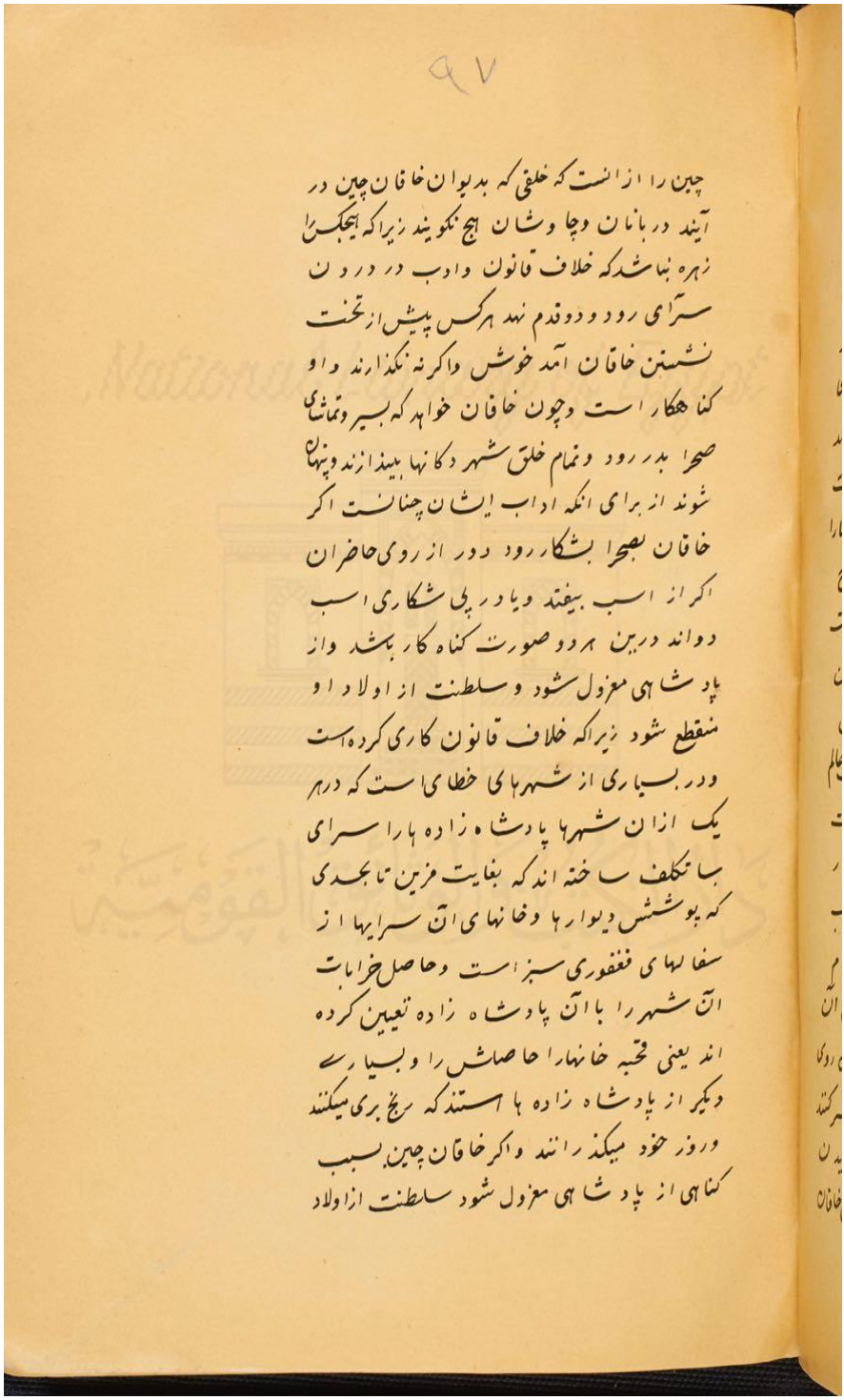

چین را از انست که خلقی که بدیوان خاقان چین در
آیند دربانان وچاوشان هیچ نگویند زیراکه ایچکس را
زهره نباشد که خلاف قانون وادب در درون
سرای رود و دو قدم نهد هرکس پیش از تخت
نشستن خاقان آمد خوش واگر نه نگذارند واو
گناهکار است وچون خاقان خواهد که بسیر وتماشای
صحرا بدر رود وتمام خلق شهر دکانها بیندازند وپنهان
شوند از برای انکه اداب ایشان چنانست اگر
خاقان بصحرا بشکار رود دور از روی حاضران
اگر از اسب بیفتد ویا در پی شکاری اسب
دواند درین هردو صورت گناه کار باشد واز
پادشاهی معزول شود وسلطنت از اولاد او
منقطع شود زیراکه خلاف قانون کاری کرده است
ودر بسیاری از شهرهای خطای است که درهر
یک ازان شهرها پادشاه زاده ها را سرای
با تکلف ساخته اند که بغایت مزین تا بحدی
که پوششش دیوارها وخانهای آن سرایها از
سفالهای فغفوری سبز است وحاصل خرابات
آن شهر را با آن پادشاه زاده تعیین کرده
اند یعنی قحبه خانها را حاصلش را وبسیاری
دیگر از پادشاه زاده ها استند که رنج بری میکنند
وروزخود میکذرانند واگر خاقان چین بسبب
گناهی از پادشاهی معزول شود سلطنت از اولاد

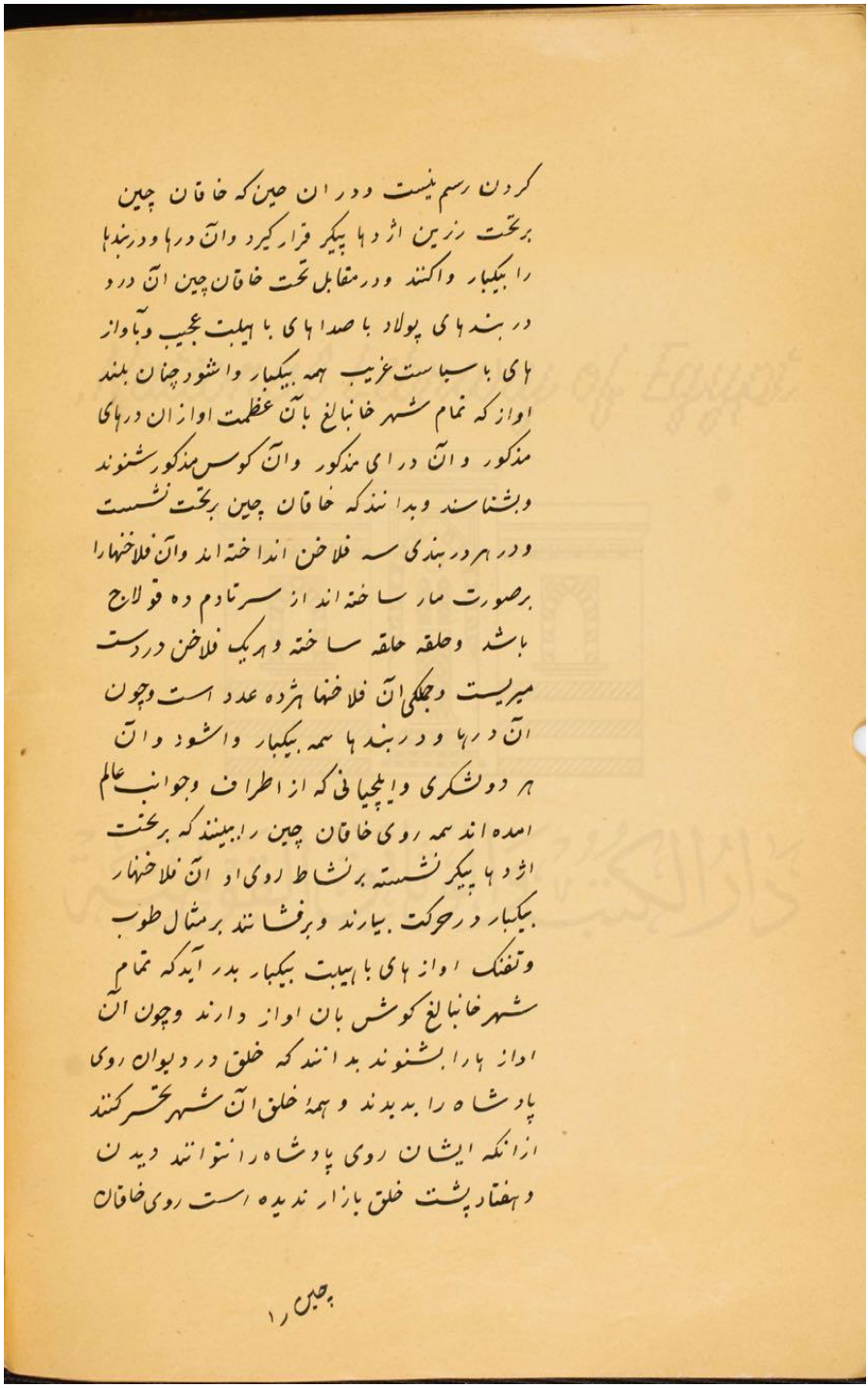

کردن رسم نیست و در ان حین که خاقان چین
بر تخت زرین اژدها پیکر قرار گیرد و آن درها و در بندها
را بیکبار واکنند و در مقابل تخت خاقان چین آن در و
در بند های پولاد با صدا های با هیبت عجیب و بآواز
های با سیاست غریب همه بیکبار وا شود چنان بلند
اواز که تمام شهر خانبالغ با آن عظمت اواز ان درهای
مذکور و آن درای مذکور و آن کوس مذکور شنوند
و بشناسند و بدانند که خاقان چین بر تخت نشست
و در هر در بندی سه فلاخن انداخته اند و آن فلاخنها را
بر صورت مار ساخته اند از سر تا دم ده فولاج
باشد و حلقه حلقه ساخته و هر یک فلاخن در دست
میریست و جملگی آن فلاخنها هژده عدد است و چون
آن درها و در بند ها همه بیکبار وا شود و آن
هر دو لشکری و ایلچیانی که از اطراف و جوانب عالم
امده اند همه روی خاقان چین را بینند که بر تخت
اژدها پیکر نشسته بر نشاط روی او آن فلاخنها
بیکبار در حرکت بیارند و بر فشانند بر مثال طوب
و تفنگ اواز های با هیبت بیکبار بدر آید که تمام
شهر خانبالغ گوش بان اواز دارند و چون آن
اواز ها را بشنوند بدانند که خلق در دیوان روی
پادشاه را بدیدند و همهٔ خلق آن شهر بحرکت
از انکه ایشان روی پادشاه را نتوانند دیدن
و هفتاد پشت خلق بازار ندیده است روی خاقان

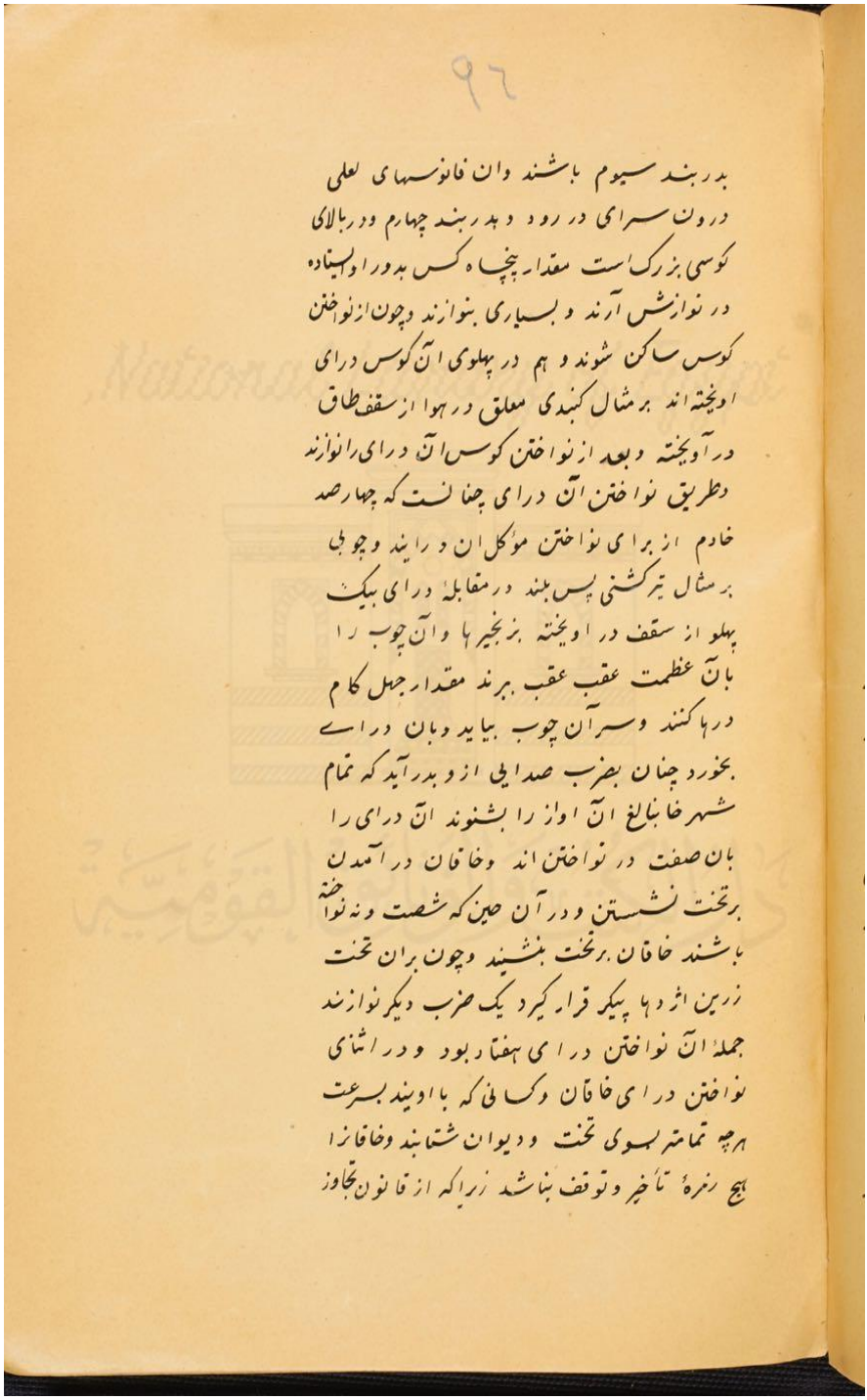

۹۶

بدربند سیوم باشند وان فانوسهای لعلی
درون سرای در رود و بدربند چهارم و در بالای
کوسی بزرگ است مقدار پنجاه کس بدور او ایستاده
در نوازش آرند و بسیاری بنوازند وچون از نواختن
کوس ساکن شوند و هم در پهلوی آن کوس درای
اویخته اند بر مثال کبندی معلق در هوا از سقف طاق
در آویخته و بعد از نواختن کوس آن درای را نوازند
وطریق نواختن آن درای چنانست که چهار صد
خادم از برای نواختن مؤکل ان درایند وچوبی
بر مثال تیر کشتی پس بلند در مقابلهٔ درای بیک
پهلو از سقف در اویخته بزنجیرها و آن چوب را
بان عظمت عقب عقب برند مقدار چهل گام
درها کنند و سر آن چوب بیاید وبان درای
بخورد چنان بضرب صدایی از و بدر آید که تمام
شهر خا بنالغ آن اواز را بشنوند آن درای را
بان صفت در نواختن اند وخاقان در آمدن
برتخت نشستن و در آن حین که شصت و نه نواخته
باشند خاقان برتخت بنشیند وچون بران تخت
زرین اثر دها پیکر قرار گیرد یک ضرب دیگر نوازند
جملهٔ آن نواختن درای هفتاد بود و در اثنای
نواختن درای خاقان وکسانی که با اویند بسرعت
هرچه تمامتر بسوی تخت و دیوان شتابند وخاقان را
هیچ زهرهٔ تأخیر و توقف نباشد زیرا که از قانون تجاوز

ازین مذکور شد و پاس آن درها و در بند ها که
تحت خاقان چین بران جانب است میدارند مقاله
این و صد چندین سپاه و لشکرند

سر بسر میر اجل را چاکرند روز شب پیوسته لشکر میرسد
یعنی از پی میر ما در میرسد چون در آمد از همه سوی سپاه
هم تو باز افتی و هم نفست زراه هر که خورد او از اجل یک تیغ دست
هم قلم شد تیغ و هم دستش شکست

کر منم میر اجل در کار و بار
چون اجل آید بمیرم زار زار

وان جماعت مذکور که نگه بان تحت اند ده هزار کس اند
پاس تحت و در بند های دیوان گاه میدارند ما سوای
دربانان و لشکری که از بیرون پاس سرای میدارند
وان درها و در بند ها که از جوانب دیگر است بقدر
حال لشکر متعین است از برای پاس آن درها
و در بند ها مشهور چنان است که پنجاه هزار
کس شب و روز از درون بیرون سرای مشغول
خدمت پادشاه خطای اند و از انکه تعیین کرده اند
در خدمت ساعتی احتمال نرک و تاخیر ندارد و چون
نزدیک بر آمدن خاقان شود بدیوان دو فانوس
لعلی و صندلی و گشت افتابه این جمله زرین از
بیرون جماعتی اند که میارند و ان جماعت وقتی که
خاقان از سرای بیرون خواهد که رود خاقان
چین را ایشان بردارند و چون ان جماعت که بیایند

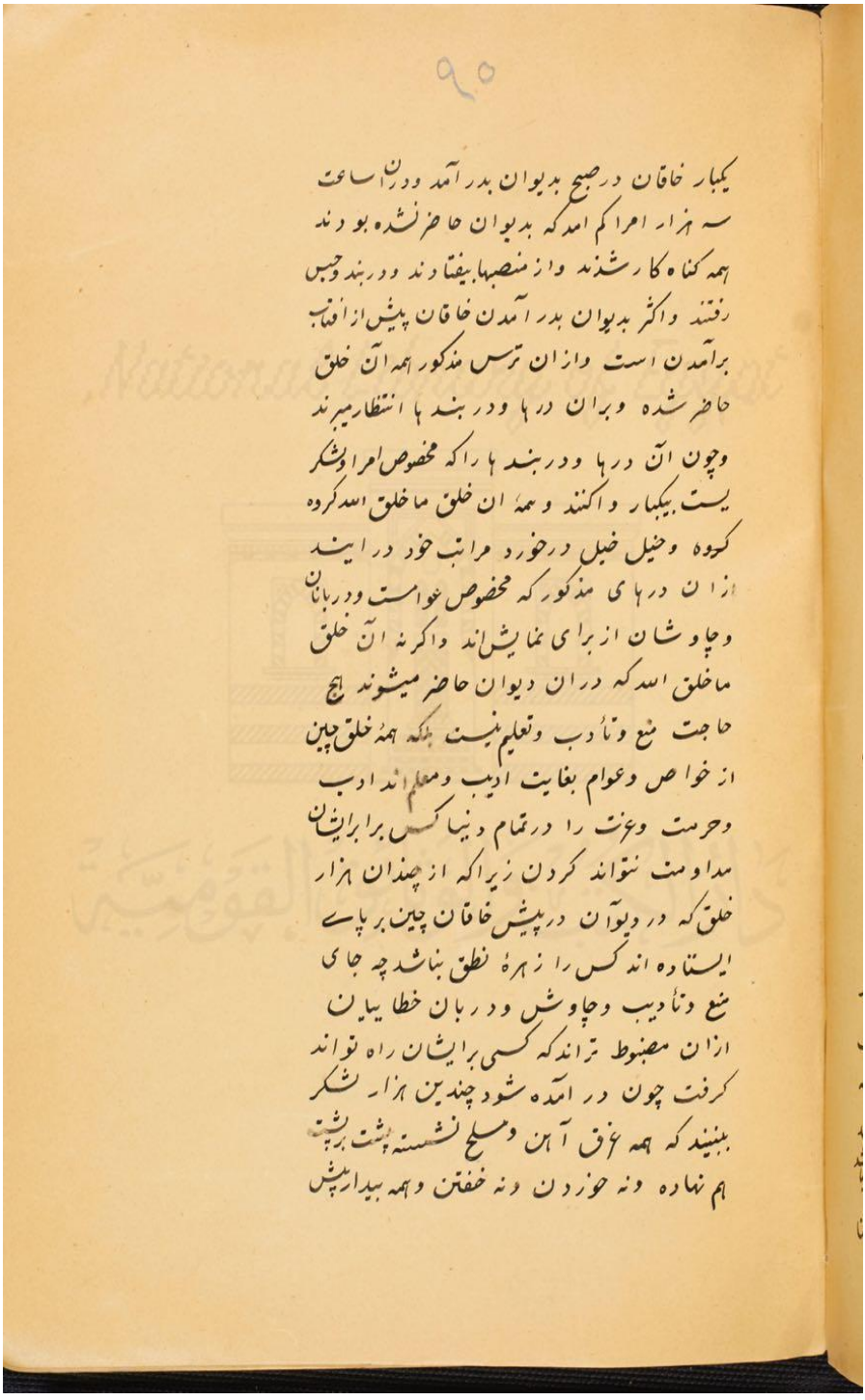

یکبار خاقان در صبح بدیوان بدر آمد و در آن ساعت
سه هزار امرا کم امد که بدیوان حاضر نشده بو دند
همه گناه کار شدند و از منصبها بیفتادند و در بند وحبس
رفتند و اکثر بدیوان بدر آمدن خاقان پیش از آفتاب
برآمدن است و ازان ترس مذکور همه آن خلق
حاضر شده و بران درها و در بند ها انتظار میبرند
وچون آن درها و در بند ها را که مخصوص امرا و لشکر
یست بیکبار وا کنند و همهٔ ان خلق ما خلق الله گروه
گروه وخیل خیل درخورد مراتب خود در ایند
از ان درهای مذکور که مخصوص عوامست و دربانان
وچاوشان از برای نمایش اند واگرنه آن خلق
ما خلق الله که دران دیوان حاضر میشوند هیچ
حاجت منع وتأدیب وتعلیم نیست بلکه همهٔ خلق چین
از خواص وعوام بغایت ادیب ومعلم اند ادب
وحرمت وعزت را در تمام دنیا کس برایشان
مداومت نتواند کردن زیراکه از چندان هزار
خلق که در دیوان در پیش خاقان چین بر پای
ایستاده اند کس را زهرهٔ نطق بنباشد چه جای
منع وتأدیب وچاوش و دربان خطاییان
ازان مضبوط تر اند که کسی برایشان راه تواند
گرفت چون در آمده شود چندین هزار لشکر
بینند که همه غرق آهن و سلح نشسته پشت بر پشت
هم نهاده ونه خوردن ونه خفتن وهمه بیدار پیش

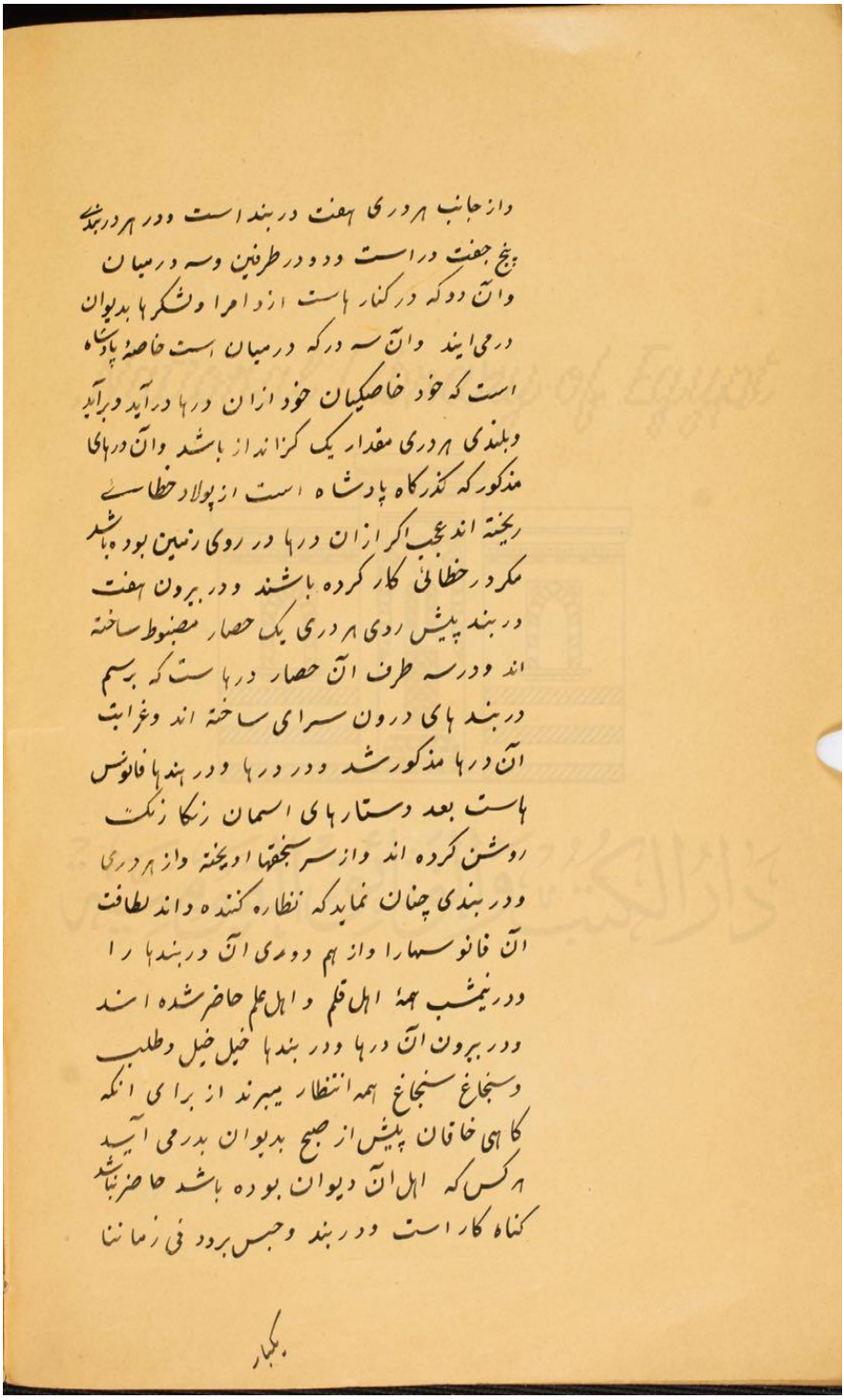

از جانب هر دری هفت دربند است و در هر دربندی
پنج هفت در است و دو در طرفین و سه در میان
و آن دو که در کنار است از دو امرا و لشکر با دیوان
درمی آیند و آن سه در که در میان است خاصهٔ پادشاه
است که خود خاصگیان خود از آن درها درآید و برآید
و بلندی هر دری مقدار یک کز اندر باشد و آن درهای
مذکور که گذرگاه پادشاه است از پولاد خاسته
ریخته اند عجب اگر از آن درها در روی زمین بوده باشد
مگر در خطائی کار کرده باشند و در برون هفت
دربند پیش روی هر دری یک حصار مضبوط ساخته
اند و در سه طرف آن حصار دریاست که بر سم
دربند های درون سرای ساخته اند و غرابت
آن درها مذکور شد و در درها و در بندها فانوس
هاست بعد دستارهای آسمان رنگا رنگ
روشن کرده اند و از سر سنجقها آویخته و از هر دری
و در بندی چنان نماید که نظاره کننده داند لطافت
آن فانوسها را و از هم دوری آن دربندها را
و در نیمشب همهٔ اهل قلم و اهل علم حاضر شده اند
و در برون آن درها و در بندها خیل خیل و طلب
و سنجاغ سنجاغ همه انتظار میبرند از برای آنکه
کاهی خاقان پیش از صبح بدیوان بدرمی آید
هر کس که اهل آن دیوان بوده باشد حاضر باشد
کناه کار است و در بند و حبس برود فی زمانها

بکبار

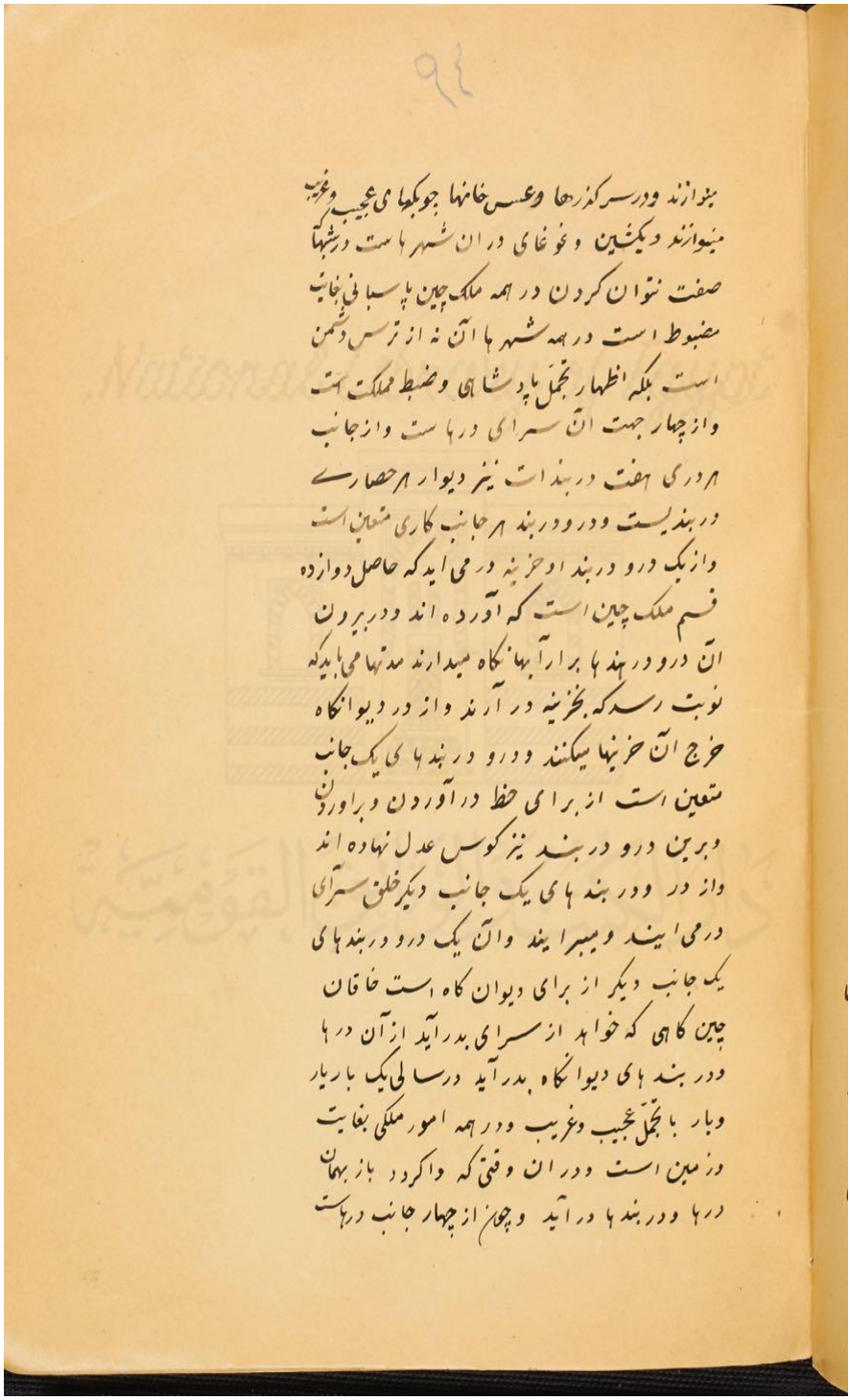

بنوازند ودرسر کذرها وعسس خانها جوبکهای عجیب وغریب
بنوازند ویکشین وغوغای دران شهر هاست درشبها
صفت نتوان کردن در همه ملک چین پاسبانی چنان
مضبوط است در همه شهر ها آن نه از ترس دشمن
است بلکه اظهار تجمل پادشاهی وضبط مملکت هست
واز چهار جهت آن سرای درهاست واز جانب
هردری هفت دربند است نیز دیوار هرحصاری
دربندیست ودرود ربند هرجانب کاری متعین است
واز یک درو دربند او خزینه درمی آید که حاصل دوازده
قسم ملک چین است که آورده اند ودربیرون
آن درودربند ها برابر آبهانگاه میدارند مدتها میباید که
نوبت رسد که بخزینه در آرند واز در دیوانگاه
خرج آن خزینها میکنند ودرو دربند های یک جانب
متعین است از برای حفظ در آوردن وبراوردن
وبرین درو دربند نیز کوس عدل نهاده اند
واز در ودربند های یک جانب دیگر خلق سرای
درمی آیند ومیبرایند وآن یک درو دربند های
یک جانب دیگر از برای دیوان کاه است خاقان
چین کاهی که خواهد از سرای بدر آید از آن درها
ودربند های دیوانگاه بدر آید درسالی یک بار یار
وبار باتجمل عجیب وغریب ودرهمه امور ملکی بغایت
رزین است ودران وقتی که واکردد باز بهمان
درها ودربند ها درآید وچون از چهار جانب درهاست

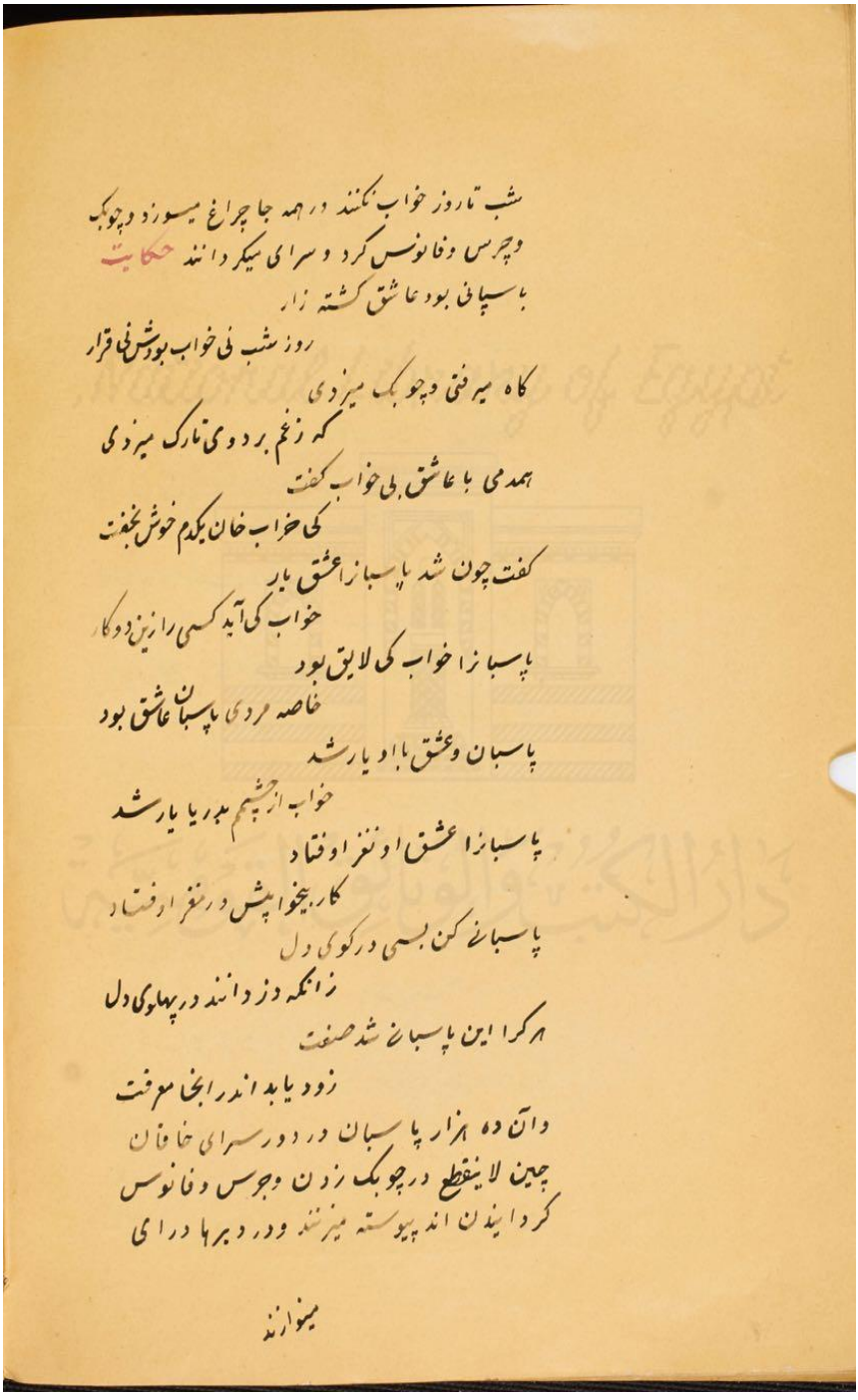

شب تا روز خواب نکنند در همه جا چراغ میسوزد و چوبک
و چرس و فانوس گرد و سرای میگردانند حکایت
پاسبانی بود عاشق کشته زار
روز و شب نی خواب بودش نی قرار
گاه میرفتی و چوبک میزدی
گه ز غم بر دودی تارک میزدی
همدمی با عاشق بی خواب گفت
کی خراب خان بکدم خوش بخفت
گفت چون شد پاسبان از عشق یار
خواب کی آید کسی را این دو کار
پاسبان را خواب کی لایق بود
خاصه مردی پاسبان عاشق بود
پاسبان و عشق با او یار شد
خواب از چشم مدبر یار شد
پاسبان را عشق او در قعر او فتاد
کار بیخوابیش در قعر افتاد
پاسبانی کن بسی در کوی دل
زانکه دزدانند در پهلوی دل
هر کرا این پاسبانی شد صفت
زود یابد اندر این جا معرفت
و آن ده هزار پاسبان در دور سرای خانان
چنین لاینقطع در چوبک زدن و جرس و فانوس
گردانیدن اند پیوسته میزنند و در دیرها درای

میخوانند

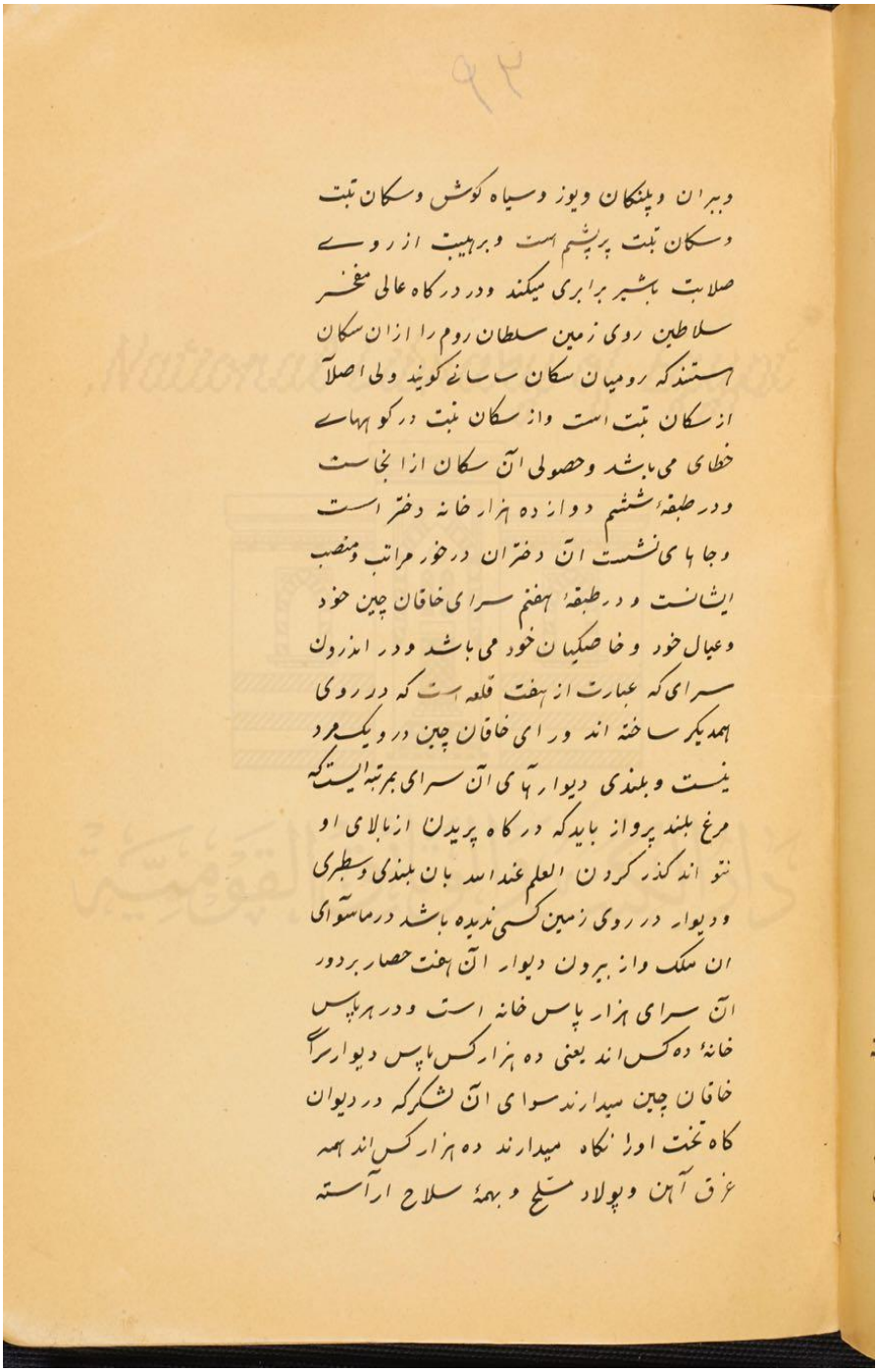

وبیران وپلنگان ودیوز وسیاه گوش وسکان تبت
وسکان تبت پرپشم است وبرهیبت از روے
صلابت باشیر برابری میکند ودر درگاه عالی مخسر
سلاطین روی زمین سلطان روم را ازان سکان
هستند که رومیان سکان ساسانے گویند ولی اصلا
از سکان تبت است واز سکان تبت درکوهہاے
خطای می باشد وحصولی آن سکان ازانجاست
ودر طبقهٔ ششم دوازده هزار خانه دختر است
وجاهای نشست آن دختران درخور مراتب ومنصب
ایشانست ودر طبقهٔ هفتم سرای خاقان چین خود
وعیال خود وخاصگیان خود می باشد ودر اندرون
سرای که عبارت از هفت قلعه است که در روی
همدیگر ساخته اند ورای خاقان چین درویک مرد
نیست وبلندی دیوارهای آن سرای بمرتبه ایست که
مرغ بلند پرواز باید که درگاه پریدن ازبالای او
نتواند گذر کردن العلم عند الله بان بلندی وسطبری
ودیوار در روی زمین کسی ندیده باشد درماسوای
ان ملک واز برون دیوار آن هفت حصار بردور
آن سرای هزار پاس خانه است ودر هرپاس
خانهٔ ده کس اند یعنی ده هزار کس پاس دیوار سرای
خاقان چین میدارند سوای آن لشکر که در دیوان
گاه تخت اورا نگاه میدارند ده هزار کس اند همه
غرق آهن وپولاد مسلح وبهمهٔ سلاح آراسته

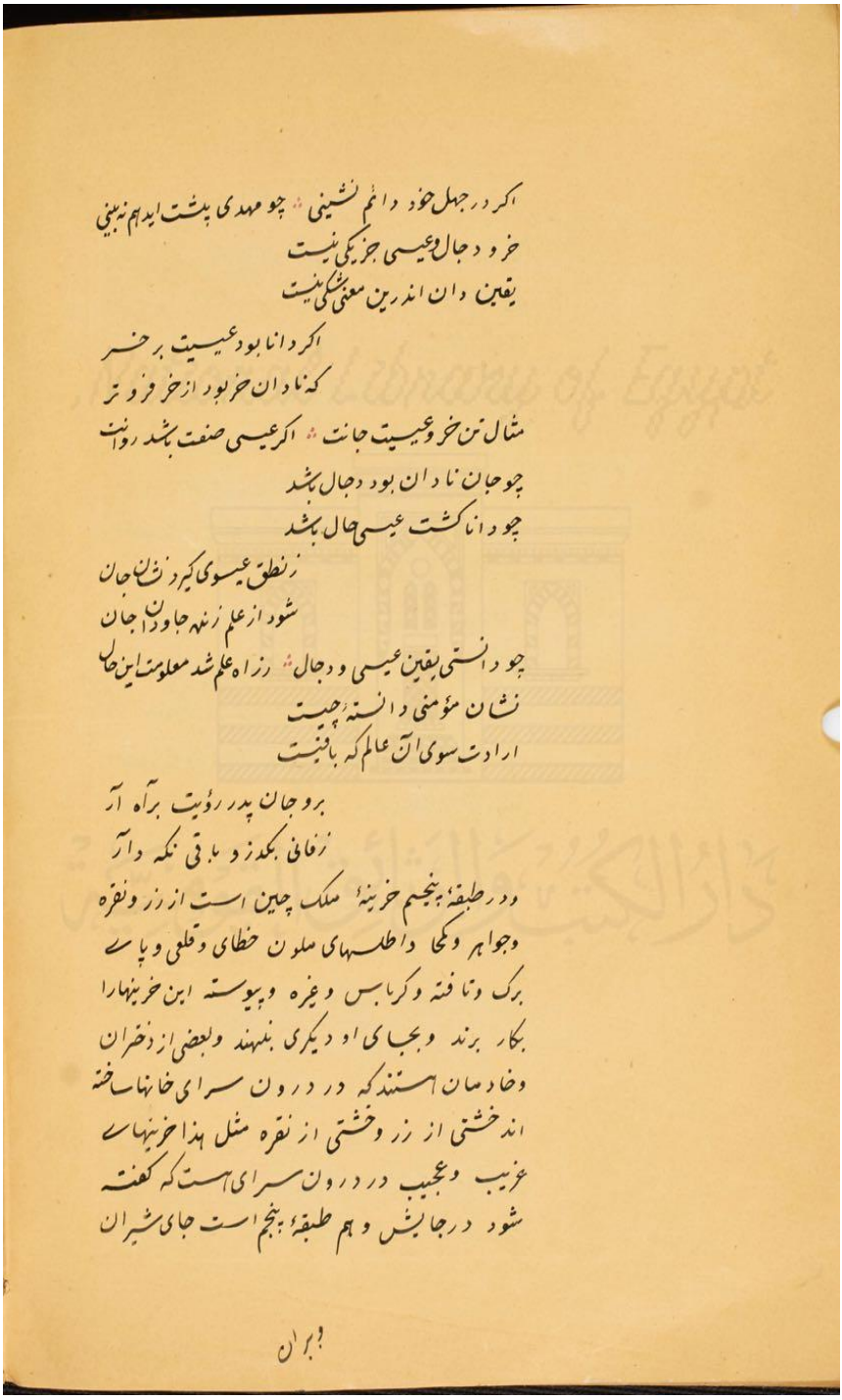

اگر در جهل خود دائم نشینی ٭ چو مهدی بشت ایدهم نه بینی
خر و دجال و عیسی جز یکی نیست
یقین دان اندرین معنی شکی نیست

اگر دانا بود عیسیت بر خر
که نادان خر بود از خر فرو تر
مثال تن خر و عیسیت جانت ٭ اگر عیسی صفت بشد روانت
چو جان نادان بود دجال بشد
چو دانا گشت عیسی حال بشد
ز نطق عیسوی گیرد نشان جان
شود از علم زنده جاودان جان
چو دانستی یقین عیسی و دجال ٭ زراه علم شد معلومت این حال
نشان مؤمنی دانسته چیست
ارادت سوی آن عالم که باقیست

برو جان پدر رؤیت برآه آر
ز فانی بگذر و باقی نگه دار

و در طبقهٔ پنجم خزینهٔ ملک چین است از زر و نقره وجواهر و کجا داطلسهای ملون خطای و قلمی و پاسبرگ و تافته و کرباس وغیره و پیوسته این خزینهارا بکار برند و بجای او دیگری بنهند و بعضی از دختران و خادمان استند که در درون سرای خانها ساخته اند خشتی از زر و خشتی از نقره مثل هذا خزینهای غریب و عجیب در درون سرای است که گفته شود در جایش و هم طبقهٔ پنجم است جای شیران

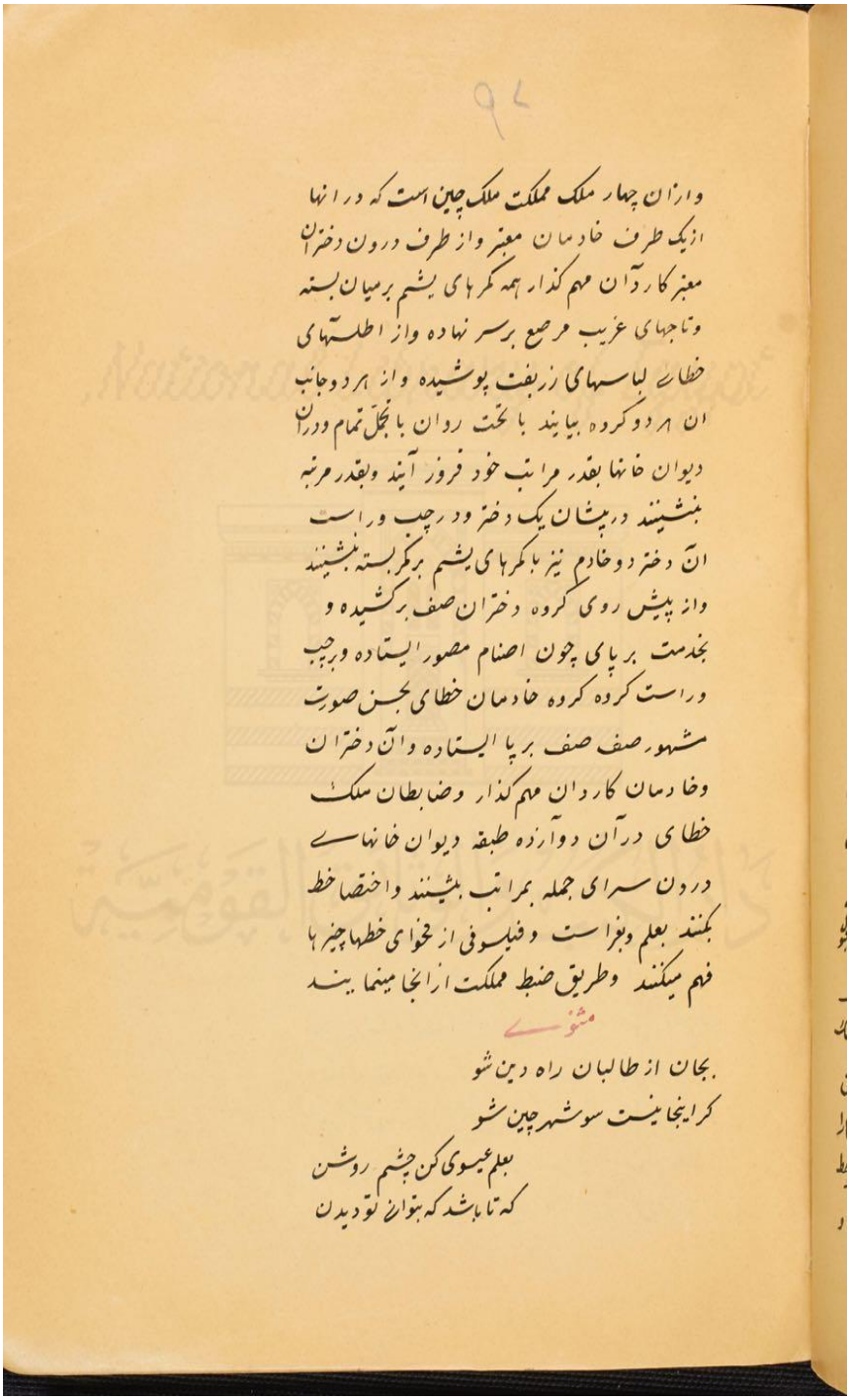

و ازان چهار ملک مملکت ملک چین است که در انها
از یک طرف خادمان معتبر واز طرف درون دختران
معتبر کاردان مهم گذار همه کمرهای پشم برمیان بسته
وتاجهای غریب مرصع برسر نهاده واز اطلسهای
ختای لباسهای زربفت پوشیده واز هر دو جانب
ان هر دو گروه بیایند با تخت روان با تجمل تمام ودران
دیوان خانها بقدر مراتب خود فروز آیند وبقدر مرتبه
بنشینند درپیشان یک دختر ودر چپ وراست
ان دختر دو خادم نیز با کمرهای پشم برکمر بسته بنشینند
واز پیش روی گروه دختران صف برکشیده و
بخدمت بر پای چون اصنام مصور ایستاده وبرچپ
وراست گروه گروه خادمان ختای بحسن صورت
مشهور صف صف بر پا ایستاده وان دختران
وخادمان کاردان مهم گذار وضابطان مملکت
ختای درآن دوازده طبقه دیوان خانهای
درون سرای جمله بمراتب بنشینند واختصاخط
بکنند بعلم ونجراست وفیلسوفی از فحوای خطها چیزها
فهم میکنند وطریق ضبط مملکت ازانجا مینمایند

مثنوی

بجان از طالبان راه دین شو
کرانجا نیست سوشهر چین شو
بعلم عیسوی کن چشم روشن
که تا باشد که بتوانی تو دیدن

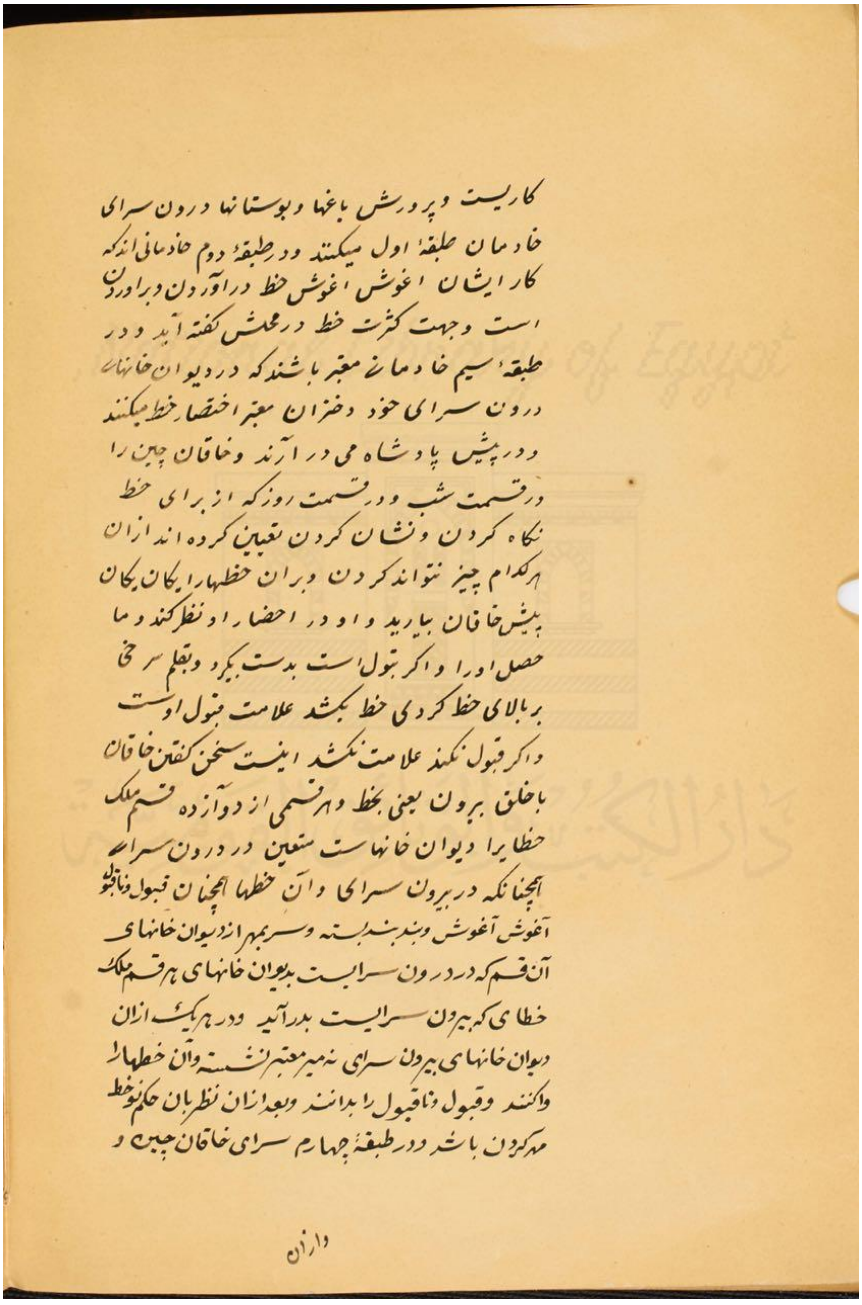

کاریست و پرورش باغها و بوستانها درون سرای
خادمان طبقهٔ اول میکنند و در طبقهٔ دوم خادمانی اند که
کار ایشان اغوش اغوش خط در آوردن و براوردن
است و جهت کثرت خط در محلش گفته آید و در
طبقهٔ سیم خادمانی معتبر باشند که در دیوان خانهای
درون سرای خود دختران معتبر اختصار خط میکنند
و در پیش پادشاه می در آرند و خاقان چین را
در قسمت شب و در قسمت روز که از برای خط
نگاه کردن و نشان کردن تعیین کرده اند از ان
هرکدام چیز نتواند کردن و بران خطها را یکان یکان
پیش خاقان بیارید و او در احضار او نظر کند و ما
حصل او را و اگر قبول است بدست بگرد و بقلم سرخی
بر بالای خط کردی خط بکشد علامت قبول اوست
و اگر قبول نکند علامت نکشد اینست سخن گفتن خاقان
با خلق برون یعنی بخط و هر قسمی از دو آزده قسم ملک
خطا را دیوان خانهاست معین در درون سرای
همچنانکه در بیرون سرای و آن خطها همچنان قبول و ناقبول
آغوش آغوش و بند بند بسته و سر بمهر از دیوان خانهای
آن قسم که در درون سرایست بدیوان خانهای هر قسم ملک
خطای که بیرون سرایست بدر آید و در هریک ازان
دیوان خانهای بیرون سرای نه میر معتبر نشسته و آن خطها را
واکنند و قبول و ناقبول را بدانند و بعد ازان نظربان حکم خط
مهر کردن باشد و در طبقهٔ چهارم سرای خاقان چین و

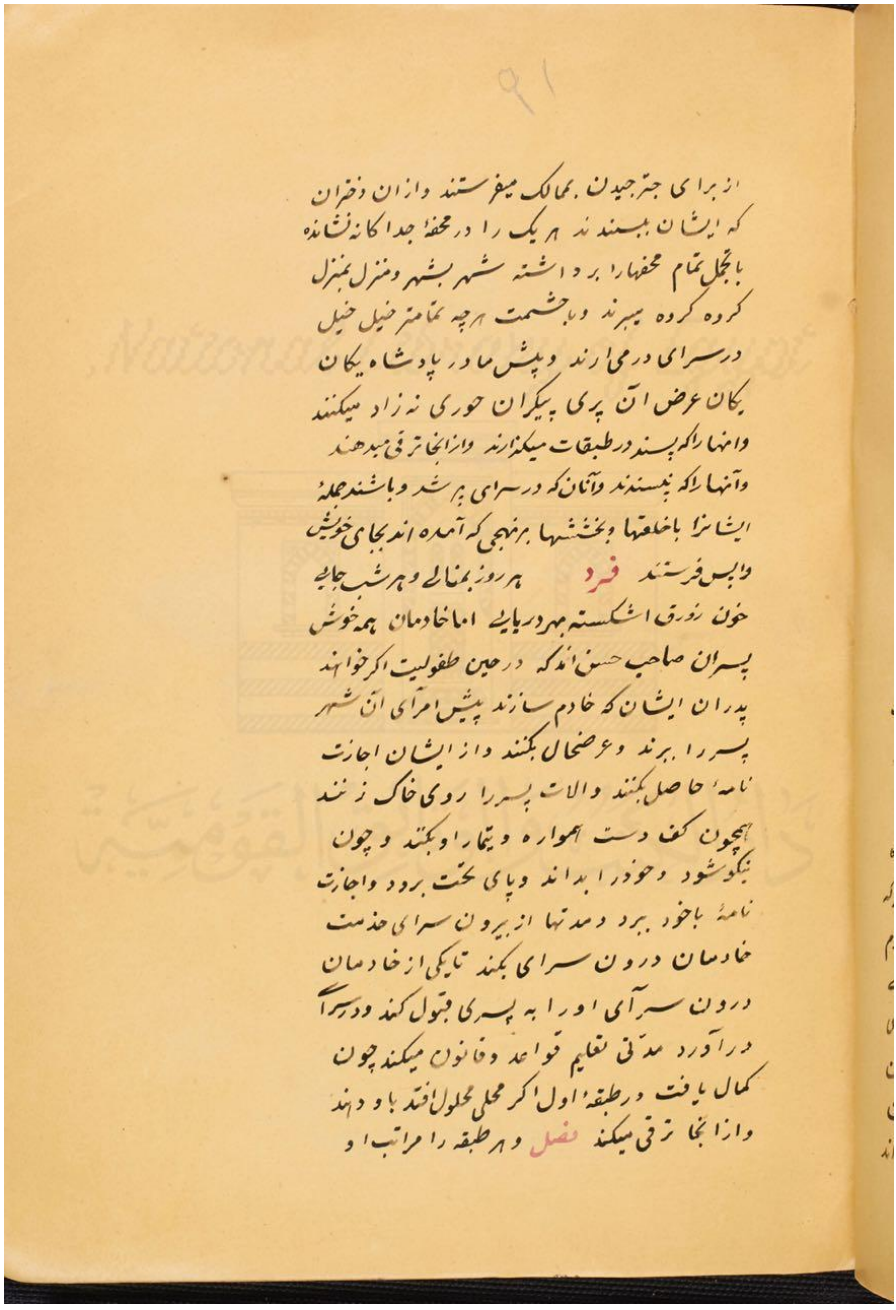

از برای جرّ جیدان بمالک میفرستند وازان دختران
که ایشان بپسندند هریک را در محفهٔ جداگانه نشانده
باتجمل تمام محفهارا برداشته شهر بشهر ومنزل بمنزل
کروه کروه میبرند وباحشمت هرچه تمامتر خیل خیل
درسرای درمی آرند وپیش مادر پادشاه یکان
یکان عرض آن پری پیکران حوری نژاد میکنند
وانهارا که پسند درطبقات میکذارند وازانجا ترقی میدهند
وآنهارا که نپسندند وآنان که درسرای هرشد وباشند جملهٔ
ایشانرا باخلعتها وبخششها برنهجی که آمده اند بجای خویش
وابس فرستند **فرد** هر روز بمثالی وهرشب جایی
خون زورق اشکسته بهردریایی اما خادمان همه خوش
پسران صاحب حسن اند که درحین طفولیت اکر خواهند
پدران ایشان که خادم سازند پیش امرای آن شهر
پسررا ببرند وعرضحال بکنند وازایشان اجازت
نامه حاصل کنند والات پسررا روی خاک زنند
همچون کف دست هموار ویتمار او بکنند وچون
نیکو شود وخوذرا بداند وپای تخت برود واجازت
نامهٔ باخود ببرد ومدتها از بیرون سرای خدمت
خادمان درون سرای بکند تایکی از خادمان
درون سرای اورا به پسری قبول کند ودرسرای
درآورد مدتی تعلیم قواعد وقانون میکند چون
کمال یافت درطبقهٔ اول اکر محلی خلوی افتد باو دهند
وازانجا ترقی میکند **فصل** وهرطبقه را مراتب او

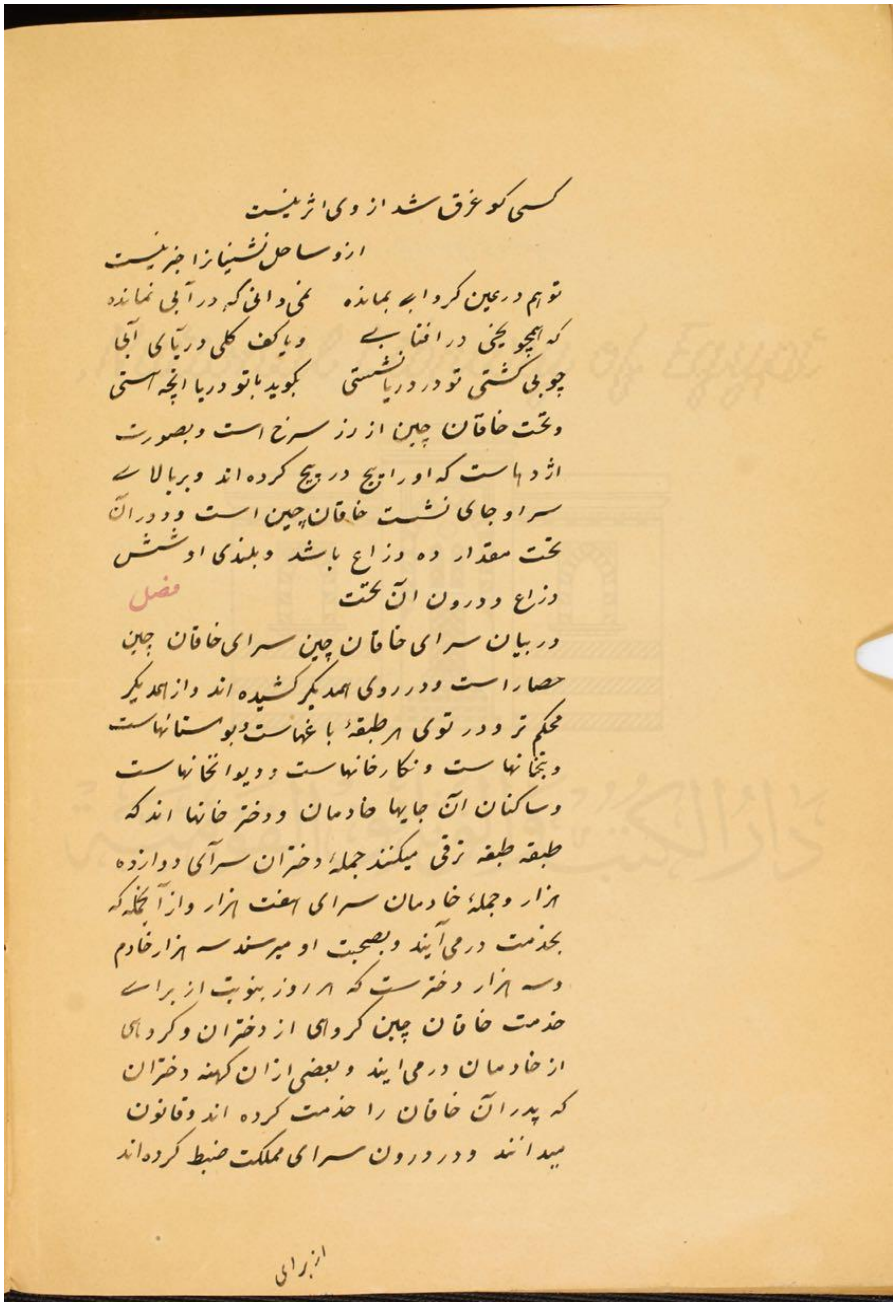

کسی کو غرق شد از وی اثر نیست
از و ساحل نشینا را خبر نیست
تو هم در عین گردابے بمانده نمی دانی که در آبی نمانده
که همچو بچی در افتادے و یا کف کلی در یای آبی
چو بی کشتی تو در دریا نشستی بگوید با تو دریا انچه استی

وتخت خاقان چین از رز سرخ است وبصورت
اژدهاست که او را پیچ در پیچ کرده اند وبربالاے
سراو جای نشست خاقان چین است و در ان
تخت مقدار ده ذراع باشد وبلندی او شش
ذراع و درون ان تخت فصل
در بیان سرای خاقان چین سرای خاقان چین
حصار است و در روی همه بگرد کشیده اند واز همه دیگر
محکم تر و در توی هر طبقهٔ باغهاست و بوستانهاست
وبتخانهاست و نگارخانهاست و دیواتخانهاست
وساکنان ان جایها خادمان و دختر خانها اند که
طبقه طبقه زفی میکنند جملهٔ دختران سرای دوازده
هزار وجملهٔ خادمان سرای هفت هزار واز انجمله که
بخدمت درمی آیند وبصحبت او میرسند سه هزار خادم
وسه هزار دختر است که هر روز بنوبت از براے
خدمت خاقان چین گروهای از دختران وگروهای
از خادمان درمی ایند وبعضی ازان کهنه دختران
که پدر ان خاقان را خدمت کرده اند وقانون
میدانند و در درون سرای مملکت ضبط کرده اند

ازرای

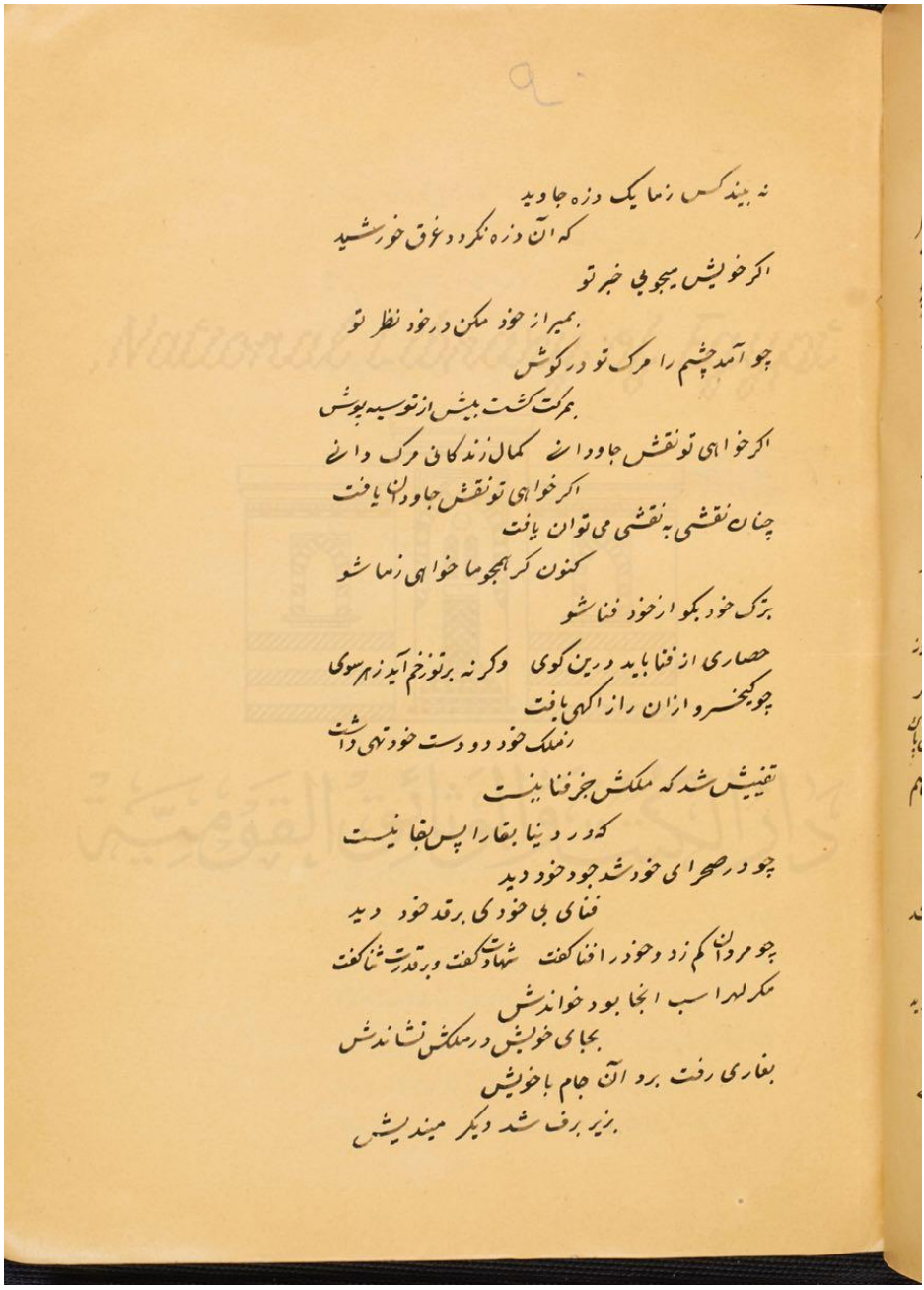

نه بیند کس زما یک دزه جاوید
که آن ذره نگردد غرق خورشید
اگر خویش میجو بی خبر تو
بمیر از خود مکن در خود نظر تو
چو آمد چشم را مرگ تو در کوش
بمرگت کشت بیش از تو سیه پوش
اگر خواهی تو نقش جاودانی کمال زندگانی مرگ دانی
اگر خواهی تو نقش جاودان یافت
چنان نقشی به نقشی می توان یافت
کنون گر ابجو ما خواهی زما شو
بترک خود بگو از خود فنا شو
حصاری از فنا باید درین کوی وگرنه بر تو زخم آید زهر سوی
چو کیخسرو ازان راز اگهی یافت
زملک خود دو دست خود تهی داشت
تفینش شد که ملکش جز فنا نیست
که در دنیا بقا را پس بقا نیست
چو در صحرای خود شد جود خود دید
فنای بی خودی بر قد خود دید
چو مردان کم زد و خود را فنا کفت شهادت کفت و بر قدرت ثنا کفت
مکر لهذا سب انجا بود خواندش
بجای خویش در ملکش نشاندش
بغاری رفت برد آن جام با خویش
بزیر برف شد دیکر میندیش

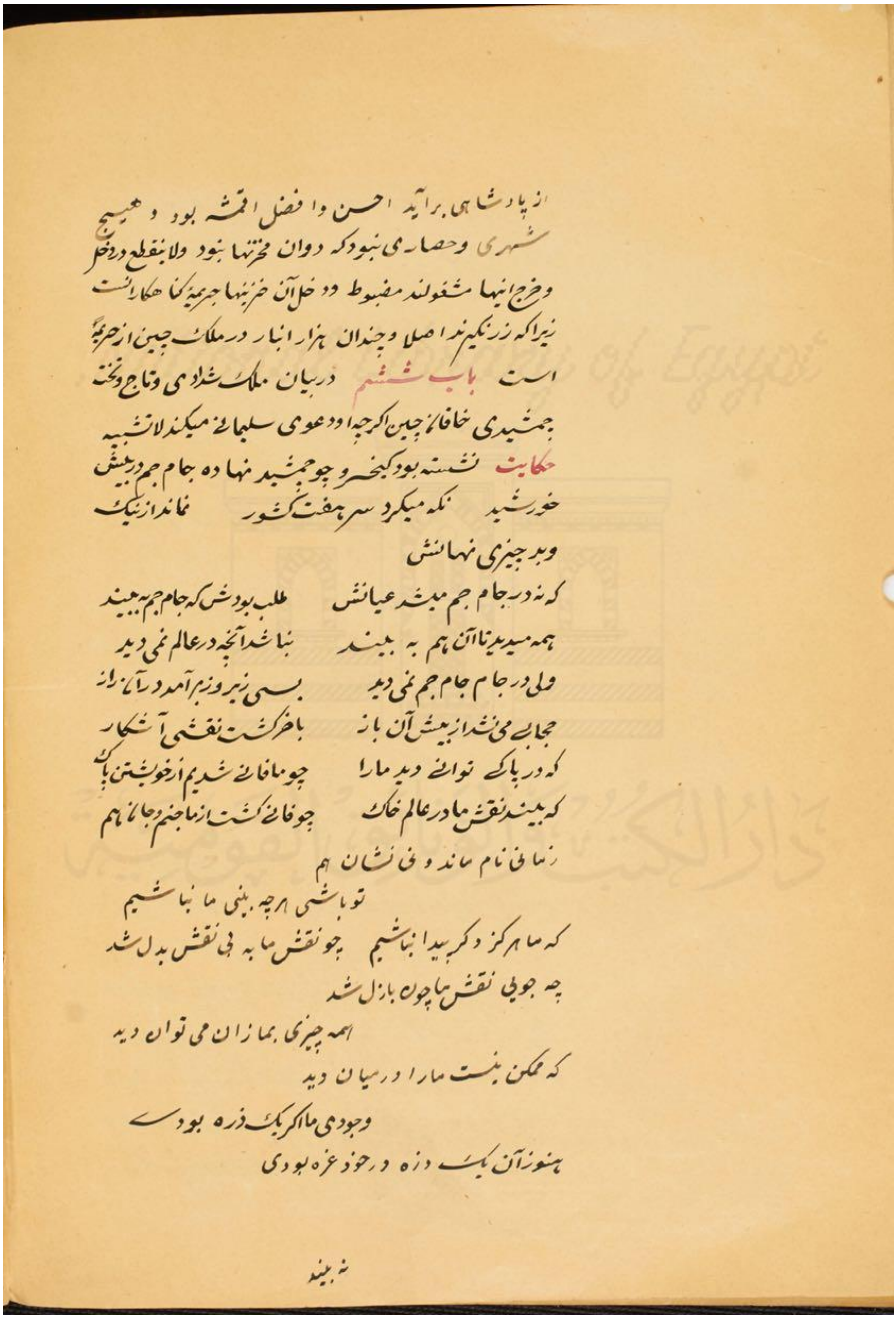

از پادشاهی برآید احسن و افضل اقمشه بود و هیچ
شهری و حصاری نبود که دوان مخزنها نبود ولا بقطع و دخل
و خرج انها مشغولند مضبوط و در خلال آن خزینها جریمه گناهکارانست
زیرا که زر نگیرند اصلا و چندان هزار انبار در ملک چین از جریمه
است **باب ششم** در بیان ملک شداد و تاج و تخت
جمشیدی خاقان چین اگرچه او دعوی سلیمانی میکند لاشبهه
حکایت نشسته بود بخسرو چو جمشید نهاده جام جم در پیش
خورشید نکه میکرد سر هفت کشور نماند از نیک
و بد چیزی نهانش

که نه در جام جم میشد عیانش طلب بودش که جام جم به بیند
همه میدید تا آن هم به بیند نباشد آنچه در عالم نمی دید
ولی در جام جام جم نمی دید بسی زیر و زبر آمد در آن راز
حجابی می نشد از پیش آن باز باطرکشت نقشی آشکار
که در پاکی توانی دید ما را چو ما فانی شدیم از خویشتن پاک
که بیند نقش ما در عالم خاک چو فانی گشت از ما جسم و جانها هم
ز ما فانی نام ماند و نی نشان هم

تو باشی هرچه بینی ما نباشیم
که ما هرگز دگر پیدا نباشیم چو نقش ما به فنی نقش بدل شد
چه جویی نقش ما چون باطل شد

اگر چیزی بما زان می توان دید
که ممکن نیست ما را در میان دید

وجودی ما اگر یک ذره بودی
هنوز آن یک ذره در خود غره بودی

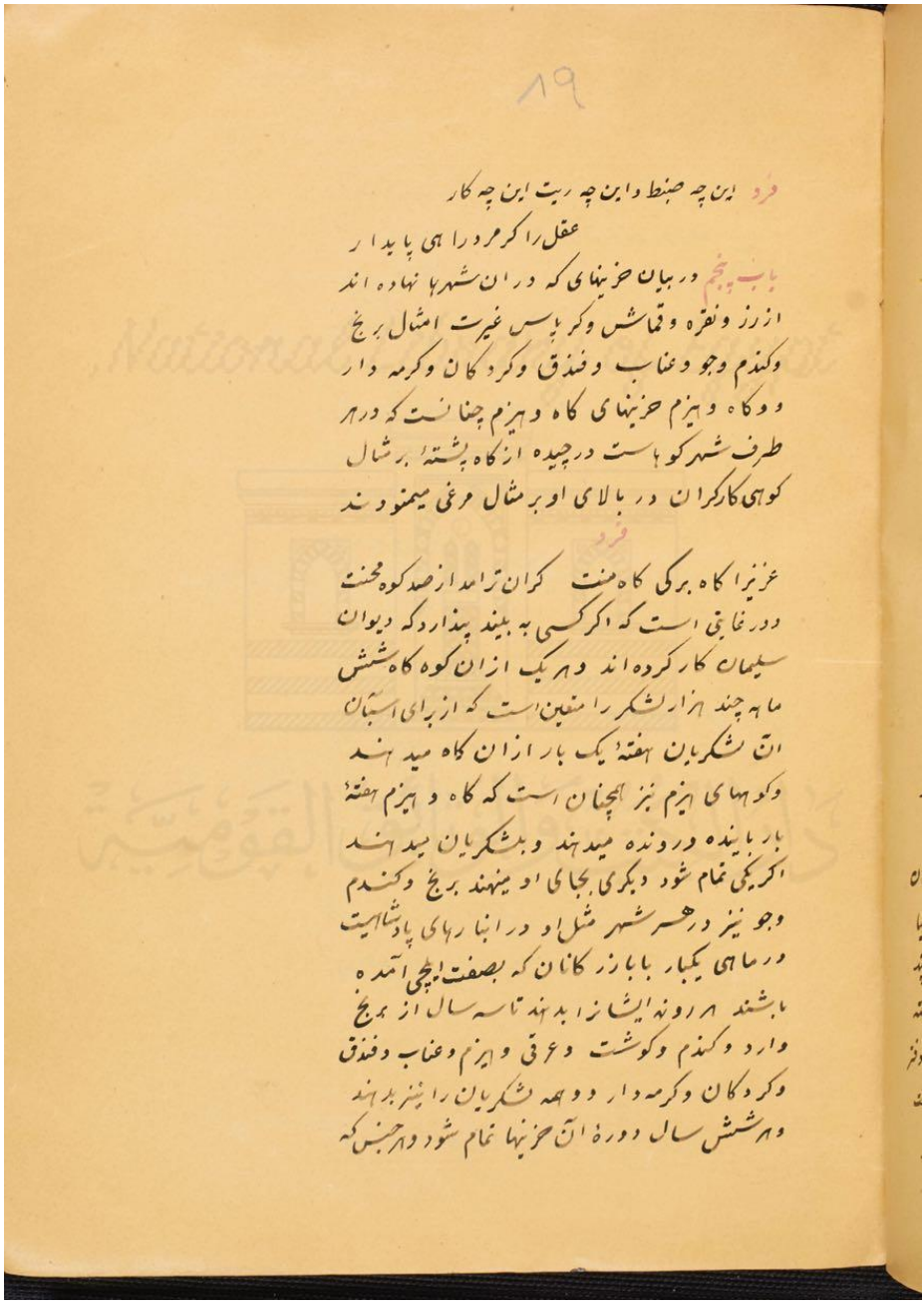

۱۹

فرد این چه ضبط و این چه ریت این چه کار
عقل را کر مرد را هی پایدار

باب پنجم در بیان خزینهای که در ان شهرها نهاده اند
از زر و نقره و قماش و کرباس غیرت امثال برج
و کندم و جو و عناب و فندق و کرد کان و کرمه دار
و وکاه و هیزم خزینهای کاه و هیزم چنانست که در هر
طرف شهر کوهاست درچیده از کاه پشته بر مثال
کوهی کارکران در بالای او بر مثال مرغی میمنودند

فرد

عزیزا کاه برکی کاه منت کران تر امد از صد کوه محنت

و در غایتی است که اگر کسی به بیند پندارد که دیوان
سلیمان کار کرده اند و هر یک ازان کوه کاه شش
ماهه چند هزار لشکر را مقین است که از برای ایشان
ان لشکریان هفته یک بار ازان کاه میدهند
و کوههای هیزم نیز انچنان است که کاه و هیزم هفته
بار بایسته و روندگان میدهند و بلشکریان میدهند
اگر یکی تمام شود دیگری بجای او مینهند برج و کندم
و جو نیز در هر شهر مثل او در انبارهای پادشاهیست
و ماهی یکبار بابازرگانان که بصفت ایلچی امده
باشند هر روزه ایشان را بدهند تا سه سال از برج
وارد و کندم و کوشت و عرق و هیزم و عناب و فندق
و کردکان و کرمه دار و دو همه لشکریان را بیشتر بدهند
و هر شش سال دورهٔ ان خزینها تمام شود و هر جنس که

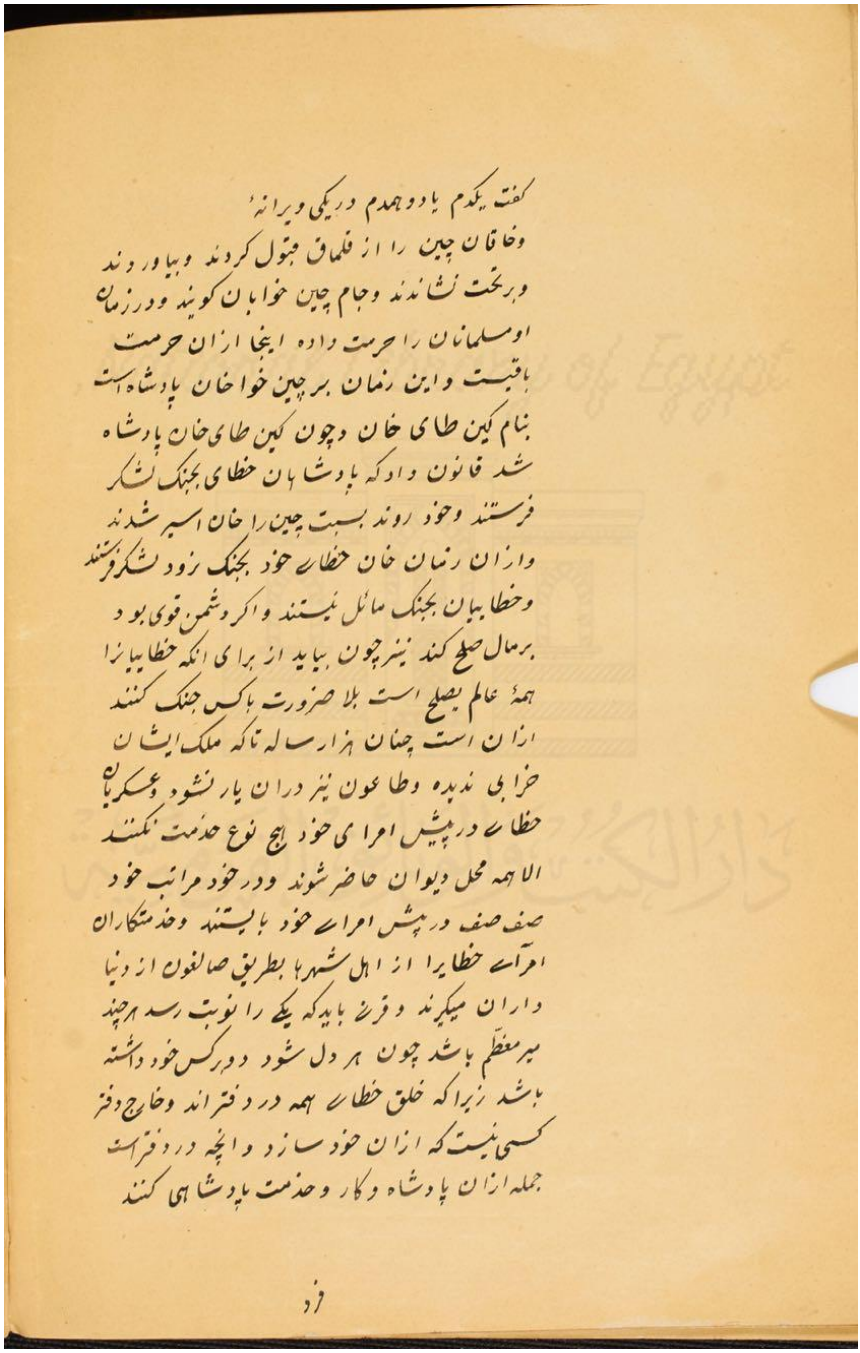

گفت یکدم با دو همدم در یکی ویرانه
وخاقان چین را از قلماق قتول کردند وبیاور دند
وبرتخت نشاندند وجام چین خوابان کویند ودر زمان
اوسلمانان را حرمت داده اینجا ازان حرمت
باقیست واین زمان بر چین خواخان پادشاه است
بنام کین طای خان وچون کین طای خان پادشاه
شد قانون داد که پادشاهان خطای بجنگ لشکر
فرستند وخود روند بسبت چین را خان اسیر شدند
وازان زمان خان خطای خود بجنگ زود لشکر فرستند
وخطابیان بجنگ مائل نیستند واگر دشمن قوی بود
برمال صلح کند نیز چون بباید از برای انکه خطابیان را
همهٔ عالم بصلح است بلا ضرورت باکس جنگ کنند
ازان است چنان هزار ساله تاکه ملک ایشان
خرابی ندیده وطاعون نیز دران یار نشود وعسکریان
خطای درپیش امرای خود هیچ نوع خدمت نکنند
الاهمه محل دیوان حاضر شوند ودر خود مراتب خود
صف صف درپیش امرای خود بایستند وخدمتکاران
امرای خطایرا از اهل شهرها بطریق صالغون از دنیا
داران میگیرند وقرنی باید که یکی را نوبت رسد هرچند
میر معظم باشد چون هر دل شود دو هرکس خود داشته
باشد زیراکه خلق خطای همه در دفتراند وخارج دفتر
کسی نیست که ازان خود سازد وانچه در دفتراست
جمله ازان پادشاه وکار وخدمت پادشاهی کنند

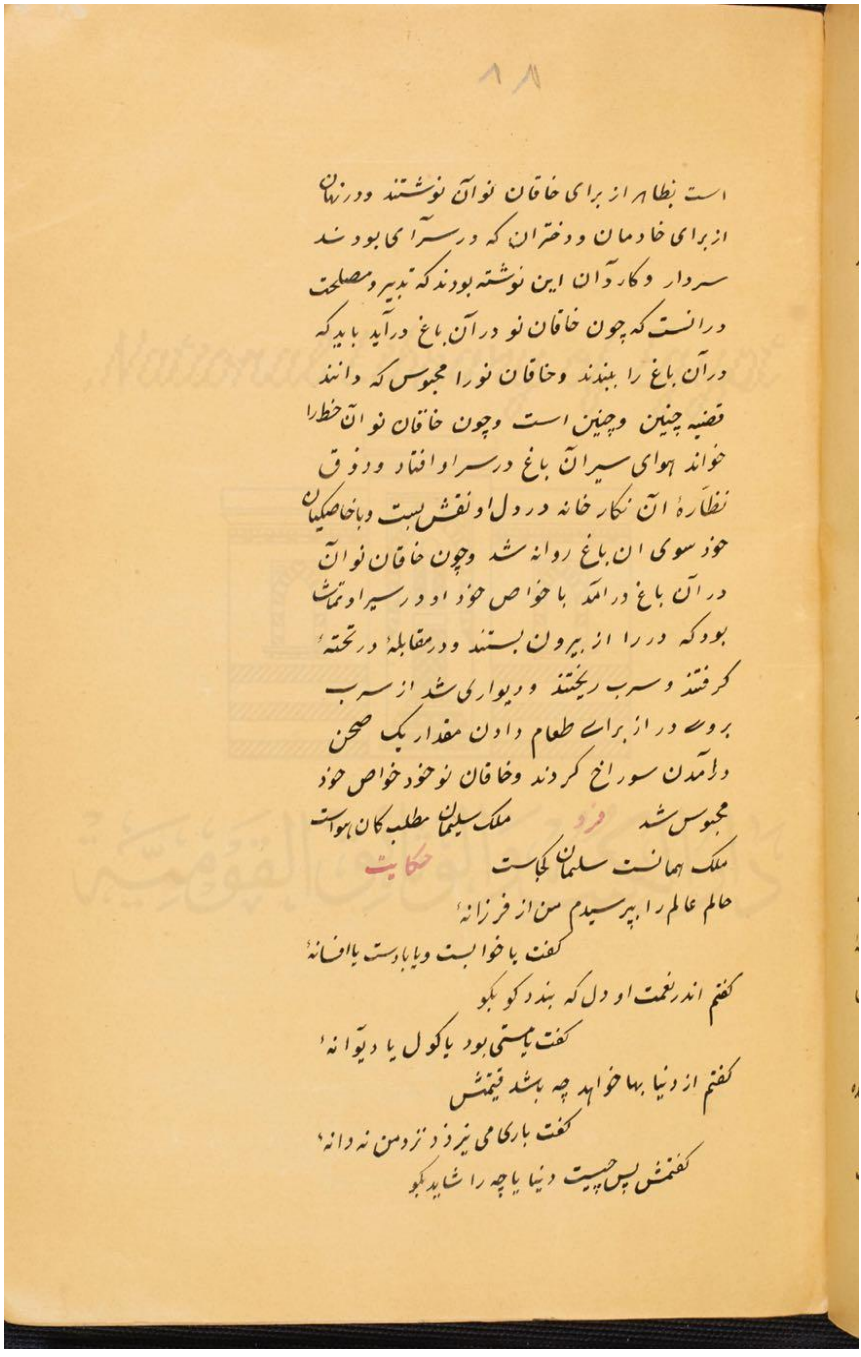

است بظاهر از برای خاقان نوآن نوشتند ودرنهان
ازبرای خادمان ودختران که درسرای بودند
سردار وکاردان این نوشته بودند که تدبیر ومصلحت
درانست که چون خاقان نو درآن باغ درآید باید که
درآن باغ را ببندند وخاقان نورا محبوس که دانند
قضیه چنین وچنین است وچون خاقان نوآن خطرا
خواند هوای سیرآن باغ درسراوافتاد ودوق
نظارهٔ آن نگارخانه دردل اونقش بست وباخاصگیان
خود سوی ان باغ روانه شد وچون خاقان نوآن
درآن باغ درآمد باخواص خود او درسیراو تماشا
بودکه دررا ازبیرون بستند ودرمقابلهٔ درتحتهٔ
گرفتند وسرب ریختند ودیواری شد از سرب
بروی درازبرای طعام دادن مقدار یک صحن
دلآمدن سوراخ کردند وخاقان نوخود خواص خود
محبوس شد فرد ملک سلیمان مطلب کان هواست
ملک همانست سلیمان کجاست حکایت
عالم عالم را پرسیدم من از فرزانه
گفت باخوابست ویابادست یابافسانه
گفتم اندرنعمت او دل که بندد گو بگو
گفت یاهستی بود یاگول یا دیوانه
گفتم از دنیا بها خواهد چه باشد قیمتش
گفت باری می نیرزد نزدمن نه دانه
گفتمش پس چیست دنیا یاچه را شاید بگو

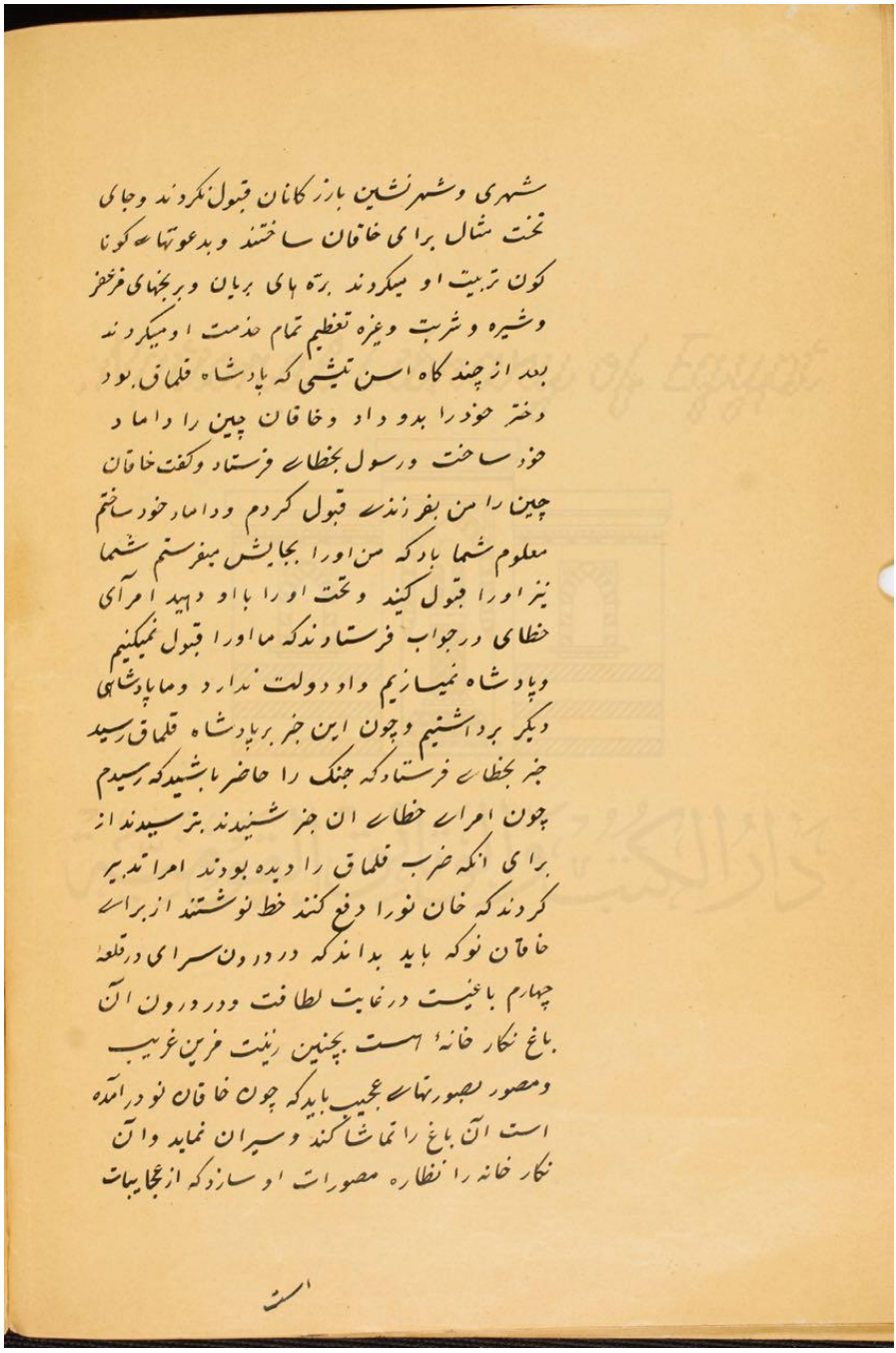

شهری و شهرنشین بازرگانان قبول نکردند و جای
تخت شتال برای خاقان ساختند و بدعوتهای گونا
گون تربیت او میکردند بره های بریان و برنجهای فرخفر
و شیره و شربت و غیره تعظیم تمام خدمت او میکردند
بعد از چند گاه این تیشی که پادشاه قلماق بود
دختر خود را بدو داد و خاقان چین را داماد
خود ساخت و رسول بخطای فرستاد و گفت خاقان
چین را من بفرزندی قبول کردم و داماد خود ساختم
معلوم شما باد که من او را بجایش بفرستم شما
نیز او را قبول کنید و تخت او را باو دهید امرای
خطای درجواب فرستادند که ما او را قبول نمیکنیم
و پادشاه نمیسازیم و او دولت ندارد و ما پادشاهی
دیگر برداشتیم و چون این خبر بپادشاه قلماق رسید
خبر بخطای فرستاد که جنگ را حاضر باشید که رسیدم
چون امرای خطای این خبر شنیدند بترسیدند از
برای انکه ضرب قلماق را دیده بودند امرا تدبیر
کردند که خان نو را دفع کنند خط نوشتند از برای
خاقان نو که باید بداند که در درون سرای در قلعه
چهارم باغیست در غایت لطافت و در درون آن
باغ نگار خانه ایست بچنین زینت مزین غریب
و مصور بصورتهای عجیب باید که چون خاقان نو در آمده
است آن باغ را تماشا کند و سیران نماید و آن
نگار خانه را بنظاره مصورات او سازد که از عجایبات

است

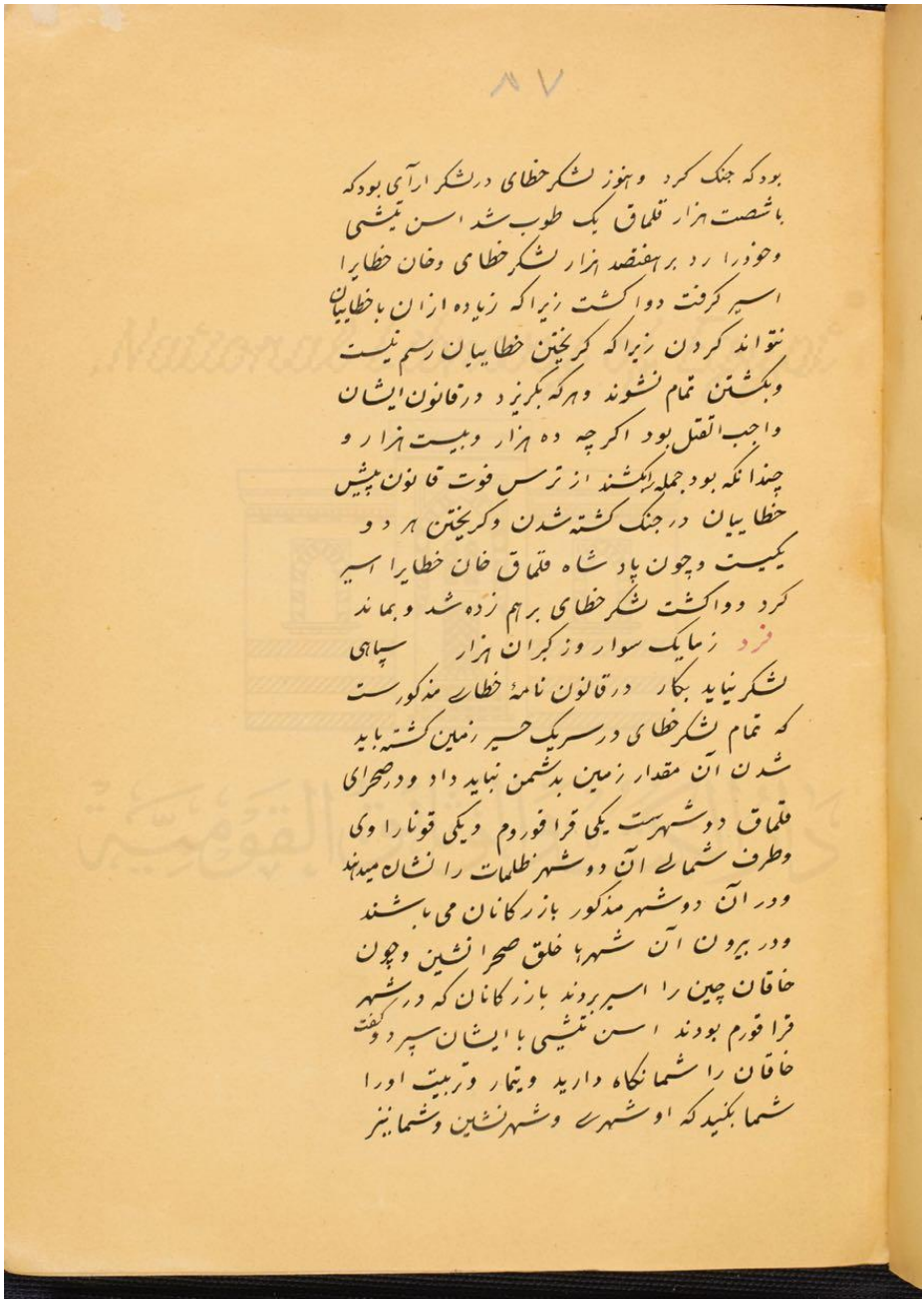

۸۷

بود که جنگ کرد و هنوز لشکر خطای در لشکر آرای بود که
باشصت هزار قلماق یک طوب شد اسن تیشی
وحوذرا رد بر هفتصد هزار لشکر خطای وخان خطایرا
اسیر گرفت دو اکشت زیراکه زیاده ازان باخطاییان
نتواند کردن زیراکه گریختن خطاییان رسم نیست
وبکشتن تمام نشوند وهرکه بگریزد درقانون ایشان
واجب القتل بود اگرچه ده هزار وبیست هزار و
چندانکه بود جمله بکشند از ترس فوت قانون پیش
خطاییان در جنگ کشته شدن وگریختن هر دو
یکیست وچون پادشاه قلماق خان خطایرا اسیر
کرد دو اکشت لشکر خطای برهم زده شد و بماند
فرد زمایک سوار وز گران هزار سپاهی
لشکر نیاید بکار درقانون نامهٔ خطای مذکورست
که تمام لشکر خطای در سر یک حبر زمین کشته باید
شدن آن مقدار زمین بدشمن نباید داد ودر صحرای
قلماق دو شهرست یکی قراقورم ویکی قونارا وی
وطرف شمالی آن دو شهر ظلمات را نشان میدهند
ودر آن دو شهر مذکور بازرگانان می باشند
ودر بیرون آن شهرها خلق صحرانشین وچون
خاقان چین را اسیر بردند بازرگانان که در شهر
قراقورم بودند اسن تیشی با ایشان سپرد وگفت
خاقان را شما نگاه دارید وبتیمار وتربیت اورا
شما بکنید که او شهری و شهرنشین وشما نیز

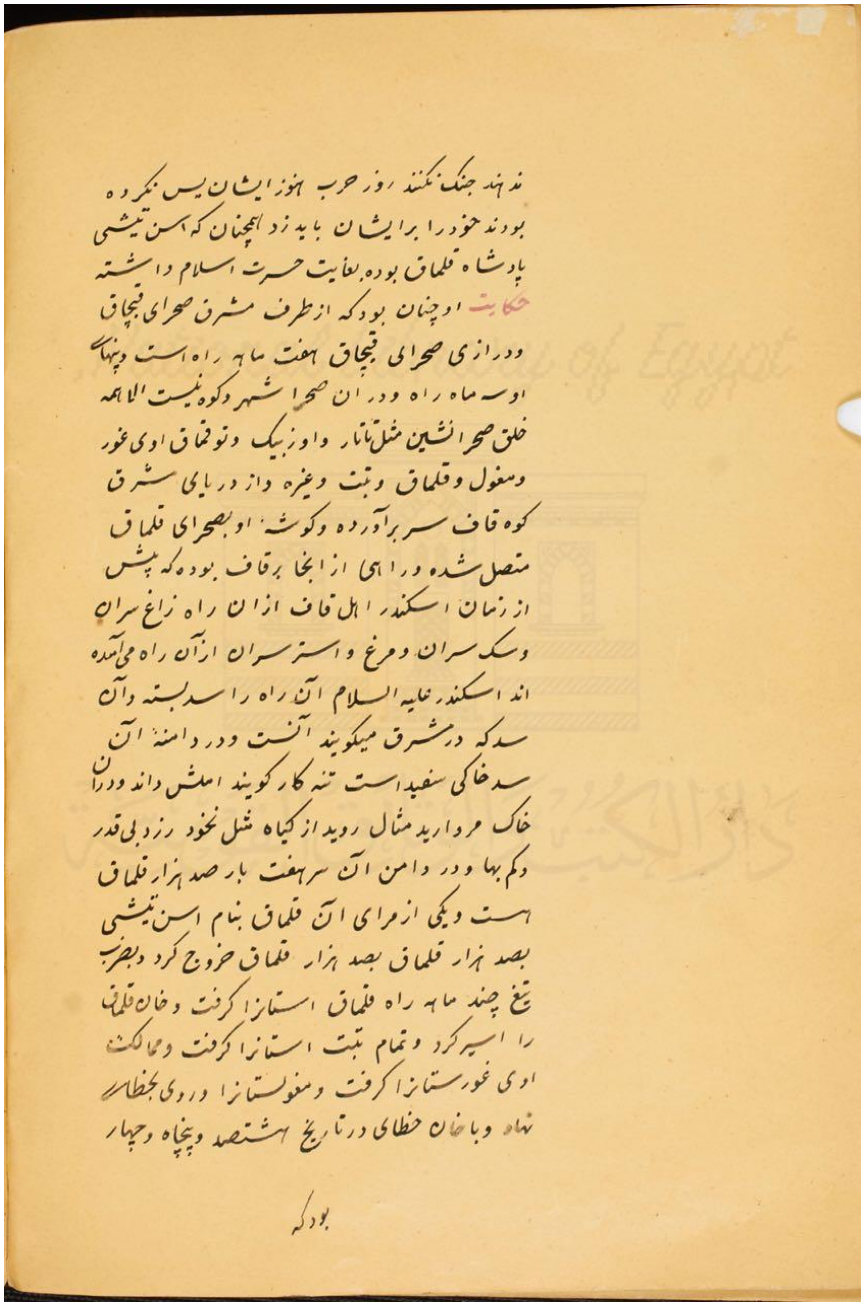

ندهند جنگ نکنند روز حرب هنوز ایشان پس نگردده
بودند خود را برایشان باید زد همچنان که اسن تیشی
پادشاه قلماق بوده بغایت حسرت اسلام داشته
حکایت اوچنان بود که از طرف مشرق صحرای قپچاق
ودرازی صحرای قپچاق هفت ماهه راه است وپهنای
او سه ماه راه ودر ان صحرا شهر وکوه نیست الا همه
خلق صحرانشین مثل تاتار واوزبیک وتوقماق اوی غور
ومغول وقلماق وتبت وغیره واز دریای مشرق
کوه قاف سر برآورده وکوشه او بصحرای قلماق
متصل شده وراهی از انجا برقاف بوده که پیش
از زمان اسکندر اهل قاف ازان راه زاغ سران
وسگ سران ومرغ واستر سران ازآن راه میآمده
اند اسکندر علیه السلام آن راه را سد بسته وآن
سد که درمشرق میگویند آنست ودر دامنه آن
سد خاکی سفید است تنه کار گویند املش داند ودران
خاک مروارید مثال روید از گیاه مثل نخود رزد بی قدر
وکم بها ودر دامن آن سرهفت بار صد هزار قلماق
هست ویکی ازمرای آن قلماق بنام اسن تیشی
بصد هزار قلماق بصد هزار قلماق خروج کرد وبضرب
تیغ چند ماهه راه قلماق استمالا کرفت وخان قلماق
را اسیر کرد وتمام تبت استمالا کرفت وممالک
اوی غور ستمالا کرفت ومغولستمالا وروی بخطای
نهاد وباخان خطای در تاریخ هشتصد وپنجاه وچهار

بود که

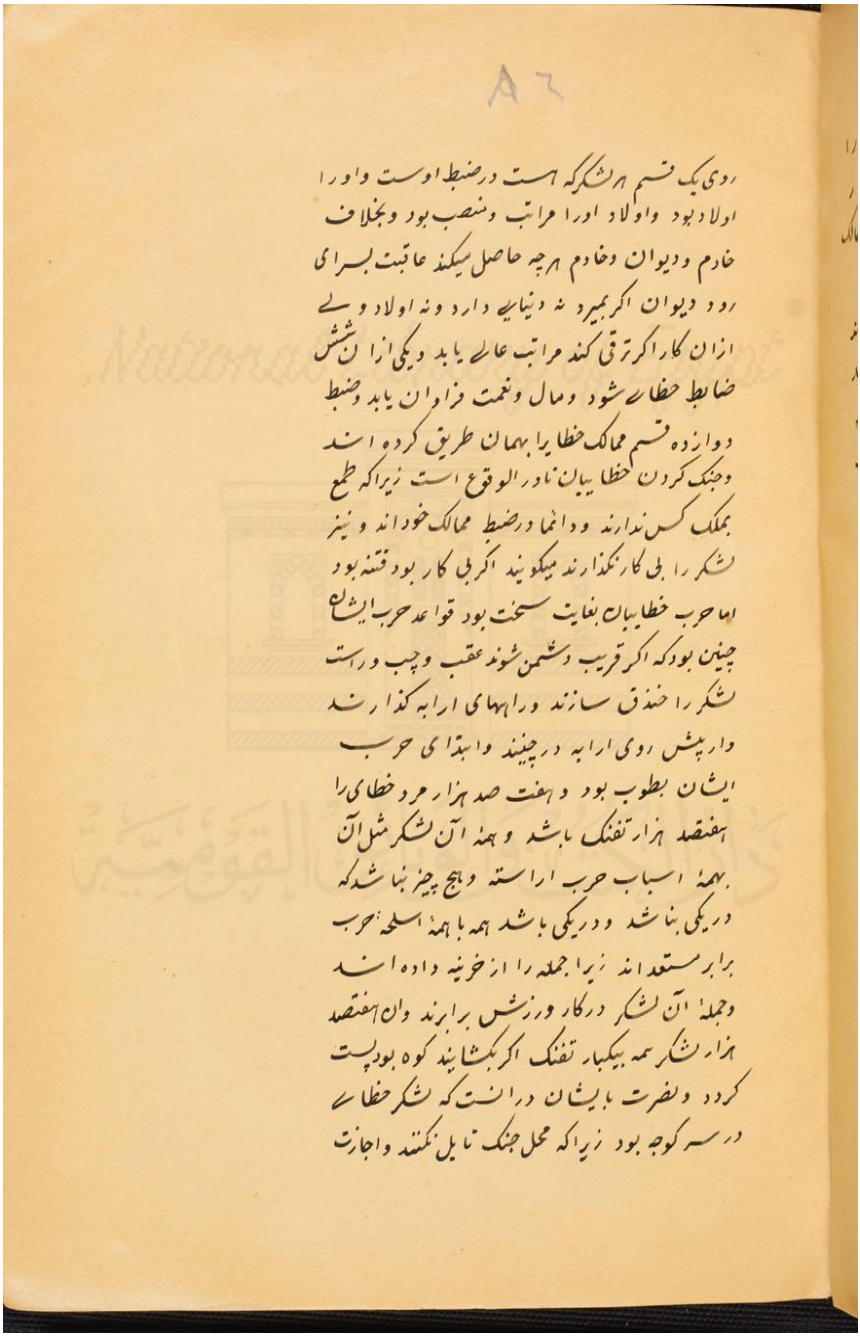

روی یک قسم هر لشکر که هست در ضبط اوست و او را
اولاد بود و اولاد او را مراتب و منصب بود و بخلاف
خادم و دیوان و خادم هر چه حاصل میکند عاقبت برای
رود دیوان اگر بمیرد نه دنیایی دارد و نه اولاد و لے
ازان کار اگر ترقی کند مراتب عالے یابد و یکی از ان شش
ضابط خطای شود و مال و نعمت فراوان یابد و ضبط
دوازده قسم ممالک خطا را بهمان طریق کرده اند
و جنگ کردن خطاییان نادر الوقوع است زیرا که طمع
بملک کس ندارند و دائما در ضبط ممالک خود اند و نیز
لشکر را بی کار نگذارند میگویند اگر بی کار بود فتنه بود
اما حرب خطاییان بغایت سخت بود قواعد حرب ایشان
چنین بود که اگر قریب دشمن شوند عقب و چپ و راست
لشکر را خندق سازند و راههای ارابه گذارند
و ارابه روی ارابه در چینند و ابتدای حرب
ایشان بطوب بود و هفت صد هزار مرد خطای را
هفتصد هزار تفنگ باشد و همهٔ آن لشکر مثل آن
همهٔ اسباب حرب آراسته و هیچ چیز نباشد که
دریکی نباشد و دریکی باشد همه با همهٔ اسلحهٔ حرب
برابر مستعد اند زیرا جمله را از خزینه داده اند
و جملهٔ آن لشکر در کار ورزش برابرند و ان هفتصد
هزار لشکر همه بیکبار تفنگ اگر بکشایند کوه بود پست
گردد و نصرت با ایشان دران است که لشکر خطای
در سه کوچه بود زیرا که محل جنگ نایل نکنند و اجازت

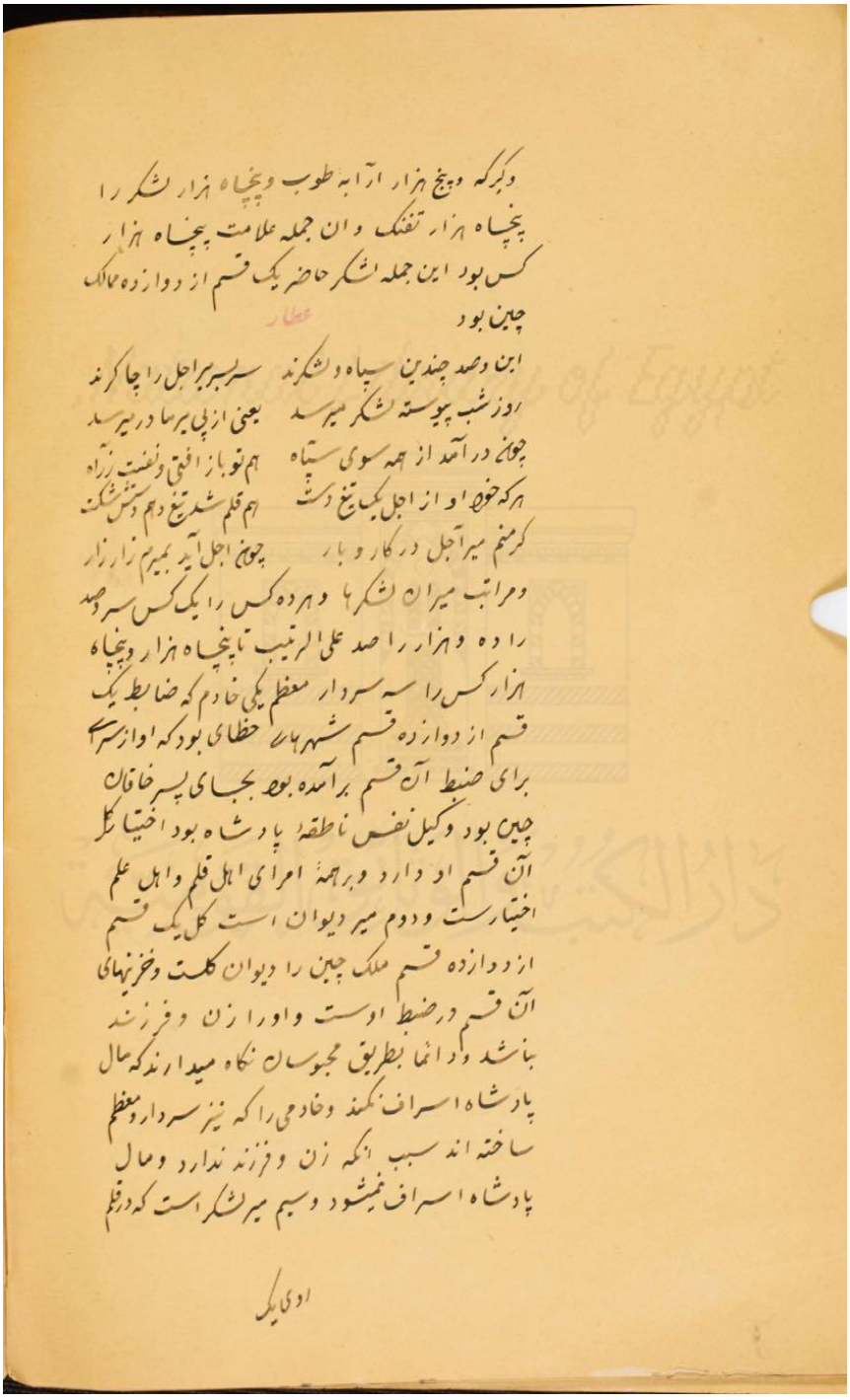

وگرگه وپنج هزار آرا به طوب وپنجاه هزار لشکر را
پنجاه هزار تفنگ وان جمله علامت پنجاه هزار
کس بود این جمله لشکر حاضر یک قسم از دوازده ممالک
چین بود

عطار

این وصد چندین سپاه و لشکرند سر بسر بر اجل را چاکرند
روز شب پیوسته لشکر میرسد یعنی از پی بر سما در میرسد
چون در آمد از همه سوی سپاه هم تو باز افتی و نصفت رزاه
هر که خود او از اجل یک تیغ دشت هم قلم شد تیغ دهم دشمن شکست
گر منم میر آجل در کار و بار چون اجل آید بمیرم زار زار

ومراتب میران لشکرها و هرده کس را یک کس سر وصد
را ده و هزار را صد علی الرتیب تا پنجاه هزار وپنجاه
هزار کس را سه سردار معظم یکی خادم که ضابط یک
قسم از دوازده قسم شهرهای خطای بود که او از سر
برای ضبط آن قسم بر آمده بود بجای پسر خاقان
چین بود وکیل نفس ناطقهٔ پادشاه بود اختیار کل
آن قسم او دارد وبرههٔ امرای اهل قلم واهل علم
اختیار ست ودوم میر دیوان است کل یک قسم
از دوازده قسم ملک چین را دیوان کلست وخزینهای
آن قسم در ضبط اوست واو را زن و فرزند
نباشد و دائما بطریق مجوسان نگاه میدارند که مال
پادشاه اسراف نکند وخادمی را که نیز سردار معظم
ساخته اند سبب انکه زن و فرزند ندارد و مال
پادشاه اسراف نمیشود وسیم میر لشکر است که در قلم

اودی یک

ودیهج حال خطاییان بی کار نباشند وشب وروز
از پادشاه وکدارا متعین است بمقسوم وازان
ضابطه وربط درروی زمین هیچ کس نشان ندهد
درما سوای خطایه بلاتشبیه اگر اهل اسلام شریعت را
همچنانکه حق اوست بگیرند بی شک همه ولی شوند بعنایت
حق

فرد

رعیت نوازی وسرلشکری کانه راست بازیچه وسرسری
دریای تحت همه امرا ولشکری هرصباح بدیوان خاقان
چین حاضر شوند وهرگز روزی تعطیل نباشند وهیچ
شهری نباشد که ازپنج هزار ودهزار تاپنجاه هزار
لشکر درو نباشد وشب وروز منتظر اند که تاچه
فرمایند واگر بفرمایند دریک ساعت جمله مسلح
حاضر شوند چنانچه مذکور شد وازانچه بران
لشکرها تعیین کرده اند هیچ دره ترک وتاخیر وغیبت
شکار وفراغت درقانون ایشان نباشد

فصل وعلامات مراتب لشکرهای ایشان وهرده
کس رایک توغ است ویک خیمه ودرسی کس
سه توغ سه خیمه ویک وسنجاغ سرخ برین ترتیب
تاهزار وهرهزار کس رایک علم سرخ وتوغ وکوس
وکره نای وتوغها وسنجقهای مذکور وهرپنجاه هزار
کس رابنج هزار توغ وقریب دوهزار سنجاق وپنجاه
علم سرخ ویک علم زرد ازهمه بزرگتر وپنجاه
توغ وپنجاه کره نای وپنجاه چفت سپنج وکوس

سپاهی گریرا در میدان گاه هرروز ورزش کرده اند
بی محابا زدن وخوردن وانداختن وشکستن وبستن
واسیر کردن وبردوام برین طریق هرروز ورزش
کردن ایشان در تمام دنیا کس نشان ندهد ماسوای
ملک چین وضبط حظایریان در لشکرکشی بمرتبه ایست
اگر بفرمایند دریک ساعت بخومی پنجاه هزار کس سوار
شده بهمه سلاح ارسته حاضر ایستاده باشند
ازبرای انکه پیشه ایشان شده هرروزه که سحر برخیزند
وبورزش گاه حاضر شوند بهمه سلاح ارسته ودر
صف برکشیده وبراهم زده چنانکه مذکور شد وچون
ازورزش گاه بازگردند درسلاح خانها سلاح
بیندازند واسبانرا درطبیلها ببندند ودرخدمت
امرای خود پیاده حاضر شده صف صف در حوز
مراتب خود بایستند وامرا ایشانرا خدمت بفرمایند
الاخدمت اسبان خود میکنند ودر زمان کارورزش
نباشد وکار آن لشکریان چیست شهر وحصار
ساختن ومحلها وحویلها وبازارها وپاس خانها
وعسس خانها ساختن ودیوان خانها وبام خانها
ساختن واگر آن شهر تمام شد درهمان ایام
بسر قلم مردم را بشهر برساختن واگر آن لشکر هاکار
نداشته باشند چه مقدار که درشهرها بی کار بوده اند
وبورزش دوزگار گذرانیده اند آن گروه رابفرستند
تاآن مقدار مدت در خندق دور خطای کار میکنند

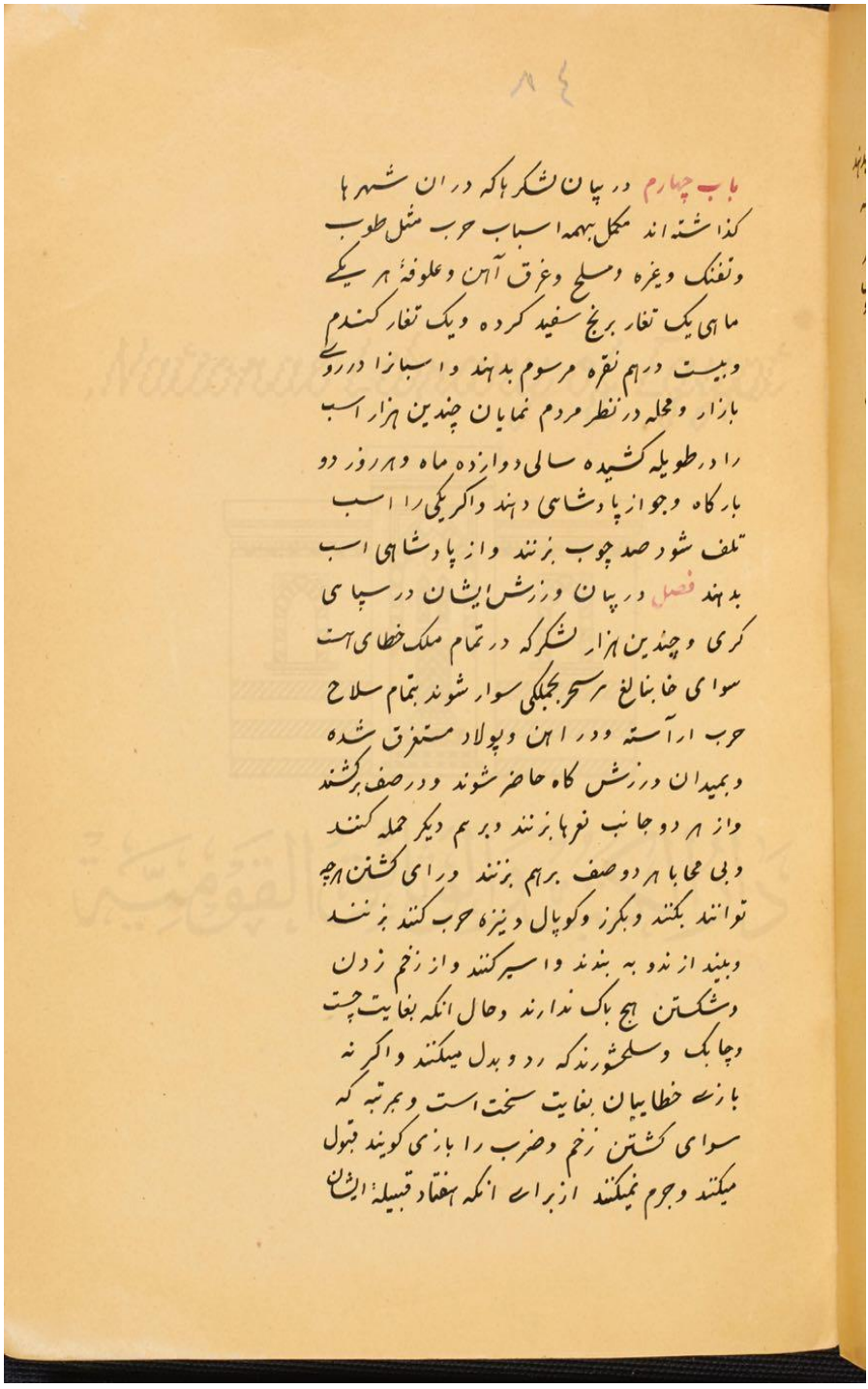

باب چهارم در بیان لشکر ها که در ان شهر ها
گذاشته اند مکمل بهمه اسباب حرب مثل طوپ
وتفنگ وغیره وسلح وغرق آهن وعلوفهٔ هر یکے
ماهی یک تغار برنج سفید کرده ویک تغار گندم
وبیست درهم نقره مرسوم بدهند واسبارا درروے
بازار ومحله درنظر مردم نمایان چندین هزار اسب
را درطویله کشیده سالی دوازده ماه وهرروز دو
بار گاه وجواز پادشاهی دهند واگر یکی را اسب
تلف شود صد چوب بزنند واز پادشاهی اسب
بدهند فصل در بیان ورزش ایشان در سپاهی
گری وچندین هزار لشکر که در تمام ملک ختای است
سوای خانبالغ سر بحملگی سوار شوند بتمام سلاح
حرب ارآسته ودر اهن وپولاد مستغرق شده
وبمیدان ورزش گاه حاضر شوند ودرصف برکشند
واز هر دو جانب نعرها بزنند وبرهم دیگر حمله کنند
وبی محابا هر دو صف برهم بزنند ورای کشتن هرچه
توانند بکنند وبگرز وکوپال دیزه حرب کنند بزنند
وبیند ازند به بندند واسیر کنند واز زخم زدن
وشکستن هیچ باک ندارند وحال انکه بغایت چست
وچابک وسلحشورند که رد وبدل میکنند واگر نه
بازے خطاییان بغایت سخت است وبمرتبه که
سوای کشتن زخم وضرب را بازی گویند قبول
میکنند وجرم نمیکنند ازبرای انکه هفتاد قبیلهٔ ایشان

ودر خرج زواید از منعمانی که درممالك خطایند که سالها بافقرا برابر،هر[1] ساله چهل درهم[2] نقره خراج داده اند وپس [بر]هریك ازآن نوع مردم را ازآن‌خرج‌و خدمت که عقل[3] در بیان قانون وشرح آن عاجزست حواله کنند پنج ساله یاشش ساله. چون از ان خدمت خلاص‌یافت[4] قرنها با او کاری ندارند سوای خراج چهل درهم نقره، و لشکریان را درین جمله خرج وخدمت نباشد.

بیت[5]

ای درهوس رویت گل چاك زده دامان بر یاد لبت خلقی خون جگر آشامان

۱ـ س‌ها: همه ۲ـ س‌ها: درم ۳ـ س‌ها: زبان‌قلم ۴ـ س‌ها: شود
۵ـ س‌ها: فرد

طبخ وخدمتکاران،وهر کس را ده تا بستروبالین ولحاف‌وغیره[و] در روی تختی از اطلسهای ملون برآراسته آن‌جامه خوابها نوبودن را ـ جهت آنکه بزرداری‌چهار پنج ساله تحمیل کرده‌اند که از اطلس و کمخا و غیره جامه خوابها حاضر دارد [وخدمت بکنند] وباآینده وروندهٔ آن منزل بدهد وبه‌خدمت‌حاضرباشد[1]، و چون مدت اوبگذرد[2] جامه خوابهای خودرا بگیرد وبه‌دررود و قرنها کسی‌را با اوکاری نباشد [ما] سوای‌خراج‌چهل درهم‌نقره، ودیگری به‌جای اوبیاید به‌جامه‌خوابهای نو به‌صد لطافت نوع اول و کفشهای منقش در پیش پای نهاده هم ازاطلس [و] از برای روی ساق موزه پوشیدن از اطلس منقش دوخته، و اسبی بـه‌زین ولگام[3] و کپنکهای رنگارنگ [و کله بارانیهای رنگـارنگ] و دو خطائی پسری کاکل پریشان در رکاب ، هر یکی دوان ، و صراحی فغفوری خود عرقی[4] بدهند، و این جمله در یام اسب بدهند. وگاه باشد که صد کس یا دویست کس را اسب و ارابه [و آدم] این جمله حاضربدهند وهیچ غوغا درمیان نیاید.

اما در یام ارابه، ارابه بدهند ـ برهر کسی دو سه ارابه ودرخورد بار،وکس باشد که زیاده از ده ارابه بدهند. بارهای این مردم را بار کنند وارابه‌چیان منزل به‌منزل می‌برند.

و صد روز[در]درون‌خطای‌تاخانبالغ[5] رفتیم. هرروزبااین تجمل آراسته.همه شهروحصار آراسته بود ازهمه چیز و در هیچ منزلی عاجز نشدیم از برای آنکه همه شهروحصار ازهمه چیز پر بود،و هم دررفتن بدین ترتیب و هم درآمدن.

و درین‌صد منزل جمله[6] پیوسته [شهر]بود که‌یك[روز]منزل‌درصحرا واقع نشد، و درهمه‌منزلها این‌اشیای‌مذکوره حاضر[ومهیا] بود[7] وبعضی درخانبالغ زیاده می‌شود امثال قاز وعرق وعناب وفندق وگردکان و چای بدهند.

و درین یامهای اسب وارابه [و] ازبرای‌خدمت امرا ومطلقاًدرخدمت‌زواید

۱ـ س‌ها: از «وباآینده» تا اینجا ندارد ۲ـ س‌ها: به‌سرآید ۳ـ ق: نظام
۴ـ ق: عرق ۵ـ س‌ها: تا خانبالغ ۶ـ س‌ها: «جمله» ندارد
۷ـ س‌ها ۶۱۰: دارند

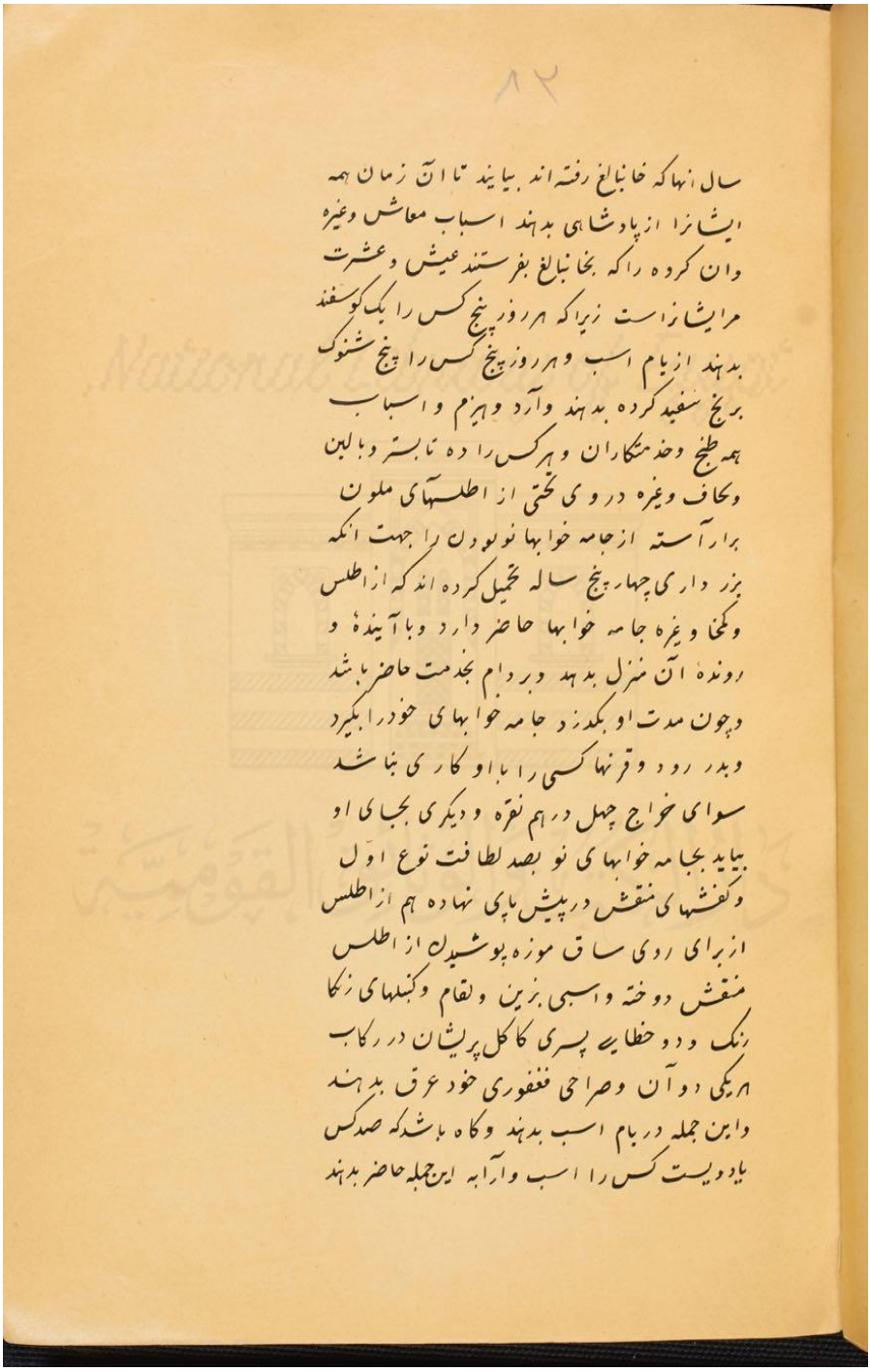

سال انهاکه خانبالغ رفته اند بیایند تا آن زمان همه
ایشانرا از پادشاهی بدهند اسباب معاش وغیره
وان کرده راکه بخانبالغ بفرستند عیش وعشرت
مرایشانراست زیراکه هرروز پنج کس را یک کوسفند
بدهند ازبام اسب وهرروز پنج کس را پنج شتوک
برنخ سفید کرده بدهند وآرد وهیزم واسباب
همه طبخ وخدمتکاران وهرکس را ده تابستر وبالین
وبحاف وغیره دروی تختی از اطلسهای ملون
برارآسته ازجامه خوابها نو بودن را جهت انکه
بزر داری چهار پنج ساله تحمیل کرده اند که از اطلس
وکمخا وغیره جامه خوابها حاضر دارد وباآیندهٔ و
روندهٔ آن منزل بدهد وبردام بخدمت حاضر باشد
وچون مدت او بگذرد جامه خوابهای خودرا بگیرد
وبدر رود وقرنها کسی را باو کاری نباشد
سوای خواج چهل درهم نقره ودیگری بجای او
بیاید بجامه خوابهای نو بصد لطافت نوع اوّل
وکفشهای منقش درپیش پای نهاده هم از اطلس
ازبرای ردی ساق موزه پوشیدن از اطلس
منقش دوخته واسبی بزین ولقام وکبنلهای زنگا
رنگ ودو حظایه پسری کاکل پریشان در رکاب
هریکی دوآن وصراحی قفوری خود عرق بدهند
واین جمله دربام اسب بدهند وگاه باشدکه صدکس
یادویست کس را اسب وآرابه این جمله حاضر بدهند

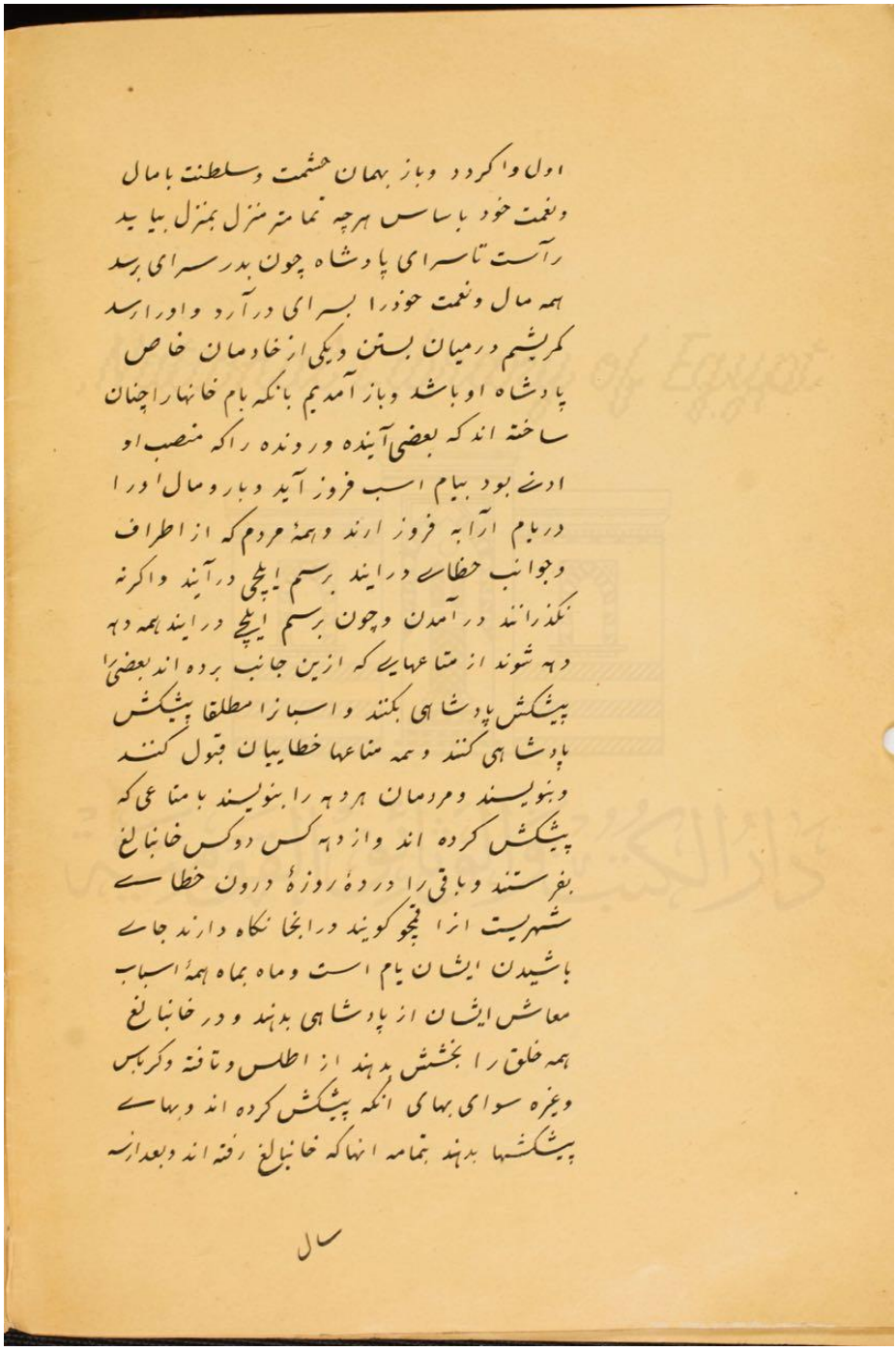

اول واکردد وباز بهمان حشمت وسلطنت باسال
ونعمت خود باساس هرچه تمامتر منزل بمنزل بیاید
راست تاسرای پادشاه چون بدرسرای برسد
همه سال ونعمت خودرا بسرای درآرد واورا رسد
کمرپشم درمیان بستن ویکی ازخادمان خاص
پادشاه اوباشد وباز آمدیم بانکه بام خانهارا چنان
ساخته اند که بعضی آینده ورونده راکه منصب او
ادنی بود بیام اسب فروز آید وبار ومال اورا
دربام آرابه فروز ارند وهمه مردم که از اطراف
وجوانب خطای درایند برسم ایلچی درآیند واگرنه
نگذارانند درآمدن وچون برسم ایلچی درایند همه ده
ده شوند از متاعهایی که ازین جانب برده اند بعضی را
پیشکش پادشاهی بکنند واسبانرا مطلقا پیشکش
پادشاهی کنند وهمه متاعها خطاییان قبول کنند
وبنویسند ومردمان هرده را بنویسند با متاعی که
پیشکش کرده اند واز ده کس دوکس خانبالغ
بفرستند وباقی را در دهٔ روزهٔ درون خطای
شهریست انرا فنجو گویند درانجا نگاه دارند جای
باشیدن ایشان یام است وماه بماه همهٔ اسباب
معاش ایشان از پادشاهی بدهند ودر خانبالغ
همه خلق را بخشش بدهند از اطلس وتافته وکرباس
وغیره سوای بهای انکه پیشکش کرده اند وبهای
پیشکشها بدهند تمامه انهاکه خانبالغ رفته اند وبعدازسه

سال

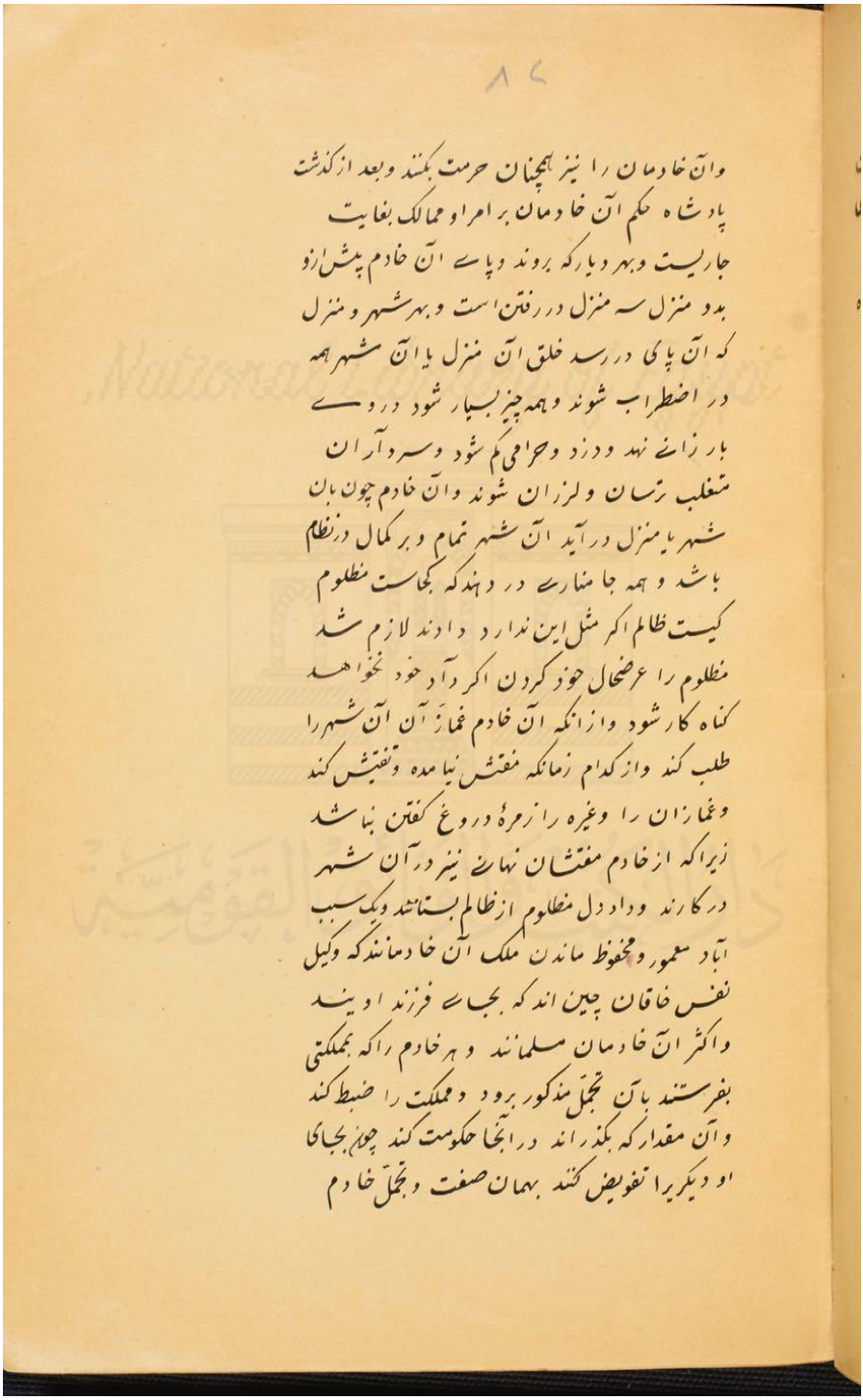

٨٧

وآن خادمان را نیز همچنان حرمت بکنند وبعد ازگذشت
پادشاه حکم آن خادمان بر امراو ممالک بغایت
جاریست وبهر دیارکه روند وپای آن خادم پیش ازو
بدو منزل سه منزل در رفتن است وبهر شهر و منزل
که آن پای در رسد خلق آن منزل یا آن شهر همه
در اضطراب شوند وهمه چیز بسیار شود در وے
بار زانے نهد ودزد وحرامی کم شود وسردآران
متغلب ترسان ولرزان شوند وآن خادم چون بان
شهر یا منزل در آید آن شهر تمام وبر کمال درنظام
باشد وهمه جا منارے در دهند که کجاست مظلوم
کیست ظالم اگر مثل این ندارد دادند لازم شد
مظلوم را عرضحال خود کردن اگر داد خود نخواهد
گناه کار شود وازانکه آن خادم غماز آن آن شهررا
طلب کند وازکدام زمانکه مفتش نیامده وتفتیش کند
وغمازان را وغیره را زمرهٔ دروغ گفتن نباشد
زیراکه از خادم مفتشان نهانے نیز در آن شهر
درکارند وداد دل مظلوم ازظالم بستانند ویک سبب
آباد معمور ومحفوظ ماندن ملک آن خادمانند که وکیل
نفس خاقان چنین اند که بجاے فرزند او بنشد
واکثر آن خادمان مسلمانند وهر خادم راکه بمملکتی
بفرستند باآن تجمل مذکور برود ومملکت را ضبط کند
وآن مقدار که بگذراند در انجا حکومت کند چون بجاے
او دیگررا تفویض کنند بهمان صفت وتجمل خادم

همه مردمان وخدمتکاران اوکه از برای خدمت خادمان
سرای متعین اند حاضر شده کروه کروه جماعتی همه لباسهای
پاک پوشیده وکمرزهای زر اندود درسر دوش نهاده
که درسر سنجقها تعبیه کرده ولباسهای منقش پوشیده
چوماقهای زر اندوو بقدسنجقها وآن چوماقهارا در
دست کرفته وکروهی لباسهای زربفت پوشیده
وتیغهای زر اندود بردوش نهاده وکروهی کرزها
چوبها وبندها وزنجیرها همه حاضر ساخته ومنتظر ایستاده
تا چه فرماید وکروهی تخت روان مزین باطلسهای
ملون برارآسته وبرداشته ایستاده اند بردر
سرای پادشاه وچون آن خادم ازسرای برآید
برآن تخت روآن نشینند وکروهی ازآن ملازمان
بیک ساعت بخومی بهیهی تمام پیش ازو رفته اند
ومردم آن راه وبازار امدن آن خادم خبردارشده
همه کریخته وپنهان شده واکرکسی ویاسک یامرغ
وخوک درنظراو آید وانکس را ویاصاحب آن حیوانات
را حاضر سازند بفرمایند هفتاد چوب بزنند وبحبس
بکنند ازجهت انکه قانون نکه نداشته اند فصل
واکر ازین خادمان بحکومت مملکت میرفته باشند
بآن اساس وتجمل مذکور بهر منزل که برسد ویا بهر
شهری که درآید همه اهل قلم واهل علم همه پیش و
ازاو بیایند وبتعظیم تمام بشهر درآرند وچه نوع پادشاه
را وحکم پادشاه را تعظیم حرمت وتعظیم میکرده باشند

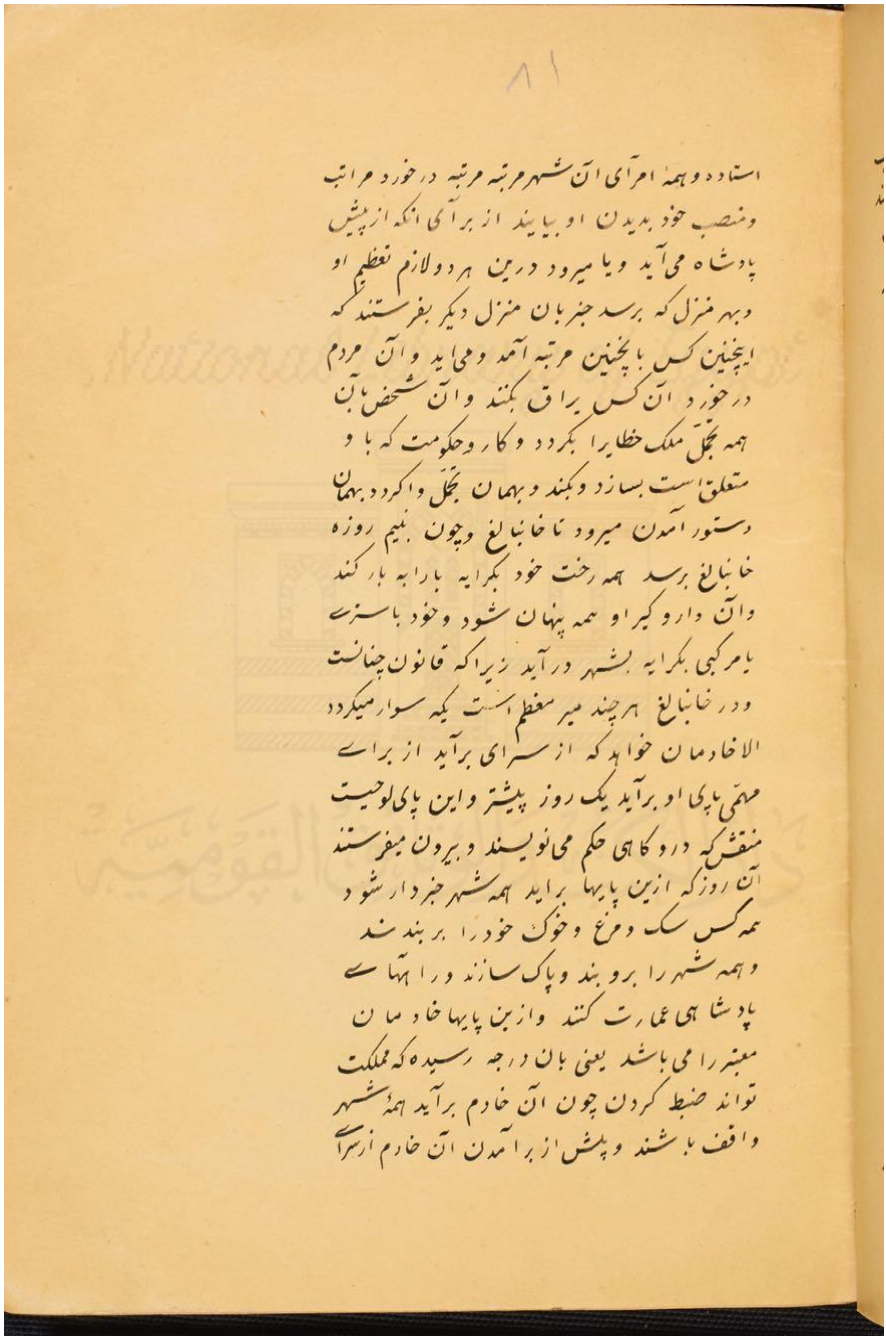

استاد و همهٔ امرای آن شهر مرتبه مرتبه در خورد مراتب
و منصب خود بدیدن او بیایند از برای آنکه از پیش
پادشاه می آید و یا میرود درین هر دو لازم تعظیم او
و بهر منزل که برسد جنربان منزل دیگر بفرستند که
ایچنین کس با چنین مرتبه آمد و می اید و آن مردم
در خورد آن کس یراق بکنند و آن شخص با آن
همه تجمّل ملک خطا را بگردد و کار و حکومت که با و
متعلق است بسازد و بکند و بهمان تجمّل و اکراد بهمان
دستور آمدن میرود تا خانبالغ و چون بنیم روزه
خانبالغ برسد همه رخت خود بگراید بارابه بار کنند
و آن دار و گیر او همه پنهان شود و خود با سرزه
یا مرکبی بگراید بشهر در آید زیرا که قانون چنانست
و در خانبالغ هرچند میر معظم است یکه سوار میگردد
الا خادمان خواهد که از سرای برآید از برای
معنی پای او برآید یک روز پیشتر و این پای لوحیست
منقش که دروگاهی حکم می نویسند و بیرون میفرستند
آن روز که ازین پایها براید همه شهر خبردار شود
همه کس سگ و مرغ و خوک خود را بر بندند
و همه شهر را برو بند و پاک سازند و راهها سے
پادشاهی عمارت کنند و ازین پایها خادمان
معتبر را می باشد یعنی بان درجه رسیده که مملکت
تواند ضبط کردن چون آن خادم برآید همهٔ شهر
واقف باشند و پیش از برآمدن آن خادم از سرای

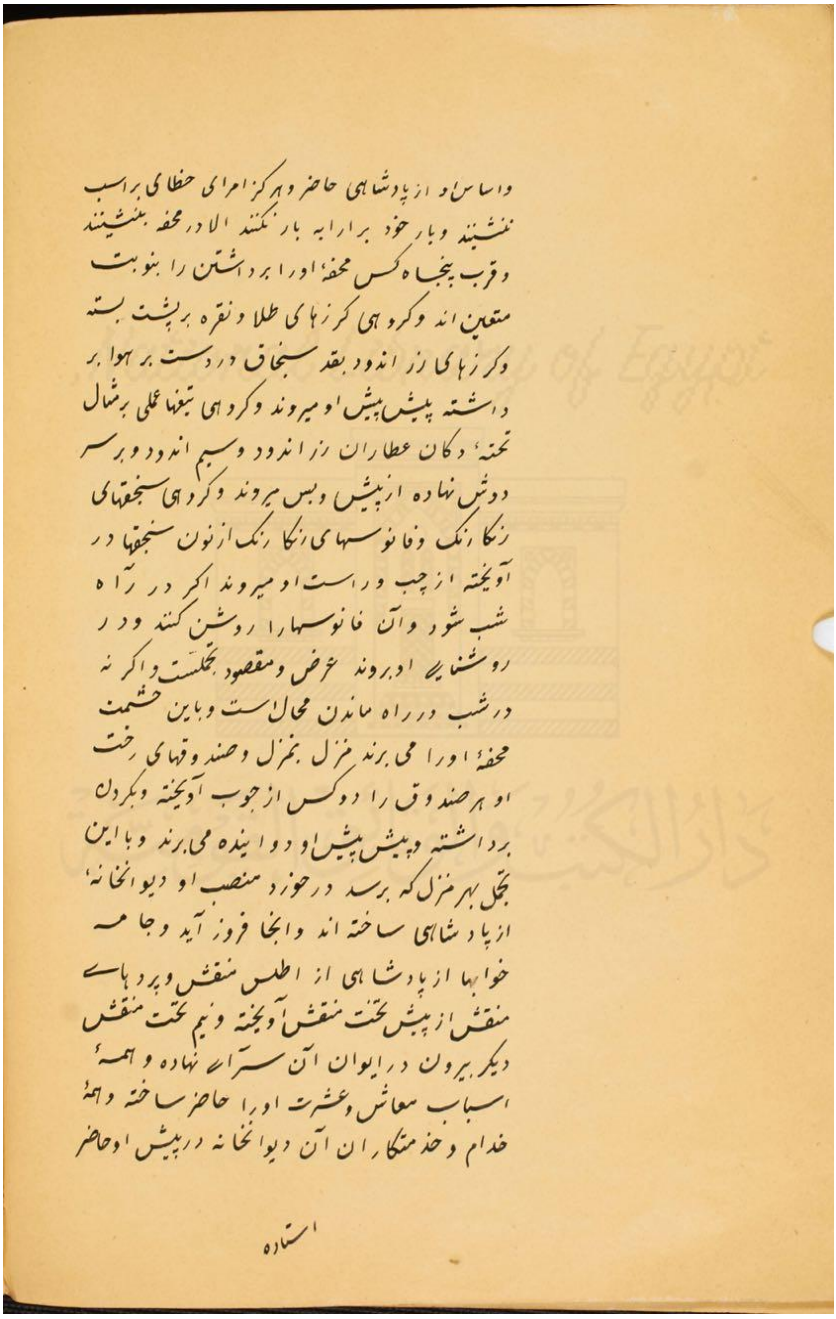

واساس و از پادشاهی حاضر و هرگز امرای حطای بر اسب
نشستند و بار خود بر ارابه بار نکنند الا در محفه بنشینند
و قرب پنجاه کس محفهٔ او را برداشتن را بنوبت
متعین اند و گردهی گرزهای طلا و نقره بر پشت بسته
و گرزهای زر اندود بقد سنجاق در دست بر هوا بر
داشته پیش پیش او میروند و گردهی تیغها علمی بر مثال
تحتهٔ دکان عطاران زر اندود و سیم اندود و بر سر
دوش نهاده از پیش و پس میروند و گردهی سنجقهای
رنگا رنگ و فانوسهای رنگا رنگ از نون سنجقها در
آویخته از چپ و راست او میروند اگر در راه
شب شود و آن فانوسها را روشن کنند و در
روشنایی او بروند غرض و مقصود تجلّست و اگر نه
در شب در راه ماندن محال است و باین حشمت
محفهٔ او را می برند منزل بمنزل و صندوقهای رخت
او هر صندوق را دو کس از چوب آویخته و بگردن
برداشته و پیش پیش او دوانیده می برند و باین
تجمل بهر منزل که برسد در حوزهٔ منصب او دیوانخانهٔ
از پادشاهی ساخته اند و آنجا فروز آید و جامه
خوابها از پادشاهی از اطلس منقش و پردهای
منقش از پیش تخت منقش آویخته و نیم تخت منقش
دیگر بیرون در ایوان آن سرای نهاده و همهٔ
اسباب معاش و عشرت او را حاضر ساخته و همهٔ
خدام و خدمتکاران آن دیوانخانه در پیش او حاضر

استاره

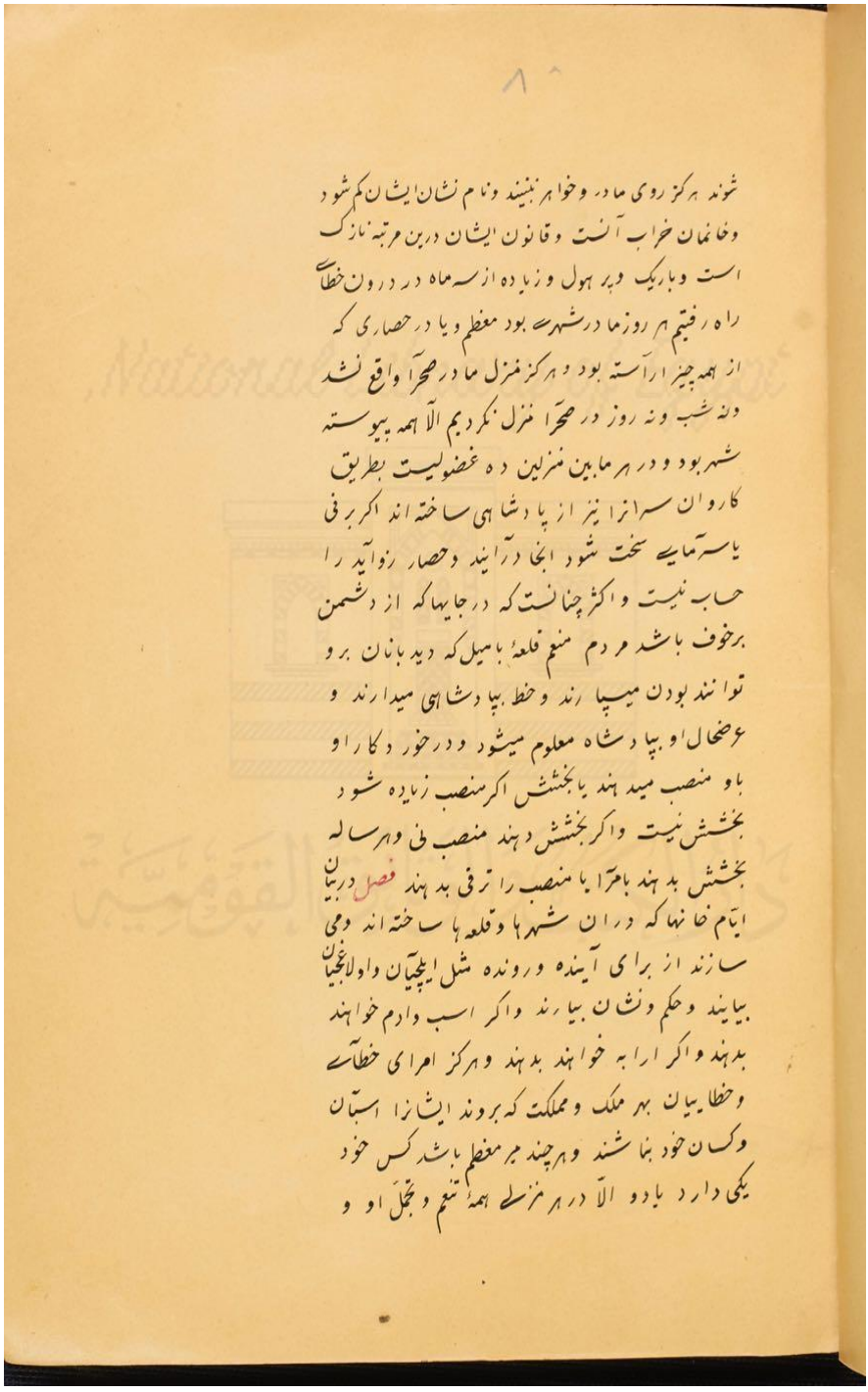

شوند هرگز روی مادر و خواهر نبینند و نام نشان ایشان کم شود
و خانمان خراب آنست و قانون ایشان درین مرتبه نازک
است و باریک و پر هول و زیاده از سه ماه در درون خطای
راه رفتیم هر روز ما در شهری بود معظم و یا در حصاری که
از همه چیز اراسته بود و هرگز منزل ما در صحرا واقع نشد
و نه شب و نه روز در صحرا منزل نکردیم الا همه پیوسته
شهر بود و در هر مابین منزلین ده غضولیست بطریق
کاروان سرا نیز از پادشاهی ساخته اند اگر برفی
یا سرمایی سخت شود انجا درآیند و حصار زواید را
حساب نیست و اکثر چنانست که در جایها که از دشمن
برخوف باشد مردم منع قلعهٔ بامیل که دیدبانان برو
توانند بودن میپیارند و خط بپادشاهی میدارند و
عرضحال او بپادشاه معلوم میشود و در خور دکار او
باو منصب میدهند یا بخشش اگر منصب زیاده شود
بخشش نیست و اگر بخشش دهند منصب فی و هر ساله
بخشش بدهند بامرا یا منصب را ترقی بدهند فصل دربیان
ایام خانها که دران شهرها و قلعه ها ساخته اند و می
سازند از برای آینده و رونده مثل ایلچیان و اولاغچیان
بیایند و حکم و نشان بیارند و اگر اسب و ادم خواهند
بدهند و اگر ارابه خواهند بدهند و هرگز امرای خطای
و خطاییان بهر ملک و مملکت که بروند ایشان را اسبان
و کسان خود بنا شند و هرچند مرمعظم باشد کس خود
یکی دارد یا دو الا در هر منزلی همهٔ تنعم و تجمل او و

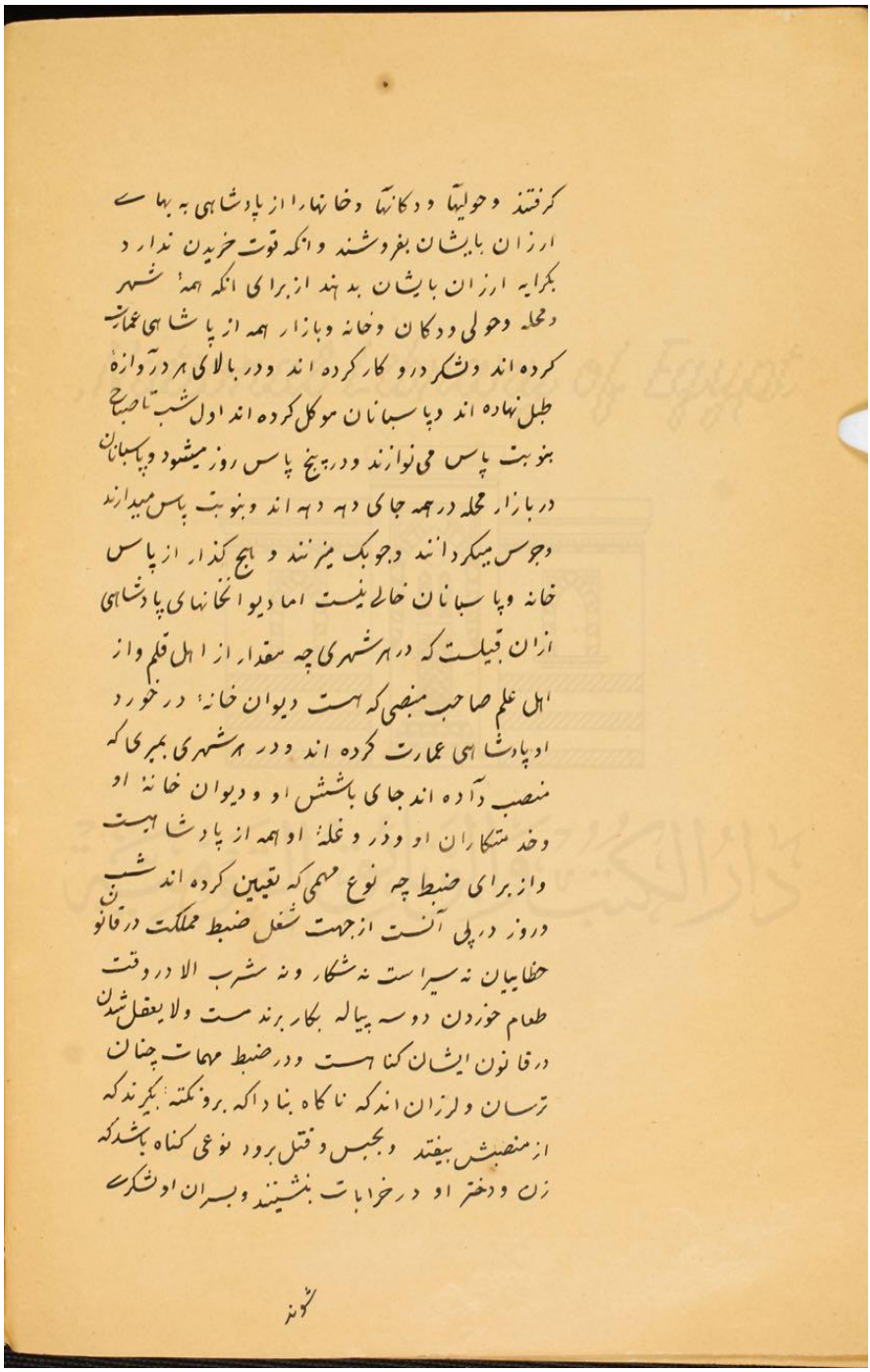

گرفتند و حولیها و دکانها و خانها را از پادشاهی به بهای
ارزان بایشان بفروشند و انکه قوت خریدن ندارد
بکرایه ارزان بایشان بدهند از برای انکه همهٔ شهر
و محله و حولی و دکان و خانه و بازار همه از پادشاهی عمارت
کرده اند و لشکر در و کار کرده اند و در بالای هر دروازهٔ
طبل نهاده اند و پاسبانان موکل کرده اند اول شب تا صبح
بنوبت پاس می نوازند و در پنج پاس روز میشود و پاسبانان
در بازار محله در همه جای ده ده اند و بنوبت پاس میدارند
و جوس میکردانند و جوبک میزنند و هیچ گذار از پاس
خانه و پاسبانان خالی نیست اما دیوانخانهای پادشاهی
ازان قبیلست که در هر شهری چه مقدار از اهل قلم و از
اهل علم صاحب منصبی که هست دیوان خانهٔ در خورد
او پادشاهی عمارت کرده اند و در هر شهری بمبری که
منصب داده اند جای باشش او و دیوان خانهٔ او
و خدمتکاران او و ذر و غلهٔ او همه از پادشاهست
و از برای ضبط چه نوع مهمی که تعیین کرده اند شب
و روز در پی آنست از جهت شغل ضبط مملکت در قانون
حظایان نه سیراست نه شکار و نه شراب الا در وقت
طعام خوردن دو سه پیاله بکار برند مست و لایعقل شدن
در قانون ایشان کناهست و در ضبط مهمات چنان
ترسان و لرزان اند که ناگاه بنا داکه بر و نکته بگیرند که
از منصبش بیفتد و بحبس و قتل برود نوعی کناه باشد که
زن و دختر او در خرابات بنشینند و بسران او لشکری

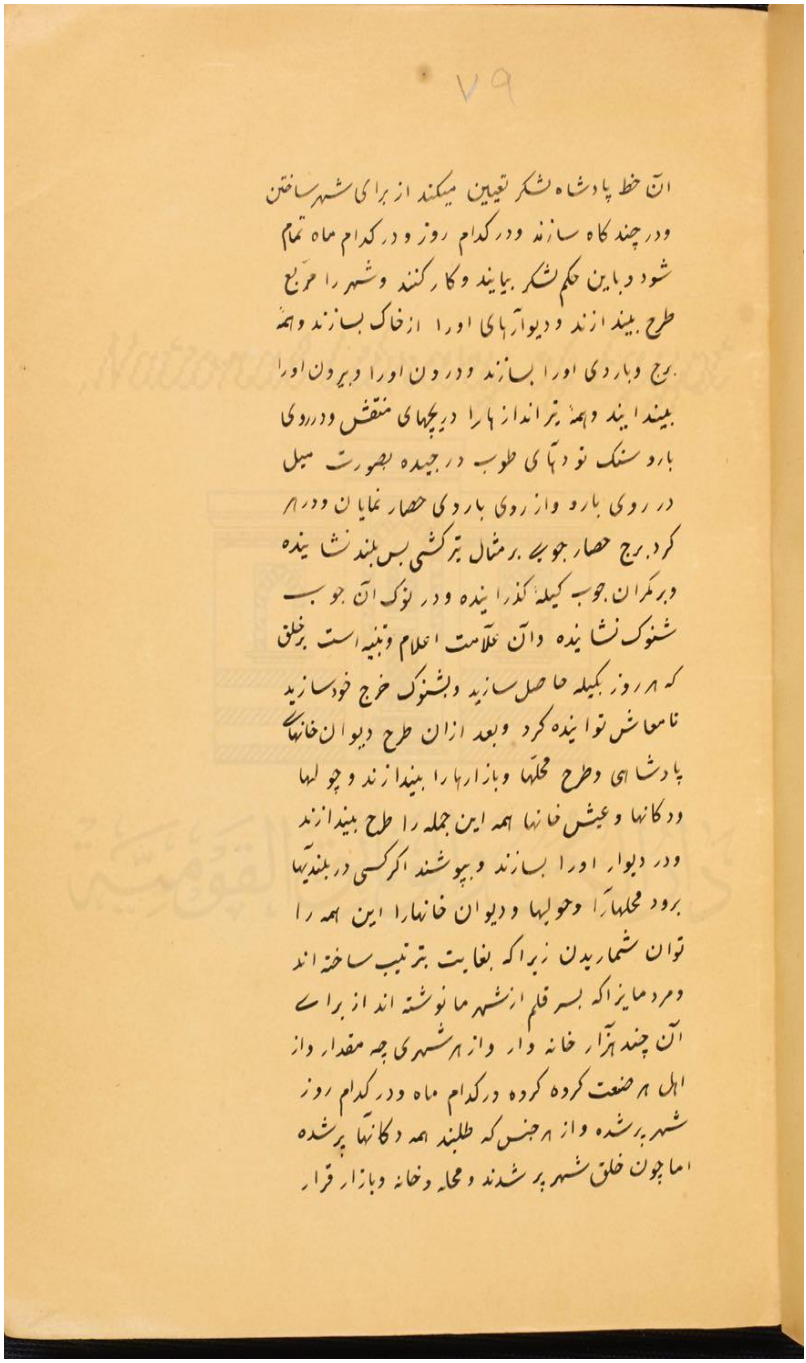

٧٩

آن خط پادشاه لشکر تعیین میکند از برای شهر ساختن
و در چند گاه سازند و در کدام روز و در کدام ماه تمام
شود و باین حکم لشکر بیایند و کار کنند و شهر را مربّع
طرح بیندازند و دیوارهای اورا از خاک بسازند و همه
برج و باردی اورا بسازند و درون اورا و بیرون اورا
بیندایند و همه بترانداز ها را در برجهای منقش و در روی
بارو سنگ نو دهای طوب در چیده بصورت میل
در روی بارو و از روی باروی حصار نمایان و در هر
گرد برج حصار جوبی برمثال ترکشی بس بلند نشا یده
و بر کران جوب کیله گذرا یده و در نوک آن جوب
شنوک نشا یده و آن علامت اعلام و تنبیه است بر خلق
که هر روز بکیله حاصل سازید و بشنوک خرج خود سازید
تا معاش توا یده گردد و بعد ازان طرح دیوان خانهای
پادشاهی و طرح محلّها و بازارها را بیندازند و چولها
و دکانها و عیش خانها همه این جمله را طرح بیندازند
و در دیوار اورا بسازند و بپوشند اگر کسی در بلندیها
برود محلّهارا و حولیها و دیوان خانهارا این همه را
توان شمردن زیرا که بغایت بترتیب ساخته اند
و مردمایزاکه بسر قلم از شهر ما نوشته اند از برای
آن چند هزار خانه وار و از هر شهری چه مقدار و از
اهل هر صنعت کرده و کدام ماه و در کدام روز
شهر پر شده و از هر جنس که طلبند همه دکانها پر شده
اما چون خلق شهر پر شدند و محلّه و خانه و بازار قرار

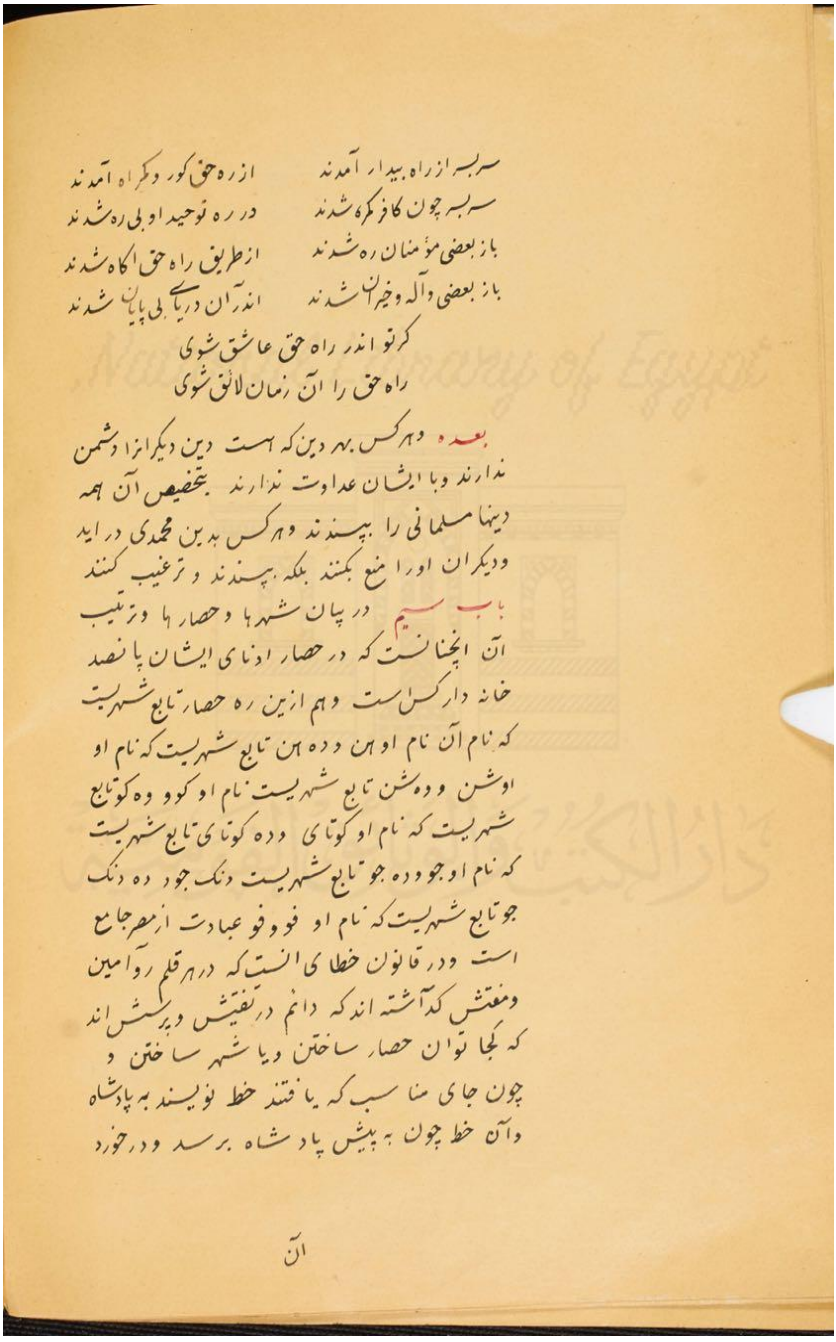

سربسر از راه بیدار آمدند — از ره حق کور و کژ راه آمدند
سربسر چون کافر کژه شدند — در ره توحید او بی ره شدند
باز بعضی مؤمنان ره شدند — از طریق راه حق آگاه شدند
باز بعضی واله و خیران شدند — اندر آن دریای بی پایان شدند

گر تو اندر راه حق عاشق شوی
راه حق را آن زمان لائق شوی

بعده وهر کس بهر دین که هست دین دیگر را دشمن ندارند وبا ایشان عداوت ندارند بتخصیص آن همه دینها مسلمانی را بپسندند وهر کس بدین محمدی در اید ودیگران اورا منع بکنند بلکه بپسندند و ترغیب کنند

باب سیم در بیان شهرها وحصارها وترتیب آن اینچنانست که در حصار ادنای ایشان پانصد خانه دار کس است وهم ازین ره حصار تابع شهریست که نام آن نام او هن وده هن تابع شهریست که نام او اوشن وده شن تابع شهریست نام او کوو وه کو تابع شهریست که نام او کوتای وده کوتای تابع شهریست که نام او جوو ده جو تابع شهریست دنک جوو ده دنک جو تابع شهریست که نام او فوو فو عبادت از مصر جامع است ودر قانون خطای انست که در هر قلم روامین ومفتش کد آشته اند که دائم در تفتیش وپرسش اند که کجا توان حصار ساختن ویا شهر ساختن و چون جای مناسب که یافتند خط نویسند به پادشاه وآن خط چون به پیش پادشاه برسد ودر خورد

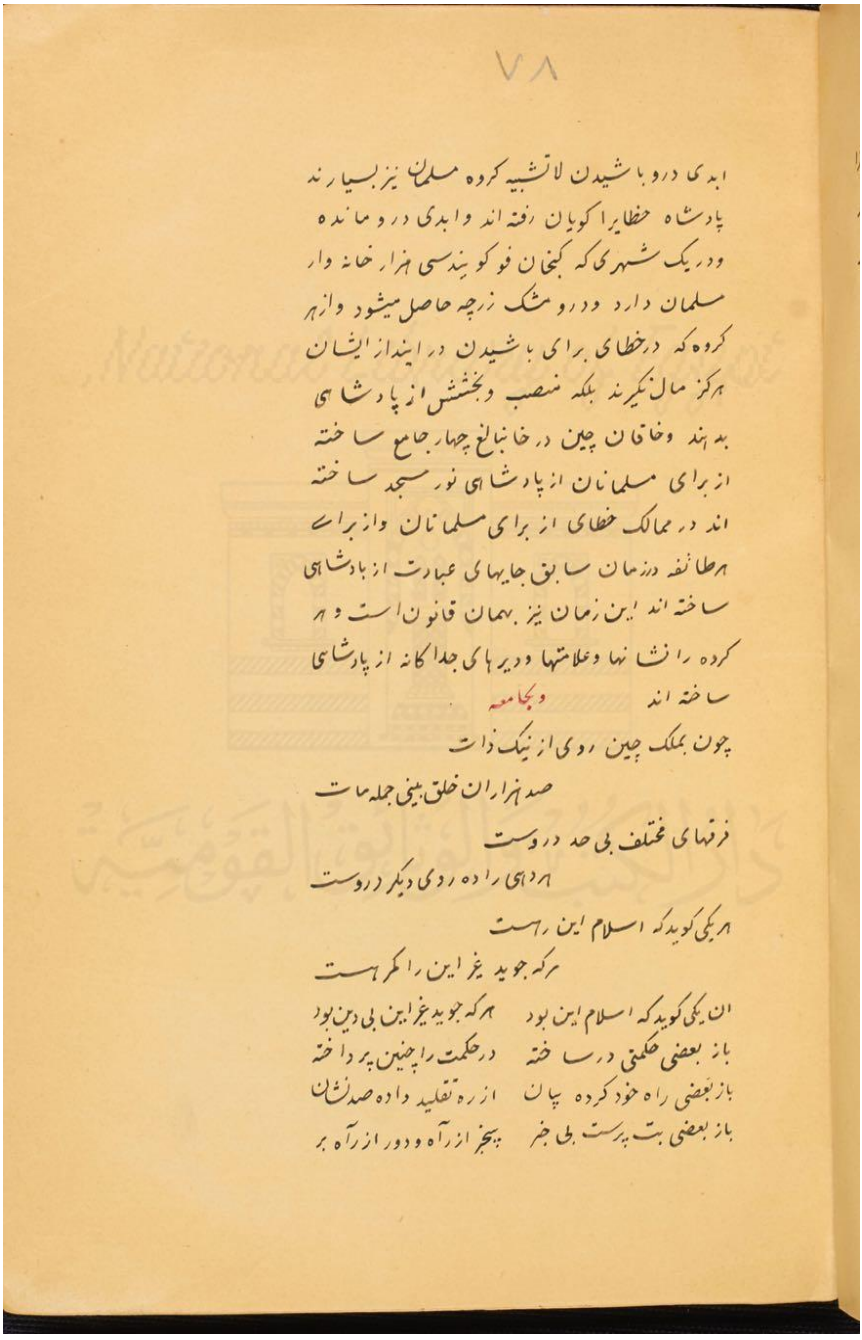

٧٨

ابدی درو باشیدن لاتشبیه کرده مسلمان نیز بسیارند
پادشاه خطایرا گویان رفته اند وابدی درو مانده
ودریک شهری که کنجان فوکو پندسی هزار خانه وار
مسلمان دارد ودرو مشک زرچه حاصل میشود وازهر
کروه که درخطای برای باشیدن در اینداز ایشان
هرگز مال نگیرند بلکه منصب وبخشش از پادشاهی
بدهند وخاقان چین در خانبالغ چهار جامع ساخته
از برای مسلمانان از پادشاهی نور مسجد ساخته
اند در ممالک خطای از برای مسلمانان واز برای
هرطائفه درزمان سابق جایهای عبادت از بادشاهی
ساخته اند این زمان نیز بهمان قانون است و هر
کروه رانشانها وعلامتها ودیرهای جداکانه از پادشاهی
ساخته اند وبجامعه

چون بملک چین روی از نیک ذات
صد هزاران خلق بینی جمله مات
فرقهای مختلف بی حد دروست
هردهی راده روی دیکر دروست
هریکی کویدکه اسلام این راست
هرکه جوید غیر این راکم است

ان یکی کویدکه اسلام این بود هرکه جوید غیر این بی دین بود
باز بعضی حکمتی درساخته درحکمت راچنین پرداخته
باز بعضی راه خود کرده بیان ازره تقلید داده صد نشان
باز بعضی بت پرست بی خبر پیخبر از آه و دور از آه بر

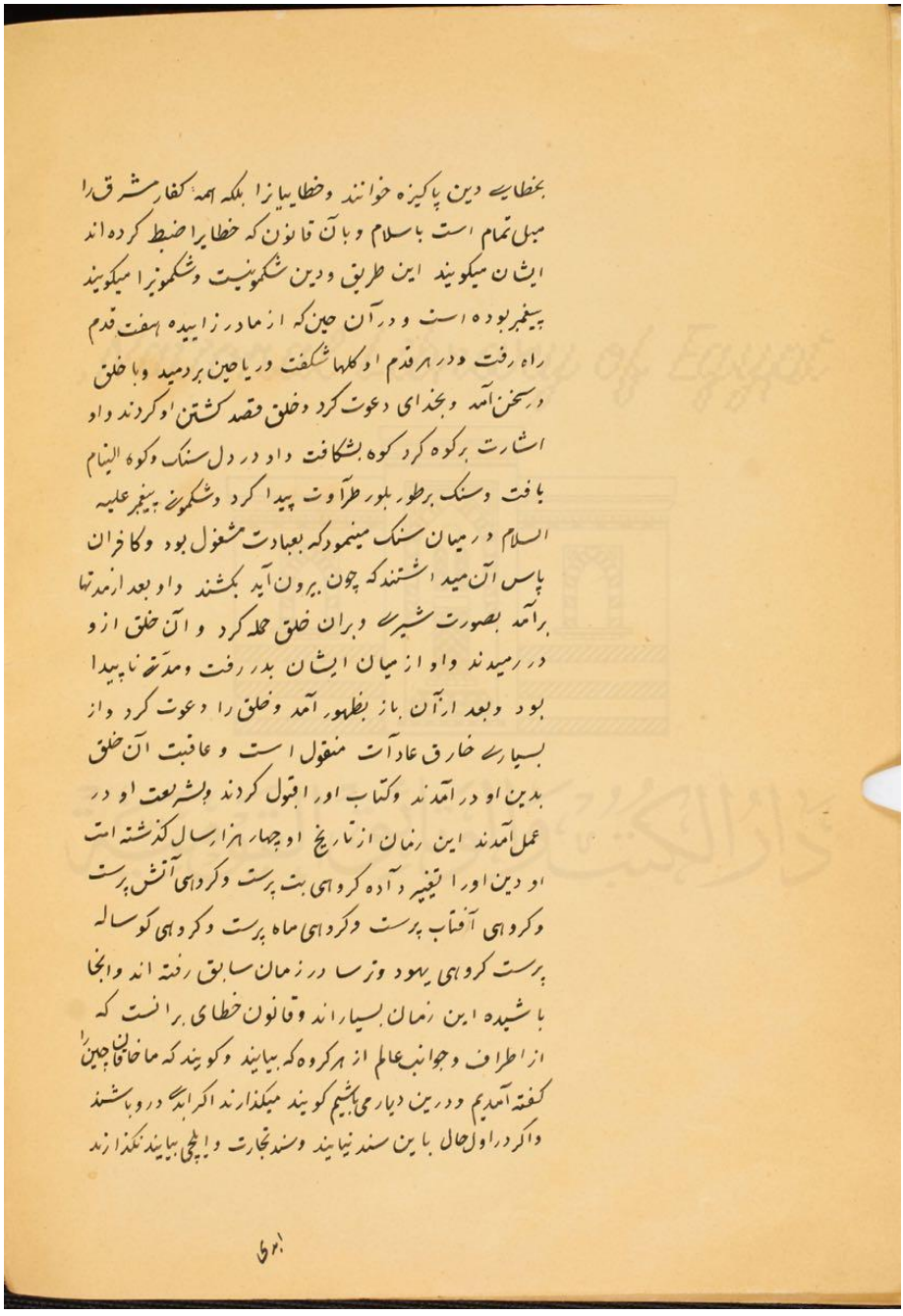

بخطایے دین پاکیزه خوانند وخطاییا زا بلکه همه کفار شرق را
مبل تمام است باسلام و باآن قانون که خطایرا ضبط کرده اند
ایشان میکویند این طریق ودین شکمونیت وشکمونیرا میکویند
پیغمبر بوده است و درآن حین که ازمادر زاییده هفت قدم
راه رفت ودر هرقدم او کلها شکفت دریاچین بردمید وباخلق
درسخن آمد وبخدای دعوت کرد وخلق قصد کشتن او کردند واو
اشارت برکوه کرد کوه بشکافت واو در دل سنگ وکوه البنام
بافت وسنگ برطور بلور طرآوت پیدا کرد وشکمونی پیغمبر علیه
السلام در میان سنگ مینمود که بعبادت مشغول بود وکافران
پاس آن میداشتند که چون برون آید بکشند واو بعد ازمدتها
برآمد بصورت شیرے دبران خلق حمله کرد و آن خلق ازو
در رمیدند واو از میان ایشان بدر رفت ومدتے ناپیدا
بود وبعد ازآن باز بظهور آمد وخلق را دعوت کرد واز
بسیارے خارق عادات منقول است و عاقبت آن خلق
بدین او در آمدند وکتاب اورا قبول کردند وشریعت او در
عمل آمدند این زمان از تاریخ او چهار هزار سال گذشته است
او دین اورا تغییر داده کرواهی بت پرست وکرداهی آتش پرست
وکرواهی آفتاب پرست وکرداهی ماه پرست وکرداهی کوساله
پرست کرواهی یهود وترسا در زمان سابق رفته اند وانجا
باشیده این زمان بسیار اند وقانون خطای برانست که
از اطراف وجوانب عالم از هرکروه که بیایند وکویند که ما خاقان چین را
کفته آمدیم ودرین دیار می باشیم کویند میکذارند اکر ابکی دروباشند
واکر دراول حال باین سند نیایند وسند تجارت وایلچی بیایند نکذارند

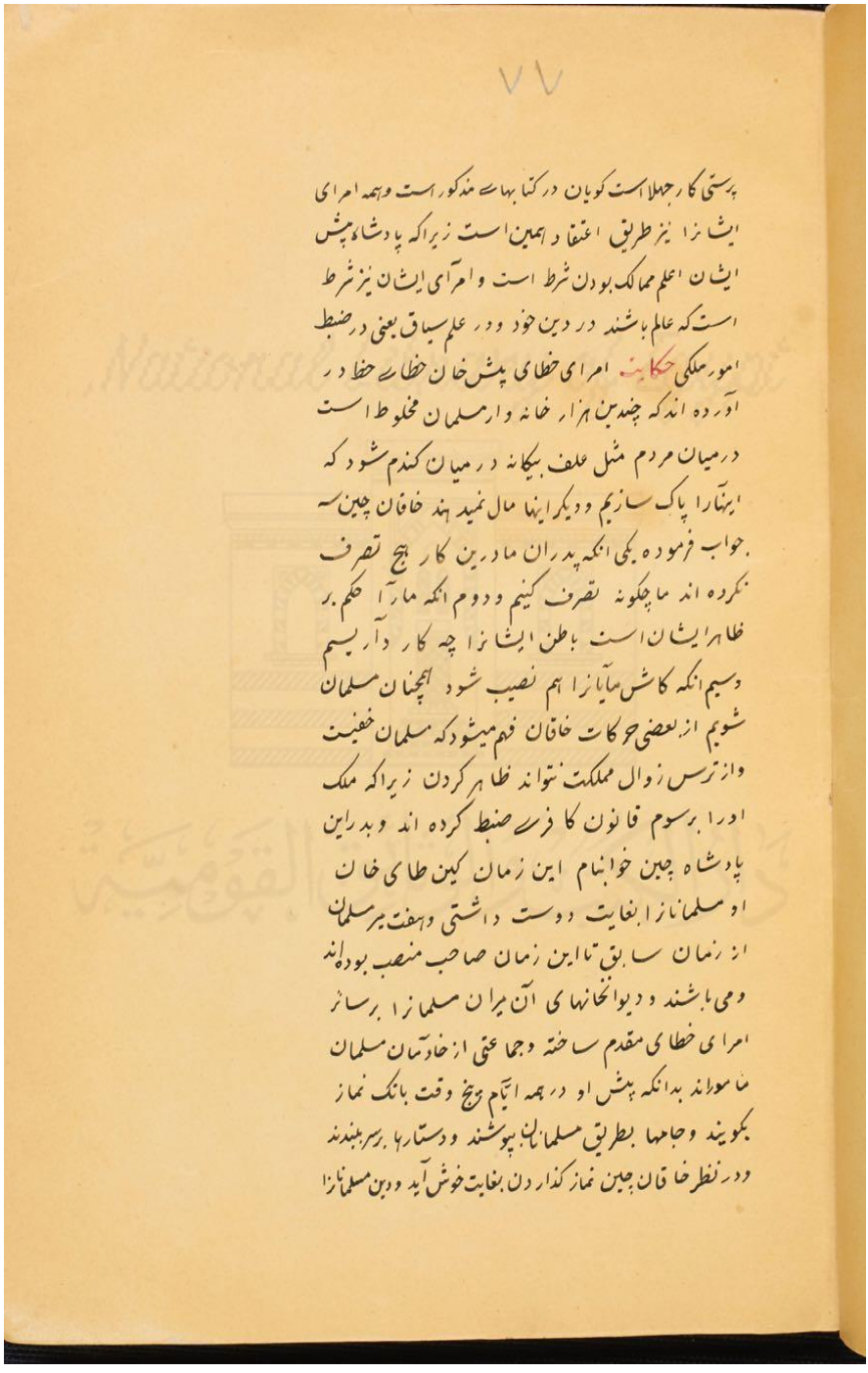

پرستی کار جهلا است کویان در کتابهای مذکور است و همه امرای
ایشان نیز طریق اعتقاد همین است زیرا که پادشاه پیش
ایشان اعلم ممالک بودن شرط است و امرای ایشان نیز شرط
است که عالم باشند در دین خود و در علم سیاق یعنی در ضبط
امور ملکی حکایت امرای خطای پیش خان خطای حظا در
آورده اند که چندین هزار خانه دار مسلمان مخلوط است
درمیان مردم مثل علف بیگانه در میان کندم شود که
اینهارا پاک سازیم و دیگر اینها مال نمیدهند خاقان چین سه
جواب فرموده یکی انکه پدران مادرین کار هیچ تصرف
نکرده اند ما چگونه تصرف کنیم و دوم انکه ما آرا حکم بر
ظاهر ایشان است باطن ایشانرا چه کار دارد سیم
وسیم انکه کاش ما آیا نرا هم نصیب شود انچنان مسلمان
شویم از بعضی حرکات خاقان فهم میشود که مسلمان خفیف
واز ترس زوال مملکت نتواند ظاهر کردن زیرا که ملک
او را برسوم قانون کافر ضبط کرده اند و بدین
پادشاه چین خوانند این زمان کین طای خان
او مسلمانانرا بغایت دوست داشتی و هفت پسر مسلمان
از زمان سابق تا این زمان صاحب منصب بوده اند
و می باشند و دیوانخانهای آن ایران مسلمانرا بر سائر
امرای خطای مقدم ساخته و جماعتی از خادمان مسلمان
ما موانند بدانکه پیش او در همه ایام بوقت بانگ نماز
بگویند و جاها بطریق مسلمانان بپوشند و دستارها بر سر بندند
و در نظر خاقان چین نماز گذاردن بغایت خوش آید و دین مسلمانانرا

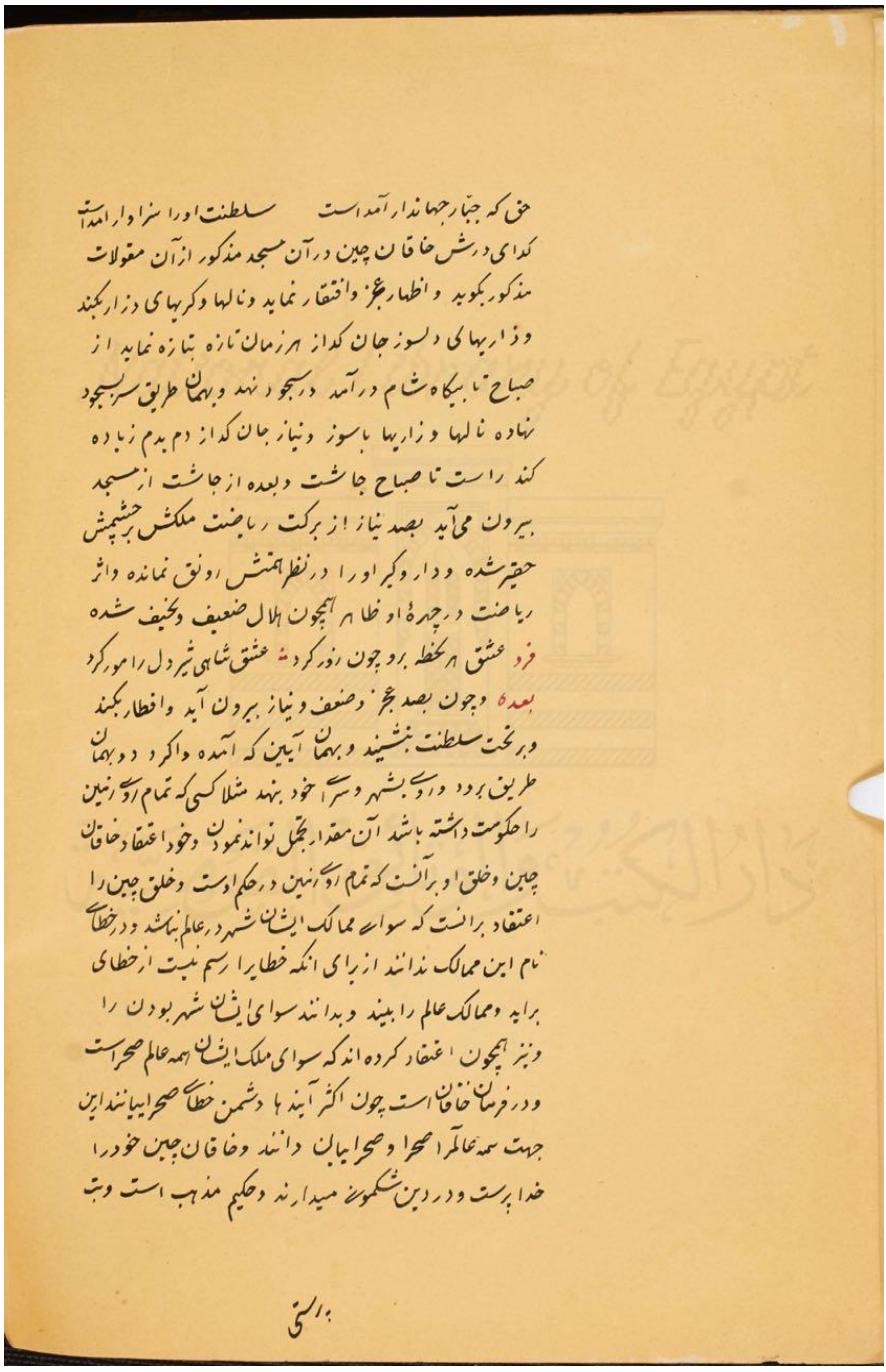

حق که جبّار جهاندار آمد است سلطنت او را سزاوار آمد است
گدای درش خاقان چین در آن مسجد مذکور از آن مقولات
مذکور بگوید و اظهار عجز و افتقار نماید و نالها و گریهای زار بکند
و زاریهای دلسوز جان گداز هر زمان تازه بتازه نماید از
صباح تا بیگاه شام در آمد در سجود نهد و بهمان طریق سر بسجود
نهاده نالها و زاریها با سوز و نیاز جان گداز دم بدم زیاده
کند راست تا صباح چاشت و بعده از چاشت از مسجد
بیرون می آید بصد نیاز از برکت ریاضت ملکش بر حشیمش
حقیر شده و دار و گیر او را در نظر اهمتش رونق نمانده و اثر
ریاضت در چهرهٔ او ظاهر همچون هلال ضعیف و نحیف شده
فرد عشق هر لحظه برو چون زور کرد ۵ عشق شاهی شیر دل را مور کرد
بعده و چون بصد عجز و ضعف و نیاز بیرون آید و افطار بکند
و بر تخت سلطنت بنشیند و بهمان آیین که آمده و اگر در و بهمان
طریق برود و در بشهر و سرا خود بنهد مثلا کسی که تمام اوگ زمین
را حکومت داشته باشد آن مقدار تجمل نواند نمودن و خود اعتقاد خاقان
چین و خلق او بر آنست که تمام اوگ زمین در حکم اوست و خلق چین را
اعتقاد بر انست که سوای ممالک ایشان شهر در عالم نباشد و در خطای
نام این ممالک ندانند از برای انکه خطا را رسم نیست از خطای
برابد و ممالک عالم را بینند و بدانند سوای ایشان شهر بودن را
و نیز همچون اعتقاد کرده اند که سوای ملک ایشان همه عالم صحرا است
و در فرمان خاقان است چون اکثر آیند ها دشمن خطا گ صحرا یانند این
جهت همه عالم را صحرا و صحرا یان دانند و خاقان چین خود را
خدا پرست و در دین شکوهی میدارند و حکیم مذهب است و بت

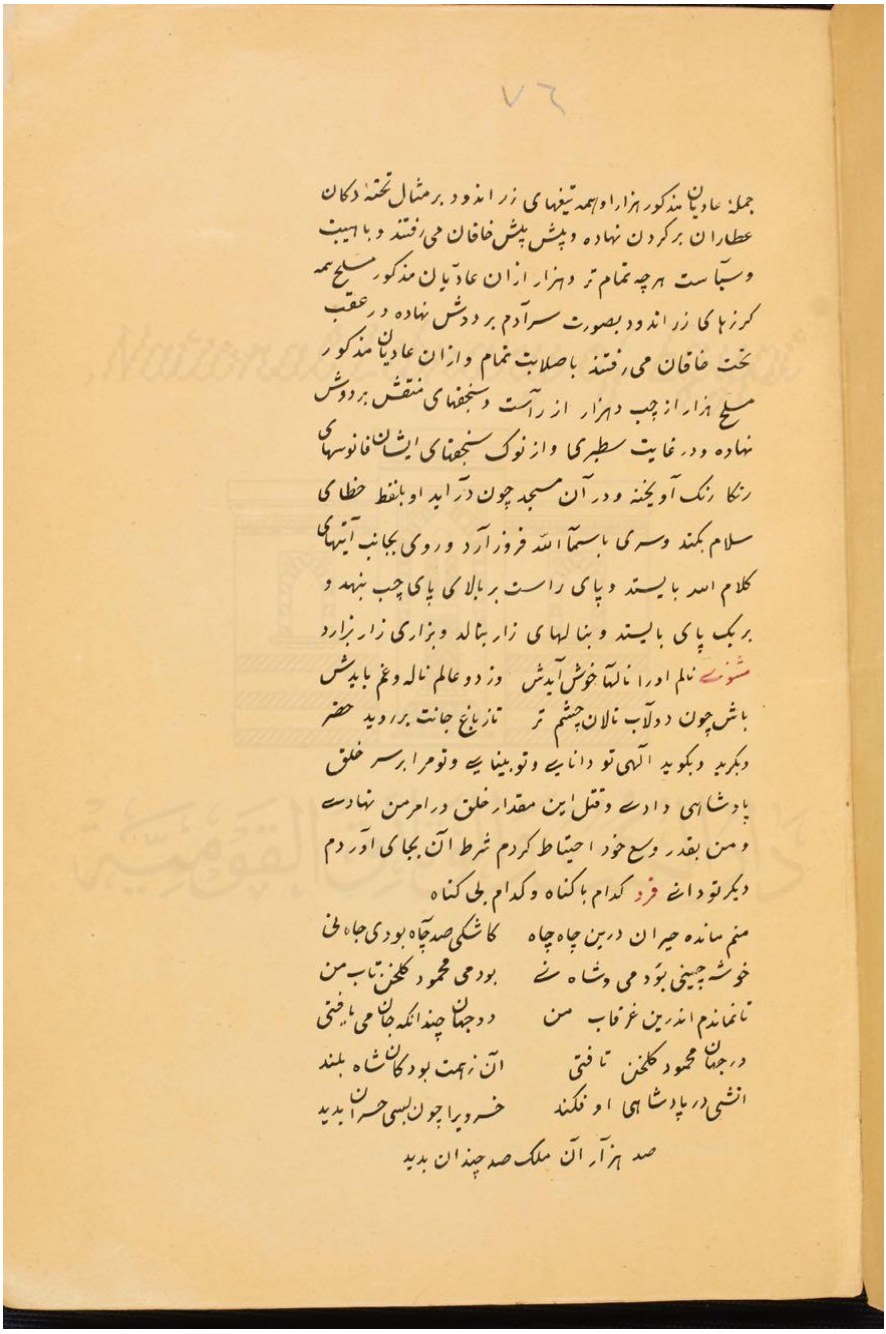

جملهٔ عادیان مذکور هزار او همه تیغهای زر اندود بر مثال تختهٔ دکان
عطاران بر گردن نهاده و پیش پیش خاقان می رفتند و با هیبت
و سیاست هر چه تمام تر و هزار ازان عادیان مذکور مسلح همه
کرزهای زر اندود بصورت سر آدم بر دوش نهاده در عقب
تخت خاقان می رفتند باصلابت تمام و ازان عادیان مذکور
مسلح هزار از چپ و هزار از راست و سنجقهای منقش بر دوش
نهاده و در غایت سطبری و از نوک سنجقهای ایشان فانوسهای
رنگا رنگ آویخته و در آن مسجد چون در آید او بلفظ خطای
سلام بگمند و سری باسمان الله فرو آرد و روی بجانب آیتهای
کلام الله بایستد و پای راست بر بالای پای چپ بنهد و
بر یک پای بایستد و بنالهای زار بنالد و بزاری زار بزارد
مثنوی نالم اورا نالهها خوش آیدش وز دو عالم ناله و غم بایدش
باش چون دولاب نالان چشم تر تا ز باغ جانت بروید حضر
دیگر بدو بگوید الهی تو دانایی و توبینایی و تو مرا بر سر خلق
پادشاهی دادی و قتل این مقدار خلق در امر من نهادی
و من بقدر وسع خود احتیاط کردم شرط آن بجای آوردم
دیگر تو دانی فرد گدام باگناه و گدام بی گناه

منم مانده حیران درین چاه چاه کاشکی صد چاه بودی جاه مرا
خوشه چینی بود می وشاه منی بود می محمود گلخن تاب من
تا نماندم اندرین غرقاب من در جهان چندانکه جان می یافتی
در جهان محمود گلخن تافتی آن زهمت بود کاکنون شاه بلند
انشی در پادشاهی او فکند خسروی را چون بسی حسرت بدید

صد هزار آن ملک صد چندان بدید

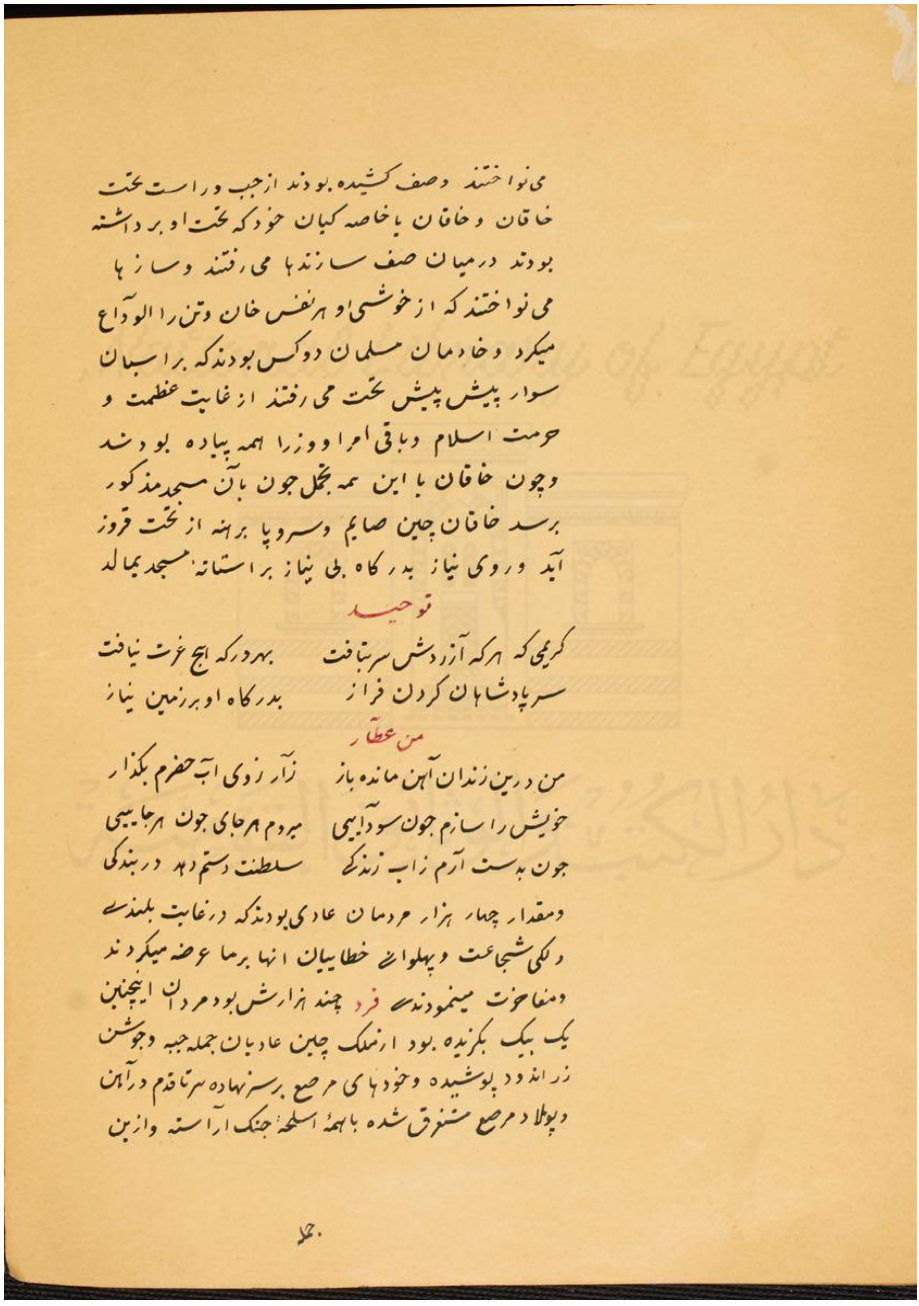

می نواختند وصف کشیده بودند از جب و راست تخت
خاقان و خاقان با خاصه گیان خود که تخت او بر داشته
بودند درمیان صف سازندها می رفتند و سازها
می نواختند که از خوشی او هرنفس خان وتن را الوداع
میکرد و خادمان مسلمان دوکس بودند که براسبان
سوار پیش پیش تخت می رفتند از غایت عظمت و
حرمت اسلام وباقی امرا و وزرا همه پیاده بودند
وچون خاقان با این همه تجمل چون بآن مسجد مذکور
برسد خاقان چین صایم وسروپا برهنه از تخت فرود
آید وروی نیاز بدرگاه بی نیاز براستانه مسجد بمالد

توحید

کریمی که هرکه آزردش سرتافت بهردرکه اج عزت نیافت
سرپادشاهان کردن فراز بدرگاه او برزمین نیاز

من عطار

من درین زندان آهن مانده باز زآب زوی آب حضرم بگذار
خویش را سازم چون سودایی بروم هرجای چون هرجایی
چون بدست آرم زاب زندگی سلطنت دستم دهد دربندگی

ومقدار چهار هزار مردمان عادی بودند که درغایت بلندی
دلکی شجاعت وپهلوانی خطاییان انها برما عرضه میکردند
ومفاخرت مینمودند فرد چند هزارش بود مردان اینچنین
یک بیک بگزیده بود ازملک چین عادیان جمله جبه وجوشن
زراندود پوشیده وخودهای مرصع برسرنهاده سرتاقدم درآهن
وپولاد مرصع مستغرق شده باهمهٔ اسلحهٔ جنگ آراسته وازین

نامهٔ اعمال خودرا باز سیاه کردند و خاقان ابا مهای
شریفش بآن صورت خانهٔ مذکور درآید و سری بطریق
تعظیم فرو زارد و از برای تعظیم آن صورت بکیش خود ختم
و دعوت فرماید

نعت

بعثت او سرنگونی بتان — امت او بهترین امتان
جو آمد بر زمین آن صدر رعالے — بطفلی در سجود افتاد حالے
بریده ناف پیدا شد ز برده — زهاد ریز آمد خسته کرده
گفت یارب امتم آزاد کن — جمله را در حشر تو دلشاد کن
گفت بخشیدم تمام امتت — بلکه جمله از کمال حرمتت
مصطفی آمد یقین فخر جهان — تاج دار پادشاه جاودان

فصل و در بیرون شهر خانبالغ خاقان چین مسجد ساخته
خاصه از برای عبادت خود در سالی یک بار محل قتل
زندانیان بران برود و در ان مسجد صورت نیست
و در دیوار قبلهٔ آن مسجد آیتهای کلام الله است و اسمای
اعظم نوشته اند بخط مسلمانان و بخط خطای واضح کرده
چون قصد طواف آن مسجد بکند چند روز پیش ازان
روزه بگیرد و روزه دار بر تخت روان بنشیند و چندین هزار
لشکر پیاده همه غرق آهن و مسلح و تیغها برکشیده و بر سر
دوش نهاده پیش پیش خاقان چین میروند و فطار
پیلان را آرایهای رزین بسته اند و در روی ارایهای
معجنهای ملبس باطلسهای ملون پوشش کرده اند
و آراسته پیش پیش خاقان چین میکشند العلم عندالله
کما پیش قریب هزار سازنده بود که سازهای عجیب و غریب

از امثال سنگ و تفنگ و تبنگ تیر می اندازند بانش مقدار
چهار انگشت جوب او و پیکان بر آن زهراب داده
دهم خورد و بزرگ آن ملک داروی توپ بسازند و آتش
بازیرا دانند گفته شود و چند بار صد هزار لشکر که استند
همه تفنگ اندازند و نیز توپ اندازی بدانند و با همه سلاح
آراسته و ورزش کرده کیفیت ورزش ایشان در جایش
گفته شود باب دوم در بیان دینهای مختلف
ایشان هر ان چیزکه اعتقاد خاقان چین است آنست که
خدارا بیگانگی بداند و خود را در دین شکوهی نمیدارند
منقول است که او پیغمبر بوده است و حضرت محمد را علیه
السلام بنام شین چین بخوانند یعنی بهترین آدمیان
فصل و در درون سرای خاقان صورت
سرور عالمیانرا ساخته اند و با نواع جواهر مرصع و آن
صورت بر تخت زرین نشسته و لوح سیمین بر کنار
آن صورت نهاده و اندران لوح چندین هزار نقطه
سیاه نمایان و آن صورت نظر بر آن لوح دارد
اگر شخصی در انجا در آید آن لوح دست بمثابه دعا
بردارد نقطهاکه بر روی آن لوح است محو گردد
و باز چون دست فرو گذارد چندین نقطهٔ بی عدد در ظهور
آید و حال آن صورت تمثیل است بر انکه چون سید
انبیا دست بدعا بر آوردی آن همه نقطهای سیاه
عصیان از نامهٔ اعمال امت محو شدی و چون دست
از دعا بر گرفتی چندین هزار امت پریشان روزگار در ساعت

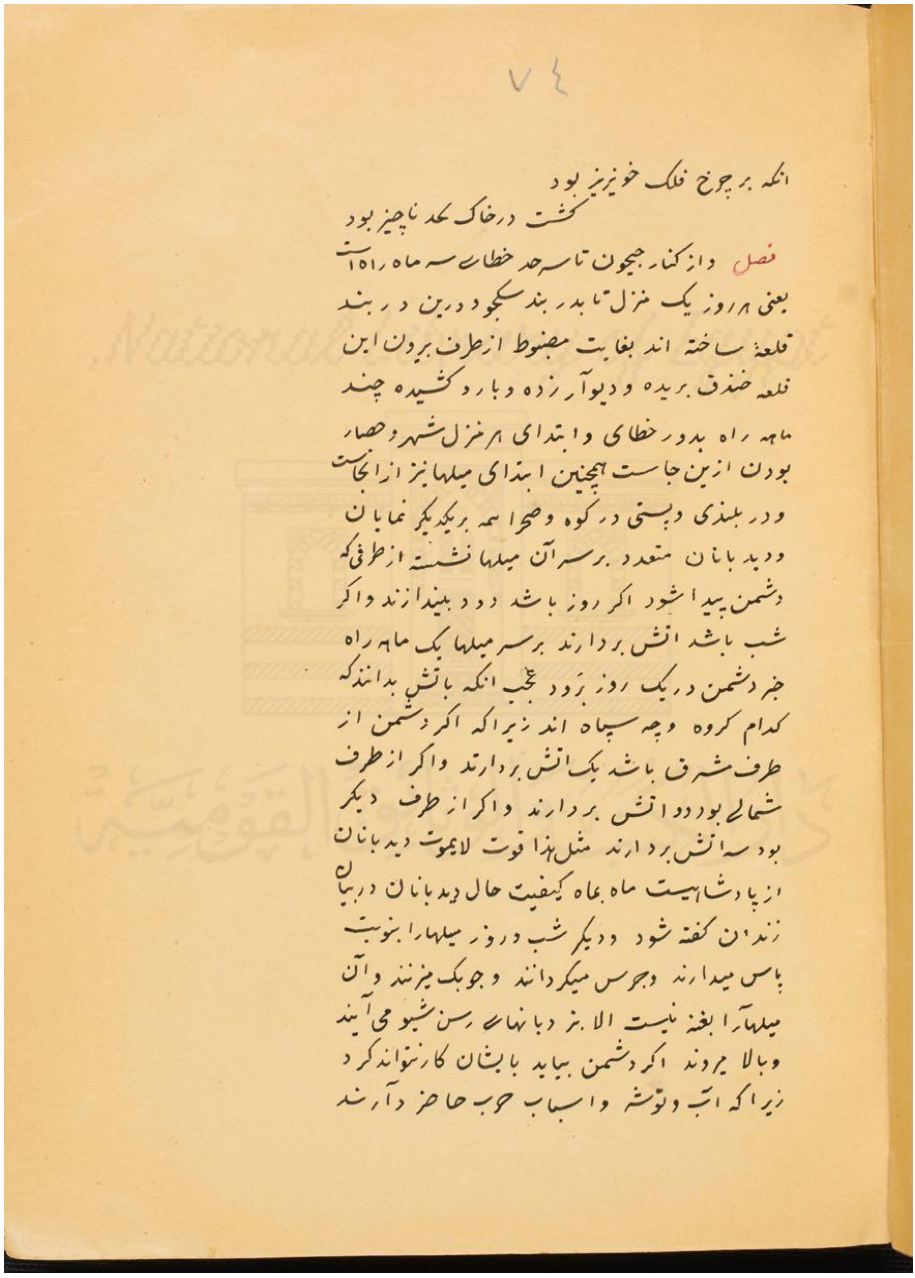

٧٤

انکه بر چرخ فلک خونیز بود
کشت در خاک لحد ناچیز بود

فصل واز کنار جیحون تا سرحد خطای سه ماه راه است یعنی هر روز یک منزل تا بدربند سکجو دربن دربند قلعهٔ ساخته اند بغایت مضبوط از طرف بیرون این قلعه خندق بریده و دیوار زده و بارو کشیده چند ماهه راه بدور خطای و ابتدای هر منزل شهر و حصار بودن ازین جاست همچنین ابتدای میلها نیز از انجاست و در بلندی و پستی در کوه و صحرا همه بریکدیگر نمایان و دیدبانان متعدد بر سر آن میلها نشسته از طرفی که دشمن پیدا شود اگر روز باشد دود بلند ازند و اگر شب باشد آتش بردارند بر سر میلها یک ماهه راه خبر دشمن در یک روز برود عجب انکه باتش بدانند که کدام گروه و چه سپاه اند زیرا که اگر دشمن از طرف شرق باشد یک آتش بردارند و اگر از طرف شمالی بود دو آتش بردارند و اگر از طرف دیگر بود سه آتش بردارند مثل هذا قوت لایموت دیدبانان از پادشاهیست ماه بماه کیفیت حال دیدبانان دربیان زندان گفته شود و دیگر شب و روز میلها را بنوبت پاس میدارند و جرس میکردانند و جوبک میزنند و آن میلها را بغنه نیست الا بز دبانهای رسن شبو می آیند و بالا میروند اگر دشمن بیاید بایشان کار نتواند کرد زیرا که اسب و توشه و اسباب حرب حاضر دارند

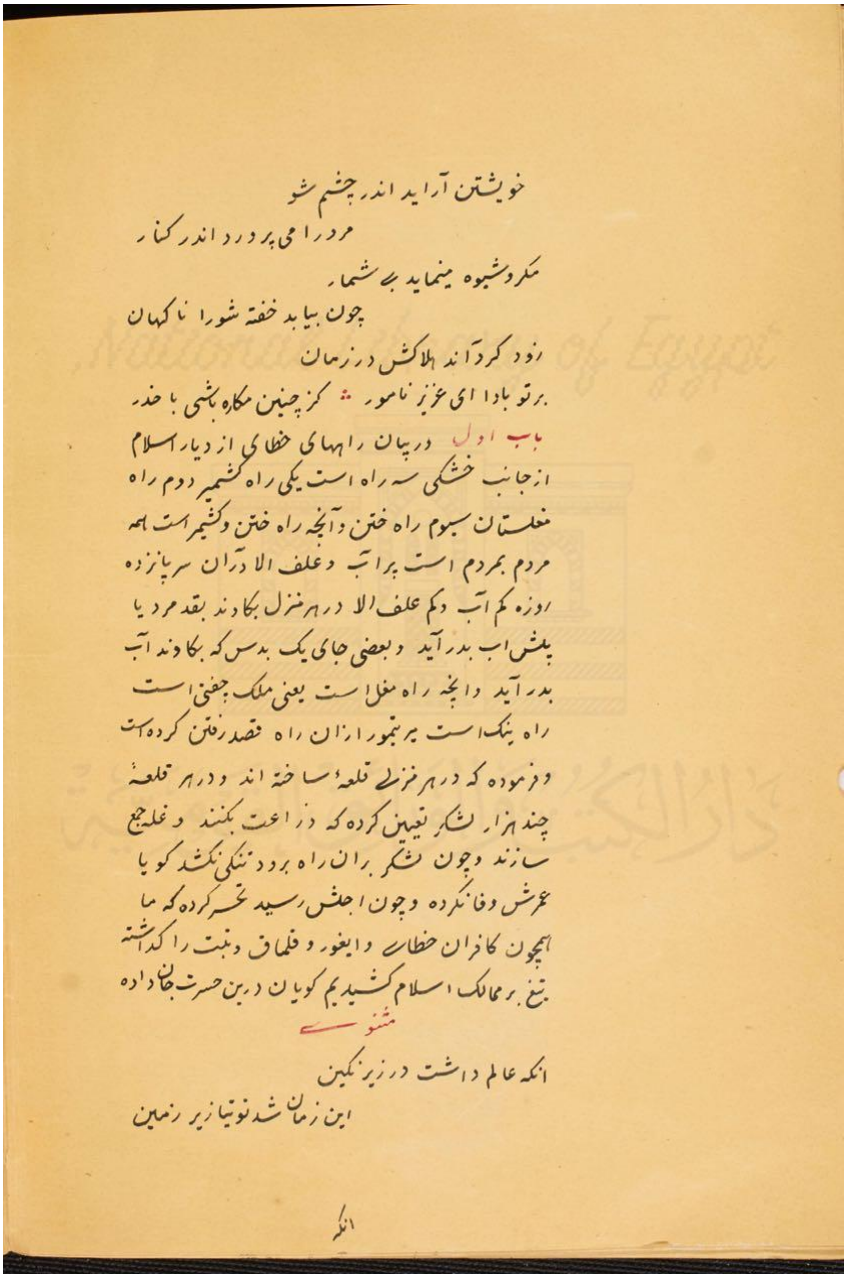

خویشتن آراید اندر چشم شو
مرد را می پرورد اندر کنار
مکر و شبوه مینماید بے شمار
چون بیابد خفته شورا ناگهان
زود گردآند هلاکش در زمان
برتو بادا ای عزیز نامور ۞ کز چنین مکاره باشی با خذر

باب اول در بیان راههای ختای از دیار اسلام
از جانب خشکی سه راه است یکی راه کشمیر دوم راه
مغلستان سیوم راه ختن و آنچه راه ختن و کشمیر است همه
مردم بمردم است پر آب و علف الا دران سرپانزده
روزه کم آب و کم علف الا در هر منزل بکاوند بقدر مرد یا
پیش اب بدر آید و بعضی جای یک بدس که بکاوند آب
بدر آید و انچه راه مغل است یعنی ملک چغتی است
راه ینک است بر تمور ازان راه قصد رفتن کرده است
و فرموده که در هر منزلے قلعه ساخته اند و در هر قلعه
چند هزار لشکر تعیین کرده که زراعت بکنند و غله جمع
سازند و چون لشکر بران راه برود تنگی نکشد گویا
عرش وفا نکرده و چون اجلش رسید تحسر کرده که ما
همچون کافران ختای و ایغور و قلماق و نبت را گذاشته
تیغ بر ممالک اسلام کشیدیم کویان درین حسرت جان داده

مثنوے

انکه عالم داشت در زیر نگین
این زمان شد نوتیا زیر زمین

انکر

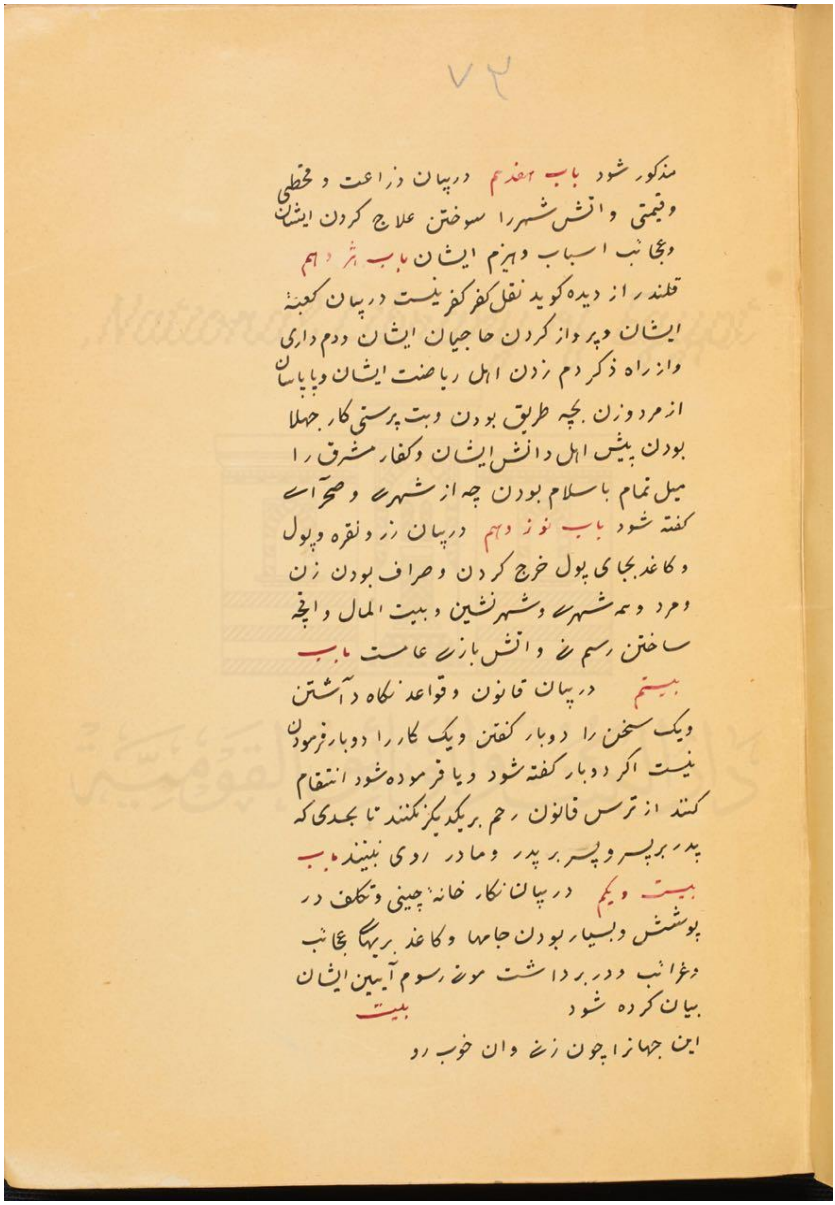

٧٢

مذکور شود باب هفدهم درپیان زراعت و مخطی
وفهمتی و دانش شهررا سوختن علاج کردن ایشان
وعجائب اسباب وهیزم ایشان باب هژدهم
قلندر از دیده گوید نقل کفر کفر نیست درپیان کعبهٔ
ایشان وپرداز کردن حاجیان ایشان ودم داری
واز راه ذکر دم زدن اهل ریاضت ایشان وپاپاسان
ازمرد وزن بچه طریق بودن وبت پرستی کار جهلا
بودن پیش اهل دانش ایشان وکفار مشرق را
میل تمام باسلام بودن چه از شهری وصحرای
گفته شود باب نوزدهم درپیان زر ونقره وپول
وکاغذ بجای پول خرج کردن وصراف بودن زن
ومرد وبه شهری وشهرنشین وبیت المال وانچه
ساختن رسم نو دانش بازی عامست باب
بیستم درپیان قانون وقواعد نگاه داشتن
ویک سخن را دوبار گفتن ویک کار را دوبار فرمودن
نیست اگر دوبار گفته شود ویا فرموده شود انتقام
کنند از ترس قانون رحم بریکدیگر نکنند تا بحدی که
پدر برپسر وپسر بر پدر ومادر روی نبینند باب
بیست ویکم درپیان نگار خانهٔ چینی وتکلف در
پوشش وبسیار بودن جامها وکاغذ بریهنگ عجائب
وغرائب ودر برداشت موئی رسوم آیین ایشان
بیان کرده شود بیت
این جهانرا چون زنی وان خوب رو

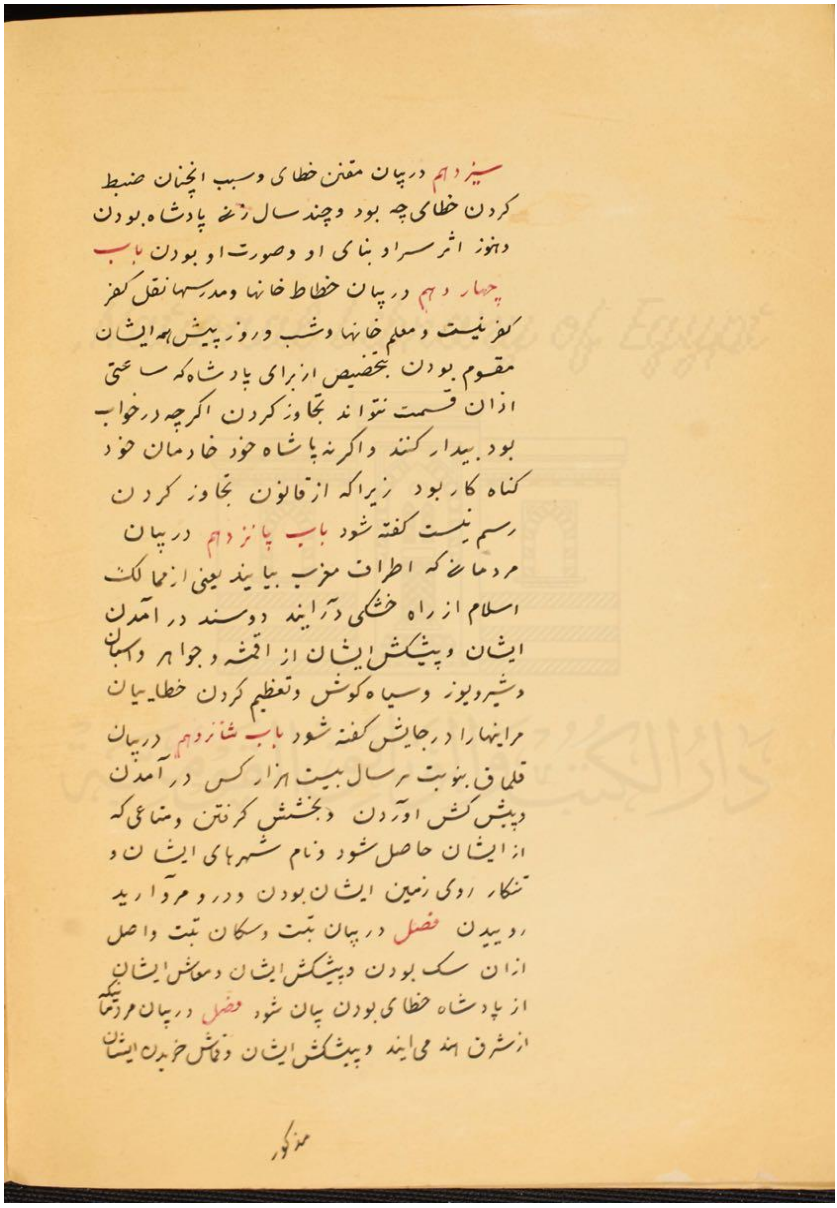

سیزدهم درپیان مقفن خطای وسبب انچنان ضبط
کردن خطای چه بود وچند سال زنخ پادشاه بودن
وهنوز اثر سراد بنای او وصورت او بودن باب
چهاردهم درپیان خطاط خانها ومدرسهانقل کفر
کفر نیست ومعلم خانها وشب وروز پیش همایشان
مقوم بودن بتخصیص ازبرای پادشاه که ساعتی
ازان قسمت نتواند تجاوز کردن اگرچه درخواب
بود بیدار کنند واگرنه پاشاه خود خادمان خود
گناه کار بود زیراکه ازقانون تجاوز کردن
رسم نیست گفته شود باب پانزدهم درپیان
مردمانی که اطراف مغرب بیایند یعنی ازممالک
اسلام از راه خشکی درآیند دوسند در آمدن
ایشان وپیشکش ایشان از اقمشه وجواهر وکیفیت
دشیرویوز وسیاه کوش وتعظیم کردن خطاییان
مراینهارا درجایش گفته شود باب شانزدهم درپیان
قلماق بنوبت هرسال بیست هزار کس درآمدن
وپیش کش اوردن وبخشش گرفتن ومتاعی که
ازایشان حاصل شود ونام شهرهای ایشان و
تنگار روی زمین ایشان بودن ودرو مروارید
روییدن فصل درپیان تبت وسکان تبت واصل
ازان سک بودن وپیشکش ایشان ومعاش ایشان
از پادشاه خطای بودن بیان شود فصل درپیان مردمانی
ازشرق اند می ایند وپیشکش ایشان ونقش خریدن ایشان

مذکور

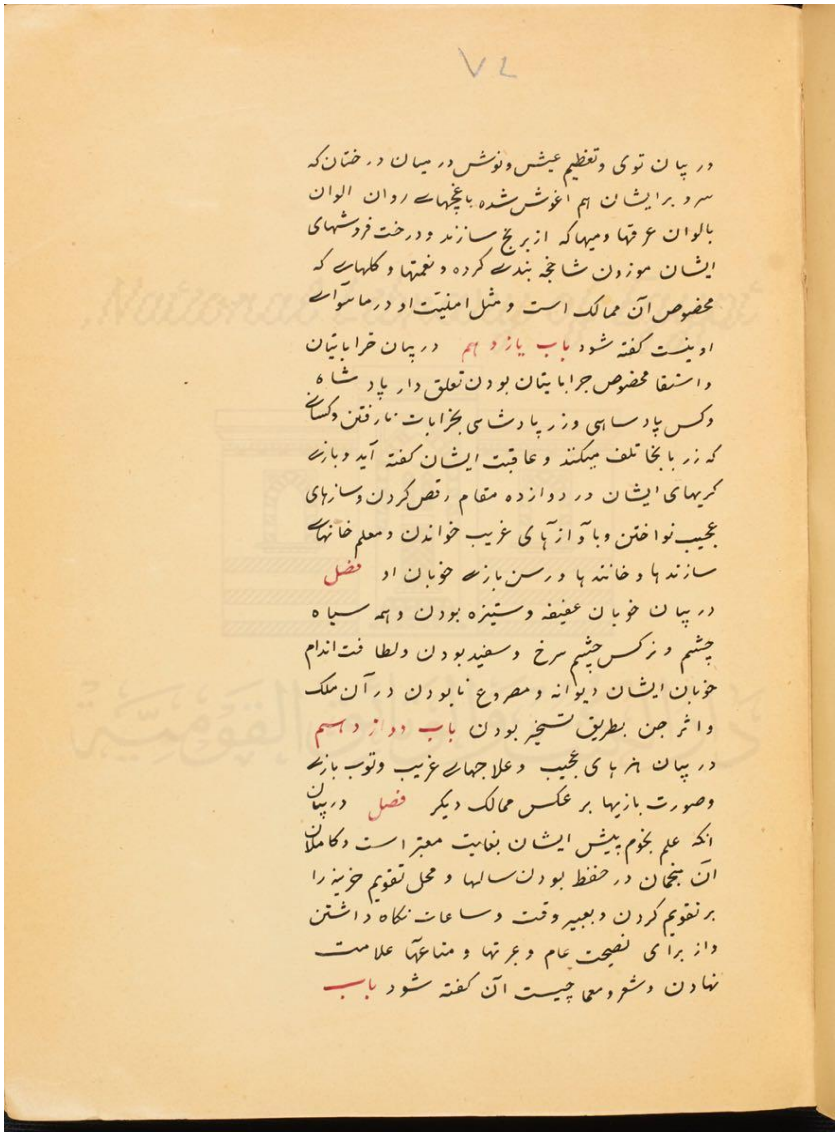

VL

در پیان توی وتعظیم عیش ونوش در میان در خشان که
سرو برایشان هم اغوش شده باغچهای روان الوان
بالوان عرقها ومیها که از برج سازند و درخت فروشهای
ایشان موزون شاخ بندی کرده و نغمتها و کلهای که
مخصوص آن ممالک است و مثل امنیت او در ماسوای
او نیست گفته شود باب یازدهم در پیان خرابیان
واستیفا مخصوص جرابیان بودن تعلق دار پادشاه
وکس پادساهی وزر پادشاهی بخزابات نارفتن وکسانی
که زر با بخاتلف میکنند و عاقبت ایشان گفته آید وبازی
گریهای ایشان در دوازده مقام رقص کردن وسازهای
عجیب نواختن وباوازهای غریب خواندن ومعلم خانهای
سازندها و خانندها و رسن بازی خوبان او فصل
در پیان خوبان عفیفه وستیزه بودن و هم سیاه
چشم و نرگس چشم سرخ وسفید بودن ولطافت اندام
خوبان ایشان دیوانه ومصروع نابودن در آن ملک
واثر جن بطریق تسخیر بودن باب دوازدهم
در پیان هنرهای عجیب وعلاجهای غریب وقوب بازی
وصورت بازیها بر عکس ممالک دیگر فصل در پیان
انکه علم نجوم پیش ایشان بغایت معتبر است وکاملان
آن بنجان در حفظ بودن سالها و محل تقویم خزینه را
بر تقویم کردن وبعبیر وقت وساعات نگاه داشتن
واز برای نصیحت عام وعبرتها و مناهیها علامت
نهادن وشعر ومعما چیست آن گفته شود باب

KAYNAKÇA

İrec Afşar, *Hıtayname, Merkez-i Esned-i Ferhengi Asiya*, Tahran, 1978

TAŞAĞIL Ahmet, "Hıtâynâme" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998. (12.01.2020)

KANKAL Ahmet, "Ali Kuşçu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 36, S 1-2, Ankara, 1993

Lin Yih-Min, *Ali Ekber'in Hıtaynâme Adlı Eserinin Çin Kaynakları ile Mukayese ve Tenkidi*, Şinasi Tekin Collection, Tai-Pei, 1967.

EKLER

EK 1. HITAYNÂME SÜLEYMANİYE (REİS'ÜL KÜTTAB MUSTAFA EFENDİ 610) NÜSHASI SAYFA ÖRNEĞİ

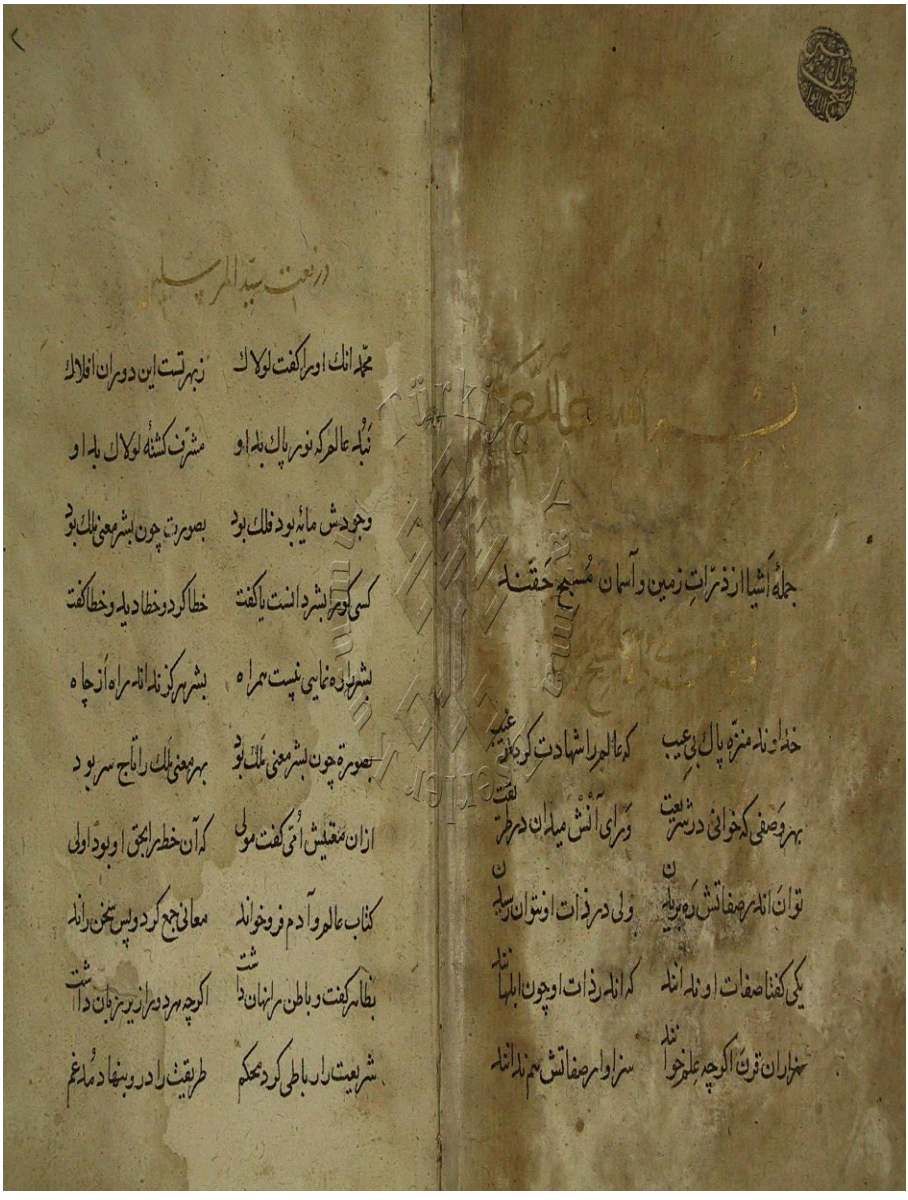

EK 2. HITAYNÂME KAHİRE NÜSHASI (İREC AFŞAR) SAYFA ÖRNEĞİ

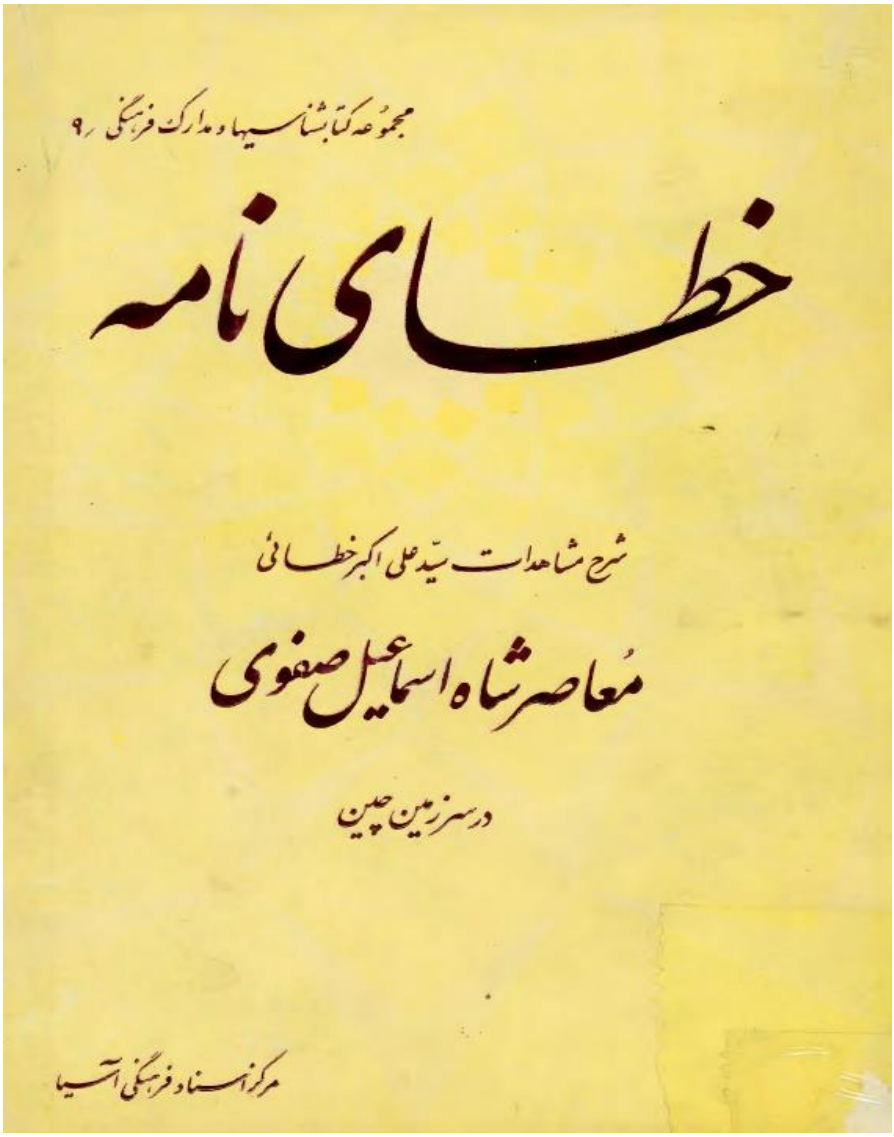

EK 3. HITAYNÂME AYASOFYA NÜSHASI SAYFA ÖRNEĞİ

EK.4. HITAY SEFÂRETNÂMESİ SEFERNÂME-İ ÇİN) SAYFA ÖRNEĞİ

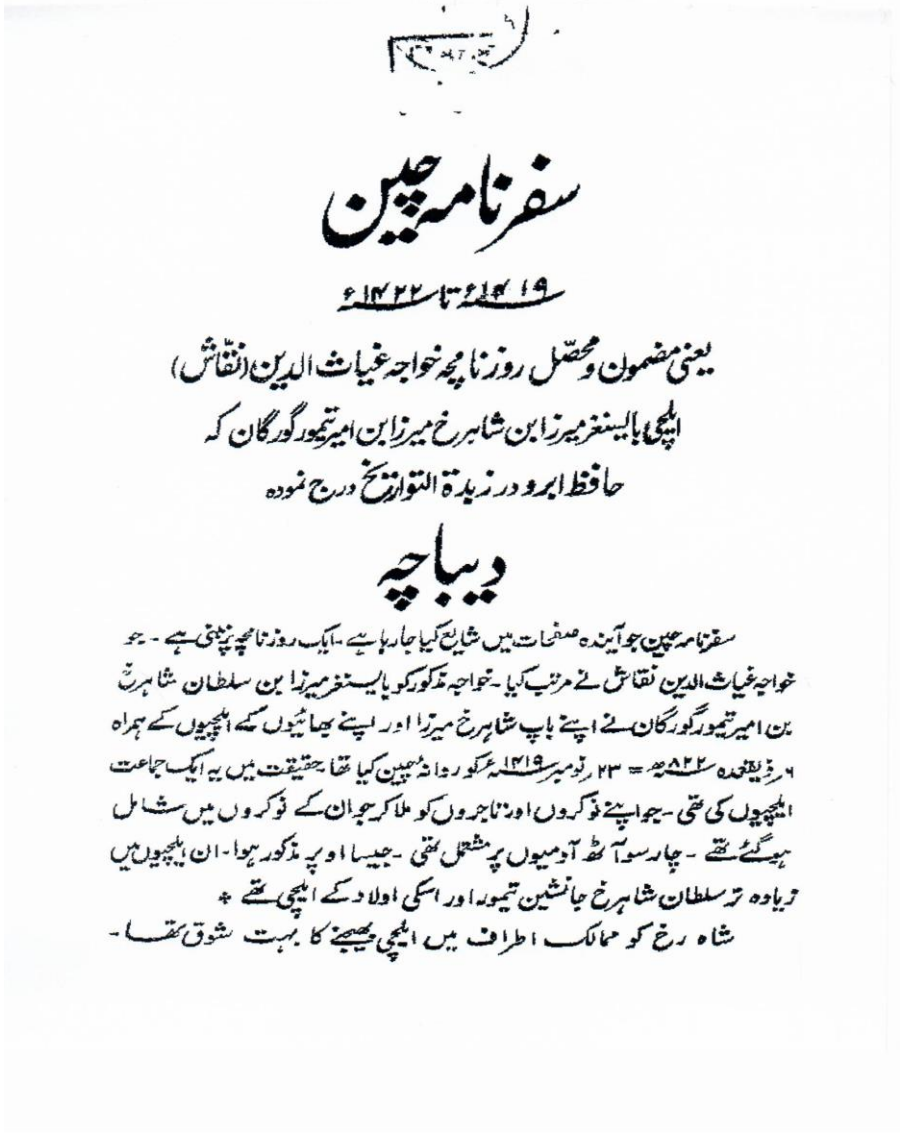

سفرنامہ چین

سنہ ۸۲۲ھ تا سنہ ۸۲۲ھ

یعنی مضمون و محصّل روزنامچہ خواجہ غیاث الدین (نقّاش)

ایلچی بایسنغر میرزا بن شاہرخ میرزا بن امیر تیمور گورگان کہ

حافظ ابرو در زبدۃ التواریخ درج نمودہ

دیباچہ

سفرنامہ چین جو آیندہ صفحات میں شایع کیا جارہا ہے۔ ایک روزنامچہ پر مبنی ہے۔ جو خواجہ غیاث الدین نقاش نے مرتب کیا۔ خواجہ مذکور کو بایسنغر میرزا بن سلطان شاہرخ بن امیر تیمور گورگان نے اپنے باپ شاہرخ میرزا اور اپنے بھائیوں کے ایلچیوں کے ہمراہ ۶ ذیقعدہ سنہ ۸۲۲ھ = ۲۳ نومبر سنہ ۱۴۱۹ء کو روانۂ چین کیا تھا۔ حقیقت میں یہ ایک جماعت ایلچیوں کی تھی۔ جو اپنے نوکروں اور تاجروں کو ملا کر جو ان کے نوکروں میں شامل ہو گئے تھے۔ چار سو آٹھ آدمیوں پر مشتمل تھی۔ جیسا اوپر مذکور ہوا۔ ان ایلچیوں میں زیادہ تر سلطان شاہرخ جانشین تیمور اور اسکی اولاد کے ایلچی تھے۔

شاہ رخ کو ممالک اطراف میں ایلچی بھیجنے کا بہت شوق تھا۔

İNDEKS

A

Acemistan, 37

Ahmet Taşağıl, 8, 12, 13, 15, 27

Ali Ekber Hıtaî, 8, 14, 24

Ali Kuşçu, 9, 10, 14, 16, 31, 37, 330

altın, 22, 23, 41, 43, 50, 51, 60, 62, 80, 82, 88, 101, 104, 114, 117, 119, 127, 132, 143, 148, 158, 160

B

Bab, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23

başkent, 114, 115

Bucin Gozin, 135, 136

C

Ceyhun, 39, 47

Ç

çalgı, 43, 83, 84, 87, 89, 112, 121, 134, 149

Çin, i, ii, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 39, 40, 42, 46, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 63, 66, 68, 72, 73, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 125, 133, 134, 138, 139, 142, 149, 152, 156, 330

D

Day-du, 26

Derviş Ahmet, 27

Derya-yi Ebrar, 19

Dünya, 90, 91, 94, 103

E

E. Blochet, 31

eğlence, 14, 43, 111, 121, 129

F

F. Taeschner, 31

Fasıl, 19, 22, 38, 41, 42, 44, 45, 47, 49, 50, 60, 62, 65, 67, 68, 78, 79, 89, 95, 98, 100, 102, 109, 124, 125, 130, 131, 132, 133, 135, 138, 141, 143, 145, 149, 150

Fatih Sultan Mehmet, 15

Ferd, 17, 19, 35, 39, 51, 52, 53, 67, 71, 73, 74, 75, 79, 127, 135

Fransız Beluse, 28

G

Gabriel Ferrant, 24

genelevler, 20, 124

Gıyaseddin Nakkaş, 9, 14, 30

gülşeni raz, 20

gümüş, 18, 22, 23, 40, 41, 43, 46, 62, 64, 65, 75, 82, 98, 101, 107, 114, 116, 118, 120, 129, 131, 142, 144, 148

H

H. L. Fleischer, 31

Hanbalık, 26, 30, 39, 50, 56, 61, 63, 64, 65, 87, 99, 101, 105, 106, 110, 115, 117, 131, 144, 145, 149, 151

Hansay, 117

Hattathaneler, 21, 137

hekim, 36, 132

Hıtay Kabesi, 22, 27, 146

Hıtaynâme, i, ii, iii, 8, 9, 10, 11, 15, 16, 26, 30, 32, 40, 330

Hindu, 22, 118, 143

Hoten, 16, 25, 35, 39, 47, 119

Hoycu, 116

Hüseyin Efendi, ii, 12, 28, 29

I

III. Murat, 12

Irak, 37

İ

ipek, 82, 139

İrec Efşar, 8

İskender, 38, 70, 159, 160

J

J. Fr. Zenker, 31

K

Kâğıt, 134

Kahire, i, ii, iii, 8, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 29, 30

Kalmuk, 22, 38, 45, 47, 70, 71, 73, 115, 118, 141, 151, 154

Karakurum, 71, 141

Kenzü'l-Hakayık, 19

Keşmir, 39, 47

Kıpçak, 18, 70

Kızılbaşlar, 10, 24, 152

Kuddüs, 39

Kulistan, 118

Kunaravi, 71, 141

L

Seyfi Celebi, 31

Lin Yih Min, ii, 10, 11, 15, 24, 25, 26, 27, 28

Luzi Hatun, 136

M

mahkeme, 106, 107

Martin Hartmann, 24

Maşrık, 38, 39, 70, 120, 153

Maveraünnehir, 8, 37

Menizestan, 114

Mercidabık, 11

Mesnevi, 19, 23, 47, 52, 81, 86, 94, 126, 157

Mısır Kütüphanesi, 13

Millet Kütüphanesi, 27

Ming, 25, 26

Mirza Baysungur, 9

Misk, 43

Muhammed Aleyhisselam, 41

Mukaddime, 16, 17, 37

N

nöbetçi, 41, 59, 66, 83, 84

O

ordu, 18, 41, 42, 47, 48, 50, 66, 67, 68, 69, 71, 74, 75, 85, 86, 87, 91, 95, 96, 136, 141, 149, 152, 154

Osmanlı, i, ii, 8, 10, 12, 29

P

para, 14, 22, 23, 46, 148

Paul Kahle, 15, 25

Pirinç, 19, 74, 75

porselen, 116, 117, 127

posta, 14, 41

R

Resim, 23, 149

Ridaniye, 11

Rum, 34, 37, 39, 82, 91, 140, 142, 155

S

Safeviler, 8

Salarfu, 116

sanat, 44

Saray, 30, 61, 78

saray hayatı, 26

Seran, 38, 70

Sülaymaniye, 10

Süleyman el Tâcir, 14

Ş

Şakmoni, 17, 29, 41, 49, 54, 55, 146

Şarl Schefer, 28

Şeybaniler, 8, 9

T

takvim, 134

tarım, 14, 26, 38, 132, 143

tedavi, 132

Tibet, 22, 45, 47, 70, 82, 118, 141, 142

Timurlu, 9

Timurlular, 14

Turan, 17, 37, 38, 39

U

Uluğ Bey, 9, 14, 16, 37

V

Vandud, 120

Vansi, 120

Y

Yavuz Sultan Selim, i, 11, 12, 15, 82

yemhane, 17

Yılanfu, 120

yılbaşı, 111

Yıldız, 133, 134

yol, iii, 38, 47, 60, 71, 92, 93, 107, 111, 114, 116, 143, 156

Z

Zeki Velidi Togan, 25

zerdüşt, 71

Zindan, 108

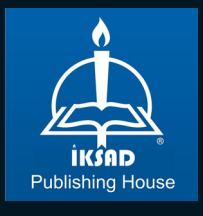

ISBN: 978-625-7636-31-5